
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

M-2813

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
महाभारत स्वर्गारोहणपर्व	—	पुराण	अपूर्ण	-	6/16	२००	संस्कृत	कागद	19	33		

॥ अथ श्रीमहाभारते स्वर्गारोहणपर्व प्रारभ्यते ॥

स्वर्गारोहण पर्व

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वणिधर्मस्यफलभूतास्त्यागानृशंस्यादयोयुधिष्ठिरदृष्टांतेनदर्शिताः इदानींतस्यमुख्यंफलंदर्शयितुंस्वर्गारोहणपर्वारभते स्वर्गंत्रिविष्टपमिति यथाभूयस्यांसंख्यायामल्पसं

श्रीगणेशायनमः॥ ॥नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥१॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यममपूर्वपितामहाः॥पांडवाधार्तराष्ट्राश्चकानिस्थानानिभेजिरे॥१॥एतदिच्छाम्यहंश्रोतुंसर्वविच्चासिमेमतः॥महर्षिणाभ्यनुज्ञातोव्यासेनाद्भुतकर्मणा॥२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यतवपूर्वपितामहाः॥युधिष्ठिरप्रभृतयोयदकुर्वंततच्छृणु॥३॥स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥दुर्योधनंश्रियाजुष्टंददर्शासीनमासने॥४॥भ्राजमानमिवादित्यंवीरलक्ष्म्याभिसंवृतं॥देवैर्भ्राजिष्णुभिःसाध्यैःसहितंपुण्यकर्मभिः॥५॥ ततोयुधिष्ठिरोदृष्ट्वादुर्योधनममर्षितः॥सहसासन्निवृत्तोभूच्छ्रियंदृष्ट्वासुयोधने॥६॥ ब्रुवन्नुच्चैर्वचस्तान्वैनाहंदुर्योधनेनवै॥सहितःकामयेलोकाँल्लुब्धेनादीर्घदर्शिना॥७॥यत्कृतेपृथिवीसर्वासुहृदोबांधवास्तथा॥हतास्माभिःप्रसह्याजौक्लिष्टैःपूर्वंमहावने॥८॥ द्रौपदीचसभामध्येपांचालीधर्मचारिणी॥ पर्याकृष्टानवद्यांगीपत्नीनोगुरुसन्निधौ॥९॥अस्तिदेवानमेकामःसुयोधनमुदीक्षितुं॥तत्राहंगंतुमिच्छामियत्रतेभ्रातरोमम॥१०॥नैवमित्यब्रवीत्तंतुनारदःप्रहसन्निव॥ स्वर्गेनिवासेराजेंद्रविरुद्धंचापिनश्यति॥११॥युधिष्ठिरमहाबाहोमैवंवोचःकथंचन॥ दुर्योधनंप्रतिनृपंश्रृणुचेदंवचोमम॥१२॥एषदुर्योधनोराजापूज्यतेत्रिदशैःसह॥सद्भिश्चराजप्रवरैर्यइमेस्वर्गवासिनः॥१३॥वीरलोकगतिंप्राप्तायुद्धेहुत्वात्मनस्तनुं॥यूयंसर्वेसुरसमायेनयुद्धेसमासिताः॥१४॥सएषक्षत्रधर्मेणस्थानमेतदवाप्तवान्॥भयेमहतियोऽभीतोबभूवपृथिवीपतिः॥१५॥ नतन्मनसिकर्तव्यंपुत्रयद्यूतकारितं॥द्रौपद्याश्चपरिक्लेशंनचिंतयितुमर्हसि॥१६॥ येचान्येपिपरिक्लेशायुष्माकंज्ञातिकारिताः॥ संग्रामेष्वथवान्यत्रनतान्संस्मर्तुमर्हसि॥१७॥ समागच्छयथान्यायंराज्ञादुर्योधनेनवै॥स्वर्गोयंनेहवैराणिभवंतिमनुजाधिप॥१८॥नारदेनैवमुक्तस्तुकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥भ्रातॄन्पप्रच्छमेधावीवाक्यमेतदुवाचह॥१९॥ यदिदुर्योधनस्यैतेवीरलोकाःसनातनाः॥ अधर्मज्ञस्यपापस्यपृथिवीसुहृदद्रुहः॥२०॥

ख्यांतर्भवतिएवंत्रीणिविष्टपानिभुवनानिफलोत्कर्षवशाद्यत्रांतर्भवंतितादृशमपिस्वर्गंप्राप्य विष्टपंभुवनंजगदित्यमरः॥१॥२॥३॥४॥५॥ततइति स्वर्गेप्यमर्षोदुस्त्यजइतिसंस्काराणांप्राबल्यमुक्तं॥६॥७॥हताःअस्माभिःसंधिरार्षः॥८॥९॥१०॥विरुद्धंवैरादिकंनश्यतिअंतर्धीयते॥११॥१२॥१३॥१४॥अभीतइतिच्छेदः॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥सुहृदइत्यदंतःशब्दः॥२०॥

यत्कृतेपृथिवीनष्टासहयासनरद्विपा ॥ वयंचमन्युनादग्धावैरंप्रतिचिकीर्षवः ॥ २१ ॥ येतेवीरामहात्मानोभ्रातरोमेमहाव्रताः ॥ सत्यप्रतिज्ञालोकस्यशूरावैस त्यवादिनः ॥ २२ ॥ तेषामिदानींकेलोकाद्रष्टुमिच्छामितानहं ॥ कर्णंचैवमहात्मानंकौंतेयंसत्यसंगरं ॥ २३ ॥ धृष्टद्युम्नंसात्यकिंचधृष्टद्युम्नस्यचात्मजान् ॥ येचश स्त्रैर्वधंप्राप्ताःक्षत्रधर्मेणपार्थिवाः ॥ २४ ॥ क्वनुतेपार्थिवाब्रह्मन्नैतान्पश्यामिनारद ॥ विराटद्रुपदौचैवधृष्टकेतुमुखांश्चतान ॥ २५ ॥ शिखंडिनंचपांचाल्यंद्रौप देयांश्चसर्वशः ॥ अभिमन्युंचदुर्धर्षंद्रष्टुमिच्छामिनारद ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहण०स्वर्गेनारदयुधिष्ठिरसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठि रउवाच ॥ ॥ नेहपश्यामिविबुधाराधेयममितौजसं ॥ भ्रातरौचमहात्मानौयुधामन्यूत्तमौजसौ ॥ १ ॥ जुहुवुर्येशरीराणिरणवह्नौमहारथाः ॥ राजानोराजपु त्राश्चयेमदर्थेहतारणे ॥ २ ॥ क्वतेमहारथाःसर्वेशार्दूलसमविक्रमाः ॥ तैरप्ययंजितोलोकःकच्चित्पुरुषसत्तमैः ॥ ३ ॥ यदिलोकानिमान्प्राप्तास्तेचसर्वेमहारथाः ॥ स्थितंवित्तहिमांदेवाःसहितंतैर्महात्मभिः ॥ ४ ॥ कच्चिन्नतैरवाप्तोयंनृपैर्लोकोऽक्षयःशुभः ॥ नतैरहंविनारंस्येभ्रातृभिर्ज्ञातिभिस्तथा ॥ ५ ॥ मातुर्हिवचनंश्रुत्वात दासलिलकर्मणि ॥ कर्णस्यक्रियतांतोयमितितप्यामितेनवै ॥ ६ ॥ इदंचपरितप्यामिपुनःपुनरहंसुराः ॥ यन्मातुःसदृशौपादौतस्याहममितात्मनः ॥ ७ ॥ दृष्ट्वैव तौनानुगतःकर्णंपरबलार्दनं ॥ नत्वस्मान्कर्णसहितान्जयेच्छक्रोपिसंयुगे ॥ ८ ॥ तमहंयत्रतत्रस्थंद्रष्टुमिच्छामिसूर्यजं ॥ अविज्ञातोमयायोसौघातितःसव्य साचिना ॥ ९ ॥ भीमंचभीमविक्रांतंप्राणेभ्योपिप्रियंमम ॥ अर्जुनंचेंद्रसंकाशंयमौचैवयमोपमौ ॥ १० ॥ द्रष्टुमिच्छामितांचाहंपांचालींधर्मचारिणीं ॥ नचेह स्थातुमिच्छामिसत्यमेवंब्रवीमिवः ॥ ११ ॥ किंमेभ्रातृविहीनस्यस्वर्गेणसुरसत्तमाः ॥ यत्रतेममसस्वर्गोनायंस्वर्गोमतोमम ॥ १२ ॥ ॥ देवाऊचुः ॥ ॥ यदि वैतत्रतेश्रद्धागम्यतांपुत्रमाचिरं ॥ प्रियेहितववर्तामोदेवराजस्यशासनात् ॥ १३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वातंततोदेवादेवदूतमुपादिशन् ॥ युधिष्ठिर स्यसुहृदोदर्शयेतिपरंतप ॥ १४ ॥ ततःकुंतीसुतोराजादेवदूतश्चजग्मतुः ॥ सहितौराजशार्दूलयत्रतेपुरुषर्षभाः ॥ १५ ॥ अग्रतोदेवदूतश्चययौराजाचपृष्ठतः ॥ पं थानमशुभंदुर्गंसेवितंपापकर्मभिः ॥ १६ ॥

॥ १ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ प्रवेरितैरितस्ततःपातितैः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ करंभवालुकाःश्वेतसूक्ष्मवालुकाभ्राष्ट्रवालुकाइत्यर्थः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

तमसासंवृतंघोरंकेशशैवलशाद्वलं ॥ युक्तंपापकृतांगंधैर्मांससशोणितकर्दमं ॥ १७ ॥ दंशोत्पातकभल्लूकमक्षिकामशकावृतं ॥ इतश्चेतश्चकुणपैःसमंतात्परिवा
रितं ॥ १८ ॥ अस्थिकेशसमाकीर्णंकृमिकीटसमाकुलं ॥ ज्वलनेनप्रदीप्तेनसमंतात्परिवेष्टितं ॥ १९ ॥ अयोमुखैश्चकाकाद्यैर्गृध्रैश्चसमभिद्रुतं ॥ सूचीमुखैस्तथा
प्रेतैर्विंध्यशैलोपमैर्वृतं ॥ २० ॥ मेदोरुधिरयुक्तैश्चच्छिन्नबाहूरुपाणिभिः ॥ निकृत्तोदरपादैश्चतत्रतत्रप्रवेरितैः ॥ २१ ॥ सतत्कुणपदुर्गंधमशिवंलोमहर्षणं ॥ ज
गामराजाधर्मात्मामध्येबहुविचिंतयन् ॥ २२ ॥ ददर्शोष्णोदकैःपूर्णांनदींचापिसुदुर्गमां ॥ असिपत्रवनंचैवनिशितंक्षुरसंवृतं ॥ २३ ॥ करंभवालुकास्तप्ताआ
यसीश्चशिलाःपृथक् ॥ लोहकुंभीश्चतैलस्यक्काथ्यमानाःसमंततः ॥ २४ ॥ कूटशाल्मलिकंचापिदुःस्पर्शंतीक्ष्णकंटकं ॥ ददर्शचापिकौंतेयोयातनाःपापकर्मिणां
॥ २५ ॥ सतंदुर्गंधमालक्ष्यदेवदूतमुवाचह ॥ कियदध्वानमस्माभिर्गंतव्यमिममीदृशं ॥ २६ ॥ क्कचतेभ्रातरोमह्यंतन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ देशोयंकश्चदेवानामे
तदिच्छामिवेदितुं ॥ २७ ॥ ससंनिववृतेश्रुत्वाधर्मराजस्यभाषितं ॥ देवदूतोब्रवीच्चैनमेतावद्गमनंतव ॥ २८ ॥ निवर्तितव्योहिमयातथास्म्युक्तोदिवौकसैः ॥ य
दिश्रांतोसिराजेंद्रत्वमथागंतुमर्हसि ॥ २९ ॥ युधिष्ठिरस्तुनिर्विण्णस्तेनगंधेनमूर्छितः ॥ निवर्तनेधृतमनाःपर्यावर्ततभारत ॥ ३० ॥ ससंनिवृत्तोधर्मात्मादुःख
शोकसमाहतः ॥ शुश्रावतत्रवदतांदीनावाचःसमंततः ॥ ३१ ॥ भोभोधर्मजराजर्षेपुण्याभिजनपांडव ॥ अनुग्रहार्थमस्माकंतिष्ठतावन्मुहूर्तकं ॥ ३२ ॥ आया
तित्वयिदुर्धर्षेवातिपुण्यःसमीरणः ॥ तवगंधानुगस्तातयेनास्मान्सुखमागमत् ॥ ३३ ॥ तेवयंपार्थदीर्घस्यकालस्यपुरुषर्षभ ॥ सुखमासादयिष्यामस्त्वांदृष्ट्वा
राजसत्तम ॥ ३४ ॥ संतिष्ठस्वमहाबाहोमुहूर्तमपिभारत ॥ त्वयितिष्ठतिकौरव्ययातनास्मान्नबाधते ॥ ३५ ॥ एवंबहुविधावाचःकृपणावेदनावतां ॥ तस्मिन्देशे
सशुश्रावसमंताद्वदतांनृप ॥ ३६ ॥ तेषांतुवचनंश्रुत्वादयावान्दीनभाषिणां ॥ अहोकृच्छ्रमितिप्राहतस्थौसचयुधिष्ठिरः ॥ ३७ ॥ सतागिरःपुरस्ताद्वैश्रुतपूर्वाःपु
नःपुनः ॥ ग्लानानांदुःखितानांचनाभ्यजानतपांडवः ॥ ३८ ॥ अबुध्यमानस्तावाचोधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचकेभवंतोवैकिमर्थमिहतिष्ठथ ॥ ३९ ॥ इत्युक्ता
स्तेततःसर्वेसमंतादवभाषिरे ॥ कर्णोहंभीमसेनोहमर्जुनोहमितिप्रभो ॥ ४० ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ विमर्शविचारंकृतवान् ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ दूनाःखिन्नाः ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदी

नकुलःसहदेवोहंधृष्टद्युम्नोहमित्युत ॥ द्रौपदीद्रौपदेयाश्चइत्येवंतेविचुक्रुशुः ॥ ४१ ॥ तावाचःसतदाश्रुत्वातद्देशसद्दशीर्नृप ॥ ततोविमम्टशेराजाकिंन्विदंदैवकारितं ॥ ४२ ॥ किंनुतत्कलुषंकर्मकृतमेभिर्महात्मभिः ॥ कर्णेनद्रौपदेयैर्वापांचाल्यावासुमध्यया ॥ ४३ ॥ यइमेपापगंधेस्मिन्देशेसंतिसुदारुणे ॥ नाहंजानामिसर्वेषांदुष्कृतंपुण्यकर्मणां ॥ ४४ ॥ किंकृत्वाधृतराष्ट्रस्यपुत्रोराजासुयोधनः ॥ तथाश्रियायुतःपापैःसहसर्वैःपदानुगैः ॥ ४५ ॥ महेंद्रइवलक्ष्मीवानास्तेपरमपूजितः ॥ कस्येदानींविकारोयंयइमेनरकंगताः ॥ ४६ ॥ सर्वधर्मविदःशूराःसत्यागमपरायणाः ॥ क्षत्रधर्मरताःसंतोयज्वानोभूरिदक्षिणाः ॥ ४७ ॥ किंनुसुप्तोस्मिजागर्मिचेतयामिनचेतये ॥ अहोचित्तविकारोयंस्याद्वामेचित्तविभ्रमः ॥ ४८ ॥ एवंबहुविधंराजाविममर्शयुधिष्ठिरः ॥ दुःखशोकसमाविष्टश्चिंताव्याकुलितेंद्रियः ॥ ४९ ॥ क्रोधमाहारयच्चैवतीव्रंधर्मसुतोनृपः ॥ देवांश्चगर्हयामासधर्मंचैवयुधिष्ठिरः ॥ ५० ॥ सतीव्रगंधसंतप्तोदेवदूतमुवाचह ॥ गम्यतांतत्रयेषांत्वंदूतस्तेषामुपांतिकं ॥ ५१ ॥ नह्यहंतत्रयास्यामिस्थितोस्मीतिनिवेद्यतां ॥ मत्संश्रयादिमेदूनाःसुखिनोभ्रातरोहिमे ॥ ५२ ॥ इत्युक्तःसतदादूतःपांडुपुत्रेणधीमता ॥ जगामतत्रयत्रास्तेदेवराजःशतक्रतुः ॥ ५३ ॥ निवेदयामासचतद्धर्मराजचिकीर्षितं ॥ यथोक्तंधर्मपुत्रेणसर्वमेवजनाधिप ॥ ५४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणियुधिष्ठिरनरकदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ स्थितेमुहूर्तंपार्थेतुधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ आजग्मुस्तत्रकौरव्यदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥ १ ॥ सचविग्रहवान्धर्मोराजानंप्रसमीक्षितुं ॥ तत्राजगामयत्रासौकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ २ ॥ तेषुभासुरदेहेषुपुण्याभिजनकर्मसु ॥ समागतेषुदेवेषुव्यगमत्तत्तमोनृप ॥ ३ ॥ नादृश्यंतचतास्तत्रयातनाःपापकर्मिणां ॥ नदीवैतरणीचैवकूटशाल्मलिनासह ॥ ४ ॥ लोहकुंभ्यःशिलाश्चैवनादृश्यंतभयानकाः ॥ विकृतानिशरीराणियानितत्रसमंततः ॥ ५ ॥ ददर्शराजाकौरव्यस्तान्यदृश्यानिचाभवन् ॥ ततोवायुःसुखस्पर्शःपुण्यगंधवहःशुचिः ॥ ६ ॥ ववौदेवसमीपस्थःशीतलोतीवभारत ॥ मरुतःसहशक्रेणवसवश्चाश्विनौसह ॥ ७ ॥ साध्यारुद्रास्तथादित्यायेचान्येपिदिवौकसः ॥ सर्वेतत्रसमाजग्मुःसिद्धाश्चपरमर्षयः ॥ ८ ॥ यत्रराजामहातेजाधर्मपुत्रःस्थितोभवत् ॥ ततःशक्रःसुरपतिःश्रियापरमयायुतः ॥ ९ ॥

पेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ स्थितइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥१०॥११॥१२॥ शत्रूणांस्वर्गेभ्रातॄणांनरकइतियुधिष्ठिरस्यईर्ष्याविषादावपनयति यइति ॥१३॥१४॥ हतःकुंजरइतिअश्वत्थामवधेद्रोणउपचीर्णोवंचितः गजवाचीशब्दोमनुष्यपरत्वेनज्ञापितइत्युपचा

युधिष्ठिरमुवाचेदंसांत्वपूर्वमिदंवचः॥ युधिष्ठिरमहाबाहोलोकाश्चाप्यक्षयास्तव ॥ १० ॥ एह्येहिपुरुषव्याघ्रकृतमेतावताविभो॥ सिद्धिःप्राप्तामहाबाहोलोका श्चाप्यक्षयास्तव॥ ११ ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्यःशृणुचेदंवचोमम॥ अवश्यंनरकस्तातद्रष्टव्यःसर्वराजभिः॥ १२ ॥ शुभानामशुभानांचद्वौराशीपुरुषर्षभ ॥ यः पूर्वंसुकृतंभुंक्तेपश्चान्निरयमेवसः॥ १३ ॥ पूर्वंनरकभाग्यस्तुपश्चात्स्वर्गमुपैतिसः॥ भूयिष्ठंपापकर्मायःसपूर्वंस्वर्गमश्नुते॥ १४॥ तेनत्वमेवंगमितोमयाश्रेयोर्थि नानृप॥ व्याजेनहित्वयाद्रोणउपचीर्णःसुतंप्रति॥ १५॥ व्याजेनैवततोराजन्दर्शितोनरकस्तव॥ यथैवत्वंतथाभीमस्तथापार्थोयमौतथा॥ १६॥ द्रौपदीचत थाकृष्णाव्याजेननरकंगताः॥ आगच्छनरशार्दूलमुक्तास्तेचैवकल्मषात्॥ १७॥ स्वपक्ष्याश्चैवयेतुभ्यंपार्थिवानिहतारणे ॥ सर्वेस्वर्गमनुप्राप्तास्तान्पश्यभरतर्ष भ॥ १८॥ कर्णश्चैवमहेष्वासःसर्वशस्त्रभृतांवरः॥ सगतःपरमांसिद्धिंयदर्थंपरितप्यसे॥ १९॥ तंपश्यपुरुषव्याघ्रमादित्यतनयंविभो॥ स्वस्थानस्थंमहाबाहोज हिशोकंनरर्षभ॥ २०॥ भ्रातॄंश्चान्यांस्तथापश्यस्वपक्ष्यांश्चैवपार्थिवान्॥ स्वंस्वंस्थानमनुप्राप्तान्व्येतुतेमानसोज्वरः॥ २१॥ कृच्छ्रंपूर्वंचानुभूयइतःप्रभृतिकौर व॥ विहरस्वमयासार्धंगतशोकोनिरामयः॥ २२॥ कर्मणांतातपुण्यानांजितानांतपसास्वयं ॥ दानानांचमहाबाहोफलंप्राप्नुहिपार्थिव॥ २३॥ अद्यत्वांदेवगं धर्वादिव्याश्चाप्सरसोदिवि॥ उपसेवंतुकल्याणंविरजोंबरभूषणाः॥ २४॥ राजसूयजिताँल्लोकान्स्वयमेवासिकृद्धितान्॥ प्राप्नुहित्वंमहाबाहोतपसश्चमहाफ लं॥ २५॥ उपर्युपरिराज्ञांहितवलोकायुधिष्ठिर॥ हरिश्चंद्रसमाःपार्थयेषुत्वंविहरिष्यसि॥ २६॥ मांधातायत्रराजर्षिर्यत्रराजाभगीरथः॥ दौष्यंतिर्यत्रभरतस्त त्रत्वंविहरिष्यसि॥ २७॥ एषादेवनदीपुण्यापार्थत्रैलोक्यपावनी॥ आकाशगंगाराजेंद्रतत्राप्लुत्यगमिष्यसि॥ २८॥ अत्रस्नातस्यभावस्तेमानुषोविगमिष्य ति॥ गतशोकोनिरायासोमुक्तवैरोभविष्यसि॥ २९॥ एवंब्रुवतिदेवेंद्रेकौरवेंद्रंयुधिष्ठिरं॥ धर्मोविग्रहवान्साक्षादुवाचसुतमात्मनः॥ ३०॥ भोभोराजन्महा प्राज्ञप्रीतोस्मितवपुत्रक॥ मद्भक्त्यासत्यवाक्यैश्चक्षमयाचदमेनच॥ ३१॥ एषातृतीयाजिज्ञासातवराजन्कृतामया॥ नशक्यसेचालयितुंस्वभावात्पार्थहेतु तः॥ ३२॥ पूर्वंपरीक्षितोहित्वंप्रश्नाद्वैतवनेमया॥ अरणीसहितस्यार्थेतच्चनिस्तीर्णवानसि॥ ३३॥

रच्छलेनेत्यर्थः ॥१५॥१६॥१७॥तुभ्यंतव॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥ असिकृद्धितान्खड्गबलेनऋद्धिंप्रापितान् ॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥ जिज्ञासापरीक्षा॥ ३२ ॥ ३३॥

स्वर्गाधिरोहणेद्रौपद्यासहसोदर्येषुविनष्टेषुसत्सु श्वरूपधारिणाशुनकरूपिणा द्रौपद्याइतिपंचमीपाठेतामारभ्येत्यर्थः ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ यत्रतेपांडवास्त

सोदर्येषुविनष्टेषुद्रौपद्यातत्रभारत ॥ श्वरूपधारिणातत्रपुनस्त्वंमेपरीक्षितः ॥ ३४ ॥ इदंतृतीयंभ्रातॄणामर्थेयत्स्थातुमिच्छसि ॥ विशुद्धोसिमहाभागसुखीविगतकल्मषः ॥ ३५ ॥ नचतेभ्रातरःपार्थनरकार्हाविशांपते ॥ मायैषादेवराजेनमहेंद्रेणप्रयोजिता ॥ ३६ ॥ अवश्यंनरकास्तातद्रष्टव्याःसर्वराजभिः ॥ ततस्त्वयाप्राप्तमिदंमुहूर्तंदुःखमुत्तमं ॥ ३७ ॥ नसव्यसाचीभीमोवायमौवापुरुषर्षभौ ॥ कर्णोवासत्यवाक्शूरोनरकार्हाश्चिरंनृप ॥ ३८ ॥ नकृष्णाराजपुत्रीचनरकार्हाकथंचन ॥ एह्येहिभरतश्रेष्ठपश्यगंगांत्रिलोकगां ॥ ३९ ॥ एवमुक्तःसराजर्षिस्तवपूर्वपितामहः ॥ जगामसहधर्मेणसर्वैश्चत्रिदिवालयैः ॥ ४० ॥ गंगांदेवनदींपुण्यांपावनीमृषिसंस्तुतां ॥ अवगाह्यततोराजातनुंतत्याजमानुषीं ॥ ४१ ॥ ततोदिव्यवपुर्भूत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ निर्वैरोगतसंतापोजलेतास्मिन्समाप्लुतः ॥ ४२ ॥ ततोययौवृतोदेवैःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ धर्मेणसहितोधीमांस्तूयमानोमहर्षिभिः ॥ ४३ ॥ यत्रतेपुरुषव्याघ्राःशूराविगतमन्यवः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चस्वानिस्थानानिभेजिरे ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणियुधिष्ठिरतनुत्यागेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजादेवैःसर्षिमरुद्गणैः ॥ स्तूयमानोययौतत्रयत्रतेकुरुपुंगवाः ॥ १ ॥ ददर्शतत्रगोविंदंब्राह्मेणवपुषान्वितं ॥ तेनैवदृष्टपूर्वेणसादृश्येनैवसूचितं ॥ २ ॥ दीप्यमानंस्ववपुषादिव्यैरस्त्रैरुपस्थितं ॥ चक्रप्रभृतिभिर्घोरैर्दिव्यैःपुरुषविग्रहैः ॥ ३ ॥ उपास्यमानंवीरेणफाल्गुनेनसुवर्चसा ॥ तथास्वरूपंकौंतेयोददर्शमधुसूदनं ॥ ४ ॥ तावुभौपुरुषव्याघ्रौसमुद्वीक्ष्ययुधिष्ठिरं ॥ यथावत्प्रतिपेदातेपूजयादेवपूजितौ ॥ ५ ॥ अपरस्मिन्नथोद्देशेकर्णंशस्त्रभृतांवरं ॥ द्वादशादित्यसहितंददर्शकुरुनंदनः ॥ ६ ॥ अथापरस्मिन्नुद्देशेमरुद्गणवृतंविभुं ॥ भीमसेनमथापश्यत्तेनैववपुषान्वितं ॥ ७ ॥ वायोर्मूर्तिमतःपार्श्वेदिव्यमूर्तिसमन्वितं ॥ श्रियापरमयायुक्तंसिद्धिंपरमिकांगतं ॥ ८ ॥ अश्विनोस्तुतथास्थानेदीप्यमानौस्वतेजसा ॥ नकुलंसहदेवंचददर्शकुरुनंदनः ॥ ९ ॥ तथाददर्शपांचालींकमलोत्पलमालिनीं ॥ वपुषास्वर्गमाक्रम्यतिष्ठंतीमर्कवर्चसं ॥ १० ॥

त्रदेवैःसहययाविति द्वयोःसंबंधः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ ब्राह्मेणब्रह्मणाआराध्येन ॥ २ ॥ उपस्थितंसेवितमस्त्रैः ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ मानुषंमानुषभावं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिस्वर्गारोहणपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ५॥
पूर्वस्मिन्नध्यायेयोयोयोधोयस्ययस्यदेवस्यांशःसस्वर्गंगत्वास्वस्यस्वस्यांशिनःसान्निध्यंप्रापेत्युक्तं तत्रसंशयः किमेतेअंशाःकांडरुहाणांवृक्षाणामंशाइवपृथक्संसारित्वंप्राप्ताउततेष्वेवांशिषुलीयंते आद्ये

अखिलंसहसाराजाप्रष्टुमैच्छद्युधिष्ठिरः ॥ ततोस्यभगवानिंद्रःकथयामासदेवराट् ॥ ११ ॥ श्रीरेषाद्रौपदीरूपात्वदर्थेमानुषंगता ॥ अयोनिजालोककांतापुण्य गंधायुधिष्ठिर ॥ १२ ॥ रत्यर्थंभवतांह्येषानिर्मिताशूलपाणिना ॥ द्रुपदस्यकुलेजाताभवद्भिश्चोपजीविता ॥ १३ ॥ एतेपंचमहाभागागंधर्वाःपावकप्रभाः ॥ द्रौ पद्यास्तनयाराजन्युष्माकममितौजसः ॥ १४ ॥ पश्यगंधर्वराजानंधृतराष्ट्रंमनीषिणं ॥ एनंचत्वंविजानीहिभ्रातरंपूर्वजंपितुः ॥ १५ ॥ अयंतेपूर्वजोभ्राताकौंते यःपावकद्युतिः ॥ सूतपुत्राग्रजःश्रेष्ठोराधेयइतिविश्रुतः ॥ १६ ॥ आदित्यसहितोयातिपश्यैनंपुरुषर्षभं ॥ साध्यानामथदेवानांविश्वेषांमरुतामपि ॥ १७ ॥ गणे षुपश्यराजेंद्रवृष्ण्यंधकमहारथान् ॥ सात्यकिप्रमुखान्वीरान्भोजांश्चैवमहाबलान् ॥ १८ ॥ सोमेनसहितंपश्यसौभद्रमपराजितं ॥ अभिमन्युंमहेष्वासंनिशा करसमद्युतिं ॥ १९ ॥ एषपांडुर्महेष्वासःकुंत्यामाद्र्याचसंगतः ॥ विमानेनसदाभ्येतिपितातवममांतिकं ॥ २० ॥ वसुभिःसहितंपश्यभीष्मंशांतनवंनृपं ॥ द्रोणं बृहस्पतेःपार्श्वेगुरुमेनंनिशामय ॥ २१ ॥ एतेचान्येमहीपालायोधास्तवचपांडव ॥ गंधर्वसहितायांतियक्षपुण्यजनैस्तथा ॥ २२ ॥ गुह्यकानांगतिंचापिकेचित्प्रा प्तानराधिपाः ॥ त्यक्त्वादेहंजितःस्वर्गःपुण्यवाग्बुद्धिकर्मभिः ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेस्वर्गारोहणपर्वणिद्रौपद्यादिस्वस्वस्थानगमनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ भीष्मद्रोणौमहात्मानौधृतराष्ट्रश्चपार्थिवः ॥ विराटद्रुपदौचोभौशंखश्चैवोत्तरस्तथा ॥ १ ॥ धृष्टकेतुर्जयत्सेनोराजाचैवससत्यजित् ॥ दु र्योधनसुताश्चैवशकुनिश्चैवसौबलः ॥ २ ॥ कर्णपुत्राश्चविक्रांताराजाचैवजयद्रथः ॥ घटोत्कचादयश्चैवयेचान्येनानुकीर्तिताः ॥ ३ ॥ येचान्येकीर्तितावीरराजानो दीप्तमूर्तयः ॥ स्वर्गेकालंकियंतंतेतस्थुस्तदपिशंसमे ॥ ४ ॥ अहोस्विच्छाश्वतंस्थानंतेषांतत्रद्विजोत्तम ॥ अंतेवाकर्मणांकांतेगतिंप्राप्तानरर्षभाः ॥ ५ ॥ एतदिच्छा म्यहंश्रोतुंप्रोच्यमानंद्विजोत्तम ॥ तपसाहिप्रदीप्तेनसर्वंत्वमनुपश्यसि ॥ ६ ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतुविप्रर्षिरनुज्ञातोमहात्मना ॥ व्यासेनतस्यनृप तेराख्यातुमुपचक्रमे ॥ ७ ॥

कर्मजदेहपरंपरायास्तत्त्वज्ञानमंतरेणोच्छेदायोगात्तेषांनित्यसंसारित्वमस्मदादिवत्स्यात् द्वितीयेमानुष्यभावेतैःकृतानांकर्मणांनाशापत्तिरितिसंदिहानोजनमेजयःपृच्छति भीष्मद्रोणाविति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ तेअंतेकांगतिंपुण्यभोगांतेअंशिनासहऐक्यंवासालोक्यंवाशाश्वतंप्राप्नुवंतिउतभूमावधतरंतीतिप्रश्नः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

अत्रोत्तरमाह नशक्यमिति कर्मणामंतेसर्वेणप्रकृतिप्रतिगंतुंनशक्यमित्यध्याहृत्ययोज्यं यदिसर्वोपिजंतुःप्रारब्धकर्मातेस्वांप्रकृतिंगच्छेत्तर्हिसर्वेपिमुक्ताःस्युःसंसारश्चादिमान्भवेत् ततश्चकृतहानाकृताभ्यागमप्रसंगोविधिप्रतिषेधशास्त्रानर्थक्यंच तस्मात्केचिदेवकर्मणामंतेस्वांप्रकृतिंभजंतेनसर्वेइतिकिंतर्हियेप्रकृतिंनप्राप्तास्तानुद्दिश्यतेत्वयैषापृच्छासम्यक्प्रयोजिता ॥ ८ ॥ तत्रकांश्चित्स्वर्गप्रापककर्मणामंते

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नशक्यंकर्मणामंतेसर्वेणमनुजाधिप ॥ प्रकृतिंकिंनुसम्यक्तेपृच्छैषासंप्रयोजिता ॥८॥ शृणुगुह्यमिदंराजन्देवानांभरतर्षभ ॥ यदुवाचमहातेजादिव्यचक्षुःप्रतापवान् ॥ ९ ॥ मुनिःपुराणःकौरव्यपाराशर्योमहाव्रतः ॥ अगाधबुद्धिःसर्वज्ञोगतिज्ञःसर्वकर्मणां ॥ १० ॥ तेनोक्तंकर्मणामंतेप्रविशंतिस्विकांतनुं ॥ वसूनेवमहातेजाभीष्मःप्रापमहाद्युतिः ॥ ११ ॥ अष्टावेवहिदृश्यंतेवसवोभरतर्षभ ॥ बृहस्पतिंविवेशाथद्रोणोह्यंगिरसांवरं ॥ १२ ॥ कृतवर्मातुहार्दिक्यःप्रविवेशमरुद्गणान् ॥ सनत्कुमारंप्रद्युम्नःप्रविवेशयथागतं ॥ १३ ॥ धृतराष्ट्रोधनेशस्यलोकान्प्रापदुरासदान् ॥ धृतराष्ट्रेणसहितागांधारीचयशस्विनी ॥ १४ ॥ पत्नीभ्यांसहितःपांडुर्महेंद्रसदनंययौ ॥ विराटद्रुपदौचोभौधृष्टकेतुश्चपार्थिवः ॥ १५ ॥ निशठाक्रूरसांबाश्चभानुःकंपोविदूरथः ॥ भूरिश्रवाःशलश्चैवभूरिश्चपृथिवीपतिः ॥ १६ ॥ कंसश्चैवोग्रसेनश्चवसुदेवस्तथैवच ॥ उत्तरश्चसहभ्रात्राशंखेननरपुंगवः ॥ १७ ॥ विश्वेषांदेवतानांतेविविशुर्नरसत्तमाः ॥ वर्चानाममहातेजाःसोमपुत्रःप्रतापवान् ॥ १८ ॥ सोभिमन्युर्नृसिंहस्यफाल्गुनस्यसुतोभवत् ॥ सयुध्वाक्षत्रधर्मेणयथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ १९ ॥ विवेशसोमंधर्मात्माकर्मणोंतेमहारथः ॥ आविवेशरविंकर्णोनिहतःपुरुषर्षभ ॥ २० ॥ द्वापरंशकुनिःप्रापधृष्टद्युम्नस्तुपावकं ॥ धृतराष्ट्रात्मजाःसर्वेयातुधानाबलोत्कटाः ॥ २१ ॥ ऋद्धिमंतोमहात्मानःशस्त्रपूतादिवंगताः ॥ धर्ममेवाविशत्क्षत्ताराजाचैवयुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ अनंतोभगवान्देवःप्रविवेशरसातलं ॥ पितामहनियोगाद्धियोयोगाद्गामधारयत् ॥ २३ ॥ यःसनारायणोनामदेवदेवःसनातनः ॥ तस्यांशोवासुदेवस्तुकर्मणोंतेविवेशह ॥ २४ ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिवासुदेवपरिग्रहः ॥ अमज्जंस्ताःसरस्वत्यांकालेनजनमेजय ॥ २५ ॥ तत्रत्यक्त्वाशरीराणिदिवमारुरुहुःपुनः ॥ ताश्चैवाप्सरसोभूत्वावासुदेवमुपाविशन् ॥ २६ ॥ हतास्तस्मिन्महायुद्धेयेवीरास्तुमहारथाः ॥ घटोत्कचादयश्चैवदेवान्यक्षांश्चभेजिरे ॥ २७ ॥

स्वैस्वैरंशिभिस्तादात्म्यंप्राप्तुंयोग्यान्योगजदृष्ट्यापश्यन्परिगणयति शृण्वित्यादिना अर्थादितरेस्वर्गंगताअपिपुनश्च्यवंतेएतेतुउत्तरामुत्तरामूर्ध्वोर्ध्वक्रमेणगतिंप्राप्यअंतेब्रह्मणासहमुच्यंते तेनदेवत्वप्रापकेकर्माणियज्ञदानतपआदीनिकर्तव्यान्येवनचोक्तदोषइतिसर्वमनवद्यं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ एवंपांडवानांकथांसमाप्यजनमेजयस्ययज्ञेवैशंपायनएतांकथामुक्तवानितिप्रकृतमनुसंदधानःसौतिरुवाच एतच्छ्रुत्वेत्यादि ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ समाज्ञातंमयासूतेन
व्यासाज्ञयावैशंपायनेनकीर्तितंच ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ विधिज्ञेनदैवज्ञेन अतींद्रियेणेंद्रियाण्यतिक्रांतेन योगबलाद्देवसर्वदर्शनसिद्धेरित्याह तपसेति भावितात्मनाशोधितचित्तेन ॥ ३७ ॥ सर्वेषांतृतीयांतानां

दुर्योधनसहायाश्चराक्षसाःपरिकीर्तिताः ॥ प्राप्तास्तेक्रमशोराजन्सर्वलोकाननुत्तमान् ॥ २८ ॥ भवनंचमहेंद्रस्यकुबेरस्यचधीमतः ॥ वरुणस्यतथालोकान्वि
विशुःपुरुषर्षभाः ॥ २९ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंविस्तरेणमहाद्युते ॥ कुरूणांचरितंकृत्स्नंपांडवानांचभारत ॥ ३० ॥ ॥ सौतिरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाद्विजश्रेष्ठाःसरा
जाजनमेजयः ॥ विस्मितोभवदत्यर्थंयज्ञकर्मांतरेष्वथ ॥ ३१ ॥ ततःसमापयामासुःकर्मतत्तस्ययाजकाः ॥ आस्तीकश्चाभवत्प्रीतःपरिमोक्ष्यभुजंगमान्
॥ ३२ ॥ ततोद्विजातीन्सर्वांस्तान्दक्षिणाभिरतोषयत् ॥ पूजिताश्चापितेराज्ञाततोजग्मुर्यथागतं ॥ ३३ ॥ विसर्जयित्वाविप्रांस्तान्राजापिजनमेजयः ॥ ततस्त
क्षशिलायाःसपुनरायाद्गजाह्वयं ॥ ३४ ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंवैशंपायनकीर्तितं ॥ व्यासाज्ञयासमाज्ञातंसर्पसत्रेनृपस्यहि ॥ ३५ ॥ पुण्योयमितिहासाख्यःपवि
त्रंचेदमुत्तमं ॥ कृष्णेनमुनिनाविप्रनिर्मितंसत्यवादिना ॥ ३६ ॥ सर्वज्ञेनविधिज्ञेनधर्मज्ञानवतासता ॥ अतींद्रियेणशुचिनातपसाभावितात्मना ॥ ३७ ॥ ऐश्व
र्येवर्तताचैवसांख्ययोगवतातथा ॥ नैकतंत्रविबुद्धेनदृष्ट्वादिव्येनचक्षुषा ॥ ३८ ॥ कीर्तिंप्रथयतालोकेपांडवानांमहात्मनां ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचभूरिद्रविण
तेजसां ॥ ३९ ॥ यश्चेदंश्रावयेद्विद्वान्सदापर्वणिपर्वणि ॥ धूतपाप्माजितस्वर्गोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ४० ॥ कार्ष्णंवेदमिमंसर्वंशृणुयाद्यःसमाहितः ॥ ब्रह्महत्या
दिपापानांकोटिस्तस्यविनश्यति ॥ ४१ ॥ यश्चेदंश्रावयेच्छ्राद्धेब्राह्मणान्पादमंततः ॥ अक्षय्यमन्नपानंवैपितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ ४२ ॥ अह्नायदेनःकुरुतेइंद्रियैर्म
नसापिवा ॥ महाभारतमाख्यायपश्चात्संध्यांप्रमुच्यते ॥ ४३ ॥ यद्रात्रौकुरुतेपापंब्राह्मणःस्त्रीगणैर्वृतः ॥ महाभारतमाख्यायपूर्वांसंध्यांप्रमुच्यते ॥ ४४ ॥ मह
त्त्वाद्भारवत्त्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥ निरुक्तमस्ययोवेदसर्वपापैःप्रमुच्यते ॥ ४५ ॥ अष्टादशपुराणानिधर्मशास्त्राणिसर्वशः ॥ वेदाःसांगास्तथैकत्रभारतंचैक
तःस्थितं ॥ ४६ ॥ श्रूयतांसिंहनादोयमृषेस्तस्यमहात्मनः ॥ अष्टादशपुराणानांकर्तुर्वेदमहोदधेः ॥ ४७ ॥ त्रिभिर्वर्षैरिदंपूर्णंकृष्णद्वैपायनःप्रभुः ॥ अखिलंभारतं
चेदंचकारभगवान्मुनिः ॥ ४८ ॥

निर्मितमित्यनेनान्वयः अन्येषामपिकीर्तिंप्रथयतेतिसंबंधः ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ब्रह्मभूयायमोक्षायकल्पतेतत्रोक्तसाधनानुष्ठानक्रमेण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अंततोनिकटे ॥ ४२ ॥ अह्नेति महाभारतस्याऽल्पम
पिपश्चिमायांसंध्यायांपठ्यतेचेद्दिनकृतंपापंनश्यति एवंप्रातःसंध्यायांरात्रिकृतमित्यर्थः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ निरुक्तंनामनिर्वचनं ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ धर्मेचेति चकारचतुष्टयादधर्मादिचतुष्टयमप्यत्रोक्तंहानार्थमितिबोध्यं ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ अनागतोऽनागंतुकोनित्यसिद्धइतियावत् एवंविधोयोमोक्षःकैवल्यंतदेवस्वरूपंयस्यसमोक्षःयद्वामो
कुमिच्छन् मुचोकर्मकस्यगुणोवेतिसनिगुणोऽभ्यासलोपश्च मुमुक्षुरित्यर्थः लोकहितइतिभावः ॥ ५३ ॥ अन्यांवेदचतुष्टयसंहिताभ्यःपृथग्भूतांतदर्थवर्तीं ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ श्रूयतेयेनयःशृणोतीत्य

आकर्ण्यभक्त्यासततंजयाख्यंभारतंमहत् ॥ श्रीश्चकीर्तिस्तथाविद्याभवंतिसहिताःसदा ॥ ४९ ॥ धर्मेचार्थेचकामेचमोक्षेचभरतर्षभ ॥ यदिहास्तितदन्यत्रय
न्नेहास्तिनकुत्रचित् ॥ ५० ॥ जयोनामेतिहासोयंश्रोतव्योमोक्षमिच्छता ॥ ब्राह्मणेनचराज्ञाचगर्भिण्याचैवयोषिता ॥ ५१ ॥ स्वर्गकामोलभेत्स्वर्गंजयकामो
लभेज्जयं ॥ गर्भिणीलभतेपुत्रंकन्यांवाबहुभागिनीं ॥ ५२ ॥ अनागतश्चमोक्षश्चकृष्णद्वैपायनःप्रभुः ॥ संदर्भंभारतस्यास्यकृतवान्धर्मकाम्यया ॥ ५३ ॥ षष्टिंश
तसहस्राणिचकारान्यांससंहितां ॥ त्रिंशच्छतसहस्राणिदेवलोकेप्रतिष्ठितं ॥ ५४ ॥ पित्र्येपंचदशंज्ञेयंयक्षलोकेचतुर्दश ॥ एकंशतसहस्रंतुमानुषेषुप्रभाषितं
॥ ५५ ॥ नारदोश्रावयद्देवानसितोदेवलःपितॄन् ॥ रक्षोयक्षान्शुकोमर्त्यान्वैशंपायनएवतु ॥ ५६ ॥ इतिहासमिमंपुण्यंमहार्थंवेदसंमितं ॥ व्यासोक्तंश्रूयतेयेन
कृत्वाब्राह्मणमग्रतः ॥ ५७ ॥ सनरःसर्वकामांश्चकीर्तिंप्राप्येहशौनक ॥ गच्छेत्परमिकांसिद्धिमत्रमेनास्तिसंशयः ॥ ५८ ॥ भारताध्ययनात्पुण्यादपिपादमधी
यतः ॥ श्रद्धयापरयाभक्त्याश्राव्यतेचापियेनतु ॥ यइमांसंहितांपुण्यांपुत्रमध्यापयच्छुकं ॥ ५९ ॥ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारशतानिच ॥ संसारेष्वनुभूतानि
यांतियास्यंतिचापरे ॥ ६० ॥ हर्षस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितं ॥ ६१ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येषनचकश्चिच्छृणोति
मे ॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यते ॥ ६२ ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंत्यजेज्जीवितस्यापिहेतोः ॥ नित्योधर्मःसुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुर
स्यत्वनित्यः ॥ ६३ ॥ इमांभारतसावित्रींप्रातरुत्थाययःपठेत् ॥ सभारतफलंप्राप्यपरंब्रह्माधिगच्छति ॥ ६४ ॥ यथासमुद्रोभगवान्यथाहिहिमवान्गिरिः ॥ ख्या
तावुभौरत्ननिधीतथाभारतमुच्यते ॥ ६५ ॥

र्थः उभयत्रविभक्तिव्यत्ययआर्षः ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ भारताध्ययनादितिसार्धश्लोकः योव्यासइमांसंहितांशुकंपुत्रमध्यापयत् तस्यअधीयतोभारताख्यमितिहासंस्मरतःस्मृत्वाचग्रंथरूपेणप्रणयतःभ
क्त्यापरयाश्रद्धयाचव्यासएवपूज्यस्तस्यवाक्यंप्रमाणमेवेत्यास्तिक्यबुद्ध्यायेनपुंसाइदंश्राव्यतेसपुण्यात्पुण्यकरादपिपादंश्लोकपादंग्रंथपादंवाभारतस्याध्ययनात्परमिकांसिद्धिंगच्छेदितिपूर्वेणान्वयः व्या
सेश्रद्धांबत्ध्वाभारतमध्येतव्यमित्यर्थः ॥ ५९ ॥ संध्यायांभारतंपठनीयमित्युक्तंतत्रपठनयोग्यंभारतसारसंग्रहंचतुःश्लोकीरूपमाह मातेति ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥

॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेस्वर्गारोहणपर्वणिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥

कार्ष्णवेदमिमंविद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते ॥ इदंभारतमाख्यानंयःपठेत्सुसमाहितः ॥ सगच्छेत्परमांसिद्धिमितिमेनास्तिसंशयः ॥ ६६ ॥ द्वैपायनोष्ठपुटनिःसृत
मप्रमेयंपुण्यंपवित्रमथपापहरंशिवंच ॥ योभारतंसमधिगच्छतिवाच्यमानंकिंतस्यपुष्करजलैरभिषेचनेन ॥ ६७॥ योगोशतंकनकशृंगमयंददातिविप्रायवे
दविदुषेसुबहुश्रुताय ॥ पुण्यांचभारतकथांसततंशृणोतितुल्यंफलंभवतितस्यचतस्यचैव ॥ ६८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांस्व
र्गारोहणपर्वणिपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ७॥ ॥ समाप्तंस्वर्गारोहणपर्व ॥ ॥ इतिमहाभारतंसमाप्तं ॥ ॥ ७॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ भगवन्केन
विधिनाश्रोतव्यंभारतंबुधैः ॥ फलंकिंकेचदेवाश्चपूज्यावैपारणेष्विह ॥ १ ॥ देयंसमाप्तेभगवन्किंचपर्वणिपर्वणि ॥ वाचकःकीदृशश्चात्रएष्टव्यस्तद्ब्रवीहिमे ॥ २॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शृणुराजन्विधिमिमंफलंयच्चापिभारतात् ॥ श्रुताद्भवतिराजेंद्रयत्त्वंमामनुपृच्छसि ॥ ३ ॥ दिविदेवामहीपालक्रीडार्थमवनिंगताः ॥
कृत्वाकार्यमिदंचैवततश्चदिवमागताः ॥ ४ ॥ हंतयत्तेप्रवक्ष्यामितच्छृणुष्वसमाहितः ॥ ऋषीणांदेवतानांचसंभवंवसुधातले ॥५॥ अत्ररुद्रास्तथासाध्याविश्वे
देवाश्चशाश्वताः ॥ आदित्याश्चाश्विनौदेवौलोकपालामहर्षयः ॥६॥ गुह्यकाश्चसगंधर्वानागाविद्याधरास्तथा ॥ सिद्धाधर्मःस्वयंभूश्चमुनिःकात्यायनोवरः ॥७॥
गिरयःसागरानद्यस्तथैवाप्सरसांगणाः ॥ ग्रहाःसंवत्सराश्चैवअयनान्यृतवस्तथा ॥ ८ ॥ स्थावरंजंगमंचैवजगत्सर्वंसुरासुरं ॥ भारतेभरतश्रेष्ठएकस्थमिहदृश्य
ते ॥ ९ ॥ तेषांश्रुत्वाप्रतिष्ठानंनामकर्मानुकीर्तनात् ॥ कृत्वापिपातकंघोरंसद्योमुच्येतमानवः ॥ १० ॥ इतिहासमिमंश्रुत्वायथावदनुपूर्वशः ॥ संयतात्माशुचि
र्भूत्वापारंगत्वाचभारते ॥ ११ ॥ तेषांश्राद्धानिदेयानिश्रुत्वाभारतभारतं ॥ ब्राह्मणेभ्योयथाशक्त्याभक्त्याचभरतर्षभ ॥ १२ ॥ महादानानिदेयानिरत्नानिविवि
धानिच ॥ गावःकांस्योपदोहाश्चकन्याश्चैवस्वलंकृताः ॥ १३ ॥ सर्वकामगुणोपेतायानानिविविधानिच ॥ भवनानिविचित्राणिभूमिर्वासांसिकांचनं ॥ १४ ॥
वाहनानिचदेयानिहयामत्ताश्चवारणाः ॥ शयनंशिबिकाश्चैवस्यंदनाश्चस्वलंकृताः ॥ १५ ॥ यद्यद्गृहेवरंकिंचिद्यद्यदस्तिमहद्वसु ॥ तत्तद्देयंद्विजातिभ्यआत्मादा
राश्चसूनवः ॥ १६ ॥

भगव[illegible]ादिःफलाध्यायोव्यासेनहरिवंशांतेउक्तः अत्रश्रोतृप्ररोचनार्थमुक्तइतिज्ञेयं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

श्रद्धयापरयायुक्तंक्रमशस्तस्यपारगः ॥ शक्तितःसुमनाहृष्टःशुश्रूषुरविकल्पकः ॥ १७ ॥ सत्यार्जवरतोदांतःशुचिःशौचसमन्वितः ॥ श्रद्दधानोजितक्रोधोयथा
सिध्यतितच्छृणु ॥ १८ ॥ शुचिःशीलान्विताचारःशुक्लवासाजितेंद्रियः ॥ संस्कृतःसर्वशास्त्रज्ञःश्रद्दधानोनसूयकः ॥ १९ ॥ रूपवान्सुभगोदांतःसत्यवादीजितें
द्रियः ॥ दानमानगृहीतश्चकार्योभवतिवाचकः ॥ २० ॥ अविलंबमनायस्तमद्रुतंधीरमूर्जितं ॥ असंसक्ताक्षरपदंस्वरभावसमन्वितं ॥ २१ ॥ त्रिषष्टिवर्णसंयुक्त
मष्टस्थानसमीरितं ॥ वाचयेद्वाचकःस्वस्थःस्वासीनःसुसमाहितः ॥ २२ ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ २३ ॥ ई
दृशाद्वाचकाद्राजन्श्रुत्वाभारतभारतं ॥ नियमस्थःशुचिःश्रोताश्टण्वन्सफलमश्नुते ॥ २४ ॥ पारणंप्रथमंप्राप्यद्विजान्कामैश्चतर्पयन् ॥ आग्निष्टोमस्ययज्ञस्य
फलंवैलभतेनरः ॥ २५ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णविमानंलभतेमहत् ॥ प्रहृष्टःसतुदेवैश्चदिवंयातिसमाहितः ॥ २६ ॥ द्वितीयंपारणंप्राप्यसोतिरात्रफलंलभेत् ॥ सर्व
रत्नमयंदिव्यंविमानमधिरोहति ॥ २७ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरोदिव्यगंधविभूषितः ॥ दिव्यांगदधरोनित्यंदेवलोकेमहीयते ॥ २८ ॥ तृतीयंपारणंप्राप्यद्वादशाहफ
लंलभेत् ॥ वसत्यमरसंकाशोवर्षाण्ययुतशोदिवि ॥ २९ ॥ चतुर्थेवाजपेयस्यपंचमेद्विगुणंफलं ॥ उदितादित्यसंकाशंज्वलंतमनलोपमं ॥ ३० ॥ विमानंविबुधैः
सार्धमारुह्यदिविगच्छति ॥ वर्षायुतानिभवनेशक्रस्यदिविमोदते ॥ ३१ ॥ षष्ठेद्विगुणमस्तीतिसप्तमेत्रिगुणंफलं ॥ कैलासशिखराकारंवैदूर्यमणिवेदिकं ॥ ३२ ॥
परिक्षिप्तंचबहुधामणिविद्रुमभूषितं ॥ विमानंसमधिष्ठायकामगंसाप्सरोगणं ॥ ३३ ॥ सर्वाँल्लोकान्विचरतेद्वितीयइवभास्करः ॥ अष्टमेराजसूयस्यपारणे
लभतेफलं ॥ ३४ ॥ चंद्रोदयनिभंरम्यंविमानमधिरोहति ॥ चंद्ररश्मिप्रतीकाशैर्हयैर्युक्तंमनोजवैः ॥ ३५ ॥ सेव्यमानोवरस्त्रीणांचंद्रात्कांततरैर्मुखैः ॥ मेखलानां
निनादेननूपुराणांचनिःस्वनैः ॥ ३६ ॥ अंकेपरमनारीणांसुखसुप्तोविबुध्यते ॥ नवमेक्रतुराजस्यवाजिमेधस्यभारत ॥ ३७ ॥ कांचनस्तंभनिर्यूहवैदूर्यकृतवेदि
कं ॥ जांबूनदमयैर्दिव्यैर्गवाक्षैःसर्वतोवृतं ॥ ३८ ॥ सेवितंचाप्सरःसंघैर्गंधर्वैर्दिविचारिभिः ॥ विमानंसमधिष्ठायश्रियापरमयाज्वलन् ॥ ३९ ॥ दिव्यमाल्यांबर
धरोदिव्यचंदनरूषितः ॥ मोदतेदैवतैःसार्धंदिविदेवइवापरः ॥ ४० ॥ दशमंपारणंप्राप्यद्विजातीनभिवंद्यच ॥ किंकिणीजालनिर्घोषंपताकाध्वजशोभितं ॥ ४१ ॥
रत्नवेदिकसंबाधंवैदूर्यमणितोरणं ॥ हेमजालपरिक्षिप्तंप्रवालवलभीमुखं ॥ ४२ ॥

॥ ५० ॥ ५१ ॥ ... ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥

...भितं ॥ विमानंसु रुत्वावाप्संसुखेनैवोपपद्यते ॥ ४३ ॥ मुकुटेनाग्निवर्णेनजांबूनदविभूषिणा ॥ दिव्यचंदनदिग्धांगोदिव्यमा
... ॥ दिव्यान्लोकान्विचरतिदिव्यैर्भोगैःसमन्वितः ॥ विबुधानांप्रसादेनश्रियापरमयायुतः ॥ ४५ ॥ अथवर्षगणानेवंस्वर्गलोकेमहीयते ॥
...हतःसहस्राण्येकविंशतिं ॥ ४६ ॥ पुरंदरपुरेरम्येशक्रेणसहमोदते ॥ दिव्ययानविमानेषुलोकेषुविविधेषुच ॥ ४७ ॥ दिव्यनारीगणाकीर्णोनिव
...था ॥ ततःसूर्यस्यभवनेचंद्रस्यभवनेतथा ॥ ४८ ॥ शिवस्यभवनेराजन्विष्णोर्यातिसलोकतां ॥ एवमेतन्महाराजनात्रकार्याविचारणा ॥ ४९ ॥
...वैभाव्यमेवमाहगुरुर्मम ॥ वाचकस्यतुदातव्यंमनसायद्यदिच्छति ॥ ५० ॥ हस्त्यश्वरथयानानिवाहनानिविशेषतः ॥ कटकेकुंडलेचैवब्रह्मसूत्रंतथा
॥ वस्त्रंचैवविचित्रंचगंधं...वविशेषतः ॥ देववत्पूजयेत्तंतुविष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामियानिदेयानिभारते ॥ वाच्यमानेतुवि
...नन्पर्वणिपर्वणि ॥ ५३ ॥ जातिंदेशंचसत्यंचमाहात्म्यंभरतर्षभ ॥ धर्मवृत्तिंचविज्ञायक्षत्रियाणांनराधिप ॥ ५४ ॥ स्वस्तिवाच्यद्विजानादौततःका
... ॥ समानेपर्वणिततःस्वशक्त्यापूजयेद्द्विजान् ॥ ५५ ॥ आदौतुवाचकंचैववस्त्रगंधसमन्वितं ॥ विधिवद्भोजयेद्राजन्मधुपायसमुत्तमं ॥ ५६ ॥ त
...लप्रायंपायसंमधुसर्पिषा ॥ आस्तीकेभोजयेद्राजन्दद्याच्चैवगुडौदनं ॥ ५७ ॥ अपूपैश्चैवपूपैश्चमोदकैश्चसमन्वितं ॥ सभापर्वणिराजेंद्रहविष्यंभो
...जान् ॥ ५८ ॥ आरण्यकेमूलफलैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान् ॥ अरणीपर्वचासाद्यजलकुंभान्प्रदापयेत् ॥ ५९ ॥ तर्पणानिचमुख्यानिवन्यमूलफलानिच ॥
...णोपेतंविप्रेभ्योन्नंप्रदापयेत् ॥ ६० ॥ विराटपर्वणितथावासांसिविविधानिच ॥ उद्योगेभरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितं ॥ ६१ ॥ भोजनंभोजयेद्विप्रा
...कृतान् ॥ भीष्मपर्वणिराजेंद्रदत्वायानमनुत्तमं ॥ ६२ ॥ ततःसर्वगुणोपेतमन्नंदद्यात्सुसंस्कृतं ॥ द्रोणपर्वणिविप्रेभ्योभोजनंपरमार्चितं ॥ ६३ ॥
...चापान्यसिवरास्तथा ॥ कर्णपर्वण्यपितथाभोजनंसार्वकामिकं ॥ ६४ ॥ विप्रेभ्यःसंस्कृतंसम्यग्दद्यात्संयतमानसः ॥ शल्यपर्वणिराजेंद्रमो
...दनैः ॥ ... ॥ अपूपैस्तर्पणैश्चैवसर्वमन्नंप्रदापयेत् ॥ गदापर्वण्यपितथामुद्गमिश्रंप्रदापयेत् ॥ ६६ ॥ स्त्रीपर्वणितथारत्नैस्तर्पयेत्तुद्विजोत्तमान् ॥ घृतौ
...षीकेदापयेत्पुनः ॥ ६७ ॥

गोपेतम ंदद्यात्सुसंस्कृतं ॥ शांतिपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्द्विजान् ॥ ६८ ॥ आश्वमेधिकमासाद्यभोजनंसार्वकामिकं ॥ तथाश्रमनिवासेतुह
ान् ॥ ६९ ॥ मौसलेसार्वगुणिकंगंधमाल्यानुलेपनं ॥ महाप्रस्थानिकेतद्वत्सर्वकामगुणान्वितं ॥ ७० ॥ स्वर्गपर्वण्यपितथाहविष्यंभोजयेद्द्विजा
नामौतुसहस्रंभोजयेद्द्विजान् ॥ ७१ ॥ गामेकांनिष्कसंयुक्तांब्राह्मणायनिवेदयेत् ॥ तदर्धेनापिदातव्यादरिद्रेणापिपार्थिव ॥ ७२ ॥ प्रतिपर्वसमा
वविचक्षणः ॥ सुवर्णेनचसंयुक्तंवाचकायनिवेदयेत् ॥ ७३ ॥ हरिवंशेपर्वणिचपायसंतत्रभोजयेत् ॥ पारणेपारणेराजन्यथावद्भरतर्षभ ॥ ७४ ॥ स
सर्वाःप्रयतःसंहिताःशास्त्रकोविदः ॥ शुभेदेशेनिवेश्याथक्षौमवस्त्राभिसंवृताः ॥ ७५ ॥ शुक्लांबरधरःस्रग्वीशुचिर्भूत्वास्वलंकृतः ॥ अर्चयेतयथान्यायंगंध
थकपृथक् ॥ ७६ ॥ संहितापुस्तकान्राजन्प्रयतःसुसमाहितः ॥ भक्ष्यैर्माल्यैश्चपेयैश्चकामैश्चविविधैःशुभैः ॥ ७७ ॥ हिरण्यंचसुवर्णंचदक्षिणामथदाप
र्त्रत्रिपलंस्वर्णंदातव्यंप्रयतात्मना ॥ ७८ ॥ तदर्धंपादशेषंवावित्तशाठ्यविवर्जितं ॥ यद्यद्देवात्मनोभीष्टंतत्तद्देयंद्विजातये ॥ ७९ ॥ सर्वथातोषयेद्भक्त्या
रुमात्मनः ॥ देवताःकीर्तयेत्सर्वानरनारायणौतथा ॥ ८० ॥ ततोगंधैश्चमाल्यैश्चस्वलंकृत्यद्विजोत्तमान् ॥ तर्पयेद्विविधैःकामैर्दानैश्चोच्चावचैस्तथा ॥ ८१ ॥
ययज्ञस्यफलंप्राप्नोतिमानवः ॥ प्राप्नुयाच्चक्रतुफलंतथापर्वणिपर्वणि ॥ ८२ ॥ वाचकोभरतश्रेष्ठव्यक्ताक्षरपदस्वरः ॥ भविष्यंश्रावयेद्विद्वान्भारतंभ
३ ॥ भुक्तवत्सुद्विजेंद्रेषुयथावत्संप्रदापयेत् ॥ वाचकंभरतश्रेष्ठभोजयित्वास्वलंकृतं ॥ ८४ ॥ वाचकेपरितुष्टेतुशुभाप्रीतिरनुत्तमा ॥ ब्राह्मणेषुतुतुष्टेषु
र्वदेवताः ॥ ८५ ॥ ततोहिवरणंकार्यंद्विजानांभरतर्षभ ॥ सर्वकामैर्यथान्यायंसाधुभिश्चपृथग्विधैः ॥ ८६ ॥ इत्येषविधिरुद्दिष्टोमयातेद्विपदांवर ॥ श्रद्द
ध्यंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ ८७ ॥ भारतश्रवणेराजन्पारणेचनृपोत्तम ॥ सदायत्नवताभाव्यंश्रेयस्तुपरमिच्छता ॥ ८८ ॥ भारतंशृणुयान्नित्यंभारतं
ंश्रवनेयस्यतस्यहस्तगतोजयः ॥ ८९ ॥ भारतंपरमंपुण्यंभारतेविविधाःकथाः ॥ भारतंसेव्यतेदेवैर्भारतंपरमंपदं ॥ ९० ॥ भारतंसर्वशास्त्रा
यतेमोक्षस्तत्त्वमेतद्ब्रवीमितत् ॥ ९१ ॥ महाभारतमाख्यानंक्षितिंगांचसरस्वतीं ॥ ब्राह्मणान्केशवंचैवकीर्तयन्नावसीदति
र्षभ ॥ आदौ तचमध्येचहरिःसर्वत्रगीयते ॥ ९३ ॥

॥ ७ ॥

॥ अथश्रीमहाभारते महाप्रस्थानिकपर्व प्रारभ्यते ॥

महाप्रस्थान

श्रीगणेशायनमः ॥ कृतकृत्यानांदुःसहोदुःखपस्तानांमहाप्रस्थानादिनोपायेनदेहत्यागोयुक्तइतिपांडवाचारेणप्रदर्शयन्महाप्रस्थानिकंपर्वारभते प्रसंगाच्चस्वर्गतिहेतून्गुणान्स्वर्गप्रतिबंधकांश्चदोषान्दर्शय
तिसंक्षेपेण एवंवृष्ण्यंधककुलेइत्यादिना ॥ १ ॥ प्रस्थानेस्वर्गंगंतुंगृहान्निःसरणे ॥ २ ॥ पाशंतत्कृतमाकर्षंमरणमितियावत् तदहंमन्येअंगीकरोमि त्वमप्येतद्द्रष्टुमालोचितुं ॥ ३ ॥ कालःकालइतिनित्यार्थेद्वि

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥एवंवृष्ण्यंधककुलेश्रुत्वा
मौसलमाहवं ॥ पांडवाःकिमकुर्वंततथाकृष्णेदिवंगते ॥ १ ॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥श्रुत्वैवंकौरवोराजावृष्णीनांकदनंमहत्॥प्रस्थानेमतिमाधायवाक्य
मर्जुनमब्रवीत्॥ २ ॥कालःपचतिभूतानिसर्वाण्येवमहामते॥कालपाशमहंमन्येत्वमपिद्रष्टुमर्हसि॥ ३ ॥इत्युक्तःसतुकौंतेयःकालःकालइतिब्रुवन्॥ अन्वपद्य
ततद्वाक्यंभ्रातुर्ज्येष्ठस्यधीमतः॥४॥अर्जुनस्यमतंज्ञात्वाभीमसेनोयमौतथा॥ अन्वपद्यंततद्वाक्यंयदुक्तंसव्यसाचिना॥५॥ ततोयुयुत्सुमानाय्यप्रव्रजन्धर्मका
म्यया॥राज्यंपरिददौसर्वंवैश्यापुत्रेयुधिष्ठिरः ॥६॥ अभिषिच्यस्वराज्येचराजानंचपरिक्षितं॥ दुःखार्तश्चाब्रवीद्राजासुभद्रांपांडवाग्रजः॥ ७॥ एषपुत्रस्यपुत्र
स्तेकुरुराजोभविष्यति॥यदूनांपरिशेषश्चवज्रोराजाकृतश्चह॥ ८ ॥परिक्षिद्धास्तिनपुरेशक्रप्रस्थेचयादवः॥वज्रोराजात्वयारक्ष्योमाचाधर्मेमनःकृथाः॥ ९॥
इत्युक्त्वाधर्मराजःसवासुदेवस्यधीमतः॥ मातुलस्यचवृद्धस्यरामादीनांतथैवच ॥ १० ॥भ्रातृभिःसहधर्मात्माकृत्वोदकमतंद्रितः॥ श्राद्धान्युद्दिश्यसर्वेषांचका
रविधिवत्तदा॥ ११ ॥द्वैपायनंनारदंचमार्कंडेयंतपोधनं॥ भारद्वाजंयाज्ञवल्क्यंहरिमुद्दिश्ययत्नवान् ॥ १२ ॥ अभोजयत्स्वादुभोज्यंकीर्तयित्वाचशार्ङ्गिणं॥ द
दौरत्नानिवासांसिग्रामानश्वान्रथांस्तथा॥ १३ ॥स्त्रियश्चद्विजमुख्येभ्यस्तदाशतसहस्रशः॥ कृपमभ्यर्च्यचगुरुमथपौरपुरस्कृतं॥ १४ ॥ शिष्यंपरिक्षितंतस्मैद
दौभरतसत्तमः ॥ ततस्तुप्रकृतीःसर्वाःसमानाय्ययुधिष्ठिरः ॥ १५॥ सर्वमाचष्टराजर्षिश्चिकीर्षितमथात्मनः ॥ तेश्रुत्वैववचस्तस्यपौरजानपदाजनाः॥ १६॥
भृशमुद्विग्नमनसोनाभ्यनंदंततद्वचः॥ नैवंकर्तव्यमितितेतदोचुस्तंजनाधिपं॥ १७॥ नचराजातथाकार्षीत्कालपर्यायधर्मवित्॥ ततोनुमान्यधर्मात्मापौरजान
पदंजनं॥ १८ ॥गमनायमतिंचक्रेभ्रातरश्चास्यतेतदा॥ ततःसराजाकौरव्योधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १९॥

त्वं अपरिहार्यःकालोमृत्युःसोऽद्यैवास्तुकिंचिरेणेत्याशयः ॥४॥५॥ धर्मकाम्ययाप्रव्रजन्नतूद्वेगेन परिददौतदधीनंकृतवान् तस्याभिषेकेऽनधिकारात् ॥ ६ ॥ स्वराज्येहास्तिनपुरे ॥ ७ ॥ ८ ॥ अधर्मेपरिक्षि
द्वज्रयोर्बालयोररक्षणजे महाप्रस्थानमियंमाकुर्यादितिभावः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ स्त्रियोदासीः ॥१४ ॥ १५॥ १६ ॥ १७॥ अनुमान्याऽनुमतिप्रदंकृत्वा ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ नैष्ठिकींपार्यंतिकीं उत्सर्गेष्टिमित्यर्थः ॥ २१ ॥ आत्मन्यग्नीन्समारोप्याप्स्वग्नीनुत्सृज्येतिज्ञेयं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अन्यायुधिष्ठिरादीनांभार्याःश्रुतसोमादीनांमातरः

उत्सृज्याभरणान्यंगाज्जगृहेवल्कलान्युत ॥ भीमार्जुनयमाश्चैवद्रौपदीचयशस्विनी ॥ २० ॥ तथैवजगृहुःसर्वेवल्कलानिनराधिप ॥ विधिवत्क्रारयित्वेष्टिंनैष्ठिकींभरतर्षभ ॥ २१ ॥ समुत्सृज्याप्सुसर्वेग्नीन्प्रतस्थुर्नरपुंगवाः ॥ ततःप्ररुरुदुःसर्वाःस्त्रियोदृष्ट्वानरोत्तमान् ॥ २२ ॥ प्रस्थितान्द्रौपदीषष्ठान्पुराद्यूतजितान्यथा ॥ हर्षोभवच्चसर्वेषांभ्रातॄणांगमनंप्रति ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरमतंज्ञात्वावृष्णिक्षयमवेक्ष्यच ॥ भ्रातरःपंचकृष्णाचषष्ठीश्वाचैवसप्तमः ॥ २४ ॥ आत्मनासप्तमोराजानिर्ययौगजसाह्वयात् ॥ पौरैरनुगतोदूरंसर्वैरंतःपुरैस्तथा ॥ २५ ॥ नचैनमशकत्कश्चिन्निवर्तस्वेतिभाषितुं ॥ न्यवर्तंततततःसर्वेनरानगरवासिनः ॥ २६ ॥ कृपप्रभृतयश्चैवयुयुत्सुंपर्यवारयन् ॥ विवेशगंगांकौरव्यउलूपीभुजगात्मजा ॥ २७ ॥ चित्रांगदाययौचापिमणिपूरपुरंप्रति ॥ शिष्टाःपरिक्षितंत्वन्यामातरःपर्यवारयन् ॥ २८ ॥ पांडवाश्चमहात्मानोद्रौपदीचयशस्विनी ॥ कृतोपवासाःकौरव्यप्रययुःप्राङ्मुखास्ततः ॥ २९ ॥ योगयुक्तामहात्मानस्त्यागधर्ममुपेयुषः ॥ अभिजग्मुर्बहून्देशान्सरितःसागरांस्तथा ॥ ३० ॥ युधिष्ठिरोययावग्रेभीमस्तुतदनंतरं ॥ अर्जुनस्तस्यचान्वेवयमौचापियथाक्रमं ॥ ३१ ॥ पृष्ठतस्तुवरारोहाश्यामापद्मदलेक्षणा ॥ द्रौपदीयोषितांश्रेष्ठाययौभरतसत्तम ॥ ३२ ॥ श्वाचैवानुययावेकःप्रस्थितान्पांडवान्वनं ॥ क्रमेणतेययुर्वीरालौहित्यंसलिलार्णवं ॥ ३३ ॥ गांडीवंतुधनुर्दिव्यंनमुमोचधनंजयः ॥ रत्नलोभान्महाराजतेचाक्षय्येमहेषुधी ॥ ३४ ॥ अग्निंतेददृशुस्तत्रस्थितंशैलमिवाग्रतः ॥ मार्गमावृत्यतिष्ठंतंसाक्षात्पुरुषविग्रहं ॥ ३५ ॥ ततोदेवःससप्तार्चिःपांडवानिदमब्रवीत् ॥ भोभोपांडुसुतावीराःपावकंमांनिबोधत ॥ ३६ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोभीमसेनपरंतप ॥ अर्जुनाश्विसुतौवीरौनिबोधतवचोमम ॥ ३७ ॥ अहमग्निःकुरुश्रेष्ठामयादग्धंचखांडवं ॥ अर्जुनस्यप्रभावेणतथानारायणस्यच ॥ ३८ ॥ अयंवःफाल्गुनोभ्रातागांडीवंपरमायुधं ॥ परित्यज्यवनेयातुनानेनार्थोस्तिकश्चन ॥ ३९ ॥ चक्ररत्नंतुयत्कृष्णेस्थितमासीन्महात्मनि ॥ गतंतच्चपुनर्हस्तेकालेनैष्यतितस्यह ॥ ४० ॥ वरुणादाहृतंपूर्वंमयैतत्पार्थकारणात् ॥ गांडीवंधनुषांश्रेष्ठंवरुणायैवदीयतां ॥ ४१ ॥ ततस्तेभ्रातरःसर्वेधनंजयमचोदयन् ॥ सजलेप्राक्षिपच्चैतत्तथाक्षय्येमहेषुधी ॥ ४२ ॥ ततोग्निर्भरतश्रेष्ठतत्रैवांतरधीयत ॥ ययुश्चपांडवावीरास्ततस्तेदक्षिणामुखाः ॥ ४३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ लौहित्यमुदयाचलप्रांतस्थंसमुद्रं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ अनेनगांडीवेन अर्थःप्रयोजनं ॥ ३९ ॥ कालेनाऽवतारांतरे ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ॥ इतिमहाप्रस्थानिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ९ ॥ ततइति ततोदिक्त्रयप्रदक्षिणीकरणानंतरं योगयुक्ताःसमाहितमनसः ॥ १

ततस्तेतूत्तरेणैवतीरेणलवणांभसः॥ जग्मुर्भरतशार्दूलदिशंदक्षिणपश्चिमां ॥ ४४ ॥ ततःपुनःसमावृत्ताःपश्चिमांदिशमेवते॥ ददृशुर्द्वारकांचापिसागरेणपरिप्लु
तां॥ ४५॥ उदीचींपुनरावृत्त्ययययुर्भरतसत्तमाः ॥ प्रादक्षिण्यंचिकीर्षंतःपृथिव्यायोगधर्मिणः ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमहाप्रस्थानिकेपर्वणिप्रथमोऽ
ध्यायः॥ १ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततस्तेनियतात्मानउदीचींदिशमास्थिताः ॥ ददृशुर्योगयुक्ताश्चहिमवंतंमहागिरिं
॥ १ ॥ तंचाप्यतिक्रमंतस्तेददृशुर्वालुकार्णवं ॥ अवैक्षंतमहाशैलंमेरुंशिखरिणांवरं ॥२॥ तेषांतुगच्छतांशीघ्रंसर्वेषांयोगधर्मिणां ॥ याज्ञसेनीभ्रष्टयोगानिपपा
तमहीतले॥ ३ ॥तांतुप्रपतितांदृष्ट्वाभीमसेनोमहाबलः॥ उवाचधर्मराजानंयाज्ञसेनीमवेक्ष्यह ॥ ४॥ नाधर्मश्चरितःकश्चिद्राजपुत्र्यापरंतप ॥ कारणंकिंनुतद्ब्रू
हियत्कृष्णापतिताभुवि ॥ ५॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ पक्षपातोमहानस्याविशेषेणधनंजये॥ तस्यैतत्फलमद्यैषाभुंक्तेपुरुषसत्तम ॥ ६॥ ॥ वैशंपायनउवा
च॥ ॥ एवमुक्त्वानवेक्ष्यैनांययौभरतसत्तमः॥ समाधायमनोधीमान्धर्मात्मापुरुषर्षभः ॥ ७ ॥ सहदेवस्ततोविद्वान्निपपातमहीतले॥ तंचापिपतितंदृष्ट्वाभी
मोराजानमब्रवीत्॥ ८॥ योयमस्मासुसर्वेषुशुश्रूषुरनहंकृतः॥ सोयंमाद्रवतीपुत्रःकस्मान्निपतितोभुवि॥ ९॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच॥ ॥ आत्मनःसदृशंप्राज्ञं
नैषोऽमन्यतकंचन॥ तेनदोषेणपतितस्तस्मादेषनृपात्मजः ॥ १० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ इत्युक्त्वातंसमुत्सृज्यसहदेवंययौतदा॥ भ्रातृभिःसहकौंतेयःशु
नाचैवयुधिष्ठिरः॥ ११ ॥ कृष्णांनिपतितांदृष्ट्वासहदेवंचपांडवं॥ आर्तोबंधुप्रियःशूरोनकुलोनिपपातह॥ १२ ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेनकुलेचारुदर्शने ॥ पुनरेव
तदाभीमोराजानमिदमब्रवीत्॥ १३ ॥ योयमक्षतधर्मात्माभ्रातावचनकारकः॥ रूपेणाप्रतिमोलोकेनकुलःपतितोभुवि ॥ १४ ॥ इत्युक्तोभीमसेनेनप्रत्युवाच
युधिष्ठिरः॥ नकुलंप्रतिधर्मात्मासर्वबुद्धिमतांवरः ॥ १५॥ रूपेणमत्समोनास्तिकश्चिदित्यस्यदर्शनं ॥ अधिकश्चाहमेवैकइत्यस्यमनसिस्थितं॥ १६॥ नकुलः
पतितस्तस्मादागच्छत्वंवृकोदर ॥ यस्ययद्विहितंवीरसोऽवश्यंतदुपाश्नुते॥ १७॥

॥ २ ॥ भ्रष्टयोगाध्यानात्स्खलितमानसा ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ पक्षेति तुल्येषुवैषम्येणपूजानकार्येतिभावः ॥ ६ ॥ अनवेक्ष्यस्वर्गांतरायरूपःस्नेहोमाभूदितिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ आत्मनइति प्राज्ञत्वाभि
मानोपिपतनहेतुरितिभावः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ रूपेणेति रूपगर्वान्नकुलःपपातेत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एकाङ्केति शौर्यगर्वादर्जुनोपिमिथ्याप्रतिज्ञत्वाच्चपपातेत्यर्थः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अत्यशनाद्बलगर्वाच्चभीमसेनःपपातेत्याहातिभुक्तमिति ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिम

तांस्तुप्रपतितान्दृष्ट्वापांडवःश्वेतवाहनः॥ पपातशोकसंतप्तस्ततोनुपरवीरहा॥ १८॥ तस्मिंस्तुपुरुषव्याघ्रेपतितेशक्रतेजसि ॥ म्रियमाणेदुराधर्षेभीमोराजानमब्रवीत्॥ १९॥ अनृतंनस्मराम्यस्यस्वैरेष्वपिमहात्मनः॥ अथकस्यविकारोयंयेनायंपतितोभुवि ॥ २० ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥एकाह्नानिर्दहेयंवैशत्रूनित्यर्जुनोब्रवीत्॥ नचतत्कृतवानेषशूरमानीततोपतत्॥ २१॥ अवमेनेधनुर्ग्राहानेषसर्वांश्चफाल्गुनः॥ तथाचैतन्नतुतथाकर्तव्यंभूतिमिच्छता॥ २२॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥इत्युक्त्वाप्रस्थितोराजाभीमोथनिपपातह॥ पतितश्चाब्रवीद्भीमोधर्मराजंयुधिष्ठिरं॥ २३॥ भोभोराजन्नवेक्षस्वपतितोहंप्रियस्तव ॥ किंनिमित्तंचपतनंब्रूहिमेयदिवेत्थह॥ २४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अतिभुक्तंचभवताप्राणेनचविकत्थसे ॥ अनवेक्ष्यपरंपार्थतेनासिपतितःक्षितौ॥ २५ ॥इत्युक्त्वातंमहाबाहुर्जगामानवलोकयन्॥ श्वाप्येकोनुययौयस्तेबहुशःकीर्तितोमया॥ २६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेमहाप्रस्थानिकेपर्वणिद्रौपद्यादिपतनेद्वितीयोऽध्यायः॥ २॥ ॥ ५॥ ॥ ५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसन्नादयन्शक्रोदिवंभूमिंचसर्वशः॥ रथेनोपययौपार्थमारोहेत्यब्रवीच्चतं॥ १॥ स्वभ्रातॄन्पतितान्दृष्ट्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ अब्रवीच्छोकसंतप्तःसहस्राक्षमिदंवचः ॥ २ ॥ भ्रातरःपतितामेत्रगच्छेयुस्तेमयासह॥ नविनाभ्रातृभिःस्वर्गमिच्छेगंतुंसुरेश्वर॥ ३॥ सुकुमारीसुखार्हाचराजपुत्रीपुरंदर॥ सास्माभिःसहगच्छेततद्भवाननुमन्यतां॥ ४॥ ॥शक्रउवाच॥ ॥भ्रातॄन्द्रक्ष्यसिस्वर्गेत्वमग्रतस्त्रिदिवंगतान्॥ कृष्णयासहितान्सर्वान्माशुचोभरतर्षभ ॥ ५॥ निक्षिप्यमानुषंदेहंगतास्तेभरतर्षभ॥ अनेनत्वंशरीरेणस्वर्गंगंतानसंशयः॥ ६॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अयंश्वाभूतभव्येशभक्तोमांनित्यमेवह॥ सगच्छेतमयासार्धमानृशंस्याहिमेमतिः॥ ७॥ ॥शक्रउवाच॥ ॥अमर्त्यत्वंमत्समत्वंचराजन्श्रियंकृत्स्नांमहतींचैवसिद्धिं॥ संप्राप्तोद्यस्वर्गसुखानिचत्वंत्यजश्वानंनात्रनृशंसमस्ति ॥ ८॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥अनार्यमार्येणसहस्रनेत्रशक्यंकर्तुंदुष्करमेतदार्य॥ मामेश्रियासंगमनंतयास्तुयस्याःकृतेभक्तजनंत्यजेयं॥ ९॥

हाप्रस्थानिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ततःसन्नादयन्नित्यस्यबांधवभोज्यैवलक्ष्मीःश्रेयसीनस्वमात्रभोज्येतितात्पर्यं ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अयंश्वेत्यादेर्नीचतरमपिसंनिहितंप्रथमंस्वसुखविभागेनसंभावयेत्पश्चात्स्वयंतद्भोक्तव्यमितितात्पर्यं ॥ ७ ॥ नात्रेति अस्पृश्यस्यसंगत्यागेनृशंसंनिर्दयत्वंनास्ति ॥ ८ ॥ ९ ॥

श्ववतामशुचित्वाद्धिष्ण्यंस्थानंस्वर्गेनास्ति क्रोधवशानामदेवगणाअशुचेरिष्टापूर्तफलंघ्नंति ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ अभिजातोसिकुलीनोसि पितुःपांडोः ॥ १८ ॥

इंद्रउवाच ॥ ॥ स्वर्गेलोकेश्ववतांनास्तिधिष्ण्यमिष्टापूर्तंक्रोधवशाहरंति ॥ ततोविचार्यक्रियतांधर्मराजत्यजश्वानंनात्रनृशंसमस्ति ॥ १० ॥ ॥युधिष्ठिरउवाच ॥
भक्तत्यागंप्राहुरत्यंतपापंतुल्यंलोकेब्रह्मवध्याकृतेन ॥ तस्मान्नाहंजातुकथंचनाद्यत्यक्ष्याम्येनंस्वसुखार्थीमहेंद्र ॥ ११ ॥ भीतंभक्तंनान्यदस्तीतिचार्तंप्राप्तंक्षीणंर
क्षणेप्राणलिप्सुं ॥ प्राणत्यागादप्यहंनैवमोक्तुंयतेयंवैनित्यमेतद्व्रतंमे ॥ १२ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ शुनादृष्टंक्रोधवशाहरंतियद्दत्तमिष्टंविवृतमथोहुतंच ॥ तस्मा
च्छुनस्त्यागमिमंकुरुष्वशुनस्त्यागात्प्राप्स्यसेदेवलोकं ॥ १३ ॥ त्यक्त्वाभ्रातॄन्दयितांचापिकृष्णांप्राप्तोलोकःकर्मणास्वेनवीर ॥ श्वानंचैनंनत्यजसेकथंनुत्यागं
कृत्स्नंचास्थितोमुह्यसेद्य ॥ १४ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ नविद्यतेसंधिरथापिविग्रहोमृतैर्मर्त्यैरितिलोकेषुनिष्ठा ॥ नतेमयाजीवयितुंहिशक्यास्ततस्त्यागस्तेषु
कृतोनजीवतां ॥ १५ ॥ भीतिप्रदानंशरणागतस्यस्त्रियावधोब्राह्मणस्वापहारः ॥ मित्रद्रोहस्तानिचत्वारिशक्रभक्तत्यागश्चैवसमोमतोमे ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायन
उवाच ॥ ॥ तद्धर्मराजस्यवचोनिशम्यधर्मस्वरूपीभगवानुवाच ॥ युधिष्ठिरंप्रीतियुक्तोनरेंद्रंश्लक्ष्णैर्वाक्यैःसंस्तवसंप्रयुक्तैः ॥ १७ ॥ ॥ धर्मराजउवाच ॥ ॥
अभिजातोसिराजेंद्रपितुर्वृत्तेनमेधया ॥ अनुक्रोशेनचानेनसर्वभूतेषुभारत ॥ १८ ॥ पुराद्वैतवनेचासिमयापुत्रपरीक्षितः ॥ पानीयार्थेपराक्रांतायत्रतेभ्रातरो
हताः ॥ १९ ॥ भीमार्जुनौपरित्यज्ययत्रत्वंभ्रातरावुभौ ॥ मात्रोःसाम्यमभीप्सन्वैनकुलंजीवमिच्छसि ॥ २० ॥ अयंश्वाभक्तइत्येवंत्यक्तोदेवरथस्त्वया ॥ तस्मा
त्स्वर्गेनतेतुल्यःकश्चिदस्तिनराधिपः ॥ २१ ॥ अतस्तवाक्षयालोकाःस्वशरीरेणभारत ॥ प्राप्तोसिभरतश्रेष्ठदिव्यांगतिमनुत्तमां ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥
ततोधर्मश्चशक्रश्चमरुतश्चाश्विनावपि ॥ देवादेवर्षयश्चैवरथमारोप्यपांडवं ॥ २३ ॥ प्रययुःस्वैर्विमानैस्तेसिद्धाःकामविहारिणः ॥ सर्वेविरजसःपुण्याःपुण्यवा
ग्बुद्धिकर्मिणः ॥ २४ ॥ सतंरथंसमास्थायराजाकुरुकुलोद्वहः ॥ ऊर्ध्वमाचक्रमेशीघ्रंतेजसावृत्यरोदसी ॥ २५ ॥ ततोदेवनिकायस्थोनारदःसर्वलोकवित् ॥ उ
वाचोच्चैस्तदावाक्यंबृहद्वादीबृहत्तपाः ॥ २६ ॥ येपिराजर्षयःसर्वेतेचापिसमुपस्थिताः ॥ कीर्तिंप्रच्छाद्यतेषांवैकुरुराजोधितिष्ठति ॥ २७ ॥ लोकानावृत्ययशसा
तेजसावृत्तसंपदा ॥ स्वशरीरेणसंप्राप्तंनान्यंशुश्रुमपांडवात् ॥ २८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ निकायस्थोनिवासस्थः ॥ २६ ॥ वाक्यमेवाह येपीति समुपस्थिताःस्तुतिविषयाःसंति ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ २९ ॥ यदेवभ्रातृणांस्थानंतदेवप्राप्तुमिच्छामि ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिमहाप्रस्थानिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तेजांसियानिदृष्टानिभूमिष्ठेनत्वयाविभो ॥ वेश्मानिभुविदेवानांपश्यामूनिसहस्रशः ॥ २९ ॥ नारदस्यवचःश्रुत्वाराजावचनमब्रवीत् ॥ देवानामंत्र्यधर्मात्मा स्वपक्षांश्चैवपार्थिवान् ॥ ३० ॥ शुभंवायदिवापापंभ्रातृणांस्थानमद्यमे ॥ तदेवप्राप्तुमिच्छामिलोकानन्यान्नकामये ॥ ३१ ॥ राज्ञस्तुवचनंश्रुत्वादेवराजःपुरंदरः ॥ आनृशंस्यसमायुक्तंप्रत्युवाचयुधिष्ठिरं ॥ ३२ ॥ स्थानेस्मिन्वसराजेंद्रकर्मभिर्निर्जितेशुभैः ॥ किंत्वंमानुष्यकंस्नेहमद्यापिपरिकर्षसि ॥ ३३ ॥ सिद्धिंप्राप्तोसिपरमांयथानान्यःपुमान्क्वचित् ॥ नैवतेभ्रातरःस्थानंसंप्राप्ताःकुरुनंदन ॥ ३४ ॥ अद्यापिमानुषोभावःस्पृशतेत्वांनराधिप ॥ स्वर्गोयंपश्यदेवर्षीन्सिद्धांश्चत्रिदिवालयान् ॥ ३५ ॥ युधिष्ठिरस्तुदेवेंद्रमेवंवादिनमीश्वरं ॥ पुनरेवाब्रवीद्धीमानिदंवचनमर्थवत् ॥ ३६ ॥ तैर्विनानोत्सहेवस्तुमिहदैत्यनिबर्हण ॥ गंतुमिच्छामितत्राहंयत्रतेभ्रातरोगताः ॥ ३७ ॥ यत्रसाबृहतीश्यामाबुद्धिसत्त्वगुणान्विता ॥ द्रौपदीयोषितांश्रेष्ठायत्रचैवगताभम ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांमहाप्रस्थानिकेपर्वणियुधिष्ठिरस्वर्गारोहेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ६७ ॥ ॥ महाप्रस्थानिकंपर्वसमाप्तं ॥ अतःपरंस्वर्गारोहणपर्व ॥ तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ स्वर्गंत्रिविष्टपंप्राप्यममपूर्वपितामहाः ॥ पांडवाधार्तराष्ट्राश्चकानिस्थानानिभेजिरे ॥ १ ॥

॥ अत्रव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादादिनातद्बोध्यं ॥

॥ इदं महाप्रस्थानिकंपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः ॥ १७९९ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते महाप्रस्थानिकपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते मौसलपर्व प्रारभ्यते ॥

मौसल पर्व.

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ एवमादिपर्वणिसूत्रितानांधर्मार्थकाममोक्षाणांमध्येसभावनयोर्यज्ञसत्यधृतिगुरुसत्तीर्थसेवनादिनाधर्मःप्रतिपादितः विराटाद्यष्टकेसेवानीतिर्हिंसान्तकुलक्षयादिनार्थःशोकप्रदोनि
रूपितः द्वादशेर्थफलभूतःकामःसोपसर्गोनिरुपप्लवंचमोक्षपदंनिरूपितं त्रयोदशादित्रयेमोक्षहेतून्दानविद्यावनवासांश्चनिरूप्यषोडशेधृतराष्ट्रवद्वनमनाश्रित्यकेवलमर्थकामसक्तास्तेमदिरादिकलहेनव्यसने

श्रीगणेशायनमः ॥ नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ षट्त्रिंशेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौर
वनंदनः ॥ ददर्शविपरीतानिनिमित्तानियुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ ववुर्वाताश्चनिर्घातारूक्षाःशर्करवर्षिणः ॥ अपसव्यानिशकुनामंडलानिप्रचक्रिरे ॥ २ ॥ प्रत्यगूहुर्म
हानद्योदिशोनीहारसंवृताः ॥ उल्काश्चांगारवर्षिण्यःप्रापतन्गगनाद्भुवि ॥ ३ ॥ आदित्योरजसाराजन्समवच्छन्नमंडलः ॥ विरश्मिरुदयेनित्यंकबंधैःसमदृश्य
त ॥ ४ ॥ परिवेषाश्चदृश्यंतेदारुणाश्चंद्रसूर्ययोः ॥ त्रिवर्णाःश्यामरूक्षांतास्तथाभस्मारुणप्रभाः ॥ ५ ॥ एतेचान्येचबहवउत्पाताभयशंसिनः ॥ दृश्यंतेबहवोराजन्हृद
योद्वेगकारकाः ॥ ६ ॥ कस्यचित्त्वथकालस्यकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ शुश्रावदृष्णिचक्रस्यमौसलेकदनंकृतं ॥ ७ ॥ विमुक्तंवासुदेवंचश्रुत्वारामंचपांडवः ॥ समानी
याब्रवीद्भ्रातॄन्किंकरिष्यामइत्युत ॥ ८ ॥ परस्परंसमासाद्यब्रह्मदंडबलात्कृतान् ॥ वृष्णीन्विनष्टांस्तेश्रुत्वाव्यथिताःपांडवाभवन् ॥ ९ ॥ निधनंवासुदेवस्यसमुद्रस्ये
वशोषणं ॥ वीरानश्रद्दधुस्तस्यविनाशंशार्ङ्गधन्वनः ॥ १० ॥ मौसलंतेसमाश्रित्यदुःखशोकसमन्विताः ॥ विषण्णाहतसंकल्पाःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ ११ ॥
॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ कथंविनष्टाभगवन्नंधकावृष्णिभिःसह ॥ पश्यतोवासुदेवस्यभोजाश्चैवमहारथाः ॥ १२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ षट्त्रिंशेथततो
वर्षेवृष्णीनामनयोमहान् ॥ अन्योन्यंमुसलैस्तेतुनिजघ्नुःकालचोदिताः ॥ १३ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ केनानुशप्तास्तेवीराःक्षयंवृष्ण्यंधकागताः ॥ भोजा
श्चद्विजवर्यत्वंविस्तरेणवदस्वमे ॥ १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विश्वामित्रंचकण्वंचनारदंचतपोधनं ॥ सारणप्रमुखावीराददृशुर्द्वारकांगतान् ॥ १५ ॥ ते
तान्सांबंपुरस्कृत्यभूषयित्वास्त्रियंयथा ॥ अब्रुवन्नुपसंगम्यदैवदंडनिपीडिताः ॥ १६ ॥ इयंस्त्रीपुत्रकामस्यबभ्रोरमिततेजसः ॥ ऋषयःसाधुजानीतकिमियंजन
यिष्यति ॥ १७ ॥ इत्युक्तास्तेतदाराजन्विप्रलंभप्रधर्षिताः ॥ प्रत्यब्रुवंस्तान्मुनयोयत्तच्छृणुनराधिप ॥ १८ ॥

नविनश्यंतीतिप्रतिपाद्यते सप्तदशेनिष्कामधर्मस्यफलंगृहादेस्त्यागोऽष्टादशेतत्पूर्विकास्वर्गप्राप्तिश्चनिरूपयिष्यते तत्रराज्यप्राप्त्यनंतरंषट्त्रिंशत्तमेवर्षेसर्वनाशसूचकानुत्पातानाहवैशंपायनः षट्त्रिंशइति ॥ १ ॥
॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ भवन्अभवन् ॥ ९ ॥ १० ॥ मौसलंमुसलकृतंकदनंसमाश्रित्यमनसिधृत्वा ॥ ११ ॥ १२ ॥ मुसलैरेरकालग्नैर्मुसलकणैः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

वृष्ण्यंधकविनाशायमुसलंघोरमायसं ॥ वासुदेवस्यदायादःसांबोयंजनयिष्यति ॥ १९ ॥ येनयूयंसुदुर्वृत्तानृशंसाजातमन्यवः ॥ उच्छेत्तारःकुलंकृत्स्नमृतेरामजनार्दनौ ॥ २० ॥ समुद्रंयास्यतिश्रीमांस्त्यक्त्वादेहंहलायुधः ॥ जराकृष्णंमहात्मानंशयानंभुविभेत्स्यति ॥ २१ ॥ इत्यब्रुवंततेराजन्प्रलब्धास्तैर्दुरात्मभिः ॥ मुनयःक्रोधरक्ताक्षाःसमीक्ष्याथपरस्परं ॥ २२ ॥ तथोक्त्वामुनयस्तेतुततःकेशवमभ्ययुः ॥ अथाब्रवीत्तदावृष्णीन्श्रुत्वैवंमधुसूदनः ॥ २३ ॥ अंतज्ञोमतिमांस्तस्यभवितव्यंतथेतितान् ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशःप्रविवेशपुरंतदा ॥ २४ ॥ कृतांतमन्यथानैच्छत्कर्तुंसजगतःप्रभुः ॥ श्वोभूतेथततःसांबोमुसलंतदसूतवै ॥ २५ ॥ येनवृष्ण्यंधककुलेपुरुषाभस्मसात्कृताः ॥ वृष्ण्यंधकविनाशायकिंकरप्रतिमंमहत् ॥ २६ ॥ असूतशापजंघोरंतच्चराज्ञेन्यवेदयन् ॥ विषण्णरूपस्तद्राजासूक्ष्मंचूर्णमकारयत् ॥ २७ ॥ तच्चूर्णंसागरेचापिप्राक्षिपन्पुरुषानृप ॥ अघोषयंश्चनगरेवचनादाहुकस्यते ॥ २८ ॥ जनार्दनस्यरामस्यबभ्रोश्चैवमहात्मनः ॥ अद्यप्रभृतिसर्वेषुवृष्ण्यंधककुलेष्विह ॥ २९ ॥ सुरासवोनकर्तव्यःसर्वैर्नगरवासिभिः ॥ यश्चनोविदितंकुर्यात्पेयंकश्चिन्नरःक्वचित् ॥ ३० ॥ जीवन्सशूलमारोहेत्स्वयंकृत्वासबांधवः ॥ ततोराजभयात्सर्वेनियमंचक्रिरेतदा ॥ नराःशासनमाज्ञायरामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिमुसलोत्पत्तौप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एवंप्रयतमानानांवृष्णीनामंधकैःसह ॥ कालोगृहाणिसर्वेषांपरिचक्रामनित्यशः ॥ १ ॥ करालोविकटोमुंडःपुरुषःकृष्णपिंगलः ॥ गृहाण्यावेक्ष्यवृष्णीनांनादृश्यतक्वचित्क्वचित् ॥ २ ॥ तमघ्नंतमहेष्वासाःशरैःशतसहस्रशः ॥ नचाशक्यतवेद्धुंससर्वभूतात्ययस्तदा ॥ ३ ॥ उत्पेदिरेमहावातादारुणाश्चदिनेदिने ॥ वृष्ण्यंधकविनाशायबहवोलोमहर्षणाः ॥ ४ ॥ विवृद्धमूषिकारथ्याविभिन्नमणिकास्तथा ॥ केशानखाश्चसुप्तानामद्यंतेमूषिकैर्निशि ॥ ५ ॥ चीचीकूचीतिवाशंतिसारिकावृष्णिवेश्मसु ॥ नोपशाम्यतिशब्दश्चसदिवारात्रमेवहि ॥ ६ ॥ अन्वकुर्वन्नुलूकानांसारसाविरुतंतथा ॥ अजाःशिवानांविरुतमन्वकुर्वतभारत ॥ ७ ॥

यंकृत्वास्वयंकर्ता ॥ ३१ ॥ ॥ इतिभारतेमौसलप० नैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ एवमिति कालःकपोतोलूकादिरूपेण ॥ १ ॥ सएवक्वचित्करालादिरूपोऽदृश्यतक्वचिन्न आवेक्ष्यपरिक्रामन्निितिशेषः ॥ २ ॥ सर्वभूतानामत्ययोनाशोयस्मात् ॥ ३ ॥ ४ ॥ मणिकामृत्पात्राणि ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ उच्चरंतवंचितवत्यः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आहार्यमाणेअन्ने ॥ १४ ॥ १५ ॥ परेति स्वनक्षत्रादर्शनमपिस्वमृत्युसूचकमित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ एवमिति त्रयोदशदिवसःकृष्णप

पांडुरारक्तपादाश्चविहगाःकालचोदिताः ॥ वृष्ण्यंधकानांगेहेषुकपोताव्यचरंस्तदा ॥ ८ ॥ व्यजायंतखरागोषुकरभाश्वतरीषुच ॥ शुनीष्वपिबिडालाश्चमूषिका नकुलीषुच ॥ ९ ॥ नापत्रपंतपापानिकुर्वंतोवृष्णयस्तदा ॥ प्राद्विषन्ब्राह्मणांश्चापिपितॄन्देवांस्तथैवच ॥ १० ॥ गुरूंश्चाप्यवमन्यंतेनतुरामजनार्दनौ ॥ पत्न्यःपती नुच्चरंतपत्नीश्चपतयस्तथा ॥ ११ ॥ विभावसुःप्रज्वलितोवामंविपरिवर्तते ॥ नीललोहितमंजिष्ठाविसृजन्नर्चिषःपृथक् ॥ १२ ॥ उदयास्तमनेनित्यंपुर्यांतस्यांदि वाकरः ॥ व्यदृश्यतासकृत्पुंभिःकबंधैःपरिवारितः ॥ १३ ॥ महानसेषुसिद्धेषुसंस्कृतेतीवभारत ॥ आहार्यमाणेकृमयोव्यदृश्यंतसहस्रशः ॥ १४ ॥ पुण्याहेवाच्यमा नेतुजपत्सुचमहात्मसु ॥ अभिधावंतःश्रूयंतेनचादृश्यतकश्चन ॥ १५ ॥ परस्परंचनक्षत्रंहन्यमानंपुनःपुनः ॥ ग्रहैरपश्यन्सर्वेतेनात्मनस्तुकथंचन ॥ १६ ॥ नदंतंपां चजन्यंचवृष्ण्यंधकनिवेशने ॥ समंतात्पर्यवाशंतरासभादारुणस्वराः ॥ १७ ॥ एवंपश्यन्हृषीकेशःसंप्राप्तंकालपर्ययं ॥ त्रयोदश्याममावास्यांतान्दृष्ट्वाप्राब्र वीदिदं ॥ १८ ॥ चतुर्दशीपंचदशीकृतेयंराहुणापुनः ॥ प्राप्तेवैभारतेयुद्धेप्राप्ताचाद्यक्षयायनः ॥ १९ ॥ विमृशन्नेवकालंतंपरिचिंत्यजनार्दनः ॥ मेनेप्राप्तंसषट्त्रिं शंवर्षंवैकेशिसूदनः ॥ २० ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तागांधारीहतबांधवा ॥ यदनुव्याजहारार्त्तातदिदंसमुपागमत् ॥ २१ ॥ इदंचतदनुप्राप्तमब्रवीद्यद्युधिष्ठिरः ॥ पुरा व्यूढेष्वनीकेषुदृष्ट्वोत्पातान्सुदारुणान् ॥ २२ ॥ इत्युक्त्वावासुदेवस्तुचिकीर्षुःसत्यमेवतत् ॥ आज्ञापयामासतदातीर्थयात्रामरिंदमः ॥ २३ ॥ अघोषयंतपुरुषा स्तत्रकेशवशासनात् ॥ तीर्थयात्रासमुद्रेवःकार्येतिपुरुषर्षभाः ॥ २४ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिउत्पातदर्शनेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कालीस्त्रीपांडुरैर्दंतैःप्रविश्यहसतीनिशि ॥ स्त्रियःस्वप्नेषुमुष्णंतीद्वारकांपरिधावति ॥ १ ॥ अग्निहोत्रनिकेतेषुवास्तुमध्येषुवेश्मसु ॥ वृष्ण्यं धकानखादंतस्वप्नेगृध्राभयानकाः ॥ २ ॥ अलंकाराश्चच्छत्रंचध्वजाश्चकवचानिच ॥ ह्रियमाणान्यदृश्यंतरक्षोभिःसुभयानकैः ॥ ३ ॥ तच्चाग्निदत्तंकृष्णस्यवज्र नाभमयोमयं ॥ दिवमाचक्रमेचक्रंवृष्णीनांपश्यतांतदा ॥ ४ ॥ युक्तंरथंदिव्यमादित्यवर्णंहयाहरन्पश्यतोदारुकस्य ॥ तेसागरस्योपरिष्टादवर्तन्मनोजवाश्चतुरो वाजिमुख्याः ॥ ५ ॥ तालःसुपर्णश्चमहाध्वजौतौसुपूजितौरामजनार्दनाभ्यां ॥ उच्चैर्जह्रुरप्सरसोदिवानिशंवाचश्चोचुर्गम्यतांतीर्थयात्रा ॥ ६ ॥

क्षोभूदित्यर्थः ॥ १८ ॥ एवंसत्यग्निमपक्षेवृद्ध्याभाव्यंतन्नजातंप्रत्युतैकातिथिःक्षीणातत्रग्रहणंचजातमित्याह चतुर्दशीति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिमौसलप० नै० भारत भावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कालीति मुष्णंतीस्त्रीणांमंगलसूत्रादिकंचोरयंती ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ निशम्यदृष्ट्वा अर्थविशारदोमोक्षपंडितः ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ब्राह्मणार्थेष्विति ब्राह्मणार्थद्रव्यस्यान्यत्रविनियोजनमायुःक्षयकरमित्यर्थः ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

ततोजिगमिषंतस्तेवृष्ण्यंधकमहारथाः॥ सांतःपुरास्तदातीर्थयात्रामैच्छन्नरर्षभाः ॥ ७॥ ततोभोज्यंचभक्ष्यंचपेयंचांधकवृष्णयः ॥ बहुनानाविधंचक्रुर्मद्यंमां
समनेकशः॥ ८ ॥ ततःसैनिकवर्गाश्चनिर्ययुर्नगराद्बहिः॥ यानैरश्वैर्गजैश्चैवश्रीमंतस्तिग्मतेजसः॥ ९ ॥ ततःप्रभासेन्यवसन्यथोद्दिष्टंयथागृहं ॥ प्रभूतभक्ष्यपेया
स्तेसदारायादवास्तदा॥ १० ॥ निविष्टांस्तान्निशम्याथसमुद्रांतेसयोगवित् ॥ जगामामंत्र्यतान्वीरानुद्धवोर्थविशारदः ॥ ११ ॥ तंप्रस्थितंमहात्मानमभिवाद्य
कृतांजलिं ॥ जानन्विनाशंवृष्णीनांनैच्छद्वारयितुंहरिः ॥ १२ ॥ ततःकालपरीतास्तेवृष्ण्यंधकमहारथाः॥ अपश्यन्नुद्धवंयांतंतेजसाव्रत्यरोदसी ॥ १३॥ ब्राह्मणा
र्थेषुयत्सिद्धमन्नंतेषांमहात्मनां ॥ तद्वानरेभ्यःप्रददुःसुरागंधसमन्वितं ॥ १४॥ ततस्तूर्यशताकीर्णंनटनर्तकसंकुलं॥ अवर्ततमहापानंप्रभासेतिग्मतेजसां ॥ १५॥
कृष्णस्यसन्निधौरामःसहितःकृतवर्मणा ॥ अपिबद्युयुधानश्चगदोबभ्रुस्तथैवच ॥ १६ ॥ ततःपरिषदोमध्येयुयुधानोमदोत्कटः॥ अब्रवीत्कृतवर्माणमवहास्या
वमन्यच ॥ १७॥ कःक्षत्रियोहन्यमानःसुप्तान्हन्यान्मृतानिव ॥ तन्नमृष्यंतिहार्दिक्ययादवायत्त्वयाकृतं ॥ १८ ॥ इत्युक्तेयुयुधानेनपूजयामासतद्वचः ॥ प्रद्युम्नोर
थिनांश्रेष्ठोहार्दिक्यमवमन्यच ॥ १९ ॥ ततःपरमसंक्रुद्धःकृतवर्मातमब्रवीत्॥ निर्दिशन्निवसावज्ञंतदासव्येनपाणिना ॥ २० ॥ भूरिश्रवाश्छिन्नबाहुर्युद्धेप्राय
गतस्त्वया ॥ वधेनसुनृशंसेनकथंवीरेणपातितः॥ २१ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाकेशवःपरवीरहा ॥ तिर्यक्सरोषयादृष्ट्यावीक्षांचक्रेसमन्युमान् ॥ २२ ॥ मणिःस्य
मंतकश्चैवयःससत्राजितोभवत् ॥ तांकथांश्रावयामाससात्यकिर्मधुसूदनं ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वाकेशवस्यांकमगमद्रुदतीतदा ॥ सत्यभामाप्रकुपिताकोपयंती
जनार्दनं ॥ २४ ॥ ततउत्थायसक्रोधःसात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ॥ पंचानांद्रौपदेयानांधृष्टद्युम्नशिखंडिनोः ॥ २५ ॥ एषगच्छामिपदवींसत्येनचतथाशपे ॥ सौप्तिके
येचनिहताःसुप्तायेनदुरात्मना ॥ २६ ॥ द्रोणपुत्रसहायेनपापेनकृतवर्मणा ॥ समाप्तमायुरस्याद्ययशश्चैवसुमध्यमे ॥ २७॥ इत्येवमुक्त्वाखड्गेनकेशवस्यसमी
पतः ॥ अभिद्रुत्यशिरःक्रुद्धश्चिच्छेदकृतवर्मणः ॥ २८ ॥ तथान्यानपिनिघ्नंतंयुयुधानंसमंततः ॥ अभ्यधावद्धृषीकेशोविनिवारयितुंतदा ॥ २९ ॥ एकीभूतास्ततः
सर्वेकालपर्यायचोदिताः ॥ भोजांधकामहाराजशैनेयंपर्यवारयन् ॥ ३० ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ विधस्ताडनंतदनर्हान् तौदादिकाद्विधेरिगुपधलक्षणःकस्ततोर्हार्थेयत् विध्यविध्वा ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ तत्रयन्मुसलमपश्यत्तदेवा

तान्दृष्ट्वापततस्तूर्णमभिक्रुद्धान्जनार्दनः॥ नचुक्रोधमहातेजाजानन्कालस्यपर्ययं ॥ ३१ ॥ तेतुपानमदाविष्टाश्चोदिताःकालधर्मणा ॥ युयुधानमथाभ्यघ्नन्नु च्छिष्टैर्भाजनैस्तदा॥ ३२॥ हन्यमानेतुशैनेयेक्रुद्धोरुक्मिणिनंदनः॥ तदनंतरमागच्छन्मोक्षयिष्यन्शिनेःसुतं॥ ३३ ॥ सभोजैःसहसंयुक्तःसात्यकिश्चांधकैःस ह॥ व्यायच्छमानौतौवीरौबाहुद्रविणशालिनौ॥ ३४ ॥ बहुत्वान्निहतौतत्रउभौकृष्णस्यपश्यतः॥ हतंदृष्ट्वाचशैनेयंपुत्रंचयदुनंदनः॥ ३५ ॥ एरकानांततोमुष्टिं कोपाज्जग्राहकेशवः॥ तदभून्मुसलंघोरंवज्रकल्पमयोमयं॥ ३६॥ जघानकृष्णस्तांस्तेनयेयेप्रमुखतोभवन्॥ ततोंधकाश्चभोजाश्चशैनेयावृष्णयस्तथा॥ ३७॥ जघ्नुरन्योन्यमाक्रंदेमुसलैःकालचोदिताः॥ यस्तेषामेरकांकश्चिज्जग्राहकुपितोनृप ॥ ३८ ॥ वज्रभूतेवसाराजन्नदृश्यततदाविभो॥ तृणंचमुसलीभूतमपितत्र व्यदृश्यत॥ ३९ ॥ ब्रह्मदंडकृतंसर्वमितितद्विद्धिपार्थिव॥ अविध्यान्विध्यतेराजन्प्रक्षिपंतिस्मयत्तृणं॥ ४० ॥ तद्वज्रभूतंमुसलंव्यदृश्यततदादृढं ॥ अवधीत्पितरंपु त्रःपितापुत्रंचभारत॥ ४१ ॥ मत्ताःपरिपतंतिस्मयोधयंतःपरस्परं॥ पतंगाइवचाग्नौतेनिपेतुःकुकुरांधकाः ॥ ४२॥ नासीत्पलायनेबुद्धिर्वध्यमानस्यकस्यचि त्॥ तत्रापश्यन्महाबाहुर्जानन्कालस्यपर्ययं॥ ४३ ॥ मुसलंसमवष्टभ्यतस्थौसमधुसूदनः॥ सांबंचनिहतंदृष्ट्वाचारुदेष्णंचमाधवः ॥ ४४ ॥ प्रद्युम्नंचानिरुद्धंच ततश्चुक्रोधभारत॥ गदंवीक्ष्यशयानंचभृशंकोपसमन्वितः॥ ४५ ॥ सनिःशेषंतदाचक्रेशार्ङ्गचक्रगदाधरः॥ तंनिघ्नंतंमहातेजाबभ्रुःपरपुरंजयः ॥ ४६ ॥ दारुक श्चैवदाशार्हमूचतुर्यन्निबोधतत्॥ भगवन्निहताःसर्वेत्वयाभूयिष्ठशोनराः॥ रामस्यपदमन्विच्छतत्रगच्छामयत्रसः॥ ४७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्व णिकृतवर्मादीनांपरस्परहननेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततोययुर्दारुकःकेशवश्चबभ्रुश्चरामस्यपदंपतंतः॥ अथापश्यन् राममनंतवीर्यंवृक्षेस्थितंचिंतयानंविविक्ते॥ १ ॥ ततःसमासाद्यमहानुभावंकृष्णस्तदादारुकमन्वशासत्॥ गत्वाकुरून्सर्वमिमंमहांतंपार्थायशंसस्ववधंयदू नां॥ २॥ ततोर्जुनःक्षिप्रमिहोपयातुश्रुत्वामृतान्यादवान्ब्रह्मशापात्॥ इत्येवमुक्तःसययौरथेनकुरूंस्तदादारुकोनष्टचेताः॥ ३॥ ततोगतेदारुकेकेशवोथदृष्ट्वांति केबभ्रुमुवाचवाक्यं॥ स्त्रियोभवान्रक्षितुंयातुशीघ्रंनैताहिंस्युर्दस्यवोवित्तलोभात्॥ ४॥

वष्टभ्यतस्थावित्यन्वयः॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७॥ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ ॥ ७॥ ततइति पतंतःशीघ्रंगच्छंतः॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥

॥ ५ ॥ कूटेलोहमुद्गरेयुक्तंबद्धंमुसलंब्राह्मणशापंबभ्रुंस्वयमेवनिपत्यावधीत्स इत्यादिसार्धःश्लोकः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३ ॥

सप्रस्थितःकेशवेनानुशिष्टोमदातुरोज्ञातिवधार्दितश्च ॥ तंविश्रांतंसन्निधौकेशवस्यदुरंतमेकंसहसैवबभ्रुं ॥ ५॥ ब्रह्मानुशप्तमवधीन्महद्वैकूटेयुक्तंमुसलंलुब्धकस्य ॥ ततोदृष्ट्वानिहतंबभ्रुमाहकृष्णोऽग्रजंभ्रातरमुग्रतेजाः ॥ ६ ॥ इहैवत्वंमांप्रतीक्षस्वरामयावत्स्त्रियोज्ञातिवशाःकरोमि ॥ ततःपुरींद्वारवतींप्रविश्यजनार्दनःपितरंप्राहवाक्यं ॥ ७॥ स्त्रियोभवान्रक्षतुनःसमग्राधनंजयस्यागमनंप्रतीक्षन् ॥ रामोवनांतेप्रतिपालयन्मामास्तेद्याहंतेनसमागमिष्ये ॥ ८ ॥ दृष्टंमयेदंनिधनंयदूनांराज्ञांचपूर्वंकुरुपुंगवानां ॥ नाहंविनायदुभिर्यादवानांपुरीमिमामशकंद्रष्टुमद्य ॥ ९ ॥ तपश्चरिष्यामिनिबोधतन्मेरामेणसार्धंवनमभ्युपेत्य ॥ इतीदमुक्त्वाशिरसाचपादौसंस्पृश्यकृष्णस्त्वरितोजगाम ॥ १० ॥ ततोमहान्निनदःप्रादुरासीत्सस्त्रीकुमारस्यपुरस्यतस्य ॥ अथाब्रवीत्केशवःसन्निवर्त्यशब्दंश्रुत्वायोषितांक्रोशतीनां ॥ ११ ॥ पुरीमिमामेष्यतिसव्यसाचीसवोदुःखान्मोचयितानराग्र्यः ॥ ततोगत्वाकेशवस्तंददर्शरामंवनेस्थितमेकंविविक्ते ॥ १२ ॥ अथापश्यद्योगयुक्तस्यतस्यनागंमुखान्निश्चरंतंमहांतं ॥ श्वेतंययौसततःप्रेक्ष्यमाणोमहार्णवोयेनमहानुभावः ॥ १३ ॥ सहस्रशीर्षःपर्वताभोगवर्ष्मारक्ताननःस्वांतनुंतांविमुच्य ॥ सम्यक्चतंसागरःप्रत्यगृह्णान्नागादिव्याःसरितश्चैवपुण्याः ॥ १४॥ कर्कोटकोवासुकिस्तक्षकश्चपृथुश्रवाअरुणःकुंजरश्च ॥ मिश्रीशंखःकुमुदःपुंडरीकस्तथानागोधृतराष्ट्रोमहात्मा ॥ १५ ॥ ह्रादःक्राथःशितिकंठोग्रतेजास्तथानागौचक्रमंदातिषंडौ ॥ नागश्रेष्ठोदुर्मुखश्चांबरीषःस्वयंराजावरुणश्चापिराजन् ॥ १६ ॥ प्रत्युद्गम्यस्वागतेनाभ्यनंदंस्तेपूजयंश्चार्घ्यपाद्यक्रियाभिः ॥ ततोगतेभ्रातरिवासुदेवोजानन्सर्वागतयोदिव्यदृष्टिः ॥ १७ ॥ वनेशून्येविचरंश्चिंतयानोभूमौचाथसंविवेशाग्र्यतेजाः ॥ सर्वंतेनप्राक्तदावित्तमासीद्गांधार्यायद्वाक्यमुक्तःसपूर्वं ॥ १८ ॥ दुर्वाससापायसोच्छिष्टलिप्तेयच्चाप्युक्तंतच्चसस्मारवाक्यं ॥ संचिंतयन्नंधकवृष्णिनाशंकुरुक्षयंचैवमहानुभावः ॥ १९ ॥ मेनेततःसंक्रमणस्यकालंततश्चकारेंद्रियसन्निरोधं ॥ तथाचलोकत्रयपालनार्थमात्रेयवाक्यप्रतिपालनाय ॥ २० ॥ देवोपिसन्देहविमोक्षहेतोर्निर्णीतमैच्छत्सकलार्थतत्त्ववित् ॥ ससन्निरुद्धेंद्रियवाङ्मनास्तुशिश्येमहायोगमुपेत्यकृष्णः ॥ २१ ॥ जराथतंदेशमुपाजगामलुब्धस्तदानींमृगलिप्सुरुग्रः ॥ सकेशवंयोगयुक्तंशयानंमृगासक्तोलुब्धकःसायकेन ॥ २२ ॥ जराविध्यत्पादतलेत्वरावांस्तंचाभितस्तज्जिघृक्षुर्जगाम ॥ अथापश्यत्पुरुषंयोगयुक्तंपीतांबरंलुब्धकोनेकबाहुं ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ दारुकइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

मत्वात्मानंत्वपराद्धंसतस्यपादौजराजगृहेशंकितात्मा ॥ आश्वासयंस्तंमहात्मातदानींगच्छन्नूर्ध्वंरोदसीव्याप्यलक्ष्म्या ॥ २४ ॥ दिवंप्राप्तंवासवोथाश्विनौचरु द्रादित्यावसवश्चाथविश्वे ॥ प्रत्युद्ययुर्मुनयश्चापिसिद्धागंधर्वमुख्याश्चसहाप्सरोभिः ॥ २५ ॥ ततोराजन्भगवानुग्रतेजानारायणःप्रभवश्चाव्ययश्च ॥ योगा चार्यौरोदसीव्याप्यलक्ष्म्यास्थानंप्रापस्वंमहात्माप्रमेयं ॥ २६ ॥ ततोदेवैर्ऋषिभिश्चापिकृष्णःसमागतश्चारणैश्चैवराजन् ॥ गंधर्वाग्र्यैरप्सरोभिर्वराभिःसिद्धैःसा ध्यैश्चानतैःपूज्यमानः ॥ २७ ॥ तंवैदेवाःप्रत्यनंदंतराजन्मुनिश्रेष्ठाऋग्भिरानर्चुरीशं ॥ तंगंधर्वाश्चापितस्थुःस्तुवंतःप्रीत्याचैनंपुरुहूतोभ्यनंदत् ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिश्रीकृष्णस्यस्वलोकगमनेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ दारुकोपिकुरून्गत्वादृ ष्ट्वापार्थान्महारथान् ॥ आचष्टमौसलेवृष्णीनन्योन्येनोपसंहृतान् ॥ १ ॥ श्रुत्वाविनष्टान्वार्ष्णेयान्सभोजांधककौकुरान् ॥ पांडवाःशोकसंतप्ताविन्त्रस्तमनसो भवन् ॥ २ ॥ ततोर्जुनस्तानामंत्र्यकेशवस्यप्रियःसखा ॥ प्रययौमातुलंद्रष्टुंनेदमस्तीतिचाब्रवीत् ॥ ३ ॥ सवृष्णिनिलयंगत्वादारुकेणसहप्रभो ॥ ददर्शद्वारकांवी रोमृतनाथामिवस्त्रियं ॥ ४ ॥ यास्मतालोकनाथेननाथवंत्यःपुराभवन् ॥ तास्त्वनाथास्तदानाथंपार्थंदृष्ट्वाविचुक्रुशुः ॥ ५ ॥ षोडशस्त्रीसहस्राणिवासुदेवपरिग्र हः ॥ तासामासीन्महान्नादोदृष्ट्वैवार्जुनमागतं ॥ ६ ॥ तास्तुदृष्ट्वैवकौरव्योबाष्पेणापिहितेक्षणः ॥ हीनाःकृष्णेनपुत्रैश्चनाशकत्सोभिवीक्षितुं ॥ ७ ॥ सतांवृष्ण्यंध कजलांहयमीनांरथोडुपां ॥ वादित्ररथघोषौघांवेश्मतीर्थमहाग्रहां ॥ ८ ॥ रत्नशैवलसंघातांवज्रप्राकारमालिनीं ॥ रथ्यास्रोतोजलावर्तांचत्वरस्तिमितग्रहां ॥ ९ ॥ रामकृष्णमहाग्राहांद्वारकांसरितंतदा ॥ कालपाशग्रहांभीमांनदींवैतरणीमिव ॥ १० ॥ ददर्शवासविर्धीमान्विहीनांवृष्णिपुंगवैः ॥ गतश्रियंनिरानंदांप द्मिनींशिशिरेयथा ॥ ११ ॥ तांदृष्ट्वाद्वारकांपार्थस्ताश्चकृष्णस्ययोषितः ॥ सस्वनंबाष्पमुत्सृज्यनिपपातमहीतले ॥ १२ ॥ सात्राजितीततःसत्यारुक्मिणीचविशां पते ॥ अभिपत्यप्ररुरुदुःपरिवार्यधनंजयं ॥ १३ ॥ ततस्तंकांचनेपीठेसमुत्थाप्योपवेश्यच ॥ अब्रुवंस्त्योमहात्मानंपरिवार्योपतस्थिरे ॥ १४ ॥ ततःसंस्तूयगोविंदं कथयित्वाचपांडवः ॥ आश्वास्यताःस्त्रियश्चापिमातुलंद्रष्टुमभ्यगात् ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीम॰ मौसलप॰ अर्जुनागमेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥

तंशयानमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ शिष्यौप्रद्युम्नसात्यकी ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ काशिराजंपौंड्रकं ॥ १२ ॥ एतंवंशक्षयं अनयात्बालानामपराधात् सत्यपिसामर्थ्येउपेक्षाकरण

वैशंपायनउवाच॥ ॥तंशयानंमहात्मानंवीरमानकदुंदुभिं॥पुत्रशोकेनसंतप्तंददर्शकुरुपुंगवः॥ १ ॥ तस्याश्रुपरिपूर्णाक्षोव्यूढोरस्कोमहाभुजः॥ आर्तस्यार्ततरःपार्थःपादौजग्राहभारत॥२॥ तस्यमूर्धानमाघ्रातुमियेषानकदुंदुभिः॥स्वस्रीयस्यमहाबाहुर्नशशाकचशत्रुहन्॥३॥ स ¤ालिंग्यार्जुनंवृद्धःसभुजाभ्यांमहाभुजः॥ रुदन्पुत्रान्स्मरन्सर्वान्विललापसुविह्वलः॥ ४॥ भ्रातॄन्पुत्रांश्चपौत्रांश्चदौहित्रान्ससखीनपि ॥ ॥वसुदेवउवाच॥ ॥ यैर्जिताभूमिपालाश्चदैत्याश्चशतशोर्जुन॥५॥ तान्दृष्ट्वानेहपश्यामिजीवाम्यर्जुनदुर्मरः॥ यौतावर्जुनशिष्यौतेप्रियौबहुमतौसदा॥६॥ तयोरपनयात्पार्थवृष्णयोनिधनंगताः॥ यौतौवृष्णिप्रवीराणांद्वावेवातिरथौमतौ॥ ७॥ प्रद्युम्नोयुयुधानश्चकथयन्कत्थसेचयौ॥ तौसदाकुरुशार्दूलकृष्णस्यप्रियभाजनौ ॥८॥ तावुभौवृष्णिनाशस्यमुखमास्तांधनंजय॥नतुगर्हामिशैनेयंहार्दिक्यंचाहमर्जुन॥ ९ ॥ अक्रूरंरौक्मिणेयंचशापोह्येवात्रकारणं ॥ केशिनंयस्तुकंसंचविक्रम्यजगतःप्रभुः ॥ १० ॥ विदेहावकरोत्पार्थचैद्यंचबलगर्वितं॥ नैषादिमेकलव्यंचचक्रेकालिंगमागधान्॥ ११ ॥ गांधारान्काशिराजंचमरुभूमौचपार्थिवान् ॥ प्राच्यांश्चदाक्षिणात्यांश्चपार्वतीयांस्तथानृपान्॥ १२ ॥ सोभ्युपेक्षितवानेतमनयान्मधुसूदनः॥ त्वंहितंनारदश्चैवमुनयश्चसनातनं॥ १३॥ गोविंदमनघंदेवमभिजानीध्वमच्युतं॥ प्रत्यपश्यत्ससविभुर्ज्ञातिक्षयमधोक्षजः॥ १४ ॥ समुपेक्षितवान्नित्यंस्वयंसममपुत्रकः॥ गांधार्यावचनंयत्तदृषीणांचपरंतप ॥ १५॥ तन्नूनमन्यथाकर्तुंनैच्छत्सजगतःप्रभुः॥ प्रत्यक्षंभवतश्चापितवपौत्रःपरंतप ॥ १६ ॥ अश्वत्थाम्नाहतश्चापिजीवितस्तस्यतेजसा॥ इमांस्तुनैच्छत्स्वान्ज्ञातीन्रक्षितुंचसखातव ॥ १७॥ ततःपुत्रांश्चपौत्रांश्चभ्रातॄनथसखींस्तथा॥ शयानान्निहतान्दृष्ट्वाततोमामब्रवीदिदं॥ १८ ॥ संप्राप्तोद्यायमस्यांतःकुलस्यभरतर्षभ ॥ आगमिष्यतिबीभत्सुरिमांद्वारवतींपुरीं॥ १९ ॥ आख्येयंतस्ययद्वृत्तंवृष्णीनांवैशसंमहत्॥ सतुश्रुत्वामहातेजायदूनांनिधनंप्रभो ॥ २० ॥ आगंताक्षिप्रमेवेहनमेत्रास्तिविचारणा॥ योहंतमर्जुनंविद्धियोर्जुनःसोहमेवतु॥ २१ ॥ यद्ब्रूयात्तत्तथाकार्यमितिबुध्यस्वभारत॥ सस्त्रीषुप्राप्तकालासुपांडवोबालकेषुच ॥ २२ ॥ प्रतिपत्स्यतिबीभत्सुर्भवतश्चौर्ध्वदेहिकं॥ इमांचनगरींसद्यःप्रतियातेधनंजये॥ २३॥

मनयस्तस्माद्वा सामर्थ्यमेवाह त्वमिति ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ योहमिति नरनारायणयोर्जीवपरमात्मनोर्व्यतिहारेणभगवताऽभेदउक्तस्तंज्ञात्वानुवदन्नपिवसुदेवोनशोकंमुंचतीत्याश्चर्यंभगवन्मायाबलमितिभावः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

॥ २४ ॥ कालंमृत्युमात्मनः कर्ताकरिष्यामि सत्यइत्यनेनमद्वाक्येसंशयोनकर्तव्यइत्युक्तं ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥

प्राकाराट्टालकोपेतांसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ अहंदेशेतुकस्मिंश्चित्पुण्येनियममास्थितः ॥ २४ ॥ कालंकर्तासत्यएवरामेणसहधीमता ॥ एवमुक्त्वाहृषीकेशोमा
मचिंत्यपराक्रमः ॥ २५ ॥ हित्वामांबालकैःसार्धंदिशंकामप्यगात्प्रभुः ॥ सोहंतौचमहात्मानौचिंतयन्भ्रातरौतव ॥ २६ ॥ घोरंज्ञातिवधंचैवनभुंजेशोककर्शि
तः ॥ नमोक्ष्येनचजीविष्येदिष्ट्याप्राप्तोसिपांडव ॥ २७ ॥ यदुक्तंपार्थकृष्णेनतत्सर्वमखिलंकुरु ॥ एतत्तेपार्थराज्यंचस्त्रियोरत्नानिचैवहि ॥ इष्टान्प्राणानहंहीमां
स्त्यक्ष्यामिरिपुसूदन ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिअर्जुनवसुदेवसंवादेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमु
क्तःसबीभत्सुर्मातुलेनपरंतप ॥ दुर्मनादीनवदनोवसुदेवमुवाचह ॥ १ ॥ नाहंवृष्णिप्रवीरेणबंधुभिश्चैवमातुल ॥ विहीनांपृथिवींद्रष्टुंशक्यामीहकथंचन ॥ २ ॥
राजाचभीमसेनश्चसहदेवश्चपांडवः ॥ नकुलोयाज्ञसेनीचषडेकमनसोवयं ॥ ३ ॥ राज्ञःसंक्रमणेचापिकालोयंवर्ततेध्रुवं ॥ तमिमंविद्धिसंप्राप्तंकालंकालवि
दांवर ॥ ४ ॥ सर्वथावृष्णिदारास्तुबालवृद्धंतथैवच ॥ नयिष्येपरिगृह्याहमिंद्रप्रस्थमरिंदम ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वादारुकमिदंवाक्यमाहधनंजयः ॥ अमात्यान्वृष्णिवी
राणांद्रष्टुमिच्छामिमाचिरं ॥ ६ ॥ इत्येवमुक्त्वावचनंसुधर्मांयादवींसभां ॥ प्रविवेशार्जुनःशूरःशोचमानोमहारथान् ॥ ७ ॥ तमासनगतंतत्रसर्वाःप्रकृतय
स्तथा ॥ ब्राह्मणानैगमास्तत्रपरिवार्योपतस्थिरे ॥ ८ ॥ तान्दीनमनसःसर्वान्विमूढान्गतचेतसः ॥ उवाचेदंवचःकालेपार्थोदीनतरस्तथा ॥ ९ ॥ शक्रप्रस्थमहं
नेष्येवृष्ण्यंधकजनंस्वयं ॥ इदंतुनगरंसर्वंसमुद्रःप्लावयिष्यति ॥ १० ॥ सज्जीकुरुतयानानिरत्नानिविविधानिच ॥ वज्रोयंभवतांराजाशक्रप्रस्थेभविष्यति
॥ ११ ॥ सप्तमेदिवसेचैवरवौविमलउद्गते ॥ बहिर्वत्स्यामहेसर्वेसज्जीभवतमाचिरं ॥ १२ ॥ इत्युक्तास्तेनतेसर्वेपार्थेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ सज्जमाशुततश्चक्रुःस्वसि
द्ध्यर्थसमुत्सुकाः ॥ १३ ॥ तांरात्रिमवसत्पार्थःकेशवस्यनिवेशने ॥ महताशोकमोहेनसहसाभिपरिप्लुतः ॥ १४ ॥ श्वोभूतेथततःशौरिर्वसुदेवःप्रतापवान् ॥ यु
क्त्वात्मानंमहातेजाजगामगतिमुत्तमां ॥ १५ ॥ ततःशब्दोमहानासीद्वसुदेवनिवेशने ॥ दारुणःक्रोशतीनांचरुदतीनांचयोषितां ॥ १६ ॥ प्रकीर्णमूर्धजाःसर्वा
विमुक्ताभरणस्रजः ॥ उरांसिपाणिभिर्घ्नत्योव्यलपन्करुणंस्त्रियः ॥ १७ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

तंदेवकीचभद्राचरोहिणीमदिरातथा ॥ अन्वारोहंतचतदाभर्तारंयोषितांवराः ॥ १८ ॥ ततःशौरिंनृयुक्तेनबहुमूल्येनभारत ॥ यानेनमहतापार्थोबहिर्निष्क्रामय
त्तदा ॥ १९ ॥ तमन्वयुस्तत्रतत्रदुःखशोकसमन्विताः ॥ द्वारकावासिनःसर्वेपौरजानपदाहिताः ॥ २० ॥ तस्याश्वमेधिकंछत्रंदीप्यमानाश्चपावकाः ॥ पुरस्तात्त
स्ययानस्ययाजकाश्चततोययुः ॥ २१ ॥ अनुजग्मुश्चतंवीरंदेव्यस्तावैस्वलंकृताः ॥ स्त्रीसहस्रैःपरिवृतावधूभिश्चसहस्रशः ॥ २२ ॥ यस्तुदेशःप्रियस्तस्यजीवतोभून्म
हात्मनः ॥ तत्रैनमुपसंकल्प्यपितृमेधंप्रचक्रिरे ॥ २३ ॥ तंचिताग्निगतंवीरंशूरपुत्रंवरांगनाः ॥ ततोन्वारुरुहुःपत्न्यश्चतस्रःपतिलोकगाः ॥ २४ ॥ तंवैचतस्तृभिःस्त्री
भिरन्वितंपांडुनंदनः ॥ अदाहयच्चंदनैश्चगंधैरुच्चावचैरपि ॥ २५ ॥ ततःप्रादुरभूच्छब्दःसमिद्धस्यविभावसोः ॥ सामगानांचनिर्घोषोनराणांरुदतामपि ॥ २६ ॥
ततोवज्रप्रधानास्तेवृष्ण्यंधककुमारकाः ॥ सर्वेचैवोदकंचक्रुःस्त्रियश्चैवमहात्मनः ॥ २७ ॥ अलुप्तधर्मस्तंधर्मंकारयित्वासफाल्गुनः ॥ जगामवृष्णयोयत्रविन
ष्टाभरतर्षभ ॥ २८ ॥ सतान्दृष्ट्वानिपतितान्कदनेभृशदुःखितः ॥ बभूवातीवकौरव्यःप्राप्तकालंचकारह ॥ २९ ॥ यथाप्रधानतश्चैवचक्रेसर्वास्तथाक्रियाः ॥ ये
हताब्रह्मशापेनमुसलैरेरकोद्भवैः ॥ ३० ॥ ततःशरीरेरामस्यवासुदेवस्यचोभयोः ॥ अन्विष्यदाहयामासपुरुषैराप्तकारिभिः ॥ ३१ ॥ सतेषांविधिवत्कृत्वाप्रेतका
र्याणिपांडवः ॥ सप्तमेदिवसेप्रायाद्रथमारुह्यसत्वरः ॥ ३२ ॥ अश्वयुक्तैरथैश्चापिगोखरोष्ट्रयुतैरपि ॥ स्त्रियस्तावृष्णिवीराणांरुदत्यःशोककर्शिताः ॥ ३३ ॥ अ
नुजग्मुर्महात्मानंपांडुपुत्रंधनंजयं ॥ भृत्याश्चांधकवृष्णीनांसादिनोरथिनश्चये ॥ ३४ ॥ वीरहीनंवृद्धबालंपौरजानपदास्तथा ॥ ययुस्तेपरिवार्याथकलत्रंपार्थ
शासनात् ॥ ३५ ॥ कुंजरैश्चगजारोहाययुःशैलनिभैस्तथा ॥ सपादरक्षैःसंयुक्ताःसांतरायुधिकाययुः ॥ ३६ ॥ पुत्राश्चांधकवृष्णीनांसर्वेपार्थमनुव्रताः ॥ ब्राह्म
णाःक्षत्रियावैश्याःशूद्राश्चैवमहाधनाः ॥ ३७ ॥ दशषट्चसहस्राणिवासुदेवावरोधनं ॥ पुरस्कृत्यययुर्वज्रंपौत्रंकृष्णस्यधीमतः ॥ ३८ ॥ बहूनिचसहस्राणिप्रयु
तान्यर्बुदानिच ॥ भोजवृष्ण्यंधकस्त्रीणांहतनाथानिनिर्ययुः ॥ ३९ ॥ तत्सागरसमप्रख्यंवृष्णिचक्रंमहर्धिमत् ॥ उवाहरथिनांश्रेष्ठःपार्थःपुरपुरंजयः ॥ ४० ॥
निर्यातेतुजनेतस्मिन्सागरोमकरालयः ॥ द्वारकांरत्नसंपूर्णांजलेनाप्लावयत्तदा ॥ ४१ ॥ यद्यद्धिपुरुषव्याघ्रोभूमेस्तस्याव्यमुंचत ॥ तत्तत्संप्लावयामाससलिले
नससागरः ॥ ४२ ॥

तदद्भुतमभिप्रेक्ष्यद्वारकावासिनोजनाः ॥ तूर्णात्तूर्णतरंजग्मुरहोदैवमितिब्रुवन् ॥ ४३ ॥ काननेषुचरम्येषुपर्वतेषुनदीषुच ॥ निवसन्नानयामासवृष्णिदारान्ध
नंजयः ॥ ४४ ॥ सपंचनदमासाद्यधीमानतिसमृद्धिमत् ॥ देशेगोपशुधान्याढ्येनिवासमकरोत्प्रभुः ॥ ४५ ॥ ततोलोभःसमभवद्दस्यूनांनिहतेश्वराः ॥ दृष्ट्वास्त्रियो
नीयमानाःपार्थेनैकेनभारत ॥ ४६ ॥ ततस्तेपापकर्माणोलोभोपहतचेतसः ॥ आभीरामंत्रयामासुःसामात्याःशुभदर्शनाः ॥ ४७ ॥ अयमेकोर्जुनोधन्वीवृद्ध
बालंहतेश्वरं ॥ नयत्यस्मानतिक्रम्ययोधाश्चेमेहतौजसः ॥ ४८ ॥ ततोयष्टिप्रहरणादस्यवस्तेसहस्रशः ॥ अभ्यधावंतवृष्णीनांतंजनंलोप्त्रहारिणः ॥ ४९ ॥ मह
तासिंहनादेनत्रासयंतःपृथग्जनं ॥ अभिपेतुर्वधार्थंतेकालपर्यायचोदिताः ॥ ५० ॥ ततोनिवृत्तःकौंतेयःसहसासपदानुगः ॥ उवाचतान्महाबाहुरर्जुनःप्रहसन्नि
व ॥ ५१ ॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञायदिजीवितुमिच्छथ ॥ इदानींशरनिर्भिन्नाःशोचध्वंनिहतामया ॥ ५२ ॥ तथोक्तास्तेनवीरेणकदर्थीकृत्यतद्वचः ॥ अभिपेतुर्जनंमू
ढावार्यमाणाःपुनःपुनः ॥ ५३ ॥ ततोर्जुनोधनुर्दिव्यंगांडीवमजरंमहत् ॥ आरोपयितुमारेभेयत्नादिवकथंचन ॥ ५४ ॥ चकारसज्जंकृच्छ्रेणसंभ्रमेतुमुलेसति ॥
चिंतयामासशस्त्राणिनचसस्मारतान्यपि ॥ ५५ ॥ वैकृत्यंतन्महद्दृष्ट्वाभुजवीर्यंतथायुधि ॥ दिव्यानांचमहास्त्राणांविनाशाद्व्रीडितोऽभवत् ॥ ५६ ॥ वृष्णियोधाश्च
तेसर्वेगजाश्वरथयोधिनः ॥ नशेकुरावर्तयितुंह्रियमाणंचतंजनं ॥ ५७ ॥ कलत्रस्यबहुत्वाद्धिसंपतत्सुततस्ततः ॥ प्रयत्नमकरोत्पार्थोजनस्यपरिरक्षणे ॥ ५८ ॥
मिषतांसर्वयोधानांततस्ताःप्रमदोत्तमाः ॥ समंततोवकृष्यंतकामाच्चान्याःप्रवव्रजुः ॥ ५९ ॥ ततोगांडीवनिर्मुक्तैःशरैःपार्थोधनंजयः ॥ जघानदस्यून्सोद्वेगोवृ
ष्णिभृत्यैःसहस्रशः ॥ ६० ॥ क्षणेनतस्यतेराजन्क्षयंजग्मुरजिह्मगाः ॥ अक्षयाहिपुराभूत्वाक्षीणाःक्षतजभोजनाः ॥ ६१ ॥ सशरक्षयमासाद्यदुःखशोकसमाहतः ॥
धनुष्कोट्यातदादस्यूनवधीत्पाकशासनिः ॥ ६२ ॥ प्रेक्षतस्त्वेवपार्थस्यवृष्ण्यंधकवरस्त्रियः ॥ जग्मुरादायतेम्लेच्छाःसमंताज्जनमेजय ॥ ६३ ॥ धनंजयस्तुदैवं
तन्मनसाचिंतयत्प्रभुः ॥ दुःखशोकसमाविष्टोनिःश्वासपरमोभवत् ॥ ६४ ॥ अस्त्राणांचप्रणाशेनबाहुवीर्यस्यसंशयात् ॥ धनुषश्चाविधेयत्वाच्छराणांसंक्षयेण
च ॥ ६५ ॥ बभूवविमनाःपार्थोदैवमित्यनुचिंतयन् ॥ न्यवर्ततततोराजन्नेदमस्तीतिचाब्रवीत् ॥ ६६ ॥ ततःशेषंसमादायकलत्रस्यमहामतिः ॥ हृतभूयिष्ठरत्न
स्यकुरुक्षेत्रमवातरत् ॥ ६७ ॥

॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ॥ इतिमौसलपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ प्रविशन्निति ॥ १ ॥ २ ॥

एवंकलत्रमानीयवृष्णीनांहृतशेषितं ॥ न्यवेशयतकौरव्यस्तत्रतत्रधनंजयः ॥ ६८ ॥ हार्दिक्यतनयंपार्थोनगरंमार्तिकावतं ॥ भोजराजकलत्रंचहृतशेषंनरोत्तमः ॥ ६९ ॥ ततोवृद्धांश्चबालांश्चस्त्रियश्चादायपांडवः ॥ वीरैर्विहीनान्सर्वांस्तान्शक्रप्रस्थेन्यवेशयत् ॥ ७० ॥ यौयुधानिंसरस्वत्यांपुत्रंसात्यकिनःप्रियं ॥ न्यवेशयतधर्मात्मावृद्धबालपुरस्कृतं ॥ ७१ ॥ इंद्रप्रस्थेददौराज्यंवज्रायपरवीरहा ॥ वज्रेणाक्रूरदारास्तुवार्यमाणाःप्रवव्रजुः ॥ ७२ ॥ रुक्मिणीत्वथगांधारीशैब्याहैमवतीत्यपि ॥ देवीजांबवतीचैवविविशुर्जातवेदसं ॥ ७३ ॥ सत्यभामातथैवान्यादेव्यःकृष्णस्यसंमताः ॥ वनंप्रविविशूराजंस्तापस्येकृतनिश्चयाः ॥ ७४ ॥ द्वारकावासिनोयेतुपुरुषाःपार्थमभ्ययुः ॥ यथार्हंसंविभज्यैनान्वज्रेपर्यददज्जयः ॥ ७५ ॥ सतत्कृत्वाप्राप्तकालंबाष्पेणापिहितोर्जुनः ॥ कृष्णद्वैपायनंव्यासंददर्शासीनमाश्रमे ॥ ७६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेमौसलपर्वणिवृष्णिकलत्राद्यानयनेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रविशन्नर्जुनोराजन्नाश्रमंसत्यवादिनः ॥ ददर्शासीनमेकांतेमुनिंसत्यवतीसुतं ॥ १ ॥ सतमासाद्यधर्मज्ञमुपतस्थेमहाव्रतं ॥ अर्जुनोस्मीतिनामास्मैनिवेद्याभ्यवदत्ततः ॥ २ ॥ स्वागतंतेस्त्वितिप्राहमुनिःसत्यवतीसुतः ॥ आस्यतामितिहोवाचप्रसन्नात्मामहामुनिः ॥ ३ ॥ तमप्रतीतमनसंनिःश्वसंतंपुनःपुनः ॥ निर्विण्णमनसंदृष्ट्वापार्थंव्यासोब्रवीदिदं ॥ ४ ॥ नखकेशदशाकुंभवारिणाकिंसमुक्षितः ॥ आवीरजानुगमनंब्राह्मणोवाहतस्त्वया ॥ ५ ॥ युद्धेपराजितोवासिगतश्रीरिवलक्ष्यसे ॥ नत्वांप्रभिन्नंजानामिकिमिदंभरतर्षभ ॥ ६ ॥ श्रोतव्यंचेन्मयापार्थक्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ यःसमेघवपुःश्रीमान्बृहत्पंकजलोचनः ॥ ७ ॥ सकृष्णःसहरामेणत्यक्त्वादेहंदिवंगतः ॥ मौसलेवृष्णिवीराणांविनाशोब्रह्मशापजः ॥ ८ ॥ बभूववीरांतकरःप्रभासेलोमहर्षणः ॥ एतेशूरामहात्मानःसिंहदर्पामहाबलाः ॥ ९ ॥ भोजवृष्ण्यंधकाब्रह्मन्नन्योन्यंतैर्हतंयुधि ॥ गदापरिघशक्तीनांसहाःपरिघबाहवः ॥ १० ॥ तएरकाभिर्निहताःपश्यकालस्यपर्ययं ॥ हतंपंचशतंतेषांसहस्रंबाहुशालिनां ॥ ११ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ नखोदकंकेशोदकंवस्त्रप्रांतोदशातदुदकंकुंभमुखोदकंच आवीरजानारीरजस्वलातस्यारजःप्रस्रवकालेदिनत्रयादर्वागनुगमनंतस्यांमैथुनंब्राह्मणस्यवधोयुद्धेपराजयश्चेतिसप्तभिर्निमित्तैःपुरुषोभ्रष्टश्रीर्भवति ॥ ५ ॥ प्रभिन्नंपराजितंत्वांकदाचिदपिनजानामि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ हतंमृतं मारितवंतइत्यर्थः ॥ १० ॥ पंचशतंसहस्रंसहस्रगुणितंपंचलक्षाणीत्यर्थः ॥ ११ ॥

नकेवलंहतंताडितमपितुनिधनंप्राप्तमित्यर्थः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पश्यतः अनादरेषष्ठी मांपश्यंतमनादृत्येत्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ पुरुषश्चेति इदमेवरूपंचतुर्भुजंनित्यमर्जुनदृग्गोचरमस्ति अतएवविश्वरूपदर्शनानंतरमुक्तं तेनैवरूपेणचतुर्भुजेनसहस्रबाहोभवविश्वमूर्तेइति अन्यथाद्विभुजेनेत्यवक्ष्यत् चतुर्भुजेनेतिनावक्ष्यच्च ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

निधनंसमनुप्राप्तंसमासाद्येतरेतरं ॥ पुनःपुनर्नमृष्यामिविनाशममितौजसां ॥ १२ ॥ चिंतयानोयदूनांचकृष्णस्यचयशस्विनः ॥ शोषणंसागरस्येवपर्वतस्येव चालनं ॥ १३ ॥ नभसःपतनंचैवशैत्यमग्नेस्तथैवच ॥ अश्रद्धेयमहंमन्येविनाशंशार्ङ्गधन्वनः ॥ १४ ॥ नचेहस्थातुमिच्छामिलोकेकृष्णविनाकृतः ॥ इतःकष्टतरं चान्यच्छृणुतद्वैतपोधन ॥ १५ ॥ मनोमेदीर्यतेयेनचिंतयानस्यवैमुहुः ॥ पश्यतोवृष्णिदाराश्चममब्रह्मन्सहस्रशः ॥ १६ ॥ आभीरैरनुसृत्याजौहृताःपंचनदाल यैः ॥ धनुरादायतत्राहंनाशकंतस्यपूरणे ॥ १७ ॥ यथापुराचमेवीर्यंभुजयोर्नतथाभवत् ॥ अस्त्राणिमेप्रनष्टानिविविधानिमहामुने ॥ १८ ॥ शराश्चक्षयमापन्नाः क्षणेनैवसमंततः ॥ पुरुषश्चाप्रमेयात्माशंखचक्रगदाधरः ॥ १९ ॥ चतुर्भुजःपीतवासाःश्यामःपद्मदलेक्षणः ॥ यश्चयातिपुरस्तान्मेरथस्यसुमहाद्युतिः ॥ २० ॥ प्रदहन्रिपुसैन्यानिनपश्याम्यहमच्युतं ॥ येनपूर्वंप्रदग्धानिशत्रुसैन्यानितेजसा ॥ २१ ॥ शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैरहंपश्चाच्चनाशयं ॥ तमपश्यन्विषीदामिघूर्णामीव चसत्तम ॥ २२ ॥ परिनिर्विण्णचेताश्चशांतिंनोपलभेपिच ॥ विनाजनार्दनंवीरंनाहंजीवितुमुत्सहे ॥ २३ ॥ श्रुत्वैवहिगतंविष्णुंममापिमुमुहुर्दिशः ॥ प्रनष्टज्ञाति वीर्यस्यशून्यस्यपरिधावतः ॥ २४ ॥ उपदेष्टुंममश्रेयोभवानर्हतिसत्तम ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ ब्रह्मशापविनिर्दग्धावृष्ण्यंधकमहारथाः ॥ २५ ॥ विनष्टाःकुरु शार्दूलनतान्शोचितुमर्हसि ॥ भवितव्यंतथातच्चदिष्टमेतन्महात्मनां ॥ २६ ॥ उपेक्षितंचकृष्णेनशक्तेनापिव्यपोहितुं ॥ त्रैलोक्यमपिगोविंदःकृत्स्नंस्थावरजंगमं ॥ २७ ॥ प्रसहेदन्यथाकर्तुंकुतःशापंमहात्मनां ॥ रथस्यपुरतोयातियःसचक्रगदाधरः ॥ २८ ॥ तवस्नेहात्पुराणर्षिर्वासुदेवश्चतुर्भुजः ॥ कृत्वाभारावतरणंपृथि व्याःपृथुलोचनः ॥ २९ ॥ मोक्षयित्वातनुंप्राप्तःकृष्णःस्वस्थानमुत्तमं ॥ त्वयापीहमहत्कर्मदेवानांपुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ कृतंभीमसहायेनयमाभ्यांचमहाभुज ॥ कृत कृत्यांश्चवोमन्येसंसिद्धान्कुरुपुंगव ॥ ३१ ॥ गमनंप्राप्तकालंवइदंश्रेयस्करंविभो ॥ एवंबुद्धिश्चतेजश्चप्रतिपत्तिश्चभारत ॥ ३२ ॥ भवंतिभवकालेषुविपद्यंतेविप र्यये ॥ कालमूलमिदंसर्वंजगद्बीजंधनंजय ॥ ३३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ बुद्धिरुपस्थितकार्यावधारणं तेजःप्रागल्भ्यं प्रतिपत्तिरनागतवीक्षणं ॥ ३२ ॥ भवंतिउत्पद्यंते भवकालेषुऐश्वर्यावाप्तिसमयेषु विपर्ययेविनाशकाले विपद्यंतेविनश्यंति कालः ईश्वरःजगद्बीजंवियदादिपंचकं ॥ ३३ ॥

१ आरोपणे

समादत्तेसंहरति यदाभूतानामपिसंहारोभवतिकियांस्तत्रभौतिकानांनाशइतितदर्थंशोकोनुचितइतिभावः यएवबलवान्सएवदुर्बलोभवत्येवंविपर्ययोपिकालमूलोज्ञेयः ॥ ३४ ॥ कृतेति भवंतोपिअत्रव

कालएवसमादत्तेपुनरेवयदृच्छया ॥ सएवबलवान्भूत्वापुनर्भवतिदुर्बलः ॥ ३४ ॥ सएवेशश्चभूत्वेहपरैराज्ञाप्यतेपुनः ॥ कृतकृत्यानिचास्त्राणिगतान्यद्ययथागतं ॥ ३५ ॥ पुनरेष्यंतितेहस्तेयदाकालोभविष्यति ॥ कालोगंतुंगतिंमुख्यांभवतामपिभारत ॥ ३६ ॥ एतच्छ्रेयोहिवोमन्येपरमंभरतर्षभ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ एतद्वचनमाज्ञायव्यासस्यामिततेजसः ॥ ३७ ॥ अनुज्ञातोययौपार्थोनगरंनागसाह्वयं ॥ प्रविश्यचपुरींवीरःसमासाद्ययुधिष्ठिरं ॥ आचष्टतद्यथावृत्तंवृष्ण्यंधककुलंप्रति ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांमौसलपर्वणिव्यासार्जुनसंवादेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

॥ मौसलंपर्वसमाप्तं ॥ ॥ ५ ॥ ॥ अस्यानंतरंमहाप्रस्थानिकंपर्वभविष्यतितस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ एवंवृष्ण्यंधककुलेश्रुत्वा मौसलमाहवं ॥ पांडवाःकिमकुर्वंततथाकृष्णेदिवंगते ॥ १ ॥

त्कृतकृत्याइतिभावः ॥ ३५ ॥ पुनर्युगांतरे मुख्यांगतिंस्वर्गंगंतुं ॥ ३६ ॥ एतत्प्रस्थानंश्रेयः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्र० चतुर्ध० गोविंद० नीलकंठस्य० भा० मौसलपर्वणिअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिव्यासोक्तश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादादिनातद्बोध्यं ॥

इदं मौसलपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः १७९९

॥ इति श्रीमहाभारते मौसलपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्व प्रारभ्यते ॥

आश्रमवासिक पर्व·
धृतराष्ट्रादिक
पांडव

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥श्रीनारायणलक्ष्मणौतत्पदंधीरेशगंगाधरौगोपालंचनिधायचेतसिशिवंचिंतामणिंचाददत् पर्वस्याश्रमवासिकादिषुचतुर्ष्वारभ्यतेभारतेपूर्वाचार्यमतानुगेनविदुषाभावप्रदीपोद्धृतः ॥१॥
पूर्वत्रअंगोपांगसहिताब्रह्मविद्यासमापितातत्रसर्वभोगत्यागपूर्वकंशमाद्युपसंपत्तिर्वनवासिनामेवभवतीतिधृतराष्ट्राद्याचारप्रदर्शनेनसूचयंस्ततोधिगंतव्यंजगज्जीवेश्वरतत्त्वंचाश्चर्यप्रदर्शनव्याजेनप्रतिपादयि

॥श्रीगणेशायनमः॥ ॥नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं॥देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत्॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥प्राप्यराज्यंमहात्मानःपांडवामेपि
तामहाः॥ कथमासन्महाराज्ञिधृतराष्ट्रेमहात्मनि॥१॥ सतुराजाहतामात्योहतपुत्रोनिराश्रयः॥ कथमासीद्धतैश्वर्योगांधारीचयशस्विनी॥२॥ कियंतंचैवकालं
तेममपूर्वपितामहाः॥ स्थिताराज्येमहात्मानस्तन्मेव्याख्यातुमर्हसि॥३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥प्राप्यराज्यंमहात्मानःपांडवाहतशत्रवः॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्य
पृथिवींपर्यपालयन्॥४॥ धृतराष्ट्रमुपातिष्ठद्विदुरःसंजयस्तथा॥ वैश्यापुत्रश्चमेधावीयुयुत्सुःकुरुसत्तम॥५॥ पांडवाःसर्वकार्याणिसंपृच्छंतिस्मतंनृपं॥ चक्रु
स्तेनाभ्यनुज्ञातावर्षाणिदशपंचच॥६॥ सदाहिगत्वातेवीराःपर्युपासंततंनृपं॥ पादाभिवादनंकृत्वाधर्मराजमतेस्थिताः॥७॥ तेमूर्ध्निसमुपाघ्राताःसर्वकार्या
णिचक्रिरे॥ कुंतिभोजसुताचैवगांधारीमन्ववर्तत॥८॥ द्रौपदीचसुभद्राचयाश्चान्याःपांडवस्त्रियः॥ समांवृत्तिमवर्तंततयोःश्वश्र्वोर्यथाविधि॥९॥ शयनानि
महार्हाणिवासांस्याभरणानिच॥ राजार्हाणिचसर्वाणिभक्ष्यभोज्यान्यनेकशः॥१०॥ युधिष्ठिरोमहाराजधृतराष्ट्रेभ्युपाहरत्॥ तथैवकुंतीगांधार्यांगुरुवृत्तिमव
र्तत॥११॥ विदुरःसंजयश्चैवयुयुत्सुश्चैवकौरव॥ उपासतेस्मतंवृद्धंहतपुत्रंजनाधिपं॥१२॥ स्यालोद्रोणस्ययश्चासीद्दयितोब्राह्मणोमहान्॥ सचतस्मिन्महे
ष्वासःकृपःसमभवत्तदा॥१३॥ व्यासश्चभगवान्नित्यमासांचक्रेनृपेणह॥ कथाःकुर्वन्पुराणर्षिर्देवर्षिपितृरक्षसां॥१४॥ धर्मयुक्तानिकार्याणिव्यवहारान्वि
तानिच॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातोविदुरस्तान्यकारयत्॥१५॥ सामंतेभ्यःप्रियाण्यस्यकार्याणिसुबहून्यपि॥ प्राप्यंतेर्थैःसुलघुभिःसुनयाद्विदुरस्यवै॥१६॥ अकरो
द्बंधमोक्षंचवध्यानांमोक्षणंतथा॥ नचधर्मसुतोराजाकदाचित्किंचिदब्रवीत्॥१७॥ विहारयात्रासुपुनःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ सर्वान्कामान्महातेजाःप्रददावं
बिकासुते॥१८॥ आरालिकाःसूपकारारागखांडविकास्तथा॥ उपातिष्ठंतराजानंधृतराष्ट्रंयथापुरा॥१९॥

ष्यन्नुत्तरग्रंथमारभते प्राप्यराज्यंमहात्मानइति ॥१॥२॥३॥४॥ उपातिष्ठदाराधितवान् ॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ तस्मिन्धृतराष्ट्रेसमभवत्तन्निकटेअभवत् ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥१६॥१७॥१८॥
आरालिकाः अरयाशस्त्रविशेषेणलूनंछिन्नंशाकादिअरालुतत्संस्कुर्वंतितेआरालिकाःशाकविशेषकर्तारः रागखांडवंपिप्पलीशुंठीशर्करोपेतोमुद्गयूषस्तत्कर्तारोरागखांडविकाः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अन्वशादनुशिक्षितवान् ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिआश्रमवासिकेप० नैलकंठीये भारतभा० प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति

वासांसिचमहार्हाणिमाल्यानिविविधानिच ॥ उपाजह्रुर्यथान्यायंधृतराष्ट्रस्यपांडवाः ॥ २० ॥ मैरेयमत्स्यमांसानिपानकानिमधूनिच ॥ चित्रान्भक्ष्यविकारां
श्चचक्रुस्तस्ययथापुरा ॥ २१ ॥ येचापिपृथिवीपालाःसमाजग्मुस्ततस्ततः ॥ उपातिष्ठंततेसर्वेकौरवेंद्रंयथापुरा ॥ २२ ॥ कुंतीचद्रौपदीचैवसात्वतीचयशस्विनी ॥
उलूपीनागकन्याचदेवीचित्रांगदातथा ॥ २३ ॥ धृष्टकेतोश्चभगिनीजरासंधसुतातथा ॥ एताश्चान्याश्चबह्व्योवैयोषितःपुरुषर्षभ ॥ २४ ॥ किंकराःपर्युपातिष्ठ
न्सर्वाःसुबलजांतथा ॥ यथापुत्रवियुक्तोयंनकिंचिद्दुःखमाप्नुयात् ॥ २५ ॥ इतितानन्वशाद्भ्रातॄन्नित्यमेवयुधिष्ठिरः ॥ एवंतेधर्मराजस्यश्रुत्वावचनमर्थवत् ॥ २६ ॥
सविशेषमवर्तंतभीममेकंतदाविना ॥ नहितत्तस्यवीरस्यहृदयादपसर्पति ॥ धृतराष्ट्रस्यदुर्बुद्ध्यायद्वृत्तंद्यूतकारितं ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप
र्वणिआश्रमवासपर्वणिप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंसंपूजितोराजापांडवैरंबिकासुतः ॥ विजहारयथापूर्वमृषिभिःप
र्युपासितः ॥ १ ॥ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चप्रददौसकुरूद्वहः ॥ तच्चकुंतीसुतोराजासर्वमेवान्वपद्यत ॥ २ ॥ आनृशंस्यपरोराजाप्रीयमाणोयुधिष्ठिरः ॥ उवाचसतदाभ्रा
तॄनमात्यांश्चमहीपतिः ॥ ३ ॥ मयाचैवभवद्भिश्चमान्यएषनराधिपः ॥ निदेशेधृतराष्ट्रस्ययस्तिष्ठतिसमेसुहृत् ॥ ४ ॥ विपरीतश्चमेशत्रुर्नियम्यश्चभवेन्नरः ॥ पितृ
वृत्तेषुचाहःसुपुत्राणांश्राद्धकर्मणि ॥ ५ ॥ सुहृदांचैवसर्वेषांयावदस्यचिकीर्षितं ॥ ततःसराजाकौरव्योधृतराष्ट्रोमहामनाः ॥ ६ ॥ ब्राह्मणेभ्योयथार्हेभ्योददौवि
त्तान्यनेकशः ॥ धर्मराजश्चभीमश्चसव्यसाचीयमावपि ॥ ७ ॥ तत्सर्वमन्ववर्तंततस्यप्रियचिकीर्षया ॥ कथंनुराजावृद्धःसपुत्रपौत्रवधार्दितः ॥ ८ ॥ शोकमस्म
त्कृतंप्राप्यनम्रियेतेतिचिंत्यते ॥ यावद्धिकुरुवीरस्यजीवत्पुत्रस्यवैसुखं ॥ ९ ॥ बभूवतदवाप्नोतिभोगांश्चेतिव्यवस्थिताः ॥ ततस्तेसहिताःपंचभ्रातरःपांडुनंदनाः
॥ १० ॥ यथाशीलाःसमातस्थुर्धृतराष्ट्रस्यशासने ॥ धृतराष्ट्रश्चतान्सर्वान्विनीतान्नियमेस्थितान् ॥ ११ ॥ शिष्यवृत्तिंसमापन्नान्गुरुवत्प्रत्यपद्यत ॥ गांधारीचैवपु
त्राणांविविधैःश्राद्धकर्मभिः ॥ १२ ॥ आनृण्यमगमत्कामान्विप्रेभ्यःप्रतिपाद्यसा ॥ एवंधर्मभृतांश्रेष्ठोधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ भ्रातृभिःसहितोधीमान्पूज
यामासतंनृपं ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सराजासुमहातेजावृद्धःकुरुकुलोद्वहः ॥ १४ ॥

॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ पितृवृत्तेषुपितावृत्तःप्रमीतोयेषुतेषुक्षयाहेषु ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥७॥

नददर्शतदाकिंचिदप्रियंपांडुनंदने ॥ वर्तमानेषुसद्वृत्तिंपांडवेषुमहात्मसु ॥ १५ ॥ प्रीतिमानभवद्राजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ सौबलेयीचगांधारीपुत्रशोकमपा
स्यतं ॥ १६ ॥ सदैवप्रीतिमत्यासीत्तनयेषुनिजेष्विव ॥ प्रियाण्येवतुकौरव्योनाप्रियाणिकुरूद्वहः ॥ १७ ॥ वैचित्रवीर्येनृपतौसमाचरतवीर्यवान् ॥ यद्यद्ब्रूतेचकिं
चित्सधृतराष्ट्रोजनाधिपः ॥ १८ ॥ गुरुवालघुवाकार्यंगांधारीचतपस्विनी ॥ तंसराजामहाराजपांडवानांधुरंधरः ॥ १९ ॥ पूजयित्वावचस्तत्तदकार्षीत्परवीर
हा ॥ तेनतस्याभवत्प्रीतोवृत्तेनसनराधिपः ॥ २० ॥ अन्वतप्यतसंस्मृत्यपुत्रंतंमंदचेतसं ॥ सदाचप्रातरुत्थायकृतजप्यःशुचिर्नृपः ॥ २१ ॥ आशास्तेपांडुपुत्राणां
समरेष्वपराजयं ॥ ब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्याथहुत्वाचैवहुताशनं ॥ २२ ॥ आयूंषिपांडुपुत्राणामाशंसतनराधिपः ॥ नतांप्रीतिंपरामापपुत्रेभ्यःसकुरूद्वहः ॥ २३ ॥
यांप्रीतिंपांडुपुत्रेभ्यःसदावापनराधिपः ॥ ब्राह्मणानांयथावृत्तःक्षत्रियाणांयथाविधः ॥ २४ ॥ तथाविट्शूद्रसंघानामभवत्सप्रियस्तदा ॥ यच्चकिंचित्तदापापंधृत
राष्ट्रसुतैःकृतं ॥ २५ ॥ अकृत्वाहृदितत्पापंतंनृपंसोन्ववर्तत ॥ यश्चकश्चिन्नरःकिंचिदप्रियंवांबिकासुते ॥ २६ ॥ कुरुतेद्वेष्यतामेतिसकौंतेयस्यधीमतः ॥ नरा
ज्ञोधृतराष्ट्रस्यनचदुर्योधनस्यवै ॥ २७ ॥ उवाचदुष्कृतंकश्चिद्युधिष्ठिरभयान्नरः ॥ धृत्यातुष्टोनरेंद्रःसगांधारीविदुरस्तथा ॥ २८ ॥ शौचेनचाजातशत्रोर्नतुभीम
स्यशत्रुहन् ॥ अन्ववर्ततभीमोपिनिश्चितोधर्मजंनृपं ॥ २९ ॥ धृतराष्ट्रंचसंप्रेक्ष्यसदाभवतिदुर्मनाः ॥ राजानमनुवर्तंतंधर्मपुत्रममित्रहा ॥ अन्ववर्ततकौरव्योहृ
दयेनपराङ्मुखः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिके० आश्रमवासप० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिर
स्यनृपतेर्दुर्योधनपितुस्तदा ॥ नांतरंददृशूराज्येपुरुषाःप्रणयंप्रति ॥ १ ॥ यदातुकौरवोराजापुत्रंसस्मारदुर्मतिं ॥ तदाभीमंहृदाराजन्नपध्यातिसपार्थिवः ॥ २ ॥
तथैवभीमसेनोपिधृतराष्ट्रंजनाधिपं ॥ नामर्षयतराजेंद्रसदैवदुष्टवद्धृदा ॥ ३ ॥ अप्रकाशान्यप्रियाणिचकारास्यवृकोदरः ॥ आज्ञांप्रत्यहरच्चापिकृतकैःपुरुषैःसदा
॥ ४ ॥ स्मरन्दुर्मंत्रितंतस्यवृत्तान्यप्यस्यकानिचित् ॥ अथभीमःसुहृन्मध्येबाहुशब्दंतथाकरोत् ॥ ५ ॥ संश्रवेधृतराष्ट्रस्यगांधार्याश्चाप्यमर्षणः ॥ स्मृत्वादुर्योधनं
शत्रुंकर्णदुःशासनावपि ॥ ६ ॥ प्रोवाचेदंसुसंरब्धोभीमःसपरुषंवचः ॥ अंधस्यनृपतेःपुत्रामयापरिघबाहुना ॥ ७ ॥

युधिष्ठिरस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ तृष्णाविनयनंतृषामात्रापहंमंडादिनतुक्षुद्व्याधिहरं ॥ २६ ॥

नीतालोकममुंसर्वैर्नानाशस्त्रास्त्रयोधिनः॥ इमौतौपरिघप्रख्यौभुजौममदुरासदौ ॥ ८ ॥ ययोरंतरमासाद्यधार्तराष्ट्राःक्षयंगताः॥ ताविमौचंदनेनाक्तौचंदना
र्हौचमेभुजौ॥ ९ ॥ याभ्यांदुर्योधनोनीतःक्षयंससुतबांधवः ॥ एताश्चान्याश्चविविधाःशल्यभूतानराधिपः॥ १० ॥ वृकोदरस्यतावाचःश्रुत्वानिर्वेदमागमत्॥
साचबुद्धिमतीदेवीकालपर्यायवेदिनी॥ ११ ॥ गांधारीसर्वधर्मज्ञातान्यलीकानिशुश्रुवे॥ ततःपंचदशेवर्षेसमतीतेनराधिपः ॥ १२ ॥ राजानिर्वेदमापेदेभीम
वाग्बाणपीडितः॥ नान्वबुध्यततद्राजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः॥ १३ ॥ श्वेताश्वोवाथकुंतीवाद्रौपदीवायशस्विनी॥ माद्रीपुत्रौचधर्मज्ञौचित्तंतस्यान्ववर्तताम्॥ १४॥
राज्ञस्तुचित्तंरक्षंतौनोचतुःकिंचिदप्रियं॥ ततःसमानयामासधृतराष्ट्रःसुहृज्जनं॥ १५॥बाष्पसंदिग्धमत्यर्थमिदमाहचतान्भृशं॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच॥ ॥ विदितं
भवतामेतद्यथावृत्तःकुरुक्षयः॥ १६॥ ममापराधात्तत्सर्वमनुज्ञातंचकौरवैः॥ योहंदुष्टमतिंमंदोज्ञातीनांभयवर्धनं॥ १७॥ दुर्योधनंकौरवाणामाधिपत्येऽभ्यषे
चयं॥ यच्चाहंवासुदेवस्यनाश्रौषंवाक्यमर्थवत्॥ १८॥ वध्यतांसाध्वयंपापःसामात्यइतिदुर्मतिः॥ पुत्रस्नेहाभिभूतस्तुहितमुक्तोमनीषिभिः॥ १९॥ विदुरेणाथ
भीष्मेणद्रोणेनचकृपेणच॥ पदेपदेभगवताव्यासेनचमहात्मना॥ २० ॥ संजयेनाथगांधार्यातदिदंतप्यतेचमां ॥ यच्चाहंपांडुपुत्रेषुगुणवत्सुमहात्मसु॥ २१ ॥
नदत्तवान्श्रियंदीप्तांपितृपैतामहीमिमां॥ विनाशंपश्यमानोहिसर्वराज्ञांगदाग्रजः॥ २२॥ एतच्छ्रेयस्तुपरमममन्यतजनार्दनः॥ सोहमेतान्यलीकानिनिवृत्ता
न्यात्मनस्तदा॥ २३॥ हृदयेशल्यभूतानिधारयामिसहस्रशः॥ विशेषतस्तुपश्यामिवर्षेपंचदशेद्यवै॥ २४ ॥ अस्यपापस्यशुद्ध्यर्थंनियतोस्मिसुदुर्मतिः॥ चतुर्थे
नियतेकालेकदाचिदपिचाष्टमे॥ २५॥ तृष्णाविनयनंभुंजेगांधारीवेदतन्मम ॥ करोत्याहारमितिमांसर्वःपरिजनःसदा॥ २६॥ युधिष्ठिरभयाद्देतिभृशंतप्यति
पांडवः॥ भूमौशयेजप्यपरोदर्भेष्वजिनसंवृतः॥ २७॥ नियमव्यपदेशेनगांधारीचयशस्विनी॥ हतंशतंतुपुत्राणांययोर्युद्धेऽपलायिनां ॥ २८ ॥ नानुतप्यामि
तच्चाहंक्षत्रधर्मंहितेविदुः॥ इत्युक्त्वाधर्मराजानमभ्यभाषतकौरवः॥ २९॥भद्रंतेयादवीमातर्वचश्चेदंनिबोधमे॥ सुखमस्म्युषितःपुत्रत्वयासुपरिपालितः॥ ३०॥
महादानानिदत्तानिश्राद्धानिचपुनःपुनः॥ प्रकृष्टंचमयापुत्रपुण्यंचीर्णंयथाबलं॥ ३१ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥

गांधारीहतपुत्रेयंधैर्येणोदीक्षतेचमां ॥ द्रौपद्याव्यपकर्तारस्तवचैश्वर्यहारिणः ॥ ३२ ॥ समतीतान्नृशंसास्तेस्वधर्मेणहतायुधि ॥ नतेषुप्रतिकर्तव्यंपश्यामिकुरुनं
दन ॥ ३३ ॥ सर्वेशस्त्रभृतांलोकान्गतास्तेभिमुखंहताः ॥ आत्मनस्तुहितंपुण्यंप्रतिकर्तव्यमद्यवै ॥ ३४ ॥ गांधार्याश्चैवराजेंद्रतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ त्वंतुशस्त्रभृतांश्रे
ष्ठःसततंधर्मवत्सलः ॥ ३५ ॥ राजागुरुःप्राणभृतांतस्मादेतद्ब्रवीम्यहं ॥ अनुज्ञातस्त्वयावीरसंश्रयेयंवनान्यहं ॥ ३६ ॥ चीरवल्कलभृद्राजन्गांधार्यासहितोन
या ॥ तवाशिषःप्रयुंजानोभविष्यामिवनेचरः ॥ ३७ ॥ उचितंनःकुलेतातसर्वेषांभरतर्षभ ॥ पुत्रेष्वैश्वर्यमाधायवयसोंतेवनंनृप ॥ ३८ ॥ तत्राहंवायुभक्षोवानि
राहारोपिवावसन् ॥ पत्न्यासहानयावीरचरिष्यामितपःपरं ॥ ३९ ॥ त्वंचापिफलभाक्तातततपसःपार्थिवोह्यसि ॥ फलभाजोहिराजानःकल्याणस्येतरस्यवा
॥ ४० ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ नमांप्रीणयतेराज्यंत्वय्येवंदुःखितेनृप ॥ धिङ्मामस्तुसुदुर्बुद्धिंराज्यसक्तंप्रमादिनं ॥ ४१ ॥ योहंभवंतंदुःखार्तमुपवासकृशंभ
शं ॥ जिताहारंक्षितिशयंनविंदेभ्रातृभिःसह ॥ ४२ ॥ अहोस्मिवंचितोमूढोभवतागूढबुद्धिना ॥ विश्वासयित्वापूर्वंमांयदिदंदुःखमश्नुथाः ॥ ४३ ॥ किंमेराज्येन
भोगैर्वाकिंयज्ञैःकिंसुखेनवा ॥ यस्यमेत्वंमहीपालदुःखान्येतान्यवाप्नवान् ॥ ४४ ॥ पीडितंचापिजानामिराज्यमात्मानमेवच ॥ अनेनवचसातुभ्यंदुःखितस्य
जनेश्वर ॥ ४५ ॥ भवान्पिताभवान्माताभवान्नःपरमोगुरुः ॥ भवताविप्रहीणावैक्वनुतिष्ठामहेवयं ॥ ४६ ॥ औरसोभवतःपुत्रोयुयुत्सुर्नृपसत्तम ॥ अस्तुराजा
महाराजयमन्यंमन्यसेभवान् ॥ ४७ ॥ अहंवनंगमिष्यामिभवान्राज्यंप्रशासतु ॥ नमामयशसादग्धंभूयस्त्वंदग्धुमर्हसि ॥ ४८ ॥ नाहंराजाभवान्राजाभव
तःपरवानहं ॥ कथंगुरुंत्वांधर्मज्ञमनुज्ञातुमिहोत्सहे ॥ ४९ ॥ नमन्युर्हृदिनःकश्चित्सुयोधनकृतेनघ ॥ भवितव्यंतथातद्धिवयंचान्येचमोहिताः ॥ ५० ॥ वयंपुत्रा
हिभवतोयथादुर्योधनादयः ॥ गांधारीचैवकुंतीचनिर्विशेषेमतेमम ॥ ५१ ॥ समांत्वंयदिराजेंद्रपरित्यज्यगमिष्यसि ॥ पृष्ठतस्त्वनुयास्यामिसत्यमात्मानमाल
भे ॥ ५२ ॥ इयंहिवसुसंपूर्णामहीसागरमेखला ॥ भवताविप्रहीणस्यनमेप्रीतिकरीभवेत् ॥ ५३ ॥ भवदीयमिदंसर्वंशिरसात्वांप्रसादये ॥ त्वदधीनाःस्मराजें
द्रव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ ५४ ॥ भवितव्यमनुप्राप्तोमन्येत्वंवसुधाधिप ॥ दिष्ट्याशुश्रूषमाणस्त्वांमोक्षिष्येमनसोज्वरं ॥ ५५ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ तापस्येमे
मनस्तातवर्ततेकुरुनंदन ॥ उचितंचकुलेस्माकमरण्यगमनंप्रभो ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥

चिरमस्म्युषितःपुत्रचिरंशुश्रूषितस्त्वया ॥ वृद्धंमामप्यनुज्ञातुमर्हसित्वंनराधिप ॥ ५७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्त्वाधर्मराजानंवेपमानंकृतांजलिं ॥ उवा
चवचनंराजाधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ ५८ ॥ संजयंचमहात्मानंकृपंचापिमहारथं ॥ अनुनेतुमिहेच्छामिभवद्भिर्वसुधाधिपं ॥ ५९ ॥ ग्लायतेमेमनोहीदंमुखंचप
रिशुष्यति ॥ वयसाचप्रकृष्टेनवाग्व्यायामेनचैवह ॥ ६० ॥ इत्युक्त्वासतुधर्मात्मावृद्धोराजाकुरूद्वहः ॥ गांधारींशिश्रियेधीमान्सहसैवगतासुवत् ॥ ६१ ॥ तंतुदृ
ष्ट्वासमासीनंविसंज्ञमिवकौरवं ॥ आर्तिंराजागमत्तीव्रांकौंतेयःपरवीरहा ॥ ६२ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ यस्यनागसहस्रेणशतसंख्येनवैबलं ॥ सोयंनारीं
व्यपाश्रित्यशेतेराजागतासुवत् ॥ ६३ ॥ आयसीप्रतिमायेनभीमसेनस्यसापुरा ॥ चूर्णीकृताबलवतासोऽबलामाश्रितःस्त्रियं ॥ ६४ ॥ धिगस्तुमामधर्मज्ञंधिग्बु
द्धिंधिक्चमेश्रुतं ॥ यत्कृतेपृथिवीपालःशेतेयमतथोचितः ॥ ६५ ॥ अहमप्युपवत्स्यामियथैवायंगुरुर्मम ॥ यदिराजानभुंक्तेयंगांधारीचयशस्विनी ॥ ६६ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोस्यपाणिनाराजन्जलशीतेनपांडवः ॥ उरोमुखंचशनकैःपर्यमार्जतधर्मवित् ॥ ६७ ॥ तेनरत्नौषधिमतापुण्येनचसुगंधिना ॥ पाणि
स्पर्शेनराज्ञःसराजासंज्ञामवापह ॥ ६८ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ स्पृशमांपाणिनाभूयःपरिष्वजचपांडव ॥ जीवामीवातिसंस्पर्शात्तवराजीवलोचन ॥ ६९ ॥
मूर्धानंचतवाघ्रातुमिच्छामिमनुजाधिप ॥ पाणिभ्यांहिपरिस्प्रष्टुंप्रीणनंहिमहन्मम ॥ ७० ॥ अष्टमोह्यद्यकालोयमाहारस्यकृतस्यमे ॥ येनाहंकुरुशार्दूलशक्नो
मिनविचेष्टितुं ॥ ७१ ॥ व्यायामश्चायमत्यर्थंकृतस्त्वामभियाचता ॥ ततोग्लानमनास्तातनष्टसंज्ञइवाभवं ॥ ७२ ॥ तवामृतरसप्रख्यंहस्तस्पर्शमिमंप्रभो ॥ ल
ब्ध्वासंजीवितोस्मीतिमन्येकुरुकुलोद्वह ॥ ७३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुकौंतेयःपित्राज्येष्ठेनभारत ॥ पस्पर्शसर्वगात्रेषुसौहार्दात्तंशनैस्तदा
॥ ७४ ॥ उपलभ्यततःप्राणान्धृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यमूर्ध्न्याजिघ्रतपांडवं ॥ ७५ ॥ विदुरादयश्चतेसर्वेरुरुदुर्दुःखिताभृशं ॥ अतिदुःखात्तुरा
जानंनोचुःकिंचनपांडवं ॥ ७६ ॥ गांधारीत्वेवधर्मज्ञामनसोद्वहतीभृशं ॥ दुःखान्यधारयद्राजन्मैवमित्येवचाब्रवीत् ॥ ७७ ॥ इतरास्तुस्त्रियःसर्वाःकुंत्यासहसु
दुःखिताः ॥ नेत्रैरागतविक्लेदैःपरिवार्यस्थिताभवन् ॥ ७८ ॥ अथाब्रवीत्पुनर्वाक्यंधृतराष्ट्रोयुधिष्ठिरं ॥ अनुजानीहिमांराजंस्तापस्येभरतर्षभ ॥ ७९ ॥ ग्लायते
मेमनस्तातभूयोभूयःप्रजल्पतः ॥ नमामतःपरंपुत्रपरिक्लेष्टुमिहार्हसि ॥ ८० ॥

॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अहमिति पौत्रो

तस्मिंस्तुकौरवेंद्रेतंतथाब्रुवतिपांडवं ॥ सर्वेषामेवयोधानामार्तनादोमहानभूत् ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वाकृशंविवर्णंचराजानमतथोचितं ॥ उपवासपरिश्रांतंत्वगस्थिपरिवारणं ॥ ८२ ॥ धर्मपुत्रःस्वपितरंपरिष्वज्यमहाप्रभुं ॥ शोकजंबाष्पमुत्सृज्यपुनर्वचनमब्रवीत् ॥ ८३ ॥ नकामयेनरश्रेष्ठजीवितंपृथिवींतथा ॥ यथातवप्रियंराजंश्चिकीर्षामिपरंतप ॥ ८४ ॥ यदिचाहमनुग्राह्योभवतोदयितोपिवा ॥ क्रियतांतावदाहारस्ततोवेत्स्याम्यहंपरं ॥ ८५ ॥ ततोब्रवीन्महातेजाधृतराष्ट्रोयुधिष्ठिरं ॥ अनुज्ञातस्त्वयापुत्रभुंजीयामितिकामये ॥ ८६ ॥ इतिब्रुवतिराजेंद्रेधृतराष्ट्रेयुधिष्ठिरं ॥ ऋषिःसत्यवतीपुत्रोव्यासोऽभ्येत्यवचोब्रवीत् ॥ ८७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप० धृतराष्ट्रनिर्वेदेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोयथाहकुरुनंदनः ॥ धृतराष्ट्रोमहातेजास्तत्कुरुष्वाविचारयन् ॥ १ ॥ अयंहिवृद्धोनृपतिर्हतपुत्रोविशेषतः ॥ नेदंकृच्छ्रंचिरतरंसहेदितिमतिर्मम ॥ २ ॥ गांधारीचमहाभागाप्राज्ञाकरुणवेदिनी ॥ पुत्रशोकंमहाराजधैर्येणोद्वहतेभृशं ॥ ३ ॥ अहमप्येतदेवत्वांब्रवीमिकुरुमेवचः ॥ अनुज्ञांलभतांराजामावृथेहमरिष्यति ॥ ४ ॥ राजर्षीणांपुराणानामनुयातुगतिंनृपः ॥ राजर्षीणांहिसर्वेषामंतेवनमुपाश्रयः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतदाराजाव्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ प्रत्युवाचमहातेजाधर्मराजोमहामुनिं ॥ ६ ॥ भगवानेवनोमान्योभगवानेवनोगुरुः ॥ भगवानस्यराज्यस्यकुलस्यचपरायणं ॥ ७ ॥ अहंतेपुत्रोभगवन्पिताराजागुरुश्चमे ॥ निदेशवर्तीचपितुःपुत्रोभवतिधर्मतः ॥ ८ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतुतंप्राहव्यासोवेदविदांवरः ॥ युधिष्ठिरंमहातेजाःपुनरेवमहाकविः ॥ ९ ॥ एवमेतन्महाबाहोयथावदसिभारत ॥ राजायंवृद्धतांप्राप्तःप्रमाणेपरमेस्थितः ॥ १० ॥ सोयंमयाभ्यनुज्ञातस्त्वयाचपृथिवीपतिः ॥ करोतुस्वमभिप्रायंमास्यविघ्नकरोभव ॥ ११ ॥ एषएवपरोधर्मोराजर्षीणांयुधिष्ठिर ॥ समरेवाभवेन्मृत्युर्वनेवाविधिपूर्वकं ॥ १२ ॥ पित्रातुतवराजेंद्रपांडुनापृथिवीक्षिता ॥ शिष्यवृत्तेनराजायंगुरुवत्पर्युपासितः ॥ १३ ॥ क्रतुभिर्दक्षिणावद्भीरत्नपर्वतशोभितैः ॥ महद्भिरिष्टंगौर्भुक्ताप्रजाश्चपरिपालिताः ॥ १४ ॥ पुत्रसंस्थंचविपुलंराज्यंविप्रोषितेत्वयि ॥ त्रयोदशसमाभुक्तंदत्तंचविविधंवसु ॥ १५ ॥ त्वयाचायंनरव्याघ्रगुरुशुश्रूषयानघ ॥ आराधितःसभृत्येनगांधारीचयशस्विनी ॥ १६ ॥

पिआत्मावैपुत्रनामासीतिपुत्राभिन्नत्वात्पुत्रएवाहंतेतव राजातुमेममपितागुरुश्च ॥ ८ ॥ ९ ॥ परमेप्रमाणेउपनिषन्मते ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

तपोविधौतपःकरणे ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अभुंक्तभुक्तवती ॥ ५॥६॥

अनुजानीहिपितरंसमयोस्यतपोविधौ ॥ नमन्युर्विद्यतेचास्यसुसूक्ष्मोपियुधिष्ठिर ॥ १७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतावदुक्त्वावचनमनुमान्यचपार्थिवं ॥ तथास्त्वितिचतेनोक्तःकौंतेयेनययौवनं ॥ १८॥ गतेभगवतिव्यासेराजापांडुसुतस्तदा ॥ प्रोवाचपितरंवृद्धंमंदंमंदमिवानतः ॥ १९ ॥ यदाहभगवान्व्यासोयच्चापिभवतोमतं ॥ यथाहचमहेष्वासःकृपोविदुरएवच ॥ २० ॥ युयुत्सुःसंजयश्चैवतत्कर्तास्म्यहमंजसा ॥ सर्वएवहिमान्यामेकुलस्यहिहितैषिणः ॥ २१ ॥ इदंतुयाचेनृपतेत्वामहंशिरसानतः ॥ क्रियतांतावदाहारस्ततोगच्छाश्रमंप्रति ॥ २२ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० आश्रमवासपर्वणिव्यासानुज्ञायांचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोराज्ञाभ्यनुज्ञातोधृतराष्ट्रःप्रतापवान् ॥ ययौस्वभवनंराजागांधार्यानुगतस्तदा ॥ १ ॥ मंदप्राणगतिर्धीमान्कृच्छ्रादिवसमुद्वहन् ॥ पदातिःसमहीपालोजीर्णोगजपतिर्यथा ॥ २॥ तमन्वगच्छद्विदुरोविद्वान्सूतश्चसंजयः ॥ सचापिपरमेष्वासःकृपःशारद्वतस्तथा ॥ ३॥ सप्रविश्यगृहंराजन्कृतपूर्वाह्णिकक्रियः ॥ तर्पयित्वाद्विजश्रेष्ठानाहारमकरोत्तदा ॥ ४ ॥ गांधारीचैवधर्मज्ञाकुंत्यासहमनस्विनी ॥ वधूभिरुपचारेणपूजिताभुंक्तभारत ॥ ५॥ कृताहारंकृताहाराःसर्वेतेविदुरादयः ॥ पांडवाश्चकुरुश्रेष्ठमुपातिष्ठंततंनृपं ॥ ६ ॥ ततोब्रवीन्महाराजकुंतीपुत्रमुपह्वरे ॥ निषण्णंपाणिनापृष्ठेसंस्पृशन्नंबिकासुतः ॥ ७॥ अप्रमादस्त्वयाकार्यःसर्वथाकुरुनंदन ॥ अष्टांगेराजशार्दूलराज्येधर्मपुरस्कृते ॥ ८ ॥ तत्तुशक्यंमहाराजरक्षितुंपांडुनंदन ॥ राज्यंधर्मेणकौंतेयविद्वानसिनिबोधतत् ॥ ९ ॥ विद्यावृद्धान्सदैवत्वमुपासीथायुधिष्ठिर ॥ शृणुयास्तेचयद्ब्रूयुःकुर्याश्चैवाविचारयन् ॥ १० ॥ प्रातरुत्थायतान्राजनपूजयित्वायथाविधि ॥ कृत्यकालेसमुत्पन्नेपृच्छेथाःकार्यमात्मनः ॥ ११ ॥ तेतुसंमानिताराजंस्त्वयाकार्यहितार्थिना ॥ प्रवक्ष्यंतिहितंतातसर्वथातवभारत ॥ १२ ॥ इंद्रियाणिचसर्वाणिवाजिवत्परिपालय ॥ हितायैवभविष्यंतिरक्षितंद्रविणंयथा ॥ १३ ॥ अमात्यानुपधातीतान्पितृपैतामहानशुचीन् ॥ दांतान्कर्मसुपुण्यांश्चपुण्यान्सर्वेषुयोजयेः ॥ १४ ॥ चारयेथाश्चसततंचारैरविदितःपरैः ॥ परीक्षितैर्बहुविधैःस्वराष्ट्रप्रतिवासिभिः ॥ १५ ॥

॥ ७ ॥ अष्टांगेस्वाम्यमात्यादियुते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ कर्मसुपुण्यान्जन्मनाचपुण्यान्अमात्यांश्चारयेथाइत्युत्तरेणान्वयः ॥ १४ ॥ १५ ॥

१ भियाधर्मार्थकामैश्चपरीक्षायातुसोपधेत्यभिधानचिंतामणिः

अट्टादुर्गोपरिभागेसंचारस्थानानि षट्पदंषड्भिःपदैःपदनीयैःस्थानैर्युक्तं तेनसमप्राकारमितिगम्यते तत्रसप्तमस्यांतःपुरत्वात्षडेवान्येषांपदनीयानिस्थानानि ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २०॥२१॥२२॥ निःशलाकेअतृणे सतृणेह्यासन्नःपरचारोज्ञातुमशक्यइति ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ परिमाणंदंड्यधनस्यापराधस्यच ॥ २८ ॥ आदानरुचयःउत्कोचोपजीविनश्चौरावा ॥ २९ ॥ ३० ॥ हि

पुरंचतेसुगुप्तंस्याद्दृढप्राकारतोरणं ॥ अट्टाट्टालकसंबाधंषट्पदंसर्वतोदिशं ॥ १६ ॥ तस्यद्वाराणिसर्वाणिपर्याप्तानिबृहंतिच ॥ सर्वतःसुविभक्तानियंत्रैरारक्षितानिच ॥ १७ ॥ पुरुषैरलमर्थस्तेविदितैःकुलशीलतः ॥ आत्माचरक्ष्यःसततंभोजनादिषुभारत ॥ १८ ॥ विहाराहारकालेषुमाल्यशय्यासनेषुच ॥ स्त्रियश्चतेसुगुप्ताःस्युर्वृद्धैराप्तैरधिष्ठिताः ॥ १९ ॥ शीलवद्भिःकुलीनैश्चविद्वद्भिश्चयुधिष्ठिर ॥ मंत्रिणश्चैवकुर्वीथाद्द्विजान्विद्याविशारदान् ॥ २० ॥ विनीतांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ तैःसार्धंमंत्रयेथास्त्वंनात्यर्थंबहुभिःसह ॥ २१ ॥ समस्तैरपिचव्यस्तैर्व्यपदेशेनकेनचित् ॥ सुसंवृतंमंत्रगृहंस्थलंचारुह्यमंत्रयेः ॥ २२ ॥ अरण्येनिःशलाकेवानचरात्रौकथंचन ॥ वानराःपक्षिणश्चैवयेमनुष्यानुसारिणः ॥ २३ ॥ सर्वेमंत्रगृहेवर्ज्यायेचापिजडपंगवः ॥ मंत्रभेदेहियेदोषाभवंतिपृथिवीक्षितां ॥ २४ ॥ नतेशक्याःसमाधातुंकथंचिदितिमेमतिः ॥ दोषांश्चमंत्रभेदस्यब्रूयास्त्वंमंत्रिमंडले ॥ २५ ॥ अभेदेचगुणाराजनपुनःपुनररिंदम ॥ पौरजानपदानांचशौचाशौचेयुधिष्ठिर ॥ २६ ॥ यथास्याद्विदितंराजंस्तथाकार्यंकुरूद्वह ॥ व्यवहारश्चतेराजन्नित्यमाप्तैरधिष्ठितः ॥ २७ ॥ योज्यस्तुष्टैर्हितैराजन्नित्यंचारैरनुष्ठितः ॥ परिमाणंविदित्वाचदंडंदंड्येषुभारत ॥ २८ ॥ प्रणयेयुर्यथान्यायंपुरुषास्तेयुधिष्ठिर ॥ आदानरुचयश्चैवपरदाराभिमर्शिनः ॥ २९ ॥ उग्रदंडप्रधानाश्चमिथ्याव्याहारिणस्तथा ॥ आक्रोष्टारश्चलुब्धाश्चहर्तारःसाहसप्रियाः ॥ ३० ॥ सभाविहारभेत्तारोवर्णानांचप्रदूषकाः ॥ हिरण्यदंड्यावध्याश्चकर्तव्यादेशकालतः ॥ ३१ ॥ प्रातरेवहिपश्येथायेकुर्युर्व्ययकर्मते ॥ अलंकारमथोभोज्यमतऊर्ध्वंसमाचरेः ॥ ३२ ॥ पश्येथाश्चततोयोधान्सदात्वंप्रतिहर्षयन् ॥ दूतानांचचराणांचप्रदोषस्तेसदाभवेत् ॥ ३३ ॥ सदाचापररात्रांतेभवेत्कार्यार्थनिर्णयः ॥ मध्यरात्रेविहारस्तेमध्याह्नेचसदाभवेत् ॥ ३४ ॥ सर्वेत्वौपयिकाःकालाःकार्याणांभरतर्षभ ॥ तथैवालंकृतःकालेतिष्ठेथाभूरिदक्षिण ॥ ३५ ॥ चक्रवत्तातकार्याणांपर्यायोदृश्यतेसदा ॥ कोशस्यनिचयेयत्नंकुर्वीथान्यायतःसदा ॥ ३६ ॥ विविधस्यमहाराजविपरीतंविवर्जयेः ॥ चारैर्विदित्वाशत्रूंश्चयेराज्ञामंतरैषिणः ॥ ३७ ॥ तानाप्तैःपुरुषैर्दूराद्घातयेथानराधिप ॥ कर्मदृष्ट्वाथभृत्यांस्त्वंवरयेथाःकुरूद्वह ॥ ३८ ॥

रण्यदंड्यावध्याःपूर्वोक्ताःसर्वेदेशकालानुरोधेनदंड्यावावध्यावेतिज्ञेयं ॥३१॥३२॥ प्रदोषोरजनीमुखंदूतादीनांदर्शनकालः ॥३३॥ तेभ्यःश्रुतानामर्थानांनिर्णयेअपररात्रः ॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥

॥ ३९ ॥ ४० ॥ गवादिवदाहारमात्रवेतनाः विष्टिगृहीतानामप्याहारमात्रंदेयमित्यर्थः व्यवहारिणःकारुशिल्पिप्रभृतयः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ॥ इतिआश्र०नैल०भारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ मंडलानिअरिर्मित्रमित्यादीनि उदासीनादन्योमध्यमोद्वयोरपिइष्टाकांक्षी ॥ १ ॥ चतुर्णांशत्रुपक्षेजातानां शत्रुःशत्रुमित्रंउभयोर्जयार्थीपराजयार्थीचेति ॥ २ ॥ यथेच्छकंपरैर्भेद्यत्वमभेद्यत्वंचभवतितस्मादवहितस्तिष्ठेत् यथाभेदोनभवेदिति ॥ ३ ॥ द्वादश चत्वारःशत्रुजाताः षट्आततायिनः मित्रममित्रमित्रंचेतिषष्टिर्गुणाः कृष्यादीन्यष्टौसंधानकर्माणि बालादयोविंशतिरसंधेयाः

कारयेथाश्चकर्माणियुक्तायुक्तैरधिष्ठितैः॥ सेनाप्रणेताचभवेत्तवतातदृढव्रतः ॥ ३९ ॥ शूरःक्लेशसहश्चैवहितोभक्तश्चपूरुषः॥ सर्वेजनपदाश्चैवतवकर्माणिपांडव ॥ ४० ॥ गोवद्रासभवच्चैवकुर्युर्येव्यवहारिणः॥ स्वरंध्रंपररंध्रंचस्वेषुचैवपरेषुच ॥ ४१ ॥ उपलक्षयितव्यंतेनित्यमेवयुधिष्ठिर ॥ देशजाश्चैवपुरुषाविक्रांताःस्वेषुकर्मसु ॥ ४२ ॥ यात्राभिरनुरूपाभिरनुग्राह्याहितास्त्वया ॥ गुणार्थिनांगुणःकार्योविदुषावैजनाधिप ॥ अविचार्याश्चतेतेस्युरचलाइवनित्यशः ॥ ४३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप०धृतराष्ट्रोपदेशेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ मंडलानिचबुध्येथाःपरेषामात्मनस्तथा ॥ उदासीनगणानांचमध्यस्थानांचभारत ॥ १ ॥ चतुर्णांशत्रुजातानांसर्वेषामाततायिनां ॥ मित्रंचामित्रमित्रंचबोद्धव्यंतेरिकर्शन ॥ २ ॥ तथामात्याजनपदादुर्गाणिविविधानिच ॥ बलानिचकुरुश्रेष्ठभवत्येषांयथेच्छकं ॥ ३ ॥ तेचद्वादशकौंतेयराज्ञांवैविषयात्मकाः ॥ मंत्रिप्रधानाश्चगुणाःषष्टिर्द्वादशचप्रभो ॥ ४ ॥ एतन्मंडलमित्याहुराचार्यानीतिकोविदाः॥ अत्रषाड्गुण्यमायत्तंयुधिष्ठिरनिबोधतत् ॥ ५ ॥ वृद्धिक्षयौचविज्ञेयौस्थानंचकुरुसत्तम ॥ द्विसप्तत्यांमहाबाहोततःषाड्गुण्यजागुणाः ॥ ६ ॥ यदास्वपक्षोबलवान्परपक्षस्तथाबलः॥ विगृह्यशत्रून्कौंतेयजेयःक्षितिपतिस्तदा ॥ ७॥ यदापरेचबलिनःस्वपक्षश्चैवदुर्बलः॥ सार्धंविद्वांस्तदाक्षीणःपरैःसंधिसमाश्रयेत् ॥ ८ ॥ द्रव्याणांसंचयश्चैवकर्तव्यःसुमहांस्तथा ॥ यदासमर्थोयानायनचिरेणैवभारत ॥ ९ ॥ तदासर्वंविधेयंस्यात्स्थानेनसविचारयेत् ॥ भूमिरल्पफलादेयाविपरीतस्यभारत ॥ १० ॥ हिरण्यंकुप्यभूयिष्ठंमित्रंक्षीणमथोबलं॥ विपरीतान्निगृह्णीयात्स्वयंसंधिविशारदः ॥ ११ ॥ संध्यर्थंराजपुत्रंवालिप्सेथाभरतर्षभ ॥ विपरीतंनतच्छ्रेयःपुत्रकस्यांचिदापदि ॥ १२ ॥ तस्याःप्रमोक्षेयत्नंचकुर्याःसोपायमंत्रवित् ॥ प्रकृतीनांचराजेंद्रराजादीनान्विभावयेत् ॥ १३ ॥

नास्तिक्यादयश्चतुर्दशदोषाः मंत्रादीन्यष्टादशतीर्थानीति एतेषुकेचिद्धानार्थंज्ञातव्याःकेचिदुपादानार्थं ॥ ४ ॥ षाड्गुण्यादयःप्रागेवव्याख्याताः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ संध्यर्थमितिसार्धः यःसंधिकरोतितस्यपुत्रंस्वनिकटेस्थापयेदित्यर्थः तदकरणेमहत्यापदायाति कदाचित्तस्यामप्यागतायाममोक्षेतत्परिहारेयत्नोपिकर्तव्यः ॥ १२ ॥ दीनानंधबधिरादीन् विभावयेत्पूजयेत् ॥ १३ ॥

युगपद्वेतिकुर्यादितिचशेषः ॥ १४ ॥ १५ ॥ तेनाहिंसेत्सजिगीषुरितिशेषः ॥ १६ ॥ नान्वेष्टव्यानोच्छेदनीयाः ॥ १७ ॥ वैतसींवृत्तिंप्रबलेष्वितिशेषः एनंत्वां ॥ १८ ॥ १९ ॥ असंभवेउपायांतरस्य मुख्येनशरीरेणैवयुद्धायनिष्पतेत् एवंशरीरमोक्षणेमुक्तिःशूरस्यस्यादित्यर्थः ॥२०॥ ॥ इतिआश्रम०नै०भारतभा०षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥७॥ ॥ संधीति प्रबलप्रतियोगिकौदुर्बलप्रतियोगिकौचेतिद्वि

क्रमेणयुगपत्सर्वंव्यवसायंमहाबलः ॥ पीडनंस्तंभनंचैवकोशभंगस्तथैवच ॥ १४ ॥ कार्यंयत्नेनशत्रूणांस्वराज्यंरक्षतास्वयं ॥ नचहिंस्योभ्युपगतःसामंतोवृद्धिमिच्छता ॥ १५ ॥ कौंतेयतंनहिंसेत्सयोमहींविजिगीषते ॥ गणानांभेदनेयोगमीप्सेथाःसहमंत्रिभिः ॥ १६ ॥ साधुसंग्रहणाच्चैवपापनिग्रहणात्तथा ॥ दुर्बलाश्चैवसततंनान्वेष्टव्याबलीयसा ॥ १७ ॥ तिष्ठेथाराजशार्दूलवैतसींवृत्तिमास्थितः ॥ यद्येनमभियायाच्चबलवान्दुर्बलंनृपः ॥ १८ ॥ सामादिभिरुपायैस्तंक्रमेणविनिवर्तयेः ॥ अशक्नुवंश्चयुद्धायनिष्पतेत्सहमंत्रिभिः ॥ १९ ॥ कोशेनपौरैर्दंडेनयेचास्यप्रियकारिणः ॥ असंभवेतुसर्वस्ययथामुख्येननिष्पतेत् ॥ क्रमेणानेनमुक्तिःस्याच्छरीरमितिकेवलं ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० आश्रमवा० धृतराष्ट्रोपदेशेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ संधिविग्रहमप्यत्रपश्येथाराजसत्तम ॥ द्वियोनिंविविधोपायंबहुकल्पंयुधिष्ठिर ॥ १ ॥ कौरव्यपर्युपासीथाःस्थित्वाद्वैविध्यमात्मनः ॥ तुष्टपुष्टबलःशत्रुरात्मवानितिचस्मरेत् ॥ २ ॥ पर्युपासनकालेतुविपरीतंविधीयते ॥ आमर्दकालेराजेंद्रव्यपसर्पेत्ततःपरं ॥ ३ ॥ व्यसनंभेदनंचैवशत्रूणांकारयेत्ततः ॥ कर्षणंभीषणंचैवयुद्धेचैवबलक्षयं ॥ ४ ॥ प्रयास्यमानोनृपतिस्त्रिविधांपरिचिंतयेत् ॥ आत्मनश्चैवशत्रोश्चशक्तिंशास्त्रविशारदः ॥ ५ ॥ उत्साहप्रभुशक्तिभ्यांमंत्रशक्त्याचभारत ॥ उपपन्नोनृपोयायाद्विपरीतंचवर्जयेत् ॥ ६ ॥ आददीतबलंराजामौलंमित्रबलंतथा ॥ अटवीबलंभृतंचैवतथाश्रेणीबलंप्रभो ॥ ७ ॥ तत्रमित्रबलंराजन्मौलंचैवविशिष्यते ॥ श्रेणीबलंभृतंचैवतुल्येएवेतिमेमतिः ॥ ८ ॥ तथाचारबलंचैवपरस्परसमंनृप ॥ विज्ञेयंबहुकालेषुराज्ञाकालउपस्थिते ॥ ९ ॥ आपदश्चापिबोद्धव्याबहुरूपानराधिप ॥ भवंतिराज्ञाकौरव्ययास्ताःपृथगतःशृणु ॥ १० ॥ विकल्पाबहुधाराजन्नापदांपांडुनंदन ॥ सामादिभिरुपन्यस्यगणयेत्तान्नृपःसदा ॥ ११ ॥ यात्रांगच्छेद्बलैर्युक्तोराजासद्भिःपरंतप ॥ युक्तश्चदेशकालाभ्यांबलैरात्मगुणैस्तथा ॥ १२ ॥

योनीसंधिविग्रहौ ॥१ ॥ स्थित्वास्थिरोभूत्वा द्वैविध्यंबलाबलंज्ञात्वाशत्रुंपर्युपास्वेतिभावः स्मरेज्जयोपायंविचारयेन्नत्वकस्मात्प्रयायात् ॥ २ ॥ विपरीतमतुष्टपुष्टबलंप्रयायादित्यर्थः ॥ ३ ॥ स्मरेदित्युक्तंविस्पष्टयति व्यसनमिति ॥ ४ ॥ त्रिविधांशक्तिं ॥ ५ ॥ तामेवाह उत्साहेति ॥६॥ मौलंधनबलं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥१०॥ विकल्पाईतिप्रभृतयः तानुपन्यस्यगणयेन्नतुगोपयित्वावहेलयेत् ॥ ११ ॥ १२ ॥

अनृतावकालेपिशिशिरादौ ॥ १३ ॥ १४ ॥ शकटादयोव्यूहविशेषाः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

त्तुष्टपुष्टबलोगच्छेद्राजावृद्ध्युदयेरतः ॥ अक्रुशश्चाप्यथोयायादनृतावपिपांडव ॥ १३ ॥ तूणाश्मानंवाजिरथप्रवाहांध्वजद्रुमैःसंवृतकूलरोधसं ॥ पदातिनागैर्ब
हुकर्दमांनदींसपत्ननाशेनृपतिःप्रयोजयेत् ॥ १४ ॥ अथोपपत्त्याशकटंपद्मवज्रंचभारत ॥ उशनावेदयच्छास्त्रंतत्रैतद्विहितंविभो ॥ १५ ॥ चारयित्वापरबलंकृत्वा
स्वबलदर्शनं ॥ स्वभूमौयोजयेद्युद्धंपरभूमौतथैवच ॥ १६ ॥ बलंप्रसादयेद्राजानिक्षिपेद्बलिनोनरान् ॥ ज्ञात्वास्वविषयंतत्रसामादिभिरुपक्रमेत् ॥ १७ ॥ सर्व
थैवमहाराजशरीरंधारयेदिह ॥ प्रेत्यचेहचकर्तव्यमात्मनिःश्रेयसंपरं ॥ १८ ॥ एवमेतन्महाराजराजासम्यक्समाचरन् ॥ प्रेत्यस्वर्गमवाप्नोतिप्रजाधर्मेणपाल
यन् ॥ १९ ॥ एवंत्वयाकुरुश्रेष्ठवर्तितव्यंप्रजाहितं ॥ उभयोर्लोकयोस्तातप्राप्तयेनित्यमेवहि ॥ २० ॥ भीष्मेणसर्वमुक्तोसिकृष्णेनविदुरेणच ॥ मयाप्यवश्यंवक्त
व्यंप्रीत्यातेनृपसत्तम ॥ २१ ॥ एतत्सर्वंयथान्यायंकुर्वीथाभूरिदक्षिण ॥ प्रियस्तथाप्रजानांत्वंस्वर्गेसुखमवाप्स्यसि ॥ २२ ॥ अश्वमेधसहस्रेणयोयजेत्पृथिवी
पतिः ॥ पालयेद्वापिधर्मेणप्रजास्तुल्यंफलंलभेत् ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० आश्रम० धृतराष्ट्रोपसंवादेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यु
धिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एवमेतत्करिष्यामियथात्थपृथिवीपते ॥ भूयश्चैवानुशास्योहंभवतापार्थिवर्षभ ॥ १ ॥ भीष्मेस्वर्गमनुप्राप्तेगतेचमधुसूदने ॥ विदुरेसंजयेचै
वकोन्योमांवक्तुमर्हति ॥ २ ॥ यत्तुमामनुशास्तीहभवानद्यहितेस्थितः ॥ कर्तास्मितन्महीपालनिर्वृतोभवपार्थिव ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तःस
राजर्षिर्धर्मराजेनधीमता ॥ कौंतेयंसमनुज्ञातुमियेषभरतर्षभ ॥ ४ ॥ पुत्रसंशाम्यतांतावन्ममापिबलवान्श्रमः ॥ इत्युक्त्वाप्राविशद्राजागांधार्याभवनंतदा
॥ ५ ॥ तमासनगतंदेवीगांधारीधर्मचारिणी ॥ उवाचकालेकालज्ञाप्रजापतिसमंपतिं ॥ ६ ॥ अनुज्ञातःस्वयंतेनव्यासेनत्वंमहर्षिणा ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेकदा
रण्यंगमिष्यसि ॥ ७ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ गांधार्यहमनुज्ञातःस्वयंपित्रामहात्मना ॥ युधिष्ठिरस्यानुमतेगंतास्मिनचिराद्वनं ॥ ८ ॥ अहंहितावत्सर्वेषांतेषांद्यु
द्यूतदेविनां ॥ पुत्राणांदातुमिच्छामिप्रेतभावानुगंवसु ॥ ९ ॥ सर्वप्रकृतिसान्निध्यंकारयित्वास्ववेश्मनि ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वाधर्मराजायप्रेषया
मासवैतदा ॥ १० ॥ सचतद्वचनात्सर्वंसमानिन्येमहीपतिः ॥ ततःप्रतीतमनसोब्राह्मणाःकुरुजांगलाः ॥ ११ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभा० अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

क्षत्रियाश्चैववैश्याश्चशूद्राश्चैवसमाययुः ॥ ततोनिष्क्रम्यनृपतिस्तस्मादंतःपुरात्तदा ॥ १२ ॥ ददृशेतंजनंसर्वंसर्वाश्चप्रकृतीस्तथा ॥ समवेतांश्चतान्सर्वान्पौरा
न्जानपदांस्तथा ॥ १३ ॥ तानागतानभिप्रेक्ष्यसमस्तंचसुहृज्जनं ॥ ब्राह्मणांश्चमहीपालनानादेशसमागतान् ॥ १४ ॥ उवाचमतिमान्राजाधृतराष्ट्रोंबिकासु
तः ॥ भवंतःकुरवश्चैवचिरकालंसहोषिताः ॥ १५ ॥ परस्परस्यसुहृदःपरस्परहितेरताः ॥ यदिदानीमहंब्रूयामस्मिन्कालउपस्थिते ॥ १६ ॥ तथाभवद्भिःकर्तव्य
मविचार्यवचोमम ॥ अरण्यगमनेबुद्धिर्गांधारीसहितस्यमे ॥ १७ ॥ व्यासस्यानुमतेराज्ञस्तथाकुंतीसुतस्यमे ॥ भवंतोप्यनुजानंतुमाचवोभूद्विचारणा ॥ १८ ॥
अस्माकंभवतांचैवयेयंप्रीतिर्हिशाश्वती ॥ नचसान्येषुदेशेषुराज्ञामितिमतिर्मम ॥ १९ ॥ शांतोस्मिवयसानेनतथापुत्रविनाकृतः ॥ उपवासकृशश्चास्मिगां
धारीसहितोनघाः ॥ २० ॥ युधिष्ठिरगतेराज्येप्राप्तश्चास्मिसुखंमहत् ॥ मन्येदुर्योधनैश्वर्याद्विशिष्टमितिसत्तमाः ॥ २१ ॥ ममचांधस्यवृद्धस्यहतपुत्रस्यकागतिः ॥
ऋतेवनंमहाभागास्तन्मानुज्ञातुमर्हथ ॥ २२ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वासर्वेतेकुरुजांगलाः ॥ बाष्पसंदिग्धयावाचारुरुदुर्भरतर्षभ ॥ २३ ॥ तानविब्रुवतःकिंचित्सर्वा
न्शोकपरायणान् ॥ पुनरेवमहातेजाधृतराष्ट्रोब्रवीदिदं ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीम० आश्रमवा० आश्रम० धृतराष्ट्रकृतवनगमनप्रार्थनेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ धृत
राष्ट्रउवाच ॥ ॥ शांतनुःपालयामासयथावद्वसुधामिमां ॥ तथाविचित्रवीर्यश्चभीष्मेणपरिपालितः ॥ १ ॥ पालयामासनस्तातोविदितार्थोनसंशयः ॥ यथाचपां
डुर्भ्रातामेदयितोभवतामभूत् ॥ २ ॥ सचापिपालयामासयथावत्तच्चवेत्थह ॥ मयाचभवतांसम्यक्शुश्रूषायाकृतानघाः ॥ ३ ॥ असम्यग्वामहाभागास्तत्क्षंतव्य
मतंद्रितैः ॥ यदादुर्योधनेनेदंभुक्तंराज्यमकंटकं ॥ ४ ॥ अपितत्रनवोमंदोदुर्बुद्धिरपराद्धवान् ॥ तस्यापराधाद्दुर्बुद्धेरभिमानान्महीक्षितां ॥ ५ ॥ विमर्दःसुमहाना
सीदनयात्स्वकृतादथ ॥ तन्मयासाधुवापीदंयदिवासाधुवैकृतं ॥ ६ ॥ तद्वोहृदिनकर्तव्यंमयाबद्धोयमंजलिः ॥ वृद्धोयंहतपुत्रोयंदुःखितोयंनराधिपः ॥ ७ ॥ पू
र्वराज्ञांचपुत्रोयमितिकृत्वानुजानथ ॥ इयंचकृपणावृद्धाहतपुत्रातपस्विनी ॥ ८ ॥ गांधारीपुत्रशोकार्तायुष्मान्याचतिवैमया ॥ हतपुत्राविमौवृद्धौविदित्वादुः
खितौतथा ॥ ९ ॥ अनुजानीतभद्रंवोव्रजावशरणंचवः ॥ अयंचकौरवोराजाकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ १० ॥

शांतनुरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अन्येनभृत्येन अनुज्ञातुंक्षंतुं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

सर्वैर्भवद्भिर्द्रष्टव्यःसमेषुविषमेषुच ॥ नजातुविषमंचैवगमिष्यतिकदाचन ॥ ११ ॥ चत्वारःसचिवायस्यभ्रातरोविपुलौजसः ॥ लोकपालसमाह्येतेसर्वधर्मा र्थदर्शिनः ॥ १२ ॥ ब्रह्मेवभगवानेषसर्वभूतजगत्पतिः ॥ युधिष्ठिरोमहातेजाभवतःपालयिष्यति ॥ १३ ॥ अवश्यमेववक्तव्यमितिकृत्वाब्रवीमिवः ॥ एषन्यासो मयादत्तःसर्वेषांवोयुधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ भवंतोस्यचवीरस्यन्यासभूताःकृतामया ॥ यदेवतैःकृतंकिंचिद्व्यलीकंवःसुतैर्मम [illegible] १५ ॥ यदन्येनमदीयेनतदनुज्ञातुम र्हथ ॥ भवद्भिर्नहिमेमन्युःकृतपूर्वःकथंचन ॥ १६ ॥ अत्यंतगुरुभक्तानामेषोंजलिरिदंनमः ॥ तेषामस्थिरबुद्धीनांलुब्धा[illegible]नांकामचारिणां ॥ १७ ॥ कृतेयाचेद्यवः सर्वान्गांधारीसहितोनघाः ॥ इत्युक्तास्तेनतेसर्वेपौरजानपदाजनाः ॥ नोचुर्बाष्पकलाःकिंचिद्वीक्षांचक्रुःपरस्परं ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्री० आश्रमवासि० आश्रम वासप० धृतराष्ट्रप्रार्थनेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तास्तुतेतेनपौरजानपदाजनाः ॥ वृद्धेनराज्ञाकौरव्यनष्टसंज्ञाइवाभवन् ॥ १ ॥ तूष्णींभूतांस्ततस्तांस्तुबाष्पकंठान्महीपतिः ॥ धृतराष्ट्रोमहीपालःपुनरेवाभ्यभाषत ॥ २ ॥ वृद्धंचहतपुत्रंचधर्मपत्न्यासहानया ॥ विलपंतंबहुविधंकृपणंचैवस त्तमाः ॥ ३ ॥ पित्रास्वयमनुज्ञातंकृष्णद्वैपायनेनवै ॥ वनवासायधर्मज्ञाधर्मज्ञेननृपेणह ॥ ४ ॥ सोहंपुनःपुनश्चैवशिरसावनतोऽनघाः ॥ गांधार्यासहितंतन्मां समनुज्ञातुमर्हथ ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाकुरुराजस्यवाक्यानिकरुणानिते ॥ रुरुदुःसर्वशोराजन्समेताःकुरुजांगलाः ॥ ६ ॥ उत्तरीयैः करैश्चापिसंछाद्यवदनानिते ॥ रुरुदुःशोकसंतप्तामुहूर्तंपितृमातृवत् ॥ ७ ॥ हृदयैःशून्यभूतैस्तेधृतराष्ट्रप्रवासजं ॥ दुःखंसंधारयंतोहिनष्टसंज्ञाइवाभवन् ॥ ८ ॥ तेविनीयतमायासंधृतराष्ट्रवियोगजं ॥ शनैःशनैस्तदान्योन्यमब्रुवन्संमतान्युत ॥ ९ ॥ ततःसंधायतेसर्वेवाक्यान्यथसमासतः ॥ एकस्मिन्ब्राह्मणेराजन्निवेश्यो चुर्नराधिपं ॥ १० ॥ ततःस्वाचरणोविप्रःसंमतोर्थविशारदः ॥ सांबाख्योबह्वृचोराजन्वक्तुंसमुपचक्रमे ॥ ११ ॥ अनुमान्यमहाराजंतत्सदःसंप्रसाद्यच ॥ विप्रःप्रगल्भोमेधावीसराजानमुवाचह ॥ १२ ॥ राजन्वाक्यंजनस्यास्यमयिसर्वंसमर्पितं ॥ वक्ष्यामितदहंवीरतज्जुषस्वनराधिप ॥ १३ ॥ यथावदसिराजेंद्र सर्वमेतत्तथाविभो ॥ नात्रमिथ्यावचःकिंचित्सुहृत्त्वंनःपरस्परं ॥ १४ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥२५॥२६॥२७॥२८॥२९॥३०॥३१॥३२॥३३॥३४॥३५॥३६॥३७॥३८॥ दृष्टिप्रदानमप्यस्मदवेक्षार्थंपांडवेष्वस्माकंसमर्पणं ॥ ३९ ॥ ४० ॥

नजात्वस्यचवंशस्यराज्ञांकश्चित्कदाचन॥ राजासीद्यःप्रजापालःप्रजानामप्रियोऽभवत् ॥ १५॥ पितृवद्भ्रातृवच्चैवभवंतःपालयंतिनः॥ नचदुर्योधनःकिंचि
दयुक्तंकृतवान्नृपः॥ १६॥ यथाब्रवीतिधर्मात्मामुनिःसत्यवतीसुतः॥ तथाकुरुमहाराजसहिनःपरमोगुरुः ॥ १७॥ त्यक्तावयंतुभवतादुःखशोकपरायणाः॥
भविष्यामश्चिरंराजन्भवद्गुणशतैर्युताः॥ १८॥ यथाशांतनुनागुप्ताराज्ञाचित्रांगदेनच॥ भीष्मवीर्योपगूढेनपित्रातवचपार्थिव ॥ १९॥ भवद्बुद्धीक्षणाच्चैवपां
डुनापृथिवीक्षिता॥ तथादुर्योधनेनापिराज्ञासुपरिपालिताः॥ २०॥ नस्वल्पमपिपुत्रस्तेव्यलीकंकृतवान्नृप॥ पितरीवसुविश्वस्तास्तस्मिन्नपिनराधिपे॥ २१॥
वयसास्मयथासम्यक्भवतोविदितंतथा॥ तथावर्षसहस्राणिकुंतीपुत्रेणधीमता॥ २२॥ पाल्यमानाधृतिमतासुखंविंदामहेनृप॥ राजर्षीणांपुराणानांभवतां
पुण्यकर्मणां॥ २३॥ कुरुसंवरणादीनांभरतस्यचधीमतः॥ वृत्तंसमनुयात्येषधर्मात्माभूरिदक्षिणः॥ २४॥ नात्रवाच्यंमहाराजसुसूक्ष्ममपिविद्यते ॥ उषिताः
स्मसुखंनित्यंभवतापरिपालिताः॥ २५॥ सुसूक्ष्मंचव्यलीकंतेसपुत्रस्यनविद्यते॥ यत्तुज्ञातिविमर्देस्मिन्नात्थदुर्योधनंप्रति ॥ २६॥ भवंतमनुनेष्यामितत्रापि
कुरुनंदन॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥नतद्दुर्योधनकृतंनचतद्भवताकृतं॥ २७॥ नकर्णसौबलाभ्यांचकुरवोयत्क्षयंगताः॥ दैवंतत्तुविजानीमोयन्नशक्यंप्रबाधि
तुं॥ २८॥ दैवंपुरुषकारेणनशक्यमपिबाधितुं॥ अक्षौहिण्योमहाराजदशाष्टौचसमागताः॥ २९॥ अष्टादशाहेनहताःकुरुभिर्योधपुंगवैः ॥ भीष्मद्रोणकृपाद्यै
श्चकर्णेनचमहात्मना॥ ३०॥ युयुधानेनवीरेणधृष्टद्युम्नेनचैवह॥ चतुर्भिःपांडुपुत्रैश्चभीमार्जुनयमैस्तथा ॥ ३१॥ नचक्षयोयंनृपतेऋतेदैवबलादभूत्॥ अव
श्यमेवसंग्रामेक्षत्रियेणविशेषतः॥ ३२॥ कर्तव्यंनिधनंकालेमर्तव्यंक्षत्रबंधुना॥ तैरियंपुरुषव्याघ्रैर्विद्याबाहुबलान्वितैः॥ ३३॥ पृथिवीनिहतासर्वासहयास
रथद्विपा॥ नसराज्ञांवधेसूनुःकारणंतेमहात्मनां॥ ३४॥ नभवान्नचतेभृत्यानकर्णोनचसौबलः॥ यद्विशस्ताःकुरुश्रेष्ठ[illegible]ानश्चसहस्रशः ॥ ३५॥ सर्वंदैवकृतं
विद्धिकोत्रकिंवक्तुमर्हति ॥ गुरुर्मतोभवानस्यकृत्स्नस्यजगतःप्रभुः ॥ ३६॥ धर्मात्मानमतस्तुभ्यमनुजानीमहेसुतं॥ लभतांवीरलोकंससहायोनराधिपः
॥ ३७॥ द्विजाग्र्यैःसमनुज्ञातस्त्रिदिवेमोदतांसुखं॥ प्राप्स्यतेचभवान्पुण्यंधर्मेचपरमांस्थितिं॥ ३८॥ वेदधर्मंचकृत्स्नेनसम्यक्त्वंभवसुव्रतः॥ दृष्टिप्रदानमपितं
पांडवान्प्रतिनोवृथा॥ ३९॥ समर्थास्त्रिदिवस्यापिपालनेकिंपुनःक्षितेः॥ अनुवर्त्स्यंतिवाधीमन्समेषुविषमेषुच॥ ४०॥

॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥

प्रजाःकुरुकुलश्रेष्ठपांडवान्शीलभूषणान् ॥ ब्रह्मदेयाग्रहारांश्चपारिबर्हांश्चपार्थिवः ॥ ४१ ॥ पूर्वराजाभिपन्नांश्चपालयत्येवपांडवः ॥ दीर्घदर्शीम्रदुर्दांतःसदा वैश्रवणोयथा ॥ ४२ ॥ अक्षुद्रसचिवश्चायंकुंतीपुत्रोमहामनाः ॥ अथमित्रेदयावांश्चशुचिश्चभरतर्षभः ॥ ४३ ॥ ऋजुपश्यतिमेधावीपुत्रवत्पालितःसदा ॥ विप्रियंचजनस्यास्यसंसर्गाद्धर्मजस्यवै ॥ ४४ ॥ नकरिष्यंतिराजर्षेतथाभीमार्जुनादयः ॥ मंदाम्रदुषुकौरव्यतीक्ष्णेष्वाशी[illegible]षोपमाः ॥ ४५ ॥ वीर्यवंतोमहात्मानः पौराणांचहितेरताः ॥ नकुंतीनचपांचालीनचोलूपीनसात्वती ॥ ४६ ॥ अस्मिन्जनेकरिष्यंतिप्रतिकूलानिकर्हिचित् ॥ भवत्कृतमिमंस्नेहंयुधिष्ठिरविवर्धितं ॥ ४७ ॥ नपृष्ठतःकरिष्यंतिपौराजानपदाजनाः ॥ अधर्मिष्ठानपिसतःकुंतीपुत्रामहारथाः ॥ ४८ ॥ मानवान्पालयिष्यंतिभूत्वाधर्मपरायणाः ॥ सराजन्मानसंदुःखमपनीययुधिष्ठिरात् ॥ ४९ ॥ कुरुकार्याणिधर्म्याणिनमस्तेपुरुषर्षभ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तस्यतद्वचनंधर्म्यमनुमान्यगुणोत्तरं ॥ ५० ॥ साधुसाध्विति सर्वःसजनःप्रतिगृहीतवान् ॥ धृतराष्ट्रश्चतद्वाक्यमभिपूज्यपुनःपुनः ॥ ५१ ॥ विसर्जयामासतदाप्रकृतीस्तुशनैःशनैः ॥ सतैःसंपूजितोराजाशिवेनावेक्षितस्तथा ॥ ५२ ॥ प्रांजलिःपूजयामासतंजनंभरतर्षभ ॥ ततोविवेशभवनंगांधार्यासहितोनिजं ॥ व्युष्टायांचैवशर्वर्यांयच्चकारनिबोधतत् ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्र० आश्रमवासप० प्रकृतिसांत्वनेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोरजन्यांव्युष्टायांधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ विदुरंप्रेषयामासयुधिष्ठिरनिवेशनं ॥ १ ॥ सगत्वाराजवचनादुवाचाच्युतमीश्वरं ॥ युधिष्ठिरंमहातेजाःसर्वबुद्धिमतांवरः ॥ २ ॥ धृतराष्ट्रोमहाराजोवनवासायदीक्षितः ॥ गमिष्यतिवनंराजन्नागतांकार्तिकीमिमां ॥ ३ ॥ सत्वांकुरुकुलश्रेष्ठकिंचिदर्थमभीप्सति ॥ श्राद्धमिच्छतिदातुंसगांगेयस्यमहात्मनः ॥ ४ ॥ द्रोणस्यसोमदत्तस्य बाह्लीकस्यचधीमतः ॥ पुत्राणांचैवसर्वेषांयेचान्येसुहृदोहताः ॥ ५ ॥ यदिचाप्यनुजानीषेसैंधवापसदस्यच ॥ एतच्छ्रुत्वातुवचनंविदुरस्ययुधिष्ठिरः ॥ ६ ॥ हृष्टः संपूजयामासगुडाकेशश्चपांडवः ॥ नचभीमोदृढक्रोधस्तद्वचोजगृहेतदा ॥ ७ ॥ विदुरस्यमहातेजादुर्योधनकृतंस्मरन् ॥ अभिप्रायंविदित्वातुभीमसेनस्यफाल्गुनः ॥ ८ ॥ किरीटीकिंचिदानम्यतमुवाचनरर्षभं ॥ भीमराजापितावृद्धोवनवासायदीक्षितः ॥ ९ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ किंचिदर्थंकिंचित्कार्यंकर्तुंत्वामभीप्सतिद्रष्टुमितिशेषः तदेवाह श्राद्धमिति ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

दातुमिच्छतिसर्वेषांसुहृदामौर्ध्वदेहिकं ॥ भवतानिर्जितंवित्तंदातुमिच्छतिकौरवः ॥ १० ॥ भीष्मादीनांमहाबाहोतदनुज्ञातुमर्हसि ॥ दिष्ट्यात्वद्यमहाबाहोधृत
राष्ट्रःप्रयाचते ॥ ११ ॥ याचितोयःपुरास्माभिःपश्यकालस्यपर्ययं ॥ योसौपृथिव्याःकृत्स्नायाभर्ताभूत्वानराधिपः ॥ १२ ॥ परैर्विनिहतामात्योवनंगंतुमभीप्स
ति ॥ मातेन्यत्पुरुषव्याघ्रदाना[illegible] अयशस्यमतोन्यत्स्यादधर्मश्चमहाभुज ॥ राजानमुपशिक्षस्वज्येष्ठंभ्रातरमीश्वरं ॥ १४ ॥ अर्हस्त्वमपिदातुं
वैनादा[illegible] ॥ एवंब्रुव[illegible]धर्मराजोऽ[illegible]जयत् ॥ १५ ॥ भीमसेनस्तुसक्रोधःप्रोवाचेदंवचस्तदा ॥ वयंभीष्मस्यदास्यामःप्रेतकार्यं[illegible] ॥ १६ ॥
सोमद[illegible]नृपतेर्भूरिश्रवसएवच ॥ बाह्लीकस्यचराजर्षेर्द्रोणस्यचमहात्मनः ॥ १७ ॥ अन्येषांचैवसर्वेषांकुंतीकर्णायदास्यति ॥ श्राद्धानिपुरुष[illegible]नाप्रादा
त्कौरवोनृपः ॥ १८ ॥ इतिमेवर्ततेबुद्धिर्मानोनिंदंतुशत्रवः ॥ कष्टात्कष्टतरंयांतुसर्वेदुर्योधनादयः ॥ १९ ॥ यैरियंपृथिवीकृत्स्नाघातिताकुलपांसनैः ॥ कुतस्त्वमसि
विस्मृत्यवैरंद्वादशवार्षिकं ॥ २० ॥ अज्ञातवासंगहनंद्रौपदीशोकवर्धनं ॥ क्वतदाधृतराष्ट्रस्यस्नेहोऽस्मद्गोचरोगतः ॥ २१ ॥ कृष्णाजिनोपसंवीतोहृताभरणभू
षणः ॥ सार्धंपांचालपुत्र्यात्वंराजानमुपजग्मिवान् ॥ २२ ॥ क्वतदाद्रोणभीष्मौतौसोमदत्तोपिवाभवत् ॥ यत्रत्रयोदशसमावनेवन्येनजीवथ ॥ २३ ॥ नतदा
त्वांपिताज्येष्ठःपितृत्वेनाभिवीक्षते ॥ किंतेतद्विस्मृतंपार्थयदेषकुलपांसनः ॥ २४ ॥ दुर्बुद्धिर्विदुरंप्राहद्यूतेकिंजितमित्युत ॥ तमेवंवादिनंराजाकुंतीपुत्रोयु[illegible]रः ॥
उवाचवचनंधीमान्जोषमास्वेतिभर्त्सयन् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रम० एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥
भीमज्येष्ठोगुरुर्मेत्वंनातोन्यद्वक्तुमुत्सहे ॥ धृतराष्ट्रस्तुराजर्षिःसर्वथामानमर्हति ॥ १ ॥ नस्मरंत्यपराद्धानिस्मरंतिसुकृ[illegible]पि ॥ असंभिन्नार्यमर्यादाःसाधवःपु
रुषोत्तमाः ॥ २ ॥ इतितस्यवचःश्रुत्वाफाल्गुनस्यमहात्मनः ॥ विदुरंप्राहधर्मात्माकुंतीपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ इदंमद्व[illegible]नात्क्षत्तःकौरवंब्रूहिपार्थिवं ॥ यावदिच्छ
तिपुत्राणांश्राद्धंतावद्ददाम्यहं ॥ ४ ॥ भीष्मादीनांचसर्वेषांसुहृदामुपकारिणां ॥ ममकोशादितिविभोमाभूद्भीमःसुदुर्मनाः ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इ
त्युक्त्वाधर्मराजस्तमर्जुनंप्रत्यपूजयत् ॥ भीमसेनःकटाक्षेणवीक्षांचक्रेधनंजयं ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिआश्रमवा०नै०भारतभा०द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

ततःसविदुरंधीमान्वाक्यमाहयुधिष्ठिरः॥ भीमसेनेनकोपंसनृपतिःकर्तुमर्हति ॥ ७ ॥ परिक्लिष्टोहिभीमोपिहिमवृष्ट्यातपादिभिः॥ दुःखैर्बहुविधैर्धीमानरण्ये विदितंतव ॥ ८ ॥ किंतुमद्वचनाद्ब्रूहिराजानंभरतर्षभ ॥ यद्यदिच्छसियावच्चगृह्यतांमद्गृहादिति ॥ ९ ॥ यन्मात्सर्यमयंभीमःकरोतिभृशदुःखितः॥ नतन्मनसिकर्तव्यमितिवाच्यःसपार्थिवः॥ १० ॥ यन्ममास्तिधनंकिंचिदर्जुनस्यचवेश्मनि॥ तस्यस्वामीमहाराजइतिवाच्यःसपा[र्थि]वः॥ ११ ॥ ददातुराजाविप्रेभ्योयथेष्टंक्रियतांव्ययः॥ पुत्राणांसुहृदांचैवगच्छत्वानृण्यमद्यसः॥ १२ ॥ इदंचापिशरीरंमेतवायत्तंजनाधिप ॥ धनानिचे[ति]...द्धित्वंनमेतत्रास्तिसंशयः ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रम० युधिष्ठिरानुमोदनेद्वादशोऽध्यायः॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुराज्ञासविदुरोबुद्धिसत्तमः॥ धृतराष्ट्रमुपेत्यैवंवाक्यमाहमहार्थवत्॥ १ ॥ उक्तोयुधिष्ठिरोराजाभवद्वचनमादितः॥ सचसंश्रुत्यवाक्यंतेप्रशशंसमहाद्युतिः॥ २ ॥ बीभत्सुश्चमहा[तेजा]...वेदयतितेगृहान्॥ वसुतस्यगृहेयच्चप्राणानपिचकेवलान् ॥ ३ ॥ धर्मराजश्चपुत्रस्तेराज्यंप्राणान्धनानिच ॥ अनुजानातिराजर्षेयच्चान्यदपिकिंचन॥ ४ ॥ भीमश्चसर्वदुःखानिसंस्मृत्यबहुलान्युत ॥ कृच्छ्रादिवमहाबाहुरनुजज्ञेविनिःश्वसन् ॥ ५ ॥ सराजन्धर्मशीलेनराज्ञाबीभत्सुनातथा॥ अनुनीतोमहाबाहुःसौहृदेस्थापितोपिच ॥ ६ ॥ नचमन्युस्त्वयाकार्यइतित्वांप्राहधर्मराट्॥ संस्मृत्यभीमस्तद्वैरंयदन्यायवदाचरत्॥ ७ ॥ एवंप्रायोहिधर्मोयंक्षत्रियाणांनराधिप ॥ युद्धेक्षत्रियधर्मेचनिरतोयंवृकोदरः॥८॥ वृकोदरकृतेचाहमर्जुनश्चपुनःपुनः ॥ प्रसीदयाचेनृपतेभवान्प्रभुरिहास्तियत्॥९॥ तद्ददातुभवान्वित्तंयावदि[च्छसि] [पा]र्थिव॥ त्वमीश्[व]...[र]स्यप्राण[स्य]...॥ १० ॥ [ब्र]ह्मदेयाग्रहारांश्चपुत्राणामौर्ध्वदेहिकं॥ इतोरत्नानिगाश्चैवदासीदासमजाविकं॥ ११ ॥ ...[आ]कुरुश्रेष्ठोब्राह्मणेभ्यःप्रयच्छतु ॥ ...[त]त्रतत्रनृपाज्ञया ॥ १२ ॥ बहन्नरसपानाढ्याःसभाविदुरकारय॥ गवांनिपानान्यन्यच्चविविधंपुण्यकंकुरु ॥ १३ ॥ इतिमामब्रवीद्राजापार्थश्चैवधनंजयः॥ यदत्रानंतरंकार्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १४ ॥ इत्युक्तेविदुरेणाथधृतराष्ट्रोभिनंद्यतान्॥ मनश्चक्रेमहादानेकार्तिक्यांजनमेजय॥ १५॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासप० विदुरवाक्येत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ ॥ इतिआश्रमवा०नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ ७ ॥

विदुरेणेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विदुरेणैवमुक्तस्तुधृतराष्ट्रोजनाधिपः ॥ प्रीतिमानभवद्राजन्राज्ञोजिष्णोश्चकर्मणि ॥ १ ॥ ततोभिरूपान्भीष्मायब्राह्मणानृषिसत्तमा
न् ॥ पुत्रार्थेसुहृदश्चैवसमीक्ष्यसहस्रशः ॥ २ ॥ कारयित्वान्नपानानियानान्याच्छादनानिच ॥ सुवर्णमणिरत्नानिदासीदासमजाविकं ॥ ३ ॥ कंबलानिचरत्ना
निग्रामान्क्षेत्रंतथाधनं ॥ सा[illegible]कन्याश्चैववरस्त्रियः ॥ ४ ॥ उद्दिश्योद्दिश्यसर्वेभ्योददौसनृपसत्तमः ॥ द्रोणंसंकीर्त्यभीष्मंचसोमदत्तंचबाह्लिकं
॥ [illegible] दुर्योधनंचराजानंपुत्र[illegible]जयद्रथपुरोगांश्चसुहृदश्चापिसर्वशः ॥ ६ ॥ सश्राद्धयज्ञोववृतेबहुशोधनदक्षिणः ॥ अनेकधनरत्नौघोयुधि
ष्ठिरमततदा ॥ ७ ॥ अनिशंयत्रपुरुषागणकालेखकास्तदा ॥ युधिष्ठिरस्यवचनादपृच्छंतस्मतंनृपं ॥ ८ ॥ आज्ञापयकिमेतेभ्यःप्रदायंदीयतामिति[illegible]स्थित
मेवात्रवचनांतेददुस्तदा ॥ ९ ॥ शतदेयेदशशतंसहस्रेचायुतंतथा ॥ दीयतेवचनाद्राज्ञःकुंतीपुत्रस्यधीमतः ॥ १० ॥ एवंसवसुधाराभिर्वर्षमाणोनृप[illegible] ॥ तर्प
यामासविप्रांस्तान्वर्षन्सस्यमिवांबुदः ॥ ११ ॥ ततोनंतरमेवात्रसर्ववर्णान्महामते ॥ अन्नपानरसौघेणप्लावयामासपार्थिवः ॥ १२ ॥ सवस्त्रधनरत्नौघोमृदंग
निनदोमहान् ॥ गवाश्वमकरावर्तोनानारत्नमहाकरः ॥ १३ ॥ ग्रामाग्रहारद्वीपाढ्योमणिहेमजलार्णवः ॥ जगत्संप्लावयामासधृतराष्ट्रोडुपोद्धतः ॥ १४ ॥ एवंसपु
त्रपौत्राणांपितॄणामात्मनस्तथा ॥ गांधार्याश्चमहाराजप्रददावौर्ध्वदेहिकं ॥ १५ ॥ परिश्रांतोयदासीत्सददद्दानान्यनेकशः ॥ निवर्तयामासतदादानयज्ञंनराधि
पः ॥ १६ ॥ एवंसराजाकौरव्यचक्रेदानमहाक्रतुं ॥ नटनर्तकलास्याढ्यंबह्वन्नरसदक्षिणं ॥ १७ ॥ दशाहमेवंदानानिदत्वाराजांबिकासुतः ॥ बभूवपुत्र[illegible]णा
मनृणोभरतर्षभ ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० आश्रमवा० दानयज्ञेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ [illegible]त
तःप्रभातेराजासधृतराष्ट्रोंबिकासुतः ॥ आहूयपांडवान्वीरान्वनवासेकृतक्षणः ॥ १ ॥ गांधारीसहितोधीमानभ्यन[illegible]यथाविधि ॥ कार्तिक्यांकारयित्वेष्टिंब्राह्म
णैर्वेदपारगैः ॥ २ ॥ अग्निहोत्रंपुरस्कृत्यवल्कलाजिनसंवृतः ॥ वधूजनवृतोराजानिर्ययौभवनात्ततः ॥ ३ ॥ ततःस्त्रियःकौरवपांडवानांयाश्चापराःकौरवराजवं
श्याः ॥ तासांनादःप्रादुरासीत्तदानींवैचित्रवीर्येनृपतौप्रयाते ॥ ४ ॥

तदनेनप्रबंधेनप्रव्रजिष्यतांकुटुंबानुमतिःपितृतर्पणंचावश्यकं तदन्यतराकरणेप्रव्रज्याफलानिष्पत्तिरितिचप्रदर्श्यधृतराष्ट्रप्रव्रज्यांवर्णयति ततःप्रभातेइत्यादिना ॥ १ ॥ इष्टिउदवसनीयाख्यां ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

 ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ कुंतीगांधारीमनयदितिशेषः किंभूता अर्थाद्गांधार्याहस्तंस्कंधासक्तमुद्वहंती ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

ततोलाजैःसुमनोभिश्चराजाविचित्राभिस्तद्गृहंपूजयित्वा॥ संपूज्यार्थैर्भृत्यवर्गंचसर्वंततःसमुत्सृज्ययर्यौनरेंद्रः ॥ ५ ॥ ततोराजाप्रांजलिर्वेपमानोयुधिष्ठिरःसस्वरंबाष्पकंठः॥ विमुच्योच्चैर्महानादंहिसाधोक्वयास्यसीत्यपतत्तातभूमौ॥ ६॥ तथार्जुनस्तीव्रदुःखाभितप्तोमुहुर्मुहुर्निःश्वसन्भारताग्र्यः॥ युधिष्ठिरंमैवमित्येवमुक्त्वानिगृह्याथोदीनवत्सीदमानः ॥ ७ ॥ वृकोदरःफाल्गुनश्चैववीरौमाद्रीपुत्रौविदुरःसंजयश्च ॥ वैश्यापुत्रःस[illegible]गौतमेनधौम्योविप्राश्चान्वयुर्बाष्पकंठाः ॥ ८॥ कुंतीगांधारींबद्धनेत्रांव्रजंतींस्कंधासक्तंहस्तमथोद्वहंती॥ राजागांधार्याःस्कंधदेशेवसज्यपाणिंययौधृतराष्ट्रःप्रतीतः॥ ९॥ तथाकृष्णाद्रौपदीसा[illegible]च बालापत्याचोत्तराकौरवीच॥ चित्रांगदायाश्चकाश्चित्स्त्रियोन्याःसार्धंराज्ञाप्रस्थितास्तावधूभिः ॥ १०॥ तासांनादोरुदतीनांतदासीद्राजन्दुःखात्कु[illegible]मिवोच्चैः ॥ ततोनिष्पेतुर्ब्राह्मणक्षत्रियाणांविट्शूद्राणांचैवभार्याःसमंतात्॥ ११ ॥ तन्निर्याणेदुःखितःपौरवर्गोगजाह्वयेचैवबभूवराजन्॥ यथापूर्वंगच्छतांपांडवानांद्यूतेराजन्कौरवाणांसभायाः ॥ १२ ॥ यानापश्यंश्चंद्रमसंनसूर्यंरामाःकदाचिदपितास्मिन्नरेंद्रे ॥ महावनंगच्छतिकौरवेंद्रेशोकेनार्ताराजमार्गंप्रपेदुः ॥ १३॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० आश्रमवासपर्वणि धृतराष्ट्रनिर्याणेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥ ॥ ७॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ ततःप्रासादह[illegible]र्म्येषुवसुधायांचपार्थिव॥ नारीणांचनराणांचनिःस्वनःसुमहानभूत्॥ १ ॥ सराजाराजमार्गेणनृनारीसंकुलेनच॥ कथंचिन्निर्ययौधीमान्वेपमानःकृतां[illegible]ः॥ २॥ सवर्द्धमानद्वारेणनिर्ययौगजसाह्वयात्॥ विसर्जयामासचतंजनौघंसमुहुर्मुहुः॥ ३ ॥ वनंगंतुंचविदुरोराज्ञासहकृतक्षणः ॥ संजयश्चमहामात्र[illegible]वल्गत्वमा[illegible]था॥ ४॥ कृपंनिवर्तय[illegible]र्थं॥ धृतराष्ट्रोमहीपालःपरिदाप्ययुधिष्ठिरे॥५॥ निवृत्तेपौरवर्गेचराजासांतःपुरस्तदा॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातोनिवर्तितुमियेषह॥ ६ ॥ सोब्रवी[illegible]मुर्षीं॥ अहंराजानमन्विष्येभवतीविनिवर्ततां॥ ७॥ वधूपरिवृताराज्ञिनगरंगंतुमर्हसि॥ राजायात्वेषधर्मात्मातापस्येकृतनिश्चयः॥ ८॥ इत्युक्ताधर्मराजेनबाष्पव्याकुललोचना॥ जगामैवतदाकुंतीगांधारींपरिगृह्यह॥ ९॥ ॥ कुंत्युवाच॥ ॥ सहदेवेमहाराजमाऽप्रसादंकुथाःक्वचित्॥ एषमामनुरक्तोहिराजंस्त्वांचैवसर्वदा॥ १०॥

॥ १० ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ माप्रसादं अप्रसादमितिच्छेदः ॥ १० ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

कथांतरेतुकस्मिंश्चिद्देवर्षिर्नारदस्ततः ॥ कथामिमामकथयत्सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ५ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ केकयाधिपतिःश्रीमान्राजासीदकुतोभयः ॥ सहस्रचित्यइत्युक्तःशतयूपपितामहः ॥ ६ ॥ सपुत्रेराज्यमासज्यज्येष्ठेपरमधार्मिके ॥ सहस्रचित्योधर्मात्माप्रविवेशवनंनृपः ॥ ७ ॥ सगत्वातपसःपारंदीप्तस्यवसुधाधिपः ॥ पुरंदरस्यसंस्थानंप्रतिपेदेमहाद्युतिः ॥ ८ ॥ दृष्टपूर्वःसबहुशोराजन्संपततामया ॥ महेंद्रसदनेराजातपसादग्धकिल्बिषः ॥ ९ ॥ तथाशैलालयोराजाभगदत्तपितामहः ॥ तपोबलेनैवनृपोमहेंद्रसदनंगतः ॥ १० ॥ तथापृषध्रोराजासीद्राजन्वज्रधरोपमः ॥ सचापितपसालेभेनाकपृष्ठमितोगतः ॥ ११ ॥ अस्मिन्नरण्येनृपतेमांधातुरपिचात्मजः ॥ पुरुकुत्सोनृपःसिद्धिंमहतींसमवाप्तवान् ॥ १२ ॥ भार्यासमभवद्यस्यनर्मदासरितांवरा ॥ सोस्मिन्नरण्येनृपतिस्तपस्तप्त्वादिवंगतः ॥ १३ ॥ शशलोमाचराजासीद्राजन्परमधार्मिकः ॥ सम्यगस्मिन्वनेतप्त्वाततोदिवमवाप्तवान् ॥ १४ ॥ द्वैपायनप्रसादाच्चत्वमपीदंतपोवनं ॥ राजन्नवाप्यदुष्प्रापांगतिमग्र्यांगमिष्यसि ॥ १५ ॥ त्वंचापिराजशार्दूलतपसोंतेश्रियावृतः ॥ गांधारीसहितोगंतागतिंतेषांमहात्मनां ॥ १६ ॥ पांडुःस्मरतितेनित्यंबलहंतुःसमीपगः ॥ त्वांसदैवमहाराजश्रेयसासचयोक्ष्यति ॥ १७ ॥ तवशुश्रूषयाचैवगांधार्याश्चयशस्विनी ॥ भर्तुःसलोकतामेषागमिष्यतिवधूस्तव ॥ १८ ॥ युधिष्ठिरस्यजननीसहिधर्मःसनातनः ॥ वयमेतत्प्रपश्यामोनृपतेदिव्यचक्षुषा ॥ १९ ॥ प्रवेक्ष्यतिमहात्मानंविदुरश्चयुधिष्ठिरं ॥ संजयस्तदनुध्यानादितःस्वर्गमवाप्स्यति ॥ २० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वाकौरवेंद्रोमहात्मासार्धंपत्न्याप्रीतिमान्संबभूव ॥ विद्वान्वाक्यंनारदस्यप्रशस्यचक्रेपूजांचातुलांनारदाय ॥ २१ ॥ ततःसर्वेनारदंविप्रसंघाःसंपूजयामासुरतीवराजन् ॥ राज्ञःप्रीत्याधृतराष्ट्रस्यतेवैपुनःपुनःसंप्रहृष्टास्तदानीं ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ नारदस्यतुतद्वाक्यंशशंसुर्द्विजसत्तमाः ॥ शतयूपस्तुराजर्षिर्नारदंवाक्यमब्रवीत् ॥ २३ ॥ अहोभगवताश्रद्धाकुरुराजस्यवर्धिता ॥ सर्वस्यचजनस्यास्यममचैवमहाद्युते ॥ २४ ॥ अस्तिकाचिद्विवक्षातुतांमेनिगदतःशृणु ॥ धृतराष्ट्रंप्रतिनृपंदेवर्षेलोकपूजित ॥ २५ ॥ सर्ववृत्तांततत्त्वज्ञोभवान्दिव्येनचक्षुषा ॥ युक्तःपश्यसिविप्रर्षेगतिर्याविविधानृणां ॥ २६ ॥ उक्तवान्नृपतीनांत्वंमहेंद्रस्यसलोकतां ॥ नत्वस्यनृपतेर्लोकाःकथितास्तेमहामुने ॥ २७ ॥ स्थानमप्यस्यनृपतेःश्रोतुमिच्छाम्यहंविभो ॥ त्वत्तःईदृक्कदाचेतितन्ममाख्याहितत्त्वतः ॥ २८ ॥ इत्युक्तोनारदस्तेनवाक्यंसर्वमनःपादस्थितंप्रयाणार्थंपुरुसभामध्येदिव्यदर्शीमहातपाः ॥ २९ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ नारदउवाच ॥ ॥ यदृच्छयाशक्रसदोगत्वाशक्रंशचीपतिं ॥ दृष्टवानस्मिराजर्षेतत्रपांडुंनराधिपं ॥ ३० ॥ तत्रेयंधृतराष्ट्रस्यकथासमभवन्नृप ॥ तपसोदुष्कर स्यास्ययदयंतपतेनृपः ॥ ३१ ॥ तत्राहमिदमश्रौषंशक्रस्यवदतःस्वयं ॥ वर्षाणित्रीणिशिष्टानिराज्ञोस्यपरमायुषः ॥ ३२ ॥ ततःकुबेरभवनंगांधारीसहितोनृपः ॥ प्रयाताधृतराष्ट्रोयंराजराजाभिसत्कृतः ॥ ३३ ॥ कामगेनविमानेनदिव्याभरणभूषितः ॥ ऋषिपुत्रोमहाभागस्तपसादग्धकिल्बिषः ॥ ३४ ॥ संचरिष्यतिलोकां श्वदेवगंधर्वरक्षसां ॥ स्वच्छंदेनेतिधर्मात्मायन्मांत्वमनुपृच्छसि ॥ ३५ ॥ देवगुह्यमिदंप्रीत्यामयावःकथितंमहत् ॥ भवंतोहिश्रुतधनास्तपसादग्धकिल्बिषाः ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इतितेतस्यतच्छ्रुत्वादेवर्षेर्मधुरंवचः ॥ सर्वेसुमनसःप्रीताबभूवुःसचपार्थिवः ॥ ३७ ॥ एवंकथाभिरन्वास्यधृतराष्ट्रंमनीषिणः ॥ विप्रजग्मुर्यथाकामंतेसिद्धगतिमास्थिताः ॥ ३८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० आश्रमवा० नारदवाक्येविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशं पायनउवाच ॥ ॥ वनंगतेकौरवेंद्रेदुःखशोकसमन्विताः ॥ बभूवुःपांडवाराजन्मातृशोकेनचान्विताः ॥ १ ॥ तथापौरजनःसर्वःशोचन्नास्तेजनाधिपं ॥ कुर्वाणा श्चकथास्तत्रब्राह्मणानृपतिंप्रति ॥ २ ॥ कथंनुराजावृद्धःसवनेवसतिनिर्जने ॥ गांधारीचमहाभागासाचकुंतीपृथाकथं ॥ ३ ॥ सुखार्हःसहिराजर्षिरसुखीतद्वनं महत् ॥ किमवस्थःसमासाद्यप्रज्ञाचक्षुर्हतात्मजः ॥ ४ ॥ सुदुष्करंकृतवतीकुंतीपुत्रानपश्यती ॥ राज्यश्रियंपरित्यज्यवनंसासमरोचयत् ॥ ५ ॥ विदुरःकिमवस्थश्च भ्रातुःशुश्रूषुरात्मवान् ॥ सचगावल्गणिर्धीमान्भर्तृपिंडानुपालकः ॥ ६ ॥ आकुमारंचपौरास्तेचिंताशोकसमाहताः ॥ तत्रतत्रकथाश्चक्रुःसमासाद्यपरस्परं ॥ ७ ॥ पांडवाश्चैवतेसर्वेभृशंशोकपरायणाः ॥ शोचंतोमातरंवृद्धामूषुर्नातिचिरंपुरे ॥ ८ ॥ तथैववृद्धंपितरंहतपुत्रंजनेश्वरं ॥ गांधारींचमहाभागांविदुरंचमहामतिं ॥ ९ ॥ नैषांबभूवसंप्रीतिस्तान्विचिंतयतांतदा ॥ नराज्येनचनारीषुनवेदाध्ययनेषुच ॥ १० ॥ परंनिर्वेदमगमंश्चिंतयंतोनराधिपं ॥ तंचज्ञातिवधंघोरंसंस्मरंतःपुनःपुनः ॥ ११ ॥ अभिमन्योश्चबालस्यविनाशंरणमूर्धनि ॥ कर्णस्यचमहाबाहोसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ १२ ॥ तथैवद्रौपदेयानामन्येषांसुहृदामपि ॥ वधंसंस्मृत्यतेवी रानातिप्रमनसोभवन् ॥ १३ ॥ हतप्रवीरांपृथिवींहृतरत्नांचभारत ॥ सदैवचिंतयंतस्तेनशमंचोपलेभिरे ॥ १४ ॥

वनमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

द्रौपदीहतपुत्राचसुभद्राचैवभाविनी ॥ नातिप्रीतियुतेदेव्यौतदास्तामप्रहृष्टवत् ॥ १५ ॥ वैराट्यास्तनयंदृष्ट्वापितरंतेपरिक्षितं ॥ धारयंतिस्मतेप्राणांस्तवपूर्वपि
तामहाः ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० आश्रमवा० एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवंतेपुरुषव्याघ्राःपां
डवामातृनंदनाः ॥ स्मरंतोमातरंवीराबभूवुर्भृशदुःखिताः ॥ १ ॥ येराजकार्येषुपुराव्यासक्तानित्यशोभवन् ॥ तेराजकार्याणितदानाकार्षुःसर्वतःपुरे ॥ २ ॥ प्रवि
ष्टाइवशोकेननाभ्यनंदंतकिंचन ॥ संभाष्यमाणाअपितेनकिंचित्प्रत्यपूजयन् ॥ ३ ॥ तेस्मवीरादुराधर्षागांभीर्येसागरोपमाः ॥ शोकोपहतविज्ञानानष्टसंज्ञा
इवाभवन् ॥ ४ ॥ अचिंतयंश्चजननींततस्तेपांडुनंदनाः ॥ कथंनुवृद्धमिथुनंवहत्यतिकृशापृथा ॥ ५ ॥ कथंचसमहीपालोहतपुत्रोनिराश्रयः ॥ पत्न्यासहवसत्ये
कोवनेश्वापदसेविते ॥ ६ ॥ साचदेवीमहाभागागांधारीहतबांधवा ॥ पतिमंधंकथंवृद्धमन्वेतिविजनेवने ॥ ७ ॥ एवंतेषांकथयतामौत्सुक्यमभवत्तदा ॥ गमने
चाभवद्बुद्धिर्धृतराष्ट्रदिदृक्षया ॥ ८ ॥ सहदेवस्तुराजानंप्रणिपत्येदमब्रवीत् ॥ अहोमेभवतोदृष्टंहृदयंगमनंप्रति ॥ ९ ॥ नहित्वांगौरवेणाहमशकंवक्तुमंजसा ॥ गम
नंप्रतिराजेंद्रतदिदंसमुपस्थितं ॥ १० ॥ दिष्ट्याद्रक्ष्यामितांकुंतींवर्तयंतींतपस्विनीं ॥ जटिलांतापसींवृद्धांकुशकाशपरिक्षतां ॥ ११ ॥ प्रासादहर्म्यसंवृद्धामत्यंतसुख
भागिनीं ॥ कदातुजननींश्रांतांद्रक्ष्यामिभृशदुःखितां ॥ १२ ॥ अनित्याःखलुमर्त्यानांगतयोभरतर्षभ ॥ कुंतीराजसुतायत्रवसत्यसुखितावने ॥ १३ ॥ सहदेव
वचःश्रुत्वाद्रौपदीयोषितांवरा ॥ उवाचदेवीराजानमभिपूज्याभिनंद्यच ॥ १४ ॥ कदाद्रक्ष्यामितांदेवींयदिजीवतिसापृथा ॥ जीवंत्याह्यद्यमेप्रीतिर्भविष्यतिज
नाधिप ॥ १५ ॥ एषातेस्तुमतिर्नित्यंधर्मेतेरमतांमनः ॥ योद्यत्वमस्मान्राजेंद्रश्रेयसायोजयिष्यसि ॥ १६ ॥ अग्रपादस्थितंचेमंविद्धिराजन्वधूजनं ॥ कांक्षंतं
दर्शनंकुंत्यागांधार्याःश्वशुरस्यच ॥ १७ ॥ इत्युक्तःसनृपोदेव्याद्रौपद्याभरतर्षभ ॥ सेनाध्यक्षान्समानाय्यसर्वानिदमुवाचह ॥ १८ ॥ निर्यातयतमेसेनांप्रभूत
रथकुंजरां ॥ द्रक्ष्यामिवनसंस्थंचधृतराष्ट्रंमहीपतिं ॥ १९ ॥ स्त्र्यध्यक्षांश्चाब्रवीद्राजायानानिविविधानिमे ॥ सज्जीक्रियंतांसर्वाणिशिबिकाश्चसहस्रशः ॥ २० ॥
शकटापणवेशाश्चकोशाःशिल्पिनएवच ॥ निर्यांतुकोषपालाश्चकुरुक्षेत्राश्रमंप्रति ॥ २१ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ अग्रपादस्थितंप्रयाणार्थंपुरस्कृतेनैवपादेनस्थितं अत्यंतमुत्सुकमित्यर्थः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

यश्चपौरजनःकश्चिद्द्रष्टुमिच्छतिपार्थिवं ॥ अनावृतःसुविहितःसचयातुसुरक्षितः ॥ २२ ॥ सूदाःपौरोगवाश्चैवसर्वंचैवमहानसं ॥ विविधंभक्ष्यभोज्यंचशकटैरु
ह्यतांमम ॥ २३ ॥ प्रयाणंघुष्यतांचैवश्वोभूतइतिमाचिरं ॥ क्रियतांपथिचाप्यद्यवेश्मानिविविधानिच ॥ २४ ॥ एवमाज्ञाप्यराजासभ्रातृभिःसहपांडवः ॥
श्वोभूतेनिर्ययौराजन्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः ॥ २५ ॥ सबहिर्दिवसानेवजनौघंपरिपालयन् ॥ न्यवसन्नृपतिःपंचततोगच्छद्वनंप्रति ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआ
श्रम० आश्रमवा० युधिष्ठिरयात्रायांद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ आज्ञापयामासततःसेनांभरतसत्तमः ॥ अर्जुनप्रमुखैर्गु
प्तांलोकपालोपमैर्नरैः ॥ १ ॥ योगोयोगइतिप्रीत्याततःशब्दोमहानभूत् ॥ क्रोशतांसादिनांतत्रयुज्यतांयुज्यतामिति ॥ २ ॥ केचिद्यानैर्नराजग्मुःकेचिदश्वैर्महाज
वैः ॥ कांचनैश्चरथैःकेचिज्ज्वलितज्वलनोपमैः ॥ ३ ॥ गजेंद्रैश्चतथैवान्येकेचिदुष्ट्रैर्नराधिप ॥ पदातिनस्तथैवान्येनखरप्रासयोधिनः ॥ ४ ॥ पौरजानपदाश्चैव
यानैर्बहुविधैस्तथा ॥ अन्वयुःकुरुराजानंधृतराष्ट्रंदिदृक्षवः ॥ ५ ॥ सचापिराजवचनादाचार्योगौतमःकृपः ॥ सेनामादायसेनानीःप्रययावाश्रमंप्रति ॥ ६ ॥ ततो
द्विजैःपरिवृतःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ संस्तूयमानोबहुभिःसूतमागधबंदिभिः ॥ ७ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ रथानीकेनमहतानिर्जगामकुरूद्वहः
॥ ८ ॥ गजैश्चाचलसंकाशैर्भीमकर्मावृकोदरः ॥ सज्जयंत्रायुधोपेतैःप्रययौपवनात्मजः ॥ ९ ॥ माद्रीपुत्रावपितथाहयारोहौसुसंवृतौ ॥ जग्मतुःशीघ्रगमनौस
न्नद्धकवचध्वजौ ॥ १० ॥ अर्जुनश्चमहातेजारथेनादित्यवर्चसा ॥ वशीश्वेतैर्हयैर्युक्तैर्दिव्येनान्वगमन्नृपं ॥ ११ ॥ द्रौपदीप्रमुखाश्चापिस्त्रीसंघाःशिबिकायुताः ॥
स्त्र्यध्यक्षगुप्ताःप्रययुर्विसृजंतोमितंवसु ॥ १२ ॥ समृद्धरथहस्त्यश्वंवेणुवीणानुनादितं ॥ शुशुभेपांडवंसैन्यंतत्तदाभरतर्षभ ॥ १३ ॥ नदीतीरेषुरम्येषुसरःसुचवि
शांपते ॥ वासान्कृत्वाक्रमेणाथजग्मुस्तेकुरुपुंगवाः ॥ १४ ॥ युयुत्सुश्चमहातेजाधौम्यश्चैवपुरोहितः ॥ युधिष्ठिरस्यवचनात्पुरगुप्तिंप्रचक्रतुः ॥ १५ ॥ ततोयुधिष्ठि
रोराजाकुरुक्षेत्रमवातरत् ॥ क्रमेणोत्तीर्ययमुनांनदींपरमपाविनीं ॥ १६ ॥ सददर्शाश्रमंदूराद्राजर्षेस्तस्यधीमतः ॥ शतयूपस्यकौरव्यधृतराष्ट्रस्यचैवह ॥ १७ ॥
ततःप्रमुदितःसर्वोजनस्तद्वनमंजसा ॥ विवेशसुमहानादैरापूर्यभरतर्षभ ॥ १८ ॥ ॥ इति० आश्रम० आ० धृतराष्ट्राश्रमगमनेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेपांडवादूराद्वतीर्यपदातयः॥ अभिजग्मुर्नरपतेराश्रमंविनयानताः॥ १ ॥ सचयोधजनःसर्वोयेचराष्ट्रनिवासिनः ॥ स्त्रियश्चकुरु
मुख्यानांपद्भिरेवान्वयुस्तदा ॥ २ ॥ आश्रमंतेततोजग्मुर्धृतराष्ट्रस्यपांडवाः ॥ शून्यंमृगगणाकीर्णकदलीवनशोभितं ॥ ३ ॥ ततस्तत्रसमाजग्मुस्तापसानियतव्र
ताः ॥ पांडवानागतान्द्रष्टुंकौतूहलसमन्विताः ॥ ४ ॥ तानपृच्छत्ततोराजाक्वासौकौरववंशभृत् ॥ पिताज्येष्ठोगतोस्माकमितिबाष्पपरिप्लुतः ॥ ५ ॥ तेतमूचुस्ततो
वाक्यंयमुनामवगाहितुं ॥ पुष्पाणामुदकुंभस्यचार्थेगतइतिप्रभो ॥ ६ ॥ तैराख्यातेनमार्गेणततस्तेजग्मुरंजसा ॥ ददृशुश्चाविदूरेतान्सर्वानथपदातयः ॥ ७ ॥ त
तस्तेसत्वराजग्मुःपितुर्दर्शनकांक्षिणः ॥ सहदेवस्तुवेगेनप्राधावद्यत्रसापृथा ॥ ८ ॥ सुस्वरंरुरुदेधीमान्मातुःपादावुपस्पृशन् ॥ साचबाष्पाकुलमुखीददर्शदयि
तंसुतं ॥ ९ ॥ बाहुभ्यांसंपरिष्वज्यसमुन्नाम्यचपुत्रकं ॥ गांधार्याःकथयामाससहदेवमुपस्थितं ॥ १० ॥ अनंतरंचराजानंभीमसेनमथार्जुनं ॥ नकुलंचपृथादृष्ट्वा
त्वरमाणोपचक्रमे ॥ ११ ॥ साह्यग्रेगच्छतितयोर्दंपत्योर्हतपुत्रयोः ॥ कर्षंतीतौततस्तेतांदृष्ट्वासंन्यपतन्भुवि ॥ १२ ॥ राजातान्स्वरयोगेनस्पर्शेनचमहामनाः ॥
प्रत्यभिज्ञायमेधावीसमाश्वासयतप्रभुः ॥ १३ ॥ ततस्तेबाष्पमुत्सृज्यगांधारीसहितंनृपं ॥ उपतस्थुर्महात्मानोमातरंचयथाविधि ॥ १४ ॥ सर्वेषांतोयकलशान्ज
गृहुस्तेस्वयंतदा ॥ पांडवालब्धसंज्ञास्तेमात्राचाश्वासिताःपुनः ॥ १५ ॥ तथानार्योनृसिंहानांसोऽवरोधजनस्तदा ॥ पौरजानपदाश्चैवददृशुस्तंजनाधिपं ॥ १६ ॥
निवेदयामासतदाजनंतन्नामगोत्रतः ॥ युधिष्ठिरोनरपतिःसचैनंप्रत्यपूजयत् ॥ १७ ॥ सतैःपरिवृतोमेनेहर्षबाष्पाविलेक्षणः ॥ राजात्मानंगृहगतंपुरेवगजसा
ह्वये ॥ १८ ॥ अभिवादितोवधूभिश्चकृष्णाद्याभिःसपार्थिवः ॥ गांधार्यासहितोधीमान्कुंत्याचप्रत्यनंदत ॥ १९ ॥ ततश्चाश्रममागच्छत्सिद्धचारणसेवितं ॥ दि
दृक्षुभिःसमाकीर्णनभस्तारागणैरिव ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीम० आश्रमवासि० आश्रमवा० युधिष्ठिरादिधृतराष्ट्रसमागमेचतुर्विशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ ७ ॥
॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतैःसहनरव्याघ्रैर्भ्रातृभिर्भरतर्षभ ॥ राजारुचिरपद्माक्षैरासांचक्रेतदाश्रमे ॥ १ ॥ तापसैश्चमहाभागैर्नानादेशसमागतैः ॥ द्रष्टुंकुरुपतेः
पुत्रान्पांडवान्पृथुवक्षसः ॥ २ ॥ तेऽब्रुवनज्ञातुमिच्छामःकतमोत्रयुधिष्ठिरः ॥ भीमार्जुनौयमौचैवद्रौपदीचयशस्विनी ॥ ३ ॥

४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ सवर्णासमानजातीयापांड्यकन्या आर्द्रमधूकपुष्पैरुपलक्षिता ॥ ११ ॥ स कृष्णेनपस्पर्धपस्पर्द्धे तस्यशल्यस्य परिग्रहोभार्या ॥ १२ ॥ १३ ॥ आसन्नमहीतले

तानाचख्यौतदासूतःसर्वांस्तानभिनामतः॥ संजयोद्रौपदींचैवसर्वाश्चान्याःकु रुस्त्रियः॥ ४॥ ॥संजयउवाच॥ ॥यएषजांबूनदशुद्धगौरस्तनुर्महासिंहइवप्र वृद्धः॥ प्रचंडघोणःपृथुदीर्घनेत्रस्ताम्रायताक्षःकुरुराजएषः॥ ५ ॥ अयंपुनर्म त्तगजेंद्रगामीप्रतप्तचामीकरशुद्धगौरः॥ पृथ्वायतांसःपृथुदीर्घबाहुर्वृकोदरःपश्य तपश्यतेमं॥ ६॥ यस्त्वेषपार्श्वेऽस्यमहाधनुष्मान्श्यामोयुवावारणयूथपा तः॥ सिंहोन्नतांसोगजखेलगामीपद्मायताक्षोर्जुनएषवीरः॥ ७॥ कुंतीसमीपेपुरुषो त्तमौतुयमाविमौविष्णुमहेंद्रकल्पौ॥ मनुष्यलोकेसकलेसमोस्तिययोर्न रूपेनबलेनशीले ॥८ ॥ इयंपुनःपद्मदलायताक्षीमध्यंवयःकिंचिदिवस्पृशंती॥ नीलो त्पलाभासुरदेवतेवकृष्णास्थितामूर्तिमतीवलक्ष्मीः॥९ ॥ अस्यास्तुपा र्श्वेकनकोत्तमाभायैषाप्रभामूर्तिमतीवसौमी॥ मध्येस्थितासाभगिनीद्विजाग्र्याश्चक्रायु धस्याप्रतिमस्यतस्य॥ १० ॥ इयंचजांबूनदशुद्धगौरीपार्थस्यभा र्योरगभुजगेंद्रकन्या॥ चित्रांगदाचैवनरेंद्रकन्यायैषासवर्णार्द्रमधूकपुष्पैः॥११॥ इयंस्वसाराज चमूपतेश्चप्रवृद्धनीलोत्पलदामवर्णा॥ पस्पर्धकृष्णेनसदानृपो यो वृकोदरस्यैषपरिग्रहोग्र्यः॥ १२ ॥ इयंचराज्ञोमगधाधिपस्यसुताजरासंधइतिश्रुतस्य॥ यवी यसोमाद्रवतीसुतस्यभार्यामताचंपकदामगौरी॥ १३ ॥ इंदी वरश्यामतनुःस्थितातुयैषापरासन्नमहीतलेच ॥ भार्यामतामाद्रवतीसुतस्यज्येष्ठस्यसेयंकमला यताक्षी॥ १४ ॥ इयंतुनिष्टप्तसुवर्णगौरीराज्ञोविराटस्यसुताख्याःस्नुषानृवीराहतपुत्रनाथाः ॥ १६॥ एतायथामुख्यमुदाहृतावोब्राह्मण्यभावादृजुबुद्धिसत्वाः॥ ॥ एताःसीमंतशिरोरु हायाःशुक्लोत्तरीयानरराजपत्न्यः॥ राज्ञोस्यवृद्धस्यपरंशताख्याः॥ १७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ एवंसराजाकुरुवृद्धवर्यःसमागतस्तैर्नरदेवपुत्रैः॥ पप्रच्छसर्वंकुश लंतदानींगतेषुसर्वेष्वथतापसेषु॥१८॥ योधेषुवाप्याश्रममंडलंतंमुक्त्वानिविष्टेषुविमुच्यपत्रं॥ स्त्रीवृद्धबालेचसुसंनिविष्टेयथार्हतस्तान्कुशलान्यपृच्छत्॥१९॥ सर्वाभवद्भिःपरिपृच्छ्यमानानरेंद्रपत्न्यःसुविशुद्धसत्व

॥इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिऋषीन्प्रतियुधिष्ठिरादिकथनेपंचविंशोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ऋकारादिनाताद्दशाःशिरोरुहाःकेशायासांताःसीमंतशिरोरुहाः असीमंतेतिपाठोयुक्तः ॥ १६ ॥ ब्राह्मण्येत्यादिपादःसंबोधनं परिपृच्छ्यमानाः समीपभूमौ ॥ १४ ॥ १५ ॥ सीमंतमात्रेणउपलक्षितानत्वा ॥ १९ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ कथयतोमत्तोवेदितव्याइतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ पत्रंवाहनं

युधिष्ठिरेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ जामयःसौभाग्यवत्यः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ वीटापाषाणकवलः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरमहाबाहोकच्चित्त्वंकुशलीत्यसि ॥ सहितोभ्रातृभिःसर्वैःपौरजानपदैस्तथा ॥ १ ॥ येचत्वामनुजीवंतिकच्चित्तेपिनिरामयाः ॥ सचिवाभृत्यवर्गाश्चगुरवश्चैवतेनृप ॥ २ ॥ कच्चित्तेपिनिरातंकावसंतिविषयेतव ॥ कच्चिद्वर्तसिपौराणींवृत्तिंराजर्षिसेवितां ॥ ३ ॥ कच्चिन्न्यायाननुच्छिद्यकोशस्तेभिप्रपूर्यते ॥ अरिमध्यस्थमित्रेषुवर्तसेचानुरूपतः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणानग्रहारैर्वायथावदनुपश्यसि ॥ कच्चित्तेपरितुष्यंतिशीलेनभरतर्षभ ॥ ५ ॥ शत्रवोपिकुतःपौराभृत्यावास्वजनोपिवा ॥ कच्चिद्यजसिराजेंद्रश्रद्धावान्पितृदेवताः ॥ ६ ॥ अतिथीनन्नपानेनकच्चिदर्चसिभारत ॥ कच्चिन्नयपथेविप्राःस्वकर्मनिरतास्तव ॥ ७ ॥ क्षत्रियावैश्यवर्गावाशूद्रावापिकुटुंबिनः ॥ कच्चित्स्त्रीबालवृद्धंतेनशोचतिनयाचते ॥ ८ ॥ जामयःपूजिताःकच्चित्तवगेहेनरर्षभ ॥ कच्चिद्राजर्षिवंशोयंत्वामासाद्यमहीपतिं ॥ ९ ॥ यथोचितंमहाराजयशसानावसीदति ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्येवंवादिनंतंसन्यायविन्प्रत्यभाषत ॥ १० ॥ कुशलप्रश्नसंयुक्तंकुशलोवाक्यकर्मणि ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कच्चित्तेवर्धतेराजंस्तपोदमशमश्वते ॥ ११ ॥ अपिमेजननीचेयंशुश्रूषुर्विगतक्लमा ॥ अथास्याःसफलोराजन्वनवासोभविष्यति ॥ १२ ॥ इयंचमाताज्येष्ठामेशीतवाताध्वकर्शिता ॥ घोरेणतपसायुक्तादेवीकच्चिन्नशोचति ॥ १३ ॥ हतान्पुत्रान्महावीर्यान्क्षत्रधर्मपरायणान् ॥ नापध्यायतिवाकच्चिदस्मान्पापकृतःसदा ॥ १४ ॥ क्वचासौविदुरोराजन्नेमंपश्यामहेवयं ॥ संजयःकुशलीचायंकच्चिन्नुतपसिस्थिरः ॥ १५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंधृतराष्ट्रोजनाधिपं ॥ कुशलीविदुरःपुत्रतपोघोरंसमाश्रितः ॥ १६ ॥ वायुभक्षोनिराहारःकृशोधमनिसंततः ॥ कदाचिद्दृश्यतेविप्रैःशून्येस्मिन्काननेक्वचित् ॥ १७ ॥ इत्येवंब्रुवतस्तस्यजटीवीटामुखःकृशः ॥ दिग्वासामलदिग्धांगोवनरेणुसमुक्षितः ॥ १८ ॥ दूरादालक्षितःक्षत्तातत्राख्यातोमहीपतेः ॥ निवर्तमानःसहसाराजन्दृष्ट्वाश्रमंप्रति ॥ १९ ॥ तमन्वधावन्नृपतिरेकएवयुधिष्ठिरः ॥ प्रविशंतंवनंघोरंलक्ष्यालक्ष्यंक्वचित्क्वचित् ॥ २० ॥ भोभोविदुरराजाहंदयितस्तेयुधिष्ठिरः ॥ इतिब्रुवन्नरपतिस्तंयत्नादभ्यधावत ॥ २१ ॥ ततोविविक्तएकांतेतस्थौबुद्धिमतांवरः ॥ विदुरोवृक्षमाश्रित्यकंचित्तत्रवनांतरे ॥ २२ ॥ तंराजाक्षीणभूयिष्ठमाकृतीमात्रसूचितं ॥ अभिजज्ञेमहाबुद्धिंमहाबुद्धिर्युधिष्ठिरः ॥ २३ ॥ युधिष्ठिरोहमस्मीतिवाक्यमुक्त्वाग्रतःस्थितः ॥ विदुरस्यश्रवेराजातंचप्रत्यभ्यपूजयत् ॥ २४ ॥

॥ २२ ॥ २३ ॥ १ नै० स्यश्रवेविदुरेशृण्वतिसतिराजाधृतराष्ट्रस्तंयुधिष्ठिरंप्रत्यभ्यपूजयत्स्तुतवान् ॥ २४ ॥

॥ १३ ॥ १

तःसइति दृष्टिदृष्ट्यापवनंपवनेनचसंयोज्यतत्रैवसंयमंकृत्वास्वशरीरात्प्राणेंद्रियाणिनिष्कास्यतदीयप्राणैरिंद्रियैश्च [illegible] कत्वंप्राप्यस्वशरीरंत्यक्तवान् यथाघटांतरस्थंजलंघटांतरेसिच्यतेतद्वदिदंद्रष्टव्यं प्रा
ासंधानेनैवेंद्रियाणांगात्राणांचसंधानंभवतिनतदर्थंपृथग्यत्नोपेक्षितः ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ तच्चस्वस्यविदुरस्यएकस्यैवधर्मस्यांशाज्जातत्वंसस्मार ॥ २९ ॥ योगधर्मंसस्मारेत्यनुषज्यते ॥ ३० ॥

ततःसोऽनिमिषोभूत्वाराजानंतमुदैक्षत॥ संयोज्यविदुरस्तस्मिन्दृष्टिंदृष्ट्यासमाहितः॥ २५॥ विवेशविदुरोधीमान्गात्रैर्गात्राणिचैवह॥ प्राणान्प्राणेषुचदधदिं
द्रियाणींद्रियेषुच॥ २६॥ सयोगबलमास्थायविवेशनृपतेस्तनुं॥ विदुरोधर्मराजस्यतेजसाप्रज्वलन्निव॥ २७॥ विदुरस्यशरीरंतुतथैवस्तब्धलोचनं॥ वृक्षा
श्रितंतदाराजाददर्शगतचेतनं॥ २८॥ बलवंतंतथात्मानंमेनेबहुगुणंतदा॥ धर्मराजोमहातेजास्तच्चसस्मारपांडवः॥ २९॥ पौराणमात्मनःसर्वंविद्यावान्सवि
शांपते॥ योगधर्मंमहातेजाव्यासेनकथितंयथा॥ ३०॥ धर्मराजश्चतत्रैवसंचस्कारयिषुस्तदा॥ दग्धुकामोभवद्विद्वानथवागभ्यभाषत॥ ३१॥ भोभोराजन्न
दग्धव्यमेतद्विदुरसंज्ञकं॥ कलेवरमिहैवंतेधर्मएषसनातनः॥ ३२॥ लोकाःसांतानिकानामभविष्यंत्यस्यभारत॥ यतिधर्ममवाप्तोसौनैषशोच्यःपरंतप॥ ३३॥
इत्युक्तोधर्मराजःसविनिवृत्यततःपुनः॥ राज्ञोवैचित्रवीर्यस्यतत्सर्वंप्रत्यवेदयत्॥ ३४॥ ततःसराजाद्युतिमान्सचसर्वोजनस्तदा॥ भीमसेनादयश्चैवपरंविस्मय
मागताः॥ ३५॥ तच्छ्रुत्वाप्रीतिमान्राजाभूत्वाधर्मजमब्रवीत्॥ आपोमूलंफलंचैवममेदंप्रतिगृह्यतां॥ ३६॥ यदर्थोहिनरोराजंस्तदर्थोस्यातिथिःस्मृतः॥ इ
त्युक्तःसतथेत्येवंप्राहधर्मात्मजोनृपं॥ ३७॥ फलंमूलंचबुभुजेराज्ञादत्तंसहानुजः॥ ततस्तेवृक्षमूलेषुकृतवासपरिग्रहाः॥ तांरात्रिमवसन्सर्वेफलमूलजलाश
नाः॥ ३८॥ ॥इतिश्रीम॰ आश्रमवा॰ आश्रम॰ विदुरनिर्याणेषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततस्तुराजन्नेतेषामाश्रमेपुण्य
कर्मणां॥ शिवानक्षत्रसंपन्नासाव्यतीयायशर्वरी॥ १॥ ततस्तत्रकथाश्चासंस्तेषांधर्मार्थलक्षणाः॥ विचित्रपदसंचारानानाश्रुतिभिरन्विताः॥ २॥ पांडवास्त्व
भितोमातुर्धरण्यांसुषुपुस्तदा॥ उत्सृज्यतुमहार्हाणिशयनानिनराधिप॥ ३॥ यदाहारोभवद्राजाधृतराष्ट्रोमहामनाः॥ तदाहारान्नृवीरास्तेन्यवसंस्तांनिशांतदा
॥ ४॥ व्यतीतायांतुशर्वर्यांकृतपौर्वाह्णिकक्रियः॥ भ्रातृभिःसहितोराजाददर्शाश्रममंडलं॥ ५॥

संचस्कारयिषुःसंस्कारंलंभयितुमिच्छुः ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ लोकाइति यतिधर्मोदाहाद्ययोग्यत्वं एतेनशूद्रयोनौजातानामपियतिधर्मोस्तीतिदर्शितं ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इतिआ
श्रमवा॰नै॰भारतभा॰षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ मुनिगणस्यमुनिगणेन तावैदिक्योलौकिक्यश्च ॥ ८ ॥ मृगयूथादिभिरलंकृतमाश्रमं ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ औदुंबरान्कलशान् ॥ १२ ॥ प्रवेणीःकुथाः प्रवेणिःस्त्रीकुथावेण्योरितिमेदिनी

सांतःपुरपरीवारःसभृत्यःसपुरोहितः॥ यथासुखंयथोद्देशंधृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया ॥ ६ ॥ ददर्शतत्रवेदीश्चसंप्रज्वलितपावकाः ॥ कृताभिषेकैर्मुनिभिर्हुताग्निभिरुप स्थिताः॥ ७॥ वानेयपुष्पनिकरैराज्यधूमोद्गमैरपि॥ ब्राह्मेणवपुषायुक्तायुक्तामुनिगणस्यताः ॥ ८ ॥ मृगयूथैरनुद्विग्नैस्तत्रतत्रसमाश्रितैः॥ अशंकितैःपक्षिग णैःप्रगीतैरिवचप्रभो॥ ९ ॥ केकाभिर्नीलकंठानांदात्यूहानांचकूजितैः॥ कोकिलानांकुहुरवैःसुखैःश्रुतिमनोहरैः॥ १० ॥ प्राधीतद्विजघोषैश्चक्वचित्क्वचिदलंकृ तं॥ फलमूलसमाहारैर्महद्भिश्चोपशोभितं॥ ११ ॥ ततःसराजाप्रददौतापसार्थमुपाहृतान् ॥ कलशान्कांचनान्राजंस्तथैवौदुंबरानपि ॥ १२ ॥ अजिनानि प्रवेणीश्चस्रुक्स्रुवंचमहीपतिः॥ कमंडलूंश्चस्थालीश्चपिठराणिचभारत॥ १३॥ भाजनानिचलौहानिपात्रीश्चविविधानृप॥यद्यदिच्छतियावच्चयच्चान्यदपिभा जनं॥ १४॥ एवंसराजाधर्मात्मापरीत्याश्रममंडलं॥ वसुविश्राण्यतत्सर्वंपुनरायान्महीपतिः॥ १५॥ कृताह्निकंचराजानंधृतराष्ट्रंमहीपतिं ॥ ददर्शासीनमव्य ग्रंगांधारीसहितंतदा॥ १६॥ मातरंचाविदूरस्थांशिष्यवत्प्रणतांस्थितां॥ कुंतींददर्शधर्मात्माशिष्टाचारसमन्वितां ॥ १७ ॥ सतमभ्यर्च्यराजानंनामसंश्राव्य चात्मनः॥ निषीदेत्यभ्यनुज्ञातोबृस्यामुपविवेशह॥ १८॥ भीमसेनादयश्चैवपांडवाभरतर्षभ॥ अभिवाद्योपसंगृह्यनिषेदुःपार्थिवाज्ञया॥ १९ ॥ सतैःपरिवृ तोराजाशुशुभेतीवकौरवः॥ बिभ्रद्ब्राह्मींश्रियंदीप्तांदेवैरिवबृहस्पतिः॥ २०॥ तथातेषूपविष्टेषुसमाजग्मुर्महर्षयः॥ शतयूपप्रभृतयःकुरुक्षेत्रनिवासिनः॥ २१॥ व्यासश्चभगवान्विप्रोदेवर्षिगणसेवितः॥ वृतःशिष्यैर्महातेजादर्शयामासपार्थिवं॥ २२॥ ततःसराजाकौरव्यःकुंतीपुत्रश्चवीर्यवान् ॥ भीमसेनादयश्चैवप्रत्यु त्थायाभ्यवादयन्॥ २३॥ समागतस्ततोव्यासःशतयूपादिभिर्वृतः॥ धृतराष्ट्रंमहीपालमास्यतामित्यभाषत ॥ २४ ॥ वरंतुविष्टरंकौश्यंकृष्णाजिनकुशोत्तरं॥ प्रतिपेदेतदाव्यासस्तदर्थमुपकल्पितं॥ २५॥ तेचसर्वेद्विजश्रेष्ठाविष्टरेषुसमंततः॥ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातानिषेदुर्विपुलौजसः॥ २६ ॥ ॥इतिश्रीम० आश्रमवा सि० आश्रमवा० व्यासागमनेसप्तविंशोऽध्यायः॥ २७॥ ॥ ७॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥ततःसमुपविष्टेषुपांडवेषुमहात्मसु ॥ व्यासःसत्यवतीपुत्रइदं वचनमब्रवीत्॥ १ ॥ धृतराष्ट्रमहाबाहोकच्चित्तेवर्ततेतपः॥ कच्चिन्मनस्तेप्रीणातिवनवासेनराधिप॥ २॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततःसमुपविष्टेष्विति ॥ १ ॥ २ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्ववशेइतिसुलभत्वंस्पष्टं ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इति

कच्चिद्व्रुदिनतेशोकोराजन्पुत्रविनाशजः॥ कच्चिज्ज्ञानानिसर्वाणिसुप्रसन्नानितेनघ॥ ३॥ कच्चिद्बुद्धिंदृढांकृत्वाचरस्यारण्यकंविधिं॥ कच्चिद्वधूश्चगांधारीनशोकेनाभिभूयते॥ ४॥ महाप्रज्ञाबुद्धिमतीदेवीधर्मार्थदर्शिनी॥ आगमापायतत्त्वज्ञाकच्चिदेषानशोचति॥ ५॥ कच्चित्कुंतीचराजंस्त्वांशुश्रूषत्यनहंकृता॥ यापरित्यज्यस्वंपुत्रंगुरुशुश्रूषणेरता॥ ६॥ कच्चिद्धर्मसुतोराजात्वयाप्रत्यभिनंदितः॥ भीमार्जुनयमाश्चैवकच्चिदेतेपिसांत्विताः॥ ७॥ कच्चिन्नंदसिदृष्ट्वैतान्कच्चित्तेनिर्मलंमनः॥ कच्चिच्चशुद्धभावोसिजातज्ञानोनराधिप॥ ८॥ एतद्धित्रितयंश्रेष्ठंसर्वभूतेषुभारत॥ निर्वैरतामहाराजसत्यमक्रोधएवच॥ ९॥ कच्चित्तेनचमोहोस्तिवनवासेनभारत॥ स्ववशेवन्यमन्नंवाउपवासोपिवाभवेत्॥ १०॥ विदितंचापिराजेंद्रविदुरस्यमहात्मनः॥ गमनंविधिनानेनधर्मस्यसुमहात्मनः॥ ११॥ मांडव्यशापाद्धिसवैधर्मोविदुरतांगतः॥ महाबुद्धिर्महायोगीमहात्मासुमहामनाः॥ १२॥ बृहस्पतिर्वादेवेषुशुक्रोवाप्यसुरेषुच॥ नतथाबुद्धिसंपन्नोयथासपुरुषर्षभः॥ १३॥ तपोबलव्ययंकृत्वासुचिरात्संभृतंतदा॥ मांडव्येनर्षिणाधर्मोह्यभिभूतःसनातनः॥ १४॥ नियोगाद्ब्रह्मणःपूर्वंमयास्वेनबलेनच॥ वैचित्रवीर्यकेक्षेत्रेजातःससुमहामतिः॥ १५॥ भ्रातातवमहाराजदेवदेवःसनातनः॥ धारणान्मनसाध्यानाद्यंधर्मंकवयोविदुः॥ १६॥ सत्येनसंवर्धयतियोदमेनशमेनच॥ अहिंसयाचदानेनतप्यमानःसनातनः॥ १७॥ येनयोगबलाज्जातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ धर्मइत्येषनृपतेप्राज्ञेनामितबुद्धिना॥ १८॥ यथावह्निर्यथावायुर्यथापःपृथिवीयथा॥ यथाकाशंतथाधर्मइहचामुत्रचस्थितः॥ १९॥ सर्वगश्चैवराजेंद्रसर्वंव्याप्यचराचरं॥ दृश्यतेदेवदेवैःससिद्धैर्निर्मुक्तकल्मषैः॥ २०॥ योहिधर्मःसविदुरोविदुरोयःसपांडवः॥ सएषराजन्दृश्यस्तेपांडवःप्रेष्यवत्स्थितः॥ २१॥ प्रविष्टःसमहात्मानंभ्रातातेबुद्धिसत्तमः॥ दृष्ट्वामहात्माकौंतेयंमहायोगबलान्वितः॥ २२॥ त्वांचापिश्रेयसायोक्ष्येनचिराद्भरतर्षभ॥ संशयच्छेदनार्थायप्राप्तंमांविद्धिपुत्रक॥ २३॥ नकृतंयैःपुराकैश्चित्कर्मलोकेमहर्षिभिः॥ आश्चर्यभूतंतपसःफलंतद्दर्शयामिवः॥ २४॥ किमिच्छसिमहीपालमत्तःप्राप्तुमभीप्सितं॥ द्रष्टुंस्प्रष्टुमथश्रोतुंतत्कर्तास्मितवानघ॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिआश्रमवासपर्वणिव्यासवाक्येअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८॥ ॥समाप्तंचाश्रमवासपर्व ॥ ७॥ ॥ ७॥

आश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशोऽध्यायः॥ २८॥ ॥ ७॥

वनवासमिति॥१॥२॥३॥४॥५॥विश्राम्यविश्रांतिप्राप्य॥६॥७॥८॥९॥१०॥बर्हिणेषुपक्षिबर्हजतूलिकामयेषु॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥संशयाःमृतानांसत्वमस्तिनवा सत्वमपिपिंडा

अथपुत्रदर्शनपर्व॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥वनवासंगतेविप्रधृतराष्ट्रेमहीपतौ॥सभार्येनृपशार्दूलेवध्वाकुंत्यासमन्विते॥१॥ विदुरेचापिसंसिद्धेधर्मराजं व्यपाश्रिते॥वसत्सुपांडुपुत्रेषुसर्वेष्वाश्रममंडले॥२॥ यत्तदाश्चर्यमितिवैकरिष्यामीत्युवाचह॥ व्यासःपरमतेजस्वीमहर्षिस्तद्वदस्वमे॥३॥ वनवासेचकौर व्यःकियंतंकालमच्युतः॥युधिष्ठिरोनरपतिर्न्यवसत्सजनस्तदा॥४॥ किमाहाराश्चतेतत्रससैन्यान्यवसन्प्रभो॥ सांतःपुरामहात्मानइतितद्ब्रूहिमेनघ॥५॥ ॥वै शंपायनउवाच॥ ॥तेनुज्ञातास्तदाराजन्कुरुराजेनपांडवाः॥ विविधान्यन्नपानानिविश्राम्यानुभवंतिते॥६॥ मासमेकंविजह्रुस्तेससैन्यांतःपुरावने॥अथत त्रागमद्व्यासोयथोक्तंतेमयानघ॥७॥ तथाचतेषांसर्वेषांकथाभिर्नृपसन्निधौ॥व्यासमन्वास्यतांराजन्नाजग्मुर्मुनयोपरे॥८॥ नारदःपर्वतश्चैवदेवलश्चमहा तपाः॥ विश्वावसुस्तुंबुरुश्चचित्रसेनश्चभारत॥९॥ तेषामपियथान्यायंपूजांचक्रेमहातपाः॥ धृतराष्ट्राभ्यनुज्ञातःकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥१०॥ निषेदुस्तेततःस र्वेपूजांप्राप्ययुधिष्ठिरात्॥ आसनेषुचपुण्येषुबर्हिणेषुवरेषुच॥११॥ तेषुतत्रोपविष्टेषुसतुराजामहामतिः॥ पांडुपुत्रैःपरिवृतोनिषसादकुरूद्वह॥१२॥ गांधारीचै वकुंतीचद्रौपदीसात्वतीतथा॥ स्त्रियश्चान्यास्तथान्याभिःसहोपविविशुस्ततः॥१३॥ तेषांतत्रकथादिव्याधर्मिष्ठाश्चाभवन्नृप॥ ऋषीणांचपुराणानांदेवासुर विमिश्रिताः॥१४॥ ततःकथांतेव्यासस्तंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठःपुनरेवसतद्वचः॥१५॥ प्रीयमाणोमहातेजाःसर्ववेदविदांवरः॥ विदितंमम राजेंद्रयत्तेहृदिविवक्षितं॥१६॥ दह्यमानस्यशोकेनतवपुत्रकृतेनवै॥ गांधार्याश्चैवयद्दुःखंहृदितिष्ठतिनित्यदा॥१७॥ कुंत्याश्चयन्महाराजद्रौपद्याश्चहृदि स्थितं॥ यच्चधारयतेतीव्रंदुःखंपुत्रविनाशजं॥१८॥ सुभद्राकृष्णभगिनीतच्चापिविदितंमम॥ श्रुत्वासमागममिमंसर्वेषांवस्ततोनृप॥१९॥ संशयच्छेदना र्थायप्राप्तःकौरवनंदन॥इमेचदेवगंधर्वाःसर्वेचेमेमहर्षयः॥२०॥ पश्यंतुतपसोवीर्यमद्यमेचिरसंभृतं॥ तदुच्यतांमहाप्राज्ञकंकामंप्रददामिते॥२१॥ प्रवणो स्मिवरंदातुंपश्यमेतपसःफलं॥एवमुक्तःसराजेंद्रोव्यासेनामितबुद्धिना॥२२॥ मुहूर्तमिवसंचिंत्यवचनायोपचक्रमे॥ धन्योस्म्यनुगृहीतश्चसफलंजीवितंच मे॥२३॥ यन्मेसमागमोद्येहभवद्भिःसहसाधुभिः॥ अद्यचाप्यवगच्छामिगतिमिष्टामिहात्मनः॥२४॥

देर्घटीभूतस्येवपूर्वरूपमुपमृद्यानुपमृद्यवा उपमर्देसोयंदशरथःस्वर्गस्थोममपितेतिप्रत्यभिज्ञानुपपत्तिः अनुपमर्देभस्मीभावस्यप्रत्यक्षदर्शनंनोपपद्यतइत्यादयस्तेषांछेदनायेत्यर्थः॥२०॥२१॥२२॥२३॥२४॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ आरंभेणशोकोद्यमेनमामुपास्से

ब्रह्मकल्पैर्भवद्भिर्यत्समेतोहंतपोधनाः ॥ दर्शनादेवभवतांपूतोहंनात्रसंशयः ॥ २५ ॥ विद्यतेनभयंचापिपरलोकान्ममानघाः ॥ किंतुतस्यसुदुर्बुद्धेर्मंदस्यापनयैर्भृशं ॥ २६ ॥ दूयतेमेमनोनित्यंस्मरतःपुत्रगृद्धिनः ॥ अपापाःपांडवायेननिकृताःपापबुद्धिना ॥ २७ ॥ घातितापृथिवीयेनसहयासनरद्विपा ॥ राजानश्चमहात्मानोनानाजनपदेश्वराः ॥ २८ ॥ आगम्यममपुत्रार्थेसर्वेमृत्युवशंगताः ॥ येतेपितॄंश्चदारांश्चप्राणांश्चमनसःप्रियान् ॥ २९ ॥ परित्यज्यगताःशूराःप्रेतराजनिवेशनं ॥ कानुतेषांगतिर्ब्रह्मन्मित्रार्थेयेहतामृधे ॥ ३० ॥ तथैवपुत्रपौत्राणांममयेनिहतायुधि ॥ दूयतेमेमनोभीक्ष्णंघातयित्वामहाबलं ॥ ३१ ॥ भीष्मंशांतनवंवृद्धंद्रोणंचद्विजसत्तमं ॥ ममपुत्रेणमूढेनपापेनाकृतबुद्धिना ॥ ३२ ॥ क्षयंनीतंकुलंदीप्तंपृथिवीराज्यमिच्छता ॥ एतत्सर्वमनुस्मृत्यदह्यमानोदिवानिशं ॥ ३३ ॥ नशांतिमधिगच्छामिदुःखशोकसमाहतः ॥ इतिमेचिंतयानस्यपितःशांतिर्नविद्यते ॥ ३४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वाविविधंतस्यराजर्षेःपरिदेवितं ॥ पुनर्नवीकृतःशोकोगांधार्याजनमेजय ॥ ३५ ॥ कुंत्याद्रुपदपुत्र्याश्चसुभद्रायास्तथैवच ॥ तासांचवरनारीणांवधूनांकौरवस्यह ॥ ३६ ॥ पुत्रशोकसमाविष्टागांधारीत्विदमब्रवीत् ॥ श्वशुरंबद्धनयनादेवीप्रांजलिरुत्थिता ॥ ३७ ॥ षोडशेमानिवर्षाणिगतानिमुनिपुंगव ॥ अस्यराज्ञोहतान्पुत्राञ्शोचतोनशमोविभो ॥ ३८ ॥ पुत्रशोकसमाविष्टोनिःश्वसन्ह्येषभूमिपः ॥ नशेतेवसतीःसर्वाधृतराष्ट्रोमहामुने ॥ ३९ ॥ लोकानन्यान्समर्थोसिस्रष्टुंसर्वांस्तपोबलात् ॥ किमुलोकांतरगतान्राज्ञोदर्शयितुंसुतान् ॥ ४० ॥ इयंचद्रौपदीकृष्णाहतज्ञातिसुताभृशं ॥ शोचत्यतीवसर्वासांस्नुषाणांदयितास्नुषा ॥ ४१ ॥ तथाकृष्णस्यभगिनीसुभद्राभद्रभाषिणी ॥ सौभद्रवधसंतप्ताभृशंशोचतिभाविनी ॥ ४२ ॥ इयंचभूरिश्रवसोभार्यापरमसंमता ॥ भर्तृव्यसनशोकार्ताभृशंशोचतिभाविनी ॥ ४३ ॥ यस्यास्तुश्वशुरोधीमान्बाह्लिकःसकुरूद्वहः ॥ निहतःसोमदत्तश्चपित्रासहमहारणे ॥ ४४ ॥ श्रीमतोस्यमहाबुद्धेःसंग्रामेष्वपलायिनः ॥ पुत्रस्यतेपुत्रशतंनिहतंयद्रणाजिरे ॥ ४५ ॥ तस्यभार्याशतमिदंदुःखशोकसमाहतं ॥ पुनःपुनर्वर्धयानंशोकंराज्ञोममैवच ॥ ४६ ॥ तेनारंभेणमहतामामुपास्तेमहामुने ॥ येचशूरामहात्मानःश्वशुरामेमहारथाः ॥ ४७ ॥ सोमदत्तप्रभृतयःकानुतेषांगतिःप्रभो ॥ तवप्रसादाद्भगवन्विशोकोयंमहीपतिः ॥ ४८ ॥

भार्याशतंरोदनंकुर्वन्मामेवपरिवार्यतिष्ठतीत्यर्थः आरंभउद्यमेदर्पेत्वरायांचवधेपिचेतिविश्वएवात्रग्राह्यः ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इतिआश्रमवा०नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भगवन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ आगसस्त्यागैरपराधत्यागैः ॥ ३ ॥ ४ ॥

यथास्याद्भविताचाहंकुंतीचेयंवधूस्तव ॥ इत्युक्तवत्यांगांधार्यांकुंतीव्रतकृशानना ॥ ४९ ॥ प्रच्छन्नजातंपुत्रंतंसस्माराादित्यसन्निभं ॥ तामृषिर्वरदोव्यासोदूरश्र
वणदर्शनः ॥ ५० ॥ अपश्यद्दुःखितांदेवींमातरंसव्यसाचिनः ॥ तामुवाचततोव्यासोयत्तेकार्यंविवक्षितं ॥ ५१ ॥ तद्ब्रूहित्वंमहाभागेयत्तेमनसिवर्तते ॥ श्वशुराय
ततःकुंतीप्रणम्यशिरसातदा ॥ उवाचवाक्यंसव्रीडाविवृण्वानापुरातनं ॥ ५२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिपुत्रदर्शनपर्वणिधृतराष्ट्रादिकृत
प्रार्थनेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ कुंत्युवाच ॥ ॥ भगवन्श्वशुरोमेसिदैवतस्यापिदैवतं ॥ समेदेवातिदेवस्त्वंशृणुसत्यांगिरंमम ॥ १ ॥ तपस्वी
कोपनोविप्रोदुर्वासानाममेपितुः ॥ भिक्षामुपागतोभोक्तुंतमहंपर्यतोषयं ॥ २ ॥ शौचेनत्वागसस्त्यागैःशुद्धेनमनसातथा ॥ कोपस्थानेष्वपिमहत्स्वकुप्यन्नकदा
चन ॥ ३ ॥ सप्रीतोवरदोमेभूत्कृतकृत्योमहामुनिः ॥ अवश्यंतेगृहीतव्यमितिमांसोब्रवीद्वचः ॥ ४ ॥ ततःशापभयाद्विप्रमवोचंपुनरेवतं ॥ एवमस्त्वितिचप्राहपुन
रेवसमेद्विजः ॥ ५ ॥ धर्मस्यजननीभद्रेभवित्रीत्वंशुभानने ॥ वशेस्थास्यंतितेदेवायांस्त्वमावाहयिष्यसि ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वांतर्हितोविप्रस्ततोहंविस्मिताभवं ॥ नचस
र्वास्ववस्थासुस्मृतिर्मेविप्रणश्यति ॥ ७ ॥ अथहर्म्यतलस्थाहंरविमुद्यंतमीक्षती ॥ संस्मृत्यतदृषेर्वाक्यंस्पृहयंतीदिवानिशं ॥ ८ ॥ स्थिताहंबालभावेनतत्रदोषमबु
द्ध्यती ॥ अथदेवःसहस्रांशुर्मत्समीपगतोभवत् ॥ ९ ॥ द्विधाकृत्वात्मनोदेहंभूमौचगगनेपिच ॥ ततापलोकानेकेनद्वितीयेनागमत्समां ॥ १० ॥ समामुवाचवेपं
तींवरंमत्तोवृणीष्वह ॥ गम्यतामितितंचाहंप्रणम्यशिरसावदं ॥ ११ ॥ समामुवाचतिग्मांशुर्वृथाह्वानंनमेक्षमं ॥ धक्ष्यामित्वांचविप्रंचयेनदत्तोवरस्तव ॥ १२ ॥
तमहंरक्षतीविप्रंशापादनपकारिणं ॥ पुत्रोमेत्वत्समोदेवभवेदितिततोब्रुवं ॥ १३ ॥ ततोमांतेजसाविश्यमोहयित्वाचभानुमान् ॥ उवाचभवितापुत्रस्तवेत्यभ्य
गमद्दिवं ॥ १४ ॥ ततोहमंतर्भवनेपितुर्वृत्तांतरक्षिणी ॥ गूढोत्पन्नंसुतंबालंजलेकर्णमवासृजं ॥ १५ ॥ नूनंतस्यैवदेवस्यप्रसादात्पुनरेवतु ॥ कन्याहमभवंविप्रय
थाप्राहसमामृषिः ॥ १६ ॥ समयामूढयापुत्रोज्ञायमानोप्युपेक्षितः ॥ तन्मांदहतिविप्रर्षेयथासुविदितंतव ॥ १७ ॥ यदिपापमपापंवायदेतद्विवृतंमया ॥ तंद्रष्टुमि
च्छामिभगवन्व्यपनेतुंत्वमर्हसि ॥ १८ ॥ यच्चास्यराज्ञोविदितंहृदिस्थंभवतोनघ ॥ तंचायंलभतांकाममद्यैवमुनिसत्तम ॥ १९ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ संघर्षेणरत्या ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इतिआश्रमवा॰नैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ भद्रेद्रक्ष्यसीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

इत्युक्तःप्रत्युवाचेदंव्यासोवेदविदांवरः ॥ साधुसर्वमिदंभाव्यमेवमेतद्यथात्थमां ॥ २० ॥ अपराधश्चतेनास्तिकन्याभावंगताह्यसि ॥ देवाश्चैश्वर्यवंतोवैशरीराण्याविशंतिवै ॥ २१ ॥ संतिदेवनिकायाश्चसंकल्पाज्जनयंतिये ॥ वाचादृष्ट्यातथास्पर्शात्संघर्षेणेतिपंचधा ॥ २२ ॥ मनुष्यधर्मोदैवेनधर्मेणहिनदुष्यति ॥ इतिकुंतिविजानीहिव्येतुतेमानसोज्वरः ॥ २३ ॥ सर्वंबलवतांपथ्यंसर्वंबलवतांशुचि ॥ सर्वंबलवतांधर्मःसर्वंबलवतांस्वकं ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप॰पुत्रदर्शनप॰व्यासकुंतीसंवादेत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ भद्रेद्रक्ष्यसिगांधारिपुत्रान्भ्रातॄन्सखींस्तथा ॥ वधूश्चपतिभिःसार्धंनिशिसुप्तोत्थिताइव ॥ १ ॥ कर्णंद्रक्ष्यतिकुंतीचसौभद्रंचापियादवी ॥ द्रौपदीपंचपुत्रांश्चपितॄन्भ्रातॄंस्तथैवच ॥ २ ॥ पूर्वमेवैषहृदयेव्यवसायोभवन्मम ॥ यदास्मिचोदितोराज्ञाभवत्यापृथयैवच ॥ ३ ॥ नतेशोच्यामहात्मानःसर्वएवनरर्षभाः ॥ क्षत्रधर्मपराःसंतस्तथाहिनिधनंगताः ॥ ४ ॥ भवितव्यमवश्यंतत्सुरकार्यमनिंदिते ॥ अवतेरुस्ततःसर्वेदेवभागामहीतलं ॥ ५ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवपिशाचागुह्यराक्षसाः ॥ तथापुण्यजनाश्चैवसिद्धादेवर्षयोपिच ॥ ६ ॥ देवाश्चदानवाश्चैवतथादेवर्षयोमलाः ॥ तएतेनिधनंप्राप्ताःकुरुक्षेत्रेरणाजिरे ॥ ७ ॥ गंधर्वराजोयोधीमान्धृतराष्ट्रइतिश्रुतः ॥ सएवमानुषेलोकेधृतराष्ट्रःपतिस्तव ॥ ८ ॥ पांडुंमरुद्गणाद्विद्धिविशिष्टतममच्युतं ॥ धर्मस्यांशोभवत्क्षत्ताराजाचैवयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ कलिंदुर्योधनंविद्धिशकुनिंद्वापरंतथा ॥ दुःशासनादीन्विद्धित्वंराक्षसान्शुभदर्शने ॥ १० ॥ मरुद्गणाद्भीमसेनंबलवंतमरिंदमं ॥ विद्धित्वंतुनरमृषिमिमंपार्थंधनंजयं ॥ ११ ॥ नारायणंहृषीकेशमश्विनौयमजौतथा ॥ यःसवैपार्थाद्भूतःसंहर्षजननस्तथा ॥ १२ ॥ यश्चपांडवदायादोहतःषड्भिर्महारथैः ॥ ससोमइहसौभद्रोयोगादेवाभवद्द्विधा ॥ १३ ॥ द्विधाकृत्वात्मनोदेहमादित्यंतपतांवरं ॥ लोकांश्चतापयानंवैविद्धिकर्णंचशोभने ॥ १४ ॥ द्रौपद्यासहसंभूतंधृष्टद्युम्नंचपावकात् ॥ अग्नेर्भागंशुभंविद्धिराक्षसंतुशिखंडिनं ॥ १५ ॥ द्रोणंबृहस्पतेर्भागंविद्धिद्रौणिंचरुद्रजं ॥ भीष्मंचविद्धिगांगेयंवसुंमानुषतांगतं ॥ १६ ॥ एवमेतेमहाप्रज्ञेदेवामानुष्यमेत्यहि ॥ ततःपुनर्गताःस्वर्गंकृतेकर्मणिशोभने ॥ १७ ॥ यच्चवैहृदिसर्वेषांदुःखमेतच्चिरंस्थितं ॥ तदद्यव्यपनेष्यामिपरलोककृताद्भयात् ॥ १८ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभा० एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ततोनिशायामित्यस्मिन्नध्यायद्वयेमृतानांपुनर्दर्शनमुक्तं तेन तेषांसत्वमस्तीतिस्पष्टमुक्तं अतोमृतानांसत्वमस्तिनवेतिसंशयःपरास्तः अथभस्मीभूतानांकथंप्रत्यक्षेणदर्शनं स्वमवदितिचेद्व्यासस्यैंद्रजालिकत्वापत्यासंशयोच्छेदकत्वानुपपत्तिः अथदेवताभावंगतानांते षांपुनर्भीष्मादिभावेनयोगबलादभिव्यक्तिर्भवति तर्हिभस्मीभूतस्यदेहस्यपुनरुदयायोगात्तत्सदृशैर्देहांतरैरुपेतानामेवतेषांदर्शनमितिवाच्यं तथापिदेहांतरेममायंभर्तेतिबुद्धिमतीनांस्त्रीणांभ्रांतिरेव पूर्वदेहनाश स्यदृढतरस्मरणात् अस्मरणेपुनःस्वमतुल्यतेतितुल्यं अत्रब्रूमः हार्दविद्यांप्रकृत्यश्रूयते तइमेसत्याःकामाअनृतापिधानाइति तस्माद्दहराकाशंप्रकृत्यएतत्सत्यंब्रह्मपुरमस्मिन्सर्वेकामाःसमाहिताइति तथायो

सर्वेभवंतोगच्छंतुनदींभागीरथींप्रति ॥ तत्रद्रक्ष्यथतान्सर्वान्येहतास्मिन्रणाजिरे ॥ १९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इतिव्यासस्यवचनंश्रुत्वासर्वोजनस्त दा ॥ महतासिंहनादेनगंगामभिमुखोययौ ॥ २० ॥ धृतराष्ट्रश्चसामात्यःप्रययौसहपांडवैः ॥ सहितोमुनिशार्दूलैर्गंधर्वैश्चसमागतैः ॥ २१ ॥ ततोगंगांसमासाद्य क्रमेणसजनार्णवः ॥ निवासमकरोत्सर्वोयथाप्रीतियथासुखं ॥ २२ ॥ राजाचपांडवैःसार्धमिष्टेदेशेसहानुगः ॥ निवासमकरोद्धीमान्सस्त्रीवृद्धपुरःसरः ॥ २३ ॥ जगामतदहश्चापितेषांवर्षशतंयथा ॥ निशांप्रतीक्षमाणानांदिदृक्षूणांमृतान्नृपान् ॥ २४ ॥ अथपुण्यंगिरिवरमस्तमभ्यगमद्रविः ॥ ततःकृताभिषेकास्तेनैशंक र्मसमाचरन् ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० पुत्रदर्शनप० गंगातीरगमनेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोनिशा यांप्राप्तायांकृतसायाह्निकक्रियाः ॥ व्यासमभ्यगमन्सर्वेयेतत्रासन्समागताः ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रस्तुधर्मात्मापांडवैःसहितस्तदा ॥ शुचिरेकमनासार्धमृषिभिस्तैरुपा विशत् ॥ २ ॥ गांधार्यासहनार्यस्तुसहिताःसमुपाविशन् ॥ पौरजानपदश्चापिजनःसर्वोयथावयः ॥ ३ ॥ ततोव्यासोमहातेजाःपुण्यंभागीरथीजलं ॥ अवगाह्य जुहावाथसर्वान्लोकान्महामुनिः ॥ ४ ॥ पांडवानांचयेयोधाःकौरवाणांचसर्वशः ॥ राजानश्चमहाभागानानादेशनिवासिनः ॥ ५ ॥ ततःसुतुमुलःशब्दोजलांते जनमेजय ॥ प्रादुरासीद्यथापूर्वंकुरुपांडवसेनयोः ॥ ६ ॥ ततस्तेपार्थिवाःसर्वेभीष्मद्रोणपुरोगमाः ॥ ससैन्याःसलिलात्तस्मात्समुत्तस्थुःसहस्रशः ॥ ७ ॥

योऽयमस्येतःप्रेतिनतमिहदर्शनायोपलभतेइत्युपक्रम्ययेचास्येहजीवायेचप्रेतायच्चान्यदिच्छन्नलभतेसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइत्यादि सत्यंब्रह्मपुरंदहरमित्यर्थः समस्तःसदासन्नेवास्तएवतत्रमुनयःपश्यंत्यती तादिकं मिथ्याब्रह्मपुरंशरीरममुनासत्यपुरंछादितंसर्पेणस्रगिवेत्यमुष्यविलयेसत्यंपुरंप्रकाशते तस्मादविद्याप्रत्युपस्थापितमपारमार्थिकंजैवंरूपंकर्तृभोक्तृरागद्वेषाद्यनेकानर्थकलुषितंतद्विलयनेनतद्विपरीत मपहतपाप्मत्वादिविशिष्टंपारमेश्वरंरूपंविद्ययाप्रतिपद्यतेसर्पादिविलयनेरज्ज्वादिवदितिभाष्याच्च ब्राह्मलौकिकाएवसत्याभीष्मादयोऽनृतैर्जन्मादिभिर्भावविकारैराविर्भूयतिरोभूताःसंतोमहर्षिविद्ययाविर्भू यरुयादिभिश्चयाथात्म्येनगृहीताःसंतस्ताभिःसहरेमिरेइतियुक्तमुत्पश्यामः विशेषस्त्वस्मत्कृतेवेदांतकतकेदहराधिकरणेद्रष्टव्यः अक्षरार्थस्तुस्पष्टएव ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

विराटद्रुपदौचैवसहपुत्रौससैनिकौ ॥ द्रौपदेयाश्चसौभद्रोराक्षसश्चघटोत्कचः ॥ ८ ॥ कर्णदुर्योधनौचैवशकुनिश्चमहारथः ॥ दुःशासनादयश्चैवधार्तराष्ट्रामहाबलाः ॥ ९ ॥ जारासंधिर्भगदत्तोजलसंधश्चवीर्यवान् ॥ भूरिश्रवाःशलःशल्योवृषसेनश्चसानुजः ॥ १० ॥ लक्ष्मणोराजपुत्रश्चधृष्टद्युम्नस्यचात्मजाः ॥ शिखंडिपुत्राःसर्वेचधृष्टकेतुश्चसानुजः ॥ ११ ॥ अचलोवृषकश्चैवराक्षसश्चाप्यलायुधः ॥ बाह्लिकःसोमदत्तश्चचेकितानश्चपार्थिवः ॥ १२ ॥ एतेचान्येचबहवोबहुत्वाद्येनकीर्तिताः ॥ सर्वेभासुरदेहास्तेसमुत्तस्थुर्जलात्ततः ॥ १३ ॥ यस्यवीरस्ययोवेषोयोध्वजोयच्चवाहनं ॥ तेनतेनव्यदृश्यंतसमुपेतानराधिपाः ॥ १४ ॥ दिव्यांबरधराःसर्वेसर्वेभ्राजिष्णुकुंडलाः ॥ निर्वैरानिरहंकाराविगतक्रोधमत्सराः ॥ १५ ॥ गंधर्वैरुपगीयंतःस्तूयमानाश्चबंदिभिः ॥ दिव्यमाल्यांबरधरावृताश्चाप्सरसांगणैः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रस्यचतदादिव्यंचक्षुर्नराधिप ॥ मुनिःसत्यवतीपुत्रःप्रीतःप्रादात्तपोबलात् ॥ १७ ॥ दिव्यज्ञानबलोपेतागांधारीचयशस्विनी ॥ ददर्शपुत्रांस्तान्सर्वान्येचान्येपिमृधेहताः ॥ १८ ॥ तदद्भुतमचिंत्यंचसुमहल्लोमहर्षणं ॥ विस्मितःसजनःसर्वोददर्शानिमिषेक्षणः ॥ १९ ॥ तदुत्सवमहोदग्रंहृष्टनारीनराकुलं ॥ आश्चर्यभूतंददृशेचित्रंपटगतंयथा ॥ २० ॥ धृतराष्ट्रस्तुतान्सर्वान्पश्यन्दिव्येनचक्षुषा ॥ मुमुदेभरतश्रेष्ठप्रसादात्तस्यवैमुनेः ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासि० पुत्रदर्शनप० भीष्मादिदर्शनेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेपुरुषश्रेष्ठाःसमाजग्मुःपरस्परं ॥ विगतक्रोधमात्सर्याःसर्वेविगतकल्मषाः ॥ १ ॥ विधिंपरममास्थायब्रह्मर्षिविहितंशुभं ॥ संहृष्टमनसःसर्वेदेवलोकइवामराः ॥ २ ॥ पुत्रःपित्राचमात्राचभार्याश्चपतिभिःसह ॥ भ्रात्राभ्रातासखाचैवसख्याराजन्समागताः ॥ ३ ॥ पांडवास्तुमहेष्वासंकर्णसौभद्रमेवच ॥ संप्रहर्षात्समाजग्मुर्द्रौपदेयांश्चसर्वशः ॥ ४ ॥ ततस्तेप्रीयमाणावैकर्णेनसहपांडवाः ॥ समेत्यपृथिवीपालसौहृद्येचस्थिताभवन् ॥ ५ ॥ परस्परंसमागम्ययोधास्तेभरतर्षभ ॥ मुनेःप्रसादात्तेत्व्येवंक्षत्रियानष्टमन्यवः ॥ ६ ॥ असौहृदंपरित्यज्यसौहृदेपर्यवस्थिताः ॥ एवंसमागताःसर्वेगुरुभिर्बांधवैःसह ॥ ७ ॥ पुत्रैश्चपुरुषव्याघ्राःकुरवोन्येचपार्थिवाः ॥ तांरात्रिमखिलामेवंविहृत्यप्रीतमानसाः ॥ ८ ॥ मेनिरेपरितोषेणनृपाःस्वर्गसदोयथा ॥ नात्रशोकोभयंत्रासोनारतिर्नायशोभवत् ॥ ९ ॥

ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥२०॥

परस्परंसमागम्ययोधानांभरतर्षभ॥ समागतास्ताःपितृभिर्भ्रातृभिःपतिभिःसुतैः ॥ १० ॥ मुदंपरमिकांप्राप्यनार्योदुःखमथात्यजन्॥ एकांरात्रिंविहृत्यैवते वीरास्ताश्चयोषितः॥ ११ ॥ आमंत्र्यान्योन्यमाश्लिष्यततोजग्मुर्यथागतं॥ ततोविसर्जयामासलोकांस्तान्मुनिपुंगवः ॥ १२ ॥ क्षणेनांतर्हिताश्चैवप्रेक्षतामेव तेभवन्॥ अवगाह्यमहात्मानःपुण्यांभागीरथींनदीं॥ १३ ॥ सरथाःसध्वजाश्चैवस्वानिवेश्मानिभेजिरे॥ देवलोकंययुःकेचित्केचिद्ब्रह्मसदस्तथा॥ १४॥ केचि च्चवारुणंलोकंकेचित्कौबेरमाप्नुवन्॥ ततोवैवस्वतंलोकंकेचिच्चैवाप्नुवन्नृपाः ॥ १५॥ राक्षसानांपिशाचानांकेचिच्चाप्युत्तरान्कुरून् ॥ विचित्रगतयःसर्वेयान वाप्यामरैःसह॥ १६॥ आजग्मुस्तेमहात्मानःसवाहाःसपदानुगाः॥ गतेषुतेषुसर्वेषुसलिलस्थोमहामुनिः ॥ १७॥ धर्मशीलोमहातेजाःकुरूणांहितकृत्तथा॥ ततःप्रोवाचताःसर्वाःक्षत्रियानिहतेश्वराः॥ १८॥ यायाःपतिकृतान्लोकानिच्छंतिपरमस्त्रियः॥ ताजाह्नवीजलंक्षिप्रमवगाहंत्वतंद्रिताः ॥ १९ ॥ ततस्तस्यवचः श्रुत्वाश्रद्दधानावरांगनाः॥ श्वशुरंसमनुज्ञाप्यविविशुर्जाह्नवीजलं॥ २० ॥ विमुक्तामानुषैर्देहैस्ततस्ताभर्तृभिःसह॥ समाजग्मुस्तदासाध्व्यःसर्वाएवविशांपते ॥ २१ ॥ एवंक्रमेणसर्वास्ताःशीलवत्यःपतिव्रताः॥ प्रविश्यक्षत्रियामुक्ताजग्मुर्भर्तृसलोकतां॥ २२ ॥ दिव्यरूपसमायुक्तादिव्याभरणभूषिताः ॥ दिव्यमाल्यां बरधरायथासांपतयस्तथा॥ २३ ॥ ताःशीलगुणसंपन्नाविमानस्थागतक्लमाः॥ सर्वाःसर्वगुणोपेताःस्वस्थानंप्रतिपेदिरे ॥ २४ ॥ यस्ययस्यतुयःकामस्तस्मि न्कालेबभूवह॥ तंतंविसृष्टवान्व्यासोवरदोधर्मवत्सलः॥ २५॥ तच्छ्रुत्वानरदेवानांपुनरागमनंनराः॥ जहृषुर्मुदिताश्चासन्नानादेशगताअपि॥ २६॥ प्रियैःस मागमंतेषांयःसम्यक्शृणुयान्नरः ॥ प्रियाणिलभतेनित्यमिहचप्रेत्यचैवसः॥ २७॥ इष्टबांधवसंयोगमनायासमनामयं॥ यश्चैतच्छ्रावयेद्विद्वान्विदुषोधर्मवि त्तमः॥ २८॥ सयशःप्राप्नुयाल्लोकेपरत्रचशुभांगतिं॥ स्वाध्याययुक्तामनुजास्तपोयुक्ताश्चभारत॥ २९॥ साध्वाचारादमोपेतादानर्निर्धूतकल्मषाः ॥ ऋजवः शुचयःशांताहिंसानृतविवर्जिताः॥ ३० ॥ आस्तिकाःश्रद्दधानाश्चधृतिमंतश्चमानवाः॥ श्रुत्वाश्चर्यमिदंपर्वह्यवाप्स्यंतिपरांगतिं॥ ३१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभार तेआश्रमवासिकेपर्वणिपुत्रदर्शनपर्वणिस्त्रीणांस्वस्वपतिलोकगमनेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३॥ ॥ छ ॥

पूर्वाध्यायद्वयोक्तमेवार्थंप्रश्नोत्तराभ्यांनिरूपयति एतच्छुत्वेत्यादिना ॥ १ ॥ कथंनुत्यक्ताभस्मीभूतायेदेहास्तेषांतद्रूपेणैवपूर्वरूपेणैवदर्शनंकथमित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ अवीतियुग्मं सर्वेषांदेवासुरमनुष्याणां कर्माणिकुर्वतांकर्मणांभोगमंतरेणकदाचिदपिविप्रणाशोनास्ति यथास्वमेशुभाशुभैःकर्मभिःशुभमशुभंवास्वामंदेहंप्राप्यतद्द्वाराकर्मफलंसुखदुःखादिकंभुक्त्वाकर्मोपरतौसत्यांतंदेहंसंहरति जायद्देहस्तुतदानी मविकृतएवतिष्ठति एवंकर्मजेषुमानुषादिदेहेषुनश्यत्स्वपिहार्दाकाशस्थाःपित्रादिदेहाअविनष्टाएवसंति अतएवाथयइहात्मानमनुविद्यव्रजंत्येतांश्चसत्यान्कामांस्तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवति सय दिपितृलोककामोभवतिसंकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतितेनपितृलोकेनसंपन्नोमहीयतइतिश्रुतिःसत्यानांपित्रादीनामुत्थानंदर्शयति ॥ ४ ॥ तदेतदाह महाभूतानीति भूतानांप्राणिनामधिपतेरीश्वरस्यसंश्र यान्महाभूतान्यस्मदादिशरीरापेक्षयाऽविनाशित्वादियोगान्महाभूतानिहार्दाकाशस्थाःपित्रादयस्तस्यैवसंबंधान्नित्यानि कर्मजानितुभूतानिकर्मक्षयेविलीयंतइतिभावः तेषांचमहाभूतानांनित्यानांशरीरा णामनित्यैःशरीरैःसहसंवासस्तादात्म्येनावस्थानंसंसारदशायामस्ति वियुज्यतामनित्यानांनाशेतैःसहवियुज्यमानानांतेषांनित्यानांविनाशोन नास्यजरयैतज्जीर्यतिनवधेनास्यहन्यतएतत्सत्यंब्रह्मपुरमितिश्रुतेः

॥सौतिरुवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वानृपोविद्वान्हृष्टोभूज्जनमेजयः॥पितामहानांसर्वेषांगमनागमनंतदा ॥ १ ॥ अब्रवीच्चमुदायुक्तःपुनरागमनंप्रति॥ कथंनुत्यक्त देहानांपुनस्तद्रूपदर्शनं॥ २ ॥इत्युक्तःसद्विजश्रेष्ठोव्यासशिष्यःप्रतापवान्॥प्रोवाचवदतांश्रेष्ठस्तंनृपंजनमेजयं॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अविप्रणाशः सर्वेषांकर्मणामितिनिश्चयः॥कर्मजानिशरीराणितथैवाकृतयोनृप ॥४ ॥ महाभूतानिनित्यानिभूताधिपतिसंश्रयात्॥ तेषांचनित्यसंवासोनविनाशोवियुज्य तां॥ ५ ॥ अनायासकृतंकर्मसत्यःश्रेष्ठःफलागमः॥ आत्माचैभिःसमायुक्तःसुखदुःखमुपाश्नुते॥६॥ अविनाश्यस्तथायुक्तःक्षेत्रज्ञइतिनिश्चयः॥ भूतानामात्म कोभावोयथासौनवियुज्यते॥ ७॥ यावन्नक्षीयतेकर्मतावत्तस्यस्वरूपता॥ क्षीणकर्मानरोलोकेरूपान्यत्वंनियच्छति ॥ ८॥ नानाभावास्तथैकत्वंशरीरंप्राप्य संहताः॥ भवंतितेतथानित्याःपृथग्भावंविजानतां॥ ९ ॥

तस्मात्कर्मजानांनाशेप्यकर्मजानांहार्दाकाशस्थानांपित्रादिदेहानामविनाशात्पुनस्तद्रूपेणतेषांदर्शनंयुक्तमेव ॥ ५ ॥ कथमेतदवाप्यतेइत्यतआह अनायासेति प्रवृत्तिरूपंकर्मआयासकृतंतद्विपरीतंतुनिवृ त्तिरूपंकर्मानायासकृतं तस्मादयंसत्यःश्रेष्ठश्चोक्तविधःफलागमोभवति एभिरायासयुक्तैःकर्मभिः ॥ ६ ॥ तर्हिकर्मसंबंधादात्मानश्यतिनेत्याह अविनाश्यइति यद्यपिदुःखयोगआत्मनोस्तितथापिक्षेत्रज्ञ आत्मातैर्दुःखैरविनाश्यएवाऽविकार्यएवाऽसंगत्वाद्बधस्यचाध्यासिकत्वात् अत्रदृष्टांतमाह भूतानामिति यथासौभूतानामस्मदादिशरीराणांआत्मकआत्मनःप्रतिकृतिर्दर्पणादौप्रतिबिंबोदर्पणधर्मान्मलि नत्वादीननुकुर्वाणोपितन्नाशान्नश्यति नवियुज्यतइत्यस्यननश्यतीत्यर्थः एवंक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोगेपिद्रष्टव्यं ॥ ७ ॥ यावत्कर्मदेहारंभकमस्तितावत्तस्यदेहस्यस्वरूपतातत्रात्मत्वाध्यासइत्यर्थः कर्मक्षयेतुदे हांतरेआत्मत्वाध्यासोभवतीत्याह क्षीणेति ॥ ८ ॥ येनानाभावाभूतेंद्रियादयोभिन्नाःपदार्थाःशरीरंप्राप्यैकत्वंदेवदत्तोहंमनुष्यपुत्रइतिदेहादितादात्म्यंसंहताःसंप्राप्तास्तेएवभावादेहादीनामात्मनःपृथक्त्वंवि जानतांयोगिनांनित्याभवंति अज्ञानिनांयेअनित्याभावास्तएवज्ञानिनांनित्यात्मरूपाभवंतीत्यर्थः ॥ ९॥

संज्ञपनंमारणं तदाहिसूर्यंतेचक्षुः वातंप्राणइत्यादयोमंत्राःपठ्यंतेततोलिंगाद्गम्यतेयच्छरीरिणांप्राणाइंद्रियाणिनित्यंनिश्चितंनित्यंसर्वदालोकांतरेगताइति तेनसर्वःशरीरीविभुरेवास्तिनतूपाधिपरिच्छिन्नः परि च्छिन्नत्वाभिमानस्त्वस्याविद्यकइतिभावः ॥ १० ॥ तवतुज्ञानेऽधिकाराभावात्सोपासनकर्मप्राप्यंदेवयानमार्गमेवाश्रयस्वेत्याह अहमिति तेतवयोग्याइतिशेषः ॥ ११ ॥ यत्रकालेतेत्वयायज्ञआह्रुतःक्र तस्तत्रतदैवदेवास्तवहिताःसखायोजाताः यदैवंतदैवदेवाःपशूनांजीवानांगमनेतत्तल्लोकप्रापणेप्रभावीश्वरानिग्रहानुग्रहकराः ॥ १२ ॥ यस्मादेवंतस्मान्नित्याजीवादेवानिष्वागतिमंतोभवंतिनान्येअयजमानाः एवं सार्धेनकर्मनिष्ठामुक्त्वाज्ञाननिष्ठामाहसार्धेन नित्येइति पांचभौतिकोदेववर्गःसर्वोपिनित्यःपुरुषश्चतद्द्रष्टानित्यः ॥ १३ ॥ उभयोरपिनित्ययोःसतोर्योस्यनानायोगमनेकदेहसंबंधंपश्यतिसद्वथामतिर्वियोगेपि तृपुत्रादिनाशेशोचतिमौढ्यात् उक्तरीत्यानदेहोनश्यतिनाप्यात्मेतिनिर्निमित्तस्तेषांशोकइतिभावः ॥ १४ ॥ यदिस्त्र्यादिनाशाद्दुःखंपश्यसितर्हिस्त्र्यादीनांपरिग्रहएवनकर्तव्यः नहिवंध्यायाःपुत्रशोकार्तिरस्ति

अश्वमेधश्रुतिश्चेयमश्वसंज्ञपनंप्रति ॥ लोकांतरगतानित्यंप्राणानित्यंशरीरिणां ॥ १० ॥ अहंहितंवदाम्येतत्प्रियंचेत्तवपार्थिव ॥ देवयानाहिपंथानःश्रुतास्तेय ज्ञसंस्तरे ॥ ११ ॥ आह्रुतोयत्रयज्ञस्तेतत्रदेवाहितास्तव ॥ यदासमन्विताद्देवाःपशूनांगमनेश्वराः ॥ १२ ॥ गतिमंतश्चतेनेष्वानान्येनित्याभवंत्युत ॥ नित्येस्मिन्पं चकेवर्गेनित्येचात्मनिपूरुषः ॥ १३ ॥ अस्यनानासमायोगंयःपश्यतिवृथामतिः ॥ वियोगेशोचतेत्यर्थंसबालइतिमेमतिः ॥ १४ ॥ वियोगेदोषदर्शीयःसंयोगंस विसर्जयेत् ॥ असंगेसंगमोनास्तिदुःखंभुविवियोगजं ॥ १५ ॥ परापरज्ञस्त्वपरोनाभिमानादुदीरितः ॥ अपरज्ञःपरांबुद्धिंज्ञात्वामोहाद्विमुच्यते ॥ १६ ॥ अदर्शना दापतितःपुनश्चादर्शनंगतः ॥ नाहंतंवेद्मिनासौमांनचमेस्तिविरागता ॥ १७ ॥ येनयेनशरीरेणकरोत्ययमनीश्वरः ॥ तेनतेनशरीरेणतदवश्यमुपाश्नुते ॥ मानसं मनसाप्नोतिशरीरंचशरीरवान् ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीम० आश्रमवा० पुत्रदर्शनप० जनमेजयंप्रतिवैशंपायनवाक्येचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ वैशंपायनउ वाच ॥ ॥ अदृष्ट्वातुनृपःपुत्रान्दर्शनंप्रतिलब्धवान् ॥ ऋषेःप्रसादात्पुत्राणांस्वरूपाणांकुरूद्वह ॥ १ ॥

वस्तुतस्त्वसंगेआत्मनिवियोगजंदुःखंवास्त्र्यादिसंगमोवानास्तीत्याह असंगइति ॥ १५ ॥ परेति अपरस्तूक्तविधांज्ञाननिष्ठामप्राप्तस्तु परापरज्ञोनित्यविभागमात्रज्ञः अभिमानाद्देहादितादात्म्यादुपासनाबलेनो दीरितउत्क्षिप्तः अपरज्ञःसगुणब्रह्मविद्भूत्वापश्चात्परांबुद्धिंनिर्विशेषवस्तुज्ञानंप्राप्यमोहान्मूलाज्ञानाद्विमुच्यते ॥ १६ ॥ मुक्तस्यलक्षणमाह अदर्शनादिति कर्मकर्तुरभावाददर्शनंप्रत्यक्चैतन्यंतस्मादापतितस्त त्रैवचलीनोऽतस्तंमुक्तमहंनवेद्मि अगोचरत्वात् असौचमांनवेत्ति करणाभावात् तर्हित्वमपिताद्दक्कुतोनभवसीत्याह नचमेस्तिविरागतेति परंवैराग्यमेवमुख्यंमोक्षसाधनमित्यर्थः ॥ १७ ॥ येनेति मनसाकृतं पापंमानसतापेनैवानुभूयतेएवंशरीरेणकृतंशारीरेणोपतापेनेतिकायवाङ्मनसांचापलंत्यक्त्वावायुनिरोधंकुर्यादितिसार्धश्लोकार्थः ॥ १८ ॥ ॥ इतिआश्रमवासिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशो ऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ अदृष्ट्वेति ॥ १ ॥

सधृतराष्ट्रोराजाविदुरश्वसिद्धिंययाविति द्वयोःसंबंधः तत्रापिविदुरस्तपोबलात् धृतराष्ट्रोव्यासंसमासाद्येतिसंबंधः॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥ज्ञापयामासआलोचितवान् स्नापयामासेतिपाठःस्पष्टः ॥९॥१०॥

सराजाराजधर्मांश्वब्रह्मोपनिषदंतथा॥ अवाप्तवान्नरश्रेष्ठोबुद्धिनिश्चयमेवच॥ २॥ विदुरश्वमहाप्राज्ञोययौसिद्धिंतपोबलात्॥ धृतराष्ट्रःसमासाद्यव्यासंचैव तपस्विनं॥ ३॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥ममापिवरदोव्यासोदर्शयेत्पितरंयदि॥ तद्रूपवेषवयसंश्रद्दध्यांसर्वमेवते॥ ४॥ प्रियंमेस्यात्कृतार्थश्चस्यामहंकृतनि श्चयः॥ प्रसादादृषिमुख्यस्यममकामःसमृध्यतां॥ ५॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥इत्युक्तवचनेतस्मिन्नृपेव्यासःप्रतापवान्॥ प्रसादमकरोद्धीमानानयच्चपरिक्षि तं॥ ६॥ ततस्तद्रूपवयसमागतंनृपतिंदिवः॥ श्रीमंतंपितरंराजाददर्शजनमेजयः॥ ७॥ शमीकंचमहात्मानंपुत्रंतंचास्यशृंगिणं॥ अमात्यायेबभूवुश्चराज्ञस्तां श्चददर्शह॥८॥ ततःसोवभृथेराजामुदितोजनमेजयः॥ पितरंस्नापयामासस्वयंसस्नौचपार्थिवः॥ ९॥ स्नात्वासनृपतिर्विप्रमास्तीकमिदमब्रवीत्॥ यायावरकु लोत्पन्नंजरत्कारुसुतंतदा॥१०॥ आस्तीकविविधाश्चर्योयज्ञोयमितिमेमतिः॥ यदद्यायंपिताप्राप्तोममशोकप्रणाशनः॥११॥ ॥आस्तीकउवाच॥ ॥ऋषि र्द्वैपायनोयत्रपुराणस्तपसोनिधिः॥ यज्ञेकुरुकुलश्रेष्ठतस्यलोकावुभौजितौ॥१२॥ श्रुतंविचित्रमाख्यानंत्वयापांडवनंदन॥ सर्पाश्चभस्मसान्नीतागतश्चपदवीं पितुः॥१३॥ कथंचित्तक्षकोमुक्तःसत्यत्वात्तवपार्थिव॥ ऋषयःपूजिताःसर्वेगतिर्दृष्टामहात्मनः॥ १४॥ प्राप्तःसुविपुलोधर्मःश्रुत्वापापविनाशनं॥ विमुक्तोहृद यग्रंथिरुदारजनदर्शनात्॥ १५॥ येचपक्षधराधर्मेसद्वृत्तरुचयश्चये॥ यान्दृष्ट्वाहीयतेपापंतेभ्यःकार्यानमस्क्रिया॥१६॥ ॥सौतिरुवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाद्वि जश्रेष्ठात्सराजाजनमेजयः॥पूजयामासतमृषिमनुमान्यपुनःपुनः॥१७॥ पप्रच्छतमृषिंचापिवैशंपायनमच्युतं॥ कथावशेषंधर्मज्ञोवनवासस्यसत्तम॥१८॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवा० पुत्रदर्शनप० जनमेजयस्यस्वपितृदर्शनेपंचत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥ ॥७॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥दृष्ट्वापुत्रांस्तथापौत्रा न्सानुबंधान्जनाधिपः॥ धृतराष्ट्रःकिमकरोद्राजाचैवयुधिष्ठिरः॥ १॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्यंपुत्राणांदर्शनंनृप॥ वीतशोकःसराजर्षिः पुनराश्रममागमत्॥ २॥ इतरस्तुजनःसर्वस्तेचैवपरमर्षयः॥ प्रतिजग्मुर्यथाकामंधृतराष्ट्राभ्यनुज्ञया॥ ३॥ पांडवास्तुमहात्मानोलघुभूयिष्ठसैनिकाः॥ पुनर्ज ग्मुर्महात्मानंसदारास्तंमहीपतिं॥ ४॥ तमाश्रमपदंधीमान्ब्रह्मर्षिर्लोकपूजितः॥ मुनिःसत्यवतीपुत्रोधृतराष्ट्रमभाषत॥ ५॥ ॥११॥१२॥१३॥१४॥

पापविनाशनंइतिहासमितिशेषः ॥१५॥ पक्षधराःपक्षस्थापकाः ॥१६॥१७॥१८॥ ॥ इतिआ० नै० भा० पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५॥ ॥७॥ दृष्ट्वेति ॥१॥२॥३॥४॥ आश्रमपदमाश्रमंप्राप्तं ॥ ५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ बहवःप्रत्यर्थिनःप्रार्थयानाःशत्रवोयत्रतत् ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ नाथेनत्वया ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्रमहाबाहोश्टणुकौरवनंदन ॥ श्रुतंतेज्ञानवृद्धानामृषीणांपुण्यकर्मणां ॥६॥ अद्धाभिजनवृद्धानांवेदवेदांगवेदिनां ॥ धर्मज्ञानांपुराणानांवदतांविविधाः
कथाः ॥ ७॥ मास्मशोकेमनःकार्षीर्दिष्टेनव्यथतेबुधः ॥ श्रुतंदेवरहस्यंतेनारदाद्देवदर्शनात् ॥ ८ ॥ गतास्तेक्षत्रधर्मेणशस्त्रपूतांगतिंशुभां ॥ यथादृष्टास्त्वयापुत्रा
स्तथाकामविहारिणः ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरःस्वयंधीमान्भवंतमनुरुध्यते ॥ सहितोभ्रातृभिसर्वैःसदारःससुहृज्जनः ॥ १० ॥ विसर्जयैनंयात्वेषस्वराज्यमनुशासतां ॥
मासःसमधिकस्तेषामतीतोवसतांवने ॥ ११ ॥ एतद्धिनित्यंयत्नेनपदंरक्ष्यंनराधिप ॥ बहुप्रत्यर्थिकंह्येतद्राज्यंनामकुरूद्वह ॥ १२ ॥ इत्युक्तःकौरवोराजाव्यासे
नातुलतेजसा ॥ युधिष्ठिरमथाहूयवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ अजातशत्रोभद्रंतेश्टणुमेभ्रातृभिःसह ॥ त्वत्प्रसादान्महीपालशोकोनास्मान्प्रबाधते ॥ १४ ॥
रमेचाहंत्वयापुत्रपुरेवगजसाह्वये ॥ नाथेनानुगतोविद्वन्प्रियेषुपरिवर्तिना ॥ १५ ॥ प्राप्तंपुत्रफलंत्वत्तःप्रीतिर्मेपरमात्वयि ॥ नमेमन्युर्महाबाहोगम्यतांपुत्रमा
चिरं ॥ १६ ॥ भवंतंचेहसंप्रेक्ष्यतपोमेपरिहीयते ॥ तपोयुक्तंशरीरंचत्वांदृष्ट्वाधारितंपुनः ॥ १७ ॥ मातरौतेतथैवेमेशीर्णपर्णकृताशने ॥ ममतुल्यव्रतेपुत्रनचिरंव
र्तयिष्यतः ॥ १८ ॥ दुर्योधनप्रभृतयोदृष्टालोकांतरंगताः ॥ व्यासस्यतपसोवीर्याद्भवतश्चसमागमात् ॥ १९ ॥ प्रयोजनंचनिर्वृत्तंजीवितस्यममानघ ॥ उग्रंतपः
समास्थास्येत्वमनुज्ञातुमर्हसि ॥ २० ॥ त्वय्यद्यपिंडःकीर्तिश्चकुलंचेदंप्रतिष्ठितं ॥ श्वोवाद्यवामहाबाहोगम्यतांपुत्रमाचिरं ॥ २१ ॥ राजनीतिःसुबहुशःश्रुताते
भरतर्षभ ॥ संदेष्टव्यंनपश्यामिकृतंमेभवताविभो ॥ २२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तवचनंततुनृपोराजानमब्रवीत् ॥ नमामर्हसिधर्मज्ञपरित्यक्तुमना
गसं ॥ २३ ॥ कामंगच्छंतुमेसर्वेभ्रातरोनुचरास्तथा ॥ भवंतमहमन्विष्येमातरौचयतव्रतः ॥ २४ ॥ तमुवाचाथगांधारीमैवंपुत्रश्टणुष्वच ॥ त्वय्यधीनंकुरुकुलंपिं
डश्चश्वशुरस्यमे ॥ २५ ॥ गम्यतांपुत्रपर्याप्तमेतावत्पूजितावयं ॥ राजायदाहतत्कार्यंत्वयापुत्रपितुर्वचः ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतुगांधार्याकुं
तीमिदमभाषत ॥ स्नेहबाष्पाकुलेनेत्रेप्रमृज्यरुदतींवचः ॥ २७ ॥ विसर्जयतिमांराजागांधारीचयशस्विनी ॥ भवत्यांबद्धचित्तस्तुकथंयास्यामिदुःखितः ॥ २८ ॥
नचोत्सहेतपोविघ्नंकर्तुंतेधर्मचारिणि ॥ तपसोहिपरंनास्तितपसाविंदतेमहत् ॥ २९ ॥

अन्विष्येसेविष्ये ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ शिष्टमायुरितिशेषः ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ नृपंप्रदक्षिणंचक्रुःनिवार

ममापिनतथाराज्ञिराज्येबुद्धिर्यथापुरा ॥ तपस्येवानुरक्तंमेमनःसर्वात्मनातथा ॥ ३० ॥ शून्येयंचमहीकृत्स्नानमेप्रीतिकरीशुभे ॥ बांधवानःपरिक्षीणाबलंनोन यथापुरा ॥ ३१ ॥ पंचालाःसुभृशंक्षीणाःकथामात्रावशेषिताः ॥ नतेषांकुलकर्तारंकंचित्पश्याम्यहंशुभे ॥ ३२ ॥ सर्वेहिभस्मसान्नीतास्तेद्रोणेनरणाजिरे ॥ अव शिष्टाश्चनिहताद्रोणपुत्रेणवैनिशि ॥ ३३ ॥ चेदयश्चैवमत्स्याश्चदृष्टपूर्वास्तथैवनः ॥ केवलंवृष्णिचक्रंचवासुदेवपरिग्रहात् ॥ ३४ ॥ यद्दृष्ट्वास्थातुमिच्छामिध र्मार्थंनार्थहेतुतः ॥ शिवेनपश्यनःसर्वान्दुर्लभंतवदर्शनं ॥ ३५ ॥ अविषह्यंचराजाहितीव्रंचारप्स्यतेतपः ॥ एतच्छ्रुत्वामहाबाहुःसहदेवोयुधांपतिः ॥ ३६ ॥ युधि ष्ठिरमुवाचेदंबाष्पव्याकुललोचनः ॥ नोत्सहेहंपरित्यक्तुंमातरंभरतर्षभ ॥ ३७ ॥ प्रतियातुभवान्क्षिप्रंतपस्तप्स्याम्यहंविभो ॥ इहैवशोषयिष्यामितपसेदंकले वरं ॥ ३८ ॥ पादशुश्रूषणेरक्तोराज्ञोमात्रोस्तथानयोः ॥ तमुवाचततःकुंतीपरिष्वज्यमहाभुजं ॥ ३९ ॥ गम्यतांपुत्रमैवंत्वंवोचःकुरुवचोमम ॥ आगमावःशिवाः संतुस्वस्थाभवतपुत्रकाः ॥ ४० ॥ उपरोधोभवेदेवमस्माकंतपसःकृते ॥ त्वत्स्नेहपाशबद्धाचहीयेयंतपसःपरात् ॥ ४१ ॥ तस्मात्पुत्रकगच्छत्वंशिष्टमल्पंचनःप्र भो ॥ एवंसंस्तंभितंवाक्यैःकुंत्याबहुविधैर्मनः ॥ ४२ ॥ सहदेवस्यराजेंद्रराज्ञश्चैवविशेषतः ॥ तेमात्रासमनुज्ञाताराज्ञाचकुरुपुंगवाः ॥ ४३ ॥ अभिवाद्यकुरुश्रे ष्ठमामंत्रयितुमारभन् ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ राज्यंप्रतिगमिष्यामःशिवेनप्रतिनंदिताः ॥ ४४ ॥ अनुज्ञातास्त्वयाराजन्गमिष्यामोविकल्मषाः ॥ एवमुक्तःस राजर्षिर्धर्मराज्ञामहात्मना ॥ ४५ ॥ अनुजज्ञेसकौरव्यमभिनंद्ययुधिष्ठिरं ॥ भीमंचबलिनांश्रेष्ठंसांत्वयामासपार्थिवः ॥ ४६ ॥ सचास्यसम्यङ्मेधावीप्रत्यपद्यतवी र्यवान् ॥ अर्जुनंचसमाश्लिष्ययमौचपुरुषर्षभौ ॥ ४७ ॥ अनुजज्ञेसकौरव्यःपरिष्वज्याभिनंद्यच ॥ गांधार्याचाभ्यनुज्ञाताःकृतपादाभिवादनाः ॥ ४८ ॥ जनन्या समुपाघ्राताःपरिष्वक्ताश्चतेनृपं ॥ चक्रुःप्रदक्षिणंसर्वेवत्साइवनिवारणे ॥ ४९ ॥ पुनःपुनर्निरीक्षंतःप्रचक्रुस्तेप्रदक्षिणं ॥ द्रौपदीप्रमुखाश्चैवसर्वाःकौरवयोषि तः ॥ ५० ॥ न्यायतःश्वशुरेवृत्तिंप्रयुज्यप्रययुस्ततः ॥ श्वश्रूभ्यांसमनुज्ञाताःपरिष्वज्याभिनंदिताः ॥ ५१ ॥ संदिष्टाश्चेतिकर्तव्यंप्रययुर्भर्तृभिःसह ॥ ततःप्रजज्ञेनिन दःसूतानांयुज्यतामिति ॥ ५२ ॥

णेस्तनपानादितिशेषः ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

॥ ५३ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ द्विवर्षोपेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ मेमयाऽतिचिरंदृष्टोसीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

उष्ट्राणांक्रोशतांचापिहयानांहेषतामपि ॥ ततोयुधिष्ठिरोराजासदारःसहसैनिकः ॥ नगरंहास्तिनपुरंपुनरायात्सबांधवः ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० पुत्रदर्शनप० युधिष्ठिरप्रत्यागमेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ समाप्तंचेदंपुत्रदर्शनपर्व ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अथनारदागमनपर्व ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ द्विवर्षोपनिवृत्तेषुपांडवेषुयदृच्छया ॥ देवर्षिर्नारदोराजन्नाजगामयुधिष्ठिरं ॥ १ ॥ तमभ्यर्च्यमहाबाहुःकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ आसीनंपरिविश्वस्तंप्रोवाचवदतांवरः ॥ २ ॥ चिरात्तुनानुपश्यामिभगवंतमुपस्थितं ॥ कच्चित्तेकुशलंविप्रशुभंवाप्रत्युपस्थितं ॥ ३ ॥ केदेशाःपरिदृष्टास्तेकिंचकार्यंकरोमिते ॥ तद्ब्रूहिद्विजमुख्यस्त्वंत्वंह्यस्माकंपरागतिः ॥ ४ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ चिरदृष्टोसिमेत्येवमागतोहंतपोवनात् ॥ परिदृष्टानितीर्थानिगंगाचैवमयानृप ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ वदंतिपुरुषामेद्यगंगातीरनिवासिनः ॥ धृतराष्ट्रंमहात्मानमास्थितंपरमंतपः ॥ ६ ॥ अपिदृष्टस्त्वयातत्रकुशलीसकुरूद्वहः ॥ गांधारीचपृथाचैवसूतपुत्रश्चसंजयः ॥ ७ ॥ कथंचवर्ततेचाद्यपितामममसपार्थिवः ॥ श्रोतुमिच्छामिभगवन्यदिदृष्टस्त्वयानृपः ॥ ८ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ स्थिरीभूयमहाराजशृणुवृत्तंयथातथं ॥ यथाश्रुतंचदृष्टंचमयातस्मिंस्तपोवने ॥ ९ ॥ वनवासनिवृत्तेषुभवत्सुकुरुनंदन ॥ कुरुक्षेत्रात्पितातुभ्यंगंगाद्वारंययौनृप ॥ १० ॥ गांधार्यासहितोधीमान्वध्वाकुंत्यासमन्वितः ॥ संजयेनचसूतेनसाग्निहोत्रःसयाजकः ॥ ११ ॥ आतस्थेसतपस्तीव्रंपितातवतपोधनः ॥ वीटांमुखेसमाधायवायुभक्षोभवन्मुनिः ॥ १२ ॥ वनेसमुनिभिःसर्वैःपूज्यमानोमहातपाः ॥ त्वगस्थिमात्रशेषःसषण्मासानभवन्नृपः ॥ १३ ॥ गांधारीतुजलाहारीकुंतीमासोपवासिनी ॥ संजयःषष्ठभुक्तेनवर्तयामासभारत ॥ १४ ॥ अग्नींस्तुयाजकास्तत्रजुहुवुर्विधिवत्प्रभो ॥ दृश्यतोदृश्यतश्चैववनेतस्मिन्नृपस्यवै ॥ १५ ॥ अनिकेतोथराजासबभूववनगोचरः ॥ तेचापिसहितेदेव्यौसंजयश्चतमन्वयुः ॥ १६ ॥ संजयोनृपतेर्नेतासमेषुविषमेषुच ॥ गांधार्याश्चपृथाचैवचक्षुरासीदनिंदिता ॥ १७ ॥ ततःकदाचिद्गंगायाःकच्छेसनृपसत्तमः ॥ गंगायामाप्लुतोधीमानाश्रमाभिमुखोभवत् ॥ १८ ॥ अथवायुःसमुद्भूतोदावाग्निरभवन्महान् ॥ ददाहतद्वनंसर्वंपरिगृह्यसमंततः ॥ १९ ॥ दह्यत्सुमृगयूथेषुद्विजिह्वेषुसमंततः ॥ वराहाणांचयूथेषुसंश्रयत्सुजलाशयान् ॥ २० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ दृश्यतोऽदृश्यतइति पश्यंतमपश्यंतंचानादृत्येत्यर्थः नियमेनसान्निध्याभावात् ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

समाविद्धेवनेतस्मिन्प्राप्तेव्यसनउत्तमे॥ निराहारतयाराजन्मंदप्राणविचेष्टितः॥ २१॥ असमर्थोपसरणेसुकृशेमातरौचते॥ ततःसन्नृपतिर्दृष्ट्वावह्निमायांतमं
तिकात्॥ २२॥ इदमाहततःसूतंसंजयंजयतांवरः॥ गच्छसंजययत्राग्निर्नत्वांदहतिकर्हिचित्॥ २३॥ वयमत्राग्निनायुक्तागमिष्यामःपरांगतिं॥ तमुवाचकि
लोद्विग्नःसंजयोवदतांवरः॥ २४॥ राजन्मृत्युरनिष्टोयंभवितातेवृथाग्निना॥ नचोपायंप्रपश्यामिमोक्षणेजातवेदसः॥ २५॥ यदत्रानंतरंकार्यंतद्भवान्वक्तुम
र्हति॥ इत्युक्तःसंजयेनेदंपुनराहसपार्थिवः॥ २६॥ नैषमृत्युरनिष्टोनोनिःसृतानांगृहात्स्वयं॥ जलमग्निस्तथावायुरथवापिविकर्षणं॥ २७॥ तापसानांप्रशस्यं
तेगच्छसंजयमाचिरं॥ इत्युक्त्वासंजयंराजासमाधायमनस्तथा॥ २८॥ प्राङ्मुखःसहगांधार्याकुंत्याचोपाविशत्तदा॥ संजयस्तंतथादृष्ट्वाप्रदक्षिणमथाकरो
त्॥ २९॥ उवाचचैनंमेधावीयुंक्ष्वात्मानमितिप्रभो॥ ऋषिपुत्रोमनीषीसराजाचक्रेस्यतद्वचः॥ ३०॥ सन्निरुध्येंद्रियग्राममासीत्काष्ठोपमस्तदा॥ गांधारीच
महाभागाजननीचपृथातव॥ ३१॥ दावाग्निनासमायुक्तेसचराजापितातव॥ संजयस्तुमहामात्रस्तस्माद्दावादमुच्यत॥ ३२॥ गंगाकूलेमयादृष्टस्तापसैःप
रिवारितः॥ सतानामंत्र्यतेजस्वीनिवेद्यैतच्चसर्वशः॥ ३३॥ प्रययौसंजयोधीमान्हिमवंतंमहीधरं॥ एवंसनिधनंप्राप्तःकुरुराजोमहामनाः॥ ३४॥ गांधारीच
पृथाचैवजनन्यौतेविशांपते॥ यदृच्छयानुव्रजतामयाराज्ञःकलेवरं॥ ३५॥ तयोश्चदेव्योरुभयोर्मयादृष्टानिभारत॥ ततस्तपोवनेतस्मिन्समाजग्मुस्तपोध
नाः॥ ३६॥ श्रुत्वाराज्ञस्तदानिष्ठांनत्वशोचन्गतीश्चते॥ तत्राश्रौषमहंसर्वमेतत्पुरुषसत्तम॥ ३७॥ यथाचनृपतिर्दग्धोदेव्यौतेचेतिपांडव॥ नशोचितव्यंराजें
द्रस्वतःसपृथिवीपतिः॥ ३८॥ प्राप्तवानग्निसंयोगंगांधारीजननीचते॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतच्छ्रुत्वाचसर्वेषांपांडवानांमहात्मनां॥ ३९॥ निर्याणंधृ
तराष्ट्रस्यशोकःसमभवन्महान्॥ अंतःपुराणांचतदामहानार्तस्वरोभवत्॥ ४०॥ पौराणांचमहाराजश्रुत्वाराज्ञस्तदागतिं॥ अहोधिगितिराजातुविक्रुश्यभृश
दुःखितः॥ ४१॥ ऊर्ध्वबाहुःस्मरन्मातुःप्ररुरोदयुधिष्ठिरः॥ भीमसेनपुरोगाश्चभ्रातरःसर्वएवते॥ ४२॥ अंतःपुरेषुचतदासुमहान्रुदितस्वनः॥ प्रादुरासीन्महा
राजपृथांश्रुत्वातथागतां॥ ४३॥ तंचवृद्धंतथादग्धंहतपुत्रंनराधिपं॥ अन्वशोचंततेसर्वेगांधारींचतपस्विनीं॥ ४४॥

॥३८॥३९॥४०॥४१॥४२॥४३॥४४॥

॥ ४५ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

तस्मिन्नुपरतेशब्देमुहूर्तादिवभारत ॥ निगृह्यबाष्पंधैर्येणधर्मराजोब्रवीदिदं ॥ ४५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेप० नारदागमनप० दावाग्निनाधृत
राष्ट्रादिदाहेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ तथामहात्मनस्तस्यतपस्युग्रेचवर्ततः ॥ अनाथस्येववचनेतिष्ठत्स्वस्मासुबंधुषु ॥ १ ॥
दुर्विज्ञेयागतिर्ब्रह्मन्पुरुषाणांमतिर्मम ॥ यत्रवैचित्रवीर्योसौदग्धएवंवनाग्निना ॥ २ ॥ यस्यपुत्रशतंश्रीमदभवद्बाहुशालिनः ॥ नागायुतबलोराजासदग्धोहिद
वाग्निना ॥ ३ ॥ यंपुरापर्यवीजंततालवृंतैर्वरस्त्रियः ॥ तंगृध्राःपर्यवीजंतदावाग्निपरिकालितं ॥ ४ ॥ सूतमागधसंघैश्चशयानोयःप्रबोध्यते ॥ धरण्यांसनृपःशेते
पापस्यममकर्मभिः ॥ ५ ॥ नचशोचामिगांधारींहतपुत्रांयशस्विनीं ॥ पतिलोकमनुप्राप्तांतथाभर्तृव्रतेस्थितां ॥ ६ ॥ पृथामेवचशोचामियापुत्रैश्वर्यमृद्धिमत् ॥
उत्सृज्यसुमहद्दीप्तंवनवासमरोचयत् ॥ ७ ॥ धिग्राज्यमिदमस्माकंधिग्बलंधिक्पराक्रमं ॥ क्षत्रधर्मंचधिग्यस्मान्मृताजीवामहेवयं ॥ ८ ॥ सुसूक्ष्माकिलकाल
स्यगतिर्द्विजवरोत्तम ॥ यत्समुत्सृज्यराज्यंसावनवासमरोचयत् ॥ ९ ॥ युधिष्ठिरस्यजननीभीमस्यविजयस्यच ॥ अनाथवत्कथंदग्धाइतिमुह्यामिचिंतयन् ॥ १० ॥
वृथासंतर्पितोवह्निःखांडवेसव्यसाचिना ॥ उपकारमजानन्सकृतघ्नइतिमेमतिः ॥ ११ ॥ यत्रादहत्सभगवान्मातरंसव्यसाचिनः ॥ कृत्वायोब्राह्मणच्छ
द्मभिक्षार्थीसमुपागतः ॥ १२ ॥ धिगग्निंधिक्चपार्थस्यविश्रुतांसत्यसंधतां ॥ इदंकष्टतरंचान्यद्भगवन्प्रतिभातिमे ॥ १३ ॥ वृथाग्निनासमायोगोयदभूत्पृथिवी
पतेः ॥ तथातपस्विनस्तस्यराजर्षेःकौरवस्यह ॥ १४ ॥ कथमेवंविधोमृत्युःप्रशास्यपृथिवीमिमां ॥ तिष्ठत्सुमंत्रपूतेषुतस्याग्निषुमहावने ॥ १५ ॥ वृथाग्निनासमा
युक्तोनिष्ठांप्राप्तःपितामम ॥ मन्येपृथावेपमानाकृशाधमनिसंतता ॥ १६ ॥ हाताताधर्मराजेतिसमाक्रंदन्महाभये ॥ भीमपर्याप्नुहिभयादितिचैवाभिवाशती
॥ १७ ॥ समंततःपरिक्षिप्तामाताभून्मेदवाग्निना ॥ सहदेवःप्रियस्तस्याःपुत्रेभ्योधिकएवतु ॥ १८ ॥ नचैनांमोक्षयामासवीरोमाद्रवतीसुतः ॥ तच्छ्रुत्वारुरुदुःस
र्वेसमालिंग्यपरस्परं ॥ १९ ॥ पांडवाःपंचदुःखार्ताभूतानीवयुगक्षये ॥ तेषांतुपुरुषेंद्राणांरुदतांरुदितस्वनः ॥ २० ॥ प्रासादाभोगसंरुद्धेअन्वरौत्सीत्सरोदसी
॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीम० आश्रमवा० नारदागम० युधिष्ठिरविलापेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ नासौवृथाग्निनादग्धोयथातत्रश्रु
तंमया ॥ वैचित्रवीर्योनृपतिस्तत्तेवक्ष्यामिसुव्रत ॥ १ ॥ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इतिआश्रमवा० नै० भारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नासाविति ॥ १ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ संकल्प्यएकीकृत्य कुल्यानिअस्थीनि कुल्यंस्यात्कीकसेपिचेति

वनंप्रविशतानेनवायुभक्षेणधीमता ॥ अग्नयःकारयित्वेष्टिमुत्सृष्टाइतिनःश्रुतं ॥ २ ॥ याजकास्तुततस्तस्यतानग्नीन्निर्जनेवने ॥ समुत्सृज्ययथाकामंजग्मुर्भरत
सत्तम ॥ ३ ॥ सविवृद्धस्तदावह्निर्वनेतस्मिन्नभूत्किल ॥ तेनतद्वनमादीप्तमितितेतापसाब्रुवन् ॥ ४ ॥ सराजाजाह्नवीतीरेयथातेकथितंमया ॥ तेनाग्निनासमायुक्तः
स्वेनैवभरतर्षभ ॥ ५ ॥ एवमावेदयामासुर्मुनयस्तेममानघ ॥ येतेभागीरथीतीरेमयादृष्टायुधिष्ठिर ॥ ६ ॥ एवंस्वेनाग्निनाराजासमायुक्तोमहीपते ॥ माशोचिथा
स्त्वंनृपतिंगतःसपरमांगतिं ॥ ७ ॥ गुरुशुश्रूषयाचैवजननीतेजनाधिप ॥ प्राप्तासुमहतींसिद्धिमितिमेनात्रसंशयः ॥ ८ ॥ कर्तुमर्हसिराजेंद्रतेषांत्वमुदकक्रियां ॥
भ्रातृभिःसहितःसर्वैरेतदत्रविधीयतां ॥ ९ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसपृथिवीपालःपांडवानांधुरंधरः ॥ निर्ययौसहसोदर्यःसदारश्चनरर्षभः ॥ १० ॥ पौर
जानपदाश्चैवराजभक्तिपुरस्कृताः ॥ गंगांप्रजग्मुरभितोवाससैकेनसंवृताः ॥ ११ ॥ ततोवगाह्यसलिलेसर्वेतेनरपुंगवाः ॥ युयुत्सुमग्रतःकृत्वाददुस्तोयंमहात्म
ने ॥ १२ ॥ गांधार्याश्चपृथायाश्चविधिवन्नामगोत्रतः ॥ शौचंनिवर्तयंतस्तेतत्रोषुर्नगराद्बहिः ॥ १३ ॥ प्रेषयामाससनरान्विधिज्ञानाप्तकारिणः ॥ गंगाद्वारंनर
श्रेष्ठोयत्रदग्धोभवन्नृपः ॥ १४ ॥ तत्रैवतेषांकृत्यानिगंगाद्वारेन्वशात्तदा ॥ कर्तव्यानीतिपुरुषान्दत्तदेयान्महीपतिः ॥ १५ ॥ द्वादशेऽहनितेभ्यःसकृतशौचोनरा
धिपः ॥ ददौश्राद्धानिविधिवद्दक्षिणावंतिपांडवः ॥ १६ ॥ धृतराष्ट्रंसमुद्दिश्यददौसपृथिवीपतिः ॥ सुवर्णंरजतंगाश्चशय्याश्चसुमहाधनाः ॥ १७ ॥ गांधार्याश्चैव
तेजस्वीपृथायाश्चपृथक्पृथक् ॥ संकीर्त्यनामनीराजाददौदानमनुत्तमं ॥ १८ ॥ योयदिच्छतियावच्चतावत्सलभतेनरः ॥ शयनंभोजनंयानंमणिरत्नमथोधनं
॥ १९ ॥ यानमाच्छादनंभोगान्दासीश्चसमलंकृताः ॥ ददौराजासमुद्दिश्यतयोर्मात्रोर्महीपतिः ॥ २० ॥ ततःसपृथिवीपालोदत्वाश्राद्धान्यनेकशः ॥ प्रविवेश
पुरंराजानगरंवारणाह्वयं ॥ २१ ॥ तेचापिराजवचनात्पुरुषायेगताभवन् ॥ संकल्प्यतेषांकुल्यानिपुनःप्रत्यागमंस्ततः ॥ २२ ॥ माल्यैर्गंधैश्चविविधैरर्चयित्वाय
थाविधि ॥ कुल्यानितेषांसंयोज्यतदाचख्युर्महीपतेः ॥ २३ ॥ समाश्वास्यतुराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ नारदोप्यगमद्राजन्परमर्षिर्यथेप्सितं ॥ २४ ॥ एवंव
र्षाण्यतीतानिधृतराष्ट्रस्यधीमतः ॥ वनवासेतथात्रीणिनगरेदशपंचच ॥ २५ ॥

मेदिनी प्रत्यागमन्गंगामितिशेषः ॥ २२ ॥ संयोज्यगंगयेतिशेषः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमत्पदवाक्यप्रमाणमर्यादाधुरंधरचतुर्धरवंशावतंसश्रीगोविंदसूरिसूनोर्नीलकंठस्यकृतौभारतभावदीपेआश्रमवासिकार्थप्रकाशेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥

हतपुत्रस्यसंग्रामेदानानिददतःसदा ॥ ज्ञातिसंबंधिमित्राणांभ्रातॄणांस्वजनस्यच ॥ २६ ॥ युधिष्ठिरस्तुनृपतिर्नातिप्रीतमनास्तदा ॥ धारयामासतद्राज्यंनिहत ज्ञातिबांधवः ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्रमवासिकेपर्वणिनारदागमनपर्वणिश्राद्धदानेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ समाप्तंनारदागमनपर्वआश्रमवासिकंचपर्वसमाप्तं ॥ अस्यानंतरंमौसलपर्वतस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ षट्त्रिंशेत्वथसंप्राप्तेवर्षेकौरवनंदनः ॥ ददर्शविपरीतानि निमित्तानियुधिष्ठिरः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ अस्मिन्पर्वणिव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादादिनातद्बोध्यं ॥

इदमाश्रमवासिकंपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यांगणपतकृष्णाजीत्यभिधानांमुद्रायंत्रालयेमुद्रितं शकाब्दाः १७९१

॥ इति श्रीमहाभारते आश्रमवासिकपर्व समाप्तम् ॥

॥ अथ श्रीमहाभारते आश्वमेधिकपर्व प्रारभ्यते ॥

अश्वमेध पर्व.
श्यामकर्ण
अर्जुन
यज्ञमंडप
व्यास
धर्मराज
यज्ञकुंड

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीमद्गोपालमानम्यप्राचीनाचार्यवर्त्मना आश्वमेधिकभावार्थःश्रीकृष्णेनप्रकाश्यते ॥१॥ अश्विस्तुत्यूर्ध्वयायाताष्टावक्रीयेषुसूत्रितं सानत्सुजातेविस्तंगीतायांविपुलीकृतं ॥ २ ॥ मोक्षधर्मेषुचपुनर्नानाख्यानोपबृंहणैः अतीवव्याकृतंप्रत्यगात्मतत्त्वमनाकुलं ॥ ३ ॥ यज्जिज्ञासोदयायैवजपदानादयःस्मृताः आनुशासनिकेसम्यक्चित्तदोषविनाशकाः ॥ ४ ॥ यत्रप्रावण्यलाभायवैराग्योदयसिद्धये कुरुक्षयादिकोलोकवृत्तांतउपवर्णितः ॥ ५ ॥ तदेवस्पष्टमत्रोपसंहारव्यपदेशतः आत्मतत्त्वंविवृणुतेमुनिराख्यानकैस्त्रिभिः ॥ ६ ॥ आख्यानत्रयंच संवर्त्तमरुत्तीयं कृष्णधर्मसंवादः कृष्णार्जुनसंवादश्च तत्राद्येकाश्यांमृतस्यमुक्तिलिंगेनैवसूचयित्वेश्वराराधनादिनाधर्मेणैवधनंलब्ध्वात्मशुद्ध्येयष्टव्यमित्युक्तं द्वितीयेशास्त्रार्थसूत्रणंतृतीयेतद्विवरणंचेति तदूर्ध्वमुत्तंकोंच्छवृत्त्याद्याख्यानैर्ज्ञानोपयो

नारायणंनमस्कृत्यनरंचैवनरोत्तमं ॥ देवींसरस्वतींचैवततोजयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कृतोदकंतुराजानंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः ॥ पुरस्कृत्यमहाबाहुरुत्तताराकुलेंद्रियः ॥ २ ॥ उत्तीर्यतुमहाबाहुर्बाष्पव्याकुललोचनः ॥ पपाततीरेगंगायाव्याधविद्धइवद्विपः ॥ ३ ॥ तंसीदमानंजग्राहभीमःकृष्णेनचोदितः ॥ मैवमित्यब्रवीच्चैनंकृष्णःपरबलार्दनः ॥ ५ ॥ तमार्त्तंपतितंभूमौश्वसंतंचपुनःपुनः ॥ ददृशुःपार्थिवाराजन्धर्मपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ ५ ॥ तंदृष्ट्वादीनमनसंगतसत्वंनरेश्वरं ॥ भूयःशोकसमाविष्टाःपांडवाःसमुपाविशन् ॥ ६ ॥ राजातुधृतराष्ट्रश्चपुत्रशोकाभिपीडितः ॥ वाक्यमाहमहाबुद्धिःप्रज्ञाचक्षुर्नरेश्वरं ॥ ७ ॥ उत्तिष्ठकुरुशार्दूलकुरुकार्यमनंतरं ॥ क्षत्रधर्मेणकौंतेयजितेयमवनीत्वया ॥ ८ ॥ भुंक्ष्वभोगान्भ्रातृभिश्चसुहृद्भिश्चमनोनुगान् ॥ शोचितव्यंनपश्यामित्वयाधर्मभृतांवर ॥ ९ ॥ शोचितव्यंमयाचैवगांधार्याचमहीपते ॥ ययोःपुत्रशतंनष्टंस्वप्नलब्धंयथाधनं ॥ १० ॥ अश्रुत्वाहितकामस्यविदुरस्यमहात्मनः ॥ वाक्यानिसुमहार्थानिपरितप्यामिदुर्मतिः ॥ ११ ॥ उक्तवान्विदुरोयन्मांधर्मात्मादिव्यदर्शनः ॥ दुर्योधनापराधेनकुलंतेविनशिष्यति ॥ १२ ॥ स्वस्तिचेदिच्छसेराजन्कुलस्यकुरुमेवचः ॥ वध्यतामेषदुष्टात्मामंदोराजासुयोधनः ॥ १३ ॥ कर्णश्चशकुनिश्चैवनैनंपश्यतुकर्हिचित् ॥ द्यूतसंघातमप्येषामप्रमादेनवारय ॥ १४ ॥

गिगुरुशुश्रूषामाहात्म्यहिंसात्मकयज्ञनिंदादिचयथायथंतात्पर्यविषयतयाज्ञेयं तत्रायमाद्यःश्लोकः नारायणमिति आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अयनंतस्यताःप्रोक्तंतेननारायणःस्मृतइतिस्मृतेरापःपुरुषवचसइतिश्रुतेश्चांभःप्रधानंभूतपंचकंनरेणांतर्यामिणासृष्टंनारं तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः स्रष्टाप्रवेष्टाचनारायणईश्वरःसएवप्रविश्योपाधिधर्मानभिमन्यमानोनरोजीवः ताभ्यामुत्तमोनरोत्तमःकार्यकारणोपाधिद्वयनिर्मुक्तःपरमात्मा एतत्त्रयंतत्स्वरूपप्रकाशिकांसरस्वतींदेवींचप्रणम्यजयंमहाभारताख्यमितिहासंसर्वश्रुतिस्मृतिसारभूतमुदीरयेदितितस्यार्थः एतेनतत्त्वमस्यादिवाक्यार्थोजीवब्रह्माभेदोयंग्रंथप्रतिपाद्योदर्शितः ॥ १ ॥ कृतोदकंतुराजानमिति उत्ततारगंगातइतिशेषः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवंशोकाक्रांतोवैराग्यमिच्छतीतिस्पष्टय

अभिषेचयराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ सपालयिष्यतिवशीधर्मेणपृथिवीमिमां ॥ १५ ॥ अथनेच्छसिराजानंकुंतीपुत्रंयुधिष्ठिरं ॥ मेढीभूतःस्वयंराज्यंप्रतिगृह्णीष्वपार्थिव ॥ १६ ॥ समंसर्वेषुभूतेषुवर्त्तमानंनराधिप ॥ अनुजीवंतुसर्वेत्वांज्ञातयोभ्रातृभिःसह ॥ १७ ॥ एवंब्रुवतिकौंतेयविदुरेदीर्घदर्शिनि ॥ दुर्योधनमहंपापमन्ववर्त्तंवृथामतिः ॥ १८ ॥ अश्रुत्वातस्यधीरस्यवाक्यानिमधुराण्यहं ॥ फलंप्राप्यमहद्दुःखंनिमग्नःशोकसागरे ॥ १९ ॥ वृद्धौहितेऽद्यपितरौपश्यनौदुःखितौनृप ॥ नशोचितव्यंभवतापश्यामीहजनाधिप ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप०प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुराज्ञासधृतराष्ट्रेणधीमता ॥ तूष्णींबभूवमेधावीतमुवाचाथकेशवः ॥ १ ॥ अतीवमनसाशोकःक्रियमाणोजनाधिप ॥ संतापयतिचैतस्यपूर्वप्रेतान्पितामहान् ॥ २ ॥ यजस्वविविधैर्यज्ञैर्बहुभिःस्वाप्तदक्षिणैः ॥ देवांस्तर्पयसोमेनस्वधयाचपितॄनपि ॥ ३ ॥ अतिथीनन्नपानेनकामैरन्यैरकिंचनान् ॥ विदितंवेदितव्यंतेकर्त्तव्यमपितेकृतं ॥ ४ ॥ श्रुताश्चराजधर्मास्तेभीष्माद्भागीरथीसुतात् ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवनारदाद्विदुरात्तथा ॥ ५ ॥ नेमामर्हसिमूढानांवृत्तिंत्वमनुवर्त्तितुं ॥ पितृपैतामहंवृत्तमास्थायधुरमुद्वह ॥ ६ ॥ युक्तंहियशसाक्षात्रंस्वर्गंप्राप्तुमसंशयं ॥ नहिकश्चिद्धिशूराणांनिहतोत्रपराङ्मुखः ॥ ७ ॥ त्यजशोकंमहाराजभवितव्यंहितत्तथा ॥ नशक्यास्तेपुनर्द्रष्टुंत्वयायेस्मिन्रणेहताः ॥ ८ ॥ एतावदुक्त्वागोविंदोधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ विरराममहातेजास्तमुवाचयुधिष्ठिरः ॥ ९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ गोविंदमयियाप्रीतिस्तवसाविदितामम ॥ सौहृदेनतथाप्रेम्णासदामय्यनुकंपसे ॥ १० ॥ प्रियंतुमेस्यात्सुमहत्कृतंचक्रगदाधर ॥ श्रीमन्प्रीतेनमनसासर्वंयादवनंदन ॥ ११ ॥ यदिमामनुजानीयाद्भवान्गंतुंतपोवनं ॥ नहिशांतिंप्रपश्यामिपातयित्वापितामहं ॥ १२ ॥ कर्णंचपुरुषव्याघ्रंसंग्रामेष्वपलायिनं ॥ कर्मणायेनमुच्येयमस्मात्क्रूरादरिंदम ॥ १३ ॥ कर्मणातद्विधत्स्वेहयेनशुध्यतिमेमनः ॥ तमेवंवादिनंपार्थंव्यासःप्रोवाचधर्मवित् ॥ १४ ॥ सांत्वयन्सुमहातेजाःशुभंवचनमर्थवत् ॥ अकृतातेमतिस्तातपुनर्बाल्येनमुह्यसे ॥ १५ ॥ किमाकाशवयंतातप्रलपामोमुहुर्मुहुः ॥ विदिताःक्षत्रधर्मास्तेयेषांयुद्धेनजीविका ॥ १६ ॥ तथाप्रवृत्तोनृपतिर्नाधिबंधेनयुज्यते ॥ मोक्षधर्माश्चनिखिलायाथातथ्येनतेश्रुताः ॥ १७ ॥

ति एवमुक्तस्त्वित्यध्यायेन ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ मौढ्यप्रयुक्ताद्वैराग्याच्छास्त्रीयकर्माचरणमेवश्रेयइत्युक्तं युधिष्ठिरतवप्रज्ञेत्या

असकृच्चापिसंदेहांश्छिन्नास्तेकामजामया ॥ अश्रद्दधानोदुर्मेधालुप्तस्मृतिरसिध्रुवं ॥ १८ ॥ मैवंभवनतेयुक्तमिदमज्ञानमीदृशं ॥ प्रायश्चित्तानिसर्वाणिविदि तानिचतेनघ ॥ १९ ॥ राजधर्माश्चतेसर्वेदानधर्माश्चतेश्रुताः ॥ सकथंसर्वधर्मज्ञःसर्वागमविशारदः ॥ परिमुह्यसिभूयस्त्वमज्ञानादिवभारत ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ युधिष्ठिरतवप्रज्ञानसम्यगितिमेमतिः ॥ नहिकश्चित्स्व यंमर्त्यःस्ववशःकुरुतेक्रियां ॥ १ ॥ ईश्वरेणचयुक्तोयंसाध्वसाधुचमानवः ॥ करोतिपुरुषःकर्मतत्रकापरिदेवना ॥ २ ॥ आत्मानंमन्यसेचाथपापकर्माणमंततः ॥ शृणुतत्रयथापापमपकृष्येतभारत ॥ ३ ॥ तपोभिःक्रतुभिश्चैवदानेनचयुधिष्ठिर ॥ तरंतिनित्यंपुरुषायेस्मपापानिकुर्वते ॥ ४ ॥ यज्ञेनतपसाचैवदानेनचनराधिप ॥ पूयंतेनरशार्दूलनरादुष्कृतकारिणः ॥ ५ ॥ असुराश्चसुराश्चैवपुण्यहेतोर्मखक्रियां ॥ प्रयतंतेमहात्मानस्तस्माद्यज्ञाःपरायणं ॥ ६ ॥ यज्ञैरेवमहात्मानोबभूवुर धिकाःसुराः ॥ ततोदेवाःक्रियावंतोदानवानभ्यधर्षयन् ॥ ७ ॥ राजसूयाश्वमेधौचसर्वमेधंचभारत ॥ नरमेधंचनृपतेत्वमाहरयुधिष्ठिर ॥ ८ ॥ यजस्ववाजिमेधेन विधिवद्दक्षिणावता ॥ बहुकामान्नवित्तेनरामोदाशरथिर्यथा ॥ ९ ॥ यथाचभरतोराजादौष्यंतिःपृथिवीपतिः ॥ शाकुंतलोमहावीर्यस्तवपूर्वपितामहः ॥ १० ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ असंशयंवाजिमेधःपावयेत्पृथिवीमपि ॥ अभिप्रायस्तुमेकश्चित्तंत्वंश्रोतुमिहार्हसि ॥ ११ ॥ इमंज्ञातिवधंकृत्वासुमहांतंद्विजोत्तम ॥ दानम ल्पंनशक्नोमिदातुंवित्तंचनास्तिमे ॥ १२ ॥ नतुबालानिमान्दीनानुत्सहेवसुयाचितुं ॥ तथैवार्द्रव्रणान्कृच्छ्रेवर्त्तमानान्नृपात्मजान् ॥ १३ ॥ स्वयंविनाश्यपृथिवीं यज्ञार्थेद्विजसत्तम ॥ करमाहारयिष्यामिकथंशोकपरायणः ॥ १४ ॥ दुर्योधनापराधेनवसुधावसुधाधिपाः ॥ प्रनष्टायोजयित्वास्मानकीर्त्यामुनिसत्तम ॥ ॥ १५ ॥ दुर्योधनेनपृथिवीक्षयिताविक्तकारणात् ॥ कोशश्चापिविशीर्णोसौधार्त्तराष्ट्रस्यदुर्मतेः ॥ १६ ॥ पृथिवीदक्षिणाचात्रविधिःप्रथमकल्पितः ॥ विद्वद्भिःप रिदृष्टोयंशिष्टोविधिविपर्ययः ॥ १७ ॥ नचप्रतिनिधिंकर्त्तुंचिकीर्षामितपोधन ॥ अत्रमेभगवन्सम्यक्साचिव्यंकर्त्तुमर्हसि ॥ १८ ॥ एवमुक्तस्तुपार्थेनकृष्णद्वैपाय नस्तदा ॥ मुहूर्त्तमनुसंचिंत्यधर्मराजानमब्रवीत् ॥ १९ ॥ कोशश्चापिविशीर्णोयंपरिपूर्णोभविष्यति ॥ विद्यतेद्रविणंपार्थगिरौहिमवतिस्थितं ॥ २० ॥

दिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ प्रतिनिधिमनुकल्पं ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेतृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ ॥ शुश्रूषेइति ॥ १ ॥ मरुत्तयज्ञप्रशंसाप्रसंगात्तद्वंश्यान्स्तौति आसीत्कृतयुगइत्या

उत्सृष्टंब्राह्मणैर्यज्ञेमरुत्तस्यमहात्मनः॥ तदानयस्वकौंतेयपर्याप्तंतद्भविष्यति ॥२१॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥कथंयज्ञेमरुत्तस्यद्रविणंतत्समाचितं॥ कस्मिंश्च कालेसनृपोबभूववदतांवर॥२२॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥यदिशुश्रूषसेपार्थशृणुकारंधमंनृपं॥ यस्मिन्कालेमहावीर्यःसराजासीन्महाधनः॥२३॥ ॥इतिश्री महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० संवर्त्तमरुत्तीयेतृतीयोऽध्यायः॥३॥ ॥४॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥शुश्रूषेतस्यधर्मज्ञराजर्षेःपरिकीर्त्तनं॥ द्वैपायनमरुत्तस्यकथांप्रब्रूहिमेनघ॥ १ ॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥आसीत्कृतयुगेतातमनुर्दंडधरःप्रभुः॥ तस्यपुत्रोमहाबाहुःप्रसंधिरितिविश्रुतः ॥ २॥ प्रसंधेरभवत्पुत्रःक्षुपइत्यभिविश्रुतः॥ क्षुपस्यपुत्रइक्ष्वाकुर्महीपालोभवत्प्रभुः॥ ३ ॥ तस्यपुत्रशतंराजन्नासीत्परमधार्मिकं॥ तांस्तुसर्वान्महीपालानिक्ष्वाकुरकरोत्प्रभुः॥ ४ ॥ तेषांज्येष्ठस्तुविंशोभूत्प्रतिमानंधनुष्मतां॥ विंशस्यपुत्रःकल्याणोविविंशोनामभारत॥ ५॥ विविंशस्यसुताराजन्बभूवुर्दशपंचच ॥ सर्वेधनुषिविक्रांताब्रह्मण्याःसत्यवादिनः॥ ६॥ दानधर्मरताःशांताःसततंप्रियवादिनः॥ तेषांज्येष्ठःखनीनेत्रःसतान्सर्वानपीडयत्॥ ७॥ खनीनेत्रस्तुविक्रांतोजित्वाराज्यमकंटकं॥ नाशकद्रक्षितुंराज्यंनान्वरज्यंततंप्रजाः॥ ८॥ तमपास्यचतद्राज्येतस्यपुत्रंसुवर्चसं॥ अभ्यषिंचंतराजेंद्रमुदिताह्यभवंस्तदा ॥ ९ ॥ सपितुर्विक्रियांदृष्ट्वाराज्यान्निरसनंचतत्॥ नियतोवर्त्तयामासप्रजाहितचिकीर्षया ॥ १० ॥ ब्रह्मण्यःसत्यवादीचशुचिःशमदमान्वितः ॥ प्रजास्तंचान्वरज्यंतधर्मनित्यंमनस्विनं॥ ११ ॥ तस्यधर्मप्रवृत्तस्यव्यशीर्यत्कोशवाहनं॥ तंक्षीणकोशंसामंताःसमंतात्पर्यपीडयन्॥ १२॥ सपीड्यमानोबहुभिःक्षीणकोशाश्ववाहनः ॥ आर्त्तिमार्च्छत्परांराजासहभृत्यैःपुरेणच ॥ १३॥ नचैनमभिहंतुंतेशक्नुवंतिबलक्षये॥ सम्यग्वृत्तोहिराजासधर्मनित्योयुधिष्ठिर॥ १४॥ यदातुपरमामार्तिंगतोसौसपुरोनृपः॥ ततःप्रदध्मौसकरंप्रादुरासीत्ततोबलं॥ १५॥ ततस्तानजयत्सर्वान्प्रातिसीमान्नराधिपान्॥ एतस्मात्कारणाद्राजन्विश्रुतःसकरंधमः॥१६॥ तस्यकारंधमःपुत्रस्त्रेतायुगमुखेभवत्॥ इंद्रादनवरःश्रीमान्देवैरपिसुदुर्जयः॥ १७॥ तस्यसर्वेमहीपालावर्त्तंतेस्मवशेतदा॥ सहिसम्राडभूत्तेषांवृत्तेनचबलेनच ॥ १८ ॥ अविक्षिन्नामधर्मात्माशौर्येणेंद्रसमोभवत्॥ यज्ञशीलोधर्मरतिर्धृतिमान्संयतेंद्रियः॥ १९॥

दिनाअध्यायद्वयेनअत्यंतंमहांतोपिकर्मैवानुतिष्ठंतीतिकर्ममाहात्म्यख्यापनार्थं ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ कथमिति ॥ १ ॥

तेजसादित्यसदृशःक्षमयापृथिवीसमः ॥ बृहस्पतिसमोबुद्ध्याहिमवानिवसुस्थिरः ॥ २० ॥ कर्मणामनसावाचादमेनप्रशमेनच ॥ मनांस्याराधयामासप्रजानांसमहीपतिः ॥ २१ ॥ यईजेहयमेधानांशतेनविधिवत्प्रभुः ॥ याजयामासयंविद्वान्स्वयमेवांगिराःप्रभुः ॥ २२ ॥ तस्यपुत्रोतिचक्रामपितरंगुणवत्तया ॥ मरुत्तोनामधर्मज्ञश्चक्रवर्त्तीमहायशाः ॥ २३ ॥ नागायुतसमप्राणःसाक्षाद्विष्णुरिवापरः ॥ सयक्ष्यमाणोधर्मात्माशातकुंभमयान्युत ॥ २४ ॥ कारयामासशुभ्राणिभाजनानिसहस्रशः ॥ मेरुंपर्वतमासाद्यहिमवत्पार्श्वउत्तरे ॥ २५ ॥ कांचनःसुमहान्पादस्तत्रकर्मचकारसः ॥ ततःकुंडानिपात्रीश्चपिठराण्यासनानिच ॥ २६ ॥ चक्रुःसुवर्णकर्त्तारोयेषांसंख्यानविद्यते ॥ तस्यैवचसमीपेतुयज्ञवाटोबभूवह ॥ २७ ॥ ईजेतत्रसधर्मात्माविधिवत्पृथिवीपतिः ॥ मरुत्तःसहितैःसर्वैःप्रजापालैर्नराधिपः ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप० संवर्त्तमरुत्तीयेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ कथंवीर्यःसमभवत्सराजावदतांवर ॥ कथंचजातरूपेणसमयुज्यतसद्विज ॥ १ ॥ क्वचतत्सांप्रतंद्रव्यंभगवन्नवतिष्ठते ॥ कथंचशक्यमस्माभिस्तदवाप्तुंतपोधन ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ असुराश्चैवदेवाश्चदक्षस्यासन्प्रजापतेः ॥ अपत्यंबहुलंतातसंस्पर्धंतपरस्परं ॥ ३ ॥ तथैवांगिरसःपुत्रौव्रततुल्यौबभूवतुः ॥ बृहस्पतिर्बृहत्तेजाः संवर्त्तश्चतपोधनः ॥ ४ ॥ तावतिस्पर्धिनौराजन्पृथगास्तांपरस्परं ॥ बृहस्पतिःससंवर्त्तंबाधतेस्मपुनःपुनः ॥ ५ ॥ सबाध्यमानःसततंभ्रात्राज्येष्ठेनभारत ॥ अर्थानुत्सृज्यदिग्वासावनवासमरोचयत् ॥ ६ ॥ वासवोप्यसुरान्सर्वान्विजित्यचनिपात्यच ॥ इंद्रत्वंप्राप्यलोकेषुततोवव्रेपुरोहितं ॥ ७ ॥ पुत्रमंगिरसोज्येष्ठंविप्रज्येष्ठंबृहस्पतिं ॥ याज्यस्त्वंगिरसःपूर्वमासीद्राजाकरंधमः ॥ ८ ॥ वीर्येणाप्रतिमोलोकेवृत्तेनचबलेनच ॥ शतक्रतुरिवौजस्वीधर्मात्मासंशितव्रतः ॥ ९ ॥ वाहनंयस्ययोधाश्चमित्राणिविविधानिच ॥ शयनानिचमुख्यानिमहार्हाणिचसर्वशः ॥ १० ॥ ध्यानादेवाभवद्राजन्मुखवातेनसर्वशः ॥ सगुणैःपार्थिवान्सर्वान्वशेचक्रेनराधिपः ॥ ११ ॥ संजीव्यकालमिष्टंचसशरीरोदिवंगतः ॥ बभूवतस्यपुत्रस्तुययातिरिवधर्मवित् ॥ १२ ॥ अविक्षिन्नामशत्रुंजित्सवशेकृतवान्महीं ॥ विक्रमेणगुणैश्चैवपितेवासीत्सपार्थिवः ॥ १३ ॥ तस्यवासवतुल्योभून्मरुत्तोनामवीर्यवान् ॥ पुत्रस्तमनुरक्ताभूत्पृथिवीसागरांबरा ॥ १४ ॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥

स्पर्धतेसस्मसततंदेवराजेननित्यदा ॥ वासवोपिमरुत्तेनस्पर्धतेपांडुनंदन ॥ १५ ॥ शुचिःसगुणवानासीन्मरुत्तःपृथिवीपतिः ॥ यतमानोपियंशक्रोनविशेषयतिस्मह ॥ १६ ॥ सोशक्नुवन्विशेषायसमाहूयबृहस्पतिं ॥ उवाचेदंवचोदेवैःसहितोहरिवाहनः ॥ १७ ॥ बृहस्पतेमरुत्तस्यमास्मकार्षीःकथंचन ॥ दैवंकर्माथपित्र्यंवाकर्त्तासिममचेत्प्रियं ॥ १८ ॥ अहंहित्रिषुलोकेषुसुराणांचबृहस्पते ॥ इंद्रत्वंप्राप्तवानेकोमरुत्तस्तुमहीपतिः ॥ १९ ॥ कथंत्ह्यमर्त्यंब्रह्मंस्त्वंयाजयित्वासुराधिपं ॥ याजयेर्मृत्युसंयुक्तंमरुत्तमविशंकया ॥ २० ॥ मांमावृणीष्वभद्रंतेमरुत्तंवामहीपतिं ॥ परित्यज्यमरुत्तंवायथाजोषंभजस्वमां ॥ २१ ॥ एवमुक्तःसकौरव्यदेवराज्ञाबृहस्पतिः ॥ मुहूर्त्तमिवसंचिंत्यदेवराजानमब्रवीत् ॥ २२ ॥ त्वंभूतानामधिपतिस्त्वयिलोकाःप्रतिष्ठिताः ॥ नमुचेर्विश्वरूपस्यनिहंतात्वंबलस्यच ॥ २३ ॥ त्वमाजहर्थदेवानामेकोवीरश्रियंपरां ॥ त्वंबिभर्षिभुवंद्यांचसदैवबलसूदन ॥ २४ ॥ पौरोहित्यंकथंकृत्वातवदेवगणेश्वर ॥ याजयेयमहंमर्त्यंमरुत्तंपाकशासन ॥ २५ ॥ समाश्वसिहिदेवेंद्रनाहंमर्त्यस्यकर्हिचित् ॥ ग्रहीष्यामिस्रुवंयज्ञेशृणुचेदंवचोमम ॥ २६ ॥ हिरण्यरेतानोष्णःस्यात्परिवर्त्तेतमेदिनी ॥ भासंतुनरविःकुर्यान्नतुसत्यंचलेन्मयि ॥ २७ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ बृहस्पतिवचःश्रुत्वाशक्रोविगतमत्सरः ॥ प्रशस्यैनंविवेशाथस्वमेवभवनंतदा ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ बृहस्पतेश्चसंवादंमरुत्तस्यचधीमतः ॥ १ ॥ देवराजस्यसमयंकृतमांगिरसेनह ॥ श्रुत्वामरुत्तोनृपतिर्यज्ञमाहारयत्परं ॥ २ ॥ संकल्प्यमनसायज्ञंकरंधमसुतात्मजः ॥ बृहस्पतिमुपागम्यवाग्मीवचनमब्रवीत् ॥ ३ ॥ भगवन्यन्मयापूर्वमभिगम्यतपोधन ॥ कृतोऽभिसंधिर्यज्ञस्यभवतोवचनाद्गुरो ॥ ४ ॥ तमहंयष्टुमिच्छामिसंभाराःसंभृताश्चमे ॥ याज्योस्मिभवतःसाधोतत्प्राप्नुहिविधत्स्वच ॥ ५ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ नकामयेयाजयितुंत्वामहंपृथिवीपते ॥ वृतोस्मिदेवराजेनप्रतिज्ञातंचतस्यमे ॥ ६ ॥ ॥ मरुत्तउवाच ॥ ॥ पित्र्यमस्मितवक्षेत्रंबहुमन्येचतेभृशं ॥ तवास्मियाज्यतांप्राप्तोभजमानंभजस्वमां ॥ ७ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अमर्त्यंयाजयित्वाहंयाजयिष्येकथंनरं ॥ मरुत्तगच्छवामावानिवृत्तोस्म्यद्ययाजनात् ॥ ८ ॥

संवर्त्तमरुत्तयोःसंयोगंकथयन्नारदमुखेनवाराणसीमाहात्म्यंसूचयति व्यासउवाच अत्राप्युदाहरंतीममित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ उन्मत्तवेषमिति अत्रकुणपदर्शनेनमहेश्वरदर्शनसिद्धिर्दर्शयताकुणपस्यमहेश्वरप्रतिमात्वंसूचितं तथाचा

नत्वांयाजयितास्म्यद्यवृणुयंत्वमिहेच्छसि ॥ उपाध्यायंमहाबाहोयस्तेयज्ञंकरिष्यति ॥ ९ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुनृपतिर्मरुत्तोव्रीडितोभवत् ॥ प्रत्या
गच्छन्सुसंविग्नोददर्शपथिनारदं ॥ १० ॥ देवर्षिणासमागम्यनारदेनसपार्थिवः ॥ विधिवत्प्रांजलिस्तस्थावथैनंनारदोब्रवीत् ॥ ११ ॥ राजर्षेनातिहृष्टोसिकच्चि
त्क्षेमंतवानघ ॥ क्वगतोसिकुतश्चेदमप्रीतिस्थानमागतं ॥ १२ ॥ श्रोतव्यंचेन्मयाराजन्ब्रूहिमेपार्थिवर्षभ ॥ व्यपनेष्यामितेमन्युंसर्वयत्नैर्नराधिप ॥ १३ ॥ एवमु
क्तोमरुत्तःसनारदेनमहर्षिणा ॥ विप्रलंभमुपाध्यायात्सर्वमेवन्यवेदयत् ॥ १४ ॥ ॥ मरुत्तउवाच ॥ ॥ गतोस्म्यंगिरसःपुत्रंदेवाचार्यंबृहस्पतिं ॥ यज्ञार्थमृत्वि
जंद्रष्टुंसचमांनाभ्यनंदत ॥ १५ ॥ प्रत्याख्यातश्चतेनाहंजीवितुंनाद्यकामये ॥ परित्यक्तश्चगुरुणादूषितश्चास्मिनारद ॥ १६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तु
राज्ञासनारदःप्रत्युवाचह ॥ आविक्षितंमहाराजवाचासंजीवयन्निव ॥ १७ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ राजन्नंगिरसःपुत्रःसंवर्त्तोनामधार्मिकः ॥ चंक्रमीतिदिशः
सर्वादिग्वासामोहयन्प्रजाः ॥ १८ ॥ तंगच्छयदियाज्यंत्वांनवांछतिबृहस्पतिः ॥ प्रसन्नस्त्वांमहातेजाःसंवर्त्तोयाजयिष्यति ॥ १९ ॥ ॥ मरुत्तउवाच ॥ ॥ सं
जीवितोहंभवतावाक्येनानेननारद ॥ पश्येयंक्वनुसंवर्त्तंशंसमेवदतांवर ॥ २० ॥ कथंचतस्मैवर्त्तेयंकथंमांनपरित्यजेत् ॥ प्रत्याख्यातश्चतेनापिनाहंजीवितुमुत्स
हे ॥ २१ ॥ ॥ नारदउवाच ॥ ॥ उन्मत्तवेषंबिभ्रत्सचंक्रमीतियथासुखं ॥ वाराणस्यांमहाराजदर्शनेप्सुर्महेश्वरं ॥ २२ ॥ तस्याद्वारंसमासाद्यन्यसेथाःकुणपंक्व
चित् ॥ तंदृष्ट्वायोनिवर्त्तेतसंवर्त्तःसमहीपते ॥ २३ ॥ तंपृष्ठतोनुगच्छेथायत्रगच्छेत्सवीर्यवान् ॥ तमेकांतेसमासाद्यप्रांजलिःशरणंव्रजेः ॥ २४ ॥ पृच्छेत्त्वांयदि
केनाहंतवाख्यातइतिस्मह ॥ ब्रूयास्त्वंनारदेनेतिसंवर्त्तकथितोसिमे ॥ २५ ॥ सचेत्त्वामनुयुंजीतममानुगमनेप्सया ॥ शंसेथावह्निमारूढंमामपित्वमशंकया
॥ २६ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यपूजयित्वाचनारदं ॥ अभ्यनुज्ञायराजर्षिर्ययौवाराणसींपुरीं ॥ २७ ॥ तत्रगत्वायथोक्तंसपुर्याद्वारेमहायशाः ॥
कुणपंस्थापयामासनारदस्यवचःस्मरन् ॥ २८ ॥ यौगपद्येनविप्रश्चपुरीद्वारमथाविशत् ॥ ततःसकुणपंदृष्ट्वासहसासंन्यवर्त्तत ॥ २९ ॥

विमुक्तंप्रकृत्यअत्रहिजंतोःप्राणेषूत्क्रममाणेषुरुद्रस्तारकंब्रह्मव्याचष्टेयेनासावमृतीभूत्वामोक्षीभवतीतिसिद्धः कुणपाभिमानिनोजीवस्यब्रह्मभावोऽपूर्वोज्ञापितः एवंचोपरिधारणाविधिवद्विधिरेवायमित्युप
पादितमुत्तरयायाते ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ ७ ॥ कथमस्मीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सत्रिणंकपटवेषच्छन्नं ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सतंनिवृत्तमालक्ष्यप्रांजलिःपृष्ठतोन्वगात्॥ आविक्षितोमहीपालःसंवर्त्तमुपशिक्षितुं॥ ३० ॥ सचतंविजनेदृष्ट्वापांसुभिःकर्दमेनच॥ श्लेष्मणाचैवराजानंष्ठी वनैश्चसमाकिरत्॥ ३१ ॥ सतथाबाध्यमानोवैसंवर्त्तेनमहीपतिः॥ अन्वगादेवतमृषिंप्रांजलिःसंप्रसादयन्॥ ३२॥ ततोनिवर्त्यसंवर्त्तःपरिश्रांतउपाविशत्॥ शीतलच्छायमासाद्यन्यग्रोधंबहुशाखिनं॥ ३३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेषष्ठोऽध्यायः॥ ६॥ ॥७॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥कथमस्मित्वयाज्ञातःकेनवाकथितोस्मिते ॥ एतदाचक्ष्वमेतत्त्वमिच्छसेचेन्ममप्रियं ॥ १ ॥ सत्यंतेब्रुवतःसर्वेसंपत्स्यंतेमनोरथाः॥ मिथ्याचब्रुवतोमूर्धाशतधातेस्फुटिष्यति॥ २॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥नारदेनभवान्मह्यमाख्यातोह्यटतापथि॥ गुरुपुत्रोममेतित्वंततोमेप्रीतिरुत्तमा॥३॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥सत्यमेतद्भवानाहसमांजानातिसत्रिणं॥ कथयस्वतदेतन्मेक्वनुसंप्रतिनारदः॥४॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥भवंतंकथयित्वातुममदेवर्षिसत्तमः॥ ततोमामभ्यनुज्ञायप्रविष्टोहव्यवाहनं॥ ५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥श्रुत्वातुपार्थिवस्यैतत्संवर्त्तःप्रमुदंगतः॥ एतावदहमप्येवंशक्नुयामितिसोब्रवीत्॥ ६॥ ततोमरुत्तमुन्मत्तोवाचानिर्भर्त्सयन्निव॥ रूक्षयाब्राह्मणोराजन्पुनःपुनरथाब्रवीत्॥ ७ ॥ वातप्रधानेनमयास्वचित्तवशवर्त्तिना॥ एवंविकृतरूपेणकथंयाजितुमिच्छसि॥८॥ भ्रातामसमर्थश्चवासवेनचसंगतः॥ वर्त्ततेयाजनेचैवतेनकर्माणिकारय॥ ९॥ गार्हस्थ्यंचैवयाज्याश्चसर्वागृह्याश्चदेवताः॥ पूर्वजेनममाक्षिप्तं शरीरंवर्जितंत्विदं॥ १० ॥ नाहंतेनाननुज्ञातस्त्वामाविक्षितकर्हिचित्॥ याजयेयंकथंचिद्वैसहिपूज्यतमोमम॥ ११ ॥ सत्वंबृहस्पतिंगच्छतमनुज्ञाप्यचाव्रज॥ ततोहंयाजयिष्येत्वांयदियष्टुमिहेच्छसि॥ १२॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥बृहस्पतिंगतःपूर्वमहंसंवर्त्ततच्छृणु॥ नमांकामयतेयाज्यमसौवासवकाम्यया॥ १३॥ अमरंयाज्यमासाद्ययाजयिष्येनमानुषं॥ शक्रेणप्रतिषिद्धोहंमरुत्तंमास्मयाजयेः॥ १४॥ स्पर्धतेहिमयाविप्रसदाहिसतुपार्थिवः॥ एवमस्त्वितिचाप्युक्तोभ्रातेबलसूदनः॥ १५॥ समामधिगतंप्रेम्णायाज्यत्वेनबुभूषति॥ देवराजंसमाश्रित्यतद्विद्धिमुनिपुंगव॥१६॥ सोहमिच्छामिभवतासर्वस्वेनापियाजितुं॥ कामयेसमतिक्रांतुंवासवंत्वत्कृतैर्गुणैः॥ १७॥ नहिमेवर्त्ततेबुद्धिर्गंतुंब्रह्मन्बृहस्पतिं॥ प्रत्याख्यातोहितेनास्मितथानपकृतेसति॥ १८॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥

॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥७॥ गिरेर्हिमवतइत्यष्टमेतस्मैभगवतेकृत्वानमइत्यादित

॥ संवर्त्तउवाच ॥ ॥ चिकीर्षसियथाकामंसर्वमेतत्त्वयिध्रुवं ॥ यदिसर्वानभिप्रायान्कर्त्तासिममपार्थिव ॥ १९ ॥ याज्यमानंमयाहित्वांबृहस्पतिपुरंदरौ ॥ द्विषेतां समभिकुद्धावेतदेकंसमर्थये: ॥ २० ॥ स्थैर्यमत्रकथंमेस्यात्स्त्वंनिःसंशयंकुरु ॥ कुपितस्त्वांनहीदानींभस्मकुर्यांसबांधवं ॥ २१ ॥ ॥ मरुत्तउवाच ॥ ॥ यावत्त पेत्सहस्रांशुस्तिष्ठेरंश्चापिपर्वताः ॥ तावल्लोकान्नलभेयंत्यजेयंसंगतंयदि ॥ २२ ॥ माचापिशुभबुद्धित्वंलभेयमिहकर्हिचित् ॥ विषयैःसंगतंचास्तुत्यजेयंसंगतंय दि ॥ २३ ॥ ॥ संवर्त्तउवाच ॥ ॥ आविक्षितशुभाबुद्धिर्वर्त्ततांतवकर्मसु ॥ याजनंहिममाप्येववर्त्ततेत्वद्दिपार्थिव ॥ २४ ॥ अभिधास्येचतेराजन्नक्षयंद्रव्यमुत्त मं ॥ येनदेवान्सगंधर्वान्शक्रंचाभिभविष्यसि ॥ २५ ॥ नतुमेवर्त्ततेबुद्धिर्धनेयाज्येषुवापुनः ॥ विप्रियंतुकरिष्यामिभ्रातुश्चेंद्रस्यचोभयोः ॥ २६ ॥ गमयिष्यामि शक्रेणसमतामपितेध्रुवं ॥ प्रियंचतेकरिष्यामिसत्यमेतद्ब्रवीमिते ॥ २७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधि०प० अश्व०प०संवर्त्तमरुत्तीयेसप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ संवर्त्तउवाच ॥ ॥ गिरेर्हिमवतःपृष्ठेमुंजवान्नामपर्वतः ॥ तप्यतेयत्रभगवांस्तपोनित्यमुमापतिः ॥ १ ॥ वनस्पतीनांमूलेषुशृंगेषुविषमेषुच ॥ गुहासुशैलरा जस्ययथाकामंयथासुखं ॥ २ ॥ उमासहायोभगवान्यत्रनित्यंमहेश्वरः ॥ आस्तेशूलीमहातेजानानाभूतगणावृतः ॥ ३ ॥ तत्ररुद्राश्चसाध्याश्चविश्वेथवसवस्त था ॥ यमश्चवरुणश्चैवकुबेरश्चसहानुगः ॥ ४ ॥ भूतानिचपिशाचाश्चनासत्यावपिचाश्विनौ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैवयक्षादेवर्षयस्तथा ॥ ५ ॥ आदित्यामरुतश्चैव यातुधानाश्चसर्वशः ॥ उपासंतेमहात्मानंबहुरूपमुमापतिं ॥ ६ ॥ रमतेभगवांस्तत्रकुबेरानुचरैःसह ॥ विकृतैर्विकृताकारैःक्रीडद्भिःपृथिवीपते ॥ ७ ॥ श्रियाज्व लन्दृश्यतेवैबालादित्यसमद्युतिः ॥ नरूपंशक्यतेतस्यसंस्थानंवाकदाचन ॥ ८ ॥ निर्देष्टुंप्राणिभिःकैश्चित्प्राकृतैर्मांसलोचनैः ॥ नोष्णंनशिशिरंतत्रनवायुर्नचभा स्करः ॥ ९ ॥ नजराक्षुत्पिपासेवानमृत्युर्नभयंनृप ॥ तस्यशैलस्यपार्श्वेषुसर्वेषुजयतांवर ॥ १० ॥ धातवोजातरूपस्यरश्मयःसवितुर्यथा ॥ रक्ष्यंतेतेकुबेरस्यसहा यैरुद्यतायुधैः ॥ ११ ॥ चिकीर्षद्भिःप्रियंराजन्कुबेरस्यमहात्मनः ॥ तस्मैभगवतेकृत्वानमःशर्वायवेधसे ॥ १२ ॥ रुद्रायशितिकंठायपुरुषायसुवर्चसे ॥ कपर्दिने करालायहर्यक्षणेवरदायच ॥ १३ ॥ त्र्यक्षणेपूष्णोदंतभिदेवामनायशिवायच ॥ याम्यायाव्यक्तरूपायसद्वृत्तेशंकरायच ॥ १४ ॥

सुवर्णमवाप्स्यसीत्यंतंसुवर्णकामस्यजप्यंस्तोत्रं तस्यसंवर्त्तऋषिः हिरण्यबाहुरुग्रोदेवता अनुष्टुप्छंदः अत्रशतंनामानिचतुर्थ्यंतानि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिके

क्षेम्यायहरिकेशायस्थाणवेपुरुषायच ॥ हरिनेत्रायमुंडायकुद्धायोत्तरणायच ॥ १५॥ भास्करायसुतीर्थायदेवदेवायरंहसे ॥ उष्णीषिणेसुवक्रायसहस्राक्षाय मीढुषे ॥ १६ ॥ गिरिशायप्रशांताययतयेचीरवाससे ॥ बिल्वदंडायसिद्धायसर्वदंडधरायच ॥ १७ ॥ मृगव्याधायमहतेधन्विनेथभवायच ॥ वरायसोमवक्रा यसिद्धमंत्रायचक्षुषे ॥ १८ ॥ हिरण्यबाहवेराजन्नुग्रायपतयेदिशां ॥ लेलिहानायगोष्ठायसिद्धमंत्रायवृष्णये ॥ १९ ॥ पशूनांपतयेचैवभूतानांपतयेनमः ॥ वृ षायमातृभक्तायसेनान्येमध्यमायच ॥ २० ॥ स्रुवहस्तायपतयेधन्विनेभार्गवायच ॥ अजायकृष्णनेत्रायविरूपाक्षायचैवह ॥ २१ ॥ तीक्ष्णदंष्ट्रायतीक्ष्णायवै श्वानरमुखायच ॥ महाद्युतयेऽनंगायसर्वायपतयेविशां ॥ २२ ॥ विलोहितायदीप्तायदीप्ताक्षायमहौजसे ॥ वसुरेतःसुवपुषेपृथवेकृत्तिवाससे ॥ २३ ॥ कपाल मालिनेचैवसुवर्णमुकुटायच ॥ महादेवायकृष्णायत्र्यंबकायानघायच ॥ २४ ॥ क्रोधनायानृशंसायमृदवेबाहुशालिने ॥ दंडिनेतप्ततपसेतथैवाक्रूरकर्मणे ॥ २५ ॥ सहस्रशिरसेचैवसहस्रचरणायच ॥ नमःस्वधास्वरूपायबहुरूपायदंष्ट्रिणे ॥ २६ ॥ पिनाकिनंमहादेवंमहायोगिनमव्ययं ॥ त्रिशूलहस्तंवरदंत्र्यंबकंभुव नेश्वरं ॥ २७ ॥ त्रिपुरघ्नंत्रिनयनंत्रिलोकेशंमहौजसं ॥ प्रभवंसर्वभूतानांधारणंधरणीधरं ॥ २८ ॥ ईशानंशंकरंसर्वंशिवंविश्वेश्वरंभवं ॥ उमापतिंपशुपतिंविश्व रूपंमहेश्वरं ॥ २९ ॥ विरूपाक्षंदशभुजंदिव्यगोवृषभध्वजं ॥ उग्रंस्थाणुंशिवंरौद्रंशर्वंगौरीशमीश्वरं ॥ ३० ॥ शितिकंठमजंशुक्रंपृथुंपृथुहरंवरं ॥ विश्वरूपंविरूपा क्षंबहुरूपमुमापतिं ॥ ३१ ॥ प्रणम्यशिरसादेवमनंगांगहरंहरं ॥ शरण्यंशरणंयाहिमहादेवंचतुर्मुखं ॥ ३२ ॥ एवंकृत्वानमस्तस्मैमहादेवायरंहसे ॥ महात्मनेक्षि तिपतेतत्सुवर्णमवाप्स्यसि ॥ ३३ ॥ सुवर्णमाहरिष्यंतस्तत्रगच्छंतुतेनराः ॥ इत्युक्तःसवचस्तेनचक्रेकारंधमात्मजः ॥ ३४ ॥ ततोऽतिमानुषंसर्वंचक्रेयज्ञस्यसंवि धिं ॥ सौवर्णानिचभांडानिसंचक्रुस्तत्रशिल्पिनः ॥ ३५ ॥ बृहस्पतिस्तुतांश्रुत्वामरुत्तस्यमहीपतेः ॥ समृद्धिमतिदेवेभ्यःसंतापमकरोद्भृशं ॥ ३६ ॥ सतप्यमानोवै वर्ण्यंकृशत्वंचागमत्परं ॥ भविष्यतिहिमेशत्रुःसंवर्त्तोवसुमानिति ॥ ३७ ॥ तंश्रुत्वाभृशसंतप्तंदेवराजोबृहस्पतिं ॥ अधिगम्यामरवृतःप्रोवाचेदंवचस्तदा ॥ ३८ ॥

इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वर्पणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥इंद्रउवाच॥ ॥कच्चित्सुखंस्वपिषित्वंबृहस्पतेकच्चिन्मनोज्ञाःपरिचारकास्ते॥ कच्चिद्देवानांसुखकामोसिविप्रकच्चिद्देवास्त्वांपरिपालयंति॥१॥ ॥बृहस्पतिरुवा
च॥ ॥सुखंशयेशयनेदेवराजतथामनोज्ञाःपरिचारकामे॥तथादेवानांसुखकामोस्मिनित्यंदेवाश्चमांसुभृशंपालयंति॥२॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥कुतोदुःखंमान
संदेहजंवापांडुर्विवर्णश्चकुतस्त्वमद्य॥ आचक्ष्वमेब्राह्मणयावदेतान्निहन्मिसर्वांस्तवदुःखकर्तॄन्॥ ३॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ ॥ मरुत्तमाहुर्मघवन्यक्ष्यमाणं
महायज्ञेनोत्तमदक्षिणेन॥ संवर्त्तोयाजयतीतिमेश्रुतंतदिच्छामिनसतंयाजयेत॥४॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥सर्वान्कामाननुयातोसिविप्रयस्त्वंदेवानांमंत्रवित्सु
पुरोधाः॥ उभौचतेजरामृत्यूव्यतीतौकिंसंवर्त्तस्तवकर्त्ताद्यविप्र॥५॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ ॥देवैःसहत्वमसुरान्प्रणुद्यजिघांससेचाप्युतसानुबंधान्॥ यंयंसमृ
द्धंपश्यसितत्रतत्रदुःखंसपत्नेषुसमृद्धिभावः॥ ६॥ अतोस्मिदेवेंद्रविवर्णरूपःसपत्नोमेवर्धतेतन्निशम्य॥ सर्वोपायैर्मघवन्संनियच्छसंवर्त्तंवापार्थिवंवामरुत्तं
॥७॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥एहिगच्छप्रहितोजातवेदोबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते॥ अयंवैत्वांयाजयिताबृहस्पतिस्तथाऽमरंचैवकरिष्यतीति॥८॥ ॥अग्निरुवाच॥
अहंगच्छामिमघवन्दूतोद्यबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते॥ वाचंसत्यांपुरुहूतस्यकर्त्तुंबृहस्पतेश्चापचितिंचिकीर्षुः॥ ९॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥ततःप्रायाद्धूमकेतुर्महा
त्माबलानिसर्वाणिवीरुधश्चाप्यमृद्नन्॥ कामाद्धिमांतेपरिवर्त्तमानःकाष्ठातिगोमातरिश्वेवनर्दन्॥१०॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥आश्चर्यमद्यपश्यामिरूपिणंव
ह्निमागतं॥ आसनंसलिलंपाद्यंगांचोपानयवैमुने॥ ११॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥आसनंसलिलंपाद्यंप्रतिनंदामितेनघ॥ इंद्रेणतुसमादिष्टंविद्धिमांदूतमाग
तं॥ १२॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥कच्चिच्छ्रीमान्देवराजःसुखीचकच्चिच्चास्मान्प्रीयतेधूमकेतो॥ कच्चिद्देवाअस्यवशेयथावत्तद्ब्रूहित्वंममकात्स्न्येनदेव॥ १३॥
अग्निरुवाच॥ ॥शक्रोभृशंसुसुखीपार्थिवेंद्रप्रीतिंचेच्छत्यजरांवैत्वयासः॥ देवाश्चसर्वेवशगास्तस्यराजन्संदेशंत्वंशृणुमेदेवराज्ञः॥ १४॥ यदर्थंमांप्राहिणो
त्वत्सकाशंबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते॥ अयंगुरुर्याजयतांनृपत्वांमर्त्यंसंतमममरंत्वांकरोतु॥ १५॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥संवर्त्तोयंयाजयिताद्विजोमांबृहस्पतेरं
जलिरेषतस्य॥ नचैवासौयाजयित्वामहेंद्रंमर्त्यंसंतंयाजयन्नद्यशोभेत्॥ १६॥ ॥अग्निरुवाच॥ ॥येवैलोकादेवलोकेमहांतःसंप्राप्स्यसेतान्देवराजप्रसा
दात्॥ त्वांचेदसौयाजयेद्वैबृहस्पतिर्नूनंस्वर्गंत्वंजयेःकीर्त्तियुक्तः॥ १७॥

कच्चिदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ब्रह्मविदांमाहात्म्यंतदनुग्रहेणदेवाअपिदासाभवंतीतिनवमदशमयोरुक्तं तत्रनवमेनाहंदौर्बल्याद्वृत्रेणजितइतिवक्तुंस्वसा
मर्थ्यमिंद्रोवह्निंप्रतिवदति नगंडिकाकारयोगंकरेणुं नगंपर्वतं डीयतेविहायसागच्छतीतिडीःपक्षीअल्पोडीडिंकामक्षिकामशकादिस्तस्याआकारेणयोगोस्यास्तीत्येवंरूपमणुंसूक्ष्मंकरेकुर्वे कुजश्छांदसंभौ
वादिकत्वं करेणेतिपाठेकरोमीत्यध्याहारः पाथोधिकेरकर्त्तुमगस्त्यइवाहंपर्वतमपिमशकीकर्त्तुंसमर्थोस्मीत्यर्थः कुतस्तर्हित्वत्रस्त्वांनाराधितवानित्यतआह नचारिसोमंप्रपिबामिवह्ने अरिसोमंशत्रुदत्तंसोमं

तथालोकामानुषायेचदिव्याःप्रजापतेश्चापियेवैमहांतः ॥ तेतेजितादेवराज्यंचकुत्स्नंबृहस्पतिर्याजयेच्चेन्नरेंद्र ॥ १८ ॥ ॥ संवर्त्तउवाच ॥ ॥ मास्मैवत्वंपुनरागाः
कथंचिद्वृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ मात्वांधक्ष्येचक्षुषादारुणेनसंक्रुद्धोहंपावकत्वंनिबोध ॥ १९ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ ततोदेवानगमद्धूमकेतुर्दाहाद्भीतोव्य
थितोश्वत्थपर्णवत् ॥ तंवैदृष्ट्वाप्राहशक्रोमहात्माबृहस्पतेःसन्निधौहव्यवाहं ॥ २० ॥ यस्त्वंगतःप्रहितोजातवेदोबृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥ तत्किंप्राहसनृपोयक्ष्य
माणःकच्चिद्वचःप्रतिगृह्णातितच्च ॥ २१ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ नतेवाचंरोचयतेमरुत्तोबृहस्पतेरंजलिंप्राहिणोत्सः ॥ संवर्त्तोमांयाजयितेत्युवाचपुनःपुनःसम
यायाच्यमानः ॥ २२ ॥ उवाचेदंमानुषायेचदिव्याःप्रजापतेर्येचलोकामहांतः ॥ तांश्चेल्लभेयंसंविदंतेनकृत्वातथापिनेच्छेयमितिप्रतीतः ॥ २३ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥
पुनर्गत्वापार्थिवंत्वंसमेत्यवाक्यंमदीयंप्रापयस्वार्थयुक्तं ॥ पुनर्यद्युक्तोनकरिष्यतेवचस्त्वत्तोवज्रंसंप्रहर्त्तास्मितस्मै ॥ २४ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ गंधर्वराड्या
त्वयंतत्रदूतोबिभेम्यहंवासवतत्रगंतुं ॥ संरब्धोमामब्रवीत्तीक्ष्णरोषःसंवर्त्तोवाक्यंचरितब्रह्मचर्यः ॥ २५ ॥ यद्यागच्छेःपुनरेवंकथंचिद्बृहस्पतिंपरिदातुंमरुत्ते ॥
दहेयंत्वांचक्षुषादारुणेनसंक्रुद्धइत्येतदवेहिशक्र ॥ २६ ॥ ॥ शक्रउवाच ॥ ॥ त्वमेवान्यान्दहसेजातवेदोनहित्वदन्योविद्यतेभस्मकर्त्ता ॥ त्वत्संस्पर्शात्सर्वलो
कोबिभेतिअश्रद्धेयंवदसेहव्यवाह ॥ २७ ॥ ॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ दिवंदेवेंद्रपृथिवींचसर्वांसंवेष्टयेस्त्वंस्वबलेनैवशक्र ॥ एवंविधस्येहसतस्तवासौकथंवृत्रस्त्रिदि
वंप्राग्जहार ॥ २८ ॥ ॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ नगंडिकाकारयोगंकरेणुंनचारिसोमंप्रपिबामिवह्ने ॥ नक्षीणशक्तौप्रहरामिवज्रंकोमेसुखायप्रहरेतमर्त्यः ॥ २९ ॥
प्रव्राजयेयंकालकेयान्पृथिव्यामपाकर्षन्दानवानंतरिक्षात् ॥ दिवःप्रह्लादमवसानमानयंकोमेसुखायप्रहरेतमानवः ॥ ३० ॥

त्वयैवसकुतोननिर्जितइत्यतआह नक्षीणशक्तौप्रहरामिवज्रमित्यादिना नशंडिकांजंगमोनोकरेणुरितिपाठेतुकरेणुर्हस्तीममऐरावतः शंडिकायुद्धंद्रविडभाषाप्रसिद्धेः तांप्रतिजंगमोगतिशीलोनभवतीतिनोअ
स्ति ऐरावतवाहनस्यमेशत्रुजयईषत्करइत्यर्थः शंडिकाशब्दस्तालव्यादिरिहज्ञेयः इंद्रोहंतित्वषभंशंडिकानामितिमंत्रवर्णात् दशमस्तूक्ततात्पर्यः शेषमतिरोहितार्थं ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ अग्निरुवाच ॥ ॥ यत्रशर्यातिंच्यवनोयाजयिष्यन्सहाश्विभ्यांसोममगृह्णदेकः ॥ तंत्वंक्रुद्धःप्रत्यषेधीःपुरस्ताच्छर्यातियज्ञंस्मरतंमहेंद्र ॥ ३१ ॥ वज्रंगृहीत्वाच पुरंदरत्वंसंप्रहार्षीश्च्यवनस्यातिघोरं ॥ सतेविप्रःसहवज्रेणबाहुमपागृह्णात्तपसाजातमन्युः ॥ ३२ ॥ ततोरोषात्सर्वतोघोररूपंसपत्नंतेजनयामासभूयः ॥ मदंनामासुरंविश्वरूपंयंत्वंदृष्ट्वाचक्षुषीसंन्यमीलः ॥ ३३ ॥ हनुरेकाजगतीस्थातथैकादिवंगतामहतोदानवस्य ॥ सहस्रंदंतानांशतयोजनानांसुतीक्ष्णानांघोररूपंबभूव ॥ ३४ ॥ वृत्ताःस्थूलाराजतस्तंभवर्णादंष्ट्राश्चतस्रोद्वेशतेयोजनानां ॥ सत्वांदंतान्विदशन्नभ्यधावज्जिघांसयाशूलमुद्यम्यघोरं ॥ ३५ ॥ अपश्यस्त्वंतंतदाघोररूपंसर्वैर्वैत्वांददृशुर्दर्शनीयं ॥ यस्माद्भीतःप्रांजलिस्त्वंमहर्षिमागच्छेथाःशरणंदानवघ्न ॥ ३६ ॥ क्षात्राद्बलाद्ब्रह्मबलंगरीयोनब्रह्मतःकिंचिदन्यद्गरीयः ॥ सोहंजानन्ब्रह्मतेजोयथावन्नसंवर्त्तंजेतुमिच्छामिशक्र ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

॥ इंद्रउवाच ॥ ॥ एवमेतद्ब्रह्मबलंगरीयोनब्राह्मणात्किंचिदन्यद्गरीयः ॥ आविक्षितस्यतुबलंनमृष्येवज्रमस्मैप्रहरिष्यामिघोरं ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रप्रहितोगच्छमरुत्तंसंवर्त्तेनसंगतंतंवदस्व ॥ बृहस्पतिंत्वमुपशिक्षस्वराजन्वज्रंवातेप्रहरिष्यामिघोरं ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ ततोगत्वाधृतराष्ट्रोनरेंद्रंप्रोवाचेदंवचनंवासवस्य ॥ ३ ॥ ॥ धृतराष्ट्रउवाच ॥ ॥ गंधर्वंमांधृतराष्ट्रंनिबोधत्वामागतंवक्तुकामंनरेंद्र ॥ ऐंद्रंवाक्यंशृणुमेराजसिंहयत्प्राहलोकाधिपतिर्महात्मा ॥ ४ ॥ बृहस्पतिंयाजकंत्वंवृणीष्ववज्रंवातेप्रहरिष्यामिघोरं ॥ वचश्चेदेतन्नकरिष्यसेमेप्राहैतदेतावदचिंत्यकर्मा ॥ ५ ॥ ॥ मरुत्तउवाच ॥ ॥ त्वंचैवैतद्वेत्थपुरंदरश्चविश्वेदेवावसवश्चाश्विनौच ॥ मित्रद्रोहेनिष्कृतिर्नास्तिलोकेमहत्पापंब्रह्महत्यासमंतत् ॥ ६ ॥ बृहस्पतिर्याजयतांमहेंद्रंदेवश्रेष्ठंवज्रभृतांवरिष्ठं ॥ संवर्त्तोमांयाजयिताद्यराजन्नतेवाक्यंतस्यवारोचयामि ॥ ७ ॥ ॥ गंधर्वउवाच ॥ ॥ घोरोनादःश्रूयतांवासवस्यनभस्तलेगर्जतोराजसिंह ॥ व्यक्तंवज्रंमोक्ष्यतेतेमहेंद्रःक्षेमंराजंश्चिंत्यतामेषकालः ॥ ८ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्तोधृतराष्ट्रेणराजन्श्रुत्वानादंनदतोवासवस्य ॥ तपोनित्यंधर्मविदांवरिष्ठंसंवर्त्तंतंज्ञापयामासकार्यं ॥ ९ ॥ ॥ मरुत्तउवाच ॥ ॥ इममात्मानंप्लवमानमाराद्ध्वादूरंतेननदृश्यतेद्य ॥ प्रपद्येहंशर्मविप्रेंद्रत्वत्तःप्रयच्छतस्मादभयंविप्रमुख्य ॥ १० ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

अयमायातिवैवज्रीदिशोविद्योतयन्दश॥ अमानुषेणघोरेणसदस्यास्त्रासिताहिनः॥ ११॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥भयंशक्राद्व्येतुतेराजसिंहप्रणोत्स्येहंभयमेत
त्सुघोरं॥ संस्तंभिन्याविद्ययाक्षिप्रमेवमाभैस्त्वमस्याभिभवात्प्रतीतः ॥ १२॥ अहंसंस्तंभयिष्यामिमाभैस्त्वंशक्रतोनृप॥ सर्वेषामेवदेवानांक्षयितान्यायुधा
निमे॥ १३॥ दिशोवज्रंव्रजतांवायुरेतुवर्षंभूत्वावर्षतांकाननेषु॥ आपःप्लुवंत्वंतरिक्षेवृथाचसौदामनीदृश्यतेमापिभैस्त्वं ॥ १४॥ वह्निर्देवस्त्रातुवासर्वतस्तेका
मान्सर्वान्वर्षतुवासवोवा॥ वज्रंतथास्थापयतांवधायमहाघोरंप्लवमानंजलौघैः॥ १५॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥घोरःशब्दःश्रूयतेवैमहास्वनोवज्रस्यैषसहितो
मारुतेन॥ आत्माहिमेप्रव्यथतेमुहुर्मुहुर्नमेस्वास्थ्यंजायतेचाद्यविप्र॥ १६॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥वज्रादुग्राद्व्येतुभयंतवाद्यवातोभूत्वाहन्मिनरेंद्रवज्रं॥ भयं
त्यक्त्वावरमन्यंवृणीष्वकंतेकामंमनसासाधयामि॥ १७॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥इंद्रःसाक्षात्सहसाभ्येतुविप्रहविर्यज्ञेप्रतिगृह्णातुचैव॥ स्वंस्वंधिष्ण्यंचैवजुषंतु
देवाहुतंसोमंप्रतिगृह्णंतुचैव॥ १८॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥अयमिंद्रोहरिभिरायातिराजन्देवैःसर्वैस्त्वरितैःस्तूयमानः॥ मंत्राहूतोयज्ञमिमंमयाद्यपश्यस्वैनंमंत्र
विस्रस्तकायं॥ १९॥ ततोदेवैःसहितोदेवराजोरथेयुंक्तातान्हरीन्वाजिमुख्यान्॥ आयाद्यज्ञमथराज्ञःपिपासुराविक्षितस्याप्रमेयस्यसोमं॥ २०॥ तमायांतंस
हितंदेवसंघैःप्रत्युद्ययौसपुरोधामरुत्तः॥ चक्रेपूजांदेवराजायचाग्र्यांयथाशास्त्रंविधिवत्प्रीयमाणः॥ २१॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥स्वागतंतेपुरुहूतेहविद्वन्यज्ञो
प्ययंसन्निहितेत्वयींद्र॥ शोशुभ्यतेबलवृत्रघ्नभूयःपिबस्वसोमंसुतमुद्यतंमया॥ २२॥ ॥मरुत्तउवाच॥ ॥शिवेनमांपश्यनमश्चतेस्तुप्राप्तोयज्ञःसफलंजीवितं
मे॥ अयंयज्ञंकुरुतेमेसुरेंद्रबृहस्पतेरवरजोविप्रमुख्यः॥ २३॥ ॥इंद्रउवाच॥ ॥जानामितेगुरुमेनंतपोधनंबृहस्पतेरनुजंतिग्मतेजसं॥ यस्याह्वानादागतोहं
नरेंद्रप्रीतिर्मेद्यत्वयिमन्युःप्रनष्टः॥ २४॥ ॥संवर्त्तउवाच॥ ॥यदिप्रीतस्त्वमसिवैदेवराजतस्मात्स्वयंशाधियज्ञेविधानं ॥ स्वयंसर्वान्कुरुभागान्सुरेंद्रजाना
त्वयंसर्वलोकश्चदेव॥ २५॥ ॥व्यासउवाच॥ ॥एवमुक्तस्त्वांगिरसेनशक्रःसमादिदेशस्वयमेवदेवान्॥ सभाःक्रियंतामावसथाश्चमुख्याःसहस्रशश्चित्रभू
ताःसमृद्धाः॥ २६॥ क्लृप्ताःस्थूणाःकुरुतारोहणानिगंधर्वाणामप्सरसांचशीघ्रं॥ यत्रनृत्येरन्नप्सरसःसमस्ताःस्वर्गोपमःक्रियतांयज्ञवाटः॥ २७॥ इत्युक्तास्तेचक्रु
राशुप्रतीतादिवौकसःशक्रवाक्यान्नरेंद्र॥ ततोवाक्यंप्राहराजानमिंद्रःप्रीतोराजन्पूज्यमानोमरुत्तं॥ २८॥

॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इत्युक्तेनृपतौतस्मिन्नित्यध्यायत्र यंकृष्णयुधिष्ठिरसंवादोब्रह्मविद्यासूत्रं ॥ १ ॥ उपप्लुतंराहुग्रस्तं ॥ २ ॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञानैकनाश्यःशोकोवृद्धोक्तिसहस्रेणवाकृतुसहस्रेणवाननश्यतीत्यभिसंदधानोभगवान्वासुदेवउवाच सर्वंजिह्ममिति जिह्मं

एषत्वयाहमिहराजन्समेत्ययेचाप्यन्येतवपूर्वेनरेंद्र ॥ सर्वाश्चान्यादेवताःप्रीयमाणाहविस्तुभ्यंप्रतिगृह्णंतुराजन् ॥ २९ ॥ आग्नेयंवैलोहितमालभंतांवैश्वदेवंबहु रूपंहिराजन् ॥ नीलंचोक्षाणंमेध्यमप्यालभंतांचलच्छिश्नंसंप्रदिष्टंद्विजाग्र्याः ॥ ३० ॥ ततोयज्ञोववृधेतस्यराजन्यत्रदेवाःस्वयमन्नानिजह्रुः ॥ यस्मिन्शक्रो ब्राह्मणैःपूज्यमानःसदस्योभूद्धरिमान्देवराजः ॥ ३१ ॥ ततःसंवर्त्तश्चैत्यगतोमहात्मायथावह्निःप्रज्वलितोद्वितीयः ॥ हवींष्युच्चैराह्वयन्देवसंघानजुहावाग्नौमंत्रव त्सुप्रतीतः ॥ ३२ ॥ ततःपीत्वाबलभित्सोममग्र्यंयेचाप्यन्येसोमपादेवसंघाः ॥ सर्वेनुज्ञाताःप्रययुःपार्थिवेनयथाजोषंतर्पिताःप्रीतिमंतः ॥ ३३ ॥ ततोराजाजा तरूपस्यराशीन्पदेपदेकारयामासहृष्टः ॥ द्विजातिभ्योविसृजन्भूरिवित्तंरराजवित्तेशइवारिहंता ॥ ३४ ॥ ततोवित्तंविविधंसन्निधाययथोत्साहंकारयित्वाच कोषं ॥ अनुज्ञातोगुरुणासंनिवृत्यशशासगामखिलांसागरांतां ॥ ३५ ॥ एवंगुणःसंबभूवेहराजायस्यक्रतौतत्सुवर्णप्रभूतं ॥ तत्त्वंसमादायनरेंद्रवित्तंयजस्वदे वांस्तर्पयानोनिवापैः ॥ ३६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोराजापांडवोहृष्टरूपःश्रुत्वावाक्यंसत्यवत्याःसुतस्य ॥ मनश्चक्रेतेनवित्तेनयष्टुंततोऽमात्यैर्मंत्रया मासभूयः ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिसंवर्त्तमरुत्तीयेदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपाय नउवाच ॥ ॥ इत्युक्तेनृपतौतस्मिन्व्यासेनाद्भुतकर्मणा ॥ वासुदेवोमहातेजास्ततोवचनमाददे ॥ १ ॥ तंनृपंदीनमनसंनिहतज्ञातिबांधवं ॥ उपप्लुतमिवादित्यंस धूममिवपावकं ॥ २ ॥ निर्विण्णमनसंपार्थंज्ञात्वावृष्णिकुलोद्वहः ॥ आश्वासयन्धर्मसुतंप्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ सर्वंजिह्मंमृत्युपदमा र्जवंब्रह्मणःपदं ॥ एतावानज्ञानविषयःकिंप्रलापःकरिष्यति ॥ ४ ॥ नैवतेनिष्ठितंकर्मनैवतेशत्रवोजिताः ॥ कथंशत्रुंशरीरस्थमात्मनोनावबुध्यसे ॥ ५ ॥ अत्रते वर्त्तयिष्यामियथाधर्मंयथाश्रुतं ॥ इंद्रस्यसहवृत्रेणयथायुद्धमवर्त्तत ॥ ६ ॥

कामादि मृत्युपदंसंसारप्रापकं आर्जवंशमादि ब्रह्मणःपदंमोक्षस्यप्रापकं ज्ञानविषयोहेयोपादेयतयाज्ञातव्योर्थः ॥ ४ ॥ शत्रुंनाशयितारमात्मज्ञानरूपं ॥ ५ ॥ तदेवाह अत्रतेइति इंद्रस्यचिदात्मनोवृत्रेण कामादिधर्मिणाचिदचिद्ग्रंथिरूपेणाहंकारेण ॥ ६ ॥

पृथिवीस्थूलंशरीरं यच्छरीरंसापृथिवीतिश्रुतेः व्याप्तमात्मत्वेनगृहीतं गंधस्यविषयेप्रदेशोपिंडेल्हतेसति ॥ ७ ॥ तेनदुर्गंधोऽनात्मभूतंविषयोब्रह्मांडंजातं एकदेशस्यात्मत्वेनपरिग्रहात् इदंसर्वंयदयमात्मेतिश्रुते
श्चिन्मात्रंसदप्येतदेतस्यदृष्ट्याऽनित्यत्वाद्याघ्रातमभूदित्यर्थः ॥ ८ ॥ वज्रंविवेकंवक्ष्यमाणं ॥ ९ ॥ तोयंकमसमवेतैःसोमाज्यपयःप्रभृतिभिर्बहुलैर्द्रव्यैश्चंद्रलोकेभोगायारब्धंशरीरं आपःपुरुषवचसइतिश्रु
तेः मानुषाद्देहाद्युत्थापितोदिव्यंदेहमात्मत्वेनगृहीतवानित्यर्थः रसेदिव्यलोकेल्हतेममतयागृहीते ॥ १० ॥ ११ ॥ एवंस्थूलदेहद्वयाद्युत्थापितोज्योतिस्तैजसप्रपंचंविवेश ततस्तत्रकिंचिद्रूपंदृश्यमात्मत्वेनज
ग्राहकिंचिन्ममतयाल्हतवान् ॥ १२ ॥ १३ ॥ वायुंसमष्टिलिंगं वायुरेवव्यष्टिर्वायुःसमष्टिरितिश्रुतेः ततस्तत्रप्रवेशरूपयातदुपास्याब्रह्मलोकेपिसंकल्पमात्रोत्थितेषुविषयेषुपूर्ववदात्मत्वेनात्मायत्तत्वेनचज

वृत्रेणपृथिवीव्याप्तापुराकिलनराधिप ॥ दृष्ट्वासपृथिवींव्याप्तांगंधस्यविषयेल्हते ॥ ७ ॥ धराहरणदुर्गंधोविषयःसमपद्यत ॥ शतक्रतुश्चुकोपाथगंधस्यविषयेल्ह
ते ॥ ८ ॥ वृत्रस्यसततःक्रुद्धोघोरंवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणसुभृशंभूरितेजसा ॥ ९ ॥ विवेशसहसातोयंजग्राहविषयंततः ॥ अप्सुवृत्रगृहीतासुरसेच
विषयेल्हते ॥ १० ॥ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ॥ ११ ॥ विवेशसहसाज्योतिर्जग्राहविषयंततः ॥ व्याप्तेज्यो
तिषिवृत्रेणरूपेऽथविषयेल्हते ॥ १२ ॥ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ॥ १३ ॥ विवेशसहसावायुंजग्राहविष
यंततः ॥ व्याप्तेवायौतुवृत्रेणस्पर्शेथविषयेल्हते ॥ १४ ॥ शतक्रतुरतिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा ॥ १५ ॥ आकाशमभि
दुद्रावजग्राहविषयंततः ॥ आकाशेवृत्रभूतेथशब्देचविषयेल्हते ॥ १६ ॥ शतक्रतुरभिक्रुद्धस्तत्रवज्रमवासृजत् ॥ सवध्यमानोवज्रेणतस्मिन्नमिततेजसा
॥ १७ ॥ विवेशसहसाशक्रंजग्राहविषयंततः ॥ तस्यवृत्रगृहीतस्यमोहःसमभवन्महान् ॥ १८ ॥ रथंतरेणतंतातवसिष्ठःप्रत्यबोधयत् ॥ ततोवृत्रंशरीरस्थंजघा
नभरतर्षभ ॥ शतक्रतुरदृश्येनवज्रेणेतीहनःश्रुतं ॥ १९ ॥

ग्राहेत्यर्थः स्पर्शेमानसविषयसंगे ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्विविधादपिसूक्ष्माद्युत्थापितआकाशमव्याकृतंसुषुप्त्याख्यंजाड्यं तेनशब्देशब्दादौविषयेल्हतेगिलितेसति ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततोव्युत्थापितःशक्रंचिदात्मा
नमेववृत्रोजग्राह चिदात्मैश्वर्याभिमानवानभूदित्यर्थः ॥ १८ ॥ रथोमायारूपोविग्रहस्तंतरत्यनेनेतद्रथंतरमहंब्रह्मास्मीतिवाक्यंतेनवसिष्ठोगुरुस्तंप्रत्यबोधयद्द्वैतदर्शननिषेधेन द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः
अतएवादृश्येनदृश्यशून्येन एवंद्विविधादपिकारणोपाधेर्व्युत्थापितःपरानंदेप्रतिष्ठांप्रापदित्यर्थः ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वज्रशब्दोक्तंविवेकंदर्शयतिस्थूलसूक्ष्मदेहयोर्वैधर्म्यप्रदर्शनेन द्विविधोहीत्यादिना परस्परमिति स
त्वादिगुणजंसूक्ष्मंलिंगंतद्रहितस्यनस्थूलंशरीरमस्तिनचैतद्विनातेषामुपलंभस्थानमस्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ शीतोष्णेकफपित्ते वायुर्वातः तेषांसाम्येस्वास्थ्यंवैषम्येव्याधिर्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ उष्णेनेति शीतो
ष्णयोरन्यतराधिक्यजंदोषमितरवर्धकेनौषधादिनापनयेदित्यर्थः सत्वमिति आत्मगुणाःलिंगधर्माः ॥ ४॥ साम्यंसुप्तिप्रलययोः विधानमुपायः ॥ ५ ॥ हर्षशोकयोःसत्वरजःकार्ययोःपरस्परबाधकत्वमुक्त्वा
तमस्तयोर्बाधकंताभ्यांबाध्यतेचेत्याह कश्चिदिति दुःखकालेप्यतीतंसुखंस्मृत्वाप्यतीवव्यामुह्यतिनतुतदेवविवेकेनतितिक्षते एवंसुखकालेप्यतीतंपुत्रमरणादिदुःखंस्मृत्वासिद्धमपिसुखंनाशयतीतिभावः ॥ ६ ॥

इदंधर्म्यंरहस्यंवैशक्रेणोक्तंमहर्षिषु॥ऋषिभिश्चममप्रोक्तंतन्निबोधजनाधिप ॥ २० ॥ ॥इतिश्रीम० आ० प० अ० प० कृष्णधर्मसंवादेएकादशोऽध्यायः॥ ११॥
॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ द्विविधोजायतेव्याधिःशारीरोमानसस्तथा॥ परस्परंतयोर्जन्मनिर्द्वंद्वंनोपपद्यते ॥ १ ॥ शरीरेजायतेव्याधिःशारीरःसनिगद्यते ॥ मानसे
जायतेव्याधिर्मानसस्तुनिगद्यते ॥ २ ॥ शीतोष्णेचैववायुश्चगुणाराजन्शरीरजाः॥ तेषांगुणानांसाम्यंचेत्तदाहुःस्वस्थलक्षणं ॥ ३॥ उष्णेनबाध्यतेशीतंशीतेनो
ष्णंचबाध्यते ॥ सत्वंरजस्तमश्चेतित्रयआत्मगुणाःस्मृताः ॥ ४ ॥ तेषांगुणानांसाम्यंचेत्तदाहुःस्वस्थलक्षणं ॥ तेषामन्यतमोत्सेकेविधानमुपदिश्यते ॥ ५ ॥ हर्षेण
बाध्यतेशोकोहर्षःशोकेनबाध्यते ॥ कश्चिद्दुःखेवर्त्तमानःसुखस्यस्मर्तुमिच्छति ॥ कश्चित्सुखेवर्त्तमानोदुःखस्यस्मर्त्तुमिच्छति ॥६॥ सत्वंनदुःखीदुःखस्यनसुखी
सुसुखस्यच ॥ स्मर्तुमिच्छसिकौंतेयकिमन्यद्दुःखविभ्रमात् ॥ ७॥ अथवातेस्वभावोयंयेनपार्थावकृष्यसे ॥ दृष्ट्वासभागतांकृष्णामेकवस्त्रांरजस्वलां ॥ मिषतां
पांडवेयानांनतस्यस्मर्तुमिच्छसि ॥ ८ ॥ प्रव्राजनंचनगरादजिनैश्चविवासनं ॥ महारण्यनिवासश्चनतस्यस्मर्त्तुमिच्छसि ॥ ९ ॥ जटासुरात्परिक्लेशश्चित्रसेनेन
चाहवः ॥ सैंधवाच्चपरिक्लेशोनतस्यस्मर्तुमिच्छसि॥१०॥ पुनरज्ञातचर्यायांकीचकेनपदावधः ॥ याज्ञसेन्यास्तथापार्थनतस्यस्मर्त्तुमिच्छसि॥११॥यच्चतेद्रोण
भीष्माभ्यांयुद्धमासीदरिंदम॥मनसैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितं॥१२॥तस्मादभ्युपगंतव्यंयुद्धायभरतर्षभ ॥ परमव्यक्तरूपस्यपारंयुक्त्यास्वकर्मभिः ॥ १३॥

सइति त्वंतुउक्तविधद्विविधव्याधिहीनःनसुखंदुःखंवास्मर्त्तुमिच्छसिनेच्छेरित्यर्थः किंतुदुःखविभ्रमात्यदन्यदकाममशोकंब्रह्मतदेवस्मर्त्तुमनुसंधातुमिच्छसिइच्छेरित्यर्थः ॥ ७ ॥ अथवेति अयंदुःखित्वादिः
तत्स्वभावस्यापितन्नशोकोनयुक्तोतीतत्वाद्दुःखस्येतिभावः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ मनसाहंकारेण ॥ १२ ॥ अभ्युपगंतव्यमभिमुखीभवितव्यं अव्यक्तरूपस्यमायामात्रस्यमनसः परंपारंब्रह्मयुक्त्या
योगेनकर्मभिश्चशोधकैःप्राप्नुहीतिशेषः मनोनाशेननिःशोकोभविष्यसीत्यर्थः ॥ १३ ॥

आत्मनामनसा ॥ १४ ॥ तस्मिन्मनसि कांदुःखबहुलामवस्थां एतन्मनसोमायामात्रत्वं ॥ १५ ॥ आगतिमुत्पत्तिंगतिंप्रलयं मायामात्रत्वेनज्ञात्वासुखंवर्त्तस्वेत्यर्थः ॥ १६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनै लकंठीयेभारतभावदीपेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ननुकामत्यागेनैवमनोजेतव्यमतोयत्पूर्वंमयायदिमामनुजानीयाद्भवान्गंतुंतपोवनमितिराज्यत्यागःप्रार्थितःसएवतर्हियुक्तस्तत्रक थंशाधिराज्यंयथोचितमितिवदसीत्याशंक्याह नबाह्यमिति नबाह्यस्यराज्यादेरर्थस्यत्यागात्त्यागीभवतिंकितुशारीरंलिंगशरीरोत्थंकामादिकंत्यक्त्वैव सिद्धिर्मोक्षः नवेतिशुष्कवैराग्यवतोविवेकशून्यस्यसि द्ध्याभावंसूचयति ॥ १ ॥ बाह्येति गृह्यतःसक्तस्य योधर्मःसोऽधर्मएव यत्सुखंतद्दुःखमेव मौढ्यस्यानपायात् अतस्तद्विषतामेवास्तु तुच्छमित्यर्थः ॥ २ ॥ द्व्यक्षरइति ममत्वंसंसारहेतुः तदभावोब्रह्मप्राप्ति

यत्रनैवशरैःकार्यंनभृत्यैर्नचबंधुभिः ॥ आत्मनैकेनयोद्धव्यंतत्तेयुद्धमुपस्थितं ॥ १४ ॥ तस्मिन्ननिर्जितेयुद्धेकामवस्थांगमिष्यसि ॥ एतज्ज्ञात्वातुकौंतेयकृतकृत्योभविष्यसि ॥ १५ ॥ एतांबुद्धिंविनिश्चित्यभूतानामागतिंगतिं ॥ पितृपैतामहेवृत्तेशाधिराज्यंयथोचितं ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेप० अश्वमेधिकेपर्वणिकृष्णधर्मसंवादेद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ नबाह्यंद्रव्यमुत्सृज्यसिद्धिर्भवतिभारत ॥ शारीरंद्रव्यमुत्सृज्यसिद्धिर्भवतिवानवा ॥ १ ॥ बाह्यद्रव्यविमुक्तस्यशारीरेषुचगृह्यतः ॥ योधर्मोयत्सुखंचैवद्विषतामस्तुतत्तथा ॥ २ ॥ द्व्यक्षरस्तुभवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतं ॥ ममेतिचभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतं ॥ ३ ॥ ब्रह्ममृत्यूततोराजन्नात्मन्येवव्यवस्थितौ ॥ अदृश्यमानौभूतानियोधयेतामसंशयं ॥ ४ ॥ अविनाशोस्यसत्वस्यनियतोयदिभारत ॥ भित्वाशरीरंभूतानामहिंसांप्रतिपद्यते ॥ ५ ॥ लब्ध्वाहिपृथिवींकृत्स्नांसहस्थावरजंगमां ॥ ममत्वंयस्यनैवस्यात्किंतयासकरिष्यति ॥ ६ ॥ अथवावसतःपार्थवनेवन्येनजीवतः ॥ ममतायस्यद्रव्येषुमृत्योरास्येसवर्त्तते ॥ ७ ॥ बाह्यांतराणांशत्रूणांस्वभावंपश्यभारत ॥ यन्नपश्यतितद्भूतंमुच्यतेसमहाभयात् ॥ ८ ॥

हेतुरित्यर्थः ॥ ३ ॥ ब्रह्ममृत्यूनिःसंगत्वससंगत्वे आत्मनिचित्ते एकस्मिन्वस्तुनिबहूनांममत्वंचेत्तेयुद्धांतएव ॥ ४ ॥ एवंनिर्ममोप्यसमाप्ताधिकारश्चित्तस्वाभाव्यादस्मदादिवद्युद्धान्नपिनेतरवल्लिप्यतइत्याह अविनाशइति अस्यजगतःसत्त्वस्यसत्तायाःअविनाशोऽधिष्ठानसत्तानतिरिक्तत्वान्नाशाभावःनियतोनिश्चितोयदिजगतोबाध्यत्वंजानन्स्वमकृतपापेनेवसर्वभूतशरीरोच्छेदंकुर्वन्नपिअहिंसामहिंसकत्वमेवप्र तिपद्यते हत्वापिसइमान्लोकान्नहंतिननिबद्ध्यतइत्यर्थः ॥ ५ ॥ लब्ध्वाहीति स्वमोपलब्धधनेष्विवबुद्धस्यममत्वाभावःस्वतःसिद्धइत्यर्थः ॥ ६ ॥ ७ ॥ बाह्यांतराणामिति स्वभावमात्ममायामात्रत्वल क्षणंतत्त्वंपश्यध्यानेनसाक्षात्कुरु तेध्यानयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिंस्वगुणैर्निगूढामितिश्रुतेः एवंदृष्टाचयद्यतःतत्तमपिस्वभावंभूतमनादिनपश्यति मायामपिबाधित्वाचिन्मात्रेणरूपेणयोवतिष्ठतेसमहाभयात्संसारान्मुच्यतइत्यर्थः ॥ ८ ॥

नन्वैश्वर्यमेववरंकिंसुषुप्तिसमेनमोक्षेणेत्यतआह कामात्मानमिति अथयत्रान्यत्पश्यतितदल्पमितिश्रुतेरैश्वर्यमपितुच्छमेवातोनप्रशंसंतिसंतः मनसःकामोदयस्ततःप्रवृत्तिस्ततोदुःखमतोमनएवनिरोद्धव्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥ एतच्चानेकजन्मसाध्यमित्याह भूयोभूयइति विच्छिद्यविच्छिद्योत्तरोत्तरभूमिलाभरूपंजन्मयस्यसभूयोभूयोजन्मातस्मादेवाभ्यासयोगाच्छुद्धचित्तःसन्सारमार्गंमोक्षमार्गंविचिंत्यकामान्संहरतइतिपूर्वेणान्वयः कोसावित्याह दानंचेति ॥ १० ॥ योदानादिध्यानयोगांतान्कामेनकामपूर्वकंनारभतेयद्यच्चायंकामयतेसधर्मोनेतिविदित्वेतिसंबंधः फलितमाह योधर्मोनियमस्तस्यमूलमिति तस्यकामस्ययोनियमोनिग्रहःसधर्मःसचमूलंमोक्षबीजं ॥ ११ ॥ कामस्यदुरुच्छेद्यत्वंकामोक्तिभिरेवाह अत्रगाथाइत्यादिना अनुपायेननिर्ममत्वंयोगाभ्यासश्चकामजयोपायउक्तस्तद्व्यतिरेकेणेत्यर्थः ॥ १२ ॥ योमामिति प्रहरणेवागादींद्रियसाध्येजपादिशास्त्रे प्रादुर्भवाम्यहमेवसर्वोत्कृष्टोजपादिकर्त्तेत्यभिमानरूपेणाविर्भवामि तेनजपादिकंविफलंकरोमीत्यर्थः द्वितीयेयोमामितिश्लोकेप्रहरणेमनसि श्मशान

कामात्मानंनप्रशंसंतिलोकेनेहाकामाकाचिदस्तिप्रवृत्तिः ॥ सर्वेकामामनसोंगप्रभूतायान्पंडितःसंहरतेविचिंत्य ॥ ९ ॥ भूयोभूयोजन्मनोभ्यासयोगाद्योगीयोगंसारमार्गंविचिंत्य ॥ दानंचवेदाध्ययनंतपश्चकाम्यानिकर्माणिचवैदिकानि ॥ १० ॥ व्रतंयज्ञान्नियमान्ध्यानयोगान्कामेनयोनारभतेविदित्वा ॥ यद्यच्चायंकामयतेसधर्मोनयोधर्मोनियमस्तस्यमूलं ॥ ११ ॥ अत्रगाथाःकामगीताःकीर्त्तयंतिपुराविदः ॥ शृणुसंकीर्त्यमानास्ताअखिलेनयुधिष्ठिर ॥ नाहंशक्योनुपायेनहंतुंभूतेनकेनचित् ॥ १२ ॥ योमांप्रयततेहंतुंज्ञात्वाप्रहरणेबलं ॥ तस्यतस्मिन्प्रहरणेपुनःप्रादुर्भबाम्यहं ॥ १३ ॥ योमांप्रयततेहंतुंयज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥ जंगमेष्विवधर्मात्मापुनःप्रादुर्भवाम्यहं ॥ १४ ॥ योमांप्रयततेनित्यंवेदैर्वेदांतसाधनैः ॥ स्थावरेष्विवभूतात्मातस्यप्रादुर्भवाम्यहं ॥ १५ ॥ योमांप्रयततेहंतुंधृत्यासत्यपराक्रमः ॥ भावोभवामितस्याहंसचमांनावबुध्यते ॥ १६ ॥ योमांप्रयततेहंतुंतपसासंशितव्रतः ॥ ततस्तपसितस्याथपुनःप्रादुर्भवाम्यहं ॥ १७ ॥ योमांप्रयततेहंतुंमोक्षमास्थायपंडितः ॥ तस्यमोक्षरतिस्थस्यनृत्यामिचहसामिच ॥ अवध्यःसर्वभूतानामहमेकःसनातनः ॥ १८ ॥

वैराग्यन्यायेनजितोमयाकामइतिनिश्चित्यप्रयततेसंन्यासादिकंकरोतितस्यमनस्येवपुनरहंप्रादुर्भवामि यदाहुरभियुक्ताः प्रमादिनोबहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः संन्यासिनोपिदृश्यंतेदेवसंदूषिताशया इति ॥ १३ ॥ योयज्ञैःकामंजिघांसतितस्यचेतसियथाधर्मात्माजंगमेषूत्तमयोनावुदाररूपेणाविर्भवतितद्वत्तस्यचेतस्यहंदंभादिरूपेणाविर्भवामि ॥ १४ ॥ स्थावरेष्वनभिव्यक्तरूपेणभूतात्माजीवःधर्मात्मेत्यत्रापिपठंतिकेचित् यायजूकापेक्षयावेदवेदांतसाधनेष्वल्पाकामाभिव्यक्तिरित्यर्थः ॥ १५ ॥ धृत्यासंग्रामेविपदिचधैर्यतः भावश्चित्तं धैर्यबलेनैवलोकद्वयंजेष्यामीत्यभिमानवंतंतंकरोमीत्यर्थः सचेममेवाभिमानंकामत्वेनबंधकत्वेननावबुध्यते ॥ १६ ॥ तपसायोगबलेन तत्रापियोगोपसर्गरूपेणमधुमत्याद्यैश्वर्यभूमिषुस्पृहारूपेणाविर्भवामि ॥ १७ ॥ मोक्षमास्थाय नित्यमुक्तमात्मानमज्ञात्वामोक्षार्थंयस्तपआदिकरोतितमज्ञंप्राप्यनृत्यामिचहसामिचेत्यर्थः ॥ १८ ॥

तस्मादिति यस्मान्निर्ममत्वपूर्वकयोगाभ्यासमंतरेणाऽन्यः कामजयोपायोनास्ति निर्ममत्वंचयज्ञादिजन्यांचित्तशुद्धिंविनानसंभवति तस्मानिष्कामान्यज्ञादीननुतिष्ठतस्तेतवश्रेयःसिद्धिरितिशेषः ॥ १९ ॥

तस्मात्त्वमपितंकामंयज्ञैर्विविधदक्षिणैः॥ धर्मंकुरुमहाराजतत्रतेसभविष्यति॥ १९॥ यजस्ववाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता॥अन्यैश्चविविधैर्यज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः॥ २०॥ मातेव्यथास्तुनिहतान्बंधून्वीक्ष्यपुनःपुनः॥ नशक्यास्तेपुनर्द्रष्टुंयेहतास्मिन्रणाजिरे॥ २१॥ सत्वमिष्ट्वामहायज्ञैःसमृद्धैराप्तदक्षिणैः॥ कीर्तिंलोकेपरांप्राप्यगतिमग्र्यांगमिष्यसि॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिकृष्णधर्मसंवादेत्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ ॥७॥

॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एवंबहुविधैर्वाक्यैर्मुनिभिस्तैस्तपोधनैः॥ समाश्वस्यतराजर्षिर्हतबंधुर्युधिष्ठिरः॥ १॥ सोनुनीतोभगवताविष्टरश्रवसास्वयं॥द्वैपायनेनकृष्णेनदेवस्थानेनवाविभुः॥ २॥ नारदेनाथभीमेननकुलेनचपार्थिव॥ कृष्णयासहदेवेनविजयेनचधीमता॥३॥ अन्यैश्चपुरुषव्याघ्रैर्ब्राह्मणैःशास्त्रदृष्टिभिः॥ व्यजहाच्छोकजंदुःखंसंतापंचैवमानसं॥ ४॥ अर्चयामासदेवांश्चब्राह्मणांश्चयुधिष्ठिरः॥ कृत्वाथप्रेतकार्याणिबंधूनांसपुनर्नृपः॥ अन्वशासच्चधर्मात्मापृथिवींसागरांबरां॥ ५॥ प्रशांतचेताःकौरव्यःस्वराज्यंप्राप्यकेवलं॥ व्यासंचनारदंचैवतांश्चान्यानब्रवीन्नृपः॥ ६॥ आश्वासितोहंप्राग्वृद्धैर्भवद्भिर्मुनिपुंगवैः॥ नसूक्ष्ममपिमेकिंचिद्व्यलीकमिहविद्यते॥७॥ अर्थश्चसुमहान्प्राप्तोयेनयक्ष्यामिदेवताः॥ पुरस्कृत्याद्यभवतःसमानेष्यामहेमखं॥८॥हिमवंतंत्वयागुप्तागमिष्यामःपितामह॥बह्वाश्चर्योहिदेशःसश्रूयतेद्विजसत्तम॥९॥तथाभगवताचित्रंकल्याणंबहुभाषितं॥देवर्षिणानारदेनदेवस्थानेनचैवह॥१०॥नाभागधेयःपुरुषःकश्चिदेवंविधान्गुरून्॥ लभतेव्यसनंप्राप्यसुहृदःसाधुसंमतान्॥ ११॥ एवमुक्तास्तुतेराज्ञासर्वएवमहर्षयः॥अभ्यनुज्ञाप्यराजानंतथोभौकृष्णफाल्गुनौ॥ १२॥ पश्यतामेवसर्वेषांतत्रैवादर्शनंययुः॥ ततोधर्मसुतोराजातत्रैवोपाविशत्प्रभुः॥ १३॥ एवंनातिमहान्कालःसतेषांसंन्यवर्त्तत॥ कुर्वतांशौचकार्याणिभीष्मस्यनिधनेतदा॥ १४॥ महादानानिविप्रेभ्योददतामौर्ध्वदेहिकं॥ भीष्मकर्णपुरोगाणांकुरूणांकुरुसत्तम॥ १५॥ सहितोधृतराष्ट्रेणसददावौर्ध्वदेहिकं॥ ततोदत्वाबहुधनंविप्रेभ्यःपांडवर्षभः॥ १६॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥ ७ ॥ ॥ आख्यायिकामनुसरत्यध्यायद्वयेन एवंबहुविधैर्वाक्यैरित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कृत्वाथेति पुनरितिमासिकादीनिप्रेतकार्याणि पूर्वकृतानामेवानुवादोवा ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ विजितेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यविवेशगजसाह्वयं ॥ ससमाश्वास्यपितरंप्रज्ञाचक्षुषमीश्वरं ॥ अन्वशाद्वैसधर्मात्मापृथिवींभ्रातृभिःसह ॥ १७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्व
मेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेपर्वणिचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ विजितेपांडवेयैस्तुप्रशांतेचद्विजोत्तम ॥ राष्ट्रे
किंचक्रतुर्वीरौवासुदेवधनंजयौ ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ विजितेपांडवैराजन्प्रशांतेचविशांपते ॥ राष्ट्रेबभूवतुर्हृष्टौवासुदेवधनंजयौ ॥ २ ॥ विजह्रा
तेमुदायुक्तौदिविदेवेश्वराविव ॥ तौवनेषुविचित्रेषुपर्वतेषुससानुषु ॥ ३ ॥ तीर्थेषुचैवपुण्येषुपल्वलेषुनदीषुच ॥ चंक्रम्यमाणौसंहृष्टावश्विनाविवनंदने ॥ ४ ॥ इं
द्रप्रस्थेमहात्मानौरेमतुःकृष्णपांडवौ ॥ प्रविश्यतांसभांरम्यांविजह्रातेचभारत ॥ ५ ॥ तत्रयुद्धकथाश्चित्राःपरिक्लेशांश्चपार्थिव ॥ कथायोगेकथायोगेकथया
मासतुःसदा ॥ ६ ॥ ऋषीणांदेवतानांचवंशांस्तावाहतुःसदा ॥ प्रीयमाणौमहात्मानौपुराणावृषिसत्तमौ ॥ ७ ॥ मधुरास्तुकथाश्चित्राश्चित्रार्थपदनिश्चयाः ॥ नि
श्चयज्ञःसपार्थायकथयामासकेशवः ॥ ८ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्तंज्ञातीनांचसहस्रशः ॥ कथाभिःशमयामासपार्थंशौरिर्जनार्दनः ॥ ९ ॥ सतमाश्वास्यविधिवद्वि
ज्ञानज्ञोमहातपाः ॥ अपहृत्यात्मनोभारंविशश्रामेवसात्वतः ॥ १० ॥ ततःकथांतेगोविंदोगुडाकेशमुवाचह ॥ सांत्वयन्श्लक्ष्णयावाचाहेतुयुक्तमिदंवचः ॥ ११ ॥
वासुदेवउवाच ॥ ॥ विजितेयंधराकृत्स्नासव्यसाचिन्परंतप ॥ त्वद्बाहुबलमाश्रित्यराज्ञाधर्मसुतेनह ॥ १२ ॥ असपत्नांमहींभुंक्तेधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसे
नानुभावेनयमयोश्चनरोत्तम ॥ १३ ॥ धर्मेणराज्ञाधर्मज्ञप्राप्तंराज्यमकंटकं ॥ धर्मेणनिहतःसंख्येसचराजासुयोधनः ॥ १४ ॥ अधर्मरुचयोलुब्धाःसदाचाप्रि
यवादिनः ॥ धार्त्तराष्ट्रादुरात्मानःसानुबंधानिपातिताः ॥ १५ ॥ प्रशांतामखिलांपार्थपृथिवींपृथिवीपतिः ॥ भुंक्तेधर्मसुतोराजात्वयागुप्तःकुरूद्वह ॥ १६ ॥ रमेचा
हंत्वयासार्धमरण्येष्वपिपांडव ॥ किमुयत्रजनोयंवैपृथाचामित्रकर्षण ॥ १७ ॥ यत्रधर्मसुतोराजायत्रभीमोमहाबलः ॥ यत्रमाद्रवतीपुत्रौरतिस्तत्रपराममम
॥ १८ ॥ तथैवस्वर्गकल्पेषुसभोद्देशेषुकौरव ॥ रमणीयेषुपुण्येषुसहितस्यत्वयाऽनघ ॥ १९ ॥ कालोमहांस्त्वतीतोमेशूरसूनुमपश्यतः ॥ बलदेवंचकौरव्यतथा
न्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ २० ॥ सोहंगंतुमभीप्सामिपुरींद्वारावतींप्रति ॥ रोचतांगमनंमह्यंतवापिपुरुषर्षभ ॥ २१ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

उक्तोबहुविधंराजातत्रतत्रयुधिष्ठिरः ॥ सहभीष्मेणयद्युक्तमस्माभिःशोककारिते ॥ २२ ॥ शिष्टोयुधिष्ठिरोऽस्माभिःशास्तासन्नपिपांडवः ॥ तेनतत्तुवचःसम्यग्गृहीतंसुमहात्मना ॥ २३ ॥ धर्मपुत्रेहिधर्मज्ञेकृतज्ञेसत्यवादिनि ॥ सत्यंधर्मोमतिश्चाग्र्यास्थितिश्चसततंस्थिरा ॥ २४ ॥ तत्रगत्वामहात्मानंयदितेरोचतेऽर्जुन ॥ अस्मद्गमनसंयुक्तंवचोब्रूहिजनाधिपं ॥ २५ ॥ नहितस्याप्रियंकुर्यांप्राणत्यागेप्युपस्थिते ॥ कुतोगंतुंमहाबाहोपुरींद्वारावतींप्रति ॥ २६ ॥ सर्वंत्विदमहंपार्थत्वत्प्रीतिहितकाम्यया ॥ ब्रवीमिसत्यंकौरव्यनमिथ्यैतत्कथंचन ॥ २७ ॥ प्रयोजनंचनिर्वृत्तमिहवासेममार्जुन ॥ धार्त्तराष्ट्रोहतोराजासबलःसपदानुगः ॥ २८ ॥ पृथिवीचवशेतातधर्मपुत्रस्यधीमतः ॥ स्थितासमुद्रवलयासशैलवनकानना ॥ २९ ॥ चितारत्नैर्बहुविधैःकुरुराजस्यपांडव ॥ धर्मेणराजाधर्मज्ञःपातुसर्वांवसुंधरां ॥ ३० ॥ उपास्यमानोबहुभिःसिद्धैश्चापिमहात्मभिः ॥ स्तूयमानश्चसततंबंदिभिर्भरतर्षभ ॥ ३१ ॥ तंमयासहगत्वाद्यराजानंकुरुवर्धनं ॥ आपृच्छकुरुशार्दूलगमनंद्वारकांप्रति ॥ ३२ ॥ इदंशरीरंवसुयच्चमेगृहेनिवेदितंपार्थसदायुधिष्ठिरे ॥ प्रियश्चमान्यश्चहिमेयुधिष्ठिरःसदाकुरूणामधिपोमहामतिः ॥ ३३ ॥ प्रयोजनंचापिनिवासकारणेनविद्यतेमेत्वदृतेनृपात्मज ॥ स्थिताहिपृथ्वीतवपार्थशासनेगुरोःसुवृत्तस्ययुधिष्ठिरस्यच ॥ ३४ ॥ इतीदमुक्तःसतदामहात्मनाजनार्दनेनामितविक्रमोर्जुनः ॥ तथेतिदुःखादिववाक्यमैरयज्जनार्दनंसंप्रतिपूज्यपार्थिव ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीम० आश्वमेधिकेपर्वणिअश्वमेधिकेप०पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ समाप्तंचअश्वमेधिकपर्व ॥ ॥ अथानुगीतापर्व ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ सभायांवसतोस्तत्रनिहत्यारीन्महात्मनोः ॥ केशवार्जुनयोःकानुकथासमभवद्द्विज ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ कृष्णेनसहितःपार्थःस्वंराज्यंप्राप्यकेवलं ॥ तस्यांसभायांदिव्यायांविजहारमुदायुतः ॥ २ ॥ तत्रकंचित्सभोद्देशंस्वर्गोद्देशसमंनृप ॥ यदृच्छयातौमुदितौजग्मतुःस्वजनावृतौ ॥ ३ ॥ ततःप्रतीतःकृष्णेनसहितःपांडवोर्जुनः ॥ निरीक्ष्यतांसभांरम्यामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ विदितंमेमहाबाहोसंग्रामेसमुपस्थिते ॥ माहात्म्यंदेवकीमातस्तच्चतेरूपमैश्वरं ॥ ५ ॥ यत्तद्भगवताप्रोक्तंपुराकेशवसौहृदात् ॥ तत्सर्वंपुरुषव्याघ्रनष्टंमेभ्रष्टचेतसः ॥ ६ ॥ ममकौतूहलंत्वस्तितेष्वर्थेषुपुनःपुनः ॥ भवांस्तुद्वारकांगंतानचिरादिवमाधव ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुतंकृष्णःफाल्गुनंप्रत्यभाषत ॥ परिष्वज्यमहातेजावचनंवदतांवरः ॥ ८ ॥

सभायामिति १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ षोडशेसन्नायामित्यादिनाप्रस्तूयानुगीतामारभते मोक्षधर्ममित्यादिना भूतानामेवनस्वस्य विभोपरमात्मन् ॥ १७ ॥ १८ ॥ अगतागमंप्राप्त

॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ श्रावितस्त्वंमयागुह्यंज्ञापितश्चसनातनं ॥ धर्मंस्वरूपिणंपार्थसर्वलोकांश्चशाश्वतान् ॥ ९ ॥ अबुद्ध्यानाग्रहीर्यस्त्वंतन्मेसुमहदप्रियं ॥ न चसाद्यपुनर्भूयःस्मृतिर्मेसंभविष्यति ॥ १० ॥ नूनमश्रद्दधानोसिदुर्मेधाह्यसिपांडव ॥ नचशक्यंपुनर्वक्तुमशेषेणधनंजय ॥ ११ ॥ सहिधर्मःसुपर्याप्तोब्रह्मणःप दवेदने ॥ नशक्यंतन्मयाभूयस्तथावक्तुमशेषतः ॥ १२ ॥ परंहिब्रह्मकथितंयोगयुक्तेनतन्मया ॥ इतिहासंतुवक्ष्यामितस्मिन्नर्थेपुरातनं ॥ १३ ॥ यथातांबुद्धिमा स्थायगतिमग्र्यांगमिष्यसि ॥ शृणुधर्मभृतांश्रेष्ठगदितंसर्वमेवमे ॥ १४ ॥ आगच्छद्ब्राह्मणःकश्चित्स्वर्गलोकादरिंदम ॥ ब्रह्मलोकाच्चदुर्धर्षःसोस्माभिःपूजितोभ वत् ॥ १५ ॥ अस्माभिःपरिपृष्टश्चयदाहभरतर्षभ ॥ दिव्येनविधिनापार्थतच्छृणुष्वाविचारयन् ॥ १६ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ मोक्षधर्मंसमाश्रित्यकृष्णयन्मा मपृच्छथाः ॥ भूतानामनुकंपार्थंयन्मोहच्छेदनंविभो ॥ १७ ॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामियथावन्मधुसूदन ॥ शृणुष्वावहितोभूत्वागदतोमममाधव ॥ १८ ॥ कश्चिद्विप्र स्तपोयुक्तःकाश्यपोधर्मवित्तमः ॥ आससादद्विजंकंचिद्धर्माणामागतागमं ॥ १९ ॥ गतागतेसुबहुशोज्ञानविज्ञानपारगं ॥ लोकतत्त्वार्थकुशलंज्ञातार्थंसुखदुः खयोः ॥ २० ॥ जातीमरणतत्त्वज्ञंकोविदंपापपुण्ययोः ॥ द्रष्टारमुच्चनीचानांकर्मभिर्देहिनांगतिं ॥ २१ ॥ चरंतंमुक्तवत्सिद्धंप्रशांतंसंयतेंद्रियं ॥ दीप्यमानंश्रिया ब्राह्म्याक्रममाणंचसर्वशः ॥ २२ ॥ अंतर्धानगतिज्ञंचश्रुत्वातत्त्वेनकाश्यपः ॥ तथैवांतर्हितैःसिद्धैर्यांतंचक्रधरैःसह ॥ २३ ॥ संभाषमाणमेकांतेसमासीनंचतैःस ह ॥ यदृच्छयाचगच्छंतमसक्तंपवनंयथा ॥ २४ ॥ तंसमासाद्यमेधावीसतदाद्विजसत्तमः ॥ चरणौधर्मकामोस्यतपस्वीसुसमाहितः ॥ प्रतिपेदेयथान्यायंदृष्ट्वा तन्महदद्भुतं ॥ २५ ॥ विस्मितश्चाद्भुतंदृष्ट्वाकाश्यपस्तंद्विजोत्तमं ॥ परिचारेणमहतागुरुंतंपर्यतोषयत् ॥ २६ ॥ उपपन्नंचतत्सर्वंश्रुतचारित्रसंयुतं ॥ भावेनातोषय च्चैनंगुरुवृत्त्यापरंतपः ॥ २७ ॥ तस्मैतुष्टःसशिष्यायप्रसन्नोवाक्यमब्रवीत् ॥ सिद्धिंपरामभिप्रेक्ष्यशृणुमत्तोजनार्दन ॥ २८ ॥ ॥ सिद्धउवाच ॥ ॥ विविधैःकर्म भिस्तातपुण्ययोगैश्चकेवलैः ॥ गच्छंतीहगतिंमर्त्यादेवलोकेचसंस्थितिं ॥ २९ ॥

शास्त्ररहस्यमूहापोहकुशलमित्यर्थः ॥ १९ ॥ गतागतेमरणसंसरणेत्रिषये ज्ञानंशास्त्रानुमानजं विज्ञानंयोगजप्रत्यक्षं अस्यैवव्याख्यानंलोकतत्त्वेतिसार्धेन ॥ २० ॥ जातीजन्म ॥ २१ ॥ मुक्तवन्नित्यमुक्तस्या पिसृषाबंधाभिप्रायंवत्करणं ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अन्यत्रधर्मादन्यत्राधर्मादित्यात्मनोधर्माद्यतीतत्वाद्धर्माधर्मविवेकफलतोनिंदतिवैराग्याय विविधैरित्यादिना ॥ २९ ॥

॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ततःकदाचिदितिनिर्वेदाख्यवैराग्यदौर्लभ्यमुक्तं निराकाराश्रितेनासंप्रज्ञातसमाधिसमधिगम्यब्रह्मभावाश्रितेन लोक्यतइतिलोकोद्वैतंतत्तंत्रं तज्जंदुःखं ॥ ३८ ॥ इमंमार्गमनुभूयज्ञात्वा अनुष्ठितःअनुष्ठानुष्ठानमभ्यासःसंजातोस्यसोनुष्ठितः ततोऽनुष्ठानात् इयंपूर्वोक्ताअंतर्धानादिशक्तिर्ज्ञानविज्ञानादिरूपा आत्मनःमनसः मनसोहिप्रसादेनहंतिकर्म

नक्कचित्सुखमत्यंतंनक्कचिच्छाश्वतीस्थितिः॥ स्थानाच्चमहतोभ्रंशोदुःखलब्धात्पुनःपुनः ॥ ३० ॥ अशुभागतयःप्राप्ताःकष्टामेपापसेवनात् ॥ काममन्युपरीतेन तृष्णयामोहितेनच ॥ ३१ ॥ पुनःपुनश्चमरणंजन्मचैवपुनःपुनः ॥ आहाराविविधाभुक्ताःपीतानानाविधाःस्तनाः ॥ ३२ ॥ मातरोविविधादृष्टाःपितरश्चपृथग्विधाः ॥ सुखानिचविचित्राणिदुःखानिचमयानघ ॥ ३३ ॥ प्रियैर्विवासोबहुशःसंवासश्चाप्रियैःसह ॥ धननाशश्चसंप्राप्तोलब्ध्वादुःखेनतद्धनं ॥ ३४ ॥ अवमानाःसुकष्टाश्चराजतःस्वजनात्तथा ॥ शारीरामानसावापिवेदनाभृशदारुणाः ॥ ३५ ॥ प्राप्ताविमाननाश्चोग्रावधबंधाश्चदारुणाः ॥ पतनंनिरयेचैवयातनाश्चयमक्षये ॥ ३६ ॥ जरारोगाश्चसततंव्यसनानिचभूरिशः ॥ लोकेस्मिन्ननुभूतानिद्वंद्वजानिभृशंमया ॥ ३७ ॥ ततःकदाचिन्निर्वेदान्निराकाराश्रितेनच ॥ लोकतंत्रंपरित्यक्तंदुःखार्त्तेनभृशंमया ॥ ३८ ॥ लोकेस्मिन्ननुभूयाहमिमंमार्गमनुष्ठितः ॥ ततःसिद्धिरियंप्राप्ताप्रसादादात्मनोमया ॥ ३९ ॥ नाहंपुनरिहागंतालोकानालोकयाम्यहं ॥ आसिद्धेराप्रजासर्गादात्मनोपिगतीःशुभाः ॥ ४० ॥ उपलब्धाद्विजश्रेष्ठतथेयंसिद्धिरुत्तमा ॥ इतःपरंगमिष्यामिततःपरतरंपुनः ॥ ४१ ॥ ब्रह्मणःपदमव्यक्तंमातेभूदत्रसंशयः ॥ नाहंपुनरिहागंतामर्त्यलोकंपरंतप ॥ ४२ ॥ प्रीतोस्मितेमहाप्राज्ञब्रूहिकिंकरवाणिते ॥ यदीप्सुरुपपन्नस्त्वंतस्यकालोयमागतः ॥ ४३ ॥ अभिजानेचतदहंयदर्थंमामुपागतः ॥ अचिरात्तुगमिष्यामितेनाहंत्वामचूचुदं ॥ ४४ ॥ भृशंप्रीतोस्मिभवतश्चारित्रेणविचक्षण ॥ परिपृच्छस्वकुशलंभाषेयंयत्तवेप्सितं ॥ ४५ ॥ बहुमन्येचतेबुद्धिंभृशंसंपूजयामिच ॥ येनाहंभवताबुद्धोमेधावीत्यसिकाश्यप ॥ ४६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

शुभाशुभं प्रसन्नात्मनिसस्थित्वासुखमक्षय्यमश्नुतेइतिश्रुतेः ॥ ३९ ॥ विद्याफलमपुनरावृत्तिःसर्वज्ञत्वंचाहनाहमित्यादिना आसिद्धेःआमोक्षात्आप्रजासृष्टेःआत्मनःअपिशब्दाल्लोकानांचगतीरालोकया मीत्यन्वयः ॥ ४० ॥ इतःपरंसत्यलोकं परतरंकैवल्यं यदिप्रयास्यन्नृपपारमेष्ठ्यमितियोगिनामिच्छयासद्योवाक्रमिकंवाकैवल्यमस्तीतिस्मरणात् ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ बहुमन्येभृशंपूजये अहमंतर्धानगतोपियतस्त्वयाज्ञातः ॥ ४६ ॥ ॥इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ ७ ॥

ततइति ॥१॥ एवंनित्यानित्यविवेकवैराग्यादयःशिष्यगुणाज्ञानविज्ञानादयोगुरुगुणाश्चोक्ताः ततःपुनःपुनश्चमरणंजन्मचैवपुनःपुनरित्युक्तं तयोःप्राप्तिप्रकारौपृच्छति कथमिति नाहंपुनरिहागंतेत्युक्तंतस्यापि
प्रकारंपृच्छति कथंकष्टाच्चेति ॥ २॥ इतःपरंगमिष्यामिततःपरतरंपुनरित्युक्तंतत्रापिपृच्छति आत्माचेति आत्माजीवः प्रकृतिमूलाविद्यां तच्छरीरंतज्जंस्थूलपिंडमुक्त्वाकथंपरंप्राप्नोतीत्यर्थः शरीरात्परस्मा

वासुदेवउवाच॥ ॥ततस्तस्योपसंगृह्यपादौप्रश्नान्सुदुर्वचान्॥ पप्रच्छतांश्चधर्मान्सप्राहधर्मभृतांवरः॥ १ ॥ ॥काश्यपउवाच॥ ॥कथंशरीरंच्यवतेकथं
चैवोपपद्यते॥ कथंकष्टाच्चसंसारात्संसरन्परिमुच्यते॥ २ ॥ आत्माचप्रकृतिंमुक्त्वातच्छरीरंविमुंचति॥ शरीरतश्चनिर्मुक्तःकथमन्यत्प्रपद्यते ॥ ३ ॥ कथंशुभा
शुभेचायंकर्मणीस्वकृतेनरः॥ उपभुंक्तेक्ववाकर्मविदेहस्यावतिष्ठते॥ ४॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥एवंसंचोदितःसिद्धःप्रश्नांस्तान्प्रत्यभाषत॥ आनुपूर्व्येणवार्ष्णे
यतन्मेनिगदतःशृणु॥ ५॥ ॥सिद्धउवाच॥ ॥आयुःकीर्तिकराणीहयानिकृत्यानिसेवते॥ शरीरग्रहणेयस्मिंस्तेषुक्षीणेषुसर्वशः॥ ६॥ आयुःक्षयपरीतात्मा
विपरीतानिसेवते॥ बुद्धिर्व्यावर्त्ततेचास्यविनाशेप्रत्युपस्थिते॥७॥ सत्त्वंबलंचकालंचविदित्वाचात्मनस्तथा॥ अतिवेलमुपाश्नातिस्वविरुद्धान्यनात्मवान्॥८॥
यदायमतिकष्टानिसर्वाण्युपनिषेवते॥ अत्यर्थमपिवाभुंक्तेनवाभुंक्तेकदाचन॥ ९ ॥ दुष्टान्नामिषपानंचयदन्योन्यविरोधिच॥ गुरुचाप्यमितंभुंक्तेनातिजीर्णे
दिवापुनः॥ १० ॥ व्यायाममतिमात्रंचव्यवायंचोपसेवते॥ सततंकर्मलोभाद्वाप्राप्तंवेगंविधारयेत्॥ ११ ॥ रसाभियुक्तमन्नंवादिवास्वप्नंचसेवते॥ अपक्वाना
गतेकालेस्वयंदोषान्प्रकोपयेत्॥ १२॥ स्वदोषकोपनाद्रोगंलभतेमरणांतिकं॥ अपिवोद्बंधनादीनिपरीतानिव्यवस्यति॥ १३॥ तस्यतैःकारणैर्जंतोःशरीरंच्यव
तेतदा॥ जीवितंप्रोच्यमानंतद्यथावदुपधारय॥ १४॥ ऊष्माप्रकुपितःकायेतीव्रवायुसमीरितः॥ शरीरमनुपर्यैत्यसर्वान्प्राणान्रुणद्धिवै ॥ १५॥ अत्यर्थंबल
वानूष्माशरीरेपरिकोपितः॥ भिनत्तिजीवस्थानानिमर्माणिविद्धितत्त्वतः॥ १६॥ ततःसवेदनःसद्योजीवःप्रच्यवतेक्षरात् ॥ शरीरंत्यजतेजंतुश्छिद्यमानेषुमर्म
सु॥ १७॥ वेदनाभिःपरीतात्मातद्विद्धिद्विजसत्तम॥ जातीमरणसंविग्नाःसततंसर्वजंतवः॥ १८॥

त्कथमन्यत्परतरंब्रह्मप्रपद्यतइतिपंचमःप्रश्नः ॥ ३ ॥ कथंशुभाशुभेइति एवंभूतस्यजीवतःकथंकर्मफलभोगइतिषष्ठः विदेहस्यसंसारबीजभूतंकर्मक्ववातिष्ठतीतिसप्तमः ॥ ४ ॥ ५ ॥ तत्रआद्यस्यप्रश्नस्या
द्येनाध्यायेनोत्तरंततोद्वितीयस्यद्वितीयेनशेषाणांतृतीयेनसिद्धउवाच आयुःकीर्त्तिकराणीहेत्यादिना ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ वेगंमलमूत्रादीनां ॥ ११ ॥ रसाभियुक्तंपरिणामेबहुरसकरंरसबाहुल्य
स्याजीर्णहेतुत्वात् ॥ १२ ॥ अपिवाअथवा परीतानिविपरीतानिव्यवस्यतिकरोति तेननीरुजोपिम्रियतइत्यर्थः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ क्षरात्जडाच्छरीरात् ॥ १७ ॥ जातीजन्म ॥ १८ ॥

गर्भसंक्रमणेपारलौकिकदेहत्यागेनैहिकगर्भस्थदेहप्रवेशे ॥ १९ ॥ अद्भिःक्लेदंजलेनवैक्लव्यं ॥२० ॥ संभूतत्वंसंहतत्वं नियच्छतिनाशयति यथाभूतानिपृथग्भवंतीत्यर्थः तीव्रेणवायुनान्येनसमीरितः प्राणा

दृश्यंतेसंत्यजंतश्चशरीराणिद्विजर्षभ ॥ गर्भसंक्रमणेचापिमर्मणामतिसर्पणे ॥ १९ ॥ तादृशीमेवलभतेवेदनांमानवःपुनः ॥ भिन्नसंधिरथक्लेदमद्भिःसलभतेन रः ॥ २० ॥ यथापंचसुभूतेषुसंभूतत्वंनियच्छति ॥ शैत्यात्प्रकुपितःकायेतीव्रवायुसमीरितः ॥ २१ ॥ यःसपंचसुभूतेषुप्राणापानेव्यवस्थितः ॥ सगच्छत्यूर्ध्वगो वायुःकृच्छ्रान्मुक्त्वाशरीरिणः ॥ २२ ॥ शरीरंचजहात्येवंनिरुच्छ्वासश्चदृश्यते ॥ सनिरूष्मानिरुच्छ्वासोनिःश्रीकोहतचेतनः ॥ २३ ॥ ब्रह्मणासंपरित्यक्तोमृतइत्यु च्यतेनरः ॥ स्रोतोभिर्यैर्विजानातिइंद्रियार्थान्शरीरभृत् ॥ २४ ॥ तैरेवनविजानातिप्राणानाहारसंभवान् ॥ तत्रैवकुरुतेकायेयःसजीवःसनातनः ॥ २५ ॥ तथा यद्यद्भवेद्युक्तंसन्निपातेक्वचित्क्वचित् ॥ तत्तन्मर्मविजानीहिशास्त्रदृष्टंहितत्तथा ॥ २६ ॥ तेषुमर्मसुभिन्नेषुततःससमुदीरयन् ॥ आविश्यहृदयंजंतोःसत्त्वंचाशुरु णद्धिवै ॥ ततःसचेतनोजंतुर्नाभिजानातिकिंचन ॥ २७ ॥ तमसासंवृतज्ञानःसंवृतेष्वेवमर्मसु ॥ सजीवोनिरधिष्ठानश्चाल्यतेमातरिश्वना ॥ २८ ॥ ततःसतं महोच्छ्वासंभृशमुच्छ्वस्यदारुणं ॥ निष्क्रामन्कंपयत्याशुतच्छरीरमचेतनं ॥ २९ ॥ सजीवःप्रच्युतःकायात्कर्मभिःस्वैःसमावृतः ॥ अंकितःस्वैःशुभैःपुण्यैःपापैर्वा प्युपपद्यते ॥ ३० ॥ ब्राह्मणाज्ञानसंपन्नायथावच्छ्रुतनिश्चयाः ॥ इतरंकृतपुण्यंवातंविजानंतिलक्षणैः ॥ ३१ ॥ यथांधकारेखद्योतंलीयमानंततस्ततः ॥ चक्षु ष्मंतःप्रपश्यंतितथाचज्ञानचक्षुषः ॥ ३२ ॥ पश्यंत्येवंविधंसिद्धाजीवंदिव्येनचक्षुषा ॥ च्यवंतंजायमानंचयोनिंचानुप्रवेशितं ॥ ३३ ॥ तस्यस्थानानिदृष्टानित्रि विधानीहशास्त्रतः ॥ कर्मभूमिरियंभूमिर्यत्रतिष्ठंतिजंतवः ॥ ३४ ॥ ततःशुभाशुभंकृत्वालभंतेसर्वदेहिनः ॥ इहैवोच्चावचान्भोगान्प्राप्नुवंतिस्वकर्मभिः ॥ ३५ ॥ इहैवाशुभकर्माणःकर्मभिर्निरयंगताः ॥ अवाग्गतिरियंकष्टायत्रपच्यंतिमानवाः ॥ तस्मात्सुदुर्लभोमोक्षोरक्ष्यश्चात्माततोभृशं ॥ ३६ ॥ ऊर्ध्वंतुजंतवोगत्वाये षुस्थानेष्ववस्थिताः ॥ कीर्त्यमानानितानीहतत्त्वतःसंनिबोधमे ॥ ३७ ॥ तच्छ्रुत्वानैष्ठिकींबुद्धिंबुध्येथाःकर्मनिश्चयं ॥ तारारूपाणिसर्वाणियत्रैतच्चंद्रमंडलं ॥ ३८ ॥ यत्रविभ्राजतेलोकेस्वभासासूर्यमंडलं ॥ स्थानान्येतानिजानीहिजनानांपुण्यकर्मणां ॥ ३९ ॥ कर्मक्षयाच्चतेसर्वेच्यवंतेवैपुनःपुनः ॥ तत्रापिचविशे षोस्तिदिविनीचोच्चमध्यमः ॥ ४० ॥ नचतत्रापिसंतोषोदृष्ट्वादीप्ततरांश्रियं ॥ इत्येतागतयःसर्वाःपृथक्तेसमुदीरिताः ॥ ४१ ॥

पानस्थानेव्यवस्थितोयोवायुरित्युत्तरेणसंबंधः ॥२१॥२२॥२३॥ स्रोतोभिरिंद्रियैः ॥२४ ॥२५ ॥२६ ॥२७ ॥२८ ॥२९ ॥३०॥३१॥३२॥ ३३ ॥३४ ॥ ३५ ॥३६ ॥ ३७॥३८ ॥ ३९ ॥ ४०॥ ४१॥

॥ ४२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शुभानामिति क्षेत्रंक्षेत्रंदेहंदेहंप्राप्यप्राप्यासाद्यासाद्यपच्यंतेफलंप्रयच्छंति ॥ १ ॥ चित्तशुद्ध्य
शुद्धितारतम्येनाल्पादपिपुण्यात्पापाद्वाफलंबह्वस्तीत्याहसार्धेन यथेति फलीवृक्षः ॥ २ ॥ पुरोधायेति तस्मान्मनएवप्रधानंनकर्मेतिभावः ॥ ३ ॥ यथाकर्मेति मन्युरविद्यासंकल्पोवा तच्चापितत्रापिप्रश्ने
॥ ४ ॥ तदाह शुक्रमिति ॥ ५ ॥ क्षेत्रंप्राप्तस्यनरस्यतात्विकंरूपमाह सौक्ष्म्यादिति ब्राह्मणोब्रह्मवित् तस्मात्तच्छाश्वतंब्रह्मज्ञात्वाकाममीप्सितंप्राप्यासंगोभवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥ तद्बीजंब्रह्मैवकारणं तेनेति एत
स्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः सब्रह्मैवसन्जीवश्चेतसाउपाधिभूतेनप्राणस्थानेषुइंद्रियगोलकेषुदधातिधारयतेअभिमानमित्यर्थइत्युत्तरश्लोकार्धेनसहान्वयः ॥ ७ ॥ ततोधारणात्

उपपत्तिंतुवक्ष्यामिगर्भस्याहमतःपरं ॥ तथातन्मेनिगदतःशृणुष्वावहितोद्विज ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसप्तदशोऽ
ध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ शुभानामशुभानांचनेहनाशोस्तिकर्मणां ॥ प्राप्यप्राप्यानुपच्यंतेक्षेत्रंक्षेत्रंतथातथा ॥ १ ॥ यथाप्रसूय
मानस्तुफलीदद्यात्फलंबहु ॥ तथास्याद्विपुलंपुण्यंशुद्धेनमनसाकृतं ॥ २ ॥ पापंचापितथैवस्यात्पापेनमनसाकृतं ॥ पुरोधायमनोहीदंकर्मण्यात्माप्रवर्त्तते ॥ ३ ॥
यथाकर्मसमाविष्टःकाममन्युसमावृतः ॥ नरोगर्भंप्रविशतितच्चापिशृणुचोत्तरं ॥ ४ ॥ शुक्रंशोणितसंसृष्टंस्त्रियागर्भाशयंगतं ॥ क्षेत्रंकर्मजमाप्नोतिशुभंवाय
दिवाशुभं ॥ ५ ॥ सौक्ष्म्यादव्यक्तभावाच्चनचक्वचनसज्जति ॥ संप्राप्यब्राह्मणःकामंतस्मात्तद्ब्रह्मशाश्वतं ॥ ६ ॥ तद्बीजंसर्वभूतानांतेनजीवंतिजंतवः ॥ सजीवः
सर्वगात्राणिगर्भस्याविश्यभागशः ॥ ७ ॥ दधातिचेतसासद्यःप्राणस्थानेष्ववस्थितः ॥ ततःस्पंदयतेंगानिसगर्भश्चेतनान्वितः ॥ ८ ॥ यथालोहस्यनिःस्यंदोनिषि
क्तोबिंबविग्रहं ॥ उपैतितद्वज्जानीहिगर्भेजीवप्रवेशनं ॥ ९ ॥ लोहपिंडंयथावह्निःप्रविशत्यतितापयेत् ॥ तथात्वमपिजानीहिगर्भेजीवोपपादनं ॥ १० ॥ यथाच
दीपःशरणेदीप्यमानःप्रकाशते ॥ एवमेवशरीराणिप्रकाशयतिचेतना ॥ ११ ॥ यद्यच्चकुरुतेकर्मशुभंवायदिवाऽशुभं ॥ पूर्वदेहकृतंसर्वमवश्यमुपभुज्यते ॥ १२ ॥

॥ ८ ॥ ननुकथंसूक्ष्मोपिदेहंव्याप्नुयादव्यक्तोवाव्यक्तिमसंगोवासंगमित्याशंक्यत्रिभिःपरिहरति यथालोहस्येत्यादिभिः यथास्वर्णद्रवःस्वल्पोपिकृत्स्नांताम्रप्रतिमांस्वर्णमयीमिवकरोत्येवंगर्भेजीवप्रवेशनं
शरीरेसूक्ष्मस्यापिचैतन्यस्यव्याप्तिरित्याद्यस्यपरिहारोयथैवबिंबंमृदयोपलिप्तमित्यादिश्रुत्यनुसारी ॥ ९ ॥ यथास्वयमव्यक्तोपिवह्निःकाष्ठलोहाद्युपाधावेवाभिव्यज्यतेएवंगर्भेजीवोपपादनं देहेचैतन्यस्या
भिव्यक्तिरितिद्वितीयस्यपरिहारःअरणीषुचाग्निरित्यादिश्रुत्यनुसारी ॥ १० ॥ तृतीयस्यपरिहारमाह यथाचेति शरणेगृहे शरीराणिस्थूलसूक्ष्मकारणानि ॥ ११ ॥ दीपवदसंगायाअपिचेतनायादुःखादिसं
प्रतीतौहेतुमाह यद्यच्चेति यथाप्रकाशः अतदाकारोप्यंगुल्याद्युपाधिनाऋजुवक्राद्याकारइवप्रतीयतेएवंकर्मजदुःखप्रकाशिकायांचितिदुःखाकारतेवभातिवस्तुतस्तुनास्ति असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः अ
वस्थांतरगतस्यदुःखस्यावस्थांतरेनुवृत्त्यदर्शनाच्चेतिभावः ॥ १२ ॥

ततउपभोगात् ॥ १३ ॥ कथंकष्टाच्चसंसारान्मुच्यतइत्यस्योत्तरमाह तत्रकर्मेत्यादिना जातीषुयोनिषु ॥ १४ ॥ १५ ॥ संयमश्चित्तैकाग्र्यं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यश्चयोगीति सर्पदंशो
विषविद्याविदमिवकर्मसंगःप्रतीयमानोपियोगिनंनबाधते योगीइतरेभ्यःश्रेष्ठइत्यर्थः यतोयोग्यतोमुक्तः चस्त्वर्थे परौचशब्दौहेत्ववधारणार्थौ यस्तुयोगीसहियोगबलान्मुक्तएवेत्यर्थः ॥ २१ ॥ कर्मिणां
विलंबेनमुक्तिरित्याह वर्त्तमानस्येति ॥ २२ ॥ एवमिति अयमात्माब्रह्मसन्विकृतोजीवत्वंप्राप्तः ॥ २३ ॥ २४ ॥ ननुस्वतंत्राएवबहवश्चेतनानब्रह्मविकाराइत्याशंक्यशरीरमात्मनइत्यादिनापौर्विकीश्रुति

ततस्तुक्षीयतेचैवपुनश्चान्यत्प्रचीयते ॥ यावत्तन्मोक्षयोगस्थंधर्मंनैवावबुध्यते ॥ १३ ॥ तत्रकर्मप्रवक्ष्यामिसुखीभवतियेनवै ॥ आवर्त्तमानोजातीषुयथान्यो
न्यासुसत्तम ॥ १४ ॥ दानंव्रतंब्रह्मचर्यंयथोक्तंब्रह्मधारणं ॥ दमःप्रशांतताचैवभूतानांचानुकंपनं ॥ १५ ॥ संयमश्चानृशंस्यंचपरस्वादानवर्जनं ॥ व्यलीकाना
मकरणंभूतानांमनसाभुवि ॥ १६ ॥ मातापित्रोश्चशुश्रूषादेवतातिथिपूजनं ॥ गुरुपूजाघृणाशौचंनित्यमिंद्रियसंयमः ॥ १७ ॥ प्रवर्त्तनंशुभानांचतत्सतांवृत्त
मुच्यते ॥ ततोधर्मःप्रभवतियःप्रजाःपातिशाश्वतीः ॥ १८ ॥ एवंसत्सुसदापश्येत्तत्राप्येषाध्रुवास्थितिः ॥ आचारोधर्ममाचष्टेयस्मिन्शांताव्यवस्थिताः ॥ १९ ॥
तेषुतत्कर्मनिक्षिप्तंयःसधर्मःसनातनः ॥ यस्तंसमभिपद्येतनसदुर्गतिमाप्नुयात् ॥ २० ॥ अतोनियम्यतेलोकःप्रच्यवन्धर्मवर्त्मसु ॥ यश्चयोगीचमुक्तश्चसएतेभ्यो
विशिष्यते ॥ २१ ॥ वर्त्तमानस्यधर्मेणशुभंयत्रयथातथा ॥ संसारतारणंह्यस्यकालेनमहताभवेत् ॥ २२ ॥ एवंपूर्वकृतंकर्मनित्यंजंतुःप्रपद्यते ॥ सर्वंतत्कारणं
येनविकृतोयमिहागतः ॥ २३ ॥ शरीरग्रहणंचास्यकेनपूर्वंप्रकल्पितं ॥ इत्येवंसंशयोलोकेतच्चवक्ष्याम्यतःपरं ॥ २४ ॥ शरीरमात्मनःकृत्वासर्वलोकपितामहः ॥
त्रैलोक्यमसृजद्ब्रह्माकृत्स्नंस्थावरजंगमं ॥ २५ ॥ ततःप्रधानमसृजत्प्रकृतिंसशरीरिणां ॥ ययासर्वमिदंव्याप्तंयांलोकेपरमांविदुः ॥ २६ ॥ इदंतत्क्षरमित्युक्तंपरं
त्वमृतमक्षरं ॥ त्रयाणांमिथुनंसर्वमेकैकस्यपृथक्पृथक् ॥ २७ ॥

रित्यंतैःश्लोकैःप्रत्याचष्टे सर्वलोकःकार्यसमष्टिस्तस्याःपितामायाशबलंब्रह्मपितामहःशुद्धंततआत्मनःशुद्धस्यशरीरमव्याकृताकाशं आकाशशरीरंब्रह्मेतिश्रुतेः मायांकृत्वाउत्पाद्य तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रि
गुणंद्विजसत्तमेतितदुत्पत्तिस्मृतेः नोव्योमापरोयदितिस्पष्टेःप्राक्तदभावश्रुतेश्चकृत्स्नंसूत्रात्मकंत्रैलोक्यं ॥ २५ ॥ ततःप्रधानंसर्वेषुकार्येषुप्रधीयमानंतेजोबन्नात्मकंजीवानांप्रकृतिमभिव्यक्तिस्थानंदेहाद्याका
रं ययाप्रकृत्या ॥ २६ ॥ क्षरंजडं अक्षरंतदवच्छिन्नंचैतन्यंजीवेशभावाक्रांतं त्रयाणांक्षराक्षरशुद्धानांमध्येमिथुनंक्षराक्षरंसर्वंप्रतिपूरुषंपृथक्पृथगस्तितत्तन्मुक्तौतत्तत्कल्पितंतद्रज्जुसर्पवद्बाध्यतइत्यर्थः ॥ २७ ॥

उक्तोर्थःश्रौतएवेत्याह असृजदिति पूर्वदृष्टःसृष्टेःप्राक्सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमितिश्रुतौदृष्टःसर्वभूतानिवियदादीनि स्थावराणिचाज्जंगमानि ऐतदात्म्यमितिश्रुतेःप्रत्यगात्मैवसर्वदृश्यरूपेणभातीत्यर्थः ॥२८॥ एवंश्रुतिबलेनचेतनभेदंनिरस्यब्रह्मविकारस्यजीवस्यविकारत्वंनित्यंचेत्कृतंसाधनैरित्याशंक्यतदनित्यत्वमाह तस्यकालेति तस्यशरीरग्रहणस्य कालेत्यनेनांतवत्त्वं परिवर्त्तिसुरनरतिर्यगादिदेहेषुभ्रमणं ॥ २९ ॥ यथात्रेति अत्रसंसारस्यांतवत्त्वेविषयेवदेत्तद्वदहंजातिस्मरोयत्प्रवक्ष्यामीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ चेतनावत्सुदेहेषु सममेकं ॥ ३३ ॥ ऐकात्म्यदृष्ट्यानिर्विद्यतइत्यर्थः स्पष्टार्थमन्यत् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शरीरस्यनाशोत्पत्तिप्रकारावुक्त्वापूर्वोपक्रांतंततोमुक्तिप्रकारंप्रपंचयति यःस्यादिति तद्यथासर्वासामपांसमुद्रएकायनमित्यादिश्रुत्युक्तप्रकारेणसर्वलयाधिष्ठानंब्रह्मएकायनंतस्मिन्लीनःसयथासैंधवखिल्यउदकेप्रास्तउदकमेवानुविलीयतेइतिश्रुत्युक्तरीत्याऐक्यंप्राप्तस्तूष्णीमहमेवेदंसर्वोस्मीत्यभिमानमप्यकुर्वन् किंचिदचिंतयन्नित्यनेनास्मीत्यपिवारयति पूर्वंपूर्वंस्थूलसूक्ष्मकारणेषुपरित्यज्योत्तरस्मिन्नुत्तरस्मिन्प्रविलाप्य ॥ १ ॥ सर्वमित्रोऽद्रोही सर्वसहःक्षमी शमेचित्तनिग्रहे अयंयोगासिद्धौकर्मसंन्यासिनःकर्मब्रह्मोभयभ्रष्टताप्रयुक्तं मन्युरियतापिकालेननयोगःसिद्धइतिदैन्यंतद्वद्द्वेषोवा आत्मवान्जितचित्तः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अनमित्रःशत्रुहीनः ॥ ६ ॥

असृजत्सर्वभूतानिपूर्वदृष्टःप्रजापतिः ॥ स्थावराणिचभूतानिइत्येषापौर्विकीश्रुतिः ॥ २८ ॥ तस्यकालपरीमाणमकरोत्सपितामहः ॥ भूतेषुपरिवृत्तिंचपुनरावृत्तिमेवच ॥ २९ ॥ यथात्रकश्चिन्मेधावीदृष्टात्मापूर्वजन्मनि ॥ यत्प्रवक्ष्यामितत्सर्वंयथावदुपपद्यते ॥ ३० ॥ सुखदुःखेयथासम्यगनित्येयःप्रपश्यति ॥ कायंचामेध्यसंघातंविनाशंकर्मसंहितं ॥ ३१ ॥ यच्चकिंचित्सुखंतच्चदुःखंसर्वमितिस्मरन् ॥ संसारसागरंघोरंतरिष्यतिसुदुस्तरं ॥ ३२ ॥ जातीमरणरोगैश्चसमाविष्टःप्रधानवित् ॥ चेतनावत्सुचैतन्यंसमंभूतेषुपश्यति ॥ ३३ ॥ निर्विद्यतेततःकृत्स्नंमार्गमाणःपरंपदं ॥ तस्योपदेशंवक्ष्यामियाथातथ्येनसत्तम ॥ ३४ ॥ शाश्वतस्याव्ययस्याथयदस्यज्ञानमुत्तमं ॥ प्रोच्यमानंमयाविप्रनिबोधेदमशेषतः ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअष्टादशोऽध्यायः ॥ ॥ १८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ यःस्यादेकायनेलीनस्तूष्णींकिंचिदचिंतयन् ॥ पूर्वंपूर्वंपरित्यज्यसतीर्णोबंधनाद्भवेत् ॥ १ ॥ सर्वमित्रःसर्वसहःशमेरक्तोजितेंद्रियः ॥ व्यपेतभयमन्युश्चआत्मवान्मुच्यतेनरः ॥ २ ॥ आत्मवत्सर्वभूतेषुयश्चरेन्नियतःशुचिः ॥ अमानीनिरभीमानःसर्वतोमुक्तएवसः ॥ ३ ॥ जीवितंमरणंचोभेसुखदुःखेतथैवच ॥ लाभालाभेप्रियद्वेष्येयःसमःसचमुच्यते ॥ ४ ॥ नकस्यचित्स्पृहयतेनावजानातिकिंचन ॥ निर्द्वंद्वोवीतरागात्मासर्वथामुक्तएवसः ॥ ५ ॥ अनमित्रश्चनिर्बंधुरनपत्यश्चयःक्वचित् ॥ त्यक्तधर्मार्थकामश्चनिराकांक्षीचमुच्यते ॥ ६ ॥

ज्ञानफलमाह नैवेति धर्माधर्मशून्यः पूर्वोपचितंप्रारब्धकर्मतस्यहायकोऽपापकः धातुक्षयेणशरीरारंभकभूतविनाशेनैवप्रशांतोऽत्यंतंसमुच्छिन्नआत्माचित्तंयस्यसः अतएवनिर्द्वंद्वोऽद्वैतः यत्त्वस्यसर्वमा
त्मैवाभूत्तत्केनकंपश्येदितिश्रुतेः ॥ ७ ॥ अकर्मवान्संन्यासी ॥ ८ ॥ ९ ॥ अगंधंगंधादिहीनंचिन्मात्रं ॥ १० ॥ पंचभूतगुणैर्हीनमितिस्थूलनिरासः अमूर्त्तिमदितिसूक्ष्मस्य अहेतुकमितिकारणस्य अतएवाऽ
गुणं गुणभोक्तृपूर्वैस्त्रिभीरूपैः गुणाविषयादयः ॥ ११ ॥ १२ ॥ एवंध्यानजसंस्कारैर्बाह्यसंस्कारानश्यंति तज्जःसंस्कारोन्यसंस्कारप्रतिबंधीतियोगसूत्रादित्याह सर्वसंस्कारेति ॥ १३ ॥ १४ ॥ अतःपरंप्रव
क्ष्यामीतिसंक्षेपोक्त्यनंतरंविस्तरेणवक्ष्यामि युंजतोध्यायतः सिद्धमाविद्यकभ्रांतिनिवृत्तौस्वतःसिद्धंनतुकीटभ्रमरन्यायेनध्यानसाध्यं ॥ १५ ॥ यैर्द्वारैश्चित्तनिग्रहोपायैः आत्मानंचित्तमात्मनिदेहेचारयन्नं

नैवधर्मीनचाधर्मीपूर्वोपचितहायकः॥ धातुक्षयप्रशांतात्मानिर्द्वंद्वःसविमुच्यते॥७॥ अकर्मवान्विकांक्षश्चपश्येज्जगदशाश्वतं॥ अश्वत्थसदृशंनित्यंजन्ममृत्यु
जरायुतं॥ वैराग्यबुद्धिःसततमात्मदोषव्यपेक्षकः॥८॥ आत्मबंधविनिर्मोक्षंसकरोत्यचिरादिव॥९॥ अगंधमरसस्पर्शमशब्दमपरिग्रहं॥ अरूपमनभिज्ञेयंदृ
ष्ट्वात्मानंविमुच्यते॥ १०॥ पंचभूतगुणैर्हीनममूर्त्तिमदहेतुकं॥ अगुणंगुणभोक्तारंयःपश्यतिसमुच्यते ॥ ११ ॥ विहायसर्वसंकल्पान्बुद्ध्याशारीरमानसान्॥
शनैर्निर्वाणमाप्नोतिनिरिंधनइवानलः॥१२॥ सर्वसंस्कारनिर्मुक्तोनिर्द्वंद्वोनिष्परिग्रहः॥ तपसाइंद्रियग्रामंयश्चरेन्मुक्तएवसः॥१३॥ विमुक्तःसर्वसंस्कारैस्ततो
ब्रह्मसनातनं॥ परमाप्नोतिसंशांतमचलंनित्यमक्षरं॥ १४॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामियोगशास्त्रमनुत्तमं॥ युंजतःसिद्धमात्मानंयथापश्यंतियोगिनः॥ १५॥ तस्यो
पदेशंवक्ष्यामियथावत्तन्निबोधमे॥ यैर्द्वारैश्चारयन्नित्यंपश्यत्यात्मानमात्मनि॥ १६॥ इंद्रियाणितुसंहृत्यमनआत्मनिधारयेत्॥ तीव्रंतप्त्वातपःपूर्वंमोक्षयोगं
समाचरेत्॥१७॥ तपस्वीसततंयुक्तोयोगशास्त्रमथाचरेत्॥ मनीषीमनसाविप्रःपश्यन्नात्मानमात्मनि॥१८॥ सचेच्छक्नोत्ययंसाधुर्योक्तुमात्मानमात्मनि॥ त
तएकांतशीलःसपश्यत्यात्मानमात्मनि॥१९॥ संयतःसततंयुक्तआत्मवान्विजितेंद्रियः॥ तथायआत्मनात्मानंसंप्रयुक्तःप्रपश्यति॥२०॥यथाहिपुरुषःस्वप्नेदृष्ट्वा
पश्यत्यसाविति॥तथारूपमिवात्मानंसाधुयुक्तःप्रपश्यति॥२१॥इषीकांचयथामुंजात्कश्चिन्निष्कृष्यदर्शयेत्॥ योगीनिष्कृष्यचात्मानंतथापश्यतिदेहतः॥२२॥

तर्मुखंकुर्वन्नित्यमाद्यंतशून्यंवस्तुपश्यतितानिनिबोधेतिपूर्वेणान्वयः ॥ १६ ॥ संहृत्यस्वस्वविषयेभ्यःप्रत्यावर्त्य आत्मनिक्षेत्रज्ञे एतच्चतपआख्यस्वधर्मानुष्ठानेनशुद्धेचेतस्येवभवतीत्याह तीव्रमिति ॥ १७॥
एतदेवान्वयव्यतिरेकाभ्यांद्रढयति तपस्वीत्यादिना ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ यथाहीति यथास्वप्नेस्थूलदेहासंगेनस्थितःसन्कंचिददृष्टचरंपुरुषंपश्यति उत्स्वेवाऽनिरुद्धं प्रबुद्धश्चपुनस्तंदृष्ट्वासोयमितिप्रत्य
भिजानाति तथात्मानंविश्वरूपंसमाधौदृष्ट्वाव्युत्थानेपिविश्वमात्मत्वेनैवपश्यतीत्यर्थः ॥ २१ ॥ तंस्वाच्छरीरात्प्रवृहेन्मुंजादिवेषीकांधैर्येणेतिदेहासंगेश्रौतंदृष्टांतमाह इषीकामिति ॥ २२ ॥

दृष्टांतंदार्ष्टांतिकेयोजयति मुंजमिति आत्मनिश्रितांमायांजगदाकारेणभासमानामितिशेषः ॥२३॥ यतोयंसबाह्याभ्यंतरंप्रत्यगनन्यत्वेनवीक्षतेऽतएवचानन्याधिपतिरयमित्याह यदाहीति ॥२४॥ सएकधा भवतित्रिधाभवतीत्यादिकायव्यूहकरणं नतस्यरोगोनजरानमृत्युःसर्वस्यवशीसर्वस्येशानइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धंयोगफलमाह अन्यान्याइति अन्यान्यादेवगंधर्वमनुष्याद्याः तनवस्तनूः कामरूपीभवतीत्यर्थः ॥२५॥ विदेहकैवल्यावधिकमेवैश्वर्यमित्याह ब्रह्मचेति ॥ २६ ॥ २७ ॥ विनश्यत्स्विति विदेहमुक्तस्यनक्लेशाःसंतीत्युक्तंतत्कैमुतिकन्यायेनद्रढयितुंसदेहमुक्तस्यापितेनसंतीत्याह दुःखशोकेत्यादिना ॥ २८ ॥ ॥ २९ ॥ ३० ॥ अन्यान्याश्चेतिपूर्वोक्तस्यविवरणं देहानिति भुंजानेनयोगैश्वर्यमितिशेषः निर्वेदोयोगाद्वैराग्यंनकर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ वस्तुतस्तुयोगजसंस्कारप्राबल्याद्योगिनोभोगेच्छैवनभवती

मुंजंशरीरमित्याहुरिषीकामात्मनिश्रितां॥ एतन्निदर्शनंप्रोक्तंयोगविद्भिरनुत्तमं ॥ २३ ॥ यदाहियुक्तमात्मानंसम्यक्पश्यतिदेहभृत्॥ नतस्येहेश्वरःकश्चित्त्रैलो क्यस्यापियःप्रभुः॥ २४॥ अन्यान्याश्चैवतनवोयथेष्टंप्रतिपद्यते॥ विनिवृत्यजरांमृत्युंनशोचतिनहृष्यति ॥ २५ ॥ देवानामपिदेवत्वंयुक्तःकारयतेवशी॥ ब्रह्म चाव्ययमाप्नोतिहित्वादेहमशाश्वतं॥ २६॥ विनश्यत्सुचभूतेषुनभयंतस्यजायते॥ क्लिश्यमानेषुभूतेषुनसक्लिश्यतिकेनचित्॥ २७॥ दुःखशोकमयैर्घोरैःसंगस्ने हसमुद्भवैः॥ नविचाल्यतियुक्तात्मानिस्पृहःशांतमानसः॥ २८॥ नैनंशस्त्राणिविध्यंतेनमृत्युश्चास्यविद्यते ॥ नातःसुखतरंकिंचिल्लोकेक्वचनदृश्यते॥ २९॥ सम्य ग्युक्त्वासआत्मानमात्मन्येवप्रतिष्ठते॥ विनिवृत्तजरादुःखःसुखंस्वपितिचापिसः॥ ३०॥ देहान्यथेष्टमभ्येतिहित्वेमांमानुषींतनुं॥ निर्वेदस्तुनकर्त्तव्योभुंजानेन कथंचन॥ ३१॥ सम्यग्युक्तोयदात्मानमात्मन्येवप्रपश्यति॥ तदैवनस्पृहयतेसाक्षादपिशतक्रतोः॥ ३२॥ योगमेकांतशीलस्तुयथाविंदतितच्छृणु॥ दृष्टपूर्वांदिशं चिंत्ययस्मिन्संनिवसेत्पुरे ॥ ३३॥ पुरस्याभ्यंतरेतस्यमनःस्थाप्यंनबाह्यतः॥ पुरस्याभ्यंतरेतिष्ठन्यस्मिन्नावसथेवसेत्॥ तस्मिन्नावसथेधार्यंसबाह्याभ्यंत रंमनः॥ ३४॥ प्रचिंत्यावसथेकृत्स्नंयस्मिन्कालेसपश्यति॥ तस्मिन्कालेमनश्चास्यनचकिंचनबाह्यतः॥ ३५॥ सन्नियम्येंद्रियग्रामंनिर्घोषेनिर्जनेवने॥ काय मभ्यंतरंकृत्स्नमेकाग्रःपरिचिंतयेत्॥ ३६॥

त्याह सम्यगिति असम्यग्योगिविषयैवभोगेच्छोक्तिरितिभावः ॥ ३२ ॥ एकांतशीलः एकंब्रह्मअम्यतेप्राप्यतेनेनेतिएकांतोध्यानंतच्छीलः ततस्तुतंपश्यतिनिष्कलंध्यायमानइतिश्रुतेः दृष्टपूर्वांदिशं दृ ष्टंश्रुतिः प्रामाण्यंप्रत्यनपेक्षत्वात् वेदांतश्रवणपूर्विकांदिशमुपदेशंचिंत्ययुक्त्यापिपर्यालोच्य श्रोतव्योमंतव्यइतिश्रुतेः यस्मिन्पुरेदेहे ॥ ३३ ॥ आवसथेमूलाधाराद्यन्यतमस्मिंश्चक्रे ॥ ३४ ॥ तदेवकृत्स्नंसर्वा त्मकंयदापश्यतितदास्यबाह्यतःप्रत्यग्रूपादन्यन्नकिंचनाऽस्तियत्रास्यमनःसज्जेत् अतोनिर्वासनत्वान्मुच्यतइत्यर्थः ॥ ३५ ॥ उपसंहरति सन्नियम्येति कायमभिदेहस्याभितोबहिरंतरंमध्येचकृत्स्नंपरिपूर्णं ब्रह्मैवचिंतयेदित्यर्थः ॥ ३६ ॥

अस्ययोगस्यसाधनान्याह दंतानित्यादि दंतान्दंतैरवखंड्यावखंड्यगृह्यमाणानाहारांश्चिंतयेत् आहारशुद्धौसत्वशुद्धिःसत्वशुद्धौध्रुवास्मृतिःस्मृतिलंभेसर्वग्रंथीनांविप्रमोक्षइत्याहारशुद्धेर्मोक्षहेतुत्वश्रुतेः तथा तालुआधारं जिह्वांतत्राधेयां यथोक्तमीश्वरप्रोक्ते लंबिकोर्ध्वस्थितेगर्तेरसनांविपरीतगां संयोजयेत्प्रयत्नेनमुद्रासाखेचरीमतेति दत्तात्रेयः अंतःकपालविवरेजिह्वांव्यावृत्यचार्पयेत् भ्रूमध्यदृष्टिरप्येषामु द्राभवतिखेचरीति भ्रुवोर्मध्येप्राणमावेश्य प्राणापानौसमौकृत्वानासाभ्यंतरचारिणाविति चैतदेवोक्तं गलंजिह्वामूलादधोभागः ग्रीवातदधःकंठनालं ताभ्यांकंटकूपस्ततोप्यधस्थितोलक्ष्यते तत्रधारणासद्यः फलायत्नादभ्यसनीयायोगेविश्वासोत्पत्त्यर्थं तथाचसूत्रं कंठकूपेक्षुत्पिपासानिवृत्तिरिति भाष्यमपिआसामेकस्याःफलंयावन्नानुभवतितावद्योगधर्मेनश्रद्धत्तेइति हृदयंहृदयायतनं ब्रह्महृदयबंधनंशतचै

दंतांस्तालुचजिह्वांचगलंग्रीवांतथैवच ॥ हृदयंचिंतयेच्चापितथाहृदयबंधनं ॥ ३७ ॥ इत्युक्तःसमयाशिष्योमेधावीमधुसूदन ॥ पप्रच्छपुनरेवेमंमोक्षधर्मंसुदु र्वचं ॥ ३८ ॥ भुक्तंभुक्तमिदंकोष्ठेकथमन्नंविपच्यते ॥ कथंरसत्वंव्रजतिशोणितत्वंकथंपुनः ॥ ३९ ॥ तथामांसंचमेदश्चस्नाय्वस्थीनिचपोषिति ॥ कथमेतानिस र्वाणिशरीराणिशरीरिणां ॥ ४० ॥ वर्धंतेवर्धमानस्यवर्धतेचकथंबलं ॥ निरोधानांनिर्गमनंमलानांचपृथक्पृथक् ॥ ४१ ॥ कुतोवायंप्रश्वसितिउच्छ्वसित्यपिवा पुनः ॥ कंचदेशमधिष्ठायतिष्ठत्यात्मायमात्मनि ॥ ४२ ॥ जीवःकथंवहतिचचेष्टमानःकलेवरं ॥ किंवर्णंकीदृशंचैवनिवेशयतिवैपुनः ॥ ४३ ॥ याथातथ्येनभगव न्वक्तुमर्हसिमेनघ ॥ इतिसंपरिपृष्टोहंतेनविप्रेणमाधव ॥ ४४ ॥ प्रत्यब्रुवंमहाबाहोयथाश्रुतमरिंदम ॥ यथास्वकोष्ठेप्रक्षिप्यभांडंभांडमनाभवेत् ॥ ४५ ॥ तथा स्वकायेप्रक्षिप्यमनोद्वारैरनिश्चलैः ॥ आत्मानंतत्रमार्गेतप्रमादंपरिवर्जयेत् ॥ ४६ ॥ एवंसततमुद्युक्तःप्रीतात्मानचिरादिव ॥ आसादयतितद्ब्रह्मयद्दृष्ट्वास्यात्प्र धानवित् ॥ ४७ ॥ नत्वसौचक्षुषाग्राह्योनचसर्वैरपींद्रियैः ॥ मनसैवप्रदीपेनमहानात्माप्रदृश्यते ॥ ४८ ॥

काचहृदयस्यनाड्यइतिश्रूयमाणंनाडीमार्गंतत्तल्लोकगत्युपयोगि ॥ ३७ ॥ मेधावीदंतादिशब्दैःपारोक्ष्येणोक्तमर्थंज्ञातवान् ॥ ३८ ॥ पंचस्वर्थेष्वाद्यंविवृत्यपृच्छतित्रिभिः भुक्तंभुक्तमिति ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥ द्वितीयमर्द्धेन कुतोवेति तृतीयंयोगानुपकारित्वादपृष्ट्वाचतुर्थमेवपृच्छति कंचेति ॥ ४२ ॥ पंचमंपृच्छति जीवइति कथंजीवोनाडीमार्गैःसूक्ष्मंकलेवरंवहति किंवर्णावातेनाडीमार्गास्तैश्चकीदृशंपु नर्वपुःप्राप्यमितिप्रश्नार्थः एतेषांमध्येआद्ययोर्विवरणार्थाब्राह्मणगीता इतरयोर्गुरुशिष्यसंवादःप्राधान्येन अन्यत्तुतत्रतत्रोपसर्जनत्वेनप्रतिपाद्यतइतिविभागः ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ कोष्ठेधान्यगृहेभांडंगृहोपस्क रंनिक्षिप्तंयथागृहंप्रविष्टोविविच्यजानाति ॥ ४५ ॥ एवंस्वकायेदेहांतर्मनःप्रक्षिप्याऽनिश्चलैरनिश्चरद्भिर्द्वारैरिंद्रियैः सर्वद्वाराणिसंयम्यमनोहृदिनिरुध्येतिस्मृतेस्तत्रयायत्पृष्टंतद्वस्तुयोगबलेनज्ञेयमित्यर्थः ॥ ४६ ॥ एतदेवोपपादयति एवमिति प्रधानवित्प्रकृतिवित्सर्वविकारविद्भवतिविकाराणांप्रकृतेरनन्यत्वादिति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

चक्षुराद्यग्राह्यस्यामूर्त्तस्यरूपंसर्वतःपाणिपादांतइत्यादिलक्षणं ॥ ४९ ॥ तदेवजीवस्यस्वात्मभूतदेहात्निष्क्रांतंपृथग्भूतंमुंजेषीकावत्पश्यतिसंप्रज्ञाते तंसर्वतइत्युक्तलक्षणंकारणंउत्सृज्यप्रविलाप्यदेहेस्वं स्वरूपंधारयन्मनोनिगृह्णन्केवलंनिर्गुणंब्रह्मपश्यति सएवंविद्वानस्माच्छरीरभेदादूर्ध्वमुत्क्रम्यामुष्मिन्स्वर्गेलोकेसर्वान्कामानाप्त्वामृतःसमभवदितिदेहाभिमानकृतंभेदंत्यक्त्वा ऊर्ध्वंकारणब्रह्मभावंप्राप्तं तत्रैवसर्वकामभुग्भूत्वामृताख्यंकैवल्यमश्नुतइतिश्रवणात्॥ ५० ॥ प्रहसन्निवअहोवृथैवमरीचिकोदकतुल्येनसंसारेणाहंभ्रामितइतिविस्मयेनेतिभावः तदेवं तत्ब्रह्म एवंउक्तरीत्या ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥

सर्वतःपाणिपादांतःसर्वतोक्षिशिरोमुखः॥ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वमावृत्यतिष्ठति ॥ ४९ ॥ जीवोनिष्क्रांतमात्मानंशरीरात्संप्रपश्यति॥ सतमुत्सृज्यदेहस्वंधारयन्ब्रह्मकेवलं॥ ५० ॥ आत्मानमालोकयतिमनसाप्रहसन्निव ॥ तदेवमाश्रयंकृत्वामोक्षंयातिततोमयि॥ ५१ ॥ इदंसर्वरहस्यंतेमयाप्रोक्तंद्विजोत्तम॥ आपृच्छेसाधयिष्यामिगच्छविप्रयथासुखं॥ ५२ ॥ इत्युक्तःसतदाकृष्णमयाशिष्योमहातपाः॥ अगच्छतयथाकामंब्राह्मणःसंशितव्रतः॥ ५३॥ ॥वासुदेवउवाच॥ ॥इत्युक्त्वासतदावाक्यंमांपार्थद्विजसत्तमः॥ मोक्षधर्माश्रितःसम्यक्तत्रैवांतरधीयत ॥ ५४ ॥ कच्चिदेतत्त्वयापार्थश्रुतमेकाग्रचेतसा ॥ तदापिहिरथस्थस्त्वंश्रुतवानेतदेवहि॥ ५५॥ नैतत्पार्थसुविज्ञेयंव्यामिश्रेणेतिमेमतिः॥ नरेणाकृतसंज्ञेनविशुद्धेनांतरात्मना॥५६॥ सुरहस्यमिदंप्रोक्तंदेवानांभरतर्षभ॥ कच्चिन्नेदंश्रुतंपार्थमनुष्येणेहकर्हिचित्॥ ५७॥ नह्येतच्छ्रोतुमर्होन्योमनुष्यस्त्वामृतेऽनघ॥ नैतदद्यसुविज्ञेयंव्यामिश्रेणांतरात्मना॥ ५८॥ क्रियावद्भिर्हिकौंतेयदेवलोकःसमावृतः॥ नचैतदिष्टंदेवानांमर्त्यैरूपनिवर्त्तनं॥ ५९॥ पराहिसागतिःपार्थयत्तद्ब्रह्मसनातनं॥ यत्रामृतत्वंप्राप्नोतित्यक्त्वादेहंसदासुखी॥ ६०॥ इमंधर्मंसमास्थाययेपिस्युःपापयोनयः॥ स्त्रियोवैश्यास्तथाशूद्रास्तेपियांतिपरांगतिं॥ ६१॥ किंपुनर्ब्राह्मणाःपार्थक्षत्रियावाबहुश्रुताः॥ स्वधर्मरतयोनित्यंब्रह्मलोकपरायणाः॥ ६२॥ हेतुमच्चैतदुद्दिष्टमुपायाश्चास्यसाधने॥ सिद्धिंफलंचमोक्षश्चदुःखस्यचविनिर्णयः॥ ६३॥ नातःपरंसुखंत्वन्यत्किंचित्स्याद्भरतर्षभ॥ बुद्धिमान्श्रद्दधानश्चपराक्रांतश्चपांडव॥ ६४॥ यःपरित्यज्यतेमर्त्योलोकसारमसारवत्॥ एतैरुपायैःसक्षिप्रंपरांगतिमवाप्नुते॥६५॥ एतावदेववक्तव्यंनातोभूयोस्तिकिंचन॥ षण्मासान्नित्ययुक्तस्ययोगःपार्थप्रवर्त्तते॥ ६६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीताप० ऊनविंशोऽध्यायः॥ १९॥ ॥ ७॥

॥ ५४ ॥ ५५ ॥ व्यामिश्रेणव्यग्रेण अकृतसंज्ञेनअज्ञातविद्यासंप्रदायेन ॥ ५६ ॥५७॥ ५८ ॥ ५९ ॥६०॥ इमंधर्मंआत्मदर्शनाख्यं ॥ ६१ ॥ ६२॥६३॥६४॥ लोकसारंधनादि असारवत्तृणादिवत् यः परित्यज्यतेविवेकादिनापरित्यागवान्क्रियते उपायैःशमादिभिः ॥ ६५ ॥ षण्मासानिति षड्भिर्मासैस्तुयुक्तस्यनित्यमुक्तस्यदेहिनः आनंदःपरमोगुह्यःसम्यग्योगःप्रवर्त्ततइतिमैत्रायणीयश्रुतेः सुखसाध्यत्वादादरणीयोयोगइत्यर्थः ॥ ६६ ॥ ॥इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥

भुक्तमुक्तमिदंकोष्ठेइत्यादिनाकृतस्यप्रश्नस्यउत्तरंअहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनांदेहमाश्रितः प्राणापानसमायुक्तःपचाम्यन्नंचतुर्विधमितिगीतोक्तमेवविवृणोति अत्रापीत्यादिना अत्रप्रश्नेविषयेइतिहासमपीतिसंबंधः ॥ १ ॥ २ ॥ कर्मअग्निहोत्रादिकंन्यस्तंयेनतं कीनाशंकर्कशंमयिनिरनुक्रोशं अविचक्षणंममअनन्यगतिकत्वमजानंतं ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५॥ यात्यंदीक्षाव्रतादिकं अतएवदृश्यंलोकैःस्थूलत्वाद्द्रष्टुंयोग्यं ॥ ६ ॥ कर्मणाशरीरायासेन ॥ ७ ॥ जन्मादिजन्मस्थितिभंगं मूर्त्तिभेदोयोनिनानात्वं ॥ ८ ॥ दृश्यानिसोमाज्यादीनिद्रव्याणियेषु वर्त्मसुकर्ममार्गेषुरक्षोभिर्दुर्जनैर्वध्यमानेषुनाश्यमानेषुसत्सुतेभ्योविरक्तेन

॥वासुदेवउवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ दंपत्योःपार्थसंवादोयोभवद्भरतर्षभ॥१॥ ब्राह्मणीब्राह्मणंकंचिज्ज्ञानविज्ञानपारगं॥ दृष्ट्वाविविक्तआसीनंभार्याभर्त्तारमब्रवीत्॥ २॥ कंनुलोकंगमिष्यामित्वामहंपतिमाश्रिता॥ न्यस्तकर्माणमासीनंकीनाशमविचक्षणं ॥ ३ ॥ भार्याःपतिकृताँल्लोकानाप्नुवंतीतिनःश्रुतं॥ त्वामहंपतिमासाद्यकांगमिष्यामिवैगतिं॥ ४॥ एवमुक्तःसशांतात्मातामुवाचहसन्निव॥ सुभगेनाभ्यसूयामिवाक्यस्यास्यतवानघे ॥ ५॥ ग्राह्यंदृश्यंचसत्यंवायदिदंकर्मविद्यते॥ एतदेवव्यवस्यंतिकर्मकर्मेतिकर्मिणः॥ ६॥ मोहमेवनियच्छंतिकर्मणाज्ञानवर्जिताः॥ नैष्कर्म्यंनचलोकेस्मिन्मुहूर्त्तमपिलभ्यते॥ ७॥ कर्मणामनसावाचाशुभंवायदिवाऽशुभं॥ जन्मादिमूर्त्तिभेदांतंकर्मभूतेषुवर्त्तते॥८॥ रक्षोभिर्वध्यमानेषुदृश्यद्रव्येषुवर्त्मसु॥ आत्मस्थमात्मनातेभ्योदृष्टमायतनंमया॥ ९॥ यत्रतद्ब्रह्मनिर्द्वंद्वंयत्रसोमःसहाग्निना॥ व्यवायंकुरुतेनित्यंधीरोभूतानिधारयन्॥ १०॥ यत्रब्रह्मादयोयुक्तास्तदक्षरमुपासते॥ विद्वांसःसुव्रतायत्रशांतात्मानोजितेंद्रियाः॥ ११॥ घ्राणेननतदाघ्रेयंनास्वाद्यंचैवजिह्वया॥ स्पर्शनेनतदस्पृश्यंमनसात्ववगम्यते॥१२॥ चक्षुषामविषह्यंचयत्किंचिच्छ्रवणात्परं॥ अगंधमरसस्पर्शमरूपाशब्दलक्षणं॥१३॥ यतःप्रवर्त्ततेतंत्रंयत्रचप्रतितिष्ठति॥ प्राणोपानःसमानश्चव्यानश्चोदानएवच॥१४॥ ततएवप्रवर्त्ततेतदेवप्रविशंतिच॥ समानव्यानयोर्मध्येप्राणापानौविचेरतुः॥ १५॥

मयेतिशेषः आयतनंभ्रूघ्राणमध्यस्थमविमुक्ताख्यं ॥ ९ ॥ सोमःइडा अग्निःपिंगला वरणानासीसंज्ञे सोविमुक्तेप्रतिष्ठितः सोविमुक्तःकस्मिन्प्रतिष्ठितइतिवरणायांचनास्यांमध्येप्रतिष्ठितइत्यादिभ्रुवोर्घ्राणस्यचयःसंधिरितिजाबालश्रुतिप्रसिद्धेः व्यवायंसंचारं धीरोबुद्धिप्रेरकोभूतानिधारयन्वायुः ॥ १० ॥ ११ ॥ नतदाघ्रेयं तत्अक्षरं ॥ १२ ॥ १३ ॥ तंत्रंस्वप्याद्यादिव्यापारः एतदेवाह प्राणोपानइत्यादिना ॥ १४ ॥ प्राणापानयोःप्रवृत्तिरेवसृष्टिःप्रवेशएवप्रलयश्चेतिभावः समानेति नाभिमंडलस्थःसमानः कृत्स्नदेहव्यापीव्यानः ॥ १५ ॥

तस्मिन्अपानसहितेप्राणेलीनेभ्रूघ्राणमध्येनिरुद्धेसति उदानःसर्वसंधिस्थइतिवचनात्शंकुभिश्चर्मैवउदानेनप्राणापानावायतौयस्मात्कृतौतस्मात् अनुक्रांतेउदानेशयानंपुरुषंप्राणापानौनमुंचतः विमुंचतइ
तिपाठेशयानमित्यस्यमृतमित्यर्थः ॥ १६ ॥ प्राणानामिति यतःप्राणानामायतत्वमुदानाधीनमतस्तमुदानमुत्कर्षेणआनयतिचेष्टयतेप्राणानितिनिर्वचनात्प्रचक्षते यस्मात्प्राणानांजीवोपाधीनांएकस्मिन्उ
दानेंऽतर्भावस्तस्मात् तपःप्राणजयाख्यंभ्रुवोर्मध्येप्राणामावेश्येत्येवंरूपं आलोचनंवाआत्मनस्तत्तद्देहादिव्यतिरिक्तत्वस्य ब्रह्मवादिनोमद्गतंमयिमनश्चात्मकेगतंनिष्ठांप्राप्तंपरात्मप्रापकंव्यवस्यंतिनिश्चिन्वंती
त्यर्थः ॥ १७ ॥ मद्गतमित्यत्रमच्छब्दार्थंवैश्वानरंदर्शयति तेषामिति तेषांमध्येसमानस्थानेनाभिमंडले अंतरातस्यापिमध्ये ॥ १८ ॥ घ्राणघ्रेयघ्रात्रादयःसप्तसप्तकरणविषयकर्तृरूपाः ॥ १९ ॥ २० ॥

तस्मिन्लीनेप्रलीयेतसमानोव्यानएवच ॥ अपानप्राणयोर्मध्येउदानोव्याप्यतिष्ठति ॥ तस्माच्छयानंपुरुषंप्राणापानौनमुंचतः ॥ १६ ॥ प्राणानामायतत्वेनत
मुदानंप्रचक्षते ॥ तस्मात्तपोव्यवस्यंतिमद्गतंब्रह्मवादिनः ॥ १७ ॥ तेषामन्योन्यभक्षाणांसर्वेषांदेहचारिणां ॥ अग्निर्वैश्वानरोमध्येसप्तधादीव्यतेंऽतरा ॥ १८ ॥
घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्चश्रोत्रंचपंचमं ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैताजिह्वावैश्वानरार्चिषः ॥ १९ ॥ घ्रेयंदृश्यंचपेयंचस्पृश्यंश्रव्यंतथैवच ॥ मंतव्यमथबोद्धव्यंताःसप्तस
मिधोमम ॥ २० ॥ घ्राताभक्षयितादृष्टास्प्रष्टाश्रोताचपंचमः ॥ मंताबोद्धाचसप्तैतेभवंतिपरमर्त्विजः ॥ २१ ॥ घ्रेयेपेयेचदृश्येचस्पृश्येश्रव्येतथैवच ॥ मंतव्येप्यथ
बोधव्येसुभगेपश्यसर्वदा ॥ २२ ॥ हवींष्यग्निषुहोतारःसप्तधासप्तसप्तसु ॥ सम्यक्प्रक्षिप्यविद्वांसोजनयंतिस्वयोनिषु ॥ २३ ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपं
चमं ॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतायोनिरित्येवशब्दिताः ॥ २४ ॥ हविर्भूतागुणाःसर्वेप्रविशंत्यग्निजंगुणं ॥ अंतर्वासमुषित्वाचजायंतेस्वासुयोनिषु ॥ २५ ॥ तत्रैवचनिरु
ध्यंतेप्रलयेभूतभावने ॥ ततःसंजायतेगंधस्ततःसंजायतेरसः ॥ २६ ॥ ततःसंजायतेरूपंततःस्पर्शोभिजायते ॥ ततःसंजायतेशब्दःसंशयस्तत्रजायते ॥ ततःसं
जायतेनिष्ठाजन्मैतत्सप्तधाविदुः ॥ २७ ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तेषांमध्येअग्निषुघ्राणाद्यभिमानिदेवतासु हवींषिघ्रेयादीनि होतारोविषयाणामाघ्रातारस्तत्कल्पकाइत्यर्थः अमुमावहामुमावहेत्यावाहयतितदेवहोतुर्होतृत्वमितिश्रौतनिर्वचनात्
घ्राताहमित्यादयोभिमानाः तान्सर्वान्प्रक्षिप्यगुणागुणेषुवर्त्तंतइतिमत्वायेनसज्जंतेतेविद्वांसोब्रह्मीभूताःजनयंतिपृथिव्यादीन्वक्ष्यमाणान् स्वयोनिषुस्वंब्रह्मतदेवयोनिर्येषांतेषुअग्निषु ॥ २३ ॥ पृथिव्यादयो
पिसंघातापन्नाः योनिश्चैतन्याभिव्यक्तिस्थानं ॥ २४ ॥ हविर्भूतगुणाःघ्रेयादयोविषयाः अग्निजंगुणंगंधादिज्ञानरूपांधीवृत्तिंप्रविशंति अंतर्वासमितिणमुलंतं सावृत्तिश्चसंस्कारात्मनाचेतसिउषित्वास्वासुयो
निषुघ्राणादिषुजायतेदृष्टंरूपादिकंसुषुप्त्यादौवासनारूपेणचित्तेस्थितंपुनर्जागरेउत्पद्यतइत्यर्थः ॥ २५ ॥ एतदेवाह तत्रैवअंतरेव ततःअंतरएव ॥ २६ ॥ संशयःसंशयात्मकंमनः निष्ठानिश्चयात्मिकाबुद्धिः ॥ २७ ॥

अनेनेति अनेनप्रकारेणरूपादिग्रहतत्संस्कारपरंपरयाप्रगृहीतंघ्राणादीनांरूपंपुरातनैर्ऋषिभिः वेदादितिशेषः त्रिभिर्मानमेयमातृभिः पूर्णंब्रह्मतस्यआहुतिराह्वानं आहुतयोवैनामैतायदाहुतयएताभिर्वैदेवा न्यजमानोह्वयतीतिश्रुतेः तत्यैस्तैःउपाधिभूतैर्दर्पणैरिवब्रह्मप्रज्ञापकैरित्यर्थः आपूर्णाःसर्वेलोकाइतिशेषः तेचत्रयःतेजसास्वात्मज्योतिषापूर्यंतितेनैवसत्तावंतोभवंतीत्यर्थः एवंदृष्टिसृष्टिरनेनश्लोकेनसूचिता ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पूर्वत्रघ्राणाद्युपाधिर्भूतात्माघ्राताहमित्याद्यभिमानवान्घ्रेयादीन्प्रकल्प्यघ्राणादींस्तर्पयतीत्युक्तं इदानींप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिश्रुत्यनुसारादिंद्रियाण्येवस्वकल्पितेषुदेवेषुदेवद्वारास्वकल्पितान्लोकांस्तर्पयंतीत्युक्त्याभूतात्मनिकल्पकत्वंनास्त्यपितुजडस्यैवतदितिविविनक्ति अत्रापीति अत्रदृष्टिसृ ष्टिप्रकारेविवेचनीये ॥ १ ॥ श्रोत्रमिति अथातोविभूतयोस्यपुरुषस्यतस्यवाचासृष्टौपृथिवीचाग्निश्चेत्याद्यैतरेयकेश्रोत्रेणसृष्टादिशश्चचंद्रमाश्चेतिवचनात्श्रोत्रंसर्वैःशब्दैःसहाप्येतीतिकौषीतकिवचनाच्च

अनेनैवप्रकारेणप्रगृहीतंपुरातनैः॥ पूर्णाहुतिभिरापूर्णास्त्रिभिःपूर्यंतितेजसा॥ २८॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्रह्मगीतासुविंशोऽध्यायः॥ २०॥ ॥ ७॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ निबोधदशहोतॄणांविधानमथयादृशं॥ १ ॥ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचरणौकरौ॥ उपस्थंवायुरितिवाहोतॄणिदशभामिनि ॥ २ ॥ शब्दस्पर्शौरूपरसौगंधोवाक्यंक्रियागतिः ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणांत्यागोदशहवींषिच ॥ ३ ॥ दिशोवायूरविश्चंद्रःपृथ्व्यग्नीविष्णुरेवच॥ इंद्रःप्रजापतिर्मित्रमग्नयोदशभामिनि ॥ ४ ॥ दशेंद्रियाणिहोतॄणिहवींषिदशभाविनि॥ विषयानामसमिधोहूयंतेतुदशाग्निषु॥ ५ ॥ चित्तंस्रुवश्चवित्तंचपवित्रंज्ञानमुत्तमं॥ सुविभक्तमिदंसर्वंजगदासीदितिश्रुतं॥ ६॥ सर्वमेवाथविज्ञेयंचित्तंज्ञानमवेक्षते॥ रेतःशरीरभृत्कायेविज्ञातातुशरीरभृत्॥ ७॥

दिगाद्यात्मकेसूत्रात्मनिसविषयाणिश्रोत्रादीनिप्रविलापयेदित्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ चित्तमिति एतत्प्रविलापनंस्रुवस्थानीयेनचित्तेनैवकर्त्तव्यंनवायुनिरोधादिनाहठेन मनसैवेंद्रियग्रामंविनियम्येति गीताषष्ठोक्तेः वित्तंसंस्काराःपुण्यपापेवा यथास्रुवेणाज्यमग्नौहुत्वास्रुवमग्निदक्षिणार्थंवित्तंचत्यजंतिएवंमनसासविषयाणींद्रियाणिकारणेप्रविलाप्यमनःकारणंसुकृतदुष्कृतेचत्यजेदितिरूपकद्वाराप्रपंचितं एवंकृतेयदवशिष्यतेतदाह पवित्रंज्ञानमुत्तममिति पवित्रमसंगं उत्तमंचरमं नातःपरतरंकिंचिदस्ति पुरुषान्नपरंकिंचिदितिश्रुतेः सुविभक्तंज्ञानात्पृथग्भूतं इदंचित्तादिशब्दाद्यंतं ॥ ६ ॥ सर्वमिति अथेतिपक्षांतरे विज्ञेयंसर्वंचित्तमेवेतिसंबंधः ज्ञानंतुतत्प्रकाशकमवेक्षतएवकेवलंनसज्जतइत्यर्थः नन्वेवंकथंसुविभक्तानामपिज्ञानज्ञेयानामविभागप्रत्ययइत्याशंक्यतप्तायःपिंडवत्सान्निध्यमात्रादित्याह रेतइत्यादिना रेतोजन्येशरीरेभिमानवान्तस्यकायेषाट्कौशिकेविज्ञाताजीवःसूक्ष्मशरीरभृत्लिंगाभिमानीअस्ति ॥ ७ ॥

सोपिशरीरभृद्गार्हपत्यः त्हृदयं त्हृदयंगार्हपत्यइतिगृहपतेःक्षेत्रज्ञस्यायंदेशइतिव्युत्पन्नगार्हपत्यशब्देनत्हृदयशब्दस्यसामानाधिकरण्यश्रुतेः तस्मात्त्हृदयादन्योमनआख्यः त्हृदयंनिरभिद्यतत्हृदयान्मनोमनस श्चंद्रमाइतिश्रुतेः आहवनीयोमनआयतनंतच्चमुखमेव आस्यमाहवनीयइतिश्रुतेः हविःतजोबन्नात्मकमदनीयं अन्नमयंहिसोम्यमनआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवागितिश्रुतेर्हविषस्तेजोंशोजाठरंतेजःप्राप्य सद्योवाग्रूपेणपरिणमते ॥ ८ ॥ ततोवाचस्पतिःवेदःप्रथमंजज्ञेमनःपार्थिवंतदनंतरंजज्ञे अतोमनोमयःसूत्रात्मावाचमवेक्षतेसिसृक्षुःसन् योब्रह्माणंविदधातिपूर्वंयोवैवेदांश्चप्रहिणोतितस्मै तंहदेवमात्मबुद्धिप्र काशंमुमुक्षुर्वैशरणमहंप्रपद्येमनसावाचंमिथुनंसमभवदितिश्रुतेः ततइत्यनुषज्यतेमनोनंतरंरूपंभवति रूप्यतेस्पर्शैर्नैवप्रथतेइतिरूपंप्राणवायुद्रव्यमुत्पद्यते अन्नापेक्षयाअपांजाड्यप्राधान्येनचिरपाकित्वात्त च्चरूपंवैवर्णंवर्णोनीलपीतादिस्तद्रहितं स्वार्थेतद्धितः तद्रूपंकर्तृमनःप्रतिसमनुद्रवति विपरीतंवा रुद्धेचित्तेनिलोरुद्धोरुद्धंरुद्धेनिलेमनइत्युक्तेः ॥ ९ ॥ अत्रमनएवपूर्वरूपंवागुत्तररूपंमनसावाइषितावाग्वदतीति

शरीरभृद्गार्हपत्यस्तस्मादन्यःप्रणीयते॥ मनश्चाहवनीयस्तुतस्मिन्प्रक्षिप्यतेहविः॥ ८ ॥ ततोवाचस्पतिर्जज्ञेतंमनःपर्यवेक्षते॥ रूपंभवतिवैवर्णंसमनुद्रवतेमनः ॥ ९ ॥ ॥ब्राह्मण्युवाच॥ ॥कस्माद्वागभवत्पूर्वंकस्मात्पश्चान्मनोभवत्॥ मनसाचिंतितंवाक्यंयदासमभिपद्यते ॥ १० ॥ केनविज्ञानयोगेनमतिश्चित्तंसमा स्थिता॥ समुन्नीतानाध्यगच्छत्कोवैतांप्रतिबाधते॥ ११ ॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥तामपानःपतिर्भूत्वातस्मात्प्रेषत्यपानतां ॥ तांगतिंमनसःप्राहुर्मनस्तस्माद पेक्षते॥ १२ ॥ प्रश्नंतुवाङ्मनसोर्मांयस्मात्त्वमनुपृच्छसि॥ तस्मात्तेवर्त्तयिष्यामितयोरेवसमाह्वयं ॥ १३ ॥ उभेवाङ्मनसीगत्वाभूतात्मानमपृच्छतां॥ आव योःश्रेष्ठमाचक्ष्वच्छिंधिनौसंशयंविभो॥ १४ ॥ मनइत्येवभगवांस्तदाप्राहसरस्वती॥ अहंवैकामधुक्तुभ्यमितितंप्राहवागथ॥ १५ ॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ स्थावरंजंगमंचैवविद्ध्युभेमनसीमम॥ स्थावरंमत्सकाशेवैजंगमंविषयेतव॥ १६ ॥

श्रुतिर्लौकिकमनुभवंचानुरुध्यशंकते कस्मादिति ॥ १० ॥ विज्ञानयोगेनप्रमाणेन मतिःप्राणः समुन्नीतासुषुप्तौउद्रिक्तासतीविषयान्कुतोनाध्यगच्छत् कोवैतांप्रतिबाधतेसुषुप्तौकोवाप्राणस्यज्ञानशक्तिमप हरतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ स्वल्पत्वात्केनेत्यस्योत्तरमादावाह तामपानइति अपानवशगः प्राणोनसुषुप्तौमनोलयाल्लीयते अपानंतुस्ववशेकृत्वासमाधौमनोलयेसतिलीयतएवेत्यर्थः तस्मात्पतिभावाद्धेतोःप्रेषति नयति तांगतिमितितांप्राणाख्यांगतिंमनसोगतिंबहिर्गमनसाधनंप्राहुः नहिवायुबलेनानुन्मीलितेनयनेमनोवृत्तिर्ध्रुवमंडलपर्यंतंगंतुंसमर्था तांमतिमित्यपपाठः ॥ १२ ॥ कस्मादित्यस्योत्तरमाख्यायिकामुखे नाह प्रश्नंत्वित्यादिना समाह्वयंसम्यक्सुखंआह्वयंतेविजिगीषवोस्मिन्नितिसमाह्वयःसंवादस्तं ॥ १३ ॥ भूतात्मानंजीवं ॥ १४ ॥ तन्मतेमनःश्रैष्ठ्यमनुभवसिद्धं वाचोमतेदृष्टादृष्टेष्टफलोपायोमयैवबोद्धुंश क्यइतिस्वस्यैवश्रैष्ठ्यं ॥ १५ ॥ द्वयोर्विषयविभागेनसाम्यमापादयन्मनआख्योब्राह्मणउवाच स्थावरंबाह्येंद्रियग्राह्यं जंगममतींद्रियंस्वर्गादि ॥ १६ ॥

यद्यपिस्वर्गादिकमपिमनसोविषयस्तथापिवाचमेवद्वारीकृत्यतस्यतथात्वमस्त्यतोवागेवगरीयसीत्याह यस्त्विति मंत्रादिप्रकाशितंविषयंगच्छन्मनोपिजंगमंभवतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ समाधिःकामधुगस्मीतिस्वप क्षपुष्टिः तेनाहंमूर्छितइवास्मियस्मात्तस्माद्रुच्छ्वासमासाद्येतियोजना ॥ १८ ॥ तथापिमनोवृत्तिविशेषयोःप्राणापानयोरंतरेववागस्ति स्वपितिवाप्राणेतदावाकूभवतिप्राणस्तदावाचंरेल्हीतिश्रुतेरित्याह प्राणापानेति रेल्हिलेढि अपानती प्राणेनअनाप्यायितासतीतारमंद्रत्वादिभावंव्युत्सृज्यात्यंतंनीचैस्तराभवतीत्यर्थः ॥ १९ ॥ व्यतिरेकमुक्त्वान्वयमाह ततइति तस्मात्प्राणवनपानन्वाचमभिव्याहरतीतिश्रुतेर्यस्मादेवंतस्माद्रुच्छ्वासंप्राणव्यापारमासाद्यनवाग्वदति ॥ २० ॥ घोषिणीस्थूलघोषवती जातःनिर्घोषोघोषाभावोयस्याःसाअघोषेतियावत् तयोर्घोषिणीप्राणाप्यायनमपेक्षतेतद्विनाविच्छिद्यते निर्घोषातुहंसमंत्ररूपासर्वास्वप्यवस्थासुप्रवर्त्ततइतिगरीयसी ॥ २१॥ घोषिण्यपिगुर्वीत्याह गौरिवेति वाचंधेनुमुपासीततस्याश्चत्वारःस्तनाःस्वाहाकारःस्वधाकारोहंतकारोवषट्कारइतिश्रुतेः स्तनैस्तत्तत्कर्मफलरूपंरसं

यस्तुतंविषयंगच्छेन्मंत्रोवर्णःस्वरोपिवा ॥ तन्मनोजंगमंनामतस्मादसिगरीयसी ॥ १७ ॥ यस्मादपिसमाधिस्तेस्वयमभ्येत्यशोभने ॥ तस्मादुच्छ्वासमासाद्य प्रवक्ष्यामिसरस्वती॥ १८॥ प्राणापानांतरेदेवीवाग्वैनित्यंस्मतिष्ठति ॥ प्रेर्यमाणामहाभागेविनाप्राणमपानती ॥ प्रजापतिमुपाधावत्प्रसीदभगवन्निति॥ १९॥ ततःप्राणःप्रादुरभूद्वाचमाप्याययन्पुनः ॥ यस्मादुच्छ्वासमासाद्यनवाग्वदतिकर्हिचित् ॥ २० ॥ घोषिणीजातनिर्घोषानित्यमेवप्रवर्त्तते ॥ तयोरपिचघोषिण्या निर्घोषैवगरीयसी ॥ २१॥ गौरिवप्रस्रवत्यर्थान्रसमुत्तमशालिनी ॥ सततंस्यंदतेह्येषाशाश्वतंब्रह्मवादिनी॥ २२॥ दिव्यादिव्यप्रभावेनभारतीगौःशुचिस्मिते ॥ एतयोरंतरंपश्यसूक्ष्मयोःस्यंदमानयोः॥ २३ ॥ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ ॥ अनुत्पन्नेषुवाक्येषुचोद्यमानाविवक्षया ॥ किन्नुपूर्वंतदादेवीव्याजहारसरस्वती॥ २४॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ प्राणेनयासंभवतेशरीरेप्राणादपानंप्रतिपद्यतेच ॥ उदानभूताचविसृज्यदेहंव्यानेनसर्वंदिवमावृणोति ॥ २५ ॥

अर्थान्रसमितिसमानाधिकरणेद्वितीये प्रस्रवति ब्रह्मवादिनीउपनिषद्वाकूतुशाश्वतंमोक्षंस्यंदतेप्रस्रवति सततंनित्यसिद्धं ॥ २२ ॥ दिव्यंदेवताद्याकर्षणादि अदिव्यंव्यवहारादिसामर्थ्यं तदुभयरूपोयःप्रभावस्तेन एतयोःवाङ्मनसयोः ॥ २३ ॥ व्याजहारस्वस्यवृत्तिलाभार्थंकिंनुतत्त्वंविशेषेणआजहार आहृतवती ॥ २४ ॥ आत्माबुद्ध्यासमेत्यार्थान्मनोयुंक्तेविवक्षया मनःकायाग्निमाहंतिसप्रेरयतिमारुतमितिशिक्षोक्तेर्मनःप्रवर्त्तिताःप्राणाद्याएववाचंनिर्वर्त्तयंतीत्याह प्राणेनेति श्रांतोहिविवक्षुर्बाह्यंवायुमाचामति सपुनर्नाभिस्थानेप्राणापानयोर्मध्याधारेअपानेनसहैक्यंप्राप्यमनर्यामनोभिहतकायाग्निप्रेरितऊर्ध्वमुत्प्लुत्यउरःकंठशिरःस्थानेष्वभिघातंप्राप्यमंद्रमध्यमतारभेदेनध्वनिमुत्पाद्याधस्तान्मुखबिलमेत्यताल्वादिस्थानानुरोधीमंद्रध्वनिधर्मवतोवर्णानभिव्यज्यवेगवत्त्वस्वाभाव्याद्बहिःप्रस्थितःश्रोत्रस्थानानिसंस्पृश्यवर्णाननुभाव्यवेगक्षयेपुनःसमानस्थानमेवपूर्ववत्प्रतिपद्यते सोयमर्थःश्रीभागवतेप्युक्तः सएषजीवोविवरप्रसूतिःप्राणेनघोषेणगुहांप्रविष्टः मनोमयंसूक्ष्ममुपेत्यरूपंमात्रास्वरोवर्णइतिस्थविष्ठइति ॥ २५ ॥

इत्येवेत्थमेवपूर्वंवाणीस्वोत्पत्तिप्रकारंप्रजजल्प वाचःप्राणाधीनत्वमपिवाचःप्रभावादेवविदितमित्यर्थः यत्रसोमःसहाग्निनेत्युक्तौसोमाग्नीइडापिंगलाधिपतीमनोवाक्शब्दाभ्यामुपसंहरति तस्मादिति किमर्थावयमध्येष्यामहेकिमर्थावयंयक्ष्यामहेवाचिहिप्राणंजुहुमःप्राणोवावयोर्द्वेवप्रभवःसएवाप्ययइतिश्रुतेः यथास्थंडिलस्थोवह्निर्वायुनास्थालीस्थोवायुश्चवह्निनासमिध्यते अन्यतरनाशेचद्वयोरपिनाशः एवंस्वर्गाद्यर्थवादैर्मनःसंधुक्ष्यतेततोवागादीन्व्यापारयति तत्रवाचःप्रवर्त्तकस्यवायोर्निरोधेमनोरोधेवावाङ्निरुध्यतेतावतैवसंसारादर्शनरूपेष्टार्थसिद्धौकियज्ञादिना श्रुतौतुवाक्शब्देनतत्कारणंमनोज्ञेयं एवं

ततःसमानेप्रतितिष्ठतीहइत्येवपूर्वंप्रजजल्पवाणी॥ तस्मान्मनःस्थावरत्वाद्विशिष्टंतथादेवीजंगमत्वाद्विशिष्टा॥ २६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुएकविंशोऽध्यायः॥ २१॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ सुभगेसप्तहोतॄणांविधानमिहयादृशं॥ १॥ घ्राणश्चक्षुश्चजिह्वाचत्वक्श्रोत्रंचैवपंचमं॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतेहोतारःपृथगाश्रिताः॥ २॥ सूक्ष्मेऽवकाशेतिष्ठंतोनपश्यंतीतरेतरं॥ एतान्वैसप्तहोतॄंस्त्वंस्वभावाद्विद्धिशोभने॥ ३॥ ॥ब्राह्मण्युवाच॥ ॥सूक्ष्मेऽवकाशेसंतस्तेकथंनान्योन्यदर्शिनः॥ कथंस्वभावाभगवन्नेतदाचक्ष्वमेप्रभो॥ ४॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥गुणाज्ञानमविज्ञानंगुणज्ञानमभिज्ञता॥ परस्परंगुणानेतेनाभिजानंतिकर्हिचित्॥ ५॥ जिह्वाचक्षुस्तथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नगंधानधिगच्छंतिघ्राणस्तानधिगच्छति॥ ६॥ घ्राणंचक्षुस्तथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नरसानधिगच्छंतिजिह्वातानधिगच्छति॥ ७॥ घ्राणंजिह्वातथाश्रोत्रंवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नरूपाण्यधिगच्छंतिचक्षुस्तान्यधिगच्छति॥ ८॥ घ्राणंजिह्वाततश्चक्षुःश्रोत्रंबुद्धिर्मनस्तथा॥ नस्पर्शानधिगच्छंतित्वक्चतानधिगच्छति॥ ९॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चवाङ्मनोबुद्धिरेवच॥ नशब्दानधिगच्छंतिश्रोत्रंतानधिगच्छति॥ १०॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंबुद्धिरेवच॥ संशयंनाधिगच्छंतिमनस्तमधिगच्छति॥ ११॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंमनएवच॥ ननिष्ठामधिगच्छंतिबुद्धिस्तामधिगच्छति॥ १२॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ इंद्रियाणांचसंवादंमनसश्चैवभामिनि॥ १३॥

चवाङ्मनसयोःप्रत्येकंपुरुषार्थहेतुत्वाद्विशिष्टत्वमविशिष्टं॥ २६॥ ॥इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकविंशोऽध्यायः॥ २१॥ ॥ छ॥ ॥इदानींपूर्वोक्तघ्राणादिसप्तकस्याऽन्वयव्यतिरेकाभ्यामितरेतरकार्यकारित्वंनास्तीत्युक्त्वाबुद्धिमनस्यंतर्भाव्येतरेषांपंचानांमनोधीनत्वंमनसोपिव्यावहारिकार्थप्रकाशकत्वमितराधीनमितींद्रियमनःसंवादेनतेषामन्योन्याव्यतिरेकमुक्त्वापूर्वोक्तमेवान्यतरजयेनोभयजयफलंसिध्यतीतिप्रतिपादनार्थोऽयंसप्तहोत्राध्यायआरभ्यते अत्रापीति अत्रवाङ्मनसयोःसमप्राधान्येविवेचनीये॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ दुर्बलीयसामस्माकंनियमाबलवंतःश्रेष्ठाः अनियमाअपराधीनाः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ अगारंहार्दाकाशंसुषुप्तौ
मोक्षेचप्रविश्य यएषोंतर्हृदयआकाशस्तस्मिन्शेते त्रिपादस्यामृतंदिवीतिश्रुतिभ्यां अद्वारमिवबाह्येंद्रियवर्जितमिव स्वप्नसंप्रज्ञातयोरिवव्युत्थानेपींद्रियाणांवासनामात्ररूपत्वेपिभ्रांतिसिद्धंस्थौल्यमपेक्ष्य

॥ मनउवाच ॥ ॥ नाघ्रातिमामृतेघ्राणंरसंजिह्वानवेत्तिच ॥ रूपंचक्षुर्नगृह्णातित्वक्स्पर्शंनावबुध्यते ॥ १४ ॥ नश्रोत्रंबुध्यतेशब्दंमयाहीनंकथंचन ॥ प्रवरंसर्व
भूतानामहमस्मिसनातनं ॥ १५ ॥ अगाराणीवशून्यानिशांतार्चिषइवाग्नयः ॥ इंद्रियाणिनभासंतेमयाहीनानिनित्यशः ॥ १६ ॥ काष्ठानीवार्द्रशुष्काणियतमा
नैरपींद्रियैः ॥ गुणार्थान्नाधिगच्छंतिमामृतेसर्वजंतवः ॥ १७ ॥ ॥ इंद्रियाण्यूचुः ॥ ॥ एवमेतद्भवेत्सत्यंयथैतन्मन्यतेभवान् ॥ ऋतेस्मानस्मदर्थांस्त्वंभोगानभुं
क्तेभवान्यदि ॥ १८ ॥ यद्यस्मासुप्रलीनेषुतर्पणंप्राणधारणं ॥ भोगान्भुंक्तेभवान्सत्यंयथैतन्मन्यतेतथा ॥ १९ ॥ अथवास्मासुलीनेषुतिष्ठत्सुविषयेषुच ॥ यदि
संकल्पमात्रेणभुंक्तेभोगान्यथार्थवत् ॥ २० ॥ अथचेन्मन्यसेसिद्धिमस्मदर्थेषुनित्यदा ॥ घ्राणेनरूपमादत्स्वरसमादत्स्वचक्षुषा ॥ २१ ॥ श्रोत्रेणगंधानादत्स्वस्प
र्शानादत्स्वजिह्वया ॥ त्वचाचशब्दमादत्स्वबुद्ध्यास्पर्शमथापिच ॥ २२ ॥ बलवंतोह्यनियमानियमादुर्बलीयसां ॥ भोगानपूर्वानादत्स्वनोच्छिष्टंभोक्तुमर्हति
॥ २३ ॥ यथाहिशिष्यःशास्तारंश्रुत्यर्थमभिधावति ॥ ततःश्रुतमुपादायश्रुत्यर्थमुपतिष्ठति ॥ २४ ॥ विषयानेवमस्माभिर्दर्शितानभिमन्यसे ॥ अनागतानतीतां
श्चस्वप्नेजागरणेतथा ॥ २५ ॥ वैमनस्यंगतानांचजंतूनामल्पचेतसां ॥ अस्मदर्थेकृतेकार्येदृश्यतेप्राणधारणं ॥ २६ ॥ बहूनपिहिसंकल्पान्मत्वास्वप्नानुपास्यच ॥
बुभुक्षयापीड्यमानोविषयानेवधावति ॥ २७ ॥ अगारमद्वारमिवप्रविश्यसंकल्पभोगान्विषयेनिबद्धान् ॥ प्राणक्षयेशांतिमुपैतिनित्यंदारुक्षयेऽग्निर्ज्वलितोय
थैव ॥ २८ ॥ कामंतुनःस्वेषुगुणेषुसंगःकामंचनान्योन्यगुणोपलब्धिः ॥ अस्मान्विनानास्तितपोपलब्धिस्तावदृतेत्वांनभजेत्प्रहर्षः ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभार
तेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

इवशब्दः संकल्पजान्भोगान्विषयेनिबद्धान्विषयवासनानुविद्धान्भुक्त्वाप्राणक्षयेमनःप्रक्षयेसुषुप्तावसंप्रज्ञातेवाशांतिमुपैति एवंदंतानित्यादिश्लोकेसूचितमाहारशुद्धेःसत्वशुद्धिहेतुत्वंतदादितएवंस्वस्याकर्तृ
त्वभावनयान्नमश्नतःसिध्यतिशुद्धचित्तस्यत्वयमेवबोधप्रकारइत्युक्तं ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥

तालुजिह्वांचेत्यत्रसूत्रितमर्थंव्याकरोत्यध्यायद्वयेन अत्रापीति अत्रप्राणक्षयेवक्तव्ये तत्रछांदोग्येप्राणाग्निहोत्रविद्यायांप्राणापानव्यानोदानसमानाःक्रमेणाधिलोकंद्युभूमिदिगाकाशविद्युद्रूपाःसमाम्नाताः तेषांप्राणापानावन्योन्याधीनौ पूरकेरेचकेवाक्रियमाणेअपानक्रियानिरोधात् अपानेचविरेच्यमानेप्राणगतिनिरोधात् पार्ष्णिभागेनसंपीड्ययोनिमाकुंचयेद्दृढमित्यादिप्रकारेणमूलबंधेनतयोरेकीकृतयो रूर्ध्वागतिर्भवति तदेतत्प्राणापानयोरुदानाधीनत्वंप्रागेवोक्तं अपानप्राणयोर्मध्येउदानोव्याप्यतिष्ठतीति एवंद्युभुवोःपर्जन्ययज्ञद्वारापरस्पराश्रितयोरपिआकाशाश्रितत्वं तथानाभिदेशमात्रवर्त्तीसमानः सर्वांगव्यापिनोव्यानस्यवशेस्ति व्यानोपिसर्वसंधिव्यापिन्युदानेसमुच्चलत्वादुच्चलतितद्व्याप्यत्वात्समानोप्युच्चलति एवंविद्युद्दिगाश्रितादिक्कआकाशाश्रिता इदमेवसर्वेषामुदानाधीनत्वंश्रुत्यातद्यथासुहयपड्वी

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ सुभगेपंचहोतॄणांविधानमिहयादृशं ॥ १ ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच ॥ पंचहोतॄंस्तथैतान्वैपरंभावंविदुर्बुधाः ॥ २ ॥ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ ॥ स्वभावात्सप्तहोतारइतिमेपूर्विकामतिः ॥ यथावैपंचहोतारःपरोभावस्तदुच्यतां ॥ ३ ॥ ॥ ब्राह्मणउ० ॥ प्राणेनसंभृतोवायुरपानोजायतेततः ॥ अपानेसंभृतोवायुस्ततोव्यानःप्रवर्त्तते ॥ ४ ॥ व्यानेनसंभृतोवायुस्ततोदानःप्रवर्त्तते ॥ उदानेसंभृतोवायुःसमानोनाम जायते ॥ ५ ॥ तेऽपृच्छंतपुरासंतःपूर्वजातंपितामहं ॥ योनःश्रेष्ठस्तमाचक्ष्वसनःश्रेष्ठोभविष्यति ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यस्मिन्प्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ यस्मिन्प्रचीर्णेचपुनश्चरंतिसवैश्रेष्ठोगच्छतयत्रकामः ॥ ७ ॥ ॥ प्राणउवाच ॥ ॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं ॥ ८ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ प्राणःप्रालीयततःपुनश्चप्रचचारह ॥ समानश्चाप्युदानश्चवचोब्रूतांपुनःशुभे ॥ ९ ॥ नत्वंसर्वमिदंव्याप्यतिष्ठसीहयथावयं ॥ नत्वंश्रेष्ठोहिनःप्राणअपानोहिवशेतव ॥ प्रचचारपुनःप्राणस्तमपानोभ्यभाषत ॥ १० ॥ ॥ अपानउवाच ॥ ॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं ॥ ११ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ व्यानश्चतमुदानश्चभाषमाणमथोचतुः ॥ अपाननत्वंश्रेष्ठोसिप्राणोहिवशगस्तव ॥ १२ ॥ अपानःप्रचचाराथव्यानस्तंपुनरब्रवीत् ॥ श्रेष्ठोहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना ॥ १३ ॥

शशंकून्मर्खीदेदितिदृष्टांतेनोपपादितं उदानोपिभ्रूघ्राणसंधौनिरुध्यतेयदातदातत्स्थोब्रह्मणिद्युभूम्यादिसहितआकाशोनिरुध्यते एवंचतस्यामवस्थायांसर्वप्रपंचप्रविलयाद्योगीकृतकृत्योभवतीतिप्रघट्टकता त्पर्यं तत्रैवंसतित्रेधाभावनाप्रवर्त्तते प्राणायस्वाहेत्यादिभिर्मंत्रैःप्राणाग्निहोत्रंकुर्वन्ननेनावदानेनसर्वंद्युप्रभृतितृप्यतीतिभावनयाशुद्धचित्तोभवत्यन्नदोषैश्चनलिप्यतेइत्येकःप्रकारः चपलंमनःपूर्वोक्तखेचरीमुद्र याहठयोगेननिरोद्धव्यमितिद्वितीयः अनुपदोक्तःकृत्स्नप्रपंचविलयस्तृतीयः एतेषामधिकारिभेदाद्व्यवस्था एवंसर्वापिविद्याधिदेवाधिभूताध्यात्मभेदेनत्रिविधाधिकारभेदाज्ज्ञेया ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ अक्षरार्थःस्पष्टएव पंचानामप्येषामेकस्यापिनिरन्वयोच्छेदेसर्वेषामुच्छेदोभवतीतिसर्वेषांप्रत्येकंमयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतीत्युक्तिःसंगच्छते ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एवमेषांसत्यपिप्रत्येकंश्रैष्ठ्येस्वातंत्र्याभावादश्रैष्ठ्यमप्यस्तीत्याशयेनाह सर्वेश्रेष्ठानवाश्रेष्ठाइति ॥ २१ ॥ २२ ॥ वस्तुवृत्तंतुमनोमात्रत्वमेवप्राणाना मित्याह एकएवममैवात्मेति ॥ २३ ॥ आख्यायिकातात्पर्यंतुयथाएकएवप्राणोध्यात्ममुपाधिभेदात्पंचधाभूतोन्योन्यस्माद्यावर्त्ततेएवंपरमात्माप्यौपाधिकमनेकधाभावंप्राप्यमिथोहर्षविषादभोक्तृभो

मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ १४॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥प्रालीयततततोव्यानः पुनश्चप्रचचारह॥ प्राणापानावुदानश्चसमानश्चतमब्रुवन्॥ १५॥ नत्वंश्रेष्ठोसिनोव्यानसमानस्तुवशेतव॥ प्रचचारपुनर्व्यानःसमानःपुनरब्रवीत्॥श्रेष्ठोहम स्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना॥ १६॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंतिश्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ १७॥ समानः प्रचचाराथउदानस्तमुवाचह॥ श्रेष्ठोहमस्मिसर्वेषांश्रूयतांयेनहेतुना॥ १८ ॥ मयिप्रलीनेप्रलयंव्रजंतिसर्वेप्राणाःप्राणभृतांशरीरे ॥ मयिप्रचीर्णेचपुनश्चरंति श्रेष्ठोत्यहंपश्यतमांप्रलीनं॥ १९॥ ततःप्रालीयतोदानःपुनश्चप्रचचारह॥ प्राणापानौसमानश्चव्यानश्चैवतमब्रुवन् ॥ उदाननत्वंश्रेष्ठोसिव्यानएववशेतव॥ ॥ २०॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥ततस्तानब्रवीद्ब्रह्मासमवेतान्प्रजापतिः॥ सर्वेश्रेष्ठानवाश्रेष्ठाःसर्वेचान्योन्यधर्मिणः॥ २१॥ सर्वेस्वविषयेश्रेष्ठाःसर्वेचान्योन्य धर्मिणः॥ इतितानब्रवीत्सर्वान्समवेतान्प्रजापतिः॥ २२॥ एकःस्थिरश्चास्थिरश्चविशेषात्पंचवायवः॥ एकएवममैवात्माबहुधाप्युपचीयते ॥ २३॥ परस्पर स्यसुहृदोभावयंतःपरस्परं॥ स्वस्तिव्रजतभद्रंवोधारयध्वंपरस्परं॥ २४॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीताप० ब्राह्मणगीतासुत्रयोविंशो ऽध्यायः॥ २३॥ ॥७॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ ॥नारदस्यचसंवादमृषेर्देवमतस्यच॥ १ ॥ ॥देवमतउवा च॥ ॥जंतोःसंजायमानस्यकिंनुपूर्वंप्रवर्त्तते॥ प्राणोपानःसमानोवाव्यानोवोदानएवच॥२॥ ॥नारदउवाच॥ ॥येनायंसृज्यतेजंतुस्ततोन्यःपूर्वमेतितं॥ प्राणद्वंद्वंहिविज्ञेयंतिर्यगूर्ध्वमधश्चयत्॥ ३॥ ॥देवमतउवाच॥ ॥केनायंसृज्यतेजंतुःकश्चान्यःपूर्वमेतितं॥ प्राणद्वंद्वंचमेब्रूहितिर्यगूर्ध्वमधश्चयत्॥ ४॥

ग्यभावंभजतइति तस्मादैकात्म्यबुद्ध्यासर्वैःसर्वत्रानुकंपाकार्येत्युपसंहरति धारयध्वंपरस्परमिति ॥ २४ ॥ ॥इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥७॥ ॥७॥ उक्तमैकात्म्यमध्यारोपापवादाभ्यांप्रपंचयति अत्रेति ॥ १ ॥ जंतोःसमष्टिव्यष्टिशरीरिणः ॥ २ ॥ येननिमित्तेनकारणेन ततोनिमित्तादन्योपि तंतत्पति पूर्वंप्राक्निमित्तत्वेनएति किंतद्द्वयं प्राणद्वंद्वंचांकिं तिर्यङ्मनुष्यादिऊर्ध्वंदेवादिअधःपश्वादि एतेषांरूपंचयत्तद्विज्ञेयं यद्वातिर्यगित्यादिनाविभुत्वमेवोच्यते ॥ ३ ॥ ४ ॥

उत्तरं संकल्पाज्जायतेहर्षइति हर्षःआनंदःसएवसंकल्पाज्जंतुरित्यनुकृष्यते जंतुरूपेणाविर्भवतीत्यर्थः आनंदाद्ध्येवखल्विमानिभूतानिजायंते सोकामयतबहुस्यांप्रजायेयेतिसच्चत्यच्चाभवदित्यादिश्रुति भ्यःआनंदमात्रंब्रह्मैवमाययाईक्षणपूर्वकंब्रह्मांडपिंडाकारत्वंप्रामोति रविरिवसूर्यकांतद्वारावह्निप्रदीपाकारत्वमितिभावः शब्दादपिचजायते वैदिकशब्दपूर्विकापिप्रलयाग्निदग्धभौतिकसृष्टिःप्रजापतिद्वा राजायते एतइतिवैप्रजापतिर्देवानसृजतेत्यादिश्रुतेस्तक्षकदग्धोवटइवकाश्यपमंत्रादित्यर्थः रसाद्रूपात्तत्तद्विषयवासनातः इदंचपर्जन्यवदीश्वरस्यसाधारणेपिकारणत्वेबीजवदसाधारणंज्ञेयं ॥ ५ ॥ शुक्रं अदृष्टं शोणितंरागादि वासनामिश्रमदृष्टमवष्टभ्यप्राणोलिंगात्माप्रवर्त्ततेस्रष्टुं तेनप्राणेनविकृतेजन्माद्यपक्षयांतान्विकारान्प्रापितेशुक्रेसवासनकर्मजेदेहेअपानोमृत्युश्चरमभावविकारोनाशाख्यःप्रवर्त्तते ॥ ६ ॥ एवंसतिपुनस्तस्मिन्जन्मन्युपचितात्शुक्रात्रसाच्चयथोक्ताज्जायते एतद्रूपंउदानस्यब्रह्मणःआरोपितंरूपमित्यर्थः किंतदतआह हर्षोमिथुनमंतरेति मिथुनमुक्तरूपंकारणंकार्यंचअंतरातयोर्मध्येह

नारदउवाच ॥ ॥ संकल्पाज्जायतेहर्षःशब्दादपिचजायते ॥ रसात्संजायतेचापिरूपादपिचजायते ॥५॥ शुक्राच्छोणितसंसृष्टात्पूर्वंप्राणःप्रवर्त्तते ॥ प्राणेनवि कृतेशुक्रेततोऽपानःप्रवर्त्तते ॥६॥ शुक्रात्संजायतेचापिरसादपिचजायते ॥ एतद्रूपमुदानस्यहर्षोमिथुनमंतरा ॥७॥ कामात्संजायतेशुक्रंशुक्रात्संजायतेरजः ॥ समानव्यानजनितेसामान्येशुक्रशोणिते ॥ ८ ॥ प्राणापानाविदंद्वंद्वमवाक्चोर्ध्वंचगच्छतः ॥ व्यानःसमानश्चैवोभौतिर्यग्द्वंद्वत्वमुच्यते ॥ ९ ॥ अग्निर्वैदेवताःस र्वाइतिदेवस्यशासनं ॥ संजायतेब्राह्मणस्यज्ञानंबुद्धिसमन्वितं ॥ १० ॥ तस्यधूमस्तमोरूपंरजोभस्मसुतेजसः ॥ सर्वंसंजायतेतस्ययत्रप्रक्षिप्यतेहविः ॥ ११ ॥

र्षोव्याप्यतिष्ठतीत्यर्थः तेयदंतरातद्ब्रह्मेतिश्रुतेः तेनामरूपे ॥७॥ प्रवृत्तिमूलात्कामात्शुक्रमदृष्टंअदृष्टाच्चरजःप्रवृत्तिरितिकामकर्मणीप्रवाहेणवर्त्तेतेइत्यर्थः एतयोर्मूलंसमानव्यानौताभ्यांतदात्मकेविद्युत्श्रोत्रे लक्ष्यते ततश्चदृष्टानुश्रविकविषयंविज्ञानंकामप्रवृत्त्योर्बीजमित्यर्थः तथाचाहुः जानातीच्छतिप्रयततइति ॥८॥ प्राणापानाविति इदमेवकामवृत्त्याख्यंद्वंद्वंप्राप्यप्राणापानावेवजीवोपाधिभूतौऊर्ध्वाधोगतिं गच्छतोनतुजीवः घटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोनभोपमइतिश्रुतेर्विभोश्चिद्रूपस्यजीवस्याकाशवद्गत्ययोगात् समानव्यानौउक्तरीत्यादृष्टंश्रुतंच तावुभौतिर्यगनूर्ध्वंअब्रह्म अतत्प्रापकत्वात् अतएवद्वंद्वत्वंद्वंद्वं द्वैतंतद्वावइति उच्यतेवेदे ॥ ९ ॥ ननुसर्वंदृष्टंश्रुतंचतिर्यग्द्वंद्वंनेत्याह अग्निर्वाइति अग्निःपरमात्मा तस्यैवदेवस्यशासनंआज्ञा निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदइतिश्रुतेः श्रुतिस्मृतीममैवाज्ञेइतिस्मृतेश्चतदाज्ञारूपोवेदःइ दंसर्वंयदयमात्मासर्वंखल्विदंब्रह्मेत्यादिरैकात्म्यंप्रतिपादयतीत्यर्थः तस्यचदेवस्यज्ञानंबुद्धिसमन्वितंचपरमधीवृत्तियुक्तंततएववेदाज्जायतइत्यर्थः ॥ १० ॥ तदेवाह तस्येति यथाधूमभस्मनीअग्निरूपबहिर्भूते एवंतमोरजसीलयविक्षेपहेतुतयाचिद्रूपाद्बहिर्भूतेइत्यर्थः सर्वमिति तस्यतस्मात् यत्राग्नौमुख्येभोक्तरिहविर्भोग्यंतस्मात्सर्वंसंजायतेइदंसर्वमित्याद्युदाहृतश्रुतेरित्यर्थः ॥ ११ ॥

सत्वादिति यज्ञोजीवब्रह्मणोःसंगतिकारणरूपोयोगः समानव्याानाख्यंसर्वंदृष्टंश्रुतंचबुद्धिसत्त्वादेवभवतीतियोगिनामनुभवसिद्धमित्यर्थः अयंभावः वेदेश्येनज्योतिष्टोमदहरोपासनादीनितमोरजःसत्वप्रधान पुरुषयोग्यानिवर्त्तंतेतेषुतेषुयज्ञविदांसात्विकमेवसाधनंबहुमतंनेतरदिति प्राणापानाविति यथाग्निराज्यभागाभ्यामुद्दीप्यतेएवंपूर्वोपाधिप्रविलापनरूपप्राणापानजयेनउदानाख्यंपरंब्रह्मभ्रूमध्येदृष्ट्वाप्रकाश तइत्यर्थः एवंचकेनायंसृज्यतइत्यस्योत्तरंसंकल्पादिति कश्चान्यइत्यस्यतन्मूलभूतेकामकर्मणी प्राणद्वंद्वंचसात्विकंतत्द्वयंसमानव्यानाख्यंतिर्यगित्यादेरुत्तरंहर्षौमिथुनमंतरेतिचव्यक्तं ॥ १२ ॥ १३ ॥ अहोरात्रंविद्याविद्ये सुप्तिजागरौ उत्पत्तिप्रलयौवा ॥ १४ ॥ सत्कार्यं असत्कारणं हुताशनःहुतेप्रविलापितेकार्यकारणेअश्नातिनिरन्वयंनिगिलतिनतुराहुवत्पुनरुद्गिरतीतिहुताशनःशुद्धंब्रह्म उदानस्य उत्कर्षेणआनयतिचेष्टयतीत्युदानःपरमआनंदः कोह्येवान्यात्कःप्राण्यात् यदेषआकाशआनंदोनस्यादितिश्रुतेः ॥ १५ ॥ ऊर्ध्वमिति ततऊर्ध्वंब्रह्मयेनहेतुनासंकल्पाख्येनसमानोव्यानश्चभवतिव्यानेनसर्वं

सत्वात्समानोव्यानश्चइतियज्ञविदोविदुः॥ प्राणापानावाज्यभागौतयोर्मध्येहुताशनः ॥ १२ ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः ॥ निर्द्वंद्वमितियत्त्वेतत्तन्मे निगदतःशृणु ॥ १३ ॥ अहोरात्रमिदंद्वंद्वंतयोर्मध्येहुताशनः॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः॥ १४ ॥ सच्चासच्चैवतद्द्वंद्वंतयोर्मध्येहुताशनः ॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः॥ १५॥ ऊर्ध्वंसमानोव्यानश्चव्यस्यतेकर्मतेनतत्॥ तृतीयंतुसमानेनपुनरेवव्यवस्यते॥ १६ ॥ शांत्यर्थंव्यानमेकंचशांतिर्ब्रह्मसनातनं॥ एतद्रूपमुदानस्यपरमंब्राह्मणाविदुः॥ १७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुचतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४॥ ॥ ६॥ ॥ ब्राह्मणउवाच॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ चातुर्होत्रविधानस्यविधानमिहयादृशं ॥ १ ॥ तस्यसर्वस्यविधिवद्विधानमुपदिश्यते ॥ शृणुमेगदतोभद्रेरहस्यमिदमद्भुतं॥ २ ॥ करणंकर्मकर्त्ताचमोक्षइत्येवभाविनि॥ चत्वारएतेहोतारोयैरिदंजगदावृतं॥ ३॥

दिवमावृणोतिततःसमानेप्रतितिष्ठतीत्युक्तेः कारणंकार्यंचभवति तेनैवहेतुनाकर्मव्यस्यतेविस्तार्यते तस्मात्संकल्पोनिरोद्धव्यः निःसंकल्पस्तटस्थस्तिष्ठेदेवतन्मोक्षलक्षणमितिश्रुतेरितिभावः ननुसुषुप्तावपिनिः संकल्पतास्तीत्यतआह तृतीयमिति तृतीयमूर्ध्वं तुशब्दःसमानवैलक्षण्यार्थः समानेनउपलक्षणेनव्यवस्यतेनिश्चीयतेशाखयेवचंद्रः सौषुप्तात्कारणभावात्तद्विलक्षणमित्यर्थः तथाचश्रुतिः द्वैतस्याग्रहणंतु ल्यमुभयोःप्राज्ञतुर्ययोः बीजनिद्रायुतःप्राज्ञःसातुतुर्येनविद्यतइति ॥ १६ ॥ निश्चयफलमाह शांतीति व्यानंचकारात्समानंसनातनंब्रह्मचएतत्त्रयंएकंशांतिशब्दार्थः कार्यकारणशुद्धानांसैंधवघनन्यायेनै क्यंमुक्तिर्नत्वाद्ययोर्निरोधमात्रंसांख्याभिमतमित्यर्थः॥ १७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुर्विंशोऽध्यायः॥ २४ ॥ ॥ ६॥ ॥ ६॥ ॥ एवमुपदेशप्राधा न्येनब्रह्माद्वैतमुक्त्वाउपपत्तिप्राधान्येनतत्प्रसाधयितुमध्यायांतरमारभते अत्रापीति अत्रउदानस्वरूपेविवेक्तव्ये चातुर्होत्रविधानंइतिहासनाम तस्यविधानमपूर्वतयाज्ञापनं ॥ १ ॥ शब्दतोज्ञातस्यपुनर्विधान मनुष्ठानप्रकारं ॥ २ ॥ भाविनिशुद्धभाववति हेबुद्धे ॥ ३ ॥

हेतूनामिति घ्राणादयोयद्यपिदशसप्तहोत्रोरुक्तास्तथाप्येनेषांकःकस्यहेतुरितितत्रनोक्तमत्रतुयुक्तिबलेनतत्साधनमधिकमुच्यतइतिविशेषइतिभावः तत्रगंधाद्यनुभवेप्रीत्यप्रीतिविषादाःसत्वरजस्तमोगुणका र्यभूताउत्पद्यंते तेयद्यात्मधर्माःस्युर्नतर्हितत्स्वरूपोच्छेदंविनातस्यतद्वियोगआत्यंतिकोयुज्यते घटस्येवरूपसामान्येन यदिप्रकृतेस्तर्हिसाप्यात्मसमसत्वाचेत् विभुनोर्द्वयोर्वियोगायोगात्पुरुषस्यचालुप्तदृग्रूप त्वादवश्यंभोगस्यप्राप्तेरनिर्मोक्षएव तस्माद्रज्जूरगतुल्याप्रकृतिस्तत्कार्यंचसर्वंतादृशमेवदृष्टिसमसमयोत्पत्तिकमित्याशयेनाह घ्राणमिति गुणाअविद्यासैवहेतुर्येषांतेगुणहेतवः घ्राणादिकंसप्तदशकस्यलिंग स्योपलक्षणं ॥ ४ ॥ गंधादयोपिगुणहेतुत्वमत्यजंतएवकर्महेतवःकर्मजाअपिभवंति स्थूलंसर्वंकर्मणएवफलमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कर्मकर्तैवतत्तत्फलभोक्तृरूपेणघ्रात्रादिरूपोभवतीतिघ्रात्रादयःकर्तृहेतवः एते नाकर्तुर्भोक्तृत्वंवांछन्सांख्योनिरस्तः भोक्तृत्वस्यापिभोगकर्तृरूपत्वात् ॥ ६ ॥ एतेषामभेदमाह स्वगुणमिति एतेघ्रात्रादयःगुणऔपाधिकंरूपंघ्राणादितद्वंतस्तत्साधनाःसंतःस्वगुणंगंधादिकंभक्षयंतिभुंजते अयंभावः यथाआकाशःकर्णशष्कुलीरूपमुपाधिप्राप्यश्रोत्रभावंगतस्तेनैवस्वगुणंशब्दंप्रकाशयति एवंघ्रात्रादयोपि अथयोवेदेदंजिघ्राणीतिसआत्मागंधायघ्राणमितिश्रुतेःस्वोपादानकघ्राणादिमंतःस्वो पादानकमेवशब्दादिकंभुंजते तथाचप्रयोगः मेयमातारौएकोपादानकौभास्यभासकत्वात्शब्दश्रोत्रवदित्यात्माद्वैतसाधकःसूचितोभवति किंतन्मेयमात्रोर्गुणरूपयोरुपादानंतत्राह अहंचनिर्गुणोनंतइति

हेतूनांसाधनंचैवशृणुसर्वमशेषतः॥ घ्राणंजिह्वाचचक्षुश्चत्वक्श्रोत्रंचपंचमं॥ मनोबुद्धिश्चसप्तैतेविज्ञेयागुणहेतवः॥ ४ ॥ गंधोरसश्चरूपंचशब्दःस्पर्शश्चपंच मः॥ मंतव्यमथबोद्धव्यंसप्तैतेकर्महेतवः॥ ५॥ घ्राताभक्षयितादृष्टावक्ताश्रोताचपंचमः॥ मंताबोद्धाचसप्तैतेविज्ञेयाःकर्तृहेतवः॥ ६ ॥ स्वगुणंभक्षयंत्येतेगुण वंतःशुभाशुभं॥ अहंचनिर्गुणोनंतःसप्तैतेमोक्षहेतवः॥ ७॥

अस्मदर्थएवघ्राणादिगुणरहितोगंधघ्रातृत्वादिपरिच्छेदरहितस्तयोरुपादानमित्यर्थः एवंपृथिवीहोता द्यौरध्वर्युः रुद्रोग्नीत् बृहस्पतिरुपवक्तेतिचहोतृमंत्रोव्याख्यातः तथाहि पृथिवीशब्दोक्तंघ्राणादिकमर्ता द्रियत्वसामान्यात्होतृप्रकाश्यदेवतातुल्यंहोतृशब्देनोक्तं सुखसाधनतयाद्युशब्दोक्तंगंधादिकंदृष्टार्थत्वसामान्यादध्वर्युकर्तृकनिर्वापावघातादितुल्यमध्वर्युशब्देनोक्तं लब्धैरलब्धैश्चगंधादिभीरोध्यमानोरो द्यमानोवारुद्रशब्दोक्तोघ्रात्रादिःकामाग्नींधकत्वसामान्यादग्नीच्छब्देनोक्तः कारणब्रह्मणोप्यधिष्ठानत्वेनपालकत्वाद्बृहस्पतिशब्दोक्तोनिर्गुणःसाक्षिमात्ररूपत्वादुपवक्तानमुख्योवक्ता एतदुपद्रष्टृत्वादेरप्युप लक्षणं तेनसर्गादौईक्षणस्याप्ययंकर्त्तानभवति एवंचित्तिःस्रुगित्यादयोदशहोत्रादिमंत्राअपिव्याख्येयाः विस्तरभयात्तुनेहव्याख्यायंते चित्तिचित्तादिःसर्वोप्यात्मनएवव्यूहोदशहोत्रादिशब्दानामात्मा त्रवाचकत्वस्यआत्मन्नात्मन्नित्यामंत्रयत तस्मैदशम२हूतःप्रत्यशृणोत् सदशहूतोभवत् दशहूतोहवैनामैषः तंवाएतंदशहूतंसंतं दशहोतेत्याचक्षतेपरोक्षेणइतिश्रवणात् आमंत्रणमनुसंधानं प्रतिश्रवणमुपव त्कुःसाक्षात्कारइतिदिक् कथंतर्हिनिर्गुणस्यानंतस्यप्रतिपत्तिरितितत्राह सप्तैतेमोक्षहेतवइति इंद्रियाणांविषयाणांचग्रहातिग्रहसंज्ञकबंधरूपत्वात्तेषांवियोगेशब्दशष्कुल्यभावेनभसःस्वतन्मात्रत्ववदात्मनो निरुपाधेर्भेदकाभावाच्चिन्मात्ररूपेणावस्थिताएतेअव्यवहिताघ्रात्रादयएवमोक्षहेतवःस्युः घ्रातृत्वाद्यभिमानत्यागोमोक्षइत्यर्थः ॥ ७ ॥

तत्त्वविदांतुनभक्षणमस्तीत्याह विदुषामिति स्वंस्वंस्थानंघ्राणादीनामधिष्ठानमविद्यादि गुणागुणेषुवर्त्ततइतिमत्वानसज्जतइत्युक्तेः घ्राणादयएवघ्रेयादिषुवर्त्ततेनत्वात्मेतिजानतांनघ्रातृत्वाद्यभिमानकृतोबंधोस्तीत्यर्थः ॥८॥ अदन्निति अविद्वानितिच्छेदः अन्नानिघ्रेयादीनि अदन्भोक्तृत्वाभिमानंकुर्वन् भोग्येममत्वेनममतयोपपद्यतेयुज्यतेततश्चनश्यतीत्यर्थः अत्रकेवलाघोभवतिकेवलादीतिश्रौतंदृष्टांतमाह आत्मार्थैइति ॥ ९ ॥ एकाकीमिष्टभुक्केवलपापरूपएवभवतियस्मादतःसचान्नंहंतिनाशयति तंचान्नंहंतिमृत्युपरंपरया सहत्वान्नंहन्यतेऽन्नेन ॥ १० ॥ यइदंविद्वान्अन्नंहंताअन्नंभोक्ताअन्नोपलक्षितस्यकृत्स्नप्रपंचस्यात्मनिप्रविलापयितेत्यर्थः सईश्वरएवसन्पुनरन्नादेर्जनकोभवति यस्यानुवित्तःप्रतिबुद्धआत्मायस्मिन्संदेहेगहनेप्रविष्टः सविश्वकृत्सहिविश्वस्यकर्त्तातस्यलोकःसउलोकएवेतिश्रुतेः नचेति नकर्मणालिप्यतेपापकेनेतिश्रुतेः सर्वभोगभुजोपिविदुषोनभोगकृतोलेपोस्तीत्यर्थः ॥ ११ ॥ अन्नशब्दार्थमाह मनसेत्यादिना ॥ १२ ॥ मंतव्यादीनांहोमोमनआदिनिग्रहेणैवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ होमाधिष्ठानं

विदुषांबुध्यमानानांस्वंस्वंस्थानंयथाविधि॥ गुणास्तेदेवताभूताःसततंभुंजतेहविः॥८॥ अदन्नन्नान्यथोऽविद्वान्ममत्वेनोपपद्यते॥ आत्मार्थेपाचयन्नन्नंममत्वेनोपहन्यते॥ ९ ॥ अभक्ष्यभक्षणंचैवमद्यपानंचहंतितं॥ सचान्नंहंतितंचान्नंसहत्वाहन्यतेपुनः॥ १० ॥ हंताह्यन्नमिदंविद्वान्पुनर्जनयतीश्वरः॥ नचान्नाज्जायतेतस्मिन्सूक्ष्मोनामव्यतिक्रमः॥ ११ ॥ मनसागम्यतेयच्चयच्चवाचानिगद्यते॥ श्रोत्रेणश्रूयतेयच्चचक्षुषायच्चदृश्यते॥ १२॥ स्पर्शेनस्पृश्यतेयच्चघ्राणेनघ्रायतेचयत्॥ मनःषष्ठानिसंयम्यहवींष्येतानिसर्वशः॥ १३॥ गुणवत्पावकोमह्यंदीप्यतेंतःशरीरगः॥ योगयज्ञःप्रवृत्तोमेज्ञानवह्निप्रदोद्भवः॥ प्राणस्तोत्रोपानशस्त्रः सर्वत्यागसुदक्षिणः॥ १४॥ कर्त्तानुमंताब्रह्मात्माहोताऽध्वर्युःकृतस्तुतिः॥ ऋतंप्रशास्तातच्छस्त्रमपवर्गोस्यदक्षिणा॥ १५ ॥ ऋचश्चाप्यत्रशंसंतिनारायणविदोजनाः॥ नारायणायदेवाययदविंदन्पशून्पुरा॥ १६॥ तत्रसामानिगायंतितत्रचाहुर्निदर्शनं॥ देवंनारायणंभीरुसर्वात्मानंनिबोधतं॥ १७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुपंचविंशोऽध्यायः ॥ २५॥ ॥ छ॥ ॥ छ॥

गुणवत्पावकःकारणंब्रह्म मह्यंमम योगंयज्ञत्वेनस्तौति योगेति ज्ञानमेववह्निःसर्वकर्मदाहकत्वात्तत्प्रदउद्भवोयस्ययोगयज्ञस्यसतथा प्राणःस्तोत्रं अपानःशस्त्रं अपानसत्रइत्यपपाठः सर्वत्यागसुदक्षिणःसर्वत्यागेनैवसुतरांदक्षिणःफलजननसमर्थः ॥१४॥ कर्त्ताहंकारः अनुमंतामनः आत्माबुद्धिः एतत्रयंब्रह्मैवसत्क्रमेणहोत्रध्वर्यूद्गातृरूपयोगिनइत्यर्थः प्रशास्ता तच्छस्त्रंप्रशास्तुःशंसनं ऋतंसत्यवचनमेवेत्यर्थः अपवर्गःकैवल्यं ॥ १५ ॥ ऋचःतपआसीद्गृहपतिरित्याद्याः चकारात्तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानःश्रद्धापत्नीशरीरमिध्ममुरोवेदिरित्यादिब्राह्मणंच शंसंतियोगयज्ञप्रमाणत्वेनकथयंतितैत्तिरीयादयः नारायणविदःवेदविदआत्मविदोवा नारायणायआत्मप्राप्त्यर्थंयत्यदापशूनिंद्रियाणिअविदन्वश्यत्वेनप्राप्तवंतः ॥ १६ ॥ तत्रतदासामानिगायंतिआत्मलाभेनहृष्टाःसंतः तत्रचाहुर्निदर्शनंतैत्तिरीयाः एतत्सामगायन्नास्ते हा ३ वुहा ३ वुहा ३ वु अहमन्नमहमन्नमहमन्नमित्यादि यज्ज्ञानायपशुजयोयस्मिन्ज्ञातेसामानिगायंतितंनारायणंदेवंनिबोधजानीहि ॥ १८ ॥ इत्याश्व०नै०भारतभा०पंचविंशोऽध्यायः॥२५॥

नारायणस्वरूपमेवकथयति एकइत्यादिना प्रवणादिवनीचादिव प्रणवादित्यपपाठः ॥ १ ॥ अंतर्यामिरूपेणतस्यशास्तृत्वमुक्त्वागुरुबंधुरूपेणापितदाह एकोगुरुरितिद्वाभ्यां द्विष्टाःद्वेषवंतः ॥ २ ॥ ३ ॥ स
एवशास्योपीत्याह एकःश्रोतेतिद्वाभ्यां अत्रएकस्मिन्नपिशास्तरिशास्यताबुद्धिभेदेन ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ देवाश्चऋषयश्चेतिद्वंद्वः ॥ ७ ॥ प्राद्रवन्प्रतिपेदिरे दिशोबहून्मार्गान् ॥ ८ ॥ आत्मनःस्वस्य उपदे
शओमित्येकाक्षरंब्रह्मेतिवाक्यंतस्यअर्थंप्रद्रवमाणानांतात्पर्येणानुसरतांतेषांमध्येसर्पाणांप्रणवोच्चारणेमुखस्यउन्मीलननिमीलनयोरेवदृष्टिकत्वात्स्वीयस्वभावानुकूलंमुखोन्मीलननिमीलनसाध्यंदंशनमेव

॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ एकःशास्तानद्वितीयोस्तिशास्तायोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनैवयुक्तःप्रवणादिवोदकंयथानियुक्तोस्मितथावहामि ॥ १ ॥ एकोगुरुर्ना
स्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टागुरुणासदैवलोकेद्विष्टाःपन्नगाःसर्वएव ॥ २ ॥ एकोबंधुर्नास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्र
वीमि ॥ तेनानुशिष्टाबांधवाबंधुमंतःसप्तर्षयःपार्थदिविप्रभांति ॥ ३ ॥ एकःश्रोतानास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तस्मिन्गुरौगुरुवासंनिरुष्यश
क्रोगतःसर्वलोकामरत्वं ॥ ४ ॥ एकोद्वेष्टानास्तिततोद्वितीयोयोहृच्छयस्तमहमनुब्रवीमि ॥ तेनानुशिष्टागुरुणासदैवलोकेद्विष्टाःपन्नगाःसर्वएव ॥ ५ ॥ अत्राप्यु
दाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ प्रजापतौपन्नगानांदेवर्षीणांचसंविदं ॥ ६ ॥ देवर्षयश्चनागाश्चाप्यसुराश्चप्रजापतिं ॥ पर्यपृच्छन्नुपासीनाःश्रेयोनःप्रोच्यतामिति
॥ ७ ॥ तेषांप्रोवाचभगवान्श्रेयःसमनुपृच्छतां ॥ ओमित्येकाक्षरंब्रह्मतेश्रुत्वाप्राद्रवन्दिशः ॥ ८ ॥ तेषांप्रद्रवमाणानामुपदेशार्थमात्मनः ॥ सर्पाणांदंशनेभावःप्रव
त्तःपूर्वमेवतु ॥ ९ ॥ असुराणांप्रवृत्तस्तुदंभभावःस्वभावजः ॥ दानंदेवाव्यवसितादममेवमहर्षयः ॥ १० ॥ एकंशास्तारमासाद्यशब्देनैकेनसंस्कृताः ॥ नानाव्यव
सिताःसर्वेसर्पदेवर्षिदानवाः ॥ ११ ॥ शृणोत्ययंप्रोच्यमानंगृह्णातिचयथातथं ॥ पृच्छतस्तदतोभूयोगुरुरन्योनविद्यते ॥ १२ ॥ तस्यचानुमतेकर्मततःपश्चात्प्रवर्त्त
ते ॥ गुरुर्बोद्धाचश्रोताचद्वेष्टाचहृदिनिःसृतः ॥ १३ ॥ पापेनविचरन्लोकेपापचारीभवत्ययं ॥ शुभेनविचरन्लोकेशुभचारीभवत्युत ॥ १४ ॥ कामचारीतुकामे
नयइंद्रियसुखेरतः ॥ ब्रह्मचारीसदैवैषयइंद्रियजयेरतः ॥ १५ ॥

श्रेयइतिमन्वानानां ॥ ९ ॥ एवमसुराणामोष्ठचालनमात्रेदत्तदृष्टीनांदंभेजपाद्यभिनयप्रदर्शनरूपेभावोनिश्चयःप्रवृत्तः देवास्तुलोकेप्रार्थितंओमित्यनुजानंतीतिबुध्वादानंश्रेयइतिनिश्चिताः महर्षयस्तुओ
मित्यस्योच्चारणेओष्ठप्रवृत्त्युपसंहारंदृष्ट्वासर्वप्रवृत्त्युपसंहाररूपंदमंश्रेयोमेनिरे ॥ १० ॥ ११ ॥ तस्मात्स्वयमेवस्वस्यंगुरुरित्याह शृणोतीति पृच्छतःशिष्यान्प्रतितच्छ्रुतंगृहीतंचभूयःश्रावयतियाहयतीतिचविप
रिणामेनानुषज्ययोज्यं यएवंविधःअतोन्योगुरुर्नविद्यतेइतिसंबंधः ॥ १२ ॥ अयमेवस्वसंस्कारवशात्पापचर्यादिरूपोभवतीत्याह गुरुरित्यादिना ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ तत्रमुख्यब्रह्मचारिणआश्रमधर्मलोपेपिनदोषइत्याह ब्रह्मैवसमिधइति ॥ १७ ॥ क्षेत्रज्ञेनतत्त्वदर्शिनाअनुदर्शिताःअनुदर्शनंकारिताःअनुशिष्टाइत्यर्थः ॥ १८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ननुपापचर्यादिस्वभावएवात्मातर्हिकिंब्रह्मचर्येणेत्याशंक्यात्मनोऽसंगत्वंप्रतिपादयितुंवनाध्यायमारभते संकल्पेति अध्वानमतीत्यतन्महादुर्गंवनंप्रविष्टोस्मीत्यन्वयः ॥ १ ॥ विषयोविशेषेणबंधकःएकेनैवात्येतव्योनपुत्रधनादिसहायवतेत्येवंरूपोऽध्वासंसारमार्गस्तंविषयैकात्म्ययाध्वानं वनंब्रह्म किंस्विद्वनंकउसवृक्षआसेतिश्रुतौवनवृक्षशब्दयोर्ब्रह्मदेहादिवाचित्वदर्शनात् ॥ २ ॥ वनोक्त्यैवाक्षिप्तावृक्षादयोपिपृच्छ्यंते केइति ॥ ३ ॥ षट्सुप्रश्नेषुआद्यस्योत्तरं नैतदिति ततःपृथक्भावोस्तीतियत्एतन्न ततोन्यत्किंचित्सुखमस्तीतियत्एतन्नेतियोजना सत्तासुखंचसर्वंब्राह्ममेवकार्येषुदृश्यतेनतत्रतद्द्वयंपृथगस्तीत्यर्थः ननुब्रह्मैवकार्याकारमभून्नेत्याह नैतदिति ततःअपृथक्अभेदेनभावःवियदादिपदार्थोस्तीतियत्एतन्न ब्रह्मजगतोर्नमृद्घटवद्धेतुहेतुमद्भावोपितु

अपेतव्रतकर्मातुकेवलंब्रह्मणिस्थितः॥ ब्रह्मभूतश्चरँल्लोकेब्रह्मचारीभवत्ययं॥ १६॥ ब्रह्मैवसमिधस्तस्यब्रह्माग्निर्ब्रह्मसंभवः॥ आपोब्रह्मगुरुर्ब्रह्मसब्रह्मणिसमाहितः॥ १७॥ एतदेवेदृशंसूक्ष्मंब्रह्मचर्यंविदुर्बुधाः॥ विदित्वाचान्वपद्यंतक्षेत्रज्ञेनानुदर्शिताः॥ १८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुषड्विंशोऽध्यायः॥ २६॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥संकल्पदंशमशकंशोकहर्षहिमातपं॥ मोहांधकारतिमिरंलोभव्याधिसरीसृपं॥१॥ विषयैकात्ययाध्वानंकामक्रोधविरोधकं॥ तदतीत्यमहादुर्गंप्रविष्टोस्मिमहद्वनं॥२॥ ॥ब्राह्मण्युवाच॥ ॥क्वतद्वनंमहाप्राज्ञकेवृक्षाःसरितश्चकाः॥ गिरयःपर्वताश्चैवकियत्यध्वनितद्वनं॥३॥ ॥ब्राह्मणउवाच॥ ॥नैतदस्तिपृथक्भावःकिंचिदन्यत्ततःसुखं॥ नैतदस्त्यपृथग्भावःकिंचिद्दुःखतरंततः॥४॥ तस्मात्ध्रस्वतरंनास्तिनततोस्तिमहत्तरं॥ नास्तितस्मात्सूक्ष्मतरंनास्त्यन्यत्तत्समंसुखं॥५॥ नतत्राविश्यशोचंतिनप्रहृष्यंतिचद्विजाः॥नचबिभ्यतिकेषांचित्तेभ्योबिभ्यतिकेचन॥ ६ ॥ तस्मिन्वनेसप्तमहाद्रुमाश्चफलानिसप्तातिथयश्चसप्त॥ सप्ताश्रमाःसप्तसमाधयश्चदीक्षाश्चसप्तैतदरण्यरूपं॥ ७॥

शुक्तिरजतवदित्यतस्तयोर्भेदएवनिषिध्यतेनत्वभेदोविधीयते नहिरजतंशुक्तेरतिरिक्तमस्ति नापितयासमानसत्ताकंयेनतदभिन्नंस्यादितिभावः तथाततोवनादन्यत्स्वर्गादिदुःखतरंदुःखतारकंकर्मास्तीतियत्एतन्न आत्यंतिकदुःखनिवृत्तीप्सुनाश्रमेणापिसंसारमार्गमतीत्यतद्वनंप्रवेष्टव्यमितिभावः ॥४ ॥ ५ ॥ केषांचित्पंचम्यर्थेषष्ठी ॥६॥ ब्रह्मवनंब्रह्मसवृक्षआसीदितिवनवृक्षयोर्मुख्यामुख्यब्रह्मभावदृष्टेस्तयोरधिष्ठानाध्यस्तभावंविवक्षन्नाह तस्मिन्वनेइति एतदरण्यरूपमितिच अत्रमहदहंकारपंचतन्मात्राणिसप्तद्रुमास्तैस्तत्संघातरूपोदेहोलक्ष्यते तस्यकारणंफलशब्दोदितंयागाद्यपूर्वं तस्यापिकारणंदेवतारूपातिथिप्रीतिसाधनत्वादतिथिशब्दोक्तायागक्रिया तस्याःकारणमाश्रमशब्दोदितःक्रियाश्रयःकर्त्ता अस्यापिकारणंसमाधयः सम्यगाधीयंतेकर्मस्वभिनिवेश्यंतेजनायैस्तेतथाभूताःरागादयः तेषांमूलंधर्मांतरपरिग्रहलक्षणादीक्षादेहादिधर्मस्वीकाररूपोध्यासः एवंदेहपूर्वकोध्यासस्तत्पूर्वकाश्चरागादिदेहांताएवमिदंचक्रमनिशमावर्त्तमानमात्मसत्तयास्फूर्जदपिनात्मातद्धर्मैरनुरज्यतेइत्यर्थः ॥ ७ ॥

पंचवर्णानिशब्दादिभेदात्पंचरूपाणि पुष्पाणिशब्दाद्यनुभवाः फलानितज्जाःप्रीत्यादयः पादपामनांसि जीवभेदाद्वृत्तिभेदाद्वाबहुवचनं ॥ ८ ॥ सुवर्णानिश्वेतपीतादिशोभनवर्णवंति द्विवर्णानिसुखदुःखोभ
यहेतुत्वाद्विरूपाणि पादपाश्चक्षूंषि इंद्रियांतरेष्वप्येततुल्यं ॥ ९ ॥ सुरभीणिस्वर्गादीनि द्विवर्णत्वंतत्राप्यविशिष्टं पादपाःयज्ञादयः ॥ १० ॥ सुरभीण्येकवर्णानि सुखैकरूपाणि पादपाःध्यानादयः ॥ ११॥
बहूनिअतीतानागतवर्तमानानि अव्यक्तवर्णानि वर्णःस्वरूपं मूढानांमनोरथमात्राणि योगिनांतुसंकल्पात्प्रागव्यक्तवर्णानि महावृक्षौबुद्धिमनसी ॥ १२ ॥ वह्निरात्मा सुमनाइत्यत्रमनःशब्देनबुद्धिमनसीसु
कृत्तवस्थानीये इंद्रियाणिसमिधश्चहोम्यं यदापंचावतिष्ठंतेज्ञानानिमनसासह बुद्धिश्चनविचेष्टतितामाहुःपरमांगतिमितिश्रुतेः सर्वेषांप्रविलापनंहोमःतेभ्योमनआदिभ्योहुतेभ्यःसप्तमोक्षाःमुक्तिः अपादान
बहुत्वस्यमोक्षेप्युपचारात्मोक्षाइतिबहुत्वं ननुमुक्तस्यदीक्षाख्योध्यासोस्तिनवा नांत्यः ज्ञानसमकालमेवदेहपातापत्तेः आद्येअध्यासवतउक्तक्रमेणदेहांतरोत्पत्तिरनिवार्येत्याशंक्याह फलंतिदीक्षाइति मु
क्तानांदीक्षाःफलंत्येवनतुदेहांतरमारभंते कुतएतत् यतोगुणाःफलानि विदुषःसत्यपिदेहादिप्रतिभासेकर्तृत्वाभिनिवेशाभावाद्दानादिनोत्पन्नमप्यपूर्वंनदेहांतरारंभकं अतएवगुणभूतान्येवापूर्वाणि कर्तर्हितेषा

पंचवर्णानिदिव्यानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यतिष्ठंतितद्वनं ॥ ८ ॥ सुवर्णानिद्विवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्या
प्यतिष्ठंतितद्वनं ॥ ९ ॥ सुरभीणिद्विवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृजंतःपादपास्तत्रव्याप्यतिष्ठंतितद्वनं ॥ १० ॥ सुरभीण्येकवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ सृ
जंतःपादपास्तत्रव्याप्यतिष्ठंतितद्वनं ॥ ११ ॥ बहून्यव्यक्तवर्णानिपुष्पाणिचफलानिच ॥ विसृजंतौमहावृक्षौतद्वनंव्याप्यतिष्ठतः ॥ १२ ॥ एकोवह्निःसुमनाब्राह्म
णोत्रपंचेंद्रियाणिसमिधश्चात्रसंति ॥ तेभ्योमोक्षाःसप्तफलंतिदीक्षागुणाःफलान्यतिथयःफलाशाः ॥ १३ ॥ आतिथ्यंप्रतिगृह्णंतितत्रतत्रमहर्षयः ॥ अर्चितेषुप्र
लीनेषुतेष्वन्यद्रोचतेवनं ॥ १४ ॥ प्रज्ञावृक्षंमोक्षफलंशांतिच्छायासमन्वितं ॥ ज्ञानाश्रयंतृप्तितोयमंतःक्षेत्रज्ञभास्करं ॥ १५ ॥ येधिगच्छंतितंसंतस्तेषांनास्तिभ
यंपुनः ॥ ऊर्ध्वंचाधश्चतिर्यक्चतस्यनांतोधिगम्यते ॥ १६ ॥ सप्तस्त्रियस्तत्रवसंतिसद्यस्त्ववाङ्मुखाभानुमत्योजनित्र्यः ॥ ऊर्ध्वंरसानाददतेप्रजाभ्यःसर्वानयथा
सत्यमनित्यताच ॥ १७ ॥

मुपयोगःअतिथयःफलाशाःअतिथयोदेवताएवफलाशाः ईश्वरस्यैवतेषांपरार्थैवक्रियानस्वार्थेत्यर्थः तथाचश्रुतिः तस्यपुत्रादायमुपयंतिसुहृदःसाधुकृत्यांद्विषंतःपापकृत्यामिति तदाविद्वान्पुण्यपापेविधू
येत्यादिः ॥ १३ ॥ महर्षयइंद्रियाधिष्ठातारोदेवाः अन्यत्तेभ्योविलक्षणं द्वैतदर्शनाभावात् रोचतेदीप्यते ॥ १४ ॥ प्रज्ञासाक्षात्कारः ज्ञानंआगमाचार्योपदेशजं ॥ १५ ॥ भयाभावेहेतुमाह ऊर्ध्वमिति
तस्यप्रज्ञावृक्षस्य सर्वस्यचिन्मात्रत्वंपश्यन्भेददर्शनाभावान्नबिभेतीत्यर्थः द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेः ॥ १६ ॥ जीवन्मुक्तस्यैश्वर्यमाह सप्तस्त्रियइति तत्रवृक्षाधिगंतरि स्त्रियोघ्राणादिवृत्तयः सद्योजनित्र्यइ
त्यस्यसंकल्पसिद्धाइत्यर्थः संकल्पादेवास्यपितरःसमुत्तिष्ठंतीतिश्रुतेः अवाङ्मुखाःपुरुषंवशीकर्तुमशक्तत्वेनलज्जिताः भानुमत्यश्चिज्ज्योतिर्मयाः प्रजाभ्यऊर्ध्वंउत्कृष्टंयथास्यात्तथासर्वान्रसान्विषयजान्छ्रा
दानआददतेभुंजते ऊर्ध्वत्वमेवाहदृष्टांतेन यथासत्यमनित्यताचेति नित्यानित्ययोर्यावदंतरंतावद्बुद्धमूढसुखयोरित्यर्थः ॥ १७ ॥

प्राणावाऋषयइतिश्रुतेःसप्तर्षीणामिंद्रियाणांलयोदयस्थानंविद्वानेवेत्याह तत्रैवेति तत्रोपयंतिततउद्यंति यःकश्चिद्भूतोभावीवर्त्तमानोवावसिष्ठोतिशयेनवसुमान् ॥ १८ ॥ यशोयशस्वी वर्चोदीप्तिस्तद्वानि त्यादि तेसर्वेएतंभास्करंक्षेत्रज्ञंभास्करंअनुवर्त्ततइत्यर्थः ॥ १९ ॥ यस्तुसर्वाणिभूतान्यात्मन्येवानुपश्यतीत्यस्याःश्रुतेरर्थंसंक्षिपति गिरयइत्यादिना ॥ २० ॥ वितानोयोगयज्ञविस्तारस्तस्येदंस्थानंवैतानंहा र्दाकाशः समुपह्वरेअत्यंतगूढे ॥ २१ ॥ कयांतीत्यतआह कुशाशाइति ॥ २२ ॥ अरण्यंप्राप्यमभिप्रेत्यशमंशंसंतीतियोजना शममपिशममेव विद्यारण्यविदःविद्यैकप्राप्यब्रह्मविदः यथार्धारंबुद्धिगतिमन तिक्रम्येत्यर्थः ॥ २३ ॥ विदित्वाशास्त्रतोज्ञात्वाअनुतिष्ठंतिशमादिपराभवंति तमेवधीरोविज्ञायप्रज्ञांकुर्वीतब्राह्मणः एवंवित्शांतोदांतउपरतस्तितिक्षुःसमाहितोभूत्वात्मन्येवात्मानंपश्येदित्यादिश्रुतिभ्योन

तत्रैवप्रतितिष्ठंतिपुनस्तत्रोपयंतिच ॥ सप्तसप्तर्षयःसिद्धावसिष्ठप्रमुखैःसह ॥ १८ ॥ यशोवर्चोभगश्चैवविजयःसिद्धतेजसः ॥ एतमेवानुवर्त्तंतेसप्तज्योतींषिभा स्करं ॥ १९ ॥ गिरयःपर्वताश्चैवसंतितत्रसमासतः ॥ नद्यश्चसरितोवारिवहंत्योब्रह्मसंभवं ॥ २० ॥ नदीनांसंगमश्चैववैतानेसमुपह्वरे ॥ स्वात्मतृप्तायतोयांतिसा क्षाद्देवपितामहं ॥ २१ ॥ कृशाशाःसुव्रताशाश्वतपसादग्धकिल्बिषाः ॥ आत्मन्यात्मानमाविश्यब्रह्माणंसमुपासते ॥ २२ ॥ शममप्यत्रशंसंतिविद्यारण्यविदो जनाः ॥ तदारण्यमभिप्रेत्ययथाधीरमजायत ॥ २३ ॥ एतदेवेदृशंपुण्यमरण्यंब्राह्मणाविदुः ॥ विदित्वाचानुतिष्ठंतिक्षेत्रज्ञेनानुदर्शिना ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहा भारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥छ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ गंधान्नजिघ्रामिरसान्नवेद्मि रूपंनपश्यामिनचस्पृशामि ॥ तथापिशब्दान्विविधान्शृणोमिनचापिसंकल्पमुपैमिकंचित् ॥ १ ॥ अर्थानिष्टान्कामयतेस्वभावःसर्वान्द्वेष्यान्प्रद्विषतेस्वभावः ॥ कामद्वेषानुद्भवतःस्वभावात्प्राणापानौजंतुदेहान्निवेश्य ॥ २ ॥

शुष्कज्ञानात्कृतकृत्यंतेत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ एकोवह्निरितिश्लोकेविदुषांकर्तृत्वाभिमानाभावात्क तेनापिकर्मणाबंधोस्तीत्युक्तंतद्विवृणोति गंधानित्यादिना निवृत्तक्षेत्रस्वाम्यस्यक्षेत्रिकस्यक्षेत्रवृद्धिह्रासाभ्यांदृश्यमानाभ्यामपिनहर्षविषादौभवतएवंविविक्तात्मदर्शिनोगुणकृतैःकर्मभिर्नसंगोस्तीत्यर्थः ॥ १ ॥ अर्थानिति स्वभावोबुद्ध्यादीनां तत्रदृष्टांतः कामेति यथाकामद्वेषयोरुद्भवाभावेपिजंतूनांदेहान्प्राणापानौप्रवेश्यप्रवेशयितर्यननुसंदधानेपिसुषुप्त्यादौस्वभावादेवप्राणापानौस्वकार्यंअन्नपाकादिकुरुतःएवंबु द्ध्यादिरपिजाग्रत्स्वप्नयोःस्वभावादेवअर्थेषुकामादिमान्भवतिनत्वहमित्यर्थः ॥ २ ॥

तेभ्यश्चेति बाह्यघ्राणघ्रेयादिभ्योन्यान्स्वाभान्वासनामयान्घ्राणघ्रेयादीन् स्वरूपसाम्येप्येतेषामन्यत्वमेकत्रानुभूतस्यसुखादेरन्यत्राप्रसंगाज्ज्ञेयं तेषुस्वाप्नेषुनित्यानुगतानधिष्ठानगतान्भावान्तइमेसत्याः कामाइत्यादिश्रुतिप्रसिद्धान्तेभ्योन्यान्तेभ्योप्यन्यंभूतात्मानंशरीरेयोगिनोलक्षयेरन् घ्राणादिदेवताभ्योप्यांतरमात्मानंजानंतःकथंबाह्यैर्घ्राणादिधर्मैर्लिप्येरन्नित्यर्थः एतदेवस्पष्टयति तस्मिन्भूतात्मनिति ष्ठन्सक्तोनास्मि असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः ॥ ३ ॥ ४ ॥ एतस्यप्रतीचोज्ञातस्य सत्याःकामाइतिशेषः सत्यकामःसत्यसंकल्पइतिश्रुतेः निरीक्ष्यमाणस्यदृश्यरूपस्यभोगजालंबहूनांघ्रात्रादीनांस्वभावभूतंसद्वि दुषिनसज्जतेसक्तंभवति कर्मसुक्रियमाणेष्वपिसत्स्विति शेषः ॥ ५ ॥ अत्रात्मनोसंगत्वे ॥ ६ ॥ ७ ॥ श्रुतिःपशुर्वैनीयमानःसमृत्युंप्रापश्यत्सदेवान्नान्वकामयतैतुंतंदेवाअब्रुवन्नेहिस्वर्गंवैत्वालोकंगमिष्यामइ

तेभ्यश्चान्यांस्तेपुनित्यांश्चभावान्भूतात्मानंलक्षयेरन्शरीरे॥ तस्मिंस्तिष्ठन्नास्मिसक्तःकथंचित्कामक्रोधाभ्यांजरयामृत्युनाच ॥ ३ ॥ अकामयानस्यचसर्वकामानविद्विषाणस्यचसर्वदोषान्॥ नमेस्वभावेषुभवंतिलेपास्तोयस्यबिंदोरिवपुष्करेषु॥ ४ ॥ नित्यस्यचैतस्यभवंतिनित्यानिरीक्ष्यमाणस्यबहुस्वभावाः॥ नसज्जतेकर्मसुभोगजालंदिवीवसूर्यस्यमयूखजालं ॥५॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ अध्वर्युयतिसंवादंतंनिबोधयशस्विनि ॥ ६ ॥ प्रोक्ष्यमाणंपशुंदृष्ट्वायज्ञकर्मण्यथाब्रवीत्॥ यतिरध्वर्युमासीनोहिंसेयमितिकुत्सयन्॥ ७ ॥ तमध्वर्युःप्रत्युवाचनायंछागोविनश्यति ॥ श्रेयसायोक्ष्यतेजंतुर्यदिश्रुतिरियंतथा॥ ८ ॥ योह्यस्यपार्थिवोभागःपृथिवींसगमिष्यति॥ यदस्यवारिजंकिंचिदपस्तत्संप्रवेक्ष्यति ॥ ९ ॥ सूर्यंचक्षुर्दिशःश्रोत्रंप्राणोस्यदिवमेवच॥ आगमेवर्त्तमानस्यनमेदोषोस्तिकश्चन॥ १० ॥ ॥ यतिरुवाच ॥ ॥प्राणैर्वियोगेछागस्ययदिश्रेयःप्रपश्यसि॥ छागार्थेवर्त्ततेयज्ञोभवतःकिंप्रयोजनं॥ ११ ॥ अत्रत्वांमन्यतांभ्रातापितामातासखेतिच॥ मंत्रयस्वैनमुन्नीयपरवंतंविशेषतः॥ १२ ॥ एवमेवानुमन्येरंस्तान्भवान्द्रष्टुमर्हति॥ तेषामनुमतंश्रुत्वाशक्याकर्तुंविचारणा॥ १३ ॥ प्राणाअप्यस्यछागस्यप्रापितास्तेस्वयोनिषु॥ शरीरंकेवलंशिष्टंनिश्चेष्टमितिमेमतिः ॥ १४ ॥ इंधनस्यतुतुल्येनशरीरेणविचेतसा॥ हिंसांनिर्वेष्टुकामानामिंधनंपशुसंज्ञितं॥ १५ ॥

तिसतथेत्यब्रवीदित्यादिः ॥ ८ ॥ योहीति हिशब्देनसूर्यंतेचक्षुः वातंप्राणः द्यांपृष्ठं अंतरिक्षमात्मा अंगैर्यज्ञं पृथिवींःशरीरैरितिश्रौतींप्रसिद्धिंद्योतयति ॥ ९ ॥ आगमेअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेत्यादौ विधिस्पृष्टेनिषेधानवकाशान्नहिंस्यात्सर्वाभूतानीतिशास्त्रंकामकृतहिंसाविषयमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अन्वेनंमातामन्यतामनुपितानुभ्रातासगर्भ्योनुसखासयूथ्यइतिमंत्रलिंगात्पशोर्मात्राद्यनुमतिरपेक्षितानचसासंभवतितदभावेचाहिंसादोषःस्यादेवेत्यर्थः ॥ १३ ॥ स्वयोनिषुसूर्यंचक्षुर्गमयताद्वातंप्राणमन्ववसृजतादितिलिंगात् ॥ १४ ॥ १५ ॥

अहिंसाप्यशक्यप्रतिज्ञासूक्ष्महिंसायाअपरिहार्यत्वात्तथापिदृष्टबीभत्सांहिंसांत्यजेदेवेत्याहद्वाभ्यां अहिंसेति ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ उपपातकमभ्यस्तंमहापातकतांव्रजेदितिस्मृतेःसूक्ष्मापिहिंसाऽभ्यासा द्वहुलीभूयबाधेतैवेत्याशयेनाध्वर्युराह भूमेरिति नानुपहत्यभूतानिभोगःसंभवतीतिन्यायाज्जीवतोऽपरिहार्यैवहिंसेत्यर्थः ॥ १९ ॥ २० ॥ किंकथंत्वंमन्यसेऽहिंसामितिशेषः ॥ २१ ॥ यतिरहिंसाप्रकारम

अहिंसासर्वधर्माणामितिवृद्धानुशासनं ॥ यदहिंस्रंभवेत्कर्मतत्कार्यमितिविद्महे ॥ १६ ॥ अहिंसेतिप्रतिज्ञेयंयदिवक्ष्याम्यतःपरं ॥ शक्यंबहुविधंकर्तुंभवताकार्यदूषणं ॥ १७ ॥ अहिंसासर्वभूतानांनित्यमस्मासुरोचते ॥ प्रत्यक्षतःसाधयामोनपरोक्षमुपास्महे ॥ १८ ॥ ॥ अध्वर्युरुवाच ॥ ॥ भूमेर्गंधगुणान्भुंक्षेपिबस्यापोमयान्रसान् ॥ ज्योतिषांपश्यसेरूपंस्पृशस्यनिलजान्गुणान् ॥ १९ ॥ शृणोष्याकाशजान्शब्दान्मनसामन्यसेमतिं ॥ सर्वाण्येतानिभूतानिप्राणाइतिचमन्यसे ॥ २० ॥ प्राणादानेनिवृत्तोसिहिंसायांवर्त्ततेभवान् ॥ नास्तिचेष्टाविनाहिंसांकिंवात्वंमन्यसेद्विज ॥ २१ ॥ ॥ यतिरुवाच ॥ ॥ अक्षरंचक्षरंचैवद्वैधीभावोयमात्मनः ॥ अक्षरंतत्रसद्भावःस्वभावःक्षरउच्यते ॥ २२ ॥ प्राणोजिह्वामनःसत्त्वंसद्भावोरजसासह ॥ भावैरेतैर्विमुक्तस्यनिर्द्वंद्वस्यनिराशिषः ॥ २३ ॥ समस्यसर्वभूतेषुनिर्ममस्यजितात्मनः ॥ समंतात्परिमुक्तस्यनभयंविद्यतेक्वचित् ॥ २४ ॥ ॥ अध्वर्युरुवाच ॥ ॥ सद्भिरेवेहसंवासःकार्योमतिमतांवर ॥ भवतोहिमतंश्रुत्वाप्रतिभातिमतिर्मम ॥ २५ ॥ भगवन्भगवद्बुद्ध्याप्रतिपन्नोब्रवीम्यहं ॥ व्रतंमंत्रकृतंकर्तुर्नापराधोस्तिमेद्विज ॥ २६ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ उपपत्त्यायतिस्तूष्णींवर्त्तमानस्ततःपरं ॥ अध्वर्युरपिनिर्मोहःप्रचचारमहामखे ॥ २७ ॥ एवमेतादृशंमोक्षंसुसूक्ष्मंब्राह्मणाविदुः ॥ विदित्वाचानुतिष्ठंतिक्षेत्रज्ञेनार्थदर्शिना ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुअष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ कार्त्तवीर्यस्यसंवादंसमुद्रस्यचभाविनि ॥ १ ॥ कार्त्तवीर्यार्जुनोनामराजाबाहुसहस्रवान् ॥ येनसागरपर्यंताधनुषानिर्जितामही ॥ २ ॥ सकदाचित्समुद्रांतेविचरन्बलदर्पितः ॥ अवाकिरन्शरशतैःसमुद्रमितिनःश्रुतं ॥ ३ ॥

संगितामाह सद्भावःसद्रूपं स्वभावःसुतरामभावःकालत्रयेप्यसत्त्वं ॥ २२ ॥ प्राणादिव्यवहारस्तुरजसामाययासहस्थितःसद्भावएव भ्रांतिविशिष्टंसदेवव्यवहाररूपमित्यर्थः एतैःप्राणादिभिर्मुक्तस्यातएव निर्द्वंद्वस्य ज्ञानेनद्वैतकल्पकभ्रांतिबाधात् ॥ २३ ॥ भयंप्रेत्यखादंतितेचतानितिशास्त्रोक्तं ॥ २४ ॥ त्वदुपदेशादहमपिमंत्रकृतंकुर्वन्नदुष्येइत्याह सद्भिरित्यादिना ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इंद्रियजयएवमहच्छौर्यमित्युपोद्घातयत्यध्यायेन अत्रापीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ एकविंशतिमेधांते मेधोयुद्धयज्ञः यज्ञोवैमेधइतिश्रुतेः यान्येवसंग्रामनामानितानियज्ञनामानीतिनैरुक्तवच

तंसमुद्रोनमस्कृत्यकृतांजलिरुवाचह ॥ मामुंचवीरनाराचान्ब्रूहिकिंकरवाणिते ॥४॥ मदाश्रयाणिभूतानित्वद्विसृष्टैर्महेषुभिः ॥ वध्यंतेराजशार्दूलतेभ्योदेह्यभ
यंविभो ॥ ५ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ मत्समोयदिसंग्रामेशरासनधरःक्वचित् ॥ विद्यतेतंसमाचक्ष्वयःसमासीतमांमृधे ॥ ६ ॥ ॥ समुद्रउवाच ॥ ॥ महर्षिर्ज
मदग्निस्तेयदिराजन्परिश्रुतः ॥ तस्यपुत्रस्तवातिथ्यंयथावत्कर्तुमर्हति ॥ ७ ॥ ततःसराजाप्रययौक्रोधेनमहतावृतः ॥ सतमाश्रममागम्यराममेवान्वपद्यत ॥ ८ ॥
सरामप्रतिकूलानिचकारसहबंधुभिः ॥ आयासंजनयामासरामस्यचमहात्मनः ॥ ९ ॥ ततस्तेजःप्रजज्वालरामस्यामिततेजसः ॥ प्रदहन्रिपुसैन्यानितदाकम
ललोचने ॥ १० ॥ ततःपरशुमादायसतंबाहुसहस्रिणं ॥ चिच्छेदसहसारामोबहुशाखमिवद्रुमं ॥ ११ ॥ तंहतंपतितंदृष्ट्वासमेताःसर्वबांधवाः ॥ असीनादायश
क्तीश्चभार्गवंपर्यधावयन् ॥ १२ ॥ रामोपिधनुरादायरथमारुह्यसत्वरः ॥ विसृजन्शरवर्षाणिव्यधमत्पार्थिवंबलं ॥ १३ ॥ ततस्तुक्षत्रियाःकेचिज्जामदग्न्यभया
र्दिताः ॥ विविशुर्गिरिदुर्गाणिमृगाःसिंहार्दिताइव ॥ १४ ॥ तेषांस्वविहितंकर्मतद्भयान्नानुतिष्ठतां ॥ प्रजावृषलतांप्राप्ताब्राह्मणानामदर्शनात् ॥ १५ ॥ एवंतेद्रवि
डाभीराःपुंड्राश्चशबरैःसह ॥ वृषलत्वंपरिगताव्युत्थानात्क्षत्रधर्मिणः ॥ १६ ॥ ततश्चहतवीरासुक्षत्रियासुपुनःपुनः ॥ द्विजैरुत्पादितंक्षत्रंजामदग्न्योन्यकृंतत ॥ १७ ॥
एकविंशतिमेधांतेरामंवागशरीरिणी ॥ दिव्याप्रोवाचमधुरासर्वलोकपरिश्रुता ॥ १८ ॥ रामरामनिवर्त्तस्वकंगुणंतातपश्यसि ॥ क्षत्रबंधूनिमान्प्राणैर्विप्रयो
ज्यपुनःपुनः ॥ १९ ॥ तथैवतंमहात्मानमृचीकप्रमुखास्तदा ॥ पितामहामहाभागनिवर्त्तस्वेत्यथाब्रुवन् ॥ २० ॥ पितुर्वधममृष्यंस्तुरामःप्रोवाचतानृषीन् ॥ नार्हंती
हभवंतोमांनिवारयितुमित्युत ॥ २१ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ ॥ नार्हसेक्षत्रबंधूंस्त्वंनिहंतुंजयतांवर ॥ नेहयुक्तंत्वयाहंतुंब्राह्मणेनसतान्नृपान् ॥ २२ ॥ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पितरऊचुः ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरा
तनं ॥ श्रुत्वाचतत्तथाकार्यंभवताद्विजसत्तम ॥ १ ॥ अलर्कोनामराजर्षिरभवत्सुमहातपाः ॥ धर्मज्ञःसत्यवादीचमहात्मासुदृढव्रतः ॥ २ ॥

नाद्युद्धस्यैवनाममेधइति ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अत्रहिंसायाअकार्यत्वे ॥ १ ॥ २ ॥

सूक्ष्मेविचारे ॥ ३ ॥ कर्मशत्रुजयादिउत्सृज्यसूक्ष्मंब्रह्मप्रतिपत्तुंचिंतावभूवेतिसंबंधः ॥ ४ ॥ अन्यत्रबाह्यशत्रुभ्यइतिशेषः शत्रुभिरिंद्रियवैरिभिः ॥ ५ ॥ चिकीर्षतिविक्षेप्तुमिच्छतीत्यर्थः मनःप्रतिहठयोगेन

ससागरांतांधनुषाविनिर्जित्यमहीमिमां ॥ कृत्वासुदुष्करंकर्ममनःसूक्ष्मेसमादधे ॥ ३ ॥ स्थितस्यवृक्षमूलेषुतस्यचिंताबभूवह ॥ उत्सृज्यसुमहत्कर्मसूक्ष्मंप्रति महामते ॥ ४ ॥ ॥ अलर्कउवाच ॥ ॥ मनसोमेबलंजातंमनोजित्वाध्रुवोजयः ॥ अन्यत्रबाणानध्यास्यामिशत्रुभिःपरिवारितः ॥ ५ ॥ यदिदंचापलात्कर्मसर्वान्म र्त्यांश्चिकीर्षति ॥ मनःप्रतिसुतीक्ष्णाग्रानहंमोक्ष्यामिसायकान् ॥ ६ ॥ ॥ मनउवाच ॥ ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नम र्मामरिष्यसि ॥ ७ ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वाप्यविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ ॥ अलर्कउवाच ॥ ॥ आघ्रायसुबहू न्गंधांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्मात्घ्राणंप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ॥ ९ ॥ ॥ घ्राणउवाच ॥ ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यं तिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ १० ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ ११ ॥ ॥ अलर्कउवाच ॥ ॥ इयं स्वादून्रसान्भुक्त्वातानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माज्जिह्वांप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ॥ १२ ॥ ॥ जिह्वोवाच ॥ ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ १३ ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ ॥ अलर्क उवाच ॥ ॥ स्पृष्ट्वात्वग्विविधान्स्पर्शांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्मात्त्वचंपाटयिष्येविविधैःकंकपत्रिभिः ॥ १५ ॥ ॥ त्वगुवाच ॥ ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामल र्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ १६ ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ १७ ॥ ॥ अलर्कउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातुविविधान्शब्दांस्तानेवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माच्छ्रोत्रंप्रतिशरान्प्रतिमुंचाम्यहंशितान् ॥ १८ ॥ ॥ श्रोत्रमुवाच ॥ ॥ नेमेबाणास्तरि ष्यंतिमामलार्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिततोहास्यसिजीवितं ॥ १९ ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनम ब्रवीत् ॥ २० ॥ ॥ अलर्कउवाच ॥ ॥ दृष्ट्वारूपाणिबहुशस्तान्येवप्रतिगृध्यति ॥ तस्माच्चक्षुर्हनिष्यामिनिशितैःसायकैरहं ॥ २१ ॥ ॥ चक्षुरुवाच ॥ ॥ नेमेबा णास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ २२ ॥

पायुनिरोधादिनाजेष्यामीत्यर्थः ॥ ६ ॥ नेमइति हठयोगेमृत्युरवश्यंसंभवतीतिभावः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ एवंप्राणादीनांहठेननिग्रहेतत्तदिंद्रियविकलोवसीदत्येवनतुकृतकृत्योभवतीत्यर्थः ॥ २५ ॥ तपआलोचनं ॥ २६ ॥ २७ ॥ योगात्राजयोगात्चित्तमात्रनिग्रहरूपात् एकाग्रंद्रष्टृदृश्योपरक्तंचित्तंसर्वार्थं तदभावेस्वरूपमात्रनिष्ठंत्वेकाग्रं ॥ २८ ॥ आत्मानंपरंब्रह्म ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ अनुजानीहिअस्मदुपदेशमनुसाक्षात्कुरुयोगबलेन ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनै

अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ तच्छ्रुत्वासविचिंत्याथततोवचनमब्रवीत् ॥ २३ ॥ ॥ अलर्कउवाच ॥ ॥ इयंनिष्ठाबहुविधाप्रज्ञयात्वध्यवस्यति तस्माद्बुद्धिंप्रतिशरान्प्रतिमोक्ष्याम्यहंशितान् ॥ २४ ॥ ॥ बुद्धिरुवाच ॥ ॥ नेमेबाणास्तरिष्यंतिमामलर्ककथंचन ॥ तवैवमर्मभेत्स्यंतिभिन्नमर्मामरिष्यसि ॥ अन्यान्बाणान्समीक्षस्वयैस्त्वंमांसूदयिष्यसि ॥ २५ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ ततोलर्कस्तपोघोरंतत्रैवास्थायदुष्करं ॥ नाध्यगच्छत्परंशक्त्याबाणमेतेषुसप्तसु ॥ २६ ॥ सुसमाहितचेतास्तुसततोचिंतयत्प्रभुः ॥ सविचिंत्यचिरंकालमलर्कोद्विजसत्तम ॥ २७ ॥ नाध्यगच्छत्परंश्रेयोयोगान्मतिमतांवरः ॥ सएकाग्रंमनःकृत्वा निश्चलोयोगमास्थितः ॥ २८ ॥ इंद्रियाणिजघानाशुबाणेनैकेनवीर्यवान् ॥ योगेनात्मानमाविश्यसिद्धिंपरमिकांगतः ॥ २९ ॥ विस्मितश्चापिराजर्षिरिमांगाथांजगादह ॥ अहोकष्टंयदस्माभिःसर्वंबाह्यमनुष्ठितं ॥ ३० ॥ भोगतृष्णासमायुक्तैःपूर्वंराज्यमुपासितं ॥ इतिपश्चान्मयाज्ञातंयोगान्नास्तिपरंसुखं ॥ ३१ ॥ इतित्वमनुजानीहिराममाक्षत्रियान्जहि ॥ तपोघोरमुपातिष्ठततःश्रेयोभिपत्स्यसे ॥ ३२ ॥ इत्युक्तःसतपोघोरंजामदग्न्यःपितामहैः ॥ आस्थितःसुमहाभागोययौसिद्धिंचदुर्गमां ॥ ३३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ त्रयोवैरिपवोलोकेनवधागुणतःस्मृताः ॥ प्रहर्षःप्रीतिरानंदस्त्रयस्तेसात्विकागुणाः ॥ १ ॥ तृष्णाक्रोधोभिसंरंभोराजसास्तेगुणाःस्मृताः ॥ श्रमस्तंद्राचमोहश्चत्रयस्तेतामसागुणाः ॥ २ ॥ एतान्निकृत्यधृतिमानबाणसंघैरतंद्रितः ॥ जेतुंपरानुत्सहतेप्रशांतात्माजितेंद्रियः ॥ ३ ॥ अत्रगाथाःकीर्त्तयंतिपुराकल्पविदोजनाः ॥ अंबरीषेणयागीताराज्ञापूर्वंप्रशाम्यता ॥ ४ ॥ समुदीर्णेषुदोषेषुबाध्यमानेषुसाधुषु ॥ जग्राहतरसाराज्यमंबरीषोमहायशाः ॥ ५ ॥

लकंठीयेभारतभावदीपेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ दंतांस्तालुचेतिश्लोकोक्तंत्हृदयाख्यंब्रह्मप्रतिपाद्यत्हृदयबंधनाख्यंगुणत्रयंमुमुक्षूणांहेयमाह त्रयइत्यादिना गुणाइतिशेषः गुणतःवृत्तिभेदात् इष्टप्राप्तिनिश्चयेयत्सुखंतत्प्रहर्षः इष्टप्राप्तौयत्तत्प्रीतिः इष्टभोगेयत्तत्आनंदः ॥ १ ॥ अभिसंरंभोद्वेषाभिनिवेशः ॥ २ ॥ निकृत्यच्छित्वा बाणसंघैःशमादिभिः ॥ ३ ॥ ४ ॥ दोषेषुरागादिषु साधुषुशमादिषु ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ निम्नानिनीचकर्माणि ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ राज्यंआप्नोतिस्वाराज्यमितिश्रुतंस्वाराज्याख्यंपरमानंदं ॥ १२ ॥ १३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ममेतिद्व्यक्षरोमृत्युरित्युक्तंतत्रममतायाविषयएवनास्तीतिजनकब्राह्मणसंवादेनाहात्रापीत्यादिना अत्रलोभेनिकृंतनीये ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

सनिगृह्यात्मनोदोषान्साधून्समभिपूज्यच ॥ जगाममहतींसिद्धिंगाथाश्चेमाजगादह ॥ ६ ॥ भूयिष्ठंविजितादोषानिहताःसर्वशत्रवः ॥ एकोदोषोवरिष्ठश्चवध्यःसनहतोमया ॥ ७ ॥ यत्प्रयुक्तोजंतुरयंवैतृष्ण्यंनाधिगच्छति ॥ तृष्णार्त्तइहनिम्नानिधावमानोनबुध्यते ॥ ८ ॥ अकार्यमपियेनेहप्रयुक्तःसेवतेनरः ॥ तंलोभमसिभिस्तीक्ष्णैर्निकृतंतंनिकृंतत ॥ ९ ॥ लोभाद्धिजायतेतृष्णाततश्चिताप्रवर्त्तते ॥ सलिप्समानोलभतेभूयिष्ठंराजसान्गुणान् ॥ तदवाप्तौतुलभतेभूयिष्ठंतामसान्गुणान् ॥ १० ॥ सतैर्गुणैःसंहतदेहबंधनःपुनःपुनर्जायतिकर्मचेहते ॥ जन्मक्षयेभिन्नविकीर्णदेहोमृत्युंपुनर्गच्छतिजन्मनैव ॥ ११ ॥ तस्मादेतंसम्यगवेक्ष्यलोभंनिगृह्यधृत्यात्मनिराज्यमिच्छेत् ॥ एतद्राज्यंनान्यदस्तीहराज्यमात्मैवराजाविदितोयथावत् ॥ १२ ॥ इतिराज्ञांबरीषेणगाथागीतायशस्विना ॥ अधिराज्यंपुरस्कृत्यलोभमेकंनिकृंतता ॥ १३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुएकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ ब्राह्मणस्यचसंवादंजनकस्यचभाविनि ॥ १ ॥ ब्राह्मणंजनकोराजासन्नंकस्मिंश्चिदागसि ॥ विषयेमेनवस्तव्यमितिशिष्ट्यर्थमब्रवीत् ॥ २ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचाथब्राह्मणोराजसत्तमं ॥ आचक्ष्वविषयंराजन्यावांस्तववशेस्थितः ॥ ३ ॥ सोऽन्यस्यविषयेराज्ञोवस्तुमिच्छाम्यहंविभो ॥ वचस्तेकर्तुमिच्छामियथाशास्त्रंमहीपते ॥ ४ ॥ इत्युक्तस्तुतदाराजाब्राह्मणेनयशस्विना ॥ मुहुरुष्णंविनिःश्वस्यनकिंचित्प्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ तमासीनंध्यायमानंराजानममितौजसं ॥ कश्मलंसहसागच्छद्भानुमंतमिवग्रहः ॥ ६ ॥ समाश्वास्यततोराजाविगतेकश्मलेतदा ॥ ततोमुहूर्त्तादिवतंब्राह्मणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ॥ जनकउवाच ॥ ॥ पितृपैतामहेराज्येवश्येजनपदेसति ॥ विषयंनाधिगच्छामिविचिन्वन्पृथिवीमहं ॥ ८ ॥ नाधिगच्छंयदापृथ्व्यांमिथिलामार्गितामया ॥ नाध्यगच्छंयदातस्यांस्वप्रजामार्गितामया ॥ ९ ॥

॥ ७ ॥ पित्रिति विषयंविशेषेणसिनोतिबध्नातितंबंधकंममतास्पदंनाधिगच्छामिविचिन्वन्अन्वेषमाणोपि अयंभावः पृथिवीमिथिलाप्रजोपलक्षितंराज्यंशरीरसुखादिकंसर्वंअवस्थांतरेषुव्यभिचरन्नात्मसंबंधितामश्नुते यथानीलपीतलोहितोपाधिषुसंचरन्स्फटिकोनीलादिवर्जितस्तद्वत् तस्माद्विचारतोदृश्यत्वादिनास्वप्नवन्मिथ्यात्वाद्व्यभिचारित्वाच्चनात्मनैतैःसंबध्यतइति ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ आत्मापिदेहोपीतिप्राञ्चः वस्तुतस्त्वयमपिममात्मानभवतीतिसंबंधः अयमितिसाभासोहंकारःसर्वेषामात्मत्वेनप्रसिद्धोममात्मास्वरूपंनभवतिमुकुरमुखवदाभासत्वात् सर्वावापृथिवीसर्वंदृश्यंममा
त्मामदनन्यत्वात् मुकुरमुखवदेव ॥ ११ ॥ अयमेवन्यायोब्रह्मादिपुत्तिकांतेष्वित्याह यथेति मायामनइंद्रियवद्दर्पणेषुहिप्रतिबिंबितोह्यदृश्यआत्माईशसूत्रविराडात्मनादृश्योनात्माचभवतिनवस्तुतइत्यर्थः

नाध्यगच्छंयदातस्यांतदामेकश्मलोभवत् ॥ ततोमेकश्मलस्यांतेमतिःपुनरुपस्थिता ॥ १० ॥ तदानविषयंमन्येसर्वोवाविषयोमम ॥ आत्मापिचायंनममस
र्वावापृथिवीमम ॥ ११ ॥ यथाममतथान्येषामितिमन्येद्विजोत्तम ॥ उष्यतांयावदुत्साहोभुज्यतांयावदुष्यते ॥ १२ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ पितृपैतामहेराज्ये
वश्येजनपदेसति ॥ ब्रूहिकांमतिमास्थायममत्वंवर्जितंत्वया ॥ १३ ॥ कांवैबुद्धिंसमाश्रित्यसर्वोवैविषयस्तव ॥ नावैषिविषयंयेनसर्वोवाविषयस्तव ॥ १४ ॥
॥ जनकउवाच ॥ ॥ अंतवंत्यइहावस्थाविदिताःसर्वकर्मसु ॥ नाध्यगच्छमहंतस्मान्ममेदमितियद्भवेत् ॥ १५ ॥ कस्येदमितिकस्यस्वमितिवेदवचस्तथा ॥ ना
ध्यगच्छमहंबुद्ध्याममेदमितियद्भवेत् ॥ १६ ॥ एतांबुद्धिंसमाश्रित्यममत्वंवर्जितंमया ॥ शृणुबुद्धिंचयांज्ञात्वासर्वत्रविषयोमम ॥ १७ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छा
मिगंधान्घ्राणगतानपि ॥ तस्मान्मेनिर्जिताभूमिर्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ १८ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिरसानास्येपिवर्ततः ॥ आपोमेनिर्जितास्तस्माद्वशेतिष्ठंतिनि
त्यदा ॥ १९ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिरूपंज्योतिश्चचक्षुषः ॥ तस्मान्मेनिर्जितंज्योतिर्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ २० ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिस्पर्शांस्त्वचिगताश्चये ॥
तस्मान्मेनिर्जितोवायुर्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ २१ ॥ नाहमात्मार्थमिच्छामिशब्दान्श्रोत्रगतानपि ॥ तस्मान्मेनिर्जिताःशब्दावशेतिष्ठंतिनित्यदा ॥ २२ ॥ नाहमा
त्मार्थमिच्छामिमनोनित्यंमनोंतरे ॥ मनोमेनिर्जितंतस्माद्वशेतिष्ठतिनित्यदा ॥ २३ ॥ देवेभ्यश्चपितृभ्यश्चभूतेभ्योऽतिथिभिःसह ॥ इत्यर्थंसर्वएवेतिसमारंभा
भवंतिवै ॥ २४ ॥ ततःप्रहस्यजनकंब्राह्मणःपुनरब्रवीत् ॥ त्वज्जिज्ञासार्थमद्येहविद्धिमांधर्ममागतं ॥ २५ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ आढ्यत्वदरिद्रत्वादयोवस्थाः ॥ १५ ॥ कस्येदमिति नकस्यचिदित्यर्थः अत्रमागृधःकस्यस्विद्धनमितिश्रुतिंप्रमाणयति कस्यस्वमिति ॥ १६ ॥ आढ्यत्वादेरंतवत्त्वाद्धनादिषुमम
तामयात्यक्तेत्याह एतामिति देवाद्यर्थमेवविष्टिगृहीतस्येवममगंधादीनामिच्छानात्मभोगार्थमतोभूम्यादयएवममवशेतिष्ठंतिनत्वहंतेषामित्याह शृण्वित्यादिना ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥
॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

त्वमस्येति अस्यचक्रस्यआत्मापिचायंनममसर्वावापृथिवीममेत्येवंरूपस्यधीसाधनकलापस्यब्रह्मलाभस्यब्रह्मलाभहेतोः दुर्वारस्यानैकांतिकस्य अनिवर्त्तिनःआत्यंतिकस्य सत्वनेमिनासत्वगुणरूपेणा वरणेनचक्रधारास्थानीयेननिरुद्धस्य प्रवर्त्तकोमुख्यानुष्ठाता ॥ २६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ समाप्ताब्रह्मविद्यासाधनाथजीव न्मुक्त्यवस्थामाह नाहमित्यादिना तथेतियथादेहात्मवादिनः ॥ १ ॥ पश्यसे कर्मव्यतिहारेतङ् त्वद्द्रष्टारंमांत्वंस्ववत्त्यायथासंगिनंपश्यसितथानाहमस्मीत्यर्थः आत्मनःसर्वात्मत्वंसर्वस्यचात्ममात्रत्वंज्ञान

त्वमस्यब्रह्मलाभस्यदुर्वारस्यानिवर्त्तिनः॥ सत्वनेमिनिरुद्धस्यचक्रस्यैकःप्रवर्त्तकः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मण गीतासुद्वात्रिंशोऽध्यायः॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ नाहंतथाभीरुचरामिलोकेयथात्वंमांतर्जयसेस्वबुद्ध्या ॥ विप्रोस्मिमुक्तोस्मिवनेचरो स्मिगृहस्थधर्माव्रतवांस्तथास्मि ॥ १ ॥ नाहमस्मियथामांत्वंपश्यसेचशुभाशुभे ॥ मयाव्याप्तमिदंसर्वंयत्किंचिज्जगतीगतं ॥ २ ॥ येकेचिज्जंतवोलोकेजंगमाः स्थावराश्चह ॥ तेषांमामंतकंविद्धिदारूणामिवपावकं ॥ ३ ॥ राज्यंपृथिव्यांसर्वस्यामथवापित्रिविष्टपे ॥ तथाबुद्धिरियंवेत्तिबुद्धिरेवधनंमम ॥ ४ ॥ एकःपंथाब्रा ह्मणानांयेनगच्छंतितद्विदः॥ गृहेषुवनवासेषुगुरुवासेषुभिक्षुषु॥ ५ ॥ लिंगैर्बहुभिरव्यग्रैरेकाबुद्धिरुपास्यते ॥ नानालिंगाश्रमस्थानांयेषांबुद्धिःशमात्मिका॥ ६ ॥ तेभावमेकमायांतिसरितःसागरंयथा ॥ बुद्ध्यायंगम्यतेमार्गःशरीरेणनगम्यते ॥ आद्यंतवंतिकर्माणिशरीरंकर्मबंधनं ॥ ७ ॥ तस्मात्तेसुभगेनास्तिपरलोककृतं भयं ॥ तद्भावभावनिरताममैवात्मानमेष्यसि ॥ ८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३३ ॥ ॥ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ ॥ नेदमल्पात्मनाशक्यंवेदितुंनाकृतात्मना ॥ बहुचाल्पंचसंक्षिप्तंविप्लुतंचमतंमम ॥ १ ॥ उपायंतंममब्रूहियेनैषालभ्यतेमतिः॥ तन्मन्येकार णंत्वत्तोयतएषाप्रवर्त्तते ॥ २ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ अरणींब्राह्मणींविद्धिगुरुरस्योत्तरारणिः॥ तपःश्रुतेभिमथ्नीतोज्ञानाग्निर्जायतेततः ॥ ३ ॥

फलंप्रतिपादयतिसार्द्धेन मयेति ॥ २ ॥ ३ ॥ आप्नोतिस्वाराज्यमित्यादिश्रुत्यर्थंसंगृह्णाति राज्यमिति ॥ ४ ॥ एकःपंथाज्ञानरूपोनान्यः ब्राह्मणानांब्रह्मविदां ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ सुभगेईश्वरि शरीरबंधनिर्मु क्तत्वात् परलोकोऽनात्मलोकः तद्भावोमदात्मभावस्तस्यभावोभावना ॥ ८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उक्तमर्थमाक्षिपति नेदमि ति ॥१॥ मन्येजानीयां ॥ २ ॥ ब्राह्मणींबुद्धिं तपःमनननिदिध्यासनात्मकमालोचनं श्रुतंवेदांतश्रवणं आत्मावाअरेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यइत्यात्मदर्शनानुवादेनश्रवणादिविधानात् ॥ ३ ॥

आक्षेपपूर्वकंज्ञेयस्वरूपमाह यदिदमित्यादिना यदिदमपरोक्षंक्षेत्रज्ञइतिसंज्ञितंजीवाख्यंससंगंरूपंतद्ब्रह्मणोऽसंगस्यालिंगंस्वरूपमितियत्तत्कनु नकथंचनजीवस्यब्रह्मभावःसंभवतीत्यर्थः अत्रोपपत्तिमाह ग्रहीतुमिति यद्येननिग्रहीतुंशक्यंतन्नियाम्यंतस्यनिग्रहीतुर्लक्षणंस्वरूपंइतिक्वनुदृष्टंनक्वापीत्यर्थः आत्मानमंतरोयमयतीतिजीवेशयोर्नियम्यनियामकत्वश्रवणात्भृत्यभर्त्रोरिवनतयोरभेदसंभावनापीतिभावः ॥ ४ ॥ उत्तरमाहालिंगइति योयंक्षेत्रज्ञउक्तःसलिंगमेवंरूपइतिनिर्देशयोग्यंस्वरूपंतद्रहितः यतोनिर्गुणः अस्यसगुणत्वंसलिंगत्वंचविनैवकारणंभ्रांत्यैवभातिनसत्यंविद्यतइत्यर्थः भ्रांत्यपगमेनतदधिगमेउपायमेववक्ष्यामि नवेति चित्तशुद्ध्यभावे ॥ ५ ॥ सम्यगुपायोदृष्टश्च पूर्वोक्ताःश्रवणादयस्तैर्भ्रमरैरुपरिभ्रमद्भिरधःस्थमगृहीतमपिसुरभिद्रव्यंलक्ष्यते एवंश्रवणादिभिरात्मालक्षणाद्वारेणलक्ष्यतइत्यर्थः कोसावुपायः कर्मबुद्धिः कर्मशोधिताबुद्धिःकर्मबुधिः कर्मभिरशोधितायांबुद्धौश्रवणाद्यभ्याससहस्रेणापिनगम्यतइतिभावः अबुद्धित्वादुक्तविधबुद्धिराहित्यात् मूढाअसंगमपि क्षेत्रज्ञंज्ञानलिंगैर्बुद्ध्यादिभिराश्रितंसंगिनमिवमन्यंते तद्वस्तुउपायेनश्रवणादिजन्ययाबुद्ध्यालक्ष्यतइतिसंबंधः ॥ ६ ॥ नेदंब्रह्मज्ञानंविधिनिषेधप्रधानं अहेयानुपादेयप्रत्यगात्मविषयत्वात् तथात्वेवास्वरूपनाशानित्यत्वेदुरप्र

॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ ॥ यदिदंब्रह्मणोलिंगंक्षेत्रज्ञइतिसंज्ञितं ॥ ग्रहीतुंयेनयच्छक्यंलक्षणंतस्यतत्क्वनु ॥ ४ ॥ ॥ ब्राह्मणउवाच ॥ ॥ अलिंगोनिर्गुणश्चैवकारणंनास्यलक्ष्यते ॥ उपायमेववक्ष्यामियेनगृह्येतवानवा ॥ ५ ॥ सम्यगुपायोदृष्टश्चभ्रमरैरिवलक्ष्यते ॥ कर्मबुद्धिरबुद्धित्वाज्ज्ञानलिंगैरिवाश्रितं ॥ ६ ॥ इदंकार्यमिदंनेतिनमोक्षेषूपदिश्यते ॥ पश्यतःशृण्वतोबुद्धिरात्मनोयेषुजायते ॥ ७ ॥ यावंतइहशक्येरंस्तावतोंशान्प्रकल्पयेत् ॥ अव्यक्तान्व्यक्तरूपांश्चशतशोथसहस्रशः ॥ ८ ॥ सर्वान्नानार्थयुक्तांश्चसर्वान्प्रत्यक्षहेतुकान् ॥ यतःपरंनविद्येतततोभ्यासेभविष्यति ॥ ९ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ ततस्तुतस्याब्राह्मण्यामतिःक्षेत्रज्ञसंक्षये ॥ क्षेत्रज्ञानेनपरतःक्षेत्रज्ञेभ्यःप्रवर्त्तते ॥ १० ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ क्वनुसाब्राह्मणीकृष्णक्वचासौब्राह्मणर्षभः ॥ याभ्यांसिद्धिरियंप्राप्तातावुभौवदमेऽच्युत ॥ ११ ॥

वेस्यातां अपितुरज्जुदर्शनदशमत्वश्रवणाभ्यांसर्पादशमत्वयोरिवबुद्ध्यावाक्येनवाऽविद्याध्यारोपितकार्यकारणप्रपंचस्यनिराकरणसापेक्षमित्याह इदंकार्यमिति मोक्षेष्विति बहुवचनंमुक्त्युपादानभूतबुद्ध्यादितत्त्वभेदात् ॥ ७ ॥ तेचयावंतःपंचसप्तएकादशत्रयोदशवातेषांप्रत्येकंवृत्तिभेदाच्छतशःसहस्रशोवाकल्पनीयाइत्याह यावंतइति अव्यक्तान्मायाविद्यादिरूपान् व्यक्तरूपान्शब्दादीन् उपेयप्रतिपत्त्यर्थाउपायाअव्यवस्थिताइतिन्यायेनशिष्यबोधार्थंमंदमध्यमोत्तमाधिकारिभेदेनव्यष्टिमात्रकल्पनयावासमष्टिव्यष्टिद्वयकल्पनयावासमष्टिमात्रकल्पनयावातत्त्वार्थयोरभेदंप्रत्याययन्नात्रवस्तुसंतोऽनात्मपदार्थाःसंति येनमोक्षापादानानितार्किकादिवत्संख्ययापरिच्छिद्येरन्नित्यर्थः ॥ ८ ॥ ततइतिप्रथमार्थेतसिः यतःपरमन्यन्नास्तितद्वस्तुभविष्यत्यधिकारी अभ्यासेशमाद्यभ्यासेपुष्कलेसति अत्रकंठगतविस्मृतचामीकरवद्ब्रह्मप्राप्तिभवनंनोत्पाद्यत्वेनानित्यत्वापत्तेः ब्रह्मैवसन्ब्रह्माप्येतितत्त्वमसीत्यादिवाक्येभ्यःसिद्धवद्ब्रह्मभावश्रवणादित्यर्थः ॥ ९ ॥ क्षेत्रज्ञसंक्षयेजीवस्यपरमात्मनिप्रविलापने क्षेत्रज्ञानेनैवक्षेत्रज्ञात्परंज्ञायतइत्याह क्षेत्रेति क्षेत्रज्ञएवोपाधिविलयाद्ब्रह्मैवास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

मनोमेचित्प्रतिबिंबगर्भमनोजीवइत्यर्थः मनोमुक्तःक्षेत्रज्ञोहमेवब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ १२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पूर्वाध्यायांतेमनोमे ब्राह्मणंविद्धिबुद्धिंमेविद्धिब्राह्मणीं क्षेत्रज्ञइतियश्चोक्तःसोहमेवधनंजयेतिमनोबुद्ध्योर्ब्रह्मविच्चेनतदुपलक्षितसकलकरणप्रकाश्यमर्थजातंब्रह्मेत्युक्तंयश्चतयोःसाक्षीसचिदात्माहमितिचदर्शितं तत्रप्रपंचःसा क्षीचेत्युभयमपिपरंब्रह्मउततयोरन्यतरद्यत्परंब्रह्मतन्मेवदेत्यर्जुनउवाच ब्रह्मयदिति आद्येपक्षेसप्रपंचंब्रह्मज्ञेयंद्वितीयेनिष्प्रपंचमितितत्रसूक्ष्मेनिष्प्रपंचएवमेमनोरमतइतिस्वतुष्टिंकथयति तेनसतांहिसंदेहपदेषु

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ मनोमेब्राह्मणंविद्धिबुद्धिंमेविद्धिब्राह्मणीं ॥ क्षेत्रज्ञइतियश्चोक्तःसोहमेवधनंजय ॥ १२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिब्राह्मणगीतासुचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ ब्रह्मयत्परमंज्ञेयंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ भवतोहिप्रसादेनसूक्ष्मेमे रमतेमतिः ॥ १ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं ॥ संवादंमोक्षसंयुक्तंशिष्यस्यगुरुणासह ॥ २ ॥ कश्चिद्ब्राह्मणमासीनमाचार्यंसं शितव्रतं ॥ शिष्यःपप्रच्छमेधावीकिंस्विच्छ्रेयःपरंतप ॥ ३ ॥ भगवंतंप्रपन्नोहंनिःश्रेयसपरायणः ॥ याचेत्वांशिरसाविप्रयद्ब्रूयांब्रूहितन्मम ॥ ४ ॥ तमेवंवादिनंपा र्थशिष्यंगुरुरुवाचह ॥ सर्वंतुतेप्रवक्ष्यामियत्रवैसंशयोद्विज ॥ ५ ॥ इत्युक्तःसकुरुश्रेष्ठगुरुणागुरुवत्सलः ॥ प्रांजलिःपरिपप्रच्छयत्तःशृणुमहामते ॥ ६ ॥ ॥ शि ष्यउवाच ॥ ॥ कुतश्चाहंकुतश्चत्वंतत्सत्यंब्रूहियत्परं ॥ कुतोजातानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ ७ ॥ केनजीवंतिभूतानितेषामायुश्चकिंपरं ॥ किंसत्यंकिंत पोविप्रकेगुणाःसद्भिरीरिताः ॥ ८ ॥ केपंथानःशिवाश्चस्युःकिंसुखंकिंचदुष्कृतं ॥ एतान्मेभगवन्प्रश्नान्याथातथ्येनसुव्रत ॥ ९ ॥ वक्तुमर्हसिविप्रर्षेयथावदिहत त्त्वतः ॥ त्वदन्यःकश्चनप्रश्नानेतान्वक्तुमिहार्हति ॥ १० ॥ ब्रूहिधर्मविदांश्रेष्ठपरंकौतूहलंमम ॥ मोक्षधर्मार्थकुशलोभवाँल्लोकेषुगीयते ॥ ११ ॥ सर्वसंशयसंछे त्तात्वदन्योनचविद्यते ॥ संसारभीरवश्चैवमोक्षकामास्तथावयं ॥ १२ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ तस्मैसंप्रतिपन्नाययथावत्परिपृच्छते ॥ शिष्यायगुणयु क्तायशांतायप्रियवर्त्तिने ॥ १३ ॥

वस्तुषुप्रमाणमंतःकरणस्यवृत्तयइतिन्यायेननिष्प्रपंचमेवशास्त्रार्थइतिज्ञापयति ॥ १ ॥ मोक्षसंयुक्तं यस्मिन्श्रुतेसद्योमुक्तिरेवलभ्यतइत्यर्थः ॥ २ ॥ ३ ॥ ब्रूयांपृच्छामि ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अहंत्वमितिशा स्यशासनकर्त्रोर्जीवेश्वरयोःप्रश्नः यच्चताभ्यांपरमन्यत्सत्यमबाधितंवस्तुतदपिब्रूहि भूतानिवियदादीनि स्थावरादीनिभौतिकानि ॥ ७ ॥ भूतान्युभयविधानि किंपरमवसानंयस्यतत् किंतेषांलयस्थानमित्य र्थः किंसत्यमबाधितफलंकर्म तपःक्रियारूपंकायिकादिभेदेनत्रिविधं गुणाःसत्त्वादयःकिंस्वरूपाइत्यर्थः ॥ ८ ॥ सुखंमुख्यं प्रश्नान्वक्तुमर्हसीतिसंबंधः ॥ ९ ॥ कश्चकोपि ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ स्ववाक्येश्रद्धोत्पादनार्थमाख्यायिकामुखेनोत्तरयति ब्रह्मणेति इदंत्वयापृष्टंवेदविद्यांसमाश्रित्याऽऽश्रित्यनतुस्वकल्पनां तत्त्वभूतस्याबाधितस्यार्थस्यभावनंविचारोयस्मिनृतत् ॥ १५ ॥ ज्ञानंपरब्रह्मविषयमुत्तमं तथातपःसंन्यासाख्यमुत्तमं ज्ञानतत्त्वंज्ञानस्यतत्त्वंयाथार्थ्यं घटादिनत्त्वज्ञानव्यावृत्तये निराबाधमिति निर्गतःआसमंतात्बाधोयस्मात् तद्धिब्रह्मज्ञानबाध्यंनतथैतदित्यर्थः यश्चएतत्सर्वंसर्वभूतस्थंचआत्मानंसंप्रज्ञातावस्थायांवेदससर्वगतिःसर्वकामभाग्भवति तेषांसर्वेषुलोकेषुकामचारोभवतीतिश्रुतेः सार्धश्लोकोवाक्यं ॥ १६ ॥ सहसंवासंचिज्जडयोरेकलोलीभावंसंप्रज्ञाते विवासंतयोःपृथक्त्वंशुद्धत्वंपदार्थदर्शने एकत्वंईश्वरादभेदंतस्यैव नानात्वंतयोर्भिन्नत्वंव्यवहारे ॥ १७ ॥ नकामयतइतिममकाराभावः नाभिमन्यतइत्यभिमानोहंकारस्तदभावः तयोःसतोर्जीवन्नेवमुच्यतइत्यर्थः ॥ १८ ॥

छायाभूतायदांताययततेब्रह्मचारिणे ॥ तान्प्रश्नानब्रवीत्पार्थमेधावीसधृतव्रतः ॥ गुरुःकुरुकुलश्रेष्ठसम्यक्सर्वानरिंदम ॥ १४ ॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ ब्रह्मणोक्तमिदंसर्वमृषिप्रवरसेवितं ॥ वेदविद्यांसमाश्रित्यतत्त्वभूतार्थभावनं ॥ १५ ॥ ज्ञानंत्वेवपरंविद्मःसंन्यासंतपउत्तमं ॥ यस्तुवेदनिराबाधंज्ञानतत्त्वंविनिश्चयात् ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंससर्वगतिरिष्यते ॥ १६ ॥ योविद्वान्सहसंवासंविवासंचैवपश्यति ॥ तथैवैकत्वनानात्वेसदुःखात्परिमुच्यते ॥ १७ ॥ योनकामयतेकिंचिन्नकिंचिदभिमन्यते ॥ इहलोकस्थएवैषब्रह्मभूयायकल्पते ॥ १८ ॥ प्रधानगुणतत्त्वज्ञःसर्वभूतविधानवित् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ १९ ॥ अव्यक्तबीजप्रभवोबुद्धिस्कंधमयोमहान् ॥ महाहंकारविटपइंद्रियांकुरकोटरः ॥ २० ॥ महाभूतविशेषश्चविशेषप्रतिशाखवान् ॥ सदापर्णःसदापुष्पःसदाशुभफलोदयः ॥ २१ ॥ आजीवःसर्वभूतानांब्रह्मबीजःसनातनः ॥ एतज्ज्ञात्वाचतत्त्वानिज्ञानेनपरमासिना ॥ छित्वाचामरतांप्राप्यजहातिमृत्युजन्मनी ॥ २२ ॥ भूतभव्यभविष्यादिधर्मकामार्थनिश्चयं ॥ सिद्धसंघपरिज्ञातंपुराकल्पंसनातनं ॥ २३ ॥ प्रवक्ष्येहंमहाप्राज्ञपदमुत्तममद्यते ॥ बुध्वायदिहसंसिद्धाभवंतीहमनीषिणः ॥ २४ ॥ उपगम्यर्षयःपूर्वंजिज्ञासंतःपरस्परं ॥ प्रजापतिभरद्वाजौगौतमोभार्गवस्तथा ॥ २५ ॥ वसिष्ठःकश्यपश्चैवविश्वामित्रोत्रिरेवच ॥ मार्गान्सर्वान्परिक्रम्यपरिश्रांताःस्वकर्मभिः ॥ २६ ॥

प्रधानंमाया गुणाःसत्वादयः तेषांतत्त्वंकल्पितत्वस्वरूपंयाथात्म्यं सर्वभूतानांविधानंविधीयतेउत्पाद्यतेनेनेतिकारणंतदुभयज्ञोमुच्यते ॥ १९ ॥ अव्यक्तमज्ञानंतदेवबीजप्रभवोमूलमंकुरश्चयस्य बुद्धिर्महत्तत्त्वंतदेवस्कंधोयस्य अहंकारोविटपःपल्लवायस्य इंद्रियाण्येवअंकुराअनर्थवल्लीपूर्वरूपभूताःकोटरेषुच्छिद्रेषुयस्य ॥ २० ॥ महाभूतानिवियदादीनिविशेषस्तिलकःपुष्पकोरकस्थानीयोयस्य विशेषाःस्थूलकार्याणितान्येवप्रतिशाखाउपशाखास्तद्वान् पर्णमुत्पत्त्यपतनशीलःसंकल्पः पुष्पंकर्म फलंसुखादि ॥ २१ ॥ एतद्बीजभूतंब्रह्मज्ञात्वा तत्त्वान्यव्यक्तादीनि ज्ञानेनच्छित्त्वेतितेषामज्ञानकार्यत्वंरज्जूरगवद्बुद्ध्वेत्यर्थः ज्ञानेनच्छित्त्वेति कंजहातित्यजति सार्धश्लोकः एतेनऊर्ध्वमूलार्थःस्मारितः ॥ २२ ॥ भूतेति भूरादयआदिपदार्थास्तेषामर्थतानांनिश्चयःस्वरूपावधारणंयस्मिन्तं पुराकल्पंबहुकर्तृकमन्वाख्यानं ॥ २३ ॥ पदंपदनीयमधिगंतव्यं संसिद्धाःमुक्ताः ॥ २४ ॥ पुराकल्पमेवाह उपगम्येति ॥ २५ ॥ मार्गान्कर्मगतीःपरिक्रम्यपुनःपुनर्गत्वा ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ क्रियात्कुर्वीत के नोस्माकं ॥ २९ ॥ प्रलयोदिनंदिनादिर्भूतलयः अपवर्गःआत्यंतिकोभूतोच्छेदोमोक्षाख्यः प्रभवाप्ययौजन्ममृत्यू ॥ ३० ॥ यथागमंवेदानुसारि ॥ ३१ ॥ सत्यात्त्रैकालिकबाधरहिताद्ब्रह्मणः भूतान्यव्यक्तादीनिस्थावराणिवियदादीनिचराणिजरायुजादीनि एतेनकुतश्चाहमितिश्लोकोक्तप्रश्नानामुत्तरमुक्तं तपसाकर्मणाजीवंतिइतिहेतोर्द्विजाःस्वांयोनिंब्रह्मसमतिक्रम्यध्यानच्युताःविक्षेपावस्थांप्राप्यस्वकर्मणावर्त्ततइतिसार्द्धःश्लोकः ॥ ३२ ॥ किंसत्यमित्यस्योत्तरमाह सत्यमिति गुणसंयुक्तमित्यनेननिर्गुणंसत्यमेकमेवतत्रभेदहेतोर्गुणस्यैवाभावादितिदर्शितं ॥ ३३ ॥ ब्रह्म

ऋषिमांगिरसंवृद्धंपुरस्कृत्यतुतेद्विजाः॥ ददृशुर्ब्रह्मभवनेब्रह्माणंवीतकल्मषं॥ २७॥ तंप्रणम्यमहात्मानंसुखासीनंमहर्षयः॥ पप्रच्छुर्विनयोपेतानैःश्रेयसमिदंपरं॥ २८॥ कथंकर्मक्रियात्साधुकथंमुच्येतकिल्बिषात्॥ केनोमार्गाःशिवाश्चस्युःकिंसत्यंकिंचदुष्कृतं॥ २९॥ कौचोभौकर्मणांमार्गौप्राप्नुयुर्दक्षिणोत्तरौ॥ प्रलयंचापवर्गंचभूतानांप्रभवाप्ययौ॥ ३०॥ इत्युक्तःसमुनिश्रेष्ठैर्यदाहप्रपितामहः॥ तत्तेहंसंप्रवक्ष्यामिशृणुशिष्ययथागमं॥ ३१॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥सत्याद्भूतानिजातानिस्थावराणिचराणिच॥ तपसातानिजीवंतिइतितद्वित्तसुव्रताः॥ स्वांयोनिंसमतिक्रम्यवर्त्ततेस्वेनकर्मणा॥ ३२ ॥सत्यंहिगुणसंयुक्तंनियतंपंचलक्षणं॥ ३३॥ ब्रह्मसत्यंतपःसत्यंसत्यंचैवप्रजापतिः॥ सत्याद्भूतानिजातानिसत्यंभूतमयंजगत्॥ ३४ ॥तस्मात्सत्यमयाविप्रानित्यंयोगपरायणाः ॥ अतीतक्रोधसंतापानियताधर्मसेविनः॥ ३५॥ अन्योन्यनियतान्वैद्यान्धर्मसेतुप्रवर्त्तकान्॥ तानहंसंप्रवक्ष्यामिशाश्वतान्लोकभावनान्॥ ३६ ॥चातुर्विद्यंतथावर्णांश्चातुराश्रमिकान्पृथक्॥ धर्ममेकंचतुष्पादंनित्यमाहुर्मनीषिणः॥ ३७॥ पंथानंवःप्रवक्ष्यामिशिवंक्षेमकरंद्विजाः ॥ नियतंब्रह्मभावायगतंपूर्वंमनीषिभिः ॥ ३८ ॥ गदंतस्तंमयाद्येहपंथानंदुर्विदंपरं॥ निबोधतमहाभागानिखिलेनपरंपदं॥ ३९ ॥ ब्रह्मचारिकमेवाहुराश्रमंप्रथमंपदं॥ गार्हस्थ्यंतुद्वितीयंस्याद्वानप्रस्थमतःपरं॥ ततःपरंतुविज्ञेयमध्यात्मंपरमंपदं॥ ४० ॥ ज्योतिराकाशमादित्योवायुरिंद्रःप्रजापतिः॥ नोपैतियावदध्यात्मंतावदेतान्नपश्यति ॥ ४१ ॥ तस्योपायंप्रवक्ष्यामिपुरस्तात्तंनिबोधत॥ फलमूलानिलभुजांमुनीनांवसतांवने॥ ४२॥

ईश्वरः तपोधर्मः प्रजापतिर्जीवः भूतानिखादीनि जगज्जरायुजादि एतत्व्यावहारिकंगुणमयंसत्यपंचकं ॥ ३४ ॥ यस्मात्तस्मात्सत्यमयाःसत्यप्रधानाःधर्मसेविनोभवंति ॥ ३५ ॥ अन्योन्यनियतान्परस्परभयेनधर्मातिक्रमशून्यान् वैद्यान्विद्यावतः तान्विप्रान्प्रतीतिशेषः ॥ ३६ ॥ चतस्रोधर्मार्थकाममोक्षप्रदाविद्याश्चतुर्विद्यास्ताएवचातुर्विद्यं तच्चप्रतिवर्णंप्रत्याश्रमंचपृथक्प्रवक्ष्यामीत्यनुषज्यते ॥ ३७ ॥ ॥ ३८ ॥ गदंतःभोप्रवक्तारः मयावक्ष्यमाणंपंथानंनिबोधत तेनचपथापरंपदंनिबोधत ॥ ३९ ॥ आत्मानमधिकृत्यप्रवृत्तमाश्रममध्यात्मंसंन्यासंपरंपदमाहुरितिपूर्वेणान्वयः ॥ ४० ॥ ज्योतिरादिकंविश्वंतावत्पश्यतियावदध्यात्मंसंन्यासपूर्वकमात्मदर्शनंनोपैतिनलभते ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ श्रद्धाआस्तिक्यबुद्धिःसैवधर्मस्यमुख्यंलक्षणंज्ञापकं श्रद्धाहीनंसर्वंव्यर्थमित्यर्थः देवयानादेवयानमार्गप्राप्त्युपायाः ॥ ४४ ॥ एतेषामन्यतमंधर्मंयःपृथग्भिन्नमेकमेवाध्यास्तेदृढमाश्रयति सकालाक्रमेणचित्तशुद्धिपरिपाकेसतिभूतानांप्रभवाप्ययौस्वनिष्ठाविति सदैवनिमेषोन्मेषमात्रेकालेऽनवरतंपश्यति एतेनदृष्टिरेवसृष्टिरित्युक्तंभवति ॥ ४५ ॥ हेतुनायुक्त्या विषयस्थानिबुद्धिगोचराणिबुद्धिस्थानि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ विशेषाःशब्दादयोविशेषगुणाः एकाचेतिपुरुषग्रहणं ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सर्वलोकान्समश्नुतेसार्वात्म्यंलभते यएवंवेदाहंब्रह्मास्मीतिसइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेः ॥ ५० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उक्तान्येवतत्त्वानिविवरीतुमुत्तरोग्रंथआरभ्यते तदिति तत्तत्रतेषुतत्त्वेषुव्याख्यातेषुमध्येऽनुद्रिक्तंत्रिगुणमव्य

वानप्रस्थंद्विजातीनांत्रयाणामुपदिश्यते ॥ सर्वेषामेववर्णानांगार्हस्थ्यंतद्विधीयते ॥ ४३ ॥ श्रद्धालक्षणमित्येवंधर्मंधीराःप्रचक्षते ॥ इत्येवंदेवयानावःपंथानः परिकीर्त्तिताः ॥ सद्भिरध्यासिताधीरैःकर्मभिर्धर्मसेतवः ॥ ४४ ॥ एतेषांपृथगध्यास्तेयोधर्मंसंशितव्रतः ॥ कालात्पश्यतिभूतानांसदैवप्रभवाप्ययौ ॥ ४५ ॥ अतस्तत्त्वानिवक्ष्यामियाथातथ्येनहेतुना ॥ विषयस्थानिसर्वाणिवर्त्तमानानिभागशः ॥ ४६ ॥ महानात्मातथाव्यक्तमहंकारस्तथैवच ॥ इंद्रियाणिदशैकंचमहाभूतानिपंचच ॥ ४७ ॥ विशेषाःपंचभूतानामितिसर्गःसनातनः ॥ चतुर्विंशतिरेकाचतत्त्वसंख्याप्रकीर्त्तिता ॥ ४८ ॥ तत्त्वानामथयोवेदसर्वेषांप्रभवाप्ययौ ॥ सधीरःसर्वभूतेषुनमोहमधिगच्छति ॥ ४९ ॥ तत्त्वानियोवेदयतेयथातथंगुणांश्चसर्वानखिलाश्चदेवताः ॥ विधूतपाप्माप्रविमुच्यबंधनंससर्वलोकानमलान्समश्नुते ॥ ५० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तदव्यक्तमनुद्रिक्तंसर्वव्यापिध्रुवंस्थिरं ॥ नवद्वारंपुरंविद्यात्त्रिगुणंपंचधातुकं ॥ १ ॥ एकादशपरिक्षेपंमनोव्याकरणात्मकं ॥ बुद्धिस्वामिकमित्येतत्परमेकादशंभवेत् ॥ २ ॥

क्तंविद्यात्साम्योपेतंगुणत्रयमव्यक्तपदार्थः तच्चसर्वकार्यव्यापि ध्रुवमविनाशि स्थिरमचंचलंनिरारंभमितियावत् तदेवाव्यक्तमुद्रिक्तंसत्पंचधातुकंभूतपंचकंनवद्वारंपुरंचविद्यात्तेषांतत्कार्यत्वात् पंचखादीनि नवतुभोक्तारंप्रतिविषयप्रवेशद्वाराणि पंचश्रोत्रादीनिमनोबुद्धिप्राणोभिमानाख्योहंकारश्च पुरंशरीरं ॥ १ ॥ परितःक्षिप्यतेविषयभोगवासनयाजीवात्मायैस्तेपरिक्षेपाइंद्रियाणि मनसैवव्याकरणंव्यक्तीभावोयेषांतेसंकल्पयोनयोविषयास्तदात्मकंपुरंबुद्धिस्वामिकंचपुरं एतदेवपुरंपरंब्रह्म तत्राध्यस्तत्वात् एकादशमिंद्रियंमनस्तन्मात्रंच नकेवलंभोग्यमेवमनःकल्पितमपितुभोक्ताभोग्यंभोगोपकरणंचसर्वंमनोमात्रमित्यर्थः तद्वाइदंमनस्येवपरमंप्रतिष्ठितंयदिदंकिंचेतिश्रुतेः ॥ २ ॥

स्रोतांसिचित्तनद्याःप्रवाहाः त्रीणि शुक्लंहिंसाशून्यधर्मप्रावण्यं कृष्णंहिंसाप्रावण्यं शुक्लकृष्णंहिंसायुक्तप्रवृत्तिधर्मप्रावण्यंचेति एतानियस्मिन्चित्तेविद्यमानानितिसृभिःप्रनाडीभिःसंस्काररूपाभिस्त्रिगुणात्मिकाभिराप्याय्यंतेपूर्यंतेताश्चतथैवपुनःपुनर्वर्धते ॥३॥ तत्रत्रीन्गुणानव्यक्तावयवभूतान्व्याख्याति तमइत्यादि अन्योन्यमिथुनत्वंदंपतीवदेककार्योत्पादनं अन्योन्योपजीवित्वंबीजांकुरवत् ॥४॥ अन्योन्याश्रयत्वंत्रिदंडविष्टंभवत् अन्योन्यानुवर्तित्वंप्रधानगुणभावेनराजभृत्यवत् अन्योन्यव्यतिषक्तत्वंतेजोवन्नवत् त्रिगुणागुणत्रयमयाःपंचधातवःपंचमहाभूतानिभौतिकानिचेत्यर्थः ॥ ५ ॥ मिथुनंमथ्नातीतियोगादभिभावकंतमसउद्रेकेसत्वंनश्यतिसत्वस्योद्रेकेतमः एवंरजसउद्रेकेसत्वंनिवर्त्ततेसत्वस्योद्रेकेरजइतिज्ञेयं रजस्तमसोस्तुपरस्परोद्दीपकत्वान्नान्योन्यमभिभावकत्वंभवतीतितन्मिथुनद्वयंनोक्तं

त्रीणिस्रोतांसियान्यस्मिन्नाप्याय्यंतेपुनःपुनः ॥ प्रनाड्यस्तिस्रएवैताःप्रवर्त्तंतेगुणात्मिकाः॥३॥ तमोरजस्तथासत्वंगुणानेतान्प्रचक्षते ॥ अन्योन्यमिथुनाःसर्वेतथान्योन्यानुजीविनः ॥४॥ अन्योन्यापाश्रयाश्चापितथान्योन्यानुवर्त्तिनः ॥ अन्योन्यव्यतिषक्ताश्चत्रिगुणाःपंचधातवः ॥५॥ तमसोमिथुनंसत्वंसत्वस्यमिथुनंरजः ॥ रजसश्चापिसत्वंस्यात्सत्वस्यमिथुनंतमः ॥६॥ नियम्यतेतमोयत्ररजस्तत्रप्रवर्त्तते ॥ नियम्यतेरजोयत्रसत्वंतत्रप्रवर्त्तते ॥ ७॥ नैशात्मकंतमोविद्यात्त्रिगुणंमोहसंज्ञितं ॥ अधर्मलक्षणंचैवनियतंपापकर्मसु ॥ तामसंरूपमेतत्तुदृश्यतेचापिसंगतं ॥ ८ ॥ प्रकृत्यात्मकमेवाहूरजःपर्यायकारकं ॥ प्रवृत्तंसर्वभूतेषुदृश्यमुत्पत्तिलक्षणं ॥ ९ ॥ प्रकाशंसर्वभूतेषुलाघवंश्रद्दधानता ॥ सात्विकंरूपमेवंतुलाघवंसाधुसंमितं ॥ १० ॥ एतेषांगुणतत्त्वानिवक्ष्यंतेतत्त्वहेतुभिः ॥ समासव्यासयुक्तानितत्त्वतस्तानिबोधत ॥ ११ ॥ संमोहोज्ञानमत्यागःकर्मणामविनिर्णयः ॥ स्वप्नःस्तंभोभयंलोभःस्वतःसुकृतदूषणं ॥ १२॥ अस्मृतिश्चाविपाकश्चनास्तिक्यंभिन्नवृत्तिता ॥ निर्विशेषत्वमंधत्वंजघन्यगुणवृत्तिता ॥ १३॥ अकृतेकृतमानित्वमज्ञानेज्ञानमानिता ॥ अमैत्रीविकृताभावोत्यश्रद्धामूढभावना ॥ १४॥ अनार्जवमसंज्ञत्वंकर्मपापमचेतना ॥ गुरुत्वंसन्नभावत्वमवशित्वमवाग्गतिः ॥ १५॥

॥ ६ ॥ नियम्यतेकर्मकर्त्तरिप्रयोगः तिरोधीयतेइत्यर्थः रजसस्तिरोधानेतुतमोनप्रवर्त्ततेऽपितुसत्वमेव अप्रवृत्तिर्हितमसःकार्यंनतुप्रवृत्तिनिरोधइत्यर्थः ॥ ७ ॥ नैशेति नैशात्मकमंधकाररूपं त्रिगुणमितीतरयोरपिविशेषणं त्रयाणामन्योन्यव्यतिषक्तत्वस्योक्तत्वात् ॥ ८ ॥ पर्यायोवैपरीत्यं ॥ ९ ॥ लाघवंधर्मज्ञानादिरूपंसौष्ठवं ॥ १० ॥ गुणतत्त्वानिकार्यस्वरूपाणि ॥ ११ ॥ स्वप्नोनिद्रा स्तंभोगर्वः ॥ १२॥ भिन्नवृत्तिताशीलभंगः निर्विशेषत्वंयुक्तायुक्तपरीक्षायाअभावः अंधत्वंसर्वेषांकरणानामयथावत्प्रतिपत्तिः जघन्यगुणश्चांडालादिधर्मोहिंस्रत्वाशुचित्वादिः विकृतस्यविविधक्रियारूपस्याभावोऽप्रवृत्तिः ॥ १३ ॥ १४ ॥ अचेतनाअबोधः गुरुत्वमालस्यादिनागात्राणांजडत्वं सन्नभावत्वंनष्टभक्तित्वंदेवादिषु अवशित्वमजितेंद्रियत्वं अवाग्गतिर्नीचकर्मानुरागः ॥ १५ ॥

॥ १६ ॥ नियम्यंतेनियमेनोपतिष्ठंते देवब्राह्मणवैदिकींदेवादिविषयिणी देवब्राह्मणनिंदिकाइतिपाठेस्पष्टोर्थः ॥ १७ ॥ अक्षमेतिच्छेदः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ अवाक्स्रोतसः अधोगमनार्हश्चित्तप्रवाहोयेषांतेतथा ॥ २५ ॥ उत्कर्षमारोहक्रमं उद्रेकंपुण्याविर्भावं ॥ २६ ॥ अन्यथाप्रतिपन्नास्तिर्यक्स्थावरादियोनिंप्राप्ताः ब्राह्मणानांब्राह्मणैःकर्मणःअग्निहोत्राद्यर्थैविरुद्धाहिसिताःसंतोवैदिकेनसंस्कारेणोर्ध्वमायांति ततश्च्युताश्चब्राह्मणादिजातिलब्ध्वायतमानाइत्यादिद्वयोःसंबंधः ॥ २७ ॥ २८ ॥ एतदेवस्पष्टयति अन्यथेति ॥ २९ ॥ चूचुकाःस्खलद्गिरः ॥ ३० ॥ शूद्रेति वै

सर्वएतेगुणावृत्तास्तामसाःसंप्रकीर्त्तिताः ॥ येचान्येविहिताभावालोकेस्मिन्भावसंज्ञिताः ॥ १६ ॥ तत्रतत्रनियम्यंतेसर्वेतेतामसागुणाः ॥ परिवादकथानित्यंदेवब्राह्मणवैदिकी ॥ १७ ॥ अत्यागश्चाभिमानश्चमोहोमन्युस्तथाऽक्षमा ॥ मत्सरश्चैवभूतेषुतामसंवृत्तमिष्यते ॥ १८ ॥ वृथारंभाहियेकेचिद्वृथादानानियानिच ॥ वृथाभक्षणमित्येतत्तामसंवृत्तमिष्यते ॥ १९ ॥ अतिवादोऽतितिक्षाचमात्सर्यमभिमानिता ॥ अश्रद्दधानताचैवतामसंवृत्तमिष्यते ॥ २० ॥ एवंविधाश्चयेकेचिल्लोकेस्मिन्पापकर्मिणः ॥ मनुष्याभिन्नमर्यादास्तेसर्वेतामसाःस्मृताः ॥ २१ ॥ तेषांयोनीःप्रवक्ष्यामिनियताःपापकर्मिणां ॥ अवाङ्निरयभावायेतिर्यङ्निरयगामिनः ॥ २२ ॥ स्थावराणिचभूतानिपशवोवाहनानिच ॥ क्रव्यादादंदशूकाश्चकृमिकीटविहंगमाः ॥ २३ ॥ अंडजाजंतवश्चैवसर्वेचापिचतुष्पदाः ॥ उन्मत्ताबधिरामूकायेचान्येपापरोगिणः ॥ २४ ॥ मग्नास्तमसिदुर्वृत्ताःस्वकर्मकृतलक्षणाः ॥ अवाक्स्रोतसइत्येतेमग्नास्तमसितामसाः ॥ २५ ॥ तेषामुत्कर्षमुद्रेकंवक्ष्याम्यहमतःपरं ॥ तथातेसुकृतांलोकाँल्लभंतेपुण्यकर्मिणः ॥ २६ ॥ अन्यथाप्रतिपन्नास्तुविवृद्धायेचकर्मणः ॥ स्वकर्मनिरतानांचब्राह्मणानांशुभैषिणां ॥ २७ ॥ संस्कारेणोर्ध्वमायांतियतमानाःसलोकतां ॥ स्वर्गंगच्छंतिदेवानामित्येषावैदिकीश्रुतिः ॥ २८ ॥ अन्यथाप्रतिपन्नास्तेविबुद्धाःस्वेषुकर्मसु ॥ पुनरावृत्तिधर्माणस्तेभवंतीहमानुषाः ॥ २९ ॥ पापयोनिंसमापन्नाश्चंडालामूकचूचुकाः ॥ वर्णान्पर्यायशश्चापिप्राप्नुवंत्युत्तरोत्तरं ॥ ३० ॥ शूद्रयोनिमतिक्रम्ययेचान्येतामसागुणाः ॥ स्रोतोमध्येसमागम्यवर्ततेतामसेगुणे ॥ ३१ ॥ अभिष्वंगस्तुकामेषुमहामोहइतिस्मृतः ॥ ऋषयोमुनयोदेवामुह्यंत्यत्रसुखेप्सवः ॥ ३२ ॥ तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रःक्रोधसंज्ञितः ॥ मरणंत्वंधतामिस्रस्तामिस्रःक्रोधउच्यते ॥ ३३ ॥

श्यादियोनिप्राप्तौक्रोधादयस्तामसगुणास्तमोगुणस्रोतस्यायांति तेभ्यआत्मानंरक्षेदित्यर्थः ॥ ३१ ॥ कामेषुस्त्र्याद्यर्थेषु अभिष्वंगआसक्तिः ॥ ३२ ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाअत्रतमआदिशब्दैरभिधीयंते तेषुतामिस्रश्चतुर्थःक्रोधसंज्ञितोननुद्वेषइत्यर्थः एवमंधतामिस्रोपिनाभिनिवेशःकिंतुमरणमेव तामिस्रःक्रोधउच्यतइतिपुनर्वचनंपरपरिभाषितार्थनिराकरणार्थं तामिस्रांधतामिस्रपदाभ्यांक्रोधमरणेएवग्राह्येनतुराजसौद्वेषाभिनिवेशावित्यर्थः ॥ ३३ ॥

तदेवाह वर्णतइति एतत्तमआदिशब्दितमविद्यादिकंसर्वंतमएवज्ञेयंनतुतच्चरजोंशोस्ति तत्रयथाअविद्याअतस्मिंस्तद्बुद्धिरूपविपर्ययाख्यंतमएवंतत्प्रभवाअस्मितादयोपितमएवतत्राप्यनात्मनिमहत्तत्वेऽस्मी त्यात्मबुद्धेःसत्त्वात् एवंरागोप्यप्रियेप्रियत्वाध्यासः क्रोधःशांतेप्रतीचिअभिज्वलनाध्यासः एवममृतेनित्येमरिष्यामीतिबुद्धिरित्येते वर्णतःस्वरूपतः पाकतइतिपाठेफलतोगुणतोविपर्ययत्वतोयोनितस्ता

वर्णतोगुणतश्चैवयोनितश्चैवतत्त्वतः॥ सर्वमेतत्तमोविप्राःकीर्त्तितंवोयथाविधि॥ ३४॥ कोन्वेतद्बुध्यतेसाधुकोन्वेतत्साधुपश्यति॥ अतत्त्वेतत्त्वदर्शीयस्तमस स्तत्त्वलक्षणं॥ ३५॥ तमोगुणाबहुविधाःप्रकीर्त्तितायथावदुक्तंचतमःपरावरं॥ नरोहियोवेदगुणानिमान्सदासतामसैःसर्वगुणैःप्रमुच्यते॥ ३६॥ ॥ इतिश्री महाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेषट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥ ॥ ७॥ ॥ ब्रह्मोवाच॥ ॥ रजोहंवःप्रवक्ष्यामियाथातथ्येन सत्तमाः॥ निबोधतमहाभागागुणवृत्तंचराजसं॥ १॥ संतापोरूपमायासःसुखदुःखेहिमातपौ॥ ऐश्वर्यंविग्रहःसंधिर्हेतुवादोऽरतिःक्षमा॥ २॥ बलंशौर्यंम दोरोषोव्यायामकलहावपि॥ ईर्ष्येप्सापिशुनंयुद्धंममत्वंपरिपालनं॥ ३॥ वधबंधपरिक्लेशाःक्रयोविक्रयएवच॥ निकृंतच्छिंधिभिंधीतिपरवर्मावकर्त्तनं॥ ४॥ उग्रंदारुणमाक्रोशःपरच्छिद्रानुशासनं॥ लोकचिंतानुचिंताच्चमत्सरःपरिपालनं॥ ५॥ मृषावादोमृषादानंविकल्पःपरिभाषणं॥ निंदास्तुतिःप्रशंसाचप्रतापः परिधर्षणं॥ ६॥ परिचर्यानुशुश्रूषासेवातृष्णाव्यपाश्रयः॥ व्यूहोनयःप्रमादश्चपरिवादःपरिग्रहः॥ ७॥ संस्कारायेचलोकेषुप्रवर्त्तंतेपृथक्पृथक्॥ नृषुनारीषु भूतेषुद्रव्येषुशरणेषुच॥ ८॥ संतापोऽप्रत्ययश्चैवव्रतानिनियमाश्चये॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिपौर्त्तानिविविधानिच॥ ९॥ स्वाहाकारोनमस्कारःस्वधाकारो वषट्क्रिया॥ याजनाध्यापनेचोभेयजनाध्ययनेअपि॥ १०॥ दानंप्रतिग्रहश्चैवप्रायश्चित्तानिमंगलं॥ इदंमेस्यादिदंमेस्यात्स्नेहोगुणसमुद्भवः॥ ११॥ अभिद्रो हस्तथामायानिकृतिर्मानएवच॥ स्तैन्यंहिंसाजुगुप्साचपरितापःप्रजागरः॥ १२॥ दंभोदर्पोथरागश्चभक्तिःप्रीतिःप्रमोदनं॥ द्यूतंचजनवादश्चसंबंधाःस्त्रीकृता श्चये॥ १३॥ नृत्यवादित्रगीतानांप्रसंगायेचकेचन॥ सर्वएतेगुणाविप्राराजसाःसंप्रकीर्त्तिताः॥ १४॥

मसत्वतश्चतमएव॥ ३४॥ एतद्दुर्बोधमित्युक्तिपूर्वकंसामान्यतस्तमसोलक्षणमाह कइति॥ ३५॥ तमोविकारागुणास्तमोगुणाः॥ ३६॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्त्रिंशो ऽध्यायः॥ ३६॥ ॥ ७॥ ॥ ७॥ ॥ रजोहमिति॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ उग्रंनिष्ठुरं दारुणंहिंस्रत्वं॥ ५॥ परिभाषणंधिक्कृत्यभाषणं॥ ६॥ व्यूहोव्यवहाररचनाकौशलं॥ ७॥ शर णेषुरक्षितृषु॥ ८॥ अप्रत्ययोऽविश्वासः॥ ९॥ १०॥ ११॥ परितापःस्वजनवैकल्यनिमित्तोदाहः पाठांतरेपरिवादःसर्वनिंदा॥ १२॥ १३॥ १४॥

॥ १५ ॥ अर्वाक्स्वर्गादधःभूमेरुपरिस्रोतःप्रवाहोयेषांतेतथा ॥ १६ ॥ प्रेत्यभाविकंजन्मांतरीयंकुशलं ॥ १७ ॥ १८ ॥ ॥ इत्याश्वमे० नै० भारतभा० सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ अतइति ॥ १ ॥ उद्रेकउन्नतिः असंरंभोनिर्भयत्वं ॥ २ ॥ ३ ॥ मुधेति शास्त्रीयज्ञानादेर्वैयर्थ्यंज्ञात्वायुक्तधर्मोयोगिधर्मायोभवतिसोमुत्रात्मनिअत्यंतंअविनाशिपदमश्नुते ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ हर्षःपुत्रजन्मादिजंसुखं

भूतभव्यभविष्याणांभावानांभुविभावनाः॥ त्रिवर्गनिरतानित्यंधर्मोर्थःकामइत्यपि ॥ १५ ॥ कामवृत्ताःप्रमोदंतेसर्वकामसमृद्धिभिः ॥ अर्वाक्स्रोतसइत्येते मनुष्यारजसावृताः॥ १६ ॥ अस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेजायमानाःपुनःपुनः॥ प्रेत्यभाविकमीहंतेऐहलौकिकमेवच ॥ ददतिप्रतिगृह्णंतितर्पयंत्यथजुह्वति ॥ १७ ॥ रजोगुणावोबहुधानुकीर्त्तितायथावदुक्तंगुणवृत्तमेवच ॥ नरोपियोवेदगुणानिमान्सदासराजसैःसर्वगुणैर्विमुच्यते ॥ १८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामितृतीयंगुणमुत्तमं ॥ सर्वभूतहितंलोके सतांधर्ममनिंदितं ॥ १ ॥ आनंदःप्रीतिरुद्रेकःप्राकाश्यंसुखमेवच ॥ अकार्पण्यमसंरंभःसंतोषःश्रद्दधानता ॥ २ ॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमार्जवं ॥ अक्रोधश्चानसूयाचशौचंदाक्ष्यंपराक्रमः ॥ ३ ॥ मुधाज्ञानंमुधावृत्तंमुधासेवामुधाश्रमः ॥ एवंयोयुक्तधर्मःस्यात्सोमुत्रात्यंतमश्नुते ॥ ४ ॥ निर्ममोनिरहंकारोनिराशीःसर्वतःसमः ॥ अकामभूतइत्येवसतांधर्मःसनातनः ॥ ५ ॥ विश्रंभोह्रीस्तितिक्षाचत्यागःशौचमतंद्रिता ॥ आनृशंस्यमसंमोहोदयाभूतेष्वपैशुनं ॥ ६ ॥ हर्षस्तुष्टिर्विस्मयश्चविनयःसाधुवृत्तिता ॥ शांतिकर्मणिशुद्धिश्चशुभाबुद्धिर्विमोचनं ॥ ७ ॥ उपेक्षाब्रह्मचर्यंचपरित्यागश्चसर्वशः ॥ निर्ममत्वमनाशीष्ट्वमपरिक्षतधर्मता ॥ ८ ॥ मुधादानंमुधायज्ञोमुधाधीतंमुधाव्रतं ॥ मुधाप्रतिग्रहश्चैवमुधाधर्मोमुधातपः ॥ ९ ॥ एवंवृत्तास्तुयेकेचिल्लोकेस्मिन्सत्वसंश्रयाः ॥ ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थास्तेधीराःसाधुदर्शिनः ॥ १० ॥ हित्वासर्वाणिपापानिनिःशोकाह्यथमानवाः ॥ दिवंप्राप्यतुतेधीराःकुर्वतेवैततस्तनूः ॥ ११ ॥ ईशित्वंचवशित्वंचलघुत्वंमनसश्चते ॥ विकुर्वतेमहात्मानोदेवास्त्रिदिवगाइव ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वस्रोतसइत्येतेदेवावैकारिकाःस्मृताः ॥ विकुर्वतःप्रकृत्यावैदिवंप्राप्तास्ततस्ततः ॥ १३ ॥ यद्यदिच्छंतितत्सर्वंभजंतेविभजंतिच ॥ इत्येतत्सात्विकंवृत्तंकथितंवोद्विजर्षभाः ॥ एतद्विज्ञायलभतेविधिवद्यद्यदिच्छति ॥ १४ ॥

तुष्टिरलंबुद्धिः शांतिकर्मणिमुक्त्युपायेशुद्धिःआर्जवेनप्रवृत्तिः ॥ ७ ॥ उपेक्षाऔदासीन्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ दानादीनांवैयर्थ्यंजानंतोयेब्रह्मयोनिस्थाःवेदकारणेब्रह्मणिनिष्ठावंतस्तएवसाधुदर्शिनोनान्ये ॥ १० ॥ पापानिकर्माणिराजसतामसानि तनूःशरीराणि कुर्वतेयोगबलेनानेकशरीरस्रष्टारोभवंति ॥ ११ ॥ ईशित्वादिकमणिमादीनामप्युपलक्षणं मनसःमनःविकुर्वतेअनेकाकारंकुर्वंति नतुनिगृह्णंतीत्यर्थः ॥ १२ ॥ ऊर्ध्वस्रोतसऊर्ध्वगमनपराःप्रकृत्याभोगजसंस्कारेणपुनर्भोगार्थंचित्तंविकुर्वंतःनानाकारेणपरिणामयंतःभजंतेस्वयंप्राप्नुवंति विभजंतिसंकल्पितमन्येभ्योपिप्रयच्छंति सार्धः ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ नैवेति अविच्छिन्नान्यपृथग्भूतानि इदंसात्विकमिदंराजसमिदंतामसंकार्यमितिव्यपदेशस्तुतत्तद्गुणप्राधान्यमात्रादित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥ यावदिति कियदपिविवृद्धंसत्वंतमसैवनियम्यतेऽतोनियम्यनियामकयोस्तयोःसाम्यंभवतीत्यर्थः एवंप्रवर्त्तनात्मकंरजोमोहप्रकाशात्मकाभ्यांतमःसत्वाभ्यामुद्रिक्तंसत्तेउभेरुणद्धि ॥ ३ ॥ संहत्यमिश्रीभूययात्रांव्यवहारंकुर्वते यतःसंघचारिणःसंहतस्वभावाश्चरंति एवंविधाअपिहेत्वहेतुभिर्वर्त्तंते वैषम्येणेतिशेषः ॥ ४ ॥ एतदेवाह उद्रेकेति उद्रेकउ

॥३४॥

प्रकीर्त्तिताःसत्वगुणाविशेषतोयथावदुक्तंगुणवृत्तमेवच ॥ नरस्तुयोवेदगुणानिमान्सदागुणान्सभुंक्तेनगुणैःसयुज्यते ॥ १५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नैवशक्यागुणावक्तुंपृथक्त्वेनैवसर्वशः ॥ अविच्छिन्नानिदृश्यंतेरजःसत्वंतमस्तथा ॥ १ ॥ अन्योन्यमथरज्यंतेह्यन्योन्यंचार्थजीविनः ॥ अन्योन्यमाश्रयाःसर्वेतथान्योन्यानुवर्त्तिनः ॥ २ ॥ यावत्सत्वंरजस्तावद्वर्त्तते नात्रसंशयः ॥ यावत्तमश्चसत्वंचरजस्तावदिहोच्यते ॥ ३ ॥ संहत्यकुर्वतेयात्रांसहिताःसंघचारिणः ॥ संघातवृत्तयोह्येतेवर्त्तंतेहेत्वहेतुभिः ॥ ४ ॥ उद्रेकव्यतिरिक्तानांतेषामन्योन्यवर्त्तिनां ॥ वक्ष्यतेतद्यथाऽन्यूनंव्यतिरिक्तंचसर्वशः ॥ ५ ॥ व्यतिरिक्तंतमोयत्रतिर्यग्भावगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्ररजोज्ञेयंसत्वमल्पतरंतथा ॥ ६ ॥ उद्रिक्तंचरजोयत्रमध्यस्रोतोगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्रतमोज्ञेयंसत्वमल्पतरंतथा ॥ ७ ॥ उद्रिक्तंचयदासत्वमूर्ध्वस्रोतोगतंभवेत् ॥ अल्पंतत्रतमोज्ञेयंरजश्चाल्पतरंतथा ॥ ८ ॥ सत्वंवैकारिकीयोनिरिंद्रियाणांप्रकाशिका ॥ नहिसत्वात्परोधर्मःकश्चिदन्योविधीयते ॥ ९ ॥ ऊर्ध्वंगच्छंतिसत्वस्थामध्येतिष्ठंतिराजसाः ॥ जघन्यगुणसंयुक्तायांत्यधस्तामसाजनाः ॥ १० ॥ तमःशूद्रेरजःक्षत्रेब्राह्मणेसत्वमुत्तमं ॥ इत्येवंत्रिषुवर्णेषुविवर्त्ततेगुणास्त्रयः ॥ ११ ॥ दूरादपिहिदृश्यंतेसहिताःसंघचारिणः ॥ तमःसत्वंरजश्चैवपृथक्त्वेनानुशुश्रुम ॥ १२ ॥ दृष्ट्वात्वादित्यमुद्यंतंकुचराणांभयंभवेत् ॥ अध्वगाःपरितप्येयुरुष्णतोदुःखभागिनः ॥ १३ ॥ आदित्यःसत्वमुद्रिक्तंकुचरास्तुतथातमः ॥ परितापोध्वगानांचरजसोगुणउच्यते ॥ १४ ॥

॥३४॥

द्रेकोधकसामग्रीसत्त्वेयदाधिक्यंतदभावेअन्यूनंव्यतिरिक्तमनधिकंचसर्वशःसर्वेषांरूपंसमानंभवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ व्यतिरिक्तमधिकं यत्रश्वशूकरादौ तिर्यग्भावंचाधिक्यंगतंप्राप्तं ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सत्वमिंद्रियाणांयोनिःसाचवैकारिकीवैकारिकाहंकारसंबंधिनी प्रकाशिकाइंद्रियद्वाराशब्दादीनामितिशेषः धर्मोधर्महेतुः विधीयतेशास्त्रेप्रकाश्यते ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ दूरादिति तामसेशूद्रेपिरजःसत्वयोर्दर्शनाद्गुणाःसंघचारिणएव एवमन्यत्र ॥ १२ ॥ स्वतःप्रकाशकस्याप्यादित्यादेस्तमोरजःकार्यभयसंतापहेतुत्वात्तत्रापित्रिगुणोद्दीपकत्वंवर्त्ततइत्यर्थः कुत्सितंकर्मचरंतितेकुचराश्चोराः ॥ १३ ॥ १४ ॥

तत्स्वरूपमपित्रिगुणात्मकमित्याह प्राकाश्यमिति ॥ १५ ॥ नतदस्तिपृथिव्यांचेत्यादिश्लोकस्यायंप्रपंचः एवमित्यादि ॥ १६ ॥ स्थावराणामतिमूढत्वात्तत्रतमस्तिर्यग्भावमाधिक्यंगतंदृश्यते राजसाःरमणी यत्वकटुम्लत्वादयःविवर्त्तंतेकालेनद्रव्यांतरयोगेनपाकादिनावा सात्विकस्तुस्नेहः वह्न्यादेरुद्दीपकत्वेनप्रकाशकत्वात् ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ तमआदीनिद्वाविंशतिरव्यक्त

प्राकाश्यंसत्वमादित्यःसंतापोरजसोगुणः ॥ उपप्लवस्तुविज्ञेयस्तामसस्तस्यपर्वसु ॥ १५ ॥ एवंज्योतिष्षुसर्वेषुनिवर्त्तंतेगुणास्त्रयः ॥ पर्यायेणचवर्त्तंतेतत्रतत्रतथा तथा ॥ १६ ॥ स्थावरेषुतुभावेषुतिर्यग्भावगतंतमः ॥ राजसास्तुविवर्त्तंतेस्नेहभावस्तुसात्विकः ॥ १७ ॥ अहस्त्रिधातुविज्ञेयंत्रिधारात्रिर्विधीयते ॥ मासार्धमा सवर्षाणिऋतवःसंधयस्तथा ॥ १८ ॥ त्रिधादानानिदीयंतेत्रिधायज्ञःप्रवर्त्तते ॥ त्रिधालोकास्त्रिधादेवास्त्रिधाविद्यास्त्रिधागतिः ॥ १९ ॥ भूतंभव्यंभविष्यंचधर्मो र्थःकामएवच ॥ प्राणापानावुदानश्चाप्येतएवत्रयोगुणाः ॥ २० ॥ पर्यायेणप्रवर्त्तंतेतत्रतत्रतथातथा ॥ यत्किंचिदिहलोकेस्मिन्सर्वमेतेत्रयोगुणाः ॥ २१ ॥ त्रयो गुणाःप्रवर्त्तंतेह्यव्यक्तानित्यमेवतु ॥ सत्वंरजस्तमश्चैवगुणसर्गःसनातनः ॥ २२ ॥ तमोव्यक्तंशिवंधामरजोयोनिःसनातनः ॥ प्रकृतिर्विकारःप्रलयःप्रधानंप्रभ वाप्ययौ ॥ २३ ॥ अनुद्रिक्तमनूनंवाप्यकंपमचलंध्रुवं ॥ सदसच्चैवतत्सर्वमव्यक्तंत्रिगुणंस्मृतं ॥ ज्ञेयानिनामधेयानिनरैरध्यात्मचिंतकैः ॥ २४ ॥ अव्यक्तनामा निगुणांश्चतत्त्वतोयोवेदसर्वाणिगतीश्चकेवलाः ॥ विमुक्तदेहःप्रविभागतत्त्ववित्समुच्यतेसर्वगुणैर्निरामयः ॥ २५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्व णिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अव्यक्तात्पूर्वमुत्पन्नोमहानात्मामहामतिः ॥ आदिर्गुणा नांसर्वेषांप्रथमःसर्गउच्यते ॥ १ ॥ महानात्मामतिर्विष्णुर्जिष्णुःशंभुश्चवीर्यवान् ॥ बुद्धिःप्रज्ञोपलब्धिश्चतथाख्यातिर्धृतिःस्मृतिः ॥ २ ॥ पर्यायवाचकैःशब्दैर्महा नात्माविभाव्यते ॥ तंजानन्ब्राह्मणोविद्वान्नप्रमोहंनाधिगच्छति ॥ ३ ॥ सर्वतःपाणिपादश्चसर्वतोक्षिशिरोमुखः ॥ सर्वतःश्रुतिमाँल्लोकेसर्वंव्याप्यसतिष्ठति ॥ ४ ॥ महाप्रभावःपुरुषःसर्वस्यत्हृदिनिश्रितः ॥ अणिमालघिमाप्राप्तिरीशानोज्योतिरव्ययः ॥ ५ ॥

स्यनामधेयानि ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥७॥ ॥ एवंचतुर्भिरध्यायैर्व्यस्तसमस्तगुणनिरूपणद्वारातत्साम्या वस्थारूपमव्यक्तंप्रपंचितं इदानींमहत्तत्त्वंनिरूपयति अव्यक्तादित्यध्यायेन गुणानांगुणकार्याणां ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ सर्वतइतिगीतासुयज्ज्ञेयमुक्तंतन्महानात्मैवेतिव्यनक्तिमुख्यंतुज्ञेयमव्यक्तात्परमेवेति ज्ञापयितुं ॥ ४ ॥ ५ ॥

अयमेवदहराद्युपासकानामुपास्यइत्याह तत्रेत्यादिना तत्रमहत्यात्मनिलोकाअतीताऽनागतावर्त्तमानाश्चसंति यच्चास्येहास्तियच्चनास्तिसर्वंतदत्रगत्वाविंदतइतिश्रुतेः सद्भावनिरताश्चयेतेमहत्त्वमुपयांतीतितृ
तीयनान्वयः॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥१३॥ ॥इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥ ॥छ॥ ॥कार्यस्यकारणादनन्यत्वंवदन्महांतमेवाहंकारतामापन्नंविवृणोति
यइति ॥१॥ भूतादिरितितस्यैवाहंकारस्यतामसस्यान्वर्थासंज्ञा वैकारिकइतिविकारान्महतोजातइतिव्युत्पत्तेस्तस्यैवनाम सचतेजसःप्रवृत्त्यात्मकस्यरजसोविकारः चेतनाधीयतेस्मिन्निितिचेतनाधातुश्चेतनः

तत्रबुद्धिविदोलोकाःसद्भावनिरताश्चये॥ध्यानिनोनित्ययोगाश्चसत्यसंधाजितेंद्रियाः॥६॥ ज्ञानवंतश्चयेकेचिदलुब्धाजितमन्यवः॥प्रसन्नमनसोधीरानि
र्ममानिरहंकृताः॥७॥ विमुक्ताःसर्वएवैतेमहत्त्वमुपयांत्युत॥आत्मनोमहतोवेदयःपुण्यांगतिमुत्तमां॥८॥ अहंकारात्प्रसूतानिमहाभूतानिपंचवै॥पृथिवीवा
युराकाशमापोज्योतिश्चपंचमं॥९॥ तेषुभूतानियुज्यंतेमहाभूतेषुपंचसु॥तेशब्दस्पर्शरूपेषुरसगंधक्रियासुच॥१०॥ महाभूतविनाशांतेप्रलयेप्रत्युपस्थिते॥
सर्वप्राणभृतांधीरामहदुत्पद्यतेभयं॥११॥ सधीरःसर्वलोकेषुनमोहमधिगच्छति॥ विष्णुरेवादिसर्गेषुस्वयंभूर्भवतिप्रभुः॥१२॥ एवंहियोवेदगुहाशयंप्रभुं
परंपुराणंपुरुषंविश्वरूपं॥हिरण्मयंबुद्धिमतांपरांगतिंसबुद्धिमान्बुद्धिमतीत्यतिष्ठति॥१३॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरु
शिष्यसंवादेचत्वारिंशोऽध्यायः॥४०॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यउत्पन्नोमहान्पूर्वमहंकारःसउच्यते॥ अहमित्येवसंभूतोद्वितीयःसर्गउच्य
ते॥१॥ अहंकारश्चभूतादिर्वैकारिकइतिस्मृतः॥ तेजसश्चेतनाधातुःप्रजासर्गःप्रजापतिः॥२॥ देवानांप्रभवोदेवोमनसश्चत्रिलोककृत्॥ अहमित्येवतत्सर्वम
भिमंतासउच्यते॥३॥ अध्यात्मज्ञानतृप्तानांमुनीनांभावितात्मनां॥स्वाध्यायक्रतुसिद्धानामेषलोकःसनातनः॥४॥ अहंकारेणाहरतोगुणानिमान्भूतादिरेवं
सृजतेसभूतकृत्॥ वैकारिकःसर्वमिदंविचेष्टतेस्वतेजसारंजयतेजगत्तथा॥५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादे
एकचत्वारिंशोऽध्यायः॥४१॥ ॥छ॥

पुरुषइत्यर्थः प्रजानांसर्गोयस्मादतःप्रजासर्गत्वात्प्रजापतिरप्ययमेव ॥२॥ देवानामिंद्रियाणांश्रोत्रादीनांमनसश्चप्रभवउत्पत्तिस्थानं स्वयमपिदेवोदीव्यन्क्रीडन्त्रिलोककृत् अहमितियोभिमन्यतेसोहंकारः
॥३॥एषःसमष्टिरूपोऽनिरुद्धाख्यःसर्वेषांसिद्धानांलोकःप्राप्यंस्थानं॥ ४ ॥अहंकारेणत्रिगुणमयेनगुणान्शब्दादीन्आहरतोभोक्तुमिच्छतःपुरुषस्यभूतादिस्तामसोहंकारःसृजतेभूतानिव्योमादीन्यतएवसभू
तकृत् वैकारिकःसर्वाणींद्रियाणिसृष्ट्वातैर्दर्शनस्पर्शनादिकांक्रियांकरोति तैजसःकर्मेंद्रियाणिपंचप्राणांश्चसृष्ट्वातद्द्वारासर्वंभोक्तृवर्गंरंजयतीति॥५॥इत्याश्वमे॰नै॰भारतभा॰एकचत्वारिंशोध्यायः॥ ४१॥

अहंकारात्तामसात् पृथिव्यादीनांपाठक्रमोनविवक्षितः ॥ १ ॥ एतेषुयेशब्दादयःसंतितेषुनिमित्तभूतेषुभूतानिमानुषादीनिमुह्यंति तेप्रसिद्धाःयोगिनोपिमुह्यंतीत्यध्याहृत्ययोज्यं ॥ २ ॥ महाभूतानांदेहाकाराणांविनाशोमरणंतदंतेभयंनारकं तथाप्रलयेचदैनंदिनादौप्रत्युपस्थितेदाहशोषादिजंमहत्प्राणभृतांप्राणिनांभयं ॥ ३ ॥ तत्रमरणस्यसर्वप्रत्यक्षत्वात्तदुपेक्ष्यप्रलयमाह यदिति उत्तरोत्तरंअनुलोमंआकाशवाय्वग्निसलिलपृथिवीक्रमेण ॥ ४ ॥ ततइति द्विविधानिभूतानिस्थूलानिसूक्ष्माणिचतत्रयैर्योगबलेनसूक्ष्मेषुस्थूलानांप्रविलापनंकृतंतेतन्मात्रशरीराःसंतोनस्थूलेषुभूतेषुनश्यत्सुविनश्यंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ ननुकोशनाशेकोशकारइवस्थूलनाशेसूक्ष्माणिकथंननश्यंतीत्याशंक्याह शब्दइति शब्दादयोविषयाः क्रियाश्चतद्ग्रहणरूपाः करणनित्याःकरणात्मनामनोमात्रेणरूपेणनित्याःअविनाशिन्यः कारणनित्याइतिपाठेपिकारणंदहराकाशाख्यंसोपाधिब्रह्मतद्रूपेणनित्याः मोहसंज्ञिताःस्थूलाअनित्याअनृतत्वात् तइमेसत्याःकामाअनृतापिधानाइतिश्रुतिर्हिसूक्ष्माणांसत्यत्वंतत्पिधायकानांस्थूलानामनृतत्वंचाह तस्मा

॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ अहंकारात्प्रसूतानिमहाभूतानिपंचवै ॥ पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिश्चपंचमं ॥ १ ॥ तेषुभूतानिमुह्यंतिमहाभूतेषुपंचसु ॥ शब्दस्पर्शनरूपेषुरसगंधक्रियासुच ॥ २ ॥ महाभूतविनाशांतेप्रलयेप्रत्युपस्थिते ॥ सर्वप्राणभृतांधीरामहदभ्युद्यतेभयं ॥ ३ ॥ यद्यस्माज्जायतेभूतंतत्रतत्प्रविलीयते ॥ लीयंतेप्रतिलोमानिजायंतेचोत्तरोत्तरं ॥ ४ ॥ ततःप्रलीनेसर्वस्मिन्भूतेस्थावरजंगमे ॥ स्मृतिमंतस्तदाधीरानलीयंतेकदाचन ॥ ५ ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः ॥ क्रियाःकरणनित्याःस्युरनित्यामोहसंज्ञिताः ॥ ६ ॥ लोभप्रजनसंभूतानिर्विशेषाह्यकिंचनाः ॥ मांसशोणितसंघाताअन्योन्यस्योपजीविनः ॥ ७ ॥ बहिरात्मानइत्येतेदीनाःकृपणजीविनः ॥ प्राणापानावुदानश्चसमानोव्यानएवच ॥ ८ ॥ अंतरात्मनिचाप्येदेनियताःपंचवायवः ॥ वाङ्मनोबुद्धिभिःसार्द्धमिदमष्टात्मकंजगत् ॥ ९ ॥ त्वग्घ्राणश्रोत्रचक्षूंषिरसनावाक्चसंयताः ॥ विशुद्धंचमनोयस्यबुद्धिश्चाव्यभिचारिणी ॥ १० ॥

द्युक्तमुक्तंधीरानलीयंतेकदाचनेति ॥ ६ ॥ अनित्यानांलक्षणमाहसार्द्धेन लोभेति लोभोलब्धुमिच्छातस्यप्रजनंप्रजाफललोभपूर्वकंकर्मेत्यर्थः तस्मात्संभूताः संयुक्ताइतिपाठेकर्मबद्धाः निर्विशेषाःसर्वेषांपांचभौतिकत्वाविशेषात् अकिंचनाःनास्तिकिंचनवस्तुसत्यासुताः रज्जूरगवत्तुच्छाइत्यर्थः अन्योन्येतुजीवोजीवस्यजीवनमित्यर्थान्नश्वराः ॥ ७ ॥ बहिरात्मानःस्थूलशरीराणि दीनाःक्षुधाद्युपद्रुताः कृपणजीविनःबाह्यसाधनजीवनाः नित्यानियावन्मोक्षस्थायीनिभूतान्याहसार्धेन प्राणेति ॥ ८ ॥ अंतरात्माचितिच्छायायुक्तोऽहंकाराख्योजीवःप्राणादिपंचकंवाङ्मनोबुद्धित्रयंचेत्यष्टावुपाधित्वेननियतानियमेनसंबद्धाः एतदष्टकात्मकंजगत् अयंभावः मनसाह्येवपश्यतिमनसाशृणोतीत्यादिश्रुतेःचक्षुःश्रोत्रात्मकंमनएवसर्वकरणरूपं करणानांचप्राणेभ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिचक्षुरादिभ्यःसूर्यादीनांतेभ्योरूपादीनांचोत्पत्तिश्रवणेनसर्वहेतुतयासर्वात्मकत्वादेतावन्मात्रंजगदितियुक्तमेवोक्तमष्टात्मकंजगदिति ॥ ९ ॥ १० ॥

त्वगादयएतेयंनदहंतिसविद्वान्ब्रह्मयातियस्मादन्यत्भूयोधिकतरंनास्ति ॥ ११ ॥ एतदेवविस्तरेणप्रपंचयति एकादशेत्यादिना ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ उभयत्रउभयेष्वपिइंद्रियेषुमनोनुगतमितिशे

अष्टौयस्याग्नयोह्येतेनदहंतेमनःसदा ॥ सतद्ब्रह्मशुभंयातितस्माद्भूयोनविद्यते ॥ ११ ॥ एकादशचयान्याहुरिंद्रियाणिविशेषतः ॥ अहंकारात्प्रसूतानितानिव क्ष्याम्यहंद्विजाः ॥ १२ ॥ श्रोत्रंत्वक्चक्षुषीजिह्वानासिकाचैवपंचमी ॥ पादौपायुरुपस्थश्चहस्तौवाग्दशमीभवेत् ॥ १३ ॥ इंद्रियग्राममइत्येषमनएकादशंभवेत् ॥ एतंग्रामंजयेत्पूर्वंततोब्रह्मप्रकाशते ॥ १४ ॥ बुद्धींद्रियाणिपंचाहुःपंचकर्मेंद्रियाणिच ॥ श्रोत्रादीन्यपिपंचाहुर्बुद्धियुक्तानितत्त्वतः ॥ १५ ॥ अविशेषाणिचान्या निकर्मयुक्तानियानितु ॥ उभयत्रमनोज्ञेयंबुद्धिस्तुद्वादशीभवेत् ॥ १६ ॥ इत्युक्तानींद्रियाण्येतान्येकादशयथाक्रमं ॥ मन्यंतेकृतमित्येवंविदित्वातानिपंडिताः ॥ १७ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसर्वंविविधमिंद्रियं ॥ आकाशंप्रथमंभूतंश्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ॥ १८ ॥ अधिभूतंतथाशब्दोदिशस्तत्राधिदैवतं ॥ द्वितीयंमारुतोभू तंत्वगध्यात्मंचविश्रुता ॥ १९ ॥ स्प्रष्टव्यमधिभूतंचविद्युत्तत्राधिदैवतं ॥ तृतीयंज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममुच्यते ॥ २० ॥ अधिभूतंततोरूपंसूर्यस्तत्राधिदैवतं ॥ चतुर्थमापोविज्ञेयंजिह्वाचाध्यात्ममुच्यते ॥ २१ ॥ अधिभूतंरसश्चात्रसोमस्तत्राधिदैवतं ॥ पृथिवीपंचमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते ॥ २२ ॥ अधिभूतंतथागंधो वायुस्तत्राधिदैवतं ॥ एषुपंचसुभूतेषुत्रिषुयश्चविधिःस्मृतः ॥ २३ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसर्वंविविधमिंद्रियं ॥ पादावध्यात्ममित्याहुर्ब्राह्मणास्तत्त्वदर्शिनः ॥ २४ ॥ अधिभूतंतुगंतव्यंविष्णुस्तत्राधिदैवतं ॥ अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते ॥ २५ ॥ अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतं ॥ प्रजनःसर्वभूतानामुपस्थोध्या त्ममुच्यते ॥ २६ ॥ अधिभूतंतथाशुक्रंदैवतंचप्रजापतिः ॥ हस्तावध्यात्ममित्याहुरध्यात्मविदुषोजनाः ॥ २७ ॥ अधिभूतंचकर्माणिशक्रस्तत्राधिदैवतं ॥ वैश्वदे वीततःपूर्वावागध्यात्ममिहोच्यते ॥ २८ ॥ वक्तव्यमधिभूतंचवह्निस्तत्राधिदैवतं ॥ अध्यात्मंमनइत्याहुःपंचभूतात्मचारकं ॥ २९ ॥ अधिभूतंचसंकल्पश्चंद्रमा श्चाधिदैवतं ॥ अहंकारस्तथाध्यात्मंसर्वसंसारकारकं ॥ ३० ॥ अभिमानोधिभूतंचरुद्रस्तत्राधिदैवतं ॥ अध्यात्मंबुद्धिरित्याहुःषडिंद्रियविचारिणी ॥ ३१ ॥ अधि भूतंतुमंतव्यंब्रह्मातत्राधिदैवतं ॥ त्रीणिस्थानानिभूतानांचतुर्थंनोपपद्यते ॥ ३२ ॥

षः ॥ १६ ॥ मन्यंतेकृतकृत्याभवंतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ सर्वंसर्वाणींद्रियाणिप्रत्येकंविविधानि भूतमाकाशादि इंद्रियमध्यात्मं भूतगुणःशब्दादिरधिभूतं इंद्रियानुग्राहिकादेवतादिगादिरधिदैवंसर्वत्रज्ञेयं ॥ १८ ॥ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्रिष्वध्यात्माधिभूताधिदैवेषु ॥ २३ ॥ सर्वंकर्मेंद्रियं ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ अपराणिअनुत्कृष्टानि ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ब्रह्मयोनिःब्रह्मोपलब्धिस्थानं ब्राह्मणजन्मेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ तत्रकर्त्तव्यमाह तपइति ॥ ३९ ॥ वेत्तिआपरोक्ष्येण ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ इंद्रियाणीति संधायभूतादीनिइंद्रियेभ्योतिरिक्तानिनसंतीत्यनुसंधायतानिसर्वाणिमनसासंप्रधारयेन्मनोमात्रेणावतिष्ठेत् ॥ ४६ ॥ क्षीणेइति यद्येतानिमनोमात्रविलसितानिनस्यु
स्तर्हिस्वमसंप्रज्ञातयोर्नप्रतीयेरन् अतःक्षीणंमनःकृतंचेन्निर्विकल्पेसुखमनुभवतःपुंसोजन्मसुखंसंसारसुखंपुत्रकलत्रपरिष्वंगजंनइष्यतेनइष्टंभवति ज्ञानेनात्मानुभवेनसंपन्नंसंयुक्तंसत्वंबुद्धिर्येषांतेषांज्ञानसं

स्थलमापस्तथाकाशंजन्मचापिचतुर्विधं ॥ अंडजोद्भिज्जसंस्वेदजरायुजमथापिच ॥ ३३ ॥ चतुर्धाजन्मइत्येतद्भूतग्रामस्यलक्ष्यते ॥ अपराण्यथभूतानिखेचरा णितथैवच ॥ ३४ ॥ अंडजानिविजानीयात्सर्वांश्चैवसरीसृपान् ॥ स्वेदजाःकृमयःप्रोक्ताजंतवश्चयथाक्रमं ॥ ३५ ॥ जन्मद्वितीयमित्येतज्जघन्यतरमुच्यते ॥ भि त्वातुपृथिवींयानिजायंतेकालपर्ययात् ॥ ३६ ॥ उद्भिज्जानिचतान्याहुर्भूतानिद्विजसत्तमाः ॥ द्विपादबहुपादानितिर्यग्गतिमतीनिच ॥ ३७ ॥ जरायुजानिभूता निविकृतान्यपिसत्तमाः ॥ द्विविधाखलुविज्ञेयाब्रह्मयोनिःसनातनी ॥ ३८ ॥ तपःकर्मचयत्पुण्यमित्येषविदुषांनयः ॥ विविधंकर्मविज्ञेयमिज्यादानंचतन्मखे ॥ ३९ ॥ जातस्याध्ययनंपुण्यमितिवृद्धानुशासनं ॥ एतद्योवेत्तिविधिवद्युक्तःसस्याद्द्विजर्षभाः ॥ ४० ॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यइतिचैवनिबोधत ॥ आकाशंप्रथमं भूतंश्रोत्रमध्यात्ममुच्यते ॥ ४१ ॥ अधिभूतंतथाशब्दोदिशश्चात्राधिदैवतं ॥ द्वितीयंमारुतंभूतंत्वगध्यात्मंचविश्रुतं ॥ ४२ ॥ स्प्रष्टव्यमधिभूतंतुविद्युत्तत्राधिदैव तं ॥ तृतीयंज्योतिरित्याहुश्चक्षुरध्यात्ममिष्यते ॥ ४३ ॥ अधिभूतंततोरूपंसूर्यस्तत्राधिदैवतं ॥ चतुर्थमापोविज्ञेयंजिह्वाचाध्यात्ममिष्यते ॥ ४४ ॥ चंद्रोधिभूतंवि ज्ञेयमापस्तत्राधिदैवतं ॥ यथावदध्यात्मविधिरेषवःकीर्त्तितोमया ॥ ४५ ॥ ज्ञानमस्यहिधर्मज्ञाःप्राप्तंज्ञानवतामिह ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चमहाभूतानिपंचच ॥ सर्वाण्येतानिसंधायमनसासंप्रधारयेत् ॥ ४६ ॥ क्षीणेमनसिसर्वस्मिन्नजन्मसुखमिष्यते ॥ ज्ञानसंपन्नसत्त्वानांतत्सुखंविदुषांमतं ॥ ४७ ॥ अतःपरंप्रवक्ष्या मिसूक्ष्मभावकरींशिवां ॥ निवृत्तिंसर्वभूतेषुमृदुनादारुणेनच ॥ ४८ ॥ गुणागुणमनासंगमेकचर्यमनंतरं ॥ एतद्ब्रह्ममयंवृत्तमाहुरेकपदंसुखं ॥ ४९ ॥ विद्वान्कू र्मइवांगानिकामान्संहृत्यसर्वशः ॥ विरजाःसर्वतोमुक्तोयोनरःससुखीसदा ॥ ५० ॥

पन्नसत्वानां ॥ ४७ ॥ अतइति मनसइतिशेषः सूक्ष्मभावकरींसूक्ष्मत्वकरींनिवृत्तिंवक्ष्यामि मृदुनाछंदतः दारुणेनदृढयोगेन सर्वभूतेषुब्राह्मणादिषुकर्त्तुंयोग्यामितिशेषः ॥ ४८ ॥ गुणाःशौर्यौदार्यविद्वत्त्वतप स्वित्वादयोदर्पहेतुत्वादगुणाइवयस्मिन्वृत्तेतद्गुणागुणं अतएवअनासंगमहंकर्त्तामिमेदमर्जितमित्यभिमानशून्यं एकचर्यंएकांतवासः अनंतरंनिरस्तसमस्तभेदमविच्छिन्नंवा ब्रह्ममयंब्राह्मणजातिप्रधानं एक पदंसर्वसुखगर्भं ॥ ४९ ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ इंद्रियनिरोधंकुर्वताकृत्स्नंब्रह्मांडंत्यक्तमित्यर्थः अध्यात्माग्निर्विज्ञानं ॥ ५२ ॥ यथेति अग्निसादृश्याद्विज्ञानेप्यग्निपदप्रयोगःप्रकाशकत्वसामान्यादितिभावः ॥ ५३ ॥ प्रसन्नात्मानिर्मलचित्तः आत्मनःस्वस्य हृदियदाभूतानिपश्यतिसंप्रज्ञातावस्थायां नित्यंबहिर्मुखमनसइयमेवांतर्मुखत्वावस्थेत्याह तदेति यदैवंभवतितदायंस्वयंज्योतिर्भवति अतीतानागतव्यवहितादिदर्शनेसूर्यादिज्योतिषामभावात् तदासूक्ष्मात्हार्दात्ब्रह्मणोऽपेक्षयासूक्ष्मंपरंज्योतिःप्राप्नोति ॥ ५४ ॥ यन्निग्रहानिग्रहाभ्यांमुक्तिसंसारौतन्नित्यंशरीरमुक्तं अथतस्यापिनियामकंनित्यंशरीरमाह अग्निरिति अत्रयद्रूपंकृष्णंगौरंवातदग्निः स्रोतःप्रवाहः तेनद्रवंलोहितादिकंग्राह्यं तत्पयःजलं स्पर्शनंवातः यत्तुपंककाष्ठादिस्थानीयघनमांसास्थ्यादिधरमिदंतत्महीं घोरंबीभत्सं आकाशएवश्रवणरूपेणयत्रतत्तथा ॥ ५५ ॥ पंचस्रोतांसिइं

कामानात्मनिसंयम्यक्षीणतृष्णःसमाहितः॥ सर्वभूतसुहृन्मित्रोब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ५१ ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसर्वेषांविषयैषिणां ॥ मुनेर्जनपदत्यागादध्यात्माग्निःसमिध्यते ॥ ५२ ॥ यथाग्निरिंधनैरिद्धोमहाज्योतिःप्रकाशते ॥ तथेंद्रियनिरोधेनमहानात्माप्रकाशते ॥ ५३ ॥ यदापश्यतिभूतानिप्रसन्नात्मात्मनोहृदि॥ स्वयंज्योतिस्तदासूक्ष्मात्सूक्ष्मंप्राप्नोत्यनुत्तमं ॥ ५४॥ अग्नीरूपंपयःस्रोतोवायुःस्पर्शनमेवच ॥ महीपंकधरंघोरमाकाशःश्रवणंतथा ॥५५॥ रोगशोकसमाविष्टं पंचस्रोतःसमावृतं ॥ पंचभूतसमायुक्तंनवद्वारंद्विदैवतं ॥ ५६ ॥ रजस्वलमथादृश्यंत्रिगुणंचत्रिधातुकं ॥ संसर्गाभिरतंमूढंशरीरमितिधारणा ॥ ५७ ॥ दुश्चरंसर्वलोकेस्मिन्सत्वंप्रतिसमाश्रितं ॥ एतदेवहिलोकेस्मिन्कालचक्रंप्रवर्त्तते ॥ ५८ ॥ एतन्महार्णवंघोरमगाधंमोहसंज्ञितं ॥ विक्षिपेत्संक्षिपेच्चैवबोधयेत्सामरंजगत् ॥ ५९ ॥ कामंक्रोधंभयंलोभमभिद्रोहमथानृतं ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनसतस्त्यजतिदुस्त्यजान् ॥ ६० ॥ यस्यैतेनिर्जितालोकेत्रिगुणाःपंचधातवः ॥ व्योम्नितस्यपरंस्थानमानंत्यमथलभ्यते ॥ ६१ ॥ पंचेंद्रियमहाकूलांमनोवेगमहोदकां॥नदींमोहह्रदांतीर्त्वाकामक्रोधावुभौजयेत्॥ ६२ ॥सस्रर्वदोषनिर्मुक्तस्ततःपश्यतितत्परं॥ मनोमनसिसंधायपश्यन्नात्मानमात्मनि ॥ ६३ ॥

द्रियगोलकानि नवद्वारंद्वेकर्णयोर्द्वेचक्षुषोर्द्वेनासिकयोरेकंमुखमधोद्वेचेति द्वेजीवपरमेश्वरौदैवतेयत्र ॥ ५६ ॥ अदृश्यममंगलत्वात् त्रिगुणंपरेषांदृष्टमात्रंसत्सुखदुःखमोहोत्पादकं त्रिधातुकंवातपित्तकफमयं संसर्गाभिरतमन्नादिसंगेनैवअभिरमतेनान्यथा संशयाभिरुतमितिपाठेसंशयोद्बोषकं विनाशबीजमित्यर्थः मूढमचेतनं एवंविधंशरीरमितिधारणानिश्चयः अत्रशरीरेशब्दादीनांदर्शनात्तदाश्रयाणामाकाशादीनांसत्वमनुमेयमित्यर्थः ॥ ५७ ॥ दुश्चरंदुःसमाधेयंव्याध्याद्याक्रांतंचेत् सत्वंबुद्धिं एतदेवबाल्याद्यवस्थापन्नंकालः नतुकालोनामषष्ठःपदार्थःकश्चिदस्ति ॥ ५८ ॥ महार्णवंमहार्णवसमंघोरं एतदेवनिमित्तभूतंसत्सृष्टिसंहारबोधानांहेतुर्भवति ॥ ५९ ॥ इंद्रियाणांनिरोधेनइदंशरीरंत्यजन्सतःनित्यंविद्यमानानपिकामादींस्त्यजति ॥ ६० ॥ एतेस्थूलदेहरूपाः प्रकाशप्रवृत्तिमोहनिमित्तत्वेनत्रिगुणाः निर्जिताःयोगबलेनातिक्रामिताः परंब्राह्मं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ मनसिहृदयपुंडरीके आत्मनिशरीरे ॥ ६३ ॥

एकधात्वंपदार्थसाक्षात्कारेण बहुधावैश्वरूप्येण ॥ ६४ ॥ रूपाणिस्वशरीराणिशतशःपश्यतिदीपाद्दीपशतंयथासद्यःप्रवर्त्ततेएवंयोगिसंकल्पमात्रादनेकानिशरीराणिप्रवर्त्तंते सएकधाभवतित्रिधाभवती त्यादिश्रुतेः प्रदीपवदावेशइतिन्यायाच्च ॥ ६५ ॥ कथमेवंयोगिनःसामर्थ्यमुदेतीत्याशंक्यतस्यैवेश्वरत्वान्नैवमित्याह सहीति अतएवचानन्याधिपतिरितिन्यायश्चात्रानुसंधेयः ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ॥ इत्या

सर्ववित्सर्वभूतेषुविंदत्यात्मानमात्मनि ॥ एकधाबहुधाचैवविकुर्वाणस्ततस्ततः ॥६४॥ ध्रुवंपश्यतिरूपाणिदीपाद्दीपशतंयथा ॥ सवैविष्णुश्चमित्रश्चवरुणोग्निः प्रजापतिः ॥ ६५ ॥ सहिधाताविधाताचसप्रभुःसर्वतोमुखः ॥ हृदयंसर्वभूतानांमहानात्माप्रकाशते ॥६६॥ तंविप्रसंघाश्चसुरासुराश्चयक्षाःपिशाचाःपितरोव यांसि ॥ रक्षोगणाभूतगणाश्चसर्वेमहर्षयश्चैवसदास्तुवंति ॥ ६७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेद्विचत्वारिंशोऽ ध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥छ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ मनुष्याणांतुराजन्यःक्षत्रियोमध्यमोगुणः ॥ कुंजरोवाहनानांचसिंहश्चारण्यवासिनां ॥ १ ॥ अविःपशूनांसर्वेषाम हिस्तुबिलवासिनां ॥ गवांगोवृषभश्चैवस्त्रीणांपुरुषएवच ॥ २ ॥ न्यग्रोधोजंबुवृक्षश्चपिप्पलःशाल्मलिस्तथा ॥ शिंशपामेषशृंगश्चतथाकीचकवेणवः ॥ ३ ॥एते द्रुमाणांराजानोलोकेस्मिन्नात्रसंशयः ॥ हिमवान्पारियात्रश्चसह्योविंध्यस्त्रिकूटवान् ॥ ४ ॥ श्वेतोनीलश्चभासश्चकोष्ठवांश्चैवपर्वतः ॥ गुरुस्कंधोमहेंद्रश्चमा ल्यवान्पर्वतस्तथा ॥ ५ ॥ एतेपर्वतराजानोगणानांमरुतस्तथा ॥ सूर्योग्रहाणामधिपोनक्षत्राणांचचंद्रमाः ॥ ६ ॥ यमःपितॄणामधिपःसरितामथसागरः ॥ अं भसांवरुणोराजामरुतामिंद्रउच्यते ॥ ७ ॥ अर्कोधिपतिरुष्णानांज्योतिषामिंदुरुच्यते ॥ अग्निर्भूतपतिर्नित्यंब्राह्मणानांबृहस्पतिः ॥ ८ ॥ ओषधीनांपतिःसोमो विष्णुर्बलवतांवरः ॥ त्वष्टाधिराजोरूपाणांपशूनामीश्वरःशिवः ॥ ९ ॥ दीक्षितानांतथायज्ञोदेवानांमघवातथा ॥ दिशामुदीचीविप्राणांसोमोराजाप्रतापवा न् ॥ १० ॥ कुबेरःसर्वरत्नानांदेवतानांपुरंदरः ॥ एषभूताधिपःसर्गःप्रजानांचप्रजापतिः ॥ ११ ॥ सर्वेषामेवभूतानामहंब्रह्ममयोमहान् ॥ भूतंपरतरंमत्तोविष्णो र्वापिनविद्यते ॥ १२ ॥ राजाधिराजःसर्वेषांविष्णुर्ब्रह्ममयोमहान् ॥ ईश्वरंत्वंविजानीध्वंकर्त्तारमकृतंहरिं ॥ १३ ॥ नरकिन्नरयक्षाणांगंधर्वोरगरक्षसां ॥ देवदा नवनागानांसर्वेषामीश्वरोहिसः ॥ १४ ॥ भगदेवानुयातानांसर्वासांवामलोचना ॥ माहेश्वरीमहादेवीप्रोच्यतेपार्वतीहिसा ॥ १५ ॥

श्वमे० नै० भा० भा० द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ ॥छ॥ ॥ अस्यैवानन्याधिपतेर्योगिनःईश्वरत्वसमर्थनार्थंविभूतीराह मनुष्याणामित्यादिनाब्राह्मणाधर्मसेतवइत्यंतेन मध्यमोगुणःरजोगुणप्रधानः ॥१॥२॥३॥४ ॥ ५ ॥६ ॥७ ॥८॥९॥१०॥११॥१२॥ ईश्वरत्वंऐश्वर्यंनरादीनांहरिरेवेत्यर्थः ॥१३॥१४॥ भगदेवाःकामुकास्तैरनुयातानामनुसृतानांस्त्रीणांसर्वासांमध्येमाहेश्वरीवामलोचनेतिसंबंधः ॥ १५ ॥

रतीनांप्रीतिसुखानां वसुमत्यःधनवत्यः धनलाभगर्वितंयत्प्रीतिसुखंतदेवमहदित्यर्थः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ एवंविद्वान्विश्वैश्वर्यंप्राप्नोतीत्युक्तं इदानींविद्वत्त्वप्राप्तिसाधनान्याह अहिंसेति ॥ २१ ॥ शब्दलक्षणमित्यादयोदृष्टांताः ॥ २२ ॥ भारतीपरकीयाविद्यास्वरव्यंजनसंस्कारवतीशब्देनैवलक्ष्यते ॥२३ ॥ विधेयमाह मनसइति इदंकर्त्तव्यंनवेत्यादिर्विचारश्चिंतातयामनोनामकंतत्त्वंलक्ष्यते चिंतापिबुद्ध्यापरीक्ष्यते व्यवस्यतिनिश्चिनोति ॥ २४ ॥ एतदेवाह बुद्धिर्हीति व्यवसायेनइदमित्थमेवेतिनिश्चयेन मनसश्चित्तस्य ध्यानंलोकतःशास्त्रतोवानुभूतस्यविषयस्यपुनःपुनरुद्बोधकेसत्यसतिवा

उमांदेवींविजानीध्वंनारीणामुत्तमांशुभां ॥ रतीनांवसुमत्यस्तुस्त्रीणामप्सरसस्तथा ॥ १६ ॥ धर्मकामाश्चराजानोब्राह्मणाधर्मसेतवः ॥ तस्माद्राजाद्विजातीनांप्रयतेतस्मरक्षणे ॥ १७॥ राज्ञांहिविषयेयेषामवसीदंतिसाधवः ॥ हीनास्तेस्वगुणैःसर्वैःप्रेत्यचोन्मार्गगामिनः ॥ १८ ॥ राज्ञांहिविषयेयेषांसाधवःपरिरक्षिताः ॥ तेस्मिँल्लोकेप्रमोदंतेसुखंप्रेत्यचभुंजते ॥ १९ ॥ प्राप्नुवंतिमहात्मानइतिवित्तद्विजर्षभाः ॥ अतऊर्ध्वंप्रवक्ष्यामिनियतंधर्मलक्षणं ॥ २०॥ अहिंसापरमोधर्मोहिंसाचाधर्मलक्षणा ॥ प्रकाशलक्षणादेवामनुष्याःकर्मलक्षणाः ॥ २१ ॥ शब्दलक्षणमाकाशंवायुस्तुस्पर्शलक्षणः ॥ ज्योतिषांलक्षणंरूपमापश्चरसलक्षणाः ॥ २२ ॥ धारिणीसर्वभूतानांपृथिवीगंधलक्षणा ॥ स्वरव्यंजनसंस्काराभारतीशब्दलक्षणा ॥ २३ ॥ मनसोलक्षणंचिंताचिंतोक्ताबुद्धिलक्षणा ॥ मनसाचिंतितानर्थान्बुद्ध्याचेहव्यवस्यति ॥ २४॥ बुद्धिर्हिव्यवसायेनलक्ष्यतेनात्रसंशयः ॥ लक्षणंमनसोध्यानमव्यक्तंसाधुलक्षणं ॥ २५॥ प्रवृत्तिलक्षणोयोगोज्ञानंसंन्यासलक्षणं ॥ तस्माज्ज्ञानंपुरस्कृत्यसंन्यसेदिहबुद्धिमान् ॥ २६ ॥ संन्यासीज्ञानसंयुक्तःप्राप्नोतिपरमांगतिं ॥ अतीतोद्वंद्वमभ्येतितमोमृत्युजरातिगः ॥ २७ ॥ धर्मलक्षणसंयुक्तमुक्तंवोविधिवन्मया ॥ गुणानांग्रहणंसम्यग्वक्ष्याम्यहमतःपरं ॥ २८ ॥ पार्थिवोयस्तुगंधोवैघ्राणेनहिसगृह्यते ॥ घ्राणस्थश्चतथावायुर्गंधज्ञानेविधीयते ॥ २९ ॥ अपांधातूरसोनित्यंजिह्वयासतुगृह्यते ॥ जिह्वास्थश्चतथासोमोरसज्ञानेविधीयते ॥ ३० ॥ ज्योतिषश्चगुणोरूपंचक्षुषातच्चगृह्यते ॥ चक्षुःस्थश्चसदादित्योरूपज्ञानेविधीयते ॥ ३१ ॥ वायव्यस्तुसदास्पर्शस्त्वचाप्रज्ञायतेचसः ॥ त्वक्स्थश्चैवसदावायुःस्पर्शनेसविधीयते ॥ ३२ ॥

यत्स्फुरणंतच्चित्तस्यलक्षणं एवंमनोबुद्धिचित्तानांव्यक्तानिलक्षणान्युक्तानि साध्नोतीतिसाधुःपुरुषस्तस्यलक्षणमव्यक्तंनकेनचिदसौव्यज्यतेऽपितुस्वयंप्रकाशइत्यर्थः ॥ २५ ॥ एवंमनआदिभ्योविवेचितस्यपुरुषस्याधिगमोपायमाहकर्मनिंदापूर्वकं प्रवृत्तीति योगःकर्माणि ॥ २६ ॥ द्वंद्वंमानापमानादि अतीतोतिक्रांतः ॥ २७ ॥ गुणानांभूतेंद्रियादीनांधर्मस्वरूपंलक्षणानिसंयुक्तंसंयोगाश्चतेषांसमाहारोधर्मलक्षणसंयुक्तं धर्मःसुषिरत्वादिकं लक्षणंशब्दादिकं संयुक्तमन्योन्यव्यतिषक्तत्वं इदानींतेषांग्रहणंकयादेवतयानुगृहीतेनकेनकरणेनकोवागुणोगृह्यतेइतिवक्ष्यते ॥ २८ ॥ पार्थिवइति विधीयतेअनुग्रहंकार्यते ॥ २९ ॥ धातुःसारःरसरूपः ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ मनसइति यथातेजोगुणोरूपंस्वाश्रयसहितंसूर्यानुगृहीतेनचक्षुषागृह्यतेएवंमनोगुणश्चिंतास्वाश्रयसहिताचेतनाधातुनाजीवेनानुगृहीतयाप्रज्ञयाप्रकृष्टज्ञस्याधीवृत्तिविशेषणगृह्यते मनोज्ञानेइतिगुणगुणिनोर्मनश्चित्तयोरभेदाभिप्रायेणोक्तं ॥ ३४ ॥ एवंबुद्धिरध्यवसायेनस्वरूपेणगृह्यते एवंमहान्ज्ञानेनशुद्धसत्वरूपेणस्वरूपेणैवगृह्यतेनतुकरणांतरेणइंद्रियवत् तत्रहेतुः निश्चित्यग्रहणादिति यथारूपदर्शनेनकार्येणचक्षुरिंद्रियमस्तीतिज्ञायतेनतुगृह्यतेऽतींद्रियत्वात् एवंबुद्धिमहांतौइदमित्थमेवेतिअस्मीतिचैवंरूपेणनिश्चयेनलिंगेनैवतयोःस्वरूपंव्यक्तंवस्तुतस्त्वव्यक्तमेवइंद्रियत्ववदतींद्रियत्वात् ॥ ३५ ॥ एवंबुद्धेश्चक्षुर्वदतींद्रियत्वंसूर्यवत्स्वप्रकाशत्वंचोक्तंयस्तुतांगृह्णातितमाह अलिंगेति लिंगद्वारायग्रहणंबुद्ध्यादेरुक्तंक्षेत्रज्ञस्यतुनतथास्वयंज्योतिष्ट्वादित्यर्थः ज्ञानलक्षणउपलब्धिमात्रस्वरूपःनतूपलब्धिर्लिंगःअलिंगत्वात् ॥ ३६ ॥ क्षेत्रज्ञपदमपिक्षेत्रोपलब्धिमात्रवाचिनतुतदुपलब्धृवाचीत्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तमुद्दिष्टमुपक्रांतंक्षेत्रं तथागुणानांकार्यरूपाणामुत्पत्तिप्रलयंच प्रभवाप्ययमितिसमाहारः अहंसा

आकाशस्यगुणोह्येषश्रोत्रेणचसगृह्यते॥ श्रोत्रस्थाश्चदिशःसर्वाःशब्दज्ञानेप्रकीर्त्तिताः॥ ३३॥ मनसश्चगुणश्चिताप्रज्ञयासतुगृह्यते॥ हृदिस्थश्चेतनोधातुर्मनोज्ञानेविधीयते॥ ३४॥ बुद्धिरध्यवसायेनज्ञानेनचमहांस्तथा॥ निश्चित्यग्रहणाद्व्यक्तमव्यक्तंनात्रसंशयः॥ ३५॥ अलिंगग्रहणोनित्यःक्षेत्रज्ञोनिर्गुणात्मकः तस्मादलिंगःक्षेत्रज्ञःकेवलंज्ञानलक्षणः॥ ३६॥ अव्यक्तंक्षेत्रमुद्दिष्टंगुणानांप्रभवाप्ययं॥ सदापश्याम्यहंलीनोविजानामिशृणोमिच॥ ३७॥ पुरुषस्तद्विजानीतेतस्मात्क्षेत्रज्ञउच्यते॥ गुणवृत्तंतथावृत्तंक्षेत्रज्ञःपरिपश्यति॥ ३८॥ आदिमध्यावसानांतंसृज्यमानमचेतनं॥ नगुणाविदुरात्मानंसृज्यमानाःपुनःपुनः॥ ३९॥ नसत्यंविंदतेकश्चित्क्षेत्रज्ञस्त्वेवविंदति॥ गुणानांगुणभूतानांयत्परंपरमंमहत्॥ ४०॥ तस्माद्गुणांश्चसत्वंचपरित्यज्येहधर्मवित्॥ क्षीणदोषोगुणातीतःक्षेत्रज्ञंप्रविशत्यथ॥ ४१॥ निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वाहाकारएवच॥ अचलश्चानिकेतश्चक्षेत्रज्ञःसपरोविभुः॥ ४२॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४३॥

क्षीलीनःस्वाध्यस्तेनकर्त्राच्छादितत्वादग्राह्यः क्षेत्रंलिंगस्थमितिपाठेक्षेत्रंलिंगेस्थूलसूक्ष्मशरीरेस्थितंगुणानांसत्वादीनामुत्पत्त्यादिनाज्ञेयमव्यक्तंलीनमप्यहंपश्यामि ॥ ३७ ॥ गुणवृत्तंप्रकाशप्रवृत्तिमोहादि ॥ ३८ ॥ तदेवआदिमध्यावसानांतमुत्पत्त्यादिनाबद्धं अंतशब्दोबद्धत्ववाची अतिअदिबंधनेइत्यस्यरूपं सृज्यमानंचगुणवृत्तमेव सृज्यमानाइति परिणामिनःकूटस्थंनपश्यंत्यपितुकूटस्थएवतान्प्रकाशयतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ सत्यमात्मानं गुणभूतानांभोग्यानां पंचम्यर्थेषष्ठी तेभ्योयत्परंसत्यमितिसंबंधः ॥ ४० ॥ गुणान्दृश्यान् सत्वंबुद्धिदर्शनेकरणभूतांपरित्यज्यक्षेत्रज्ञंपरमात्मानंविशति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥
॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

क्षेत्रज्ञप्रवेशरूपस्यमोक्षस्यनित्यत्वंस्वरूपमात्रत्वंचवक्तुंयज्जन्मादिमत्तदनित्यंकर्मप्राप्यंचेतितत्सर्वमनुक्रामति यदादीति आदिमध्यपर्यंतंजन्मादिमत् ग्रहणेउपायोस्यस्यतत्ग्रहणोपायंकर्मसाध्यं तत्सर्वंव क्ष्यामि ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अग्निर्जाठररूपी भूतानांजरायुजांडजानां ऊष्मरूपीप्रस्वेदद्दष्टिहेतुतयास्वेदजोद्भिज्जानां ॥ ५ ॥ सिंहावलोकनेनसावित्रींव्याचष्टेउपासनार्थं नियतंजप्यंब्राह्मणक्षत्रियादि

॥ब्रह्मोवाच॥ ॥यदादिमध्यपर्यंतंग्रहणोपायमेवच॥ नामलक्षणसंयुक्तंसर्वंवक्ष्यामितत्त्वतः॥ १ ॥ अहःपूर्वंततोरात्रिर्मासाःशुक्लादयःस्मृताः॥ श्रवणादीनि ऋक्षाणिऋतवःशिशिरादयः॥ २॥ भूमिरादिस्तुगंधानांरसानामापएवच॥ रूपाणांज्योतिरादित्यःस्पर्शानांवायुरुच्यते॥ ३॥ शब्दस्यादिस्तथाकाशमेषभूतकृ तोगुणः॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिभूतानामादिमुत्तमं॥ ४ ॥ आदित्योज्योतिषामादिरग्निर्भूतादिरुच्यते॥ सावित्रीसर्वविद्यानांदेवतानांप्रजापतिः ॥ ५॥ ओंकारः सर्ववेदानांवचसांप्राणएवच॥ यदस्मिन्नियतंलोकेसर्वंसावित्रिरुच्यते॥६॥ गायत्रीच्छंदसामादिःप्रजानांसर्गउच्यते॥ गावश्चतुष्पदामादिर्मनुष्याणांद्विजा तयः॥ ७॥ श्येनःपतत्रिणामादिर्यज्ञानांहुतमुत्तमं॥ सरीसृपाणांसर्वेषांज्येष्ठःसर्पोद्विजोत्तमाः॥ ८ ॥ कृतमादिर्युगानांचसर्वेषांनात्रसंशयः ॥ हिरण्यंसर्वरत्ना नामोषधीनांयवास्तथा॥९॥ सर्वेषांभक्ष्यभोज्यानामन्नंपरममुच्यते॥ द्रवाणांचैवसर्वेषांपेयानामापउत्तमाः॥ १०॥स्थावराणांतुभूतानांसर्वेषामविशेषतः॥ ब्रह्मक्षेत्रंसदापुण्यंप्लक्षःप्रथमतःस्मृतः॥ ११ ॥ अहंप्रजापतीनांचसर्वेषांनात्रसंशयः ॥ ममविष्णुरचिंत्यात्मास्वयंभूरितिसस्मृतः ॥ १२॥ पर्वतानांमहामेरुः र्वेषामग्रजःस्मृतः॥ दिशांचप्रदिशांचोर्ध्वंदिक्पूर्वाप्रथमातथा॥ १३॥ तथात्रिपथगागंगानदीनामग्रजास्मृता॥ तथासरोदपानानांसर्वेषांसागरोग्रजः॥ १४॥ देवदानवभूतानांपिशाचोरगरक्षसां॥ नरकिन्नरयक्षाणांसर्वेषामीश्वरःप्रभुः॥ १५॥ आदिर्विश्वस्यजगतोविष्णुर्ब्रह्ममयोमहान् ॥ भूतंपरतरंयस्मात्त्रैलोक्ये नेहविद्यते॥ १६॥ आश्रमाणांचसर्वेषांगार्हस्थ्यंनात्रसंशयः॥ लोकानामादिरव्यक्तंसर्वस्यांतस्तदेवच ॥ १७॥ अहान्यस्तमयांतानिउदयांताचशर्वरी ॥ सु खस्यांतंसदादुःखंदुःखस्यांतंसदासुखं॥ १८॥ सर्वेक्षयांतानिचयाःपतनांताःसमुच्छ्रयाः॥ संयोगाश्चवियोगांतामरणांतंचजीवितं॥ १९॥ सर्वंकृतंविनाशां तंजातस्यमरणंध्रुवं॥ अशाश्वतंहिलोकेस्मिन्सदास्थावरजंगमं॥ २०॥ इष्टंदत्तंतपोधीतंव्रतानिनियमाश्चये॥ सर्वमेतद्विनाशांतंज्ञानस्यांतोनविद्यते ॥ २१॥

ग्लेच्छांतानांतत्सर्वंसावित्रीपदवाच्यं ॥ ६ ॥ सर्गःसृष्ट्यादिकालः ॥ ७ ॥ हुतमग्नौब्राह्मणेवादेवतोद्देशेनदत्तं सर्पोवासुकिः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ सरोदपानानांसरसांकूपादीनांच सं धिरार्षः ॥ १४ ॥ ईश्वरःरुद्रः ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

॥ २२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ॥ ६ ॥ ॥ अध्यायद्वयेनज्ञानोपायान्धर्मान्विवक्षुरज्ञानांकालचक्राधीनत्वंदर्शयति बुद्धीत्यादि ना अत्रनूतनत्वपुराणत्वादिवदतीतत्वानागतत्वादिरपिद्रव्यस्यैवधर्मइत्यतीतानागतादिव्यवहारहेतुर्द्रव्यमेवनतुकालोनामषष्ठःपदार्थस्तदर्थमेष्टव्यइतिमन्वानोदेहरूपंद्रव्यमेवकालचक्रत्वेनवर्णयति बुद्धिसा रमित्यादिविशेषणयुक्तंकालचक्रंप्रवर्त्ततइतिनवमेनान्वयः बुद्धिरेवसारउपादेयांशोयस्मिन् मनस्तंभंमनसास्तंभेनेवधृतं महाभूतपरिस्कंधंपंचभूतसमूहात्मकं स्कंधःस्यान्नृपतौवंशेसांपरायसमूहयोरितिमेदि नी निवेशपरिवेशनंस्थ्येवयत्रनेमिवदावरणभूता ॥ १ ॥ संभवउत्पत्तिस्थानं देशकालाभ्यांविचरतितथा श्रमःखेदःव्यायामस्तद्धेतुर्गमनादिः ॥ २ ॥ परिक्षेपश्चालकः परिमंडलंपरिवेषः अंतसंश्लेषःसं धिः अवकीलकाःअंतःप्रविष्टाःशंकवः ॥ ३ ॥ छायातपौमेघसंतापौविलेखावुत्खातारौयत्रतत्छायातपविलेखं निमेषमात्रेणउन्मेषमात्रेणचविह्वलंव्याकुलंघोरंबीभत्सं मोहजलंअश्रु शोकव्याप्तमित्य

तस्माज्ज्ञानेनशुद्धेनप्रशांतात्माजितेंद्रियः॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेसर्वपाप्मभिः॥ २२॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरु शिष्यसंवादेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४४॥ ॥ ६॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥बुद्धिसारंमनस्तंभमिंद्रियग्रामबंधनं॥ महाभूतपरिस्कंधंनिवेशपरिवेशनं॥ १॥ जराशोकसमाविष्टंव्याधिव्यसनसंभवं॥ देशकालविचारीदंश्रमव्यायामनिःस्वनं॥ २॥ अहोरात्रपरिक्षेपंशीतोष्णपरिमंडलं॥ सुखदुःखांतसंश्लेषंक्षुत्पिपा सावकीलकं॥ ३॥ छायातपविलेखंचनिमेषोन्मेषविह्वलं॥ घोरमोहजलाकीर्णवर्त्तमानमचेतनं॥ ४॥ मासार्धमासगणितंविषमंलोकसंचरं॥ तमोनियम पंकंचरजोवेगप्रवर्त्तकं॥ ५॥ महाहंकारदीप्तंचगुणसंजातवर्त्तनं॥ अरतिग्रहणानीकंशोकसंहारवर्त्तनं॥ ६॥ क्रियाकारणसंयुक्तंरागविस्तारमायतं॥ लोभे प्सापरिविक्षोभंविचित्राज्ञानसंभवं॥ ७॥ भयमोहपरीवारंभूतसंमोहकारकं॥ आनंदप्रीतिचारंचकामक्रोधपरिग्रहं॥ ८॥ महदादिविशेषांतमसक्तंप्रभवा व्ययं॥ मनोजवंमनःकांतंकालचक्रंप्रवर्त्तते॥ ९॥ एतद्द्वंद्वसमायुक्तंकालचक्रमचेतनं॥ विसृजेत्संक्षिपेच्चापिबोधयेत्सामरंजगत्॥ १०॥

र्थः वर्त्तमानंसदागति अचेतनंजडं ॥ ४ ॥ मासादिनाकालेनपरिमितं विषमंकदाचिन्मनुष्याकारंकदाचित्पश्वाकारंकदाचिदन्याकारमिति लोकेषुऊर्ध्वमध्याधोगतेषुसंचरःसंचरणंयस्य तमोनियमपंकं त मोगुणेनयोनियमःकर्मज्ञानयोर्निरोधःसएवपंकवन्मालिन्याख्यपापहेतुर्यस्मिन् रजोवेगप्रवर्त्तकंतमःसत्वसंमिश्रस्यरजसोवेगःविहितनिषिद्धकर्मसुप्रवर्त्तकोयत्र ॥ ५ ॥ अहंकारोदर्पः सत्वाहंकारेतिपाठेबु द्ध्यहंकाराभ्यांचेतितमित्यर्थः गुणैःसत्वादिभिःसंजातंवर्त्तनमवस्थानंयस्य पाठांतरेमंडलंसंघातः अरतयःइष्टालाभजाःपरितापाःतान्येवग्रहणानीकानिबंधपट्टिकासमूहोयत्र शोकःसंहारोमृत्युदुःखंता भ्यामेववर्त्तनंजीवनंयस्य ॥ ६ ॥ लोभःईप्सातृष्णातेएवपरिविक्षोभोनिम्नोन्नतदेशस्थानीयश्चक्रस्यास्फालनहेतुर्यत्र विचित्रंत्रिगुणात्मकत्वात्तच्चतदज्ञानंमायाततःसंभवउत्पत्तिर्यस्य ॥ ७ ॥ आनंदप्रीति चारंबाह्यसुखासक्त्याचरतीतितथा ॥ ८ ॥ विशेषाःस्थूलपिंडादयः असक्तंक्वचिदप्यक्षणमनिरुद्धं प्रभवतिसंसरत्यनेनतत्प्रभवंतच्चतदव्ययंचेति अव्ययंसंसारकारणमित्यर्थः ॥ ९ ॥ द्वंद्वानिमानापमानादी नितन्मयंदेहेंद्रियादिसंघातचक्रंरजस्तमःसत्वप्रधानंसत्सृष्टिसंहारतत्त्वज्ञानानांहेतुर्भवति ॥ १० ॥

प्रवृत्तिप्रवृत्तिहेतुं निवृत्तिनिवृत्तिहेतुं वेदविदित्वाहानोपादानकृन्नमुह्यति ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ आगमःविधिनिषेधशास्त्रं ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ गोचरःविषयोलक्षणमितियावत् ॥ १८ ॥ सं

कालचक्रप्रवृत्तिंचनिवृत्तिंचैवतत्त्वतः॥ यस्तुवेदनरोनित्यंनसभूतेषुमुह्यति॥ ११ ॥ विमुक्तःसर्वसंस्कारैःसर्वद्वंद्वविवर्जितः॥ विमुक्तःसर्वपापेभ्यःप्राप्नोतिपर मांगतिं॥ १२॥ गृहस्थोब्रह्मचारीचवानप्रस्थोथभिक्षुकः॥ चत्वारआश्रमाःप्रोक्ताःसर्वेगार्हस्थ्यमूलकाः॥१३॥ यःकश्चिदिहलोकेस्मिन्नागमःपरिकीर्त्तितः॥ तस्यांतगमनंश्रेयःकीर्त्तिरेषासनातनी॥ १४॥ संस्कारैःसंस्कृतःपूर्वंयथावच्चरितव्रतः॥ जातौगुणविशिष्टायांसमावर्त्तेततत्त्ववित्॥ १५॥ स्वदारनिरतोनित्यं शिष्टाचारोजितेंद्रियः॥ पंचभिश्चमहायज्ञैःश्रद्दधानोयजेदिह॥१६॥ देवतातिथिशिष्टाशीनिरतोवेदकर्मसु॥ इज्याप्रदानयुक्तश्चयथाशक्तियथासुखं॥ १७॥ नपाणिपादचपलोननेत्रचपलोमुनिः॥ नचवागंगचपलइतिशिष्टस्यगोचरः॥ १८॥ नित्यंयज्ञोपवीतीस्याच्छुक्लवासाःशुचिव्रतः॥ नियतोयमदानाभ्यांसदा शिष्टैश्चसंविशेत्॥ १९॥ जितशिश्नोदरोमैत्रःशिष्टाचारसमन्वितः॥ वैणवींधारयेद्यष्टिंसोदकंचकमंडलुं॥ २०॥ अधीत्याध्यापनंकुर्यात्तथायजनयाजने॥ दानंप्रतिग्रहंवापिषड्गुणांवृत्तिमाचरेत्॥ २१॥ त्रीणिकर्माणिजानीतब्राह्मणानांतुजीविका॥ याजनाध्यापनेचोभेशुद्धाच्चापिप्रतिग्रहः॥ २२॥ अथशेषाणि चान्यानित्रीणिकर्माणियानितु॥ दानमध्ययनंयज्ञोधर्मयुक्तानितानितु॥ २३॥ तेष्वप्रमादंकुर्वीतत्रिषुकर्मसुधर्मवित्॥ दांतोमैत्रःक्षमायुक्तःसर्वभूतसमोमु निः॥ २४॥ सर्वमेतद्यथाशक्तिविप्रोनिर्वर्त्तयन्शुचिः॥ एवंयुक्तोजयेत्स्वर्गंगृहस्थःसंशितव्रतः॥ २५॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीताप र्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४५॥ ॥ ७॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥एवमेतेनमार्गेणपूर्वोक्तेनयथाविधि॥ अधीतवान्यथाशक्तितथैवब्रह्म चर्यवान्॥१॥ स्वधर्मनिरतोविद्वान्सर्वेंद्रिययतोमुनिः॥ गुरोःप्रियहितेयुक्तःसत्यधर्मपरःशुचिः॥ २॥ गुरुणासमनुज्ञातोभुंजीतान्नमकुत्सयन्॥ हविष्यभैक्ष्यभु क्चापिस्थानासनविहारवान्॥ ३॥ द्विकालमग्निंजुह्वानःशुचिर्भूत्वासमाहितः॥ धारयीतसदादंडंबैल्वंपालाशमेववा॥४॥ क्षौमंकार्पासिकंचापिमृगाजिनम थापिवा॥ सर्वंकाषायरक्तंवावासोवापिद्विजस्यह॥५॥

विदइतिपाठेकुर्यादितिशेषः॥ १९॥ २०॥ पाठांतरेआप्लवनंव्रतसमाप्तिस्नानंसमावर्त्तनाख्यं वृत्तिवर्त्तनं ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ ॥ इत्याश्वमे०नै०भारतभा०पंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमेतेनमार्गेणेत्यादिरध्यायोनिगदव्याख्यातः॥ १॥ २॥ ३॥ ४॥ ५॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

मेखलाचभवेन्मौंजीजटीनित्योदकस्तथा ॥ यज्ञोपवीतीस्वाध्यायीअलुब्धोनियतव्रतः ॥ ६॥ पूताभिश्चतथैवाद्भिःसदादैवततर्पणं ॥ भावेननियतःकुर्वन्ब्रह्मचा
रीप्रशस्यते ॥ ७॥ एवंयुक्तोजयेल्लोकान्वानप्रस्थोजितेंद्रियः ॥ नसंसरतिजातीषुपरमंस्थानमाश्रितः ॥ ८ ॥ संस्कृतःसर्वसंस्कारैस्तथैवब्रह्मचर्यवान् ॥ ग्रामान्नि
ष्क्रम्यचारण्येमुनिःप्रव्रजितोवसेत् ॥ ९ ॥ चर्मवल्कलसंवासीसायंप्रातरुपस्पृशेत् ॥ अरण्यगोचरोनित्यंनग्रामंप्रविशेत्पुनः ॥ १० ॥ अर्चयन्नतिथीन्कालेदद्या
च्चापिप्रतिश्रयं ॥ फलपत्रावरैर्मूलैःश्यामाकेनचवर्त्तयन् ॥ ११ ॥ प्रवृत्तमुदकंवायुंसर्वंवानेयमाश्रयेत् ॥ प्राश्नीयादानुपूर्व्येणयथादीक्षमतंद्रितः ॥ १२ ॥ समू
लफलभिक्षाभिरर्चेदतिथिमागतं ॥ यद्भक्ष्यंस्यात्ततोदद्याद्भिक्षांनित्यमतंद्रितः ॥ १३ ॥ देवतातिथिपूर्वंचसदाप्राश्नीतवाग्यतः ॥ अस्पर्धितमनाश्चैवलघ्वाशी
देवताश्रयः ॥ १४ ॥ दांतोमैत्रःक्षमायुक्तःकेशान्श्मश्रुचधारयन् ॥ जुह्वान्स्वाध्यायशीलश्चसत्यधर्मपरायणः ॥ १५ ॥ शुचिदेहःसदादक्षोवननित्यःसमाहि
तः ॥ एवंयुक्तोजयेत्स्वर्गंवानप्रस्थोजितेंद्रियः ॥ १६ ॥ गृहस्थोब्रह्मचारीचवानप्रस्थोथवापुनः ॥ यइच्छेन्मोक्षमास्थातुमुत्तमांवृत्तिमाश्रयेत् ॥ १७ ॥ अभयंस
र्वभूतेभ्योदत्वानैष्कर्म्यमाचरेत् ॥ सर्वभूतसुखोमैत्रःसर्वेंद्रिययतोमुनिः ॥ १८ ॥ अयाचितमसंक्लृप्तमुपपन्नंयदृच्छया ॥ कृत्वाप्राह्णेचरेद्भैक्ष्यंविधूमेभुक्तवज्जने
॥ १९ ॥ वृत्तेशरावसंपातेभैक्ष्यंलिप्सेतमोक्षवित् ॥ लाभेनचनहृष्येतनालाभेविमनाभवेत् ॥ नचातिभिक्षांभिक्षेतकेवलंप्राणयात्रिकः ॥ २० ॥ यात्रार्थीका
लमाकांक्षंश्चरेद्भैक्ष्यंसमाहितः ॥ लाभंसाधारणंनेच्छेन्नभुंजीताभिपूजितः ॥ २१ ॥ अभिपूजितलाभाद्धिविजुगुप्सेतभिक्षुकः ॥ भुक्तान्यन्नानितिक्तानिकषा
यकटुकानिच ॥ २२ ॥ नास्वादयीतभुंजानोरसांश्चमधुरांस्तथा ॥ यात्रामात्रंचभुंजीतकेवलंप्राणधारणं ॥ २३ ॥ असंरोधेनभूतानांवृत्तिंलिप्सेतमोक्षवित् ॥
नचान्यमन्नंलिप्सेतभिक्षमाणःकथंचन ॥ २४ ॥ नसन्निकाशयेद्धर्मंविविक्तेचारजाश्चरेत् ॥ शून्यागारमरण्यंवावृक्षमूलंनदींतथा ॥ २५ ॥ प्रतिश्रयार्थंसेवेत
पार्वतींवापुनर्गुहां ॥ ग्रामैकरात्रिकोग्रीष्मेवर्षास्वेकत्रवावसेत् ॥ २६ ॥ अध्वासूर्येणनिर्दिष्टःकीटवच्चचरेन्महीं ॥ दयार्थंचैवभूतानांसमीक्ष्यपृथिवींचरेत् ॥ २७ ॥
संचयांश्चनकुर्वीतस्नेहवासंचवर्जयेत् ॥ पूताभिरद्भिर्नित्यंवैकार्यंकुर्वीतमोक्षवित् ॥ २८ ॥ उपस्पृशेदुद्धृताभिरद्भिश्चपुरुषःसदा ॥ अहिंसाब्रह्मचर्यंचसत्यमार्ज
वमेवच ॥ २९ ॥ अक्रोधश्चानसूयाचदमोनित्यमपैशुनं ॥ अष्टस्वेतेषुयुक्तःस्याद्व्रतेषुनियतेंद्रियः ॥ ३० ॥

अपापमशठंवृत्तमजिह्मंनित्यमाचरेत् ॥ जोषयेतसदाभोज्यंग्रासमागतमस्पृहः ॥ ३१ ॥ यात्रामात्रंचभुंजीतकेवलंप्राणयात्रिकं ॥ धर्मलब्धमथाश्नीयान्नकाममनुवर्त्तयेत् ॥ ३२ ॥ ग्रासादाच्छादनादन्यन्नगृह्णीयात्कथंचन ॥ यावदाहारयेत्तावत्प्रतिगृह्णीतनाधिकं ॥ ३३ ॥ परेभ्योनप्रतिग्राह्यंनचदेयंकदाचन ॥ दैन्यभावाच्चभूतानांसंविभज्यसदाबुधः ॥ ३४ ॥ नाददीतपरस्वानिनगृह्णीयादयाचितः ॥ नकिंचिद्विषयंभुक्त्वास्पृहयेत्तस्यवैपुनः ॥ ३५ ॥ मृदमापस्तथान्नानिपत्रपुष्पफलानिच ॥ असंवृतानिगृह्णीयात्प्रवृत्तानिचकार्यवान् ॥ ३६ ॥ नशिल्पजीविकांजीवेद्धिरण्यंनोतकामयेत् ॥ नद्वेष्टानोपदेष्टाचभवेच्चनिरुपस्कृतः ॥ ३७ ॥ श्रद्धापूतानिभुंजीतनिमित्तानिचवर्जयेत् ॥ सुधावृत्तिरसक्तश्चसर्वभूतैरसंविदं ॥ ३८ ॥ आशीर्युक्तानिसर्वाणिहिंसायुक्तानियानिच ॥ लोकसंग्रहधर्मंचनैवकुर्यान्नकारयेत् ॥ ३९ ॥ सर्वभावानतिक्रम्यलघुमात्रःपरिव्रजेत् ॥ समःसर्वेषुभूतेषुस्थावरेषुचरेषुच ॥ ४० ॥ परंनोद्वेजयेत्कंचिन्नचकस्यचिदुद्विजेत् ॥ विश्वास्यःसर्वभूतानामग्र्योमोक्षविदुच्यते ॥ ४१ ॥ अनागतंचनध्यायेन्नातीतमनुचिंतयेत् ॥ वर्त्तमानमुपेक्षेतकालाकांक्षीसमाहितः ॥ ४२ ॥ नचक्षुषानमनसानवाचादूषयेत्क्वचित् ॥ नप्रत्यक्षंपरोक्षंवाकिंचिद्दुष्टंसमाचरेत् ॥ ४३ ॥ इंद्रियाण्युपसंहृत्यकूर्मोंगानीवसर्वशः ॥ क्षीणेंद्रियमनोबुद्धिर्निरीहःसर्वतत्त्ववित् ॥ ४४ ॥ निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वाहाकारएवच ॥ निर्ममोनिरहंकारोनिर्योगक्षेमआत्मवान् ॥ ४५ ॥ निराशीर्निर्गुणःशांतोनिरासक्तोनिराश्रयः ॥ आत्मसंगीचतत्त्वज्ञोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ४६ ॥ अपादपाणिपृष्ठंतदशिरस्कमनूदरं ॥ प्रहीणगुणकर्माणंकेवलंविमलंस्थिरं ॥ ४७ ॥ अगंधमरसस्पर्शमरूपाशब्दमेवच ॥ अनुगम्यमनासक्तममांसमपिचैवयत् ॥ ४८ ॥ निश्चितमव्ययंदिव्यंगृहस्थमपिसर्वदा ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंयेपश्यंतिनतेमृताः ॥ ४९ ॥ नतत्रक्रमतेबुद्धिर्नैंद्रियाणिनदेवताः ॥ वेदायज्ञाश्चलोकाश्चनतपोनव्रतानिच ॥ ५० ॥ यत्रज्ञानवतांप्राप्तिरलिंगग्रहणास्मृता ॥ तस्मादलिंगधर्मज्ञोधर्मतत्त्वमुपाचरेत् ॥ ५१ ॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्विज्ञानचरितंचरेत् ॥ अमूढोमूढरूपेणचरेद्धर्ममदूषयन् ॥ ५२ ॥ यथैनमवमन्येरन्परेसततमेवहि ॥ तथावृत्तश्चरेच्छांतःसतांधर्मानकुत्सयन् ॥ ५३ ॥ यएवंवृत्तसंपन्नःसमुनिःश्रेष्ठउच्यते ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थाश्चमहाभूतानिपंचच ॥ ५४ ॥ मनोबुद्धिरहंकारमव्यक्तंपुरुषंतथा ॥ एतत्सर्वंप्रसंख्यायथावत्तत्त्वनिश्चयात् ॥ ५५ ॥ ततःस्वर्गमवाप्नोतिविमुक्तःसर्वबंधनैः ॥ एतावदंतवेलायांपरिसंख्यायतत्त्ववित् ॥ ५६ ॥

॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ संन्यासमित्यध्यायेपिमुच्यतेनात्रसंशयइत्यंतोग्रंथःपूर्वमेवगतार्थः ॥ १ ॥ २ ॥

ध्यायेदेकांतमास्थायमुच्यतेथनिराश्रयः ॥ निर्मुक्तःसर्वसंगेभ्योवायुराकाशगोयथा ॥ ५७ ॥ क्षीणकोशोनिरातंकस्तथेदंप्राप्नुयात्परं ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारते आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ संन्यासंतपइत्याहुर्वृद्धानिश्चितवादिनः ॥ ब्राह्मणाब्रह्मयोनिस्थाज्ञानंब्रह्मपरंविदुः ॥ १ ॥ अतिदूरात्मकंब्रह्मवेदविद्याव्यपाश्रयं ॥ निर्द्वंद्वंनिर्गुणंनित्यमचिंत्यगुणमुत्तमं ॥ २ ॥ ज्ञानेनतपसाचैवधीराःपश्यंतितत्परं ॥ निर्णिक्तमनसःपूताव्युत्क्रांतरजसोमलाः ॥ ३ ॥ तपसाक्षेममध्वानंगच्छंतिपरमेश्वरं ॥ संन्यासनिरतानित्यंयेचब्रह्मविदोजनाः ॥ ४ ॥ तपःप्रदीपइत्याहुराचारोधर्मसाधकः ॥ ज्ञानंवैपरमंविद्यात्संन्यासंतपउत्तमं ॥ ५ ॥ यस्तुवेदनिराधारंज्ञानंतत्त्वविनिश्चयात् ॥ सर्वभूतस्थमात्मानंससर्वगतिरिष्यते ॥ ६ ॥ योविद्वान्सहवासंचविवासंचैवपश्यति ॥ तथैवैकत्वनानात्वेसदुःखात्प्रतिमुच्यते ॥ ७ ॥ योनकामयतेकिंचिन्नकिंचिदवमन्यते ॥ इहलोकस्थएवैषब्रह्मभूयायकल्पते ॥ ८ ॥ प्रधानगुणतत्त्वज्ञःसर्वभूतप्रधानवित् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ९ ॥ निर्द्वंद्वोनिर्नमस्कारोनिःस्वधाकारएवच ॥ निर्गुणंनित्यमद्वंद्वंप्रशमेनैवगच्छति ॥ १० ॥ हित्वागुणमयंसर्वंकर्मजंतुःशुभाशुभं ॥ उभेसत्यानृतेहित्वामुच्यतेनात्रसंशयः ॥ ११ ॥ अव्यक्तयोनिप्रभवोबुद्धिस्कंधमयोमहान् ॥ महाहंकारविटपइंद्रियांकुरकोटरः ॥ १२ ॥ महाभूतविशालश्वविशेषयतिशाखिनः ॥ सदापत्रःसदापुष्पःशुभाशुभफलोदयः ॥ १३ ॥ आजीव्यःसर्वभूतानांब्रह्मवृक्षःसनातनः ॥ एनंछित्त्वाचभित्त्वाचतत्त्वज्ञानासिनाबुधः ॥ १४ ॥ हित्वासंगमयान्पाशान्मृत्युजन्मजरोदयान् ॥ निर्ममोनिरहंकारोमुच्यतेनात्रसंशयः ॥ १५ ॥ द्वाविमौपक्षिणौनित्यौसंक्षेपौचाप्यचेतनौ ॥ एताभ्यांतुपरोयोन्यश्चेतनावान्सउच्यते ॥ १६ ॥

॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ द्वाविमाविति पक्षिणौजीवेश्वरौ संक्षिप्येतेतयोस्तौसंक्षेपौतयोरुपाधीबुद्धिमायेतौअचेतनौ सखायावितिपाठेतुअचेतनौप्रतिबिंबत्वेनदृश्यौयस्तुताभ्यांप्रतिबिंबरूपाभ्यामन्यःबिंबस्थानीयःसचेतनामात्रशरीरोपिचेतनावानित्युच्यते साक्ष्यसंसर्गात्साक्षीतिवत् ॥ १६ ॥

अचेतनइति अचेतनइवाहंधीगम्योदृश्योजीवइतियावत् सत्वसंख्याविमुक्तः सत्वानिप्राणिनःसंख्यायंतेपृथक्त्वेनगण्यंतेयैस्तेदेहाद्युपाधयस्तैर्विमुक्तःसन्सत्त्वात्बुद्धेःपरंयद्वस्तुयच्चचेतयतेबुद्ध्यादीन्अचेतना नपिचैतन्ययुक्तान्कुरुतेसएवक्षेत्रज्ञसंज्ञोंतरात्मा कोसौसर्वसंख्यातबुद्धिःसर्वाःसंख्याताःबुद्धयोयेन सर्वासांबुद्धीनांसाक्षित्वेनसंख्यातापरिच्छेदकइत्यर्थः सएवगुणगुंफितःसन्सर्वैर्दोषैर्युज्यतेगुणातिगस्तुतैर्मु च्यतइति ॥ १७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥ ॥७॥ ॥ एवंससाधनांब्रह्मविद्यांसमाप्यशिष्यबुद्धिपरीक्षार्थंव्यामिश्रैर्वाक्यैस्तामेवानुव दति केचिदित्यादिना केचित्सप्रपंचंब्रह्मेतिवदंतोवृक्षंसंसारंब्रह्ममयंब्रह्मणोविकारमाहुः ब्रह्मैवजगदाकारेणपरिणमतेइति तदात्मानंस्वयमकुरुत सच्चत्यच्चाभवत् आत्मकृतेःपरिणामादित्यादिश्रुतयःस्मृत यश्च केचित्परंवस्तुअनामयंनिर्विकारं तत्रजगत्स्वप्नवत्कल्पितं सयदास्वपितितदैनंवाक्सर्वैर्नामभिःसहाप्येतिचक्षुःसर्वैरूपैःसहाप्येतिसयदाप्रतिबुध्येताथैतस्मादात्मनःसर्वेप्राणायथायतनंविप्रतिष्ठंतेप्राणे भ्योदेवादेवेभ्योलोकाइतिसुप्तिप्रबोधयोर्नामरूपात्मकस्यात्मन्येवलयोदयौश्रूयेते मायामात्रंतुकात्स्र्न्येनआत्मनिचैवंविचित्राश्चहीतिस्मर्यतेच एवंश्रौतंमतद्वयमुक्त्वासांख्यमतमाह मन्यंतइति ॥ १ ॥ तत्र

अचेतनःसत्वसंख्याविमुक्तःसत्वात्परंचेतयतेंतरात्मा॥ सक्षेत्रवित्सर्वसंख्यातबुद्धिर्गुणातिगोमुच्यतेसर्वपापैः॥ १७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्व णिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४७॥ ॥७॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ केचिद्ब्रह्ममयंवृक्षंकेचिद्ब्रह्मवनंमहत्॥ केचित्तुब्रह्मचाव्यक्तं केचित्परमनामयं॥ मन्यंतेसर्वमप्येतदव्यक्तप्रभवाव्ययं॥ १ ॥ उच्छ्वासमात्रमपिचेद्योंतकालेसमोभवेत्॥ आत्मानमुपसंगम्यसोमृतत्वायकल्पते ॥ २ ॥ नि मेषमात्रमपिचेत्संयम्यात्मानमात्मनि॥ गच्छत्यात्मप्रसादेनविदुषांप्राप्तिमव्ययां ॥ ३ ॥ प्राणायामैरथप्राणान्संयम्यसपुनःपुनः॥ दशद्वादशभिर्वापिचतुर्वि शात्परंततः॥ ४ ॥ एवंपूर्वंप्रसन्नात्मालभतेयद्यदिच्छति॥ अव्यक्तात्सत्वमुद्रिक्तममृतत्वायकल्पते॥५॥

प्रथमपक्षेउपासकानांआप्रायणादितिन्यायेनअंत्यप्रत्ययस्यावश्यकत्वमाह उच्छ्वासमात्रंतावन्मात्रकालं समोनिर्विशेषःसर्वोवा समशब्दस्यसर्वपर्यायत्वात् सइदंसर्वंभवतीतिश्रुतेश्च आत्मानंहार्दंब्रह्मसंग म्यउपास्यअमृतत्वायकल्पतेब्रह्मलोकप्राप्तिद्वारेत्यर्थः ॥ २ ॥ द्वितीयपक्षेअंतकालादन्यत्रापिक्षणिकनिर्विकल्पसाक्षात्कारान्मुच्यतइत्याह निमेषेति विदुषांप्राप्तिप्राप्यंकैवल्यं ॥ ३ ॥ तृतीयपक्षेपिमनोनि रोधेनमुच्यतइत्याह प्राणायामैरितिद्वाभ्यां प्राणाःइंद्रियाणिबुद्धिमनःसहितानिद्वादशतेआयम्यंतेनिगृह्यंतेयैस्तैःप्राणायामैःयमनियमादिभिः तेचयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधय स्तर्कवैराग्याभ्यांसहदशवामैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाभिःसहद्वादशवा यमाःपंचनियमाःपंचप्राणायामादयःषट्मैत्र्यादयश्चतस्रस्तर्कोवैराग्यंचेतिद्वाविंशतिर्वा संयम्यनिरोध्य पुनःपुनरितियावज्जीवमेवंकार्यं नतुसकृत्प्रयत्नेनात्रसिद्धिरस्तीतिदर्शितं चतुर्विंशात्अव्यक्तात्परमन्यंपंचविंशंपुरुषंलभते ॥ ४ ॥ यद्यदिच्छतितदपिलभतेयोगसामर्थ्यात् प्रसन्नात्माविशुद्धसत्वःयदातुअव्यक्तात्अव्यक्तंप्राप्यसत्वंसत्वगुणः उद्रिक्तंउत्कृष्टतरंभवतिपुरुषमात्राकारंभवतितदाऽमृतत्वायकल्पते पूर्णंशतसहस्रंचतिष्ठंत्यव्यक्तचिंतकाइत्यव्यक्तमात्रनिष्ठानांस्वर्गकालावधिस्मरणात् चतुर्विंशादव्यक्तात्परमितिवासंबंधः ॥ ५ ॥

धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यादीनांआत्मप्राप्तिसाधनानांसत्वोत्कर्षलभ्यत्वात्सत्वमेवस्तौतिसार्धेन सत्वादिति सत्वसंश्रयंतंपुरुषं अन्यथासत्वासंश्रयइतिगंतुंनशक्यमितियोजना ॥ ६ ॥ वृत्तंपरिपाकः ॥ ७ ॥ पुरुष
वत्स्वच्छत्वात्पुरुषोपकारित्वाच्चसत्वंपुरुषादभिन्नमितिमन्यंतेतार्किकाः अतएवतेआत्मनिसत्वधर्मान्कर्तृत्वादीन्वास्तवान्मन्यंतेइत्याह एतेनेतिद्वाभ्यां तत्रापिमन्यंतेप्रातीतिकंएकत्वंसांख्यादयःतार्किका
स्तुतदेववास्तवमित्याहुरितिविवेकः ॥ ८ ॥ एतद्दूषयति आहुरिति ॥ ९ ॥ सांख्यंप्रत्याह पृथगिति यदिसत्वंततःपुरुषात्पृथक्अन्यत्भूतंनित्यनिर्वृत्तंचस्यात्तर्हिमुक्तमप्यात्मानंनजह्यात् भूतत्वेतस्यनिरन्वय
नाशायोगात् तस्मादनिर्मोक्षप्रसक्तेःइदंमतमविचारितं एकत्वपक्षोपिप्रत्युक्तएव कर्तृत्वादेर्वास्तवत्वेधर्मिनाशमंतरेणानिवृत्तेर्नैरात्म्यमनिर्मोक्षोवाप्रसज्येतइतिभावः सिद्धांतमाह पृथग्भावश्चविज्ञेयःसहज
श्चापितत्त्वतः सत्वपुरुषयोःसमुद्रतरंगयोरिवशब्दतःप्रतीतिश्चपृथग्भावोस्ति सत्वंचसमुद्रेतरंगइवपुरुषेसहजं एवंचविलीनतरंगस्येवमुक्तसत्वस्यपुनरुत्पत्त्ययोगान्नानिर्मोक्षइतिकल्पितभेदेनसंसारयात्रानि

सत्वात्परतरंनान्यत्प्रशंसंतीहतद्विदः॥ अनुमानाद्विजानीमःपुरुषंसत्वसंश्रयं॥ नशक्यमन्यथागंतुंपुरुषंद्विजसत्तमाः॥ ६॥ क्षमाधृतिरहिंसाचसमतासत्यमा
र्जवं॥ ज्ञानंत्यागोथसंन्यासःसात्विकंवृत्तमिष्यते॥ ७॥ एतेनैवानुमानेनमन्यंतेवैमनीषिणः॥ सत्वंचपुरुषश्चैवतत्रनास्तिविचारणा॥ ८॥ आहुरेकेचविद्वां
सोयेज्ञानपरिनिष्ठिताः॥ क्षेत्रज्ञसत्वयोरैक्यमित्येतन्नोपपद्यते॥ ९॥ पृथग्भूतंततःसत्वमित्येतदविचारितं ॥ पृथग्भावश्चविज्ञेयःसहजश्चापितत्त्वतः॥ १०॥
तथैवैकत्वनानात्वमिष्यतेविदुषांनयः॥ मशकोदुंबरेचैक्यंपृथक्त्वमपिदृश्यते॥ ११॥ मत्स्योयथान्यःस्यादप्सुसंप्रयोगस्तथातयोः॥ संबंधस्तोयबिंदूनांपर्णे
कोकनदस्यच॥ १२॥ ॥गुरुरुवाच॥ ॥इत्युक्तवंतस्तेविप्रास्तदालोकपितामहं॥पुनःसंशयमापन्नाःपप्रच्छुर्मुनिसत्तमाः॥ १३॥ ॥इतिश्रीमहाभारते
आश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः॥ ४८॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥कोवास्विदिहधर्माणामनुष्ठेयत
मोमतः॥ व्याहतामिवपश्यामोधर्मस्यविविधांगतिं॥ १॥

र्वाहःअकल्पिताभेदेनमोक्षोपपत्तिरित्यर्थः ॥ १० ॥ एवमपिसत्वपुरुषयोरेकजात्यापत्तेर्जडाजडविभागोनस्यादित्याशंक्याह तथैवेति नयःयुक्तिः तपइतिपाठेआलोचनपूर्वकोनिश्चयः यथाउदुंबरफलो
देरवाह्यस्यान्यस्यप्रवेशायोगात्तदवयवमशकदेहस्ततोविजातीयःसन्नाविर्भवति एवंचिद्विलासएवसत्वंततःपृथग्भूयजडत्वेनाविर्भवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ सत्वपुरुषयोःसंबंधेदृष्टांतः पर्णेइति असंगत्वात्पुरुषःस
त्वधर्मैर्नलिप्यते तत्रलेपप्रतीतिस्त्वाध्यासिकीतिभावः ॥ १२ ॥ उक्तंविद्यतेयेषुतेउक्तवंतः उक्तमर्थंसम्यगवधृतवंतइत्यर्थः सहजस्यापिसत्वस्यपुरुषासंसर्गित्वंदुर्घटंब्रह्मणश्चवचनंनमिथ्येतितर्कश्रद्धाभ्यामु
भयतोनिरुद्धत्वात्संशयमापन्नाः ॥ १३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ एवंसंदिहानाःप्रथमंवेदशास्त्रेषुम
तभेदंदर्शयंति कोवेति निवृत्तिधर्मोवाप्रवृत्तिधर्मोवाऽनुष्ठेयः नकर्मणेति कुर्वन्नेवेहकर्माणीत्युभयविधश्रुतिदर्शनान्मुह्यामहेइतिभावः ॥ १ ॥

ऊर्ध्वंदेहात्देहनाशादूर्ध्वमपिआत्मास्तीत्येकेवदंतीतिसंबंधः नैतदिति लोकायताःसर्वंसंशयितमितिस्याद्वादिनःसप्तभंगीनयज्ञाः निःसंशयमिति प्रातिस्विकंसर्वेतैर्थिकाः ॥ २ ॥ अनित्यंसर्वंसृष्टिप्रलययुक्त मितितार्किकादयः नित्यंप्रवाहनित्यमितिमीमांसकाः नास्तीतिशून्यवादिनः अस्तिपरंतुक्षणिकमितिसौगताः एकरूपंविज्ञानमेवद्विधाइदमर्थाकारमहमर्थाकारमितियोगाचाराः व्यामिश्रंभिन्नमभिन्नंचे त्युडुलोमाः ॥ ३ ॥ एकेब्रह्मज्ञाःशास्त्रज्ञाःतत्त्वदर्शिनोऽपरोक्षज्ञानवंतःब्राह्मणास्तुब्रह्मैवैकमस्तीतिमन्यंतेसगुणोपासकाः पृथक्असाधारणानिकर्माण्येवकारणानीत्यन्येमीमांसकाः बहुत्वमपिकारणानांप्रा हुःपरमाणुवादिनः ॥ ४ ॥ देशकालावितिज्योतिर्विदः एतत्दृश्यंसर्वंकालत्रयेपिनास्तिस्वप्नराज्यवच्चिद्विलासमात्रमितिवृद्धाः ॥ ५ ॥ अस्नानंनैष्ठिकब्रह्मचर्यं स्नानंगार्हस्थ्यं ॥ ६ ॥ ७ ॥ साधनंध्यानादि

ऊर्ध्वंदेहाद्वदंत्येकेनैतदस्तीतिचापरे ॥ केचित्संशयितंसर्वंनिःसंशयमथापरे ॥ २ ॥ अनित्यंनित्यमित्येकेनास्त्यस्तीत्यपिचापरे ॥ एकरूपंद्विधेत्येकेव्यामिश्रमिति चापरे ॥ ३ ॥ मन्यंतेब्राह्मणाएवब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिनः ॥ एकमेकेपृथक्चान्येबहुत्वमितिचापरे ॥ ४ ॥ देशकालावुभौकेचिन्नैतदस्तीतीचापरे ॥ जटाजिनधराश्चान्येमुं डाःकेचिदसंवृताः ॥ ५ ॥ अस्नानंकेचिदिच्छंतिस्नानमप्यपरेजनाः ॥ मन्यंतेब्राह्मणादेवाब्रह्मज्ञास्तत्त्वदर्शिनः ॥ ६ ॥ आहारंकेचिदिच्छंतिकेचिच्चानशनेरताः ॥ कर्मकेचित्प्रशंसंतिप्रशांतिंचापरेजनाः ॥ ७ ॥ केचिन्मोक्षंप्रशंसंतिकेचिद्भोगान्पृथग्विधान् ॥ धनानिकेचिदिच्छंतिनिर्धनत्वमथापरे ॥ उपास्यसाधनंत्वेकेनै तदस्तीतिचापरे ॥ ८ ॥ अहिंसानिरताश्चान्येकेचिद्धिंसापरायणाः ॥ पुण्येनयशसाचान्येनैतदस्तीतिचापरे ॥ ९ ॥ सद्भावनिरताश्चान्येकेचित्संशयितेस्थिताः ॥ दुःखादन्येसुखादन्येध्यानमित्यपरेजनाः ॥ १० ॥ यज्ञमित्यपरेविप्राःप्रदानमितिचापरे ॥ तपस्त्वन्येप्रशंसंतिस्वाध्यायमपरेजनाः ॥ ११ ॥ ज्ञानंसंन्यासमित्ये केस्वभावंभूतचिंतकाः ॥ सर्वमेकेप्रशंसंतिनसर्वमितिचापरे ॥ १२ ॥ एवंव्युत्थापितेधर्मेबहुधाविप्रबोधिते ॥ निश्चयंनाधिगच्छामःसंमूढाःसुरसत्तम ॥ १३ ॥ इदंश्रेयइदंश्रेयइत्येवंव्युत्थितोजनः ॥ योहियस्मिन्रतोधर्मेसतंपूजयतेसदा ॥ १४ ॥ तेननोऽविहिताप्रज्ञामनश्चबहुलीकृतं ॥ एतदाख्यातमिच्छामःश्रेयःकि मितिसत्तम ॥ १५ ॥ अतःपरंतुयद्गुह्यंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ सत्वक्षेत्रज्ञयोश्चापिसंबंधःकेनहेतुना ॥ १६ ॥

कमुपास्यकृत्वापिनैतदस्तीतिपश्चात्सर्वमपवदंति तथाचश्रुतिः ननिरोधोनचोत्पत्तिर्नबद्धोनचसाधकः नमुमुक्षुर्नवैमुक्तइत्येषापरमार्थतेति ॥ ८ ॥ पुण्येनपुण्यार्थमेवयतेतेत्यन्ये एतत्पुण्यंनास्त्येवेत्यन्येलो कायताः ॥ ९ ॥ संशयितेकृतमस्तिनवेतिसंदिग्धेपथि दुःखात्दुःखनिवृत्त्यर्थंसुखात्सुखप्राप्त्यर्थंध्यानंकर्त्तव्यं निष्काममेवेत्यपरे ॥ १० ॥ ११ ॥ ज्ञानंसंन्याससंन्यासैकप्राप्यं भूतचिंतकाःवस्तुतत्त्ववि चारकाःस्वभावंसाधनपौष्कल्यं साधनपौष्कल्यस्वाभाव्यादेवज्ञानमुत्पद्यतेआश्रमांतरेपिनसंन्यासमात्रेणेत्याहुः ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ अविहिताअशिक्षिता आख्यातंत्वयेतिशेषः ॥ १५ ॥ मुख्यंप्रष्ट व्यमाह अतःपरमिति ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ पृष्टेष्वेतेषुपक्षेषुयद्धेयमुपादेयंचतत्संक्षेपेणाह हंतवइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥
॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ विषयविषयिभावोघटचक्षुषोरिवनकेवलंप्रकाश्यप्रकाशकभावःअपितुभोज्यभोक्तृभावोप्यस्तीत्याह व्याख्यातमितिसार्धेन उदुंबरवत्सत्वंस्वात्मानंभोक्तारंचनवेत्तिभोक्तातुमश
कवदुभयंवेत्तीत्यर्थः योविजानातिसक्षेत्रज्ञइत्युत्तरेणान्वयः ॥ ९ ॥ सत्वपुरुषयोःसंबंधस्याध्यासिकत्वमाह नित्यमिति नित्यंसर्वदासत्वंद्वंद्वैःसुखदुःखादिपरिणामैर्युक्तंगुणात्मकत्वात्सुखदुःखमोहात्मकंसंह
तंचतद्विपरीतत्वात्निर्द्वंद्वःनित्यःनिष्कलोनिर्गुणश्चपुरुषःअतस्तयोर्विषमस्वभावत्वान्नजतुकाष्ठादिवत्संबंधोयुज्यते यथोक्तं निःसंगस्यससंगेनकूटस्थस्यविकारिणा आत्मनोऽनात्मनायोगोवास्तवोनोपपद्यत

एवमुक्तःसतैर्विप्रैर्भगवाँल्लोकभावनः॥ तेभ्यःशशंसधर्मात्मायाथातथ्येनबुद्धिमान्॥ १७॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेएकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ४९॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ हंतवःसंप्रवक्ष्यामियन्मांपृच्छथसत्तमाः॥ गुरुणाशिष्यमासाद्य यदुक्तंतन्निबोधत॥ १ ॥ समस्तमिहतच्छ्रुत्वासम्यगेवावधार्यतां॥ अहिंसासर्वभूतानामेतत्कृत्यतमंमतं॥ २ ॥ एतत्पदमनुद्विग्नंवरिष्ठंधर्मलक्षणं॥ ज्ञानंनिःश्रेयइत्याहुर्वृद्धानिश्चितदर्शिनः॥ ३ ॥ तस्माज्ज्ञानेनशुद्धेनमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः॥ हिंसापराश्चयेकेचिद्येचनास्तिकवृत्तयः॥ लोभमोहसमायुक्तास्तेवैनिरयगामिनः॥ ४ ॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिकुर्वतेयेत्वतंद्रिताः॥ तेस्मिन्लोकेप्रमोदंतेजायमानाःपुनःपुनः॥ ५॥ कुर्वतेयेतुकर्माणिश्रद्दधानाविपश्चितः॥ अनाशीर्योगसंयुक्तास्तेधीराःसाधुदर्शिनः॥६॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामिसत्वक्षेत्रज्ञयोर्यथा॥ संयोगोविप्रयोगश्चतन्निबोधतसत्तमाः॥७॥ विषयोविषयित्वंचसंबंधोयमिहोच्यते॥ विषयीपुरुषोनित्यंसत्वंचविषयःस्मृतः॥८॥ व्याख्यातंपूर्वकल्पेनमशकोदुंबरंयथा॥ भुज्यमानंनजानीतेनित्यंसत्वमचेतनं॥ यस्त्वेवंतंविजानीतेयोभुंक्तेयश्चभुज्यते॥ ९ ॥नित्यंद्वंद्वसमायुक्तंसत्वमाहुर्मनीषिणः॥ निर्द्वंद्वोनिष्कलोनित्यःक्षेत्रज्ञोनिर्गुणात्मकः ॥ १० ॥ समंसंज्ञानुगश्चैवससर्वत्रव्यवस्थितः॥ उपभुंक्तेसदासत्वमपःपुष्करपर्णवत्॥ ११ ॥ सर्वैरपिगुणैर्विद्वान्व्यतिषक्तोनलिप्यते॥ जलबिंदुर्यथालोलःपद्मिनीपत्रसंस्थितः॥ १२ ॥

इति ॥ १० ॥ कथंतर्हितयोर्विषयविषयिभावसंबंधउक्तइत्याह सममिति यथासर्वत्रस्वममायेंद्रजालरज्जूरगादावध्यस्तंअधिष्ठानेनसमंतुल्यंतदावरकमित्यर्थः अधिष्ठानंचाध्यस्तसंज्ञानुगतंतत्रस्वकीय
सत्तास्फूर्त्तिसमर्पकतयातदीयांसंज्ञामनुसरत्दृश्यतेतथासत्वंपुरुषेणसमंसत्वसंज्ञानुगतःपुरुषःउपभुंक्ते तत्रदृष्टांतःअपइति यथापुष्करपर्णमद्भिरसंसक्तमपिअपोभुंक्तेताभिस्तस्याप्यायनात् एवंसत्वेनावृतःपु
रुषःसत्वसमानत्वंगतःसत्वधर्मान्आत्मन्यभिमन्वानःसत्वंभुंक्ते तथाचैवंकूटस्थविकारिणोरपिपुंप्रकृत्योराध्यासिकःसंबंधउपपादितोभवति ॥ ११ ॥ प्रकारांतरेणदृष्टांतंविवृणोति सर्वैरिति ॥ १२ ॥

समत्वमुपपादयति एवमिति सर्पेणरज्जुरिवसत्वेनअसंयुक्तोपिपुरुषःसइतिनिश्चितमेव तथापिसत्वंपुरुषश्चउभयंमिलित्वाद्रव्यमात्रंसत्वमात्रमभूत् यथारज्जुभुजंगौमिलित्वाभुजंगमात्रंभवतितद्वत् इतिनिश्च यःइदमेवतत्त्वंकल्पनांतरंतुभ्रांतिमात्रमितिभावः ॥ १३ ॥ इदमेवद्वयोःसत्वमात्रत्वमनुसृत्यसत्वमेवात्मेतिमन्यमानाबौद्धाःपुरुषमपलपंतितत्राह यथेति सत्वंपुरुषश्चेत्युभयंयथाद्रव्यमात्रमभूत्तथाद्रव्यंइद मर्थःकर्त्ताहमर्थःतयोःसंयोगोदर्शनंचेतिकृत्स्नात्रिपुट्यपिद्रव्यमभूदित्यर्थः कुतस्तर्हिद्रव्यात्पुरुषस्यपृथक्त्वमतआह प्रदीपेति यथादीपेनैवदीपमन्यंचजानंतिएवंसत्वस्यपरिणामविशेषेणविद्याख्येनसत्वंपुरु षंचपृथक्जानीयादित्यर्थः ॥ १४ ॥ द्रव्यंतैलं गुणोवर्त्तिः ॥ १५ ॥ दार्ष्टांतिकमाह व्यक्तइति यथातैलवर्त्तिभ्यामवष्टब्धोदीपआत्मानंभवनाकाशंचव्याप्नोतितदभावेतुस्वयमेवांतर्धीयतेनतुभवनाकाशः

एवमेवाप्यसंयुक्तःपुरुषःस्यान्नसंशयः॥ द्रव्यमात्रमभूत्सत्वंपुरुषस्येतिनिश्चयः ॥ १३॥ यथाद्रव्यंचकर्त्ताचसंयोगोप्यनयोस्तथा॥ यथाप्रदीपमादायकश्चि त्तमसिगच्छति॥ तथासत्वप्रदीपेनगच्छंतिपरमैषिणः॥१४॥ यावद्द्रव्यंगुणस्तावत्प्रदीपःसंप्रकाशते॥ क्षीणेद्रव्येगुणेज्योतिरंतर्धानायगच्छति॥१५॥ व्यक्तः सत्वगुणस्त्वेवंपुरुषोव्यक्तइष्यते॥ एतद्विप्राविजानीतहंतभूयोब्रवीमिवः॥१६॥ सहस्रेणापिदुर्मेधानबुद्धिमधिगच्छति॥ चतुर्थेनाप्यथांशेनबुद्धिमान्सुखमे धते॥ १७॥ एवंधर्मस्यविज्ञेयंसंसाधनमुपायतः॥ उपायज्ञोहिमेधावीसुखमत्यंतमश्नुते॥ १८॥ यथाध्वानमपाथेयःप्रपन्नोमनुजःक्वचित्॥ क्लेशेनयातिमह ताविनश्येदंतरापिच॥ १९॥ तथाकर्मसुविज्ञेयंफलंभवतिवानवा॥ पुरुषस्यात्मनिःश्रेयःशुभाशुभनिदर्शनं ॥ २० ॥ यथाचदीर्घमध्वानंपद्भ्यामेवप्रपद्यते॥ अदृष्टपूर्वंसहसातत्त्वदर्शनवर्जितः॥ २१ ॥ तमेवचयथाध्वानंरथेनेहाशुगामिना॥ गच्छत्यश्वप्रयुक्तेनतथाबुद्धिमतांगतिः ॥ २२॥ ऊर्ध्वंपर्वतमारुह्यनान्ववे क्षेतभूतलं॥ रथेनरथिनंपश्यक्लिश्यमानमचेतनं॥ २३॥ यावद्रथपथस्तावद्रथेनसतुगच्छति॥ क्षीणेरथपदेविद्वान्रथमुत्सृज्यगच्छति॥ २४॥ एवंगच्छतिमे धावीतत्त्वयोगविधानवित्॥ परिज्ञायगुणज्ञश्चउत्तरादुत्तरोत्तरं॥ २५॥ यथार्णवंमहाघोरमप्लवःसंप्रगाहते॥ बाहुभ्यामेवसंमोहाद्वधंवांछत्यसंशयं॥ २६॥ नावाचापियथाप्राज्ञोविभागज्ञःस्वरित्रया॥ अश्रांतःसलिलेगच्छेच्छीघ्रंसंतरतेह्रदं॥ २७॥

एवंकर्मावष्टब्धःसत्वगुणश्चरमवृत्तिरूपोऽभिव्यक्तःसन्स्वंचपुरुषंचपृथगवभासयति कर्मोपरमेतुस्वयमेवांतर्धीयतेपुरुषस्त्वव्यक्तःसमाधिसुषुप्तिसुखसाक्षीकेवलइष्यते ॥ १६ ॥ १७॥ १८ ॥ १९ ॥ कर्मसुज्ञानसाधनेषु आत्मनिचित्ते श्रेयोविषयेशुभाशुभदृष्टांतः पूर्णपुण्यपापेयःपूर्णयोगमाप्नोति अल्पपुण्यस्त्वंतराम्रियतेइतिभावः ॥२०॥ यथाचेति शास्त्ररथेनैवसंसाराध्वातिलंघनीयइतिभावः ॥२१॥ ॥ २२ ॥ ऊर्ध्वमिति परंपदमारुह्यशास्त्रमपित्याज्यमितिभावः ॥ २३ ॥ यावदिति चित्तशुद्धिपर्यंतंविधिशास्त्रैकैकर्यंततस्तुयोगतत्त्वंजानन्नुत्तरोत्तरंहंसंपरमहंसंवाश्रमंसम्यगवबुध्यगच्छेदित्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ २५ ॥ आचार्यरूपांनावंश्रयेदित्याहत्रिभिः यथेति ॥ २६ ॥ स्वरित्रयाशोभनान्यरित्राणिकेनिपातनानियस्यांतया ॥ २७ ॥

तीर्णइति समाहृतवन्निदिध्यासनार्थींगुरुमपित्यजेदितिभावः तावद्गुरुंसेवेतयावद्योगारूढोनभवतिरथमिवपर्वतारूढइतिपूर्वदृष्टांतंस्मारयति व्याख्यातमिति पदातिदृष्टांतोपिगुर्वभावेमार्गप्राप्तिरेवनभवती त्यत्रबोध्यः ॥ २८ ॥ स्नेहादिति नात्यंतंगुरावेवस्थेयंसतिध्यानयोग्यत्वेइतिभावः ॥ २९ ॥ नावमिति कर्माधिकारिणायोगोयोगाधिकारिणाचकर्मनानुष्ठातुंयुक्तमितिभावः ॥ ३० ॥ कर्मकृतंकर्मफलंचि त्रंनानाविधंविषयस्थंपृथक्पृथक् एकमेवकर्मगृहस्थस्यश्लाघ्यंपरिव्राजकस्यपातित्यहेतुः एवंव्यतिरेकोपिज्ञेयः विषयआश्रमस्तत्स्थं एतान्कर्तॄन् ॥ ३१ ॥ एवंज्ञानसाधनान्युक्त्वाज्ञेयमाह यदिति गं धिगंधवत् रस्यंरसवत् ॥ ३२ ॥ गुणःकार्यं महद्रूपंयत्प्रधानभूतंप्रधानकार्यंतस्यापिगुणोहंकारः ॥ ३३ ॥ महाभूतकृतोवियदादिरूपत्वेनकल्पितः तेषांगुणास्तुविषयाःशब्दादयएव ॥ ३४ ॥ बीजधर्मत्वं

तीर्णोगच्छेत्परंपारंनावमुत्सृज्यनिर्ममः ॥ व्याख्यातंपूर्वकल्पेनयथारथपदातिनोः ॥ २८ ॥ स्नेहात्संमोहमापन्नोनाविदाशोयथातथा ॥ ममत्वेनाभिभूतःसंस्तत्रैवपरिवर्त्तते ॥ २९ ॥ नावंनशक्यमारुह्यस्थलेविपरिवर्त्तितुं ॥ तथैवरथमारुह्यनाप्सुचर्याविधीयते ॥ ३० ॥ एवंकर्मकृतंचित्रंविषयस्थंपृथक्पृथक् ॥ यथाकर्मकृतंलोकेतथैतानुपपद्यते ॥ ३१ ॥ यन्नैवगंधिनोरस्यंनरूपस्पर्शशब्दवत् ॥ मन्यंतेमुनयोबुद्ध्यातत्प्रधानंप्रचक्षते ॥ ३२ ॥ तत्रप्रधानमव्यक्तमव्यक्तस्यगुणोमहान् ॥ महत्प्रधानभूतस्यगुणोहंकारएवच ॥ ३३ ॥ अहंकारात्तुसंभूतोमहाभूतकृतोगुणः ॥ पृथक्त्वेनहिभूतानांविषयावैगुणाःस्मृताः ॥ ३४ ॥ बीजधर्मंतथाव्यक्तंप्रसवात्मकमेवच ॥ बीजधर्मामहानात्माप्रसवश्चेतिनःश्रुतं ॥ ३५ ॥ बीजधर्मस्त्वहंकारःप्रसवश्चपुनःपुनः ॥ बीजप्रसवधर्माणिमहाभूतानिपंचवै ॥ ३६ ॥ बीजधर्मिणइत्याहुःप्रसवंचप्रकुर्वते ॥ विशेषाःपंचभूतानांतेषांचित्तंविशेषणं ॥ ३७ ॥ तत्रैकगुणमाकाशंद्विगुणोवायुरुच्यते ॥ त्रिगुणंज्योतिरित्याहुरापश्चापिचतुर्गुणाः ॥ ३८ ॥ पृथ्वीपंचगुणाज्ञेयाचरस्थावरसंकुला ॥ सर्वभूतकरीदेवीशुभाशुभनिदर्शिनी ॥ ३९ ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंरसोगंधश्चपंचमः ॥ एतेपंचगुणाभूमेर्विज्ञेयाद्विजसत्तमाः ॥ ४० ॥ पार्थिवश्चसदागंधोगंधश्चबहुधास्मृतः ॥ तस्यगंधस्यवक्ष्यामिविस्तरेणबहून्गुणान् ॥ ४१ ॥ इष्टश्चानिष्टगंधश्चमधुरोम्लःकटुस्तथा ॥ निर्हारीसंहतःस्निग्धोरूक्षोविशदएवच ॥ ४२ ॥

कारणत्वंप्रसवात्मकत्वंकार्यरूपत्वं जीवेतिपाठेपिजीवतोधान्यादेरेवधर्मोबीजत्वंनतुभर्जितधान्यादेरितिसएवार्थः यद्यपितेषांमतेऽव्यक्तस्यबीजत्वमेवास्तिनतुकार्यत्वंतथाप्यद्वैतश्रुतिविरोधात्तदुपेक्ष्यमिति भावः ॥ ३५ ॥ पुनःपुनरितिदृष्टिसृष्टिरुक्ता ॥ ३६ ॥ बीजधर्मिणइतितामेवोपपादयति विशेषाःशब्दादयःप्रसवंप्रकुर्वते भोगकालेकार्यरूपेणोपस्थिताअपिसंस्काररूपेणकालांतरेभोगंदातुंकारणात्मनाऽवतिष्ठंते अतएतेकारणरूपाश्चकार्यंसर्वदाकुर्वंति पूर्वेषांमृद्घटन्यायेनकार्यकारणभावोविशेषाणांतुबीजांकुरन्यायेनेतिभेदः तेषांविशेषाणामपिविशेषणंव्यावर्त्तकंचित्तमेव चित्तएवविशेषाःसर्वेसंतिनबहिरित्यर्थः ॥ ३७ ॥ तत्रैकगुणमित्यादिग्रंथोव्याख्यातोमोक्षधर्मेषुस्पष्टार्थश्च ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥

॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥
विशेषाःपंचभूतानामित्यत्रसूचितांसकलशास्त्ररहस्यभूतांदृष्टिसृष्टिंप्रपंचयति भूतानामित्यादिना नियमेसंहारेविसर्गेउत्पत्तौचभूतानांमनएवेश्वरंसमर्थंयथातथावक्ष्यतइतिशेषः भूतात्मास्थितिकालेपिम

एवंदशविधोज्ञेयःपार्थिवोगंधइत्युत ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंद्रवश्चापांगुणाःस्मृताः ॥ ४३ ॥ रसज्ञानंतुवक्ष्यामिरसस्तुबहुधास्मृतः ॥ मधुरोम्लःकटुस्तिक्तःकषायोलवणस्तथा ॥ ४४ ॥ एवंषड्विधविस्तारोरसोवारिमयःस्मृतः ॥ शब्दःस्पर्शस्तथारूपंत्रिगुणंज्योतिरुच्यते ॥ ४५ ॥ ज्योतिषश्चगुणोरूपंरूपंचबहुधास्मृतं ॥ शुक्लंकृष्णंतथारक्तंनीलंपीतारुणंतथा ॥ ४६ ॥ ह्रस्वंदीर्घंकृशंस्थूलंचतुरस्रंतुवृत्तवत् ॥ एवंद्वादशविस्तारंतेजसोरूपमुच्यते ॥ ४७ ॥ विज्ञेयंब्राह्मणैर्वृद्धैर्धर्मज्ञैःसत्यवादिभिः ॥ शब्दस्पर्शौचविज्ञेयौद्विगुणोवायुरुच्यते ॥ ४८ ॥ वायोश्चापिगुणःस्पर्शःस्पर्शश्चबहुधास्मृतः ॥ रूक्षःशीतस्तथैवोष्णःस्निग्धोविशदएवच ॥ ४९ ॥ कठिनश्चिक्कणःश्लक्ष्णःपिच्छिलोदारुणोमृदुः ॥ एवंद्वादशविस्तारोवायव्योगुणउच्यते ॥ ५० ॥ विधिवद्ब्राह्मणैःसिद्धैर्धर्मज्ञैस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ५१ ॥ तत्रैकगुणमाकाशंशब्दइत्येवचस्मृतः ॥ तस्यशब्दस्यवक्ष्यामिविस्तरेणबहून्गुणान् ॥ ५२ ॥ षड्जर्षभःसगांधारोमध्यमःपंचमस्तथा ॥ अतःपरंतुविज्ञेयोनिषादोधैवतस्तथा ॥ इष्टश्चानिष्टशब्दश्चसंहतःप्रविभागवान् ॥ ५३ ॥ एवंदशविधोज्ञेयःशब्दआकाशसंभवः ॥ आकाशमुत्तमंभूतमहंकारस्ततःपरः ॥ ५४ ॥ अहंकारात्पराबुद्धिर्बुद्धेरात्माततःपरः ॥ तस्मात्तुपरमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषःपरः ॥ ५५ ॥ परापरज्ञोभूतानांविधिज्ञःसर्वकर्मणां ॥ सर्वभूतात्मभूतात्मागच्छत्यात्मानमव्ययं ॥ ५६ ॥

॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ ७ ॥

॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ भूतानामथपंचानांयथैषामीश्वरंमनः ॥ नियमेचविसर्गेचभूतात्मामनएवच ॥ १ ॥ अधिष्ठातामनोनित्यंभूतानांमहतांतथा ॥ बुद्धिरैश्वर्यमाचष्टेक्षेत्रज्ञश्चसउच्यते ॥ २ ॥ इंद्रियाणिमनोयुंक्तेसदश्वानिवसारथिः ॥ इंद्रियाणिमनोबुद्धिःक्षेत्रज्ञेयुज्यतेसदा ॥ ३ ॥

नएवभूतानामात्मास्वरूपंकनकमिवकुंडलादेः ॥ १ ॥ अधिष्ठातानिमित्तकारणमपिकुलालादिस्थानीयंमनएव क्षेत्रज्ञोजीवोपिमनएव एवंमनसऐश्वर्यंबुद्धिर्विवेकजाप्रज्ञैवाचष्टे स्वप्रतीतियाह्यंमनसऐश्वर्यमित्यर्थः ॥ २ ॥ मनसऐश्वर्यंयोगैकगम्यमितितदधिगमार्थंयोगमाह इंद्रियाणीति मनःकर्तृ युंक्तेप्रयुंक्ते आत्मेंद्रियमनोयुक्तंभोक्तेतिश्रुतिंव्याचष्टे इंद्रियाणीति आत्मपदस्यप्रतिपदंबुद्धिपदं भोक्तेत्यस्यप्रतिपदंक्षेत्रज्ञइति ॥ ३ ॥

महांतइंद्रियाश्वास्तैःसमायुक्तं बुद्ध्यासारथिभूतयासंयमनंनिग्रहोयस्यतं रथंब्रह्ममयंकारणविकारभूतंशरीररथं भूतात्मादेहाभिमानी सर्वतःसुखलिप्सुर्धावति ॥ ४ ॥ अयमेवरथइंद्रियग्रामेणवशीकृते नसंयुक्तःसम्यक्समाहितः मनसाचसारथिनासंयुक्तः बुद्धिसंयमनःबुद्धिप्रतोदश्चेन्महान्भवति बहिर्मुखानींद्रियबुद्धिमनांसिआत्मनोजीवत्वमापादयंतिअंतर्मुखानित्वस्यब्रह्ममयत्वंआविष्कुर्वंतीत्यर्थः ॥ ५ ॥ एवंनिग्राह्यत्वेनयोवेत्तिवेद धीरोध्यानशीलः ॥ ६ ॥ अव्यक्ताद्यात्मकेब्रह्मवनेस्मिन्चेतनःसंचरतीत्याह अव्यक्तेतित्रिभिः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ अस्मिँल्लोकेआत्मलोके अग्रेनिमेषमात्रेणस्थावरादिकंबाह्यंसर्वंलीयते नेत्रनिमीलनमात्रेणभूतानिप्रलीयंते दृष्टिसृष्ट्यधिकारादित्यर्थः तदनंतरंभूतकृताःगुणाःशब्दादयोलीयंते नेत्रवत्श्रोत्रादीनामपिगुरूक्तयुक्त्यानिमीलनेकृतेसतीत्यर्थः गुणेभ्यःलीनेभ्यो

महदश्वसमायुक्तंबुद्धिसंयमनंरथं॥ समारुह्यसभूतात्मासमंतात्परिधावति॥ ४॥ इंद्रियग्रामसंयुक्तोमनःसारथिरेवच॥ बुद्धिसंयमनोनित्यंमहान्ब्रह्ममयोरथः॥ ५॥ एवंयोवेत्तिविद्वान्वैसदाब्रह्ममयंरथं॥ सधीरःसर्वभूतेषुनमोहमधिगच्छति॥ ६॥ अव्यक्तादिविशेषांतंसहस्थावरजंगमं॥ सूर्यचंद्रप्रभालोकंग्रहनक्षत्रमंडितं॥ ७॥ नदीपर्वतजालैश्चसर्वतःपरिभूषितं॥ विविधाभिस्तथाचाद्भिःसततंसमलंकृतं॥ ८ ॥ आजीवंसर्वभूतानांसर्वप्राणभृतांगतिः ॥ एतद्ब्रह्मवनंनित्यंतस्मिंश्चरतिक्षेत्रवित्॥ ९ ॥ लोकेस्मिन्यानिसत्वानित्रसानिस्थावराणिच ॥ तान्येवाग्रेप्रलीयंतेपश्चाद्भूतकृतागुणाः॥ गुणेभ्यःपंचभूतानिएषभूतसमुच्छ्रयः ॥ १० ॥ देवामनुष्यागंधर्वाःपिशाचासुरराक्षसाः॥ सर्वेस्वभावतःसृष्टानक्रियाभ्योनकारणात्॥ ११ ॥ एतेविश्वसृजोविप्राजायंतीहपुनःपुनः ॥ तेभ्यःप्रसूतास्तेष्वेवमहाभूतेषुपंचसु॥ प्रलीयंतेयथाकालमूर्मयःसागरेयथा॥ १२॥ विश्वसृग्भ्यस्तुभूतेभ्योमहाभूतास्तुसर्वशः॥ भूतेभ्यश्चापिपंचभ्योमुक्तोगच्छेत्परांगतिं॥ १३ ॥ प्रजापतिरिदंसर्वंमनसैवासृजत्प्रभुः॥ तथैवदेवानृषयस्तपसाप्रतिपेदिरे॥ १४ ॥ तपसश्चानुपूर्व्येणफलमूलाशिनस्तथा ॥ त्रैलोक्यंतपसासिद्धाःपश्यंतीहसमाहिताः॥ १५ ॥ औषधान्यगदादीनिनानाविद्याश्चसर्वशः॥ तपसैवप्रसिद्ध्यंतितपोमूलंहिसाधनं॥ १६॥

नंतरंपंचभूतानिसूक्ष्मदेहारंभकाणिप्रलीयंते स्थूलानांप्रत्याहारेणैवसंहृतत्वात् एषदेहद्वयरूपोभूतसमुच्छ्रयइतिपंचभूतानीत्यस्यव्याख्या भूतानांलयेतुनिर्विशेषचिन्मात्रेणैवरूपेणावतिष्ठतइत्यर्थः सार्द्धश्लोकः ॥ १० ॥ देवादयःस्वाप्नदेवादिवत्स्वभावतएवउत्पन्नाःनयज्ञादिनानापिब्रह्मादिनेत्याह देवाइति ॥ ११ ॥ विश्वसृजोमरीच्यादयोपिभौतिकत्वाद्भूतलयेलीयंतइत्याह एतइतिसार्धेन ॥ १२ ॥ विश्वसृग्भ्यःस्थूलभूतेभ्यःपरेमहाभूताःसूक्ष्मभूतानि तेभ्योपिपरांगतिंमुक्तोगच्छेत् पाठांतरेभूतानांयोविश्वसृक्विराट्सस्योपादानभूतानिमहाभूतानिप्रतिगच्छतीतिसएवार्थः ॥ १३ ॥ मनसश्चेंद्रियाणांचऐकाग्र्यंपरमंतपइत्युक्तलक्षणतपोबलेनसर्वंमनसैवसृज्यतइत्याह प्रजापतिरित्यादिना ॥ १४ ॥ तपसःसंकल्पस्य आनुपूर्व्येणक्रमेण समाधियुक्ताः ॥ १५ ॥ १६ ॥

दुरापंइंद्रपदादि दुराम्नायंवेदादि दुराधर्षंवज्र्यादि दुरन्वयंअसमाधेयंमहाप्रलयादि ॥ १७॥१८॥१९॥२०॥२१॥२२ ॥ सुखोपचयंलौकिकानांसुखानामुपचयोवृद्धिर्यस्मात्तंसुखोपचयंअखंडमानंदंएत स्यैवानंदस्यान्यानिभूतानिमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतिप्रसिद्धं ॥२३॥ उपागम्यपरावृत्यपूर्णंध्यानयोगमप्राप्ययेभ्रियंतेतेप्रकृतिलीनाभवंतीति ॥२४॥ समसंज्ञांगतःस्वयमव्यक्तत्वंप्राप्तइत्यर्थः ॥२५॥ यःकारण त्वंप्राप्तःसर्वंस्तृजतितमेवनिष्कलंक्षेत्रज्ञंईश्वरमितिविद्यात् ॥२६॥चित्तंसम्यग्ज्ञानं चितीसंज्ञानइत्यस्माद्भावेनिष्ठा चित्तान्मनसाहेतुनाउपागम्यप्राप्यसंयतःसततंआसीत ततश्चयच्चित्तस्तन्मयोभवति कीटक

यद्दुरापंदुराम्नायंदुराधर्षंदुरन्वयं॥ तत्सर्वंतपसासाध्यंतपोहिदुरतिक्रमं॥ १७ ॥ सुरापोब्रह्महास्तेयीभ्रूणहागुरुतल्पगः॥ तपसैवसुतप्तेनमुच्यतेकिल्बिषात्ततः ॥ १८ ॥ मनुष्याःपितरोदेवाःपशवोमृगपक्षिणः ॥ यानिचान्यानिभूतानित्रसानिस्थावराणिच ॥ १९ ॥ तपःपरायणानित्यंसिद्ध्यंतेतपसासदा॥ तथैवतपसा देवामहामायादिवंगताः॥ २० ॥ आशीर्युक्तानिकर्माणिकुर्वतेयेत्वतंद्रिताः॥ अहंकारसमायुक्तास्तेसकाशेप्रजापतेः ॥ २१ ॥ ध्यानयोगेनशुद्धेननिर्ममानिर हंकृताः॥ आप्नुवंतिमहात्मानोमहांतंलोकमुत्तमं॥ २२ ॥ ध्यानयोगमुपागम्यप्रसन्नमतयःसदा॥ सुखोपचयमव्यक्तंप्रविशंत्यात्मवित्तमाः॥ २३ ॥ ध्यानयो गादुपागम्यनिर्ममानिरहंकृताः॥अव्यक्तंप्रविशंतीहमहतांलोकमुत्तमं॥२४॥ अव्यक्तादेवसंभूतःसमसंज्ञांगतःपुनः॥ तमोरजोभ्यांनिर्मुक्तःसत्वमास्थायकेव लं॥ २५ ॥ निर्मुक्तःसर्वपापेभ्यःसर्वंस्तृजतिनिष्कलं॥ क्षेत्रज्ञइतितंविद्याद्यस्तंवेदसवेदवित्॥ २६ ॥ चित्तंचित्तादुपागम्यमुनिरासीतसंयतः॥ यच्चित्तंतन्मयोव श्यंगुह्यमेतत्सनातनं॥ २७॥ अव्यक्तादिविशेषांतमविद्यालक्षणंस्मृतं॥ निबोधततथाहीदंगुणैर्लक्षणमित्युत ॥ २८ ॥ द्व्यक्षरस्तुभवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरंब्रह्मशाश्वतं॥ ममेतिचभवेन्मृत्युर्नममेतिचशाश्वतं॥ २९ ॥ कर्मकेचित्प्रशंसंतिमंदबुद्धिरतानराः॥ येतुवृद्धामहात्मानोनप्रशंसंतिकर्मते ॥ ३० ॥ कर्मणाजायतेजंतुर्मूर्तिमा न्षोडशात्मकः॥ पुरुषंग्रसतेविद्यातद्ग्राह्यममृताशिनां॥ ३१ ॥ तस्मात्कर्मसुनिःस्नेहायेकेचित्पारदर्शिनः॥ विद्यामयोयंपुरुषोनतुकर्ममयःस्मृतः॥ ३२ ॥ यए वममृतंनित्यमग्राह्यंशश्वदक्षरं॥ वश्यात्मानमसंश्लिष्टंयोवेदनमृतोभवेत्॥ ३३ ॥ अपूर्वमकृतंनित्यंयएनमविचारिणं॥ यएवंविंदेदात्मानमग्राह्यममृताश नं॥ अग्राह्योमृतोभवतिसएभिःकारणैर्ध्रुवः॥ ३४ ॥

भृंगन्यायेनयद्रूपंभावयतितद्देवायंभवतीत्यर्थः (मनइतिपाठेयच्चित्तंतदेवईश्वरस्ताद्भाव्यंदातुंसमर्थइत्यर्थः) ॥२७॥ तत्रहानार्थमाहाव्यक्तादीति यत्किंचिन्मदीयत्वेनकल्पितंतत्सर्वमविद्याअतोनिष्कलमात्मानमेवध्यायेदित्यर्थः ॥२८॥२९॥३०॥ षोडशात्मकःपंचमहाभूतानिएकादशविकाराश्चतदात्मकःतमेवषो डशात्मकंपुरुषंविद्याग्रसते तदेवचग्राह्यंउपादेयं अमृतंदेवतादिशेषंअश्नंतितेऽमृताशिनस्तेषां आशिताशितमितिपाठेतृप्तानामपितृप्तिकरं ॥३१॥३२॥ शश्वदक्षरंसर्वदाअपचयहीनं वश्यात्माजितचित्तः असं श्लिष्टंअसंगं॥३३॥अपूर्वमानांतरानवगतं अकृतंअकृत्रिमं अविचारिणंकूटस्थं अपराजितमितिपाठांतरेस्पष्टोर्थः अमृताशनं ईश्वरग्रासस्तुरीयइतिश्रुतेःईश्वरस्यापिसंहर्त्तारं एभिर्वक्ष्यमाणैः सार्द्धः॥३४॥

चेतसःसंस्कारामैत्र्यादयस्तान्आयोज्यदृढान्कृत्वा आत्मानंचित्तमात्मनिहृदयपुंडरीकेसंयम्यनिरुध्य ॥ ३५ ॥ प्रसादेनैर्मल्ये प्रसादंशांतिं चित्तप्रसादस्यलक्षणंतु यथास्वप्नेदेहासंगेनावस्थानमस्तितथायदा योगयुक्त्याचित्तंबहिःसंज्ञाशून्यमंतःप्रचारिभवतितदेवप्रसादचिन्हं ॥ ३६ ॥ एषाप्रसादरूपागतिर्मार्गः प्रवर्त्ततेताःप्रवृत्तयःत्रैकालिकाःपदार्थास्तान्परिणामजान्अतीताननागतांश्चात्रपश्यंतियोगिनः ॥ ३७ ॥

आयोज्यसर्वसंस्कारान्संयम्यात्मानमात्मनि ॥ सतद्ब्रह्मशुभंवेत्तियस्माद्भूयोनविद्यते ॥ ३५ ॥ प्रसादेचैवसत्वस्यप्रसादंसमवाप्नुयात् ॥ लक्षणंहिप्रसादस्यय थास्यात्स्वप्नदर्शनं ॥ ३६ ॥ गतिरेषातुमुक्तानांयेज्ञानपरिनिष्ठिताः ॥ प्रवृत्तयश्चयाःसर्वाःपश्यंतिपरिणामजाः ॥ ३७ ॥ एषागतिर्विरक्तानामेषधर्मःसनातनः ॥ एषाज्ञानवतांप्राप्तिरेतद्वृत्तमनिंदितं ॥ ३८ ॥ समेनसर्वभूतेषुनिस्पृहेणनिराशिषा ॥ शक्यागतिरियंगंतुंसर्वत्रसमदर्शिना ॥ ३९ ॥ एतद्वःसर्वमाख्यातंमयावि प्रर्षिसत्तमाः ॥ एवमाचरतक्षिप्रंततःसिद्धिमवाप्स्यथ ॥ ४० ॥ ॥ गुरुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तास्तेतुमुनयोगुरुणाब्रह्मणातथा ॥ कृतवंतोमहात्मानस्ततोलोकमवा प्नुवन् ॥ ४१ ॥ त्वमप्येतन्महाभागमयोक्तंब्रह्मणोवचः ॥ सम्यगाचरशुद्धात्मंस्ततःसिद्धिमवाप्स्यसि ॥ ४२ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतदाशिष्योगु रुणाधर्ममुत्तमं ॥ चकारसर्वंकौंतेयततोमोक्षमवाप्तवान् ॥ ४३ ॥ कृतकृत्यश्चसतदाशिष्यःकुरुकुलोद्वह ॥ तत्पदंसमनुप्राप्तोयत्रगत्वानशोचति ॥ ४४ ॥ ॥ अ र्जुनउवाच ॥ ॥ कोन्वसौब्राह्मणःकृष्णकश्चशिष्योजनार्दन ॥ श्रोतव्यंचेन्मयैतद्वैतत्त्वमाचक्ष्वमेविभो ॥ ४५ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ अहंगुरुर्महाबाहोमनः शिष्यंचविद्धिमे ॥ त्वत्प्रीत्यागुह्यमेतच्चकथितंतेधनंजय ॥ ४६ ॥ मयिचेदस्तितेप्रीतिर्नित्यंकुरुकुलोद्वह ॥ अध्यात्ममेतच्छ्रुत्वात्वंसम्यगाचरसुव्रत ॥ ४७ ॥ तत स्त्वंसम्यगाचीर्णेधर्मेस्मिन्नरिकर्षण ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तोमोक्षंप्राप्स्यसिकेवलं ॥ ४८ ॥ पूर्वमप्येतदेवोक्तंयुद्धकालउपस्थिते ॥ मयातवमहाबाहोतस्मा दत्रमनःकुरु ॥ ४९ ॥ मयातुभरतश्रेष्ठचिरदृष्टःपिताप्रभुः ॥ तमहंद्रष्टुमिच्छामिसंमतेतवफाल्गुन ॥ ५० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तवचनंकृष्णंप्रत्युवा चधनंजयः ॥ गच्छावोनगरंकृष्णगजसाह्वयमद्यवै ॥ ५१ ॥ समेत्यतत्रराजानंधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ समनुज्ञाप्यराजानंस्वांपुरींयातुमर्हसि ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिगुरुशिष्यसंवादेएकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ गुरुशिष्यसंवादःसमाप्तः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ अहमिति अहंक्षेत्रज्ञोगुरुःमनोमदीयंमयाबोधनीयं एतेनआत्मनोगुरुरात्मैवेत्युक्तंभवति ॥ ४६ ॥ सम्यगाचरयमनियमादिनिष्ठोभव ॥ ४७ ॥ केवलमितिक्रममुक्तिव्यावृत्तिः ॥ ४८ ॥ प्रागुक्तंस्मारयतिअस्यचतस्यचएकवाक्यतांकारयितुं पूर्वमिति ॥ ४९ ॥ कथामनुसंधत्ते मयात्वित्यादिना ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ॥ इत्याश्वमे० नै० भारतभा० एकपंचाशत्तमोध्यायः ॥ ५१ ॥

ततइति रथइतिरथमितिचार्धद्वयेपिशेषः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ विश्वकर्मन्नित्यादिनास्वबोधमाविष्करोति ॥ ८ ॥ रतिःरमणंक्रीडामयीसर्गस्थित्यंतलीलारूपातुभ्यंतव रोदसीद्यावापृथि

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोभ्यनोदयत्कृष्णोयुज्यतामितिदारुकं ॥ मुहूर्त्तादिवचाचष्टयुक्तमित्येवदारुकः ॥ १ ॥ तथैवचानुयात्रादिचोदयामासपांडवः ॥ सज्जयध्वंप्रयास्यामोनगरंगजसाह्वयं ॥ २ ॥ इत्युक्ताःसैनिकास्तेतुसज्जीभूताविशांपते ॥ आचख्युःसज्जमित्येवंपार्थायामिततेजसे ॥ ३ ॥ ततस्तौरथमास्थायप्रयातौकृष्णपांडवौ ॥ विकुर्वाणौकथाश्चित्राःप्रीयमाणौविशांपते ॥ ४ ॥ रथस्थंतुमहातेजावासुदेवंधनंजयः ॥ पुनरेवाब्रवीद्वाक्यमिदंभरतसत्तम ॥ ५ ॥ त्वत्प्रसादाज्जयःप्राप्तोराज्ञावृष्णिकुलोद्वह ॥ निहताःशत्रवश्चापिप्राप्तंराज्यमकंटकं ॥ ६ ॥ नाथवंतश्चभवतापांडवामधुसूदन ॥ भवंतंप्लवमासाद्यतीर्णाःस्मकुरुसागरं ॥ ७ ॥ विश्वकर्मन्नमस्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसत्तम ॥ तथात्वामभिजानामियथाचाहंभवान्मतः ॥ ८ ॥ त्वत्तेजःसंभवोनित्यंभूतात्मामधुसूदन ॥ रतिःक्रीडामयीतुभ्यंमायातेरोदसीविभो ॥ ९ ॥ त्वयिसर्वमिदंविश्वंयदिदंस्थाणुजंगमं ॥ त्वंहिसर्वंविकुरुषेभूतग्रामंचतुर्विधं ॥ १० ॥ पृथिवींचांतरिक्षंचद्यांचैवमधुसूदन ॥ हसितंतेऽमलाज्योत्स्नाऋतवश्चेंद्रियाणिते ॥ ११ ॥ प्राणोवायुःसततगःक्रोधोमृत्युःसनातनः ॥ प्रसादेचापिपद्माश्रीर्नित्यंत्वयिमहामते ॥ १२ ॥ रतिस्तुष्टिर्धृतिःक्षांतिर्मतिःकांतिश्चराचरं ॥ त्वमेवेहयुगांतेषुनिधनंप्रोच्यसेनघ ॥ १३ ॥ सुदीर्घेणापिकालेननतेशक्यागुणामया ॥ आत्माचपरमात्माचनमस्तेनलिनेक्षण ॥ १४ ॥ विदितोमेसुदुर्धर्षनारदाद्देवलात्तथा ॥ कृष्णद्वैपायनाच्चैवतथाकुरुपितामहात् ॥ १५ ॥ त्वयिसर्वंसमासक्तंत्वमेवैकोजनेश्वरः ॥ यच्चानुग्रहसंयुक्तमेतदुक्तंत्वयानघ ॥ १६ ॥ एतत्सर्वमहंसम्यगाचरिष्येजनार्दन ॥ इदंचाद्भुतमत्यंतंकृतमस्मत्प्रियेप्सया ॥ १७ ॥ यत्पापोनिहतःसंख्येकौरव्योधृतराष्ट्रजः ॥ त्वयादग्धंहितत्सैन्यंमयाविजितमाहवे ॥ १८ ॥ भवतातत्कृतंकर्मयेनावाप्तोजयोमया ॥ दुर्योधनस्यसंग्रामेतवबुद्धिपराक्रमैः ॥ १९ ॥ कर्णस्यचवधोपायोयथावत्संप्रदर्शितः ॥ सैंधवस्यचपापस्यभूरिश्रवसएवच ॥ २० ॥ अहंचप्रीयमाणेनत्वयादेवकिनंदन ॥ यदुक्तस्तत्करिष्यामिनहिमेत्रविचारणा ॥ २१ ॥ राजानंचसमासाद्यधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ चोदयिष्यामिधर्मज्ञगमनार्थंतवानघ ॥ २२ ॥ रुचितंहिममैतत्तेद्वारकागमनंप्रभो ॥ अचिरादेवद्रष्टात्वंमातुलंमेजनार्दन ॥ २३ ॥ बलदेवंचदुर्धर्षंतथान्यान्वृष्णिपुंगवान् ॥ एवंसंभाषमाणौतौप्राप्तौवारणसाह्वयं ॥ २४ ॥

वींतेतवमाया ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अनुग्रहःएतत्सम्यगाचरेत्याज्ञारूपः ॥ १६ ॥ दृष्टोपकारमप्यभिनंदति इदंचेति ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥

तथाविविशतुश्चोभौसंप्रहृष्टनराकुलं ॥ तौगत्वाधृतराष्ट्रस्यगृहंशक्रगृहोपमं ॥ २५ ॥ ददृशातेमहाराजधृतराष्ट्रंजनेश्वरं ॥ विदुरंचमहाबुद्धिंराजानंचयुधिष्ठिरं
॥ २६ ॥ भीमसेनंचदुर्धर्षंमाद्रीपुत्रौचपांडवौ ॥ धृतराष्ट्रमुपासीनंयुयुत्सुंचापराजितं ॥ २७॥ गांधारींचमहाप्रज्ञांपृथांकृष्णांचभामिनीं ॥ सुभद्राद्याश्चताःस
र्वाभरतानांस्त्रियस्तथा ॥ २८ ॥ ददृशातेस्त्रियःसर्वागांधारीपरिचारिकाः ॥ ततःसमेत्यराजानंधृतराष्ट्रमरिंदमौ ॥ २९ ॥ निवेद्यनामधेयेस्वेतस्यपादावगृह्णतां ॥
गांधार्याश्चपृथायाश्चधर्मराजस्यचैवहि ॥ ३० ॥ भीमस्यचमहात्मानौतथापादावगृह्णतां ॥ क्षत्तारंचापिसंगृह्यपृष्ट्वाकुशलमव्ययं ॥ ३१ ॥ तैःसार्धंनृपतिंवृद्धं
ततस्तौपर्युपासतां ॥ ततोनिशिमहाराजोधृतराष्ट्रःकुरूद्वहान् ॥ ३२ ॥ जनार्दनंचमेधावीव्यसर्जयतवैगृहान् ॥ तेनुज्ञातान्नृपतिनाययुःस्वंस्वंनिवेशनं ॥ ३३ ॥ ध
नंजयगृहानेवययौकृष्णस्तुवीर्यवान् ॥ तत्रार्चितोयथान्यायंसर्वकामैरुपस्थितः ॥ ३४॥ कृष्णःसुष्वापमेधावीधनंजयसहायवान् ॥ प्रभातायांतुशर्वर्यांकृत्वा
पौर्वाह्णिकींक्रियां ॥ ३५ ॥ धर्मराजस्यभवनंजग्मतुःपरमार्चितौ ॥ यत्रास्तेससहामात्योधर्मराजोमहाबलः ॥ ३६ ॥ तौप्रविश्यमहात्मानौतद्गृहंपरमार्चि
तं ॥ धर्मराजंददृशतुर्देवराजमिवाश्विनौ ॥ ३७॥ समासाद्यतुराजानंवार्ष्णेयकुरुपुंगवौ ॥ निषीदतुरनुज्ञातौप्रीयमाणेनतेनतौ ॥ ३८ ॥ ततःसराजामेधावीवि
वक्षूप्रेक्ष्यतावुभौ ॥ प्रोवाचवदतांश्रेष्ठोवचनंराजसत्तमः ॥ ३९ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ विवक्षूहियुवांमन्येवीरौयदुकुरूद्वहौ ॥ ब्रूतकर्त्तास्मिसर्वंवांनचिरा
न्माविचार्यतां ॥ ४० ॥ इत्युक्तःफाल्गुनस्तत्रधर्मराजानमब्रवीत् ॥ विनीतवदुपागम्यवाक्यंवाक्यविशारदः ॥ ४१ ॥ अयंचिरोषितोराजन्वासुदेवःप्रतापवान् ॥
भवंतंसमनुज्ञाप्यपितरंद्रष्टुमिच्छति ॥ ४२ ॥ सगच्छेदभ्यनुज्ञातोभवतायदिमन्यसे ॥ आनर्त्तनगरींवीरस्तदनुज्ञातुमर्हसि ॥ ४३ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ पुं
डरीकाक्षभद्रंतेगच्छत्वंमधुसूदन ॥ पुरींद्वारवतीमद्यद्रष्टुंशूरसुतंप्रभो ॥ ४४ ॥ रोचतेमेमहाबाहोगमनंतवकेशव ॥ मातुलश्चिरदृष्टोमेत्वयादेवीचदेवकी ॥ ४५ ॥
समेत्यमातुलंगत्वाबलदेवंचमानद ॥ पूजयेथामहाप्राज्ञमद्वाक्येनयथार्हतः ॥ ४६ ॥ स्मरेथाश्चापिमांनित्यंभीमंचबलिनांवरं ॥ फाल्गुनंसहदेवंचनकुलंचैवमा
नद ॥ ४७ ॥ आनर्त्तानवलोक्यत्वंपितरंचमहाभुज ॥ वृष्णींश्चपुनरागच्छेर्हयमेधेममानघ ॥ ४८ ॥ सगच्छरत्नान्यादायविविधानिवसूनिच ॥ यच्चाप्यन्यन्मनो
ज्ञंतेतदप्यादत्स्वसात्वत ॥ ४९ ॥ इयंचवसुधाकृत्स्नाप्रसादात्तवकेशव ॥ अस्मानुपगतावीरनिहताश्चापिशत्रवः ॥ ५० ॥

॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ तथाप्रयांतंवार्ष्णेयमित्यादिग्रं

एवंब्रुवतिकौरव्येधर्मराजेयुधिष्ठिरे ॥ वासुदेवोवरःपुंसामिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ तवैवरत्नानिधनंचकेवलंधरातुकृत्स्नातुमहाभुजाद्यवै ॥ यदस्तिचान्यद्द्रविणंगृहेममत्वमेवतस्येश्वरनित्यमीश्वरः ॥ ५२ ॥ तथेत्यथोक्तःप्रतिपूजितस्तदागदाग्रजोधर्मसुतेनवीर्यवान् ॥ पितृष्वसारंत्ववदद्यथाविधिसंपूजितश्चाप्यगमत्प्रदक्षिणं ॥ ५३ ॥ तयाससम्यक्प्रतिनंदितस्ततस्तथैवसर्वैर्विदुरादिभिस्तथा ॥ विनिर्ययौनागपुराद्गदाग्रजोरथेनदिव्येनचतुर्भुजःस्वयं ॥ ५४ ॥ रथेसुभद्रामधिरोप्यभाविनींयुधिष्ठिरस्यानुमतेजनार्दनः ॥ पितृष्वसुश्चापितथामहाभुजोविनिर्ययौपौरजनाभिसंवृतः ॥ ५५ ॥ तमन्वयाद्वानरवर्यकेतनःससात्यकिर्माद्रवतीसुतावपि ॥ अगाधबुद्धिर्विदुरश्चमाधवंस्वयंचभीमोगजराजविक्रमः ॥ ५६ ॥ निवर्त्तयित्वाकुरुराष्ट्रवर्धनांस्ततःससर्वान्विदुरंचवीर्यवान् ॥ जनार्दनोदारुकमाहसत्वरःप्रचोदयाश्वानितिसात्यकिंतथा ॥ ५७ ॥ ततोययौशत्रुगणप्रमर्दनःशिनिप्रवीरानुगतोजनार्दनः ॥ यथानिहत्यारिगणंशतक्रतुर्दिवंतथानर्त्तपुरींप्रतापवान् ॥ ५८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णप्रयाणेद्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तथाप्रयांतंवार्ष्णेयंद्वारकांभरतर्षभाः ॥ परिष्वज्यन्यवर्त्तंतसानुयात्राःपरंतपाः ॥ १ ॥ पुनःपुनश्चवार्ष्णेयंपर्यष्वजतफाल्गुनः ॥ आचक्षुर्विषयाच्चैनंसददर्शपुनःपुनः ॥ २ ॥ कृच्छ्रेणैवतुतांपार्थोगोविंदेविनिवेशितां ॥ संजहारततोदृष्टिंकृष्णश्चाप्यपराजितः ॥ ३ ॥ तस्यप्रयाणेयान्यासन्निमित्तानिमहात्मनः ॥ बहून्यद्भुतरूपाणितानिमेगदतःशृणु ॥ ४ ॥ वायुर्वेगेनमहतारथस्यपुरतोववौ ॥ कुर्वन्निःशर्करंमार्गंविरजस्कमकंटकं ॥ ५ ॥ ववर्षवासवश्चैवतोयंशुचिसुगंधिच ॥ दिव्यानिचैवपुष्पाणिपुरतःशार्ङ्गधन्वनः ॥ ६ ॥ सप्रयातोमहाबाहुःसमेषुमरुधन्वसु ॥ ददर्शाथमुनिश्रेष्ठमुत्तंकममितौजसं ॥ ७ ॥ सतंसंपूज्यतेजस्वीमुनिंपृथुललोचनः ॥ पूजितस्तेनचतदापर्यपृच्छदनामयं ॥ ८ ॥ सपृष्टःकुशलंतेनसंपूज्यमधुसूदनं ॥ उत्तंकोब्राह्मणश्रेष्ठस्ततःपप्रच्छमाधवं ॥ ९ ॥ कच्चिच्छौरेत्वयागत्वाकुरुपांडवसद्मतत् ॥ कृतंसौभ्रात्रमचलंतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ १० ॥

थःपूर्वोक्तासूपनिषत्सुविद्याफलंविश्वरूपदर्शनंविद्यासाधनंगुरोराराधनंचेतिद्वयमिहोक्तंविवरीतुंउत्तंकोपाख्यानव्याजेनप्रवर्त्ततेततउपरिष्टादश्वमेधव्याजेनकर्मणामप्याराद्‌उपकारकत्वंविद्यायामुच्यतइतिसंगतिः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ सौशाम्येसौरस्ये ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ मिथ्याचारेणकपटपूर्वकमविरोधच्छलेनविरोधंद्रढयता परीताःपरितःप्राप्ताः ॥ २२ ॥ अनुनयं

अपिसंधायतान्वीरानुपावृत्तोसिकेशव ॥ संबंधिनःस्वदयितान्सततंवृष्णिपुंगव ॥ ११ ॥ कच्चित्पांडुसुताःपंचधृतराष्ट्रस्यचात्मजाः ॥ लोकेषुविहरिष्यंतित्वयास
हपरंतप ॥ १२ ॥ स्वराष्ट्रेतेचराजानःकच्चित्प्राप्स्यंतिवैसुखं ॥ कौरवेषुप्रशांतेषुत्वयानाथेनकेशव ॥ १३ ॥ यामेसंभावनातातत्वयिनित्यमवर्त्तत ॥ अपिसास
फलातातकृतातेभरतान्प्रति ॥ १४ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ कृतोयत्नोमयापूर्वंसौशाम्येकौरवान्प्रति ॥ नाशक्यंतयदासाम्येतेस्थापयितुमंजसा ॥ १५ ॥ तत
स्तेनिधनंप्राप्ताःसर्वेसमुतबांधवाः ॥ नदिष्टमप्यतिक्रांतुंशक्यंबुद्ध्याबलेनवा ॥ १६ ॥ महर्षेविदितंभूयःसर्वमेतत्तवानघ ॥ तेऽत्यक्रामन्मतिंमह्यंभीष्मस्यविदुर
स्यच ॥ १७ ॥ ततोयमक्षयंजग्मुःसमासाद्येतरेतरं ॥ पंचैवपांडवाःशिष्टाहतामित्राहतात्मजाः ॥ १८ ॥ धार्त्तराष्ट्राश्चनिहताःसर्वेससुतबांधवाः ॥ इत्युक्तवचने
कृष्णेभृशंक्रोधसमन्वितः ॥ उत्तंकइत्युवाचैनंरोषादुत्फुल्ललोचनः ॥ १९ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ यस्माच्छक्तेनतेकृष्णनत्राताःकुरुपुंगवाः ॥ संबंधिनःप्रियास्त
स्माच्छप्स्येहंत्वामसंशयं ॥ २० ॥ नचतेप्रसभंयस्मात्तेनिगृह्यनिवारिताः ॥ तस्मान्मन्युपरीतस्त्वांशप्स्यामिमधुसूदन ॥ २१ ॥ त्वयाशक्तेनहिसतामिथ्याचारे
णमाधव ॥ तेपरीताःकुरुश्रेष्ठानश्यंतःस्मत्युपेक्षिताः ॥ २२ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ शृणुमेविस्तरेणेदंयद्वक्ष्येभृगुनंदन ॥ गृहाणानुनयंचापितपस्वीह्यसिभा
र्गव ॥ २३ ॥ श्रुत्वाचमेतदध्यात्मंमुंचेथाःशापमद्यवै ॥ नचमांतपसाल्पेनशक्तोभिभवितुंपुमान् ॥ २४ ॥ नचतेतपसोनाशमिच्छामितपतांवर ॥ तपस्तेसुमहद्दी
प्तंगुरवश्चापितोषिताः ॥ २५ ॥ कौमारंब्रह्मचर्यंतेजानामिद्विजसत्तम ॥ दुःखार्जितस्यतपसस्तस्मान्नेच्छामितेव्ययं ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधि
केपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेकृष्णोत्तंकसमागमेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ ब्रूहिकेशवतत्त्वेन
त्वमध्यात्ममनिंदितं ॥ श्रुत्वाश्रेयोभिधास्यामिशापंवातेजनार्दन ॥ १ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ तमोरजश्चसत्वंचविद्धिभावान्मदाश्रयान् ॥ तथारुद्रान्वसून्वा
पिविद्धिमत्प्रभवान्द्विज ॥ २ ॥ मयिसर्वाणिभूतानिसर्वभूतेषुचाप्यहं ॥ स्थितइत्यभिजानीहिमातेभूदत्रसंशयः ॥ ३ ॥ तथादैत्यगणान्सर्वान्यक्षगंधर्वराक्षसा
न् ॥ नागानप्सरसश्चैवविद्धिमत्प्रभवान्द्विज ॥ ४ ॥ सदसच्चैवयत्प्राहुरव्यक्तंव्यक्तमेवच ॥ अक्षरंचक्षरंचैवसर्वमेतन्मदात्मकं ॥ ५ ॥

शिक्षां ॥ २३ ॥ मेमत्तः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रूहीति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ असच्छशशृंगादि सदसत्घटादि सदसत्परमव्यक्तं एतत्त्रयमपितत्त्वतःमत्तःपरंनास्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ अधर्मेणेतिच्छेदः ॥ २२ ॥

येचाश्रमेषुवैधर्माश्चतुर्धाविदितामुने ॥ वैदिकानिचसर्वाणिविद्धिसर्वंमदात्मकं ॥ ६ ॥ असच्चसदसच्चैवयद्विश्वंसदसत्परं ॥ मत्तःपरतरंनास्तिदेवदेवात्सनातनात् ॥ ७ ॥ ओंकारप्रमुखान्वेदान्विद्धिमांत्वंभृगूद्वह ॥ यूपंसोमंचरुंहोमंत्रिदशाप्यायनंमखे ॥ ८ ॥ होतारमपिहव्यंचविद्धिमांभृगुनंदन ॥ अध्वर्युःकल्पकश्चापि हविःपरमसंस्कृतं ॥ ९ ॥ उद्गाताचापिमांस्तौतिगीतघोषैर्महाध्वरे ॥ प्रायश्चित्तेषुमांब्रह्मन्शांतिमंगलवाचकाः ॥ १० ॥ स्तुवंतिविश्वकर्माणंसततंद्विजसत्तम ॥ ममविद्धिसुतंधर्ममग्रजंद्विजसत्तम ॥ ११ ॥ मानसंदयितंविप्रसर्वभूतदयात्मकं ॥ तत्राहंवर्त्तमानैश्चनिवृत्तैश्चैवमानवैः ॥ १२ ॥ बह्वीःसंसरमाणोवैयोनीर्वर्त्तामिसत्तम ॥ धर्मसंरक्षणार्थायधर्मसंस्थापनायच ॥ १३ ॥ तैस्तैर्वेषैश्चरूपैश्चत्रिषुलोकेषुभार्गव ॥ अहंविष्णुरहंब्रह्माशक्रोथप्रभवाप्ययः ॥ १४ ॥ भूतग्रामस्यसर्वस्यस्रष्टासंहारएवच ॥ अधर्मेवर्त्तमानानांसर्वेषामहमच्युतः ॥ १५ ॥ धर्मस्यसेतुंबध्नामिचलितेचलितेयुगे ॥ तास्तायोनीःप्रविश्याहंप्रजानांहितकाम्यया ॥ १६ ॥ यदात्वहंदेवयोनौवर्त्तामिभृगुनंदन ॥ तदाहंदेववत्सर्वमाचरामिनसंशयः ॥ १७ ॥ यदागंधर्वयोनौवावर्त्तामिभृगुनंदन ॥ तदागंधर्ववत्सर्वमाचरामिनसंशयः ॥ १८ ॥ नागयोनौयदाचैवतदावर्त्तामिनागवत् ॥ यक्षराक्षसयोन्योस्तुयथावद्विचराम्यहं ॥ १९ ॥ मानुष्येवर्त्तमानेतुकृपणंयाचितामया ॥ नचतेजातसंमोहावचोऽगृह्णंतमोहिताः ॥ २० ॥ भयंचमहदुद्दिश्यत्रासिताःकुरवोमया ॥ क्रुद्धेनभूत्वातुपुनर्यथावदनुदर्शिताः ॥ २१ ॥ तेऽधर्मेणेहसंयुक्ताःपरीताःकालधर्मणा ॥ धर्मेणनिहतायुद्धेगताःस्वर्गंनसंशयः ॥ २२ ॥ लोकेषुपांडवाश्चैवगताःख्यातिंद्विजोत्तम ॥ एतत्तेसर्वमाख्यातंयन्मांत्वंपरिपृच्छसि ॥ २३ ॥ ॥ इति म० आश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेकृष्णवाक्येचतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ अभिजानामिजगतःकर्त्तारंत्वांजनार्दन ॥ नूनंभवत्प्रसादोयमितिमेनास्तिसंशयः ॥ १ ॥ चित्तंचसुप्रसन्नंमेत्वद्भावगतमच्युत ॥ विनिवृत्तंचमेशापादितिविद्धिपरंतप ॥ २ ॥ यदित्वनुग्रहंकंचित्त्वत्तोर्हामिजनार्दन ॥ द्रष्टुमिच्छामितेरूपमैश्वरंतन्निदर्शय ॥ ३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततःसतस्मैप्रीतात्मादर्शयामासतद्वपुः ॥ शाश्वतंवैष्णवंधीमान्ददृशेयद्धनंजयः ॥ ४ ॥ सददर्शमहात्मानंविश्वरूपंमहाभुजं ॥ सहस्रसूर्यप्रतिमंदीप्तिमत्पावकोपमं ॥ ५ ॥

॥ २३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेप० नै० भा० चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ यद्भगवतास्वस्यविश्वरूपत्वमुक्तंतदेवद्रष्टुमिच्छन्नुत्तंकउवाच अभिजानामीत्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥

॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ एष्टव्येजलेऽपेक्षितेसति ॥ १४ ॥ १५ ॥ मातंगंचांडालविशेषं ॥ १६ ॥ अधःपाददेशेस्रोतसोदृतेर्वारीतिसंबंधः तस्यसमीपेअधःस्रोतसांभोगवत्याइ

सर्वमाकाशमावृत्यतिष्ठंतंसर्वतोमुखं ॥ तद्दृष्ट्वापरमंरूपंविष्णोर्वैष्णवमद्भुतं ॥ विस्मयंचययौविप्रस्तंदृष्ट्वापरमेश्वरं ॥६॥ ॥उत्तंकउवाच॥ ॥विश्वकर्मन्नम
स्तेस्तुविश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ पद्भ्यांतेपृथिवीव्याप्ताशिरसाचावृतंनभः ॥७॥ द्यावापृथिव्योर्यन्मध्यंजठरेणतवावृतं ॥ भुजाभ्यामावृताश्चाशास्त्वमिदंसर्वमच्यु
त ॥ ८ ॥ संहरस्वपुनर्देवरूपमक्षय्यमुत्तमं ॥ पुनस्त्वांस्वेनरूपेणद्रष्टुमिच्छामिशाश्वतं ॥९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥तमुवाचप्रसन्नात्मागोविंदोजनमेजय॥
वरंवृणीष्वेतितदातमुत्तंकोब्रवीदिदं ॥ १० ॥ पर्याप्तएषएवाद्यवरस्त्वत्तोमहाद्युते ॥ यत्तेरूपमिदंकृष्णपश्यामिपुरुषोत्तम ॥ ११ ॥ तमब्रवीत्पुनःकृष्णोमात्वमत्र
विचारय ॥ अवश्यमेतत्कर्त्तव्यममोघंदर्शनंमम ॥ १२ ॥ ॥उत्तंकउवाच॥ ॥अवश्यंकरणीयंचयद्येतन्मन्यसेविभो ॥ तोयमिच्छामियत्रेष्टंमरुष्वेतद्धिदुर्ल
भं ॥ १३ ॥ ततःसंहृत्यतत्तेजःप्रोवाचोत्तंकमीश्वरः ॥ एष्टव्येसतिचिंत्योहमित्युक्त्वाद्वारकांययौ ॥ १४ ॥ ततःकदाचिद्भगवानुत्तंकस्तोयकांक्षया ॥ तृषितःपरिच
क्राममरौसस्मारचाच्युतं ॥ १५ ॥ ततोदिग्वाससंधीमान्मातंगंमलपंकिनं ॥ अपश्यतमरौतस्मिन्श्वयूथपरिवारितं ॥ १६ ॥ भीषणंबद्धनिस्त्रिंशंबाणकार्मुक
धारिणं ॥ तस्याधःस्रोतसोऽपश्यद्वारिभूरिद्विजोत्तमः ॥ १७॥ स्मरन्नेवचतंप्राहमातंगःप्रहसन्निव ॥ एह्युत्तंकप्रतीच्छस्वमत्तोवारिभृगूद्वह ॥ १८ ॥ कृपाहिमेसु
महतीत्वांदृष्ट्वातृट्समाश्रितं ॥ इत्युक्तस्तेनसमुनिस्तत्तोयंनाभ्यनंदत ॥ १९ ॥ चिक्षेपचसतंधीमान्वाग्भिरुग्राभिरच्युतं ॥ पुनःपुनश्चमातंगःपिबस्वेतितमब्रवीत्
॥ २० ॥ नचापिबत्ससक्रोधःक्षुभितेनांतरात्मना ॥ सतथानिश्चयात्तेनप्रत्याख्यातोमहात्मना ॥ २१ ॥ श्वभिःसहमहाराजतत्रैवांतरधीयत ॥ उत्तंकस्तंतथादृष्ट्वा
ततोव्रीडितमानसः ॥ २२ ॥ मेनेप्रलब्धमात्मानंकृष्णेनामित्रघातिना ॥ अथतेनैवमार्गेणशंखचक्रगदाधरः ॥ २३ ॥ आजगाममहाबुद्धिरुत्तंकश्चैनमब्रवीत् ॥ न
युक्तंतादृशंदातुंत्वयापुरुषसत्तम ॥ २४ ॥ सलिलंविप्रमुख्येभ्योमातंगस्रोतसाविभो ॥ इत्युक्तवचनंतंतुमहाबुद्धिर्जनार्दनः ॥ २५ ॥ उत्तंकंश्लक्ष्णयावाचासांत्व
यन्निदमब्रवीत् ॥ यादृशेनेहरूपेणयोग्यंदातुंधृतेनवै ॥ २६ ॥

तिवा ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ चिक्षेपनिंदितवान् अच्युतंवरप्रदंकृष्णं ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ प्रलब्धंवंचितं ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥

॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तादृशंखलुतेदत्तंयच्चत्वंनावबुध्यथाः ॥ मयात्वदर्थमुक्तोवैवज्रपाणिःपुरंदरः ॥ २७ ॥ उत्तंकायाम्टतंदेहितोयरूपमितिप्रभुः ॥ समामुवाचदेवेंद्रोनमर्त्योऽमर्त्य
तांव्रजेत् ॥ २८ ॥ अन्यमस्मैवरंदेहीत्यसकृद्भृगुनंदन ॥ अम्टतंदेयमित्येवमयोक्तःसशचीपतिः ॥ २९ ॥ समांप्रसाद्यदेवेंद्रःपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ यदिदेयमवश्यं
वैमातंगोहंमहामते ॥ ३० ॥ भूत्वाऽम्टतंप्रदास्यामिभार्गवायमहात्मने ॥ यद्येवंप्रतिगृह्णातिभार्गवोऽम्टतमद्यवै ॥ ३१ ॥ प्रदातुमेषगच्छामिभार्गवस्याम्टतंविभो ॥
प्रत्याख्यातस्त्वहंतेनदास्यामिनकथंचन ॥ ३२ ॥ सतथासमयंकृत्वातेनरूपेणवासवः ॥ उपस्थितस्त्वयाचापिप्रत्याख्यातोऽम्टतंददत् ॥ ३३ ॥ चांडालरूपीभग
वान्सुमहांस्तेव्यतिक्रमः ॥ यत्तुशक्यंमयाकर्त्तुंभूयएवतवेप्सितं ॥ ३४ ॥ तोयेप्सांतवदुर्धर्षांकरिष्येसफलामहं ॥ येष्वहःसुचतेब्रह्मन्सलिलेप्साभविष्यति ॥ ३५ ॥
तदामरौभविष्यंतिजलपूर्णाःपयोधराः ॥ रसवच्चप्रदास्यंतितोयंतेभृगुनंदन ॥ ३६ ॥ उत्तंकमेघाइत्युक्ताःख्यातिंयास्यंतिचापिते ॥ इत्युक्तःप्रीतिमान्विप्रःकृष्णेन
सबभूवह ॥ अद्याप्युत्तंकमेघाश्चमरौवर्षंतिभारत ॥ ३७ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेपंचपंचाशत्तमोऽध्या
यः ॥ ५५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ उत्तंकःकेनतपसासंयुक्तोवैमहामनाः ॥ यःशापंदातुकामोभूद्विष्णवेप्रभविष्णवे ॥ १ ॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच ॥ ॥ उत्तंकोमहतायुक्तस्तपसाजनमेजय ॥ गुरुभक्तःसतेजस्वीनान्यत्किंचिदपूजयत् ॥ २ ॥ सर्वेषामृषिपुत्राणामेषआसीन्मनोरथः ॥ औत्तंकींगु
रुवृत्तिंवैप्राप्नुयामेतिभारत ॥ गौतमस्यतुशिष्याणांबहूनांजनमेजय ॥ ३ ॥ उत्तंकेऽभ्यधिकाप्रीतिःस्नेहश्चैवाभवत्तदा ॥ सतस्यदमशौचाभ्यांविक्रांतेनचकर्म
णा ॥ ४ ॥ सम्यक्चैवोपचारेणगौतमःप्रीतिमानभूत् ॥ अथशिष्यसहस्राणिसमनुज्ञातवानृषिः ॥ ५ ॥ उत्तंकंपरयाप्रीत्यानाभ्यनुज्ञातुमैच्छत ॥ तंक्रमेणजरातात
प्रतिपेदेमहामुनिं ॥ ६ ॥ नचान्वबुध्यततदासमुनिर्गुरुवत्सलः ॥ ततःकदाचिद्राजेंद्रकाष्ठान्यानयितुंययौ ॥ ७ ॥ उत्तंकःकाष्ठभारंचमहांतंसमुपानयत् ॥ सतद्भा
राभिभूतात्माकाष्ठभारमरिंदम ॥ ८ ॥ निचिक्षेपक्षितौराजन्परिश्रांतोबुभुक्षितः ॥ तस्यकाष्ठेविलग्नाभूज्जटारूप्यसमप्रभा ॥ ९ ॥ ततःकाष्ठैःसहतदापपातधर
णीतले ॥ ततःसभारनिष्पिष्टःक्षुधाविष्टश्चभारत ॥ १० ॥ दृष्ट्वातांवयसोवस्थांरुरोदार्त्तस्वरस्तदा ॥ ततोगुरुसुतातस्यपद्मपत्रनिभानना ॥ ११ ॥

उत्तंकइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ निचिक्षेपेत्यत्रनिष्पिपेषेतिपाठेपिसएवार्थः ॥ ९ ॥ निष्पिष्टःचूर्णीभूतइव ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ अभ्यनुजानिथाःअभ्यनुजानीथाअभ्यनुज्ञातवानसि अडभावोऽक्रस्वत्वंचार्षं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

जग्राहाश्रूणिसुश्रोणीकरेणपृथुलोचना ॥ पितुर्नियोगाद्धर्मज्ञाशिरसाऽवनतातदा ॥ १२ ॥ तस्यानिपेततुर्दग्धौकरौतैरश्रुबिंदुभिः ॥ नहितानश्रुपातांस्तुशक्ता
धारयितुंमही ॥ १३ ॥ गौतमस्त्वब्रवीद्विप्रमुत्तंकंप्रीतमानसः ॥ कस्मात्तातत्वाद्येहशोकोत्तरमिदंमनः ॥ १४ ॥ सस्वैरंब्रूहिविप्रर्षेश्रोतुमिच्छामितत्त्वतः ॥ ॥ उत्तं
कउवाच ॥ ॥ भवद्गतेनमनसाभवत्प्रियचिकीर्षया ॥ भवद्भक्तिगतेनेहभवद्भावानुगेनच ॥ १५ ॥ जरेयंनावबुद्धामेनाभिज्ञातंसुखंचमे ॥ शतवर्षोषितंमांहिन
त्वमभ्यनुजानिथाः ॥ १६ ॥ भवताप्यभ्यनुज्ञाताःशिष्याःप्रत्यवरामम ॥ उपपन्नाद्विजश्रेष्ठशतशोथसहस्रशः ॥ १७ ॥ ॥ गौतमउवाच ॥ ॥ त्वत्प्रीतियुक्तेनम
यागुरुशुश्रूषयातव ॥ व्यतिक्रामन्महाकालोनावबुद्धोद्विजर्षभ ॥ १८ ॥ किंत्वद्ययदितेश्रद्धागमनंप्रतिभार्गव ॥ अनुज्ञांप्रतिगृह्यत्वंस्वगृहान्गच्छमाचिरं ॥ १९ ॥
उत्तंकउवाच ॥ ॥ गुर्वर्थंकंप्रयच्छामिब्रूहित्वंद्विजसत्तम ॥ तमुपाहृत्यगच्छेयमनुज्ञातस्त्वयाविभो ॥ २० ॥ ॥ गौतमउवाच ॥ ॥ दक्षिणापरितोषोवैगुरूणां
सद्भिरुच्यते ॥ तवह्याचरतोब्रह्मंस्तुष्टोहंवैनसंशयः ॥ २१ ॥ इत्थंचपरितुष्टंमांविजानीहिभृगूद्वह ॥ युवाषोडशवर्षोहियद्यद्यभविताभवान् ॥ २२ ॥ ददानिपत्नीं
कन्यांचस्वांतेदुहितरंद्विज ॥ एतामृतेंऽगनानान्यात्वत्तेजोऽर्हतिसेवितुं ॥ २३ ॥ ततस्तांप्रतिजग्राहयुवाभूत्वायशस्विनीं ॥ गुरुणाचाभ्यनुज्ञातोगुरुपत्नीमथाब्र
वीत् ॥ २४ ॥ कंभवत्यैप्रयच्छामिगुर्वर्थंविनियुंक्ष्वमां ॥ प्रियंहितंचकांक्षामिप्राणैरपिधनैरपि ॥ २५ ॥ यद्दुर्लभंहिलोकेस्मिन्रत्नमत्यद्भुतंमहत् ॥ तदानयेयंत
पसानहिमेत्रास्तिसंशयः ॥ २६ ॥ ॥ अहल्योवाच ॥ ॥ परितुष्टास्मितेविप्रनित्यंभक्त्यातवानघ ॥ पर्याप्तमेतद्भद्रंतेगच्छतातयथेप्सितं ॥ २७ ॥ ॥ वैशंपायनउ
वाच ॥ ॥ उत्तंकस्तुमहाराजपुनरेवाब्रवीद्वचः ॥ आज्ञापयस्वमांमातःकर्त्तव्यंचतवप्रियं ॥ २८ ॥ ॥ अहल्योवाच ॥ ॥ सौदासपत्न्याविधृतेदिव्येयेमणिकुंड
ले ॥ तेसमानयभद्रंतेगुर्वर्थःसुकृतोभवेत् ॥ २९ ॥ सतथेतिप्रतिश्रुत्यजगामजनमेजय ॥ गुरुपत्नीप्रियार्थंवैतेसमानयितुंतदा ॥ ३० ॥ सजगामततःशीघ्रमुत्तं
कोब्राह्मणर्षभः ॥ सौदासंपुरुषादंवैभिक्षितुंमणिकुंडले ॥ ३१ ॥ गौतमस्त्वब्रवीत्पत्नीमुत्तंकोनाद्यदृश्यते ॥ इतिपृष्टातमाचष्टकुंडलार्थेगतंचसा ॥ ३२ ॥ ततःप्रोवा
चपत्नींसनतेसम्यगिदंकृतं ॥ शप्तःसपार्थिवोनूनंब्राह्मणंतंवधिष्यति ॥ ३३ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥

॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ अहल्योवाच ॥ ॥ अजानंत्यानियुक्तःसभगवन्ब्राह्मणोमया ॥ भवत्प्रसादान्नभयंकिंचित्तस्यभविष्यति ॥ ३४ ॥ इत्युक्तःप्राहतांपत्नीमेवमस्त्वितिगौतमः ॥ उत्तंकोपिवनेशून्येराजानंतंददर्शह ॥ ३५ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेकुंडलाहरणेषट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतंदृष्ट्वातथाभूतंराजानंघोरदर्शनं ॥ दीर्घश्मश्रुधरंनृणांशोणितेनसमुक्षितं ॥ १ ॥ चकारनव्यथांविप्रोराजात्वेनमथाब्रवीत् ॥ प्रत्युत्थायमहातेजाभयकर्त्तायमोपमः ॥ २ ॥ दिष्ट्यात्वमसिकल्याणषष्ठेकालेममांतिकं ॥ भक्ष्यंमृगयमाणस्यसंप्राप्तोद्विजसत्तम ॥ ३ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ राजन्गुर्वर्थिनंविद्धिचरंतंमामिहागतं ॥ नचगुर्वर्थमुद्युक्तंहिंस्यमाहुर्मनीषिणः ॥ ४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ षष्ठेकालेममाहारोविहितोद्विजसत्तम ॥ नशक्यस्त्वंसमुत्स्रष्टुंक्षुधितेनमयाद्यवै ॥ ५ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ एवमस्तुमहाराजसमयःक्रियतांतुमे ॥ गुर्वर्थमभिनिर्वर्त्यपुनरेष्यामितेवशं ॥ ६ ॥ संश्रुतश्चमयायोर्थोगुरवेराजसत्तम ॥ त्वदधीनःसराजेंद्रतंत्वांभिक्षेनरेश्वर ॥ ७ ॥ ददासिविप्रमुख्येभ्यस्त्वंहिरत्नानिनित्यदा ॥ दाताचत्वंनरव्याघ्रपात्रभूतःक्षिताविह ॥ पात्रंप्रतिग्रहेचापिविद्धिमांनृपसत्तम ॥ ८ ॥ उपाहृत्यगुरोरर्थंत्वदायत्तमरिंदम ॥ समयेनेहराजेंद्रपुनरेष्यामितेवशं ॥ ९ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिनात्रमिथ्याकथंचन ॥ अनृतंनोक्तपूर्वंमेस्वैरेष्वपिकुतोन्यथा ॥ १० ॥ ॥ सौदासउवाच ॥ ॥ यदिमत्तस्त्वायत्तोगुर्वर्थःकृतएवसः ॥ यदिचास्मिप्रतिग्राह्यःसांप्रतंतद्वदस्वमे ॥ ११ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ प्रतिग्राह्योमतोमेत्वंसदैवपुरुषर्षभ ॥ सोहंत्वामनुसंप्राप्तोभिक्षितुंमणिकुंडले ॥ १२ ॥ ॥ सौदासउवाच ॥ ॥ पत्न्यास्तेममविप्रर्षेउचितेमणिकुंडले ॥ वरयार्थंत्वमन्यंवैतंतेदास्यामिसुव्रत ॥ १३ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ अलंतेव्यपदेशेनप्रमाणायदितेवयं ॥ प्रयच्छकुंडलेमह्यं सत्यवाग्भवपार्थिव ॥ १४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्त्वब्रवीद्राजातमुत्तंकंपुनर्वचः ॥ गच्छमद्वचनाद्देवींब्रूहिदेहीतिसत्तम ॥ १५ ॥ सैवमुक्तात्वयानूनंमद्वाक्येनशुचिव्रता ॥ प्रदास्यतिद्विजश्रेष्ठकुंडलेतेनसंशयः ॥ १६ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ क्वपत्नीभवतःशक्यामयाद्रष्टुंनरेश्वर ॥ स्वयंवापिभवान्पत्नींकिमर्थंनोपसर्पति ॥ १७ ॥ ॥ सौदासउवाच ॥ ॥ तांद्रक्ष्यतिभवानद्यकस्मिंश्चिद्वननिर्झरे ॥ षष्ठेकालेनहिमयासाशक्याद्रष्टुमद्यवै ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ उत्तंकस्तुतथोक्तःसजगामभरतर्षभ ॥ मदयंतींचदृष्ट्वासज्ञापयत्स्वप्रयोजनं ॥ १९ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ छिद्रेष्वेतेष्विमेइतिपूर्वान्वयि नागानांनागैःक्रियेतइतिसंबंधः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तपंचाशत्तमो

सौदासवचनंश्रुत्वाततःसापृथुलोचना॥ प्रत्युवाचमहाबुद्धिमुत्तंकंजनमेजय॥ २०॥ एवमेतद्बदब्रह्मन्नानृतंवदसेनघ ॥ अभिज्ञानंतुकिंचित्त्वंसमानयितुमर्हसि॥ २१॥ इमेहिदिव्येमणिकुंडलेमेदेवाश्चयक्षाश्चमहर्षयश्च॥ तैस्तैरुपायैरपहर्त्तुकामाश्छिद्रेषुनित्यंपरितर्कयंति ॥ २२ ॥ निक्षिप्तमेतद्भुविपन्नगास्तुरत्नंसमासाद्यपराम्रृशेयुः॥ यक्षास्तथोच्छिष्टधृतंसुराश्चनिद्रावशाद्वापरिधर्षयेयुः॥ २३॥ छिद्रेष्वेतेष्विमेनित्यंह्रियेतेद्विजसत्तम॥ देवराक्षसनागानामप्रमत्तेनधार्यते॥ २४॥ स्यंदेतेहिदिवारुक्मंरात्रौचद्विजसत्तम॥ नक्तंनक्षत्रताराणांप्रभामाक्षिप्यवर्त्ततः॥ २५॥ एतेह्यामुच्यभगवन्क्षुत्पिपासाभयंकुतः॥ विषाग्निश्वापदेभ्यश्चभयंजातुनविद्यते॥ २६॥ ह्रस्वेनचैतेआमुक्तेभवतोह्रस्वकेतदा॥ अनुरूपेणचामुक्तेजायेतेतत्प्रमाणके॥ २७॥ एवंविधेममैतेवैकुंडलेपरमार्चिते॥ त्रिषुलोकेषुविज्ञातेतदभिज्ञानमानय॥ २८॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्यानेसप्तपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५७॥ ॥ ५७॥

॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ समित्रसहमासाद्यअभिज्ञानमयाचत॥ तस्मैददावभिज्ञानंसचेक्ष्वाकुवरस्तदा॥ १॥ ॥ सौदासउवाच॥ ॥ नचैवैषागतिःक्षेम्यानचान्याविद्यतेगतिः॥ एतन्मेमतमाज्ञायप्रयच्छमणिकुंडले॥ २॥ इत्युक्तस्तामुत्तंकस्तुभर्त्तुर्वाक्यमथाब्रवीत्॥ श्रुत्वाचसातदाप्रादात्ततस्तेमणिकुंडले॥ ३॥ अवाप्यकुंडलेतेतुराजानंपुनरब्रवीत्॥ किमेतद्गुह्यवचनंश्रोतुमिच्छामिपार्थिव॥ ४॥ ॥ सौदासउवाच॥ ॥ प्रजानिसर्गाद्विप्रान्वैक्षत्रियाःपूजयंतिह॥ विप्रेभ्यश्चापिबहवोदोषाःप्रादुर्भवंतिवै ॥ ५॥ सोहंद्विजेभ्यःप्रणतोविप्राद्दोषमवाप्तवान्॥ गतिमन्यांनपश्यामिमदयंतीसहायवान्॥ ६॥ नचान्यामपिपश्यामिगतिंगतिमतांवर॥ स्वर्गद्वारस्यगमनेस्थानेचेहद्विजोत्तम॥ ७॥ नहिराज्ञाविशेषेणविरुद्धेनद्विजातिभिः॥ शक्यंहिलोकेस्थातुंवैप्रेत्यवासुखमेधितुं॥ ८॥ तदिष्टेतेमयादत्तेएतेस्वेमणिकुंडले॥ यःकृतस्तेऽद्यसमयःसफलंतंकुरुष्वमे॥ ९॥ ॥ उत्तंकउवाच॥ ॥ राजंस्तथेहकर्त्तास्मिपुनरेष्यामितेवशं॥ प्रश्नंचकंचित्प्रष्टुंत्वांनिवृत्तोस्मिपरंतप॥ १०॥ ॥ सौदासउवाच॥ ॥ ब्रूहिविप्रयथाकामंप्रतिवक्तास्मितेवचः॥ छेत्तास्मिसंशयंतेद्यनमेत्रास्तिविचारणा॥ ११॥

ऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ ५७ ॥ ॥ समित्रेति मित्रसहःसौदासः अभिज्ञानंश्लोकरूपंज्ञापकं ॥ १ ॥ तदेवाह नचेति एषारक्षोयोनिरूपा अन्याइतोमुक्तिरूपा अतोममइतोगतेर्मुक्त्यर्थेप्रयच्छदेहिमणिमयेकुंडले ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ शाखांशाखायां ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ आस्येनकुंडलेविदश्यधृत्वावल्मीकंविवेशेतिसंबंधः ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ प्राहुर्वाक्संयतंविप्रंधर्मनैपुणदर्शिनः ॥ मित्रेषुयश्चविषमःस्तेनइत्येवतंविदुः ॥ १२ ॥ सभवान्मित्रतामद्यसंप्राप्तोममपार्थिव ॥ समेबुद्धिं प्रयच्छस्वसंमतांपुरुषर्षभ ॥ १३ ॥ अवाप्तार्थोहमद्येहभवांश्चपुरुषादकः ॥ भवत्सकाशमागंतुंक्षमंममनवेतिवै ॥ १४ ॥ ॥ सौदासउवाच ॥ ॥ क्षमंचेदिहवक्तव्यंतवद्विजवरोत्तम ॥ मत्समीपंद्विजश्रेष्ठनागंतव्यंकथंचन ॥ १५ ॥ एवंतवप्रपश्यामिश्रेयोभृगुकुलोद्वह ॥ आगच्छतोहितेविप्रभवेन्मृत्युर्नसंशयः ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतदाराज्ञाक्षमंबुद्धिमताहितं ॥ अनुज्ञाप्यसराजानमहल्यांप्रतिजग्मिवान् ॥ १७ ॥ गृहीत्वाकुंडलेदिव्येगुरुपत्न्याःप्रियंकरः ॥ जवेनमहताप्रायाद्गौतमस्याश्रमंप्रति ॥ १८ ॥ यथातयोरक्षणंचमदयंत्याभिभाषितं ॥ तथातेकुंडलेबत्ध्वातदाकृष्णाजिनेऽनयत् ॥ १९ ॥ सकस्मिंश्चित्क्षुधाविष्टःफलभारसमन्वितं ॥ बिल्वंददर्शविप्रर्षिरारुरोहचतंततः ॥ २० ॥ शाखामासज्ज्यतस्यैवकृष्णाजिनमरिंदम ॥ पातयामासबिल्वानितदासद्विजपुंगवः ॥ २१ ॥ अथपातयमानस्यबिल्वापहृतचक्षुषः ॥ न्यपतंस्तानिबिल्वानितस्मिन्नेवाजिनेविभो ॥ २२ ॥ यस्मिंस्तेकुंडलेबद्धेतदाद्विजवरेणवै ॥ बिल्वप्रहारैस्तस्याथव्यशीर्यद्बंधनंततः ॥ २३ ॥ सकुंडलंतदजिनंपपातसहसातरोः ॥ विशीर्णबंधनेतस्मिन्गतेकृष्णाजिनेमहीं ॥ २४ ॥ अपश्यद्भुजगःकश्चित्तेतत्रमणिकुंडले ॥ ऐरावतकुलोद्भूतःशीघ्रोभूत्वातदाहिसः ॥ २५ ॥ विदश्यास्येनवल्मीकंविवेशाथसकुंडले ॥ ह्रियमाणेतुदृष्ट्वासकुंडलेभुजगेनह ॥ २६ ॥ पपातवृक्षात्सोद्वेगोदुःखात्परमकोपनः ॥ सदंडकाष्ठमादायवल्मीकमखनत्तदा ॥ २७ ॥ अहानित्रिंशदव्यग्रःपंचचान्यानिभारत ॥ क्रोधामर्षाभिसंतप्तस्तदाब्राह्मणसत्तमः ॥ २८ ॥ तस्यवेगमसह्यंतमसहंतीवसुंधरा ॥ दंडकाष्ठाभिनुन्नांगीचचालभृशमाकुला ॥ ततःखनतएवाथविप्रर्षेर्धरणीतलं ॥ नागलोकस्यपंथानंकर्त्तुकामस्यनिश्चयात् ॥ २९ ॥ रथेनहरियुक्तेनतंदेशमुपजग्मिवान् ॥ वज्रपाणिर्महातेजास्तंददर्शद्विजोत्तमं ॥ ३० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतुतंब्राह्मणोभूत्वातस्यदुःखेनदुःखितः ॥ उत्तंकमब्रवीद्वाक्यंनैतच्छक्यंत्वयेतिवै ॥ ३१ ॥ इतोहिनागलोकोवैयोजनानिसहस्रशः ॥ नदंडकाष्ठसाध्यंचमन्येकार्यमिदंतव ॥ ३२ ॥ ॥ उत्तंकउवाच ॥ ॥ नागलोकेयदिब्रह्मन्नशक्येकुंडलेमया ॥ प्राप्तुंप्राणान्विमोक्ष्यामिपश्यतस्तेद्विजोत्तम ॥ ३३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ यदासनाशकत्तस्यनिश्चयंकर्त्तुमन्यथा ॥ वज्रपाणिस्तदादंडंवज्रास्त्रेणयुयोजह ॥ ३४ ॥

॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ धम्यनोधम्यमानस्य ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥

ततोवज्रप्रहारैस्तैर्दार्यमाणावसुंधरा॥ नागलोकस्यपंथानमकरोज्जनमेजय॥ ३५॥ सतेनमार्गेणतदानागलोकंविवेशह॥ ददर्शनागलोकंचयोजनानिसहस्रशः॥ ३६॥ प्राकारनिचयैर्दिव्यैर्मणिमुक्तास्वलंकृतैः॥ उपपन्नंमहाभागशातकुंभमयैस्तथा॥ ३७॥ वापीःस्फटिकसोपानानदीश्चविमलोदकाः॥ ददर्शवृक्षांश्चबहून्नानाद्विजगणायुतान्॥ ३८॥ तस्यलोकस्यचद्वारंसददर्शभृगूद्वहः॥ पंचयोजनविस्तारमायतंशतयोजनं॥ ३९॥ नागलोकमुत्तंकस्तुप्रेक्ष्यदीनोभवत्तदा॥ निराशश्चाभवत्तत्रकुंडलाहरणेपुनः॥ ४०॥ तत्रप्रोवाचतुरगस्तंकृष्णश्वेतवालधिः॥ ताम्रास्यनेत्रःकौरव्यःप्रज्वलन्निवतेजसा॥ ४१॥ धमस्वापानमेतन्मेततस्त्वंविप्रलप्स्यसे॥ ऐरावतसुतेनेहतवानीतेहिकुंडले॥ ४२॥ माजुगुप्सांकृथाःपुत्रत्वमत्रार्थेकथंचन॥ त्वयैतद्धिसमाचीर्णंगौतमस्याश्रमेतदा॥ ४३॥ ॥ उत्तंकउवाच॥ ॥ कथंभवंतंजानीयामुपाध्यायाश्रमंप्रति॥ यन्मयाचीर्णपूर्वंहिश्रोतुमिच्छामितद्ध्यहं॥ ४४॥ ॥ अश्वउवाच॥ ॥ गुरोर्गुरुंमांजानीहिज्वलनंजातवेदसं॥ त्वयात्यहंसदाविप्रगुरोरर्थेभिपूजितः॥ ४५॥ विधिवत्सततंविप्रशुचिनाभृगुनंदन॥ तस्माच्छ्रेयोविधास्यामितवैवंकुरुमाचिरं॥ ४६॥ इत्युक्तस्तुतथाकार्षीदुत्तंकश्चित्रभानुना॥ घृतार्चिःप्रीतिमांश्चापिप्रजज्वालदिधक्षया॥ ४७॥ ततोस्यरोमकूपेभ्योधम्यतस्तत्रभारत॥ घनःप्रादुरभूद्धूमोनागलोकभयावहः॥ ४८॥ तेनधूमेनमहतावर्धमानेनभारत॥ नागलोकेमहाराजनप्राज्ञायतकिंचन॥ ४९॥ हाहाकृतमभूत्सर्वमैरावतनिवेशनं॥ वासुकिप्रमुखानांचनागानांजनमेजय॥ ५०॥ नप्राकाशंतवेश्मानिधूमरुद्धानिभारत॥ नीहारसंवृतानीववनानिगिरयस्तथा॥ ५१॥ तेधूमरक्तनयनावह्नितेजोभितापिताः॥ आजग्मुर्निश्चयंज्ञातुंभार्गवस्यमहात्मनः॥ ५२॥ श्रुत्वाचनिश्चयंतस्यमहर्षेरतितेजसः॥ संभ्रांतनयनाःसर्वेपूजांचक्रुर्यथाविधि॥ ५३॥ सर्वेप्रांजलयोनागावृद्धबालपुरोगमाः॥ शिरोभिःप्रणिपत्योचुःप्रसीदभगवन्निति॥ ५४॥ प्रसाद्यब्राह्मणंतेतुपाद्यमर्घ्यंनिवेद्यच॥ प्रायच्छन्कुंडलेदिव्येपन्नगाःपरमार्चिते॥ ५५॥ ततःसपूजितोनागैस्तदोत्तंकःप्रतापवान्॥ अग्निंप्रदक्षिणंकृत्वाजगामगुरुसद्मतत्॥ ५६॥ सगत्वात्वरितोराजन्गौतमस्यनिवेशनं॥ प्रायच्छत्कुंडलेदिव्येगुरुपत्न्यास्तदानघ॥ ५७॥ वासुकिप्रमुखानांचनागानांजनमेजय॥ सर्वंशशंसगुरवेयथावद्द्विजसत्तमः॥ ५८॥ एवंमहात्मनातेनत्रीन्लोकान्जनमेजय॥ परिक्रम्याहृतेदिव्येततस्तेमणिकुंडले॥ ५९॥

एवमिति गुरुभक्तेषुदेवाअप्यनुग्रहंकुर्वंतीतिभावः ॥ ६० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उत्तंकस्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

एवंप्रभावःसमुनिरुत्तंकोभरतर्षभ॥ परेणतपसायुक्तोयन्मांत्वंपरिपृच्छसि॥ ६० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तंकोपाख्याने अष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः॥ ५८॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ ॥ उत्तंकस्यवरंदत्वागोविंदोद्विजसत्तम ॥ अतऊर्ध्वंमहाबाहुःकिंचकारमहायशाः॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच॥ ॥ उत्तंकायवरंदत्वाप्रायात्सात्यकिनासह॥ द्वारकामेवगोविंदःशीघ्रवेगैर्महाहयैः॥ २ ॥ सरांसिसरितश्चैववनानिचगिरींस्तथा॥ अतिक्रम्याससादाथरम्यांद्वारवतींपुरीं॥ ३ ॥ वर्त्तमानेमहाराजमहेरैवतकस्यच॥ उपायात्पुंडरीकाक्षोयुयुधानानुगस्तदा॥ ४ ॥ अलंकृतस्तुसगिरिर्नानारूपैर्विचित्रितैः॥ बभौरत्नमयैःकोशैःसंवृतःपुरुषर्षभ ॥५॥ कांचनस्रग्भिरग्र्याभिःसुमनोभिस्तथैवच॥ वासोभिश्चमहाशैलःकल्पवृक्षैस्तथैवच ॥ ६ ॥ दीपवृक्षैश्चसौवर्णैरभीक्ष्णमुपशोभितः॥ गुहानिर्झरदेशेषुदिवाभूतोबभूवह॥ ७ ॥ पताकाभिर्विचित्राभिःसघंटाभिःसमंततः ॥ पुंभिःस्त्रीभिश्चसंघुष्टःप्रगीतइवचाभवत्॥ ८ ॥ अतीवप्रेक्षणीयोभून्मेरुर्मुनिगणैरिव॥ मत्तानांहृष्टरूपाणांस्त्रीणांपुंसांचभारत ॥ ९ ॥ गायतांपर्वतेंद्रस्यदिवस्पृगिवनिःस्वनः॥ प्रमत्तमत्तसंमत्तक्ष्वेडितोत्कृष्टसंकुलः॥ १० ॥ तथाकिलकिलाशब्दैर्भूधरोभून्मनोहरः ॥ विपणापणवान्रम्योभक्ष्यभोज्यविहारवान्॥ ११ ॥ वस्त्रमाल्योत्करयुतोवीणावेणुमृदंगवान् ॥ सुरामैरेयमिश्रेणभक्ष्यभोज्येनचैवह॥ १२ ॥ दीनांधकृपणादिभ्योदीयमानेनचानिशं ॥ बभौपरमकल्याणोमहस्तस्यमहागिरेः ॥ १३ ॥ पुण्यावसथवान्वीरपुण्यकृद्भिर्निषेवितः॥ विहारोवृष्णिवीराणांमहेरैवतकस्यह॥ १४॥ सनगोवेश्मसंकीर्णोदेवलोकइवाबभौ ॥ तदाचकृष्णसान्निध्यमासाद्यभरतर्षभ॥ १५॥ शक्रसद्मप्रतीकाशोबभूवसहिशैलराट्॥ ततःसंपूज्यमानःसविवेशभवनंशुभं॥ १६॥ गोविंदःसात्यकिश्चैवजगामभवनंस्वकं॥ विवेशचप्रहृष्टात्माचिरकालप्रवासतः॥ १७॥ कृत्वानसुकरंकर्मदानवेष्विववासवः॥ उपायांतंतुवार्ष्णेयंभोजवृष्ण्यंधकास्तथा॥ १८॥ अभ्यगच्छन्महात्मानंदेवाइवशतक्रतुं॥ सतानभ्यर्च्यमेधावीपृष्ट्वाचकुशलंतदा॥ अभ्यवादयतप्रीतःपितरंमातरंतदा॥ १९॥

महेउत्सवे ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ दिवाभूतःदिवसवत्प्रकाशबहुलः दिवाकरतुल्यइतियावत् ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ प्रमत्ताःक्रीडाद्यासक्त्यानवहिताः मत्ताःमद्यादिना संमत्ताःहृष्टाः क्ष्वेडितंकूर्दनमुत्कृष्टमन्योन्यमाकर्षणंतैःसंकुलःतच्छब्दैराकुलोनिःस्वनःअभूदितिशेषः ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

ताभ्यांससंपरिष्वक्तःसांत्वितश्चमहाभुजः॥ उपोपविष्टैःसर्वैस्तैर्वृष्णिभिःपरिवारितः॥ २० ॥ सविश्रांतोमहातेजाःकृतपादावनेजनः ॥ कथयामासतत्सर्वंपृष्टः पित्रामहाहवं ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णस्यद्वारकाप्रवेशेऊनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वसुदेवउवाच ॥ ॥ श्रुतवानस्मिवार्ष्णेयसंग्रामंपरमाद्भुतं॥ नराणांवदतांतत्रकथंवातेषुनित्यशः॥ १ ॥ त्वंतुप्रत्यक्षदर्शीचरूपज्ञश्चमहाभुजः॥तस्मात्प्रब्रूहिसंग्रामंयाथातथ्येनमेनघ ॥ २ ॥ यथातदभवद्युद्धंपांडवानांमहात्मनां॥ भीष्मकर्णकृपद्रोणशल्यादिभिरनुत्तमं॥ ३ ॥ अन्येषांक्षत्रियाणांचकृतास्त्राणामनेकशः॥ नानावेषाकृतिमतांनानादेशनिवासिनां॥ ४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःपुंडरीकाक्षःपित्रामातुरंतिके॥ शशंसकुरुवीराणांसंग्रामेनिधनंयथा॥ ५ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ अत्यद्भुतानिकर्माणिक्षत्रियाणांमहात्मनां॥ बहुलत्वान्नसंख्यातुंशक्यान्यब्दशतैरपि ॥ ६ ॥ प्राधान्यतस्तुगदतःसमासेनैवमेश्रृणु ॥ कर्माणिपृथिवीशानांयथावदमरद्युते॥ ७ ॥ भीष्मःसेनापतिरभूदेकादशचमूपतिः॥ कौरव्यःकौरवेंद्राणांदेवानामिववासवः॥ ८ ॥ शिखंडीपांडुपुत्राणांनेतासप्तचमूपतिः॥ बभूवरक्षितोधीमान्श्रीमतासव्यसाचिना॥ ९ ॥ तेषांतदभवद्युद्धंदशाहानिमहात्मनां॥ कुरूणांपांडवानांचसुमहल्लोमहर्षणं ॥ १० ॥ ततःशिखंडीगांगेयंयुध्यमानंमहाहवे॥ जघानबहुभिर्बाणैःसहगांडीवधन्वना ॥ ११ ॥ अकरोत्सततःकालंशरतल्पगतोमुनिः ॥ अयनंदक्षिणंहित्वासंप्राप्तेचोत्तरायणे ॥ १२ ॥ ततःसेनापतिरभूद्द्रोणोस्त्रविदुषांवरः॥ प्रवीरःकौरवेंद्रस्यकाव्योदैत्यपतेरिव ॥ १३ ॥ अक्षौहिणीभिःशिष्टाभिर्नवभिर्द्विजसत्तमः॥ संवृतःसमरश्लाघीगुप्तःकृपवृषादिभिः॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नस्त्वभून्नेतापांडवानांमहास्त्रवित्॥ गुप्तोभीमेनमेधावीमित्रेणवरुणोयथा॥ १५ ॥ सचसेनापरिवृतोद्रोणप्रेप्सुर्महामनाः॥ पितुर्निकारान्संस्मृत्यरणेकर्माकरोन्महत्॥ १६ ॥ तस्मिंस्तेपृथिवीपालाद्रोणपार्षतसंगरे॥ नानादिग्गागतावीराःप्रायशोनिधनंगताः ॥ १७ ॥ दिनानिपंचतद्युद्धमभूत्परमदारुणं॥ ततोद्रोणःपरिश्रांतोधृष्टद्युम्नवशंगतः॥ १८ ॥ ततःसेनापतिरभूत्कर्णोदौर्योधनेबले॥ अक्षौहिणीभिःशिष्टाभिर्वृतःपंचभिराहवे॥ १९ ॥ तिस्रस्तुपांडुपुत्राणांचम्वोबीभत्सुपालिताः॥ हतप्रवीरभूयिष्ठाबभूवुःसमवस्थिताः॥ २० ॥

क्तःपुंडरीकाक्षःसंग्रामेतत्कुरुवीराणांनिधनंयथायथावच्छशंसेत्यन्वयः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥

॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥६१॥

ततःपार्थसमासाद्यपतंगइवपावकं॥ पंचत्वमगमत्सौतिर्द्वितीयेहनिदारुणः॥ २१ ॥ हतेकर्णेतुकौरव्यानिरुत्साहाहतौजसः॥ अक्षौहिणीभिस्तिस्त्रभिर्मद्रेशंपर्यवारयन्॥ २२ ॥ हतवाहनभूयिष्ठाःपांडवापियुधिष्ठिरं॥ अक्षौहिण्यानिरुत्साहाःशिष्टयापर्यवारयन्॥ २३ ॥ अवधीन्मद्रराजानंकुरुराजोयुधिष्ठिरः॥ तस्मिंस्तदार्धदिवसेकृत्वाकर्मसुदुष्करं॥ २४ ॥ हतेशल्येतुशकुनिंसहदेवोमहामनाः॥ आहर्त्तारंकलेस्तस्यजघानामितविक्रमः॥ २५॥ निहतेशकुनौराजाधार्त्तराष्ट्रःसुदुर्मनाः॥ अपाक्रामद्गदापाणिर्हतभूयिष्ठसैनिकः॥ २६ ॥ तमन्वधावत्संक्रुद्धोभीमसेनःप्रतापवान्॥ ह्रदेद्वैपायनेचापिसलिलस्थंददर्शतं ॥ २७॥ हतशिष्टेनसैन्येनसमंतात्पर्यवार्यतं॥ अथोपविविशुर्हृष्टाह्रदस्थंपंचपांडवाः॥ २८॥ विगाह्यसलिलंत्वाशुवाग्बाणैर्भृशविक्षतः॥ उत्थायसगदापाणिर्युद्धायसमुपस्थितः ॥ २९॥ ततःसनिहतोराजाधार्तराष्ट्रोमहारणे॥ भीमसेनेनविक्रम्यपश्यतांपृथिवीक्षितां॥ ३० ॥ ततस्तत्पांडवंसैन्यंप्रसुप्तंशिबिरेनिशि ॥ निहतंद्रोणपुत्रेणपितुर्वधममृष्यता॥ ३१ ॥ हतपुत्राहतबलाहतमित्रामयासह॥ युयुधानसहायेनपंचशिष्टास्तुपांडवाः॥३२॥ सहैवकृपभोजाभ्यांद्रौणिर्युद्धादमुच्यत॥ युयुत्सुश्चापिकौरव्योमुक्तःपांडवसंश्रयात्॥ ३३ ॥ निहतेकौरवेंद्रेतुसानुबंधेसुयोधने॥ विदुरःसंजयश्चैवधर्मराजमुपस्थितौ॥३४॥ एवंतदभवद्युद्धमहान्यष्टादशप्रभो॥ यत्रतेपृथिवीपालानिहताःस्वर्गमावसन्॥ ३५॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥शृण्वतांतुमहाराजकथांतांलोमहर्षणां॥ दुःखशोकपरिक्लेशाद्वृष्णीनामभवंस्तदा ॥ ३६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवासुदेववाक्येषष्टितमोऽध्यायः॥ ६०॥ ॥६१॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥कथयन्नेवतुतदावासुदेवःप्रतापवान्॥ महाभारतयुद्धंतत्कथांतेपितुरग्रतः॥१॥ अभिमन्योर्वधंवीरःसोत्यक्रामन्महामतिः॥ अप्रियंवसुदेवस्यमाभूदितिमहामतिः॥ २॥ मादौहित्रवधंश्रुत्वावसुदेवोमहात्ययं॥३॥ दुःखशोकाभिसंतप्तोभवेदितिमहामतिः॥ सुभद्रातुतमुत्क्रांतमात्मजस्यवधंरणे॥४॥ आचक्ष्वकृष्णसौभद्रवधमित्यपतद्भुवि॥ तामपश्यन्निपतितांवसुदेवःक्षितौतदा॥ ५॥ दृष्ट्वैवचपपातोर्व्यांसोपिदुःखेनमूर्छितः॥ ततःसदौहित्रवधदुःखशोकसमाहतः॥ ६॥ वसुदेवोमहाराजकृष्णंवाक्यमथाब्रवीत्॥ ननुत्वंपुंडरीकाक्षसत्यवाग्भुविविश्रुतः॥७॥ यद्दौहित्रवधंमेद्यनख्यापयसिशत्रुहन्॥ तद्भागिनेयनिधनंतत्त्वेनाचक्ष्वमेप्रभो॥८॥

॥ कथयन्नेवेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

सदृशाक्षस्तवकथंशत्रुभिर्निहतोरणे ॥ दुर्मरंबतवार्ष्णेयकालेऽप्राप्तेनृभिःसह ॥ ९ ॥ यत्रमेत्हृदयंदुःखाच्छतधानविदीर्यते ॥ किमब्रवीत्त्वांसंग्रामेसुभद्रांमातरं
प्रति ॥ १० ॥ मांचापिपुंडरीकाक्षचपलाक्षःप्रियोमम ॥ आहवंपृष्ठतःकृत्वाकच्चिन्ननिहतःपरैः ॥ ११ ॥ कच्चिन्मुखंनगोविंदतेनाजौविकृतंकृतं ॥ सहिकृष्णमहा
तेजाःश्लाघन्निवममाग्रतः ॥ १२ ॥ बालभावेनविनयमात्मनोकथयत्प्रभुः ॥ कच्चिन्ननिकृतोबालोद्रोणकर्णकृपादिभिः ॥ १३ ॥ धरण्यांनिहतःशेतेतन्ममाच
क्ष्वकेशव ॥ सहिद्रोणंचभीष्मंचकर्णंचबलिनांवरं ॥ १४ ॥ स्पर्धतेस्मरणेनित्यंदुहितुःपुत्रकोमम ॥ एवंविधंबहुतदाविलपंतंसुदुःखितं ॥ १५ ॥ पितरंदुःखितत
रोगोविंदोवाक्यमब्रवीत् ॥ नतेनविकृतंवक्त्रंकृतंसंग्राममूर्धनि ॥ १६ ॥ नपृष्ठतःकृतश्चापिसंग्रामस्तेनदुस्तरः ॥ निहत्यपृथिवीपालान्सहस्रशतसंघशः ॥ १७ ॥
खेदितोद्रोणकर्णाभ्यांदौःशासनिवशंगतः ॥ एकोह्येकेनसततंयुध्यमानोयदिप्रभो ॥ १८ ॥ नसशक्येतसंग्रामेनिहंतुमपिवज्रिणा ॥ समाहूतेचसंग्रामात्पार्थेसं
शप्तकैस्तदा ॥ १९ ॥ पर्यवार्यतसंक्रुद्धैःसद्रोणादिभिराहवे ॥ ततःशत्रुवधंकृत्वासुमहांतंरणेपितः ॥ २० ॥ दौहित्रस्तववार्ष्णेयदौःशासनिवशंगतः ॥ नूनंचसगतः
स्वर्गंजहिशोकंमहामते ॥ २१ ॥ नहिव्यसनमासाद्यसीदंतिकृतबुद्धयः ॥ द्रोणकर्णप्रभृतयोयेनप्रतिसमासिताः ॥ २२ ॥ रणेमहेंद्रप्रतिमाःसकथंनाप्नुयाद्दिवं ॥
सशोकंजहिदुर्धर्षमाचमन्युवशंगमः ॥ २३ ॥ शस्त्रपूतांहिसगतिंगतःपरपुरंजयः ॥ तस्मिंस्तुनिहतेवीरेसुभद्रेयंस्वसामम ॥ २४ ॥ दुःखार्ताथोसुतंप्राप्यकुररीव
ननादह ॥ द्रौपदींचसमासाद्यपर्यपृच्छतदुःखिता ॥ २५ ॥ आर्येक्कदारकाःसर्वेद्रष्टुमिच्छामितानहं ॥ अस्यास्तुवचनंश्रुत्वासर्वास्ताःकुरुयोषितः ॥ २६ ॥ भुजा
भ्यांपरिगृह्यैनांचुक्रुशुःपरमार्तवत् ॥ २७ ॥ उत्तरांचाब्रवीद्भद्रेभर्तासक्वनुतेगतः ॥ क्षिप्रमागमनंमह्यंतस्यत्वंवेदयस्वह ॥ २८ ॥ ननुनामाद्यवैराटिश्रुत्वामम
गिरंसदा ॥ भवनान्निष्पतत्याशुकस्मान्नाभ्येतितेपतिः ॥ २९ ॥ अभिमन्योकुशलिनोमातुलास्तेमहारथाः ॥ कुशलंचाब्रुवन्सर्वेत्वांयुयुत्सुमिहागतं ॥ ३० ॥ आ
चक्ष्वमेद्यसंग्रामंयथापूर्वमरिंदम ॥ कस्मादेवंविलपतींनाद्येहप्रतिभाषसे ॥ ३१ ॥ एवमादितुवार्ष्णेय्यास्तस्यास्तत्परिदेवितं ॥ श्रुत्वापृथासुदुःखार्ताशनैर्वा
क्यमथाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ सुभद्रेवासुदेवेनतथासात्यकिनारणे ॥ पित्राचलालितोबालःसहतःकालधर्मणा ॥ ३३ ॥ ईदृशोमर्त्यधर्मोयंमाशुचोयदुनंदिनि ॥ पुत्रो
हितवदुर्धर्षःसंप्राप्तःपरमांगतिं ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥

कुलेमहतिजातासिक्षत्रियाणांमहात्मनां ॥ माशुचश्चपलाक्षंत्वंपद्मपत्रनिभेक्षणे ॥ ३५ ॥ उत्तरांत्वमवेक्षस्वगुर्विणींमाशुचःशुभे ॥ पुत्रमेषाहितस्याशुजनयिष्यतिभाविनी ॥ ३६ ॥ एवमाश्वासयित्वैनांकुंतीयदुकुलोद्वह ॥ विहायशोकंदुर्धर्षश्राद्धमस्यत्यकल्पयत् ॥ ३७ ॥ समनुज्ञाप्यधर्मज्ञंराजानंभीममेवच ॥ यमौयमोपमौचैवददौदानान्यनेकशः ॥ ३८ ॥ ततःप्रदायबह्वीर्गाब्राह्मणाययदूद्वह ॥ समाहृष्यतुवार्ष्णेयीवैराटीमब्रवीदिदं ॥ ३९ ॥ वैराटिनेहसंतापस्त्वयाकार्योत्यनिंदिते ॥ भर्त्तारंप्रतिसुश्रोणिगर्भस्थंरक्षवैशिशुं ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वाततःकुंतीविरराममहाद्युते ॥ तामनुज्ञाप्यचैवेमांसुभद्रांसमुपानयं ॥ ४१ ॥ एवंसनिधनंप्राप्तोदौहित्रस्तवमानद ॥ संतापंत्यजदुर्धर्षमाचशोकेमनःकृथाः ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवसुदेवसांत्वनेएकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वातुपुत्रस्यवचःशूरात्मजस्तदा ॥ विहायशोकंधर्मात्माददौश्राद्धमनुत्तमं ॥ १ ॥ तथैववासुदेवश्चस्वस्रीयस्यमहात्मनः ॥ दयितस्यपितुर्नित्यमकरोदौर्ध्वदेहिकं ॥ २ ॥ षष्टिंशतसहस्राणिब्राह्मणानांमहौजसां ॥ विधिवद्भोजयामासभोज्यंसर्वगुणान्वितं ॥ ३ ॥ आच्छाद्यचमहाबाहुर्धनतृष्णामपानुदत् ॥ ब्राह्मणानांतदाकृष्णस्तदभूल्लोमहर्षणं ॥ ४ ॥ सुवर्णंचैवगाश्चैवशयनाच्छादनानिच ॥ दीयमानंतदाविप्रावर्धतामितिचाब्रुवन् ॥ ५ ॥ वासुदेवोथदाशार्होबलदेवःससात्यकिः ॥ अभिमन्योस्तदाश्राद्धमकुर्वन्सत्यकस्तदा ॥ ६ ॥ अतीवदुःखसंतप्तानशमंचोपलेभिरे ॥ तथैवपांडवावीरानगरेनागसाह्वये ॥ ७ ॥ नोपागच्छंतवैशांतिमभिमन्युविनाकृताः ॥ सुबहूनिचराजेंद्रदिवसानिविराटजा ॥ ८ ॥ नाभुंक्तपतिदुःखार्त्तातदभूत्करुणंमहत् ॥ कुक्षिस्थएवतस्याथगर्भोवैसंप्रलीयत ॥ ९ ॥ आजगामततोव्यासोज्ञात्वादिव्येनचक्षुषा ॥ समागम्याब्रवीद्धीमान्पृथांपृथुललोचनां ॥ १० ॥ उत्तरांचमहातेजाःशोकःसंत्यज्यतामयं ॥ भविष्यतिमहातेजाःपुत्रस्तवयशस्विनि ॥ ११ ॥ प्रभावाद्वासुदेवस्यममव्याहरणादपि ॥ पांडवानामयंचांतेपालयिष्यतिमेदिनीं ॥ १२ ॥ धनंजयंचसंप्रेक्ष्यधर्मराजस्यशृण्वतः ॥ व्यासोवाक्यमुवाचेदंहर्षयन्निवभारत ॥ १३ ॥ पौत्रस्तवमहाभागोजनिष्यतिमहामनाः ॥ पृथ्वींसागरपर्यंतांपालयिष्यतिधर्मतः ॥ १४ ॥ तस्माच्छोकंकुरुश्रेष्ठजहित्वमरिकर्शन ॥ विचार्यमत्रनहितेसत्यमेतद्भविष्यति ॥ १५ ॥ यच्चापिवृष्णिवीरेणकृष्णेनकुरुनंदन ॥ पुरोक्तंतत्तथाभाविमातेत्रास्तुविचारणा ॥ १६ ॥

॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥

॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ प्रासंगिकींकथांसमाप्यपरमप्रकृतमश्वमेधमनुवर्त्तयतिज

विबुधानांगतोलोकानक्षयानात्मनिर्जितान्॥ नसशोच्यस्त्वयावीरोनचान्यैःकुरुभिस्तथा॥ १७॥ एवंपितामहेनोक्तोधर्मात्मासधनंजयः॥ त्यक्त्वाशोकंमहा
राजहृष्टरूपोभवत्तदा॥ १८॥ पितापितवधर्मज्ञगर्भेतास्मिन्महामते॥ अवर्धतयथाकामंशुक्लपक्षेयथाशशी ॥ १९॥ ततःसंचोदयामासव्यासोधर्मात्मजंनृ
पं॥ अश्वमेधंप्रतितदाततःसोंतर्हितोभवत्॥ २० ॥ धर्मराजोपिमेधावीश्रुत्वाव्यासस्यतद्वचः ॥ वित्तस्यानयनेतातचकारगमनेमतिं॥ २१॥ ॥ इतिश्रीम
हाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवसुदेवसांत्वनेद्विषष्टितमोऽध्यायः॥ ६२॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ जनमेजयउवाच॥ ॥ श्रुत्वैतद्वचनंब्रह्मन्
व्यासेनोक्तंमहात्मना॥ अश्वमेधंप्रतितदाकिंभूयःप्रचकारह॥ १ ॥ रत्नंचयन्मरुत्तेननिहितंवसुधातले॥ तदवापकथंचेतितन्मेब्रूहिद्विजोत्तम॥ २॥ ॥ वैशंपा
यनउवाच॥ ॥ श्रुत्वाद्वैपायनवचोधर्मराजोयुधिष्ठिरः॥ भ्रातॄन्सर्वान्समानाय्यकालेवचनमब्रवीत्॥ ३ ॥ अर्जुनंभीमसेनंचमाद्रीपुत्रौयमावपि॥ श्रुतंवोव
चनंवीराःसौहृदाद्यन्महात्मना॥ ४॥ कुरूणांहितकामेनप्रोक्तंकृष्णेनधीमता॥ तपोवृद्धेनमहतासुहृदांभूतिमिच्छता॥ ५॥ गुरुणाधर्मशीलेनव्यासेनाद्भुतकर्म
णा॥ भीष्मेणचमहाप्राज्ञगोविंदेनचधीमता॥ ६॥ संस्मृत्यतदहंसम्यक्कर्त्तुमिच्छामिपांडवाः॥ आयत्यांचतदात्वेचसर्वेषांतद्धिनोहितं॥ ७॥ अनुबंधेचकल्या
णंयद्वचोब्रह्मवादिनः॥ इयंहिवसुधासर्वाक्षीणरत्नाकुरूद्वहाः॥ ८ ॥ तच्चाचष्टतदाव्यासोमरुत्तस्यधनंनृपाः॥ यद्येतद्वोबहुमतंमन्यध्वंवाक्षमंयदि॥ ९ ॥ तथाय
थाहधर्मेणकथंवाभीममन्यसे॥ इत्युक्तवाक्येनृपतौतदाकुरुकुलोद्वह॥ १०॥ भीमसेनोनृपश्रेष्ठंप्रांजलिर्वाक्यमब्रवीत्॥ रोचतेमेमहाबाहोयदिदंभाषितंत्वया
॥ ११ ॥ व्यासाख्यातस्यवित्तस्यसमुपानयनंप्रति॥ यदितत्प्राप्नुयामेहधनमाविक्षितंप्रभो॥ १२ ॥ कृतमेवमहाराजभवेदितिमतिर्मम॥ तेवयंप्रणिपातेनगि
रीशस्यमहात्मनः॥ १३॥ तदानयामभद्रंतेसमभ्यर्च्यकपर्दिनं॥ तद्वित्तंदेवदेवेशंतस्यैवानुचरांश्चतान्॥ १४ ॥ प्रसाद्यार्थमवाप्स्यामोनूनंवाग्बुद्धिकर्मभिः॥
रक्षंतेयेचतद्द्रव्यंकिन्नरारौद्रदर्शनाः॥ १५॥ तेचवश्याभविष्यंतिप्रसन्नेवृषभध्वजे॥ श्रुत्वैवंवदतस्तस्यवाक्यंभीमस्यभारत॥ १६ ॥ प्रीतोधर्मात्मजोराजाब
भूवातीवभारत॥ अर्जुनप्रमुखाश्चापितथेत्येवाब्रुवन्वचः॥ १७॥

नमेजयप्रश्नमुखेन श्रुत्वैतद्वचनंब्रह्मन्नित्यादिना ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ आविक्षितमविक्षितःपुत्रआविक्षितोमरुत्तस्तस्येदमाविक्षितं ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

ध्रुवेनक्षत्रेरोहिण्यामुत्तरात्रयेच अहनिवारेध्रुवेरविवारे उत्तरार्केऽमृतसिद्धियोगेइत्यर्थः ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ मूलेवंशस्याद्ये कुंतीधृतराष्ट्रसमीपेइत्यर्थः ॥ २४ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततस्तेइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ आग्निवेश्यंधौम्यं ॥ ८ ॥ ९ ॥ षट्पदं

कृत्वातुपांडवाःसर्वेरत्नाहरणनिश्चयं ॥ सेनामाज्ञापयामासुर्नक्षत्रेऽहनिचध्रुवे ॥ १८ ॥ ततोययुःपांडुसुताब्राह्मणान्स्वस्तिवाच्यच ॥ अर्चयित्वासुरश्रेष्ठंपूर्वमेवमहेश्वरं ॥ १९ ॥ मोदकैःपायसेनाथमांसापूपैस्तथैवच ॥ आशास्यचमहात्मानंप्रययुर्मुदिताभृशं ॥ २० ॥ तेषांप्रयास्यतांतत्रमंगलानिशुभान्यथ ॥ प्राहुःप्रहृष्टमनसोद्विजाग्र्यानागराश्चते ॥ २१ ॥ ततःप्रदक्षिणीकृत्यशिरोभिःप्रणिपत्यच ॥ ब्राह्मणानग्निसहितान्प्रययुःपांडुनंदनाः ॥ २२ ॥ समनुज्ञाप्यराजानंपुत्रशोकसमाहतं ॥ धृतराष्ट्रंसभार्यंवैपृथांचपृथुलोचनां ॥ २३ ॥ मूलेनिक्षिप्यकौरव्यंयुयुत्सुंधृतराष्ट्रजं ॥ संपूज्यमानाःपौरैश्चब्राह्मणैश्चमनीषिभिः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिद्रव्यानयनोपक्रमेत्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततस्तेप्रययुर्हृष्टाःप्रहृष्टनरवाहनाः ॥ रथघोषेणमहतापूरयंतोवसुंधरां ॥ १ ॥ संस्तूयमानाःस्तुतिभिःसूतमागधबंदिभिः ॥ स्वेनसैन्येनसंवीतायथादित्याःस्वरश्मिभिः ॥ २ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ बभौयुधिष्ठिरस्तत्रपौर्णमास्यामिवोडुराट् ॥ ३ ॥ जयाशिषःप्रहृष्टानांनराणांपथिपांडवः ॥ प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायंयथावत्पुरुषर्षभः ॥ ४ ॥ तथैवसैनिकाराजन्राजानमनुयांतिये ॥ तेषांहलहलाशब्दोदिवंस्तब्ध्वाव्यतिष्ठत ॥ ५ ॥ सरांसिसरितश्चैववनान्युपवनानिच ॥ अत्यक्रामन्महाराजोगिरिंचाप्यन्वपद्यत ॥ ६ ॥ तस्मिन्देशेचराजेंद्रयत्रतद्द्रव्यमुत्तमं ॥ चक्रेनिवेशनंराजापांडवःसहसैनिकैः ॥ शिवेदेशेसमेचैवतदाभरतसत्तम ॥ ७ ॥ अग्रतोब्राह्मणान्कृत्वातपोविद्यादमान्वितान् ॥ पुरोहितंचकौरव्यवेदवेदांगपारगं ॥ आग्निवेश्यंचराजानोब्राह्मणाःसपुरोधसः ॥ ८ ॥ कृत्वाशांतिंयथान्यायंसर्वशःपर्यवारयन् ॥ कृत्वातुमध्येराजानममात्यांश्चयथाविधि ॥ ९ ॥ षट्पदंनवसंख्यानंनिवेशंचक्रिरेद्विजाः ॥ मत्तानांवारणेंद्राणांनिवेशंचयथाविधि ॥ १० ॥ कारयित्वासराजेंद्रोब्राह्मणानिदमब्रवीत् ॥ अस्मिन्कार्येद्विजश्रेष्ठानक्षत्रेदिवसेशुभे ॥ ११ ॥

षट्पदानिपदनीयानिराजमार्गाःयत्र एकोदक्षिणोत्तरस्तस्योभयतोद्वौतादृशावेव एवंपूर्वपश्चिमेएकःतस्योभयतोपिद्वावेवेतिषट्राजमार्गाः संख्यानानिसंस्थानानिनवखंडानीतियावत् षट्पथंनवसंस्थानमितिप्राचीनपाठःस्पष्टार्थः ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ क्रियतामिति ॥१॥२॥३॥४॥५॥६॥७॥८॥९॥१०॥११॥१२॥

यथाभवंतोमन्यंतेकर्तुमर्हंतितत्तथा ॥ ननःकालात्ययोवैस्यादिहैवपरिलंबतां ॥ १२ ॥ इतिनिश्चित्यविप्रेंद्राःक्रियतांयदनंतरं ॥ श्रुत्वैतद्वचनंराज्ञोब्राह्मणाःसपुरोधसः ॥ इदमूचुर्वचोव्हृष्टाधर्मराजप्रियेप्सवः ॥ १३ ॥ अद्यैवनक्षत्रमहश्चपुण्यंयतामहेश्रेष्ठतमक्रियासु ॥ अंभोभिरद्येहवसामराजन्नुपोष्यतांचापिभवद्भिरद्य ॥ १४ ॥ श्रुत्वातुतेषांद्विजसत्तमानांकृतोपवासारजनींनरेंद्राः ॥ ऊषुःप्रतीताःकुशसंस्तरेषुयथाध्वरेप्रज्वलिताहुताशाः ॥ १५ ॥ ततोनिशासाव्यगमन्महात्मनांसंश्रृण्वतांविप्रसमीरितागिरः ॥ ततःप्रभातेविमलेद्विजर्षभावचोऽब्रुवन्धर्मसुतंनराधिपं ॥ १६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिद्रव्यानयनोपक्रमेचतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्राह्मणाऊचुः ॥ ॥ क्रियतामुपहारोद्यत्र्यंबकस्यमहात्मनः ॥ दत्वोपहारंनृपतेततःस्वार्थंयतामहे ॥ १ ॥ श्रुत्वातुवचनंतेषांब्राह्मणानांयुधिष्ठिरः ॥ गिरीशस्ययथान्यायमुपहारमुपाहरत् ॥ २ ॥ आज्येनतर्पयित्वाग्निंविधिवत्संस्कृतेनच ॥ मंत्रसिद्धंचरुंकृत्वापुरोधाःसययौतदा ॥ ३ ॥ सगृहीत्वासुमनसोमंत्रपूताजनाधिप ॥ मोदकैःपायसेनाथमांसैश्चोपाहरद्बलिं ॥ ४ ॥ सुमनोभिश्चचित्राभिर्लाजैरुच्चावचैरपि ॥ सर्वंस्विष्टतमंकृत्वाविधिवद्वेदपारगः ॥५॥ किंकराणांततःपश्चाच्चकारबलिमुत्तमं ॥ यक्षेंद्रायकुबेरायमणिभद्रायचैवह ॥६॥ तथान्येषांचयक्षाणांभूतानांपतयश्चये ॥ कृसरेणचमांसेननिवापैस्तिलसंयुतैः ॥ ७॥ ओदनंकुंभशःकृत्वापुरोधाःसमुपाहरत् ॥ ब्राह्मणेभ्यःसहस्राणिगवांदत्वातुभूमिपः ॥८॥ नक्तंचराणांभूतानांव्यादिदेशबलिंतदा ॥ धूपगंधनिरुद्धंतत्सुमनोभिश्चसंवृतं ॥ ९ ॥ शुशुभेस्थानमत्यर्थंदेवदेवस्यपार्थिव ॥ कृत्वापूजांतुरुद्रस्यगणानांचैवसर्वशः ॥ १० ॥ ययौव्यासंपुरस्कृत्यनृपोरत्ननिधिंप्रति ॥ पूजयित्वाधनाध्यक्षंप्रणिपत्याभिवाद्यच ॥ ११ ॥ सुमनोभिर्विचित्राभिरपूपैःकृसरेणच ॥ शंखादींश्चनिधीन्सर्वान्निधिपालांश्चसर्वशः १२ ॥ अर्चयित्वाद्विजाग्र्यान्सस्वस्तिवाच्यचवीर्यवान् ॥ तेषांपुण्याहघोषेणतेजसासमवस्थितः ॥ १३ ॥ प्रीतिमान्सकुरुश्रेष्ठःखानयामासतद्धनं ॥ ततःपात्रीःसकरकाबहुरूपामनोरमाः ॥ १४ ॥ भृंगाराणिकटाहानिकलशान्वर्धमानकान् ॥ बहूनिचविचित्राणिभाजनानिसहस्रशः ॥ १५ ॥ उद्धारयामासतदाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ तेषांरक्षणमप्यासीन्महान्करपुटस्तथा ॥ १६ ॥

॥ १३ ॥ पात्रीःमहांतिओदनोद्धरणपात्राणि करकाअल्पघटाः ॥ १४ ॥ भृंगाराणिगडुकान् वर्धमानकान्शरावाणि ॥ १५ ॥ करपुटःकरसंपुटाकारंद्विदलभाजनंउष्ट्रादिवाह्यं संदूकइतिप्रसिद्धं ॥ १६ ॥

नद्धंउष्ट्रादीनामुपरिबद्धं तुलार्धयत्रपुरुषस्यार्धंमाति उभयतोमिलित्वातुलामात्रंभारः वाहनंभारस्येतिशेषः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ षोडशाष्टाविंतियथायोग्यं उष्ट्रस्याश्वस्याष्टौसहस्रंसुवर्णाः शकटस्य

नद्धंचभाजनंराजंस्तुलार्धमभवन्नृप ॥ वाहनंपांडुपुत्रस्यतत्रासीत्तुविशांपते ॥ १७ ॥ षष्टिरुष्ट्रसहस्राणिशतानिद्विगुणाहयाः ॥ वारणाश्चमहाराजसहस्रशतसंमिताः ॥ १८ ॥ शकटानिरथाश्चैवतावदेवकरेणवः ॥ खराणांपुरुषाणांचपरिसंख्यानविद्यते ॥ १९ ॥ एतद्वित्तंतदभवद्यदुद्दध्रेयुधिष्ठिरः ॥ षोडशाष्टौचतुर्विंशत्सहस्रंभारलक्षणं ॥ २० ॥ एतेष्वादायतद्द्रव्यंपुनरभ्यर्च्यपांडवः ॥ महादेवंप्रतिययौपुरंनागाह्वयंप्रति ॥ २१ ॥ द्वैपायनाभ्यनुज्ञातःपुरस्कृत्यपुरोहितं ॥ गोयुतेगोयुतेचैवन्यवसत्पुरुषर्षभः ॥ २२ ॥ सापुराभिमुखाराजन्नुवाहमहतीचमूः ॥ कृच्छ्राद्द्रविणभारार्त्ताहर्षयंतीकुरूद्वहान् ॥ २३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिद्रव्यानयनेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुवासुदेवोपिवीर्यवान् ॥ उपायाद्वृष्णिभिःसार्धंपुरंवारणसाह्वयं ॥ १ ॥ समयंवाजिमेधस्यविदित्वापुरुषर्षभः ॥ यथोक्तोधर्मपुत्रेणप्रव्रजन्स्वपुरींप्रति ॥ २ ॥ रौक्मिणेयेनसहितोयुयुधानेनचैवह ॥ चारुदेष्णेनसांबेनगदेनकृतवर्मणा ॥ ३ ॥ सारणेनचवीरेणनिशठेनोल्मुकेनच ॥ बलदेवंपुरस्कृत्यसुभद्रासहितस्तदा ॥ ४ ॥ द्रौपदीमुत्तरांचैवपृथांचाप्यवलोककः ॥ समाश्वासयितुंचापिक्षत्रियानिहतेश्वराः ॥ ५ ॥ तानागतान्समीक्ष्यैवधृतराष्ट्रोमहीपतिः ॥ प्रत्यगृह्णाद्यथान्यायंविदुरश्चमहामनाः ॥ ६ ॥ तत्रैवन्यवसत्कृष्णःस्वर्चितःपुरुषोत्तमः ॥ विदुरेणमहातेजास्तथैवचयुयुत्सुना ॥ ७ ॥ वसत्सुवृष्णिवीरेषुतत्राथजनमेजय ॥ जज्ञेतवपिताराजन्परिक्षित्परवीरहा ॥ ८ ॥ सतुराजामहाराजब्रह्मास्त्रेणावपीडितः ॥ शवोबभूवनिश्चेष्टोहर्षशोकविवर्धनः ॥ ९ ॥ हृष्टानांसिंहनादेनजनानांतत्रनिःस्वनः ॥ प्रविश्यप्रदिशःसर्वाःपुनरेवव्युपारमत् ॥ १० ॥ ततःसोतित्वरःकृष्णोविवेशांतःपुरंतदा ॥ युयुधानद्वितीयोवैव्यथितेंद्रियमानसः ॥ ११ ॥ ततस्त्वरितमायांतींददर्शस्वांपितृष्वसां ॥ क्रोशंतीमभिधावेतिवासुदेवंपुनःपुनः ॥ १२ ॥ पृष्ठतोद्रौपदींचैवसुभद्रांचयशस्विनीं ॥ सविक्रोशंसकरुणंबांधवानांस्त्रियोनृप ॥ १३ ॥ ततःकृष्णंसमासाद्यकुंतीभोजसुतातदा ॥ प्रोवाचराजशार्दूलबाष्पगद्गदयागिरा ॥ १४ ॥

षोडश गजस्यचतुर्विंशतिरित्येवंभारलक्षणं एवंहयखरमनुष्याणांयथासंभवंयोज्यं ॥ २० ॥ २१ ॥ गोयुतेगोयुतेभाराक्रांतवाहनत्वात्गव्यूतौगव्यूतौ प्रत्यहंक्रोशद्वयप्रमाणमित्यर्थः ॥ २२ ॥ २३ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ ६६ ॥ ॥ एतस्मिन्निति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ क्षत्रियाःस्त्रियः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥

॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ मातुलस्यअभिमन्युमातुलस्यकृष्णस्य तत्तुल्यपराक्रमस्तदधीनश्चेत्यर्थः ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ॥ इत्या

वासुदेवमहाबाहोसुप्रजादेवकीत्वया ॥ त्वंनोगतिःप्रतिष्ठाचत्वदायत्तमिदंकुलं ॥ १५ ॥ यदुप्रवीरयोऽयंतेस्वस्रीयस्यात्मजःप्रभो ॥ अश्वत्थाम्नाहतोजातस्तमु
ज्जीवयकेशव ॥ १६ ॥ त्वयाह्येतत्प्रतिज्ञातमैषीकेयदुनंदन ॥ अहंसंजीवयिष्यामिमृतंजातमितिप्रभो ॥ १७ ॥ सोयंजातोमृतस्तातपश्यैनंपुरुषर्षभ ॥ उत्तरांच
सुभद्रांचद्रौपदींमांचमाधव ॥ १८ ॥ धर्मपुत्रंचभीमंचफाल्गुनंनकुलंतथा ॥ सहदेवंचदुर्धर्षसर्वान्नस्त्रातुमर्हसि ॥ १९ ॥ अस्मिन्प्राणाःसमायत्ताःपांडवानांम
मैवच ॥ पांडोश्चपिंडोदाशार्हतथैवश्वशुरस्यमे ॥ २० ॥ अभिमन्योश्चभद्रंतेप्रियस्यसदृशस्यच ॥ प्रियमुत्पादयाद्यत्वंप्रेतस्यापिजनार्दन ॥ २१ ॥ उत्तराहिपुरो
क्तंवैकथयत्यरिसूदन ॥ अभिमन्योर्वचःकृष्णप्रियत्वात्तन्नसंशयः ॥ २२ ॥ अब्रवीत्किलदाशार्हवैराटीमार्जुनिस्तदा ॥ मातुलस्यकुलंभद्रेतवपुत्रोगमिष्यति
॥ २३ ॥ गत्वावृष्ण्यंधककुलंधनुर्वेदंग्रहीष्यति ॥ अस्त्राणिचविचित्राणिनीतिशास्त्रंचकेवलं ॥ २४ ॥ इत्येतत्प्रणयात्तातसौभद्रःपरवीरहा ॥ कथयामासदुर्धर्षस्त
थाचैतन्नसंशयः ॥ २५ ॥ तास्त्वांवयंप्रणम्येहयाचामोमधुसूदन ॥ कुलस्यास्यहितार्थंतंकुरुकल्याणमुत्तमं ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वातुवार्ष्णेयंपृथापृथुललोचना ॥
उच्छ्रित्यबाहूदुःखार्त्तताश्चान्याःप्रापतन्भुवि ॥ २७ ॥ अब्रुवंश्चमहाराजसर्वाःसास्राविलेक्षणाः ॥ स्वस्रीयोवासुदेवस्यमृतोजातइतिप्रभो ॥ २८ ॥ एवमुक्ते
ततःकुंतींपर्यगृह्णाज्जनार्दनः ॥ भूमौनिपतितांचैनांसांत्वयामासभारत ॥ २९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिपरिक्षिज्जन्मकथने
षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ उत्थितायांपृथायांतुसुभद्राभ्रातरंतदा ॥ दृष्ट्वाचुक्रोशदुःखार्त्तावचनंचेदमब्रवीत्
॥ १ ॥ पुंडरीकाक्षपश्यत्वंपौत्रंपार्थस्यधीमतः ॥ परिक्षीणेषुकुरुषुपरिक्षीणंगतायुषं ॥ २ ॥ इषीकाद्रोणपुत्रेणभीमसेनार्थमुद्यता ॥ सोत्तरायांनिपतिताविजये
मयिचैवह ॥ ३ ॥ सेयंविदीर्णेहृदयेमयितिष्ठतिकेशव ॥ यन्नपश्यामिदुर्धर्षसहपुत्रंतुतंप्रभो ॥ ४ ॥ किंनुवक्ष्यतिधर्मात्माधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ भीमसेनार्जुनौ
चापिमाद्रवत्याःसुतौचतौ ॥ ५ ॥ श्रुत्वाभिमन्योस्तनयंजातंचमृतमेवच ॥ मुषिताइववार्ष्णेयद्रोणपुत्रेणपांडवाः ॥ ६ ॥ अभिमन्युःप्रियःकृष्णभ्रातॄणांनात्रसं
शयः ॥ तेश्रुत्वाकिंनुवक्ष्यंतिद्रोणपुत्रास्त्रनिर्जिताः ॥ ७ ॥ भविताऽतःपरंदुःखंकिंतदन्यज्जनार्दन ॥ अभिमन्योःसुतात्कृष्णमृताज्जातादरिंदम ॥ ८ ॥

श्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ उत्थितायामिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥

॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

साहंप्रसादयेकृष्णत्वामद्यशिरसानता ॥ पृथेयंद्रौपदीचैवताःपश्यपुरुषोत्तम ॥ ९ ॥ यदाद्रोणसुतोगर्भान्पांडूनांहंतिमाधव ॥ तदाकिलत्वयाद्रौणिःक्रुद्धेनोक्तो रिमर्दन ॥ १० ॥ अकामंत्वांकरिष्यामिब्रह्मबंधोनराधम ॥ अहंसंजीवयिष्यामिकिरीटितनयात्मजं ॥ ११ ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वाजानानाऽहंबलंतव ॥ प्रसादये त्वांदुर्धर्षजीवतामभिमन्युजः ॥ १२ ॥ यद्येतत्त्वंप्रतिश्रुत्यनकरोषिवचःशुभं ॥ सकलंवृष्णिशार्दूलमृतांमामवधारय ॥ १३ ॥ अभिमन्योःसुतोवीरनसंजीवति यद्ययं ॥ जीवतित्वयिदुर्धर्षकिंकरिष्याम्यहंत्वया ॥ १४ ॥ संजीवयैनंदुर्धर्षमृतंत्वमभिमन्युजं ॥ सदृशाक्षसुतंवीरसस्यंवर्षन्निवांबुदः ॥ १५ ॥ त्वंहिकेशवधर्मा त्मासत्यवान्सत्यविक्रमः ॥ सतांवाचमृतांकर्तुमर्हसित्वमरिंदम ॥ १६ ॥ इच्छन्नपिहिलोकांस्त्रीन्जीवयेथामृतानिमान् ॥ किंपुनर्दयितंजातंस्वस्रीयस्यात्मजं मृतं ॥ १७ ॥ प्रभावज्ञास्मितेकृष्णतस्मात्त्वांयाचयाम्यहं ॥ कुरुष्वपांडुपुत्राणामिमंपरमनुग्रहं ॥ १८ ॥ स्वसेतिवामहाबाहोहतपुत्रेतिवापुनः ॥ प्रपन्नामामियं चेतिदयांकर्तुमिहार्हसि ॥ १९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसुभद्रावाक्येसप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुराजेंद्रकेशिहादुःखमूर्छितः ॥ तथेतिव्याजहारोच्चैर्ह्लादयन्निवतंजनं ॥ १ ॥ वाक्येनैतेनहितदातंजनंपुरुषर्षभः ॥ ह्लादयामा सस विभुर्घर्मार्तंसलिलैरिव ॥ २ ॥ ततःसप्राविशत्तूर्णंजन्मवेश्मपितुस्तव ॥ अर्चितंपुरुषव्याघ्रसितैर्माल्यैर्यथाविधि ॥ ३ ॥ अपांकुंभैःसुपूर्णैश्चविन्यस्तैःसर्वतो दिशं ॥ घृतेनतिंदुकालातैःसर्षपैश्चमहाभुज ॥ ४ ॥ अस्त्रैश्चविमलैर्न्यस्तैःपावकैश्चसमंततः ॥ वृद्धाभिश्चापिरामाभिःपरिचारार्थमावृतं ॥ ५ ॥ दक्षैश्चपरितोधी रभिषग्भिःकुशलैस्तथा ॥ ददर्शचसतेजस्वीरक्षोघ्नान्यपिसर्वशः ॥ ६ ॥ द्रव्याणिस्थापितानिस्मविधिवत्कुशलैर्जनैः ॥ तथायुक्तंचतद्दृष्ट्वाजन्मवेश्मपितुस्तव ॥ ७ ॥ हृष्टोऽभवद्धृषीकेशःसाधुसाध्वितिचाब्रवीत् ॥ तथाब्रुवतिवार्ष्णेयेप्रहृष्टवदनेतदा ॥ ८ ॥ द्रौपदीत्वरितागत्वावैराटींवाक्यमब्रवीत् ॥ अयमायातितेभद्रेश्व शुरोमधुसूदनः ॥ ९ ॥ पुराणर्षिरचिंत्यात्मासमीपमपराजितः ॥ सापिबाष्पकलांवाचंनिगृह्याश्रूणिचैवह ॥ १० ॥ सुसंवीताऽभवद्देवीदेववत्कृष्णमीयुषी ॥ सा तथादूयमानेनहृदयेनतपस्विनी ॥ ११ ॥ दृष्ट्वागोविंदमायांतंकृपणंपर्यदेवयत् ॥ पुंडरीकाक्षपश्यावांबालेनहिविनाकृतौ ॥ अभिमन्युंचमांचैवहतौतुल्यंजना र्दन ॥ १२ ॥

एवमुक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ घृतेनसिक्तैरितिशेषः ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

वार्ष्णेयमधुहन्वीरशिरसात्वांप्रसादये ॥ द्रोणपुत्रास्त्रनिर्दग्धंजीवयैनंममात्मजं ॥ १३ ॥ यदिस्मधर्मराज्ञावाभीमसेनेनवापुनः ॥ त्वयावापुंडरीकाक्षवाक्यमु
क्तमिदंभवेत् ॥ १४ ॥ अजानतीमिषीकेयंजनित्रींहंत्विितिप्रभो ॥ अहमेवविनष्टास्यांनैतदेवंगतेभवेत् ॥ १५ ॥ गर्भस्थस्यास्यबालस्यब्रह्मास्त्रेणनिपातनं ॥ कृ
त्वानृशंसंदुर्बुद्धिर्द्रौणिःकिंफलमश्नुते ॥ १६ ॥ सात्वांप्रसाद्यशिरसायाचेशत्रुनिबर्हणं ॥ प्राणांस्त्यक्ष्यामिगोविंदनायंसंजीवतेयदि ॥ १७ ॥ अस्मिन्हिबहवः
साधोयेममासन्मनोरथाः ॥ तेद्रोणपुत्रेणहताःकिंनुजीवामिकेशव ॥ १८ ॥ आसीन्ममममतिःकृष्णपुत्रोत्संगाजनार्दन ॥ अभिवादयिष्येत्हष्टेतितदिदंवितथीकृ
तं ॥ १९ ॥ चपलाक्षस्यदायादेमृतेऽस्मिन्पुरुषर्षभ ॥ विफलामेकृताःकृष्णहृदिसर्वेमनोरथाः ॥ २० ॥ चपलाक्षःकिलातीवप्रियस्तेमधुसूदन ॥ सुतंपश्यत्वमस्यै
नंब्रह्मास्त्रेणनिपातितं ॥ २१ ॥ कृतघ्नोयंनृशंसोयंयथास्यजनकस्तथा ॥ यःपांडवींश्रियंत्यक्त्वागतोद्ययमसादनं ॥ २२ ॥ मयाचैतत्प्रतिज्ञातंरणमूर्धनिकेशव ॥
अभिमन्यौहतेवीरत्वामेष्याम्यचिरादिति ॥ २३ ॥ तच्चनाकरवंकृष्णनृशंसाजीवितप्रिया ॥ इदानींमांगतांतत्रकिंनुवक्ष्यतिफाल्गुनिः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिउत्तरावाक्येअष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ ५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सैवंविलप्यकरुणंसोन्मादेवतप
स्विनी ॥ उत्तरान्यपतद्भूमौकृपणापुत्रगृद्धिनी ॥ १ ॥ तांतुदृष्ट्वानिपतितांहतपुत्रपरिच्छदां ॥ चुक्रोशकुंतीदुःखार्त्तासर्वाश्चभरतस्त्रियः ॥ २ ॥ मुहूर्त्तमिवराजेंद्रपां
डवानांनिवेशनं ॥ अप्रेक्षणीयमभवदार्त्तस्वनविनादितं ॥ ३ ॥ सामुहूर्त्तंचराजेंद्रपुत्रशोकाभिपीडिता ॥ कश्मलाभिहतावीरवैराटीत्वभवत्तदा ॥ ४ ॥ प्रतिल
भ्यतुसासंज्ञामुत्तराभरतर्षभ ॥ अंकमारोप्यतंपुत्रमिदंवचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥ धर्मज्ञस्यसुतःसन्त्वमधर्मंनावबुध्यसे ॥ यस्त्वंवृष्णिप्रवीरस्यकुरुषेनाभिवादनं ॥ ६ ॥
पुत्रगत्वाममवचोब्रूयास्त्वंपितरंत्विदं ॥ दुर्मरंप्राणिनांवीरकालेप्राप्तेकथंचन ॥ ७ ॥ याहंत्वयाविनाद्येहपत्यापुत्रेणचैवह ॥ मर्त्तव्येसतिजीवामिहतस्वस्तिरकिं
चना ॥ ८ ॥ अथवाधर्मराज्ञाहमनुज्ञातामहाभुज ॥ भक्षयिष्येविषंघोरंप्रवेक्ष्येवाहुताशनं ॥ ९ ॥ अथवादुर्मरंतातयदिदंमेसहस्रधा ॥ पतिपुत्रविहीनायात्हृद
यंनविदीर्यते ॥ १० ॥ उत्तिष्ठपुत्रपश्येमांदुःखितांप्रपितामहीं ॥ आर्त्तामुपप्लुतांदीनांनिमग्नांशोकसागरे ॥ ११ ॥ आर्यांचपश्यपांचालींसात्वतींचतपस्विनीं ॥
मांचपश्यसुदुःखार्त्तांव्याधविद्धांमृगीमिव ॥ १२ ॥

पुरायथाचपलेक्षणमभिमन्युमहंपश्यामितथापुंडरीकपलाशाक्षंकृष्णंपश्येतिसंबंधः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि नैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ ब्रह्मास्त्रमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ वाचयामासुःस्वस्तीतिशेषः ॥ ५ ॥ ६ ॥ ग्रंथिकाःदैवज्ञाः ग्रंथिकस्तुकरीरेस्याद्दैव

उत्तिष्ठपश्यवदनंलोकनाथस्यधीमतः ॥ पुंडरीकपलाशाक्षंपुरेवचपलेक्षणं ॥ १३ ॥ एवंविप्रलपंतींतुदृष्ट्वानिपतितांपुनः ॥ उत्तरांतांस्त्रियःसर्वाःपुनरुत्थापयंस्त तः ॥ १४ ॥ उत्थायचपुनर्धैर्यात्तदामत्स्यपतेःसुता ॥ प्रांजलिःपुंडरीकाक्षंभूमावेवाभ्यवादयत् ॥ १५ ॥ श्रुत्वासतस्याविपुलंविलापंपुरुषर्षभः ॥ उपस्पृश्यततः कृष्णोब्रह्मास्त्रंप्रत्यसंहरत् ॥ १६ ॥ प्रतिजज्ञेचदाशार्हस्तस्यजीवितमच्युतः ॥ अब्रवीच्चविशुद्धात्मासर्वंविश्रावयन्जगत् ॥ १७ ॥ नब्रवीम्युत्तरेमिथ्यासत्यमेतद्भ विष्यति ॥ एषसंजीवयाम्येनंपश्यतांसर्वदेहिनां ॥ १८ ॥ नोक्तपूर्वंमयामिथ्यास्वैरेष्वपिकदाचन ॥ नचयुद्धात्परावृत्तस्तथासंजीवतामयं ॥ १९ ॥ यथामेदयि तोधर्मोब्राह्मणश्चविशेषतः ॥ अभिमन्योःसुतोजातोमृतोजीवत्वयंतथा ॥ २० ॥ यथाहंनाभिजानामिविजयेतुकदाचन ॥ विरोधंतेनसत्येनमृतोजीवत्वयंशि शुः ॥ २१ ॥ यथासत्यंचधर्मश्चमयिनित्यंप्रतिष्ठितौ ॥ तथामृतःशिशुरयंजीवतादभिमन्युजः ॥ २२ ॥ यथाकंसश्चकेशीचधर्मेणनिहतौमया ॥ तेनसत्येनबालो यंपुनःसंजीवतामयं ॥ २३ ॥ इत्युक्तोवासुदेवेनसबालोभरतर्षभ ॥ शनैःशनैर्महाराजप्रास्पंदतसचेतनः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिपरिक्षित्संजीवनेऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ब्रह्मास्त्रंतुयदाराजन्कृष्णेनप्रतिसंहृतं ॥ तदातद्वेश्मत्वत्पित्रातेजसाभिविदीपितं ॥ १ ॥ ततोरक्षांसिसर्वाणिनेशुस्त्यक्त्वागृहंतुतत् ॥ अंतरिक्षेचवागासीत्साधुकेशवसाध्विति ॥ २ ॥ तदस्त्रंज्वलितंचापि पितामहमगात्तदा ॥ ततःप्राणान्पुनर्लेभेपितातवनरेश्वर ॥ ३ ॥ व्यचेष्टतचबालोसौयथोत्साहंयथाबलं ॥ बभूवुर्मुदिताराजंस्ततस्ताभरतस्त्रियः ॥ ४ ॥ ब्राह्मणा वाचयामासुर्गोविंदस्यैवशासनात् ॥ ततस्तामुदिताःसर्वाःप्रशशंसुर्जनार्दनं ॥ ५ ॥ स्त्रियोभरतसिंहानांनावंलब्ध्वेवपारगाः ॥ कुंतीद्रुपदपुत्रीचसुभद्राचोत्तरा तथा ॥ ६ ॥ स्त्रियश्चान्यानृसिंहानांबभूवुर्हृष्टमानसाः ॥ तत्रमल्लानटाश्चैवग्रंथिकाःसौख्यशायिकाः ॥ ७ ॥ सूतमागधसंघाश्चाप्यस्तुवंस्तंजनार्दनं ॥ कुरुवंश स्तवाख्याभिराशीर्भिर्भरतर्षभ ॥ ८ ॥ उत्थायतुयथाकालमुत्तरायदुनंदनं ॥ अभ्यवादयतप्रीतासहपुत्रेणभारत ॥ ९ ॥

ज्ञेगुग्गुलुद्रुमेइतिविश्वलोचनः सुखावहंसौख्यंशयनमितिपृच्छंतितेसौख्यशायनिकाः पृच्छतौसुस्नातादिभ्यइतिठक् अनुशतिकादिः ॥ ७ ॥ कुरुवंशस्यस्तवमाचक्षतेताभिःकुरुवंशस्तवाख्याभिः ॥ ८॥९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

तस्यकृष्णोददौह्रष्टोबहुरत्नंविशेषतः॥ तथान्येवृष्णिशार्दूलानामचास्याकरोत्प्रभुः ॥ १० ॥ पितुस्तवमहाराजसत्यसंधोजनार्दनः॥ परिक्षीणेकुलेयस्माज्जा
तोयमभिमन्युजः॥ ११ ॥ परिक्षिदितिनामास्यभवत्वित्यब्रवीत्तदा॥ सोवर्धतयथाकालंपितातवजनाधिप ॥ १२॥ मनःप्रह्लादनश्चासीत्सर्वलोकस्यभारत॥
मासजातस्तुतेवीरपिताभवतिभारत॥ १३ ॥ अथाजग्मुःसुबहुलंरत्नमादायपांडवाः॥ तान्समीपगतान्श्रुत्वानिर्ययुर्वृष्णिपुंगवाः॥ १४ ॥ अलंचक्रुश्चमाल्यौ
घैःपुरुषानागसाह्वयं॥ पताकाभिर्विचित्राभिर्ध्वजैश्वविविधैरपि॥ १५॥ वेश्मानिसमलंचक्रुःपौराश्चापिजनेश्वर॥देवतायतनानांचपूजाःसुविविधास्तथा॥
॥ १६॥ संदिदेशाथविदुरःपांडुपुत्रप्रियेप्सया॥ राजमार्गाश्चतत्रासन्सुमनोभिरलंकृताः॥ १७॥ शुशुभेतत्पुरंचापिसमुद्रौघनिभस्वनं॥ नर्त्तकैश्चापिनृत्यद्भि
र्गायकानांचनिःस्वनैः॥ १८॥ आसीद्वैश्रवणस्येवनिवासस्तत्पुरंतदा॥ बंदिभिश्चनरैराजन्स्त्रीसहायैश्चसर्वशः॥ १९॥ तत्रतत्रविविक्तेषुसमंताद्पशोभितं॥
पताकाधूयमानाश्चसमंतान्मातरिश्वना ॥ २० ॥ अदर्शयन्निवतदाकुरून्वैदक्षिणोत्तरान्॥ अघोषयंस्तदाचापिपुरुषाराजधूर्गताः॥ सर्वराष्ट्रविहारोऽद्यरत्ना
भरणलक्षणः॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिपांडवागमनेसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ तान्समीपगतान्श्रुत्वापांडवान्शत्रुकर्शनः॥ वासुदेवःसहामात्यःप्रययौससुहृद्गणः॥ १ ॥ तेसमेत्ययथान्यायंप्रत्युद्याताद्दिदृक्षया॥
तेसमेत्ययथाधर्मंपांडवावृष्णिभिःसह॥ २ ॥ विविशुःसहिताराजन्पुरंवारणसाह्वयं॥ महतस्तस्यसैन्यस्यखुरनेमिस्वनेनह ॥ ३ ॥ द्यावापृथिव्योःखंचैवसर्व
मासीत्समावृतं॥ तेकोशानग्रतःकृत्वाविविशुःस्वपुरंतदा॥ ४॥ पांडवाःप्रीतमनसःसामात्याःससुहृद्गणाः॥ तेसमेत्ययथान्यायंधृतराष्ट्रंजनाधिपं॥ ५ ॥ कीर्त्त
यंतःस्वनामानितस्यपादौववंदिरे ॥ धृतराष्ट्रादनुचतेगांधारींसुबलात्मजां ॥ ६॥ कुंतींचराजशार्दूलतदाभरतसत्तम ॥ विदुरंपूजयित्वाचवैश्यापुत्रंसमेत्यच
॥ ७॥ पूज्यमानाःस्मतेवीराव्यरोचंतविशांपते॥ ततस्तत्परमाश्चर्यंविचित्रंमहदद्भुतं ॥८॥ शुश्रुवुस्तेतदावीराःपितुस्तेजन्मभारत॥ तदुपश्रुत्यतत्कर्मवासुदेव
स्यधीमतः॥ ९ ॥ पूजार्हंपूजयामासुःकृष्णंदेवकिनंदनं॥ ततःकतिपयाहस्यव्यासःसत्यवतीसुतः॥ १० ॥

तान्समीपगतानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ द्यावापृथिव्योःसंबंधिखमाकाशमवकाशमितियावत् ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ वैश्यापुत्रंयुयुत्सुं ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ पावनःनाशकः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकसप्तति

आजगाममहातेजानगरंनागसाह्वयं ॥ तस्यसर्वेयथान्यायंपूजांचक्रुःकुरूद्वहाः ॥ ११ ॥ सहवृष्ण्यंधकव्याघ्रैरुपासांचक्रिरेतदा॥ तत्रनानाविधाकाराःकथाः समभिकीर्त्यवै ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरोधर्मसुतोव्यासंवचनमब्रवीत् ॥ भवत्प्रसादाद्भगवन्यदिदंरत्नमाहृतं ॥ १३ ॥ उपयोक्तुंतदिच्छामिवाजिमेधेमहाक्रतौ ॥ त मनुज्ञातुमिच्छामिभवतामुनिसत्तम ॥ त्वदधीनावयंसर्वेकृष्णस्यचमहात्मनः ॥ १४ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ अनुजानामिराजंस्त्वांक्रियतांयदनंतरं ॥ यजस्व वाजिमेधेनविधिवद्दक्षिणावता ॥ १५ ॥ अश्वमेधोहिराजेंद्रपावनःसर्वपाप्मनां ॥ तेनेष्ट्वात्वंविपाप्मावैभवितानात्रसंशयः ॥ १६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ इत्युक्तःसतुधर्मात्माकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ अश्वमेधस्यकौरव्यचकाराहरणेमतिं ॥ १७ ॥ समनुज्ञाप्यतत्सर्वंकृष्णद्वैपायनंनृपः ॥ वासुदेवमथाभ्येत्यवाग्मी वचनमब्रवीत् ॥ १८ ॥ देवकीसुप्रजादेवीत्वयापुरुषसत्तम ॥ यद्ब्रूयांत्वांमहाबाहोतत्कुथास्त्वमिहाच्युत ॥ १९ ॥ त्वत्प्रभावार्जितान्भोगानश्नीमयदुनंदन ॥ प राक्रमेणबुद्ध्याचत्वयेयंनिर्जितामही ॥ २० ॥ दीक्षयस्वत्वमात्मानंत्वंहिनःपरमोगुरुः ॥ त्वयीष्टवतिदाशार्हविपाप्माभवितास्म्यहं ॥ २१ ॥ त्वंहियज्ञोक्षरःसर्वस्त्वं धर्मस्त्वंप्रजापतिः ॥ त्वंगतिःसर्वभूतानामितिमेनिश्चितामतिः ॥ २२ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ त्वमेवैतन्महाबाहोवक्तुमर्हस्यरिंदम ॥ त्वंगतिःसर्वभूताना मितिमेनिश्चितामतिः ॥ २३ ॥ त्वंचाद्यकुरुवीराणांधर्मेणहिविराजसे ॥ गुणीभूताःस्मतेराजंस्त्वंनोराजागुरुर्मतः ॥ २४ ॥ यजस्वमदनुज्ञातःप्राप्यएषक्रतुस्त्व या ॥ युनक्तुनोभवान्कार्येयत्रवांछसिभारत ॥ २५ ॥ सत्यंतेप्रतिजानामिसर्वंकर्त्तास्मितेनघ ॥ भीमसेनार्जुनौचैवतथामाद्रवतीसुतौ ॥ इष्टवंतोभविष्यंतित्व यीष्टवतिपार्थिवे ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिकृष्णव्यासानुज्ञायांएकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्तस्तुकृष्णेनधर्मपुत्रोयुधिष्ठिरः ॥ व्यासमामंत्र्यमेधावीततोवचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ यदाकालंभवान्वेत्तिहयमेधस्यतत्त्वतः ॥ दीक्ष यस्वतदामांत्वंत्वय्यायत्तोहिमेक्रतुः ॥ २ ॥ ॥ व्यासउवाच ॥ ॥ अहंपैलोथकौंतेययाज्ञवल्क्यस्तथैवच ॥ विधानंयद्यथाकालंतत्कर्त्तारोनसंशयः ॥ ३ ॥

तमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ एवमुक्तइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ स्फ्यःकाष्ठखड्गःसचात्रसौवर्णः कूर्चआसनार्थंकुशमुष्टिःसोप्यत्रसौवर्णः ॥ १० ॥ सुगुप्तंसुरक्षितंयथास्यात्तथा ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

चैत्र्यांहिपौर्णमास्यांतुतवदीक्षाभविष्यति ॥ संभाराःसंभ्रियंतांचयज्ञार्थंपुरुषर्षभ ॥ ४ ॥ अश्वविद्याविदश्चैवसूताविप्राश्चतद्विदः ॥ मेध्यमश्वंपरीक्षंतांतवयज्ञार्थसिद्धये ॥ ५ ॥ तमुत्सृजयथाशास्त्रंपृथिवींसागरांबरां ॥ सपर्येतुयशोदीप्तंतवपार्थिवदर्शयन् ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वापांडवःपृथिवीपतिः ॥ चकारसर्वंराजेंद्रयथोक्तंब्रह्मवादिना ॥ ७ ॥ संभाराश्चैवराजेंद्रसर्वेसंकल्पिताभवन् ॥ ससंभारान्समाहृत्यनृपोधर्मसुतस्तदा ॥ ८ ॥ न्यवेदयदमेयात्माकृष्णद्वैपायनायवै ॥ ततोब्रवीन्महातेजाव्यासोधर्मात्मजंनृपं ॥ ९ ॥ यथाकालंयथायोगंसज्जाःस्मतवदीक्षणे ॥ स्फ्यश्चकूर्चश्चसौवर्णोयच्चान्यदपिकौरव ॥ १० ॥ तत्रयोग्यंभवेत्किंचिद्रौक्मंतत्क्रियतामिति ॥ अश्वश्चोत्सृज्यतामद्यपृथ्व्यामथयथाक्रमं ॥ सुगुप्तंचरतांचापियथाशास्त्रंयथाविधि ॥ ११ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ अयमश्वोयथाब्रह्मन्नुत्सृष्टःपृथिवीमिमां ॥ चरिष्यतियथाकामंतत्रवैसंविधीयतां ॥ १२ ॥ पृथिवींपर्यटंतंहितुरगंकामचारिणं ॥ कःपालयेदितिमुनेतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १३ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्तःसतुराजेंद्रकृष्णद्वैपायनोब्रवीत् ॥ भीमसेनादवरजःश्रेष्ठःसर्वधनुष्मतां ॥ १४ ॥ जिष्णुःसहिष्णुर्धृष्णुश्चसएनंपालयिष्यति ॥ शक्तःसहिमहींजेतुंनिवातकवचांतकः ॥ १५ ॥ तस्मिन्ह्यस्त्राणिदिव्यानिदिव्यंसंहननंतथा ॥ दिव्यंधनुश्चेषुधीचसएनमनुयास्यति ॥ १६ ॥ सहिधर्मार्थकुशलःसर्वविद्याविशारदः ॥ यथाशास्त्रंनृपश्रेष्ठचारयिष्यतितेहयं ॥ १७ ॥ राजपुत्रोमहाबाहुःश्यामोराजीवलोचनः ॥ अभिमन्योःपितावीरःसएनंपालयिष्यति ॥ १८ ॥ भीमसेनोपितेजस्वीकौंतेयोऽमितविक्रमः ॥ समर्थोरक्षितुंराष्ट्रंनकुलश्चविशांपते ॥ १९ ॥ सहदेवस्तुकौरव्यसमाधास्यतिबुद्धिमान् ॥ कुटुंबतंत्रंविधिवत्सर्वमेवमहायशाः ॥ २० ॥ तत्तुसर्वंयथान्यायमुक्तःकुरुकुलोद्वहः ॥ चकारफाल्गुनंचापिसंदिदेशहयंप्रति ॥ २१ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ एह्यर्जुनत्वयावीरहयोयंपरिपाल्यतां ॥ त्वमर्होरक्षितुंह्येनंनान्यःकश्चनमानवः ॥ २२ ॥ येचापित्वांमहाबाहोप्रत्युद्यांतिनराधिपाः ॥ तैर्विग्रहोयथानस्यात्तथाकार्यंत्वयानघ ॥ २३ ॥ आख्यातव्यश्चभवतायज्ञोयंममसर्वशः ॥ पार्थिवेभ्योमहाबाहोसमयेगम्यतामिति ॥ २४ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एवमुक्त्वासधर्मात्माभ्रातरंसव्यसाचिनं ॥ भीमंचनकुलंचैवपुरगुप्तौसमादधत् ॥ २५ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥

॥ २६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७३ ॥ ॥ दीक्षेति ॥ १ ॥ पशुबंधानश्वमेधस्यारंभणीयरूपान्

कुटुंबतंत्रेचतदासहदेवंयुधांपतिं॥ अनुमान्यमहीपालंधृतराष्ट्रंयुधिष्ठिरः॥ २६॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणियज्ञसामग्रीसंपादनेद्विसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७२॥ ॥७३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥दीक्षाकालेतुसंप्राप्तेततस्तेसुमहर्त्विजः॥ विधिवद्दीक्षयामासुरश्वमेधायपार्थिवं॥ १॥ कृत्वासपशुबंधांश्चदीक्षितःपांडुनंदनः॥धर्मराजोमहातेजाःसहर्त्विग्भिर्व्यरोचत॥२॥ हयश्चहयमेधार्थंस्वयंसब्रह्मवादिना॥ उत्सृष्टःशास्त्रविधिनाव्यासेनामिततेजसा॥ ३॥ सराजाधर्मराड्राजन्दीक्षितोविबभौतदा॥ हेममालीरुक्मकंठःप्रदीप्तइवपावकः॥ ४॥ कृष्णाजिनीदंडपाणिःक्षौमवासाःसधर्मजः॥ विबभौद्युतिमान्भूयःप्रजापतिरिवाध्वरे॥ ५॥ तथैवास्यर्त्विजःसर्वेतुल्यवेषाविशांपते ॥ बभूवुरर्जुनश्चापिप्रदीप्तइवपावकः ॥ ६॥ श्वेताश्वःकृष्णसारंतंससाराश्वंधनंजयः॥ विधिवत्पृथिवीपालधर्मराजस्यशासनात्॥ ७॥ विक्षिपन्गांडिवंराजन्बद्धगोधांगुलित्रवान्॥ तमश्वंपृथिवीपालमुदायुक्तःससारच ॥८॥ आकुमारंतदाराजन्नागमत्तत्पुरंविभो॥ द्रष्टुकामंकुरुश्रेष्ठंप्रयास्यंतंधनंजयं॥ ९॥ तेषामन्योन्यसंमर्दादूष्मेवसमजायत॥ दिदृक्षूणांहयंतंचतंचैवहयसारिणं ॥ १०॥ ततःशब्दोमहाराजदिशःखंप्रतिपूरयन्॥ बभूवप्रेक्षतांनृणांकुंतीपुत्रंधनंजयं॥ ११॥ एषगच्छतिकौंतेयतुरगश्चैवदीप्तिमान् ॥ यमन्वेतिमहाबाहुःसंस्पृशन्धनुरुत्तमं॥ १२॥ एवंशुश्रावववदतांगिरोजिष्णुरुदारधीः॥ स्वस्तितेस्तुव्रजारिष्टंपुनश्चैहीतिभारत॥ १३॥ अथापरेमनुष्येंद्रपुरुषावाक्यमब्रुवन्॥ नैनंपश्यामसंमर्देधनुरेतत्प्रदृश्यते॥ १४॥ एतद्धिभीमनिर्ह्रादंविश्रुतंगांडिवंधनुः॥ स्वस्तिगच्छत्वरिष्टोवैपंथानमकुतोभयं॥ १५॥ निवृत्तमेनंद्रक्ष्यामःपुनरेष्यतिचध्रुवं ॥ एवमाद्यामनुष्याणांस्त्रीणांचभरतर्षभ॥ १६॥शुश्रावमधुरावाचःपुनःपुनरुदारधीः॥ याज्ञवल्क्यस्यशिष्यश्चकुशलोयज्ञकर्मणि॥ १७॥ प्रायात्पार्थेनसहितःशांत्यर्थंवेदपारगः॥ ब्राह्मणाश्चमहीपालबहवोवेदपारगाः॥ १८॥ अनुजग्मुर्महात्मानंक्षत्रियाश्चविशांपते॥ विधिवत्पृथिवीपालधर्मराजस्यशासनात् ॥ १९॥ पांडवैःपृथिवीमश्वोनिर्जितामस्त्रतेजसा॥ चचारसमहाराजयथादेशंचसत्तम॥२०॥तत्रयुद्धानिवृत्तानियान्यासन्पांडवस्यह॥ तानिवक्ष्यामितेवीरविचित्राणिमहांतिच॥ २१॥ सहयःपृथिवींराजन्प्रदक्षिणमवर्त्तत॥ ससारोत्तरतःपूर्वंतन्निबोधमहीपते॥ २२॥

॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ शिष्यःसोमश्रवाः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ यानितूभयतइति क्षुद्राणितुउपेक्षितानीत्यर्थः ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अवमृद्नन्सराष्ट्राणिपार्थिवानांहयोत्तमः॥ शनैस्तदापरिययौश्वेताश्वश्चमहारथः ॥ २३ ॥ तत्रसंगणनानास्तिराज्ञामयुतशस्तदा ॥ येऽयुध्यंतमहाराजक्षत्रियाहतबांधवाः॥ २४ ॥ किरातायवनाराजन्बहवोसिधनुर्धराः॥ म्लेच्छाश्चान्येबहुविधाःपूर्वयेनिकृतारणे ॥ २५ ॥ आर्याश्चपृथिवीपालाःप्रहृष्टनरवाहनाः॥ समीयुःपांडुपुत्रेणबहवोयुद्धदुर्मदाः॥ २६॥ एवंवृत्तानियुद्धानितत्रतत्रमहीपते ॥ अर्जुनस्यमहीपालैर्नानादेशसमागतैः॥ २७॥ यानितूभयतोराजन्प्रतमानिमहांतिच ॥ तानियुद्धानिवक्ष्यामिकौंतेयस्यतवानघ ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेत्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥ ७३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ त्रिगर्त्तैरभवद्युद्धंकृतवैरैःकिरीटिनः॥ महारथसमाज्ञातैर्हतानांपुत्रनप्तृभिः॥ १ ॥ तेसमाज्ञायसंप्राप्तंयज्ञियंतुरगोत्तमं॥ विषयांतंततोवीरादंशिताःपर्यवारयन् ॥ २ ॥ रथिनोबद्धतूणीराःसदश्वैःसमलंकृतैः ॥ परिवार्यहयंराजन्ग्रहीतुंसंप्रचक्रमुः ॥ ३ ॥ ततःकिरीटीसंचिंत्यतेषांतत्रचिकीर्षितं॥ वारयामासतान्वीरान्सांत्वपूर्वमरिंदमः ॥ ४ ॥ तदनादृत्यतेसर्वेशरैरभ्यहनंस्तदा ॥ तमोरजोभ्यांसंछन्नांस्तान्किरीटीन्यवारयत् ॥ ५ ॥ तानब्रवीत्ततोजिष्णुःप्रहसन्निवभारत ॥ निवर्त्तध्वमधर्मज्ञाःश्रेयोजीवितमेवच ॥ ६ ॥ सहिवीरःप्रयास्यन्वैधर्मराजेनवारितः ॥ हतबांधवानतेपार्थहंतव्याःपार्थिवाइति ॥ ७॥ सतदातद्वचःश्रुत्वाधर्मराजस्यधीमतः ॥ तान्निवर्त्तध्वमित्याहनन्यवर्त्ततचापिते ॥ ८ ॥ ततस्त्रिगर्त्तराजानंसूर्यवर्माणमाहवे ॥ विचित्यशरजालेनप्रजहासधनंजयः॥ ९ ॥ ततस्तेरथघोषेणरथनेमिस्वनेनच ॥ पूरयंतोदिशःसर्वाधनंजयमुपाद्रवन् ॥ १० ॥ सूर्यवर्माततःपार्थेशराणांनतपर्वणां ॥ शतान्यमुंचद्राजेंद्रलघ्वस्त्रमभिदर्शयन् ॥ ११ ॥ तथैवान्येमहेष्वासायेचतस्यानुयायिनः ॥ मुमुचुःशरवर्षाणिधनंजयवधैषिणः ॥ १२ ॥ सतान्ज्यामुखनिर्मुक्तैर्बहुभिःसुबहून्शरान् ॥ चिच्छेदपांडवोराजंस्तेभूमौन्यपतंस्तदा ॥ १३ ॥ केतुवर्मातुतेजस्वीतस्यैवावरजोयुवा ॥ युयुधेभ्रातुरर्थायपांडवेनयशस्विना ॥ १४ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यकेतुवर्माणमाहवे ॥ अभ्यघ्नन्निशितैर्बाणैर्बीभत्सुःपरवीरहा ॥ १५ ॥ केतुवर्मण्यभिहतेधृतवर्मामहारथः॥ रथेनाशुसमुत्पत्यशरैर्जिष्णुमवाकिरत् ॥ १६ ॥ तस्यतांशीघ्रतामीक्ष्यतुतोषातीववीर्यवान् ॥ गुडाकेशोमहातेजाबालस्यधृतवर्मणः ॥ १७॥

त्रिगर्त्तैरिति महारथत्वेनसम्यगाज्ञातैः पांडवीयैर्हतानांपुत्रनप्तृभिस्त्रिगर्त्तैः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ॥ इत्याश्वमे०नै०भारतभा० चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥७४॥

नसंदधानंददृशेनाददानंचतंतदा ॥ किरंतमेवसशरान्ददृशेपाकशासनिः ॥ १८ ॥ सतुतंपूजयामासधृतवर्माणमाहवे ॥ मनसातुमुहूर्त्तवैरणेसमभिहर्षयन् ॥ १९ ॥ तंपन्नगमिवक्रुद्धंकुरुवीरःस्मयन्निव ॥ प्रीतिपूर्वंमहाबाहुःप्राणैर्नव्यपरोपयत् ॥ २० ॥ सतथारक्ष्यमाणोवैपार्थेनामिततेजसा ॥ धृतवर्माशरंदीप्तंमुमोचविजयेतदा ॥ २१ ॥ सतेनविजयस्तूर्णमासीद्विद्धःकरेभृशं ॥ मुमोचगांडिवंमोहात्तत्पपाताथभूतले ॥ २२ ॥ धनुषःपततस्तस्यसव्यसाचिकराद्विभो ॥ बभूवसदृशंरूपंशक्रचापस्यभारत ॥ २३ ॥ तस्मिन्निपतितेदिव्येमहाधनुषिपार्थिवः ॥ जहाससस्वनंहासंधृतवर्मामहाहवे ॥ २४ ॥ ततोरोषार्दितोजिष्णुःप्रमृज्यरुधिरंकरात् ॥ धनुरादत्ततद्दिव्यंशरवर्षैर्ववर्षच ॥ २५ ॥ ततोहलहलाशब्दोदिवस्पृगभवत्तदा ॥ नानाविधानांभूतानांतत्कर्माणिप्रशंसतां ॥ २६ ॥ ततःसंप्रेक्ष्यसंक्रुद्धंकालांतकयमोपमं ॥ जिष्णुंत्रैगर्त्तकायोधाःपरीताःपर्यवारयन् ॥ २७ ॥ अभिसृत्यपरीप्सार्थंततस्तेधृतवर्मणः ॥ परिवव्रुर्गुडाकेशंतत्राक्रुध्यद्धनंजयः ॥ २८ ॥ ततोयोधान्जघानाशुतेषांसदशचाष्टच ॥ महेंद्रवज्रप्रतिमैरायसैर्बहुभिःशरैः ॥ २९ ॥ तान्संप्रभग्नान्संप्रेक्ष्यत्वरमाणोधनंजयः ॥ शरैराशीविषाकारैर्जघानस्वनवद्धसन् ॥ ३० ॥ तेभग्नमनसःसर्वेत्रैगर्त्तकमहारथाः ॥ दिशोभिदुद्रुवूराजन्धनंजयशरार्दिताः ॥ ३१ ॥ तमूचुःपुरुषव्याघ्रंसंशप्तकनिषूदनं ॥ तवास्मकिंकराःसर्वेसर्वेवैवशगास्तव ॥ ३२ ॥ आज्ञापयस्वनःपार्थप्रह्वान्प्रेष्यानवस्थितान् ॥ करिष्यामःप्रियंसर्वंतवकौरवनंदन ॥ ३३ ॥ एतदाज्ञायवचनंसर्वांस्तानब्रवीत्तदा ॥ जीवितंरक्षतनृपाःशासनंप्रतिगृह्यतां ॥ ३४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणित्रिगर्तपराभवेचतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ ७४ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्राग्ज्योतिषमथाभ्येत्यव्यचरत्सहयोत्तमः ॥ भगदत्तात्मजस्तत्रनिर्ययौरणकर्कशः ॥ १ ॥ सहयंपांडुपुत्रस्यविषयांतमुपागतं ॥ युयुधेभरतश्रेष्ठवज्रदत्तोमहीपतिः ॥ २ ॥ सोभिनिर्यायनगराद्भगदत्तसुतोनृपः ॥ अश्वमायांतमुन्मथ्यनगराभिमुखोययौ ॥ ३ ॥ तमालक्ष्यमहाबाहुःकुरूणामृषभस्तदा ॥ गांडीवंविक्षिपंस्तूर्णंसहसासमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥ ततोगांडीवनिर्मुक्तैरिषुभिर्मोहितोनृपः ॥ हयमुत्सृज्यतंवीरस्ततःपार्थमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ पुनःप्रविश्यनगरंदंशितःसनृपोत्तमः ॥ आरुह्यनागप्रवरंनिर्ययौरणकर्कशः ॥ ६ ॥ पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि ॥ दोधूयताचामरेणश्वेतेनचमहारथः ॥ ७ ॥

॥ प्राग्ज्योतिषेतिस्पष्टार्थोऽध्यायः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

ततःपार्थसमासाद्यपांडवानांमहारथं ॥ आह्वयामासबीभत्सुंबाल्यान्मोहाच्चसंयुगे ॥ ८ ॥ सवारणंनगप्रख्यंप्रभिन्नकरटामुखं ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धःश्वेताश्वंप्रतिपार्थिवः ॥ ९ ॥ विक्षरंतंमहामेघंपरवारणवारणं ॥ शास्त्रवत्कल्पितंसंख्येविवशंयुद्धदुर्मदं ॥ १० ॥ प्रचोद्यमानःसगजस्तेनराज्ञामहाबलः ॥ तदांकुशेनविबभावुत्पतिष्यन्निवांबरं ॥ ११ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यक्रुद्धोराजन्धनंजयः ॥ भूमिष्ठोवारणगतंयोधयामासभारत ॥ १२ ॥ वज्रदत्तस्ततःक्रुद्धोमुमोचाशुधनंजये ॥ तोमरानग्निसंकाशान्शलभानिववेगितान् ॥ १३ ॥ अर्जुनस्तानसंप्राप्तान्गांडीवप्रभवैःशरैः ॥ द्विधात्रिधाचचिच्छेदखएवखगमैस्तदा ॥ १४ ॥ सतानदृष्ट्वातथाछिन्नांस्तोमरान्भगदत्तजः ॥ इषूनसक्तांस्त्वरितःप्राहिणोत्पांडवंप्रति ॥ १५ ॥ ततोर्जुनस्तूर्णतरंरुक्मपुंखानजिह्मगान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोभगदत्तात्मजंप्रति ॥ १६ ॥ सतैर्विद्धोमहातेजावज्रदत्तोमहामृधे ॥ भृशाहतःपपातोर्व्यांनत्वेनमजहात्स्मृतिः ॥ १७ ॥ ततःसपुनरुत्सृज्यवारणप्रवरंरणे ॥ अव्यग्रःप्रेषयामासजयार्थीविजयंप्रति ॥ १८ ॥ तस्मैबाणांस्ततोजिष्णुर्निर्मुक्ताशीविषोपमान् ॥ प्रेषयामाससंक्रुद्धोज्वलितज्वलनोपमान् ॥ १९ ॥ सतैर्विद्धोमहानागोविस्रवन्रुधिरंबभौ ॥ गैरिकाक्तमिवांभोद्रिर्बहुप्रस्रवणंतदा ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिवज्रदत्तयुद्धेपंचसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ एवंत्रिरात्रमभवत्तद्युद्धंभरतर्षभ ॥ अर्जुनस्यनरेंद्रेणवृत्रेणेवशतक्रतोः ॥ १ ॥ ततश्चतुर्थेदिवसेवज्रदत्तोमहाबलः ॥ जहाससस्वनंहासंवाक्यंचेदमथाब्रवीत् ॥ २ ॥ अर्जुनार्जुनतिष्ठस्वनमेजीवन्विमोक्ष्यसे ॥ त्वांनिहत्यकरिष्यामिपितुस्तोयंयथाविधि ॥ ३ ॥ त्वयावृद्धोममपिताभगदत्तःपितुःसखा ॥ हतोवृद्धोममपिताशिशुंमामद्ययोधय ॥ ४ ॥ इत्येवमुक्त्वासंक्रुद्धोवज्रदत्तोनराधिपः ॥ प्रेषयामासकौरव्यवारणंपांडवंप्रति ॥ ५ ॥ संप्रेष्यमाणोनागेंद्रोवज्रदत्तेनधीमता ॥ उत्पतिष्यन्निवाकाशमभिदुद्रावपांडवं ॥ ६ ॥ अग्रहस्तसुमुक्तेनसीकरेणसनागराट् ॥ समौक्षतगुडाकेशंशैलंनीलमिवांबुदः ॥ ७ ॥ सतेनप्रेषितोराज्ञामेघवद्विनदन्मुहुः ॥ मुखाडंबरसंह्रादैरभ्यद्रवतफाल्गुनं ॥ ८ ॥ सनृत्यन्निवनागेंद्रोवज्रदत्तप्रचोदितः ॥ आससादद्रुतंराजन्कौरवाणांमहारथं ॥ ९ ॥ तमायांतमथालक्ष्यवज्रदत्तस्यवारणं ॥ गांडीवमाश्रित्यबलीनव्यकंपतशत्रुहा ॥ १० ॥ चुक्रोधबलवच्चापिपांडवस्तस्यभूपतेः ॥ कार्यविघ्नमनुस्मृत्यपूर्ववैरंचभारत ॥ ११ ॥

एवमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ शललितःशलाकाप्रोतः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषट्स

ततस्तंवारणंक्रुद्धःशरजालेनपांडवः ॥ निवारयामासतदावेलेवमकरालयं ॥ १२ ॥ सनागप्रवरःश्रीमानर्जुनेननिवारितः ॥ तस्थौशरैर्विनुन्नांगःश्वाविच्छल
लितोयथा ॥ १३ ॥ निवारितंगजंदृष्ट्वाभगदत्तसुतोनृपः ॥ उत्ससर्जशितान्बाणानर्जुनःक्रोधमूर्छितः ॥ १४ ॥ अर्जुनस्तुमहाबाहुःशरैररिनिघातिभिः ॥ वारया
मासतान्बाणांस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १५ ॥ ततःपुनरभिक्रुद्धोराजाप्राग्ज्योतिषाधिपः ॥ प्रेषयामासनागेंद्रंबलवत्पर्वतोपमं ॥ १६ ॥ तमापतंतंसंप्रेक्ष्यबलवत्पा
कशासनिः ॥ नाराचमग्निसंकाशंप्राहिणोद्वारणंप्रति ॥ १७ ॥ सतेनवारणोराजन्मर्मस्वभिहतोभृशं ॥ पपातसहसाभूमौवज्ररुग्णइवाचलः ॥ १८ ॥ सपतन्
शुशुभेनागोधनंजयशराहतः ॥ विशन्निवमहाशैलोमहींवज्रप्रपीडितः ॥ १९ ॥ तस्मिन्निपतितेनागेवज्रदत्तस्यपांडवः ॥ तंनभेतव्यमित्याहततोभूमिगतंनृपं
॥ २० ॥ अब्रवीद्धिमहातेजाःप्रस्थितंमांयुधिष्ठिरः ॥ राजानस्तेनहंतव्याधनंजयकथंचन ॥ २१ ॥ सर्वमेतन्नरव्याघ्रभवत्येतावताकृतं ॥ योधाश्चापिनहंतव्याध
नंजयरणेत्वया ॥ २२ ॥ वक्तव्याश्चापिराजानःसर्वैःसहसुहृज्जनैः ॥ युधिष्ठिरस्याश्वमेधोभवद्भिरनुभूयतां ॥ २३ ॥ इतिभ्रातृवचःश्रुत्वानहन्मित्वांनराधिप ॥
उत्तिष्ठनभयंतेस्तिस्वस्तिमान्गच्छपार्थिव ॥ २४ ॥ आगच्छेथामहाराजपरांचैत्रीमुपस्थितां ॥ यदाश्वमेधोभविताधर्मराजस्यधीमतः ॥ २५ ॥ एवमुक्तःसरा
जातुभगदत्तात्मजस्तदा ॥ तथेत्येवाब्रवीद्वाक्यंपांडवेनाभिनिर्जितः ॥ २६ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिवज्रदत्तपराजयेषट्
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सैंधवैरभवद्युद्धंततस्तस्यकिरीटिनः ॥ हतशेषैर्महाराजहतानांचसुतैरपि
॥ १ ॥ तेवतीर्णमुपश्रुत्यविषयंश्वेतवाहनं ॥ प्रत्युद्ययुरमृष्यंतोराजानःपांडवर्षभं ॥ २ ॥ अश्वंचतंपरामृश्यविषयांतेविषोपमाः ॥ नभयंचक्रिरेपार्थाद्भीमसेनाद
नंतरात् ॥ ३ ॥ तेऽविदूराद्धनुष्पाणिंयज्ञियस्यहयस्यच ॥ बीभत्सुंप्रत्यपद्यंतपदातिनमवस्थितं ॥ ४ ॥ ततस्तेतंमहावीर्याराजानःपर्यवारयन् ॥ जिगीषंतोनरव्या
घ्रंपूर्वंविनिकृतायुधि ॥ ५ ॥ तेनामान्यपिगोत्राणिकर्माणिविविधानिच ॥ कीर्त्तयंतस्तदापार्थंशरवर्षैरवाकिरन् ॥ ६ ॥ तेकिरंतःशरव्रातान्वारणप्रतिवारणान् ॥
रणेजयमभीप्संतःकौंतेयंपर्यवारयन् ॥ ७ ॥ तेसमीक्ष्यचतंकृष्णमुग्रकर्माणमाहवे ॥ सर्वेयुयुधिरेवीरारथस्थास्तंपदातिनं ॥ ८ ॥ तेतमाजघ्निरेवीरंनिवातकव
चांतकं ॥ संशप्तकनिहंतारंहंतारंसैंधवस्यच ॥ ९ ॥ प्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ सैंधवैरिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ विकीर्यंत्यउल्काःसूर्यंजघ्निरेताभिश्चविकीर्यमाणाभिःकैलासादीनांवेपथुःसप्तर्ष्यादीनांश्वासश्चाभवत् ताएवशशंचंद्रस्थंविनिर्भिद्यशशिनोमंडलंप्रतिपरि

ततोरथसहस्रेणहयानामयुतेनच ॥ कोष्ठकीकृत्यबीभत्सुंप्रहृष्टमनसोभवन् ॥ १० ॥ तंस्मरंतोवधंवीराःसिंधुराजस्यचाहवे ॥ जयद्रथस्यकौरव्यसमरेसव्यसाचिना ॥ ११ ॥ ततःपर्जन्यवत्सर्वेशरवृष्टीरवासृजन् ॥ तैःकीर्णःशुशुभेपार्थोरविर्मेघांतरेयथा ॥ १२ ॥ सशरैःसमवच्छन्नश्चकाशेपांडवर्षभः ॥ पंजरांतरसंचारीशकुंतइवभारत ॥ १३ ॥ ततोहाहाकृतंसर्वंकौंतेयेशरपीडिते ॥ त्रैलोक्यमभवद्राजन्रविरासीच्चनिष्प्रभः ॥ १४ ॥ ततोववौमहाराजमारुतोलोमहर्षणः ॥ राहुरग्रसदादित्यंयुगपत्सोममेवच ॥ १५ ॥ उल्काश्चजघ्निरेसूर्यंविकीर्यंत्यःसमंततः ॥ वेपथुश्चाभवद्राजन्कैलासस्यमहागिरेः ॥ १६ ॥ मुमुचुःश्वासमत्युष्णंदुःखशोकसमन्विताः ॥ सप्तर्षयोजातभयास्तथादेवर्षयोपिच ॥ १७ ॥ शशंचाशुविनिर्भिद्यमंडलंशशिनोऽपतत् ॥ विपरीतादिशश्चापिसर्वाधूमाकुलास्तथा ॥ १८ ॥ रासभारुणसंकाशाधनुष्मंतःसविद्युतः ॥ आवृत्यगगनंमेघामुमुचुर्मांसशोणितं ॥ १९ ॥ एवमासीत्तदावीरेशरवर्षेणसंवृते ॥ फाल्गुनेभरतश्रेष्ठतदद्भुतमिवाभवत् ॥ २० ॥ तस्यतेनावकीर्णस्यशरजालेनसर्वतः ॥ मोहात्पपातगांडीवमावापश्चकरादपि ॥ २१ ॥ तस्मिन्मोहमनुप्राप्तेशरजालंमहत्तदा ॥ सैंधवामुमुचुस्तूर्णंगतसत्वेमहारथे ॥ २२ ॥ ततोमोहसमापन्नंज्ञात्वापार्थंदिवौकसः ॥ सर्वेवित्रस्तमनसस्तस्यशांतिकृतोभवन् ॥ २३ ॥ ततोदेवर्षयःसर्वेतथासप्तर्षयोपिच ॥ ब्रह्मर्षयश्चविजयंजेपुःपार्थस्यधीमतः ॥ २४ ॥ ततःप्रदीपितेदेवैःपार्थतेजसिपार्थिव ॥ तस्थावचलवद्धीमान्संग्रामेपरमास्त्रवित् ॥ २५ ॥ विचकर्षधनुर्दिव्यंततःकौरवनंदनः ॥ यंत्रस्येवेहशब्दोभून्महांस्तस्यपुनःपुनः ॥ २६ ॥ ततःसशरवर्षाणिप्रत्यमित्रान्प्रतिप्रभुः ॥ ववर्षधनुषापार्थोवर्षाणीवपुरंदरः ॥ २७ ॥ ततस्तेसैंधवायोधाःसर्वएवसराजकाः ॥ नादृश्यंतशरैःकीर्णाःशलभैरिवपादपाः ॥ २८ ॥ तस्यशब्देनवित्रेसुर्भयार्ताश्चविदुद्रुवुः ॥ मुमुचुश्चाश्रुशोकार्ताःशुशुचुश्चापिसैंधवाः ॥ २९ ॥ तांस्तुसर्वान्नरव्याघ्रःसैंधवान्व्यचरद्बली ॥ अलातचक्रवद्राजन्शरजालैःसमार्पयन् ॥ ३० ॥ तदिंद्रजालप्रतिमंबाणजालममित्रहा ॥ विसृज्यदिक्षुसर्वासुमहेंद्रइववज्रभृत् ॥ ३१ ॥

तःअपतन्निति त्रयाणांसंबंधः ॥ १६ ॥ १७ ॥ ततःखात्तुइतिपाठेचंद्रमंडलादूर्ध्वदेशात्पतिताउल्कातत्भित्वाऽधोपतदित्यर्थः ॥ १८ ॥ रासभवर्णश्चारुणश्चतयोर्मिश्रीभावोरासभारुणोवर्णविशेषः ॥ १९ ॥
॥ २० ॥ आवापोहस्तावापः ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥

॥ ३२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततोगांडीवभृदिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

मेघजालनिभंसैन्यंविदार्यशरवृष्टिभिः ॥ विबभौकौरवश्रेष्ठःशरदीवदिवाकरः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणिसैंधवयुद्धे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ ततोगांडीवभृच्छूरोयुद्धायसमुपस्थितः ॥ विबभौयुधिदुर्धर्षोहिमवानचलोयथा ॥ १ ॥ ततस्तेसैंधवायोधाःपुनरेवव्यवस्थिताः ॥ व्यमुंचंतसुसंरब्धाःशरवर्षाणिभारत ॥ २ ॥ तान्प्रहस्यमहाबाहुःपुनरेवव्यवस्थितान् ॥ ततःप्रोवाचकौंतेयोमुमूर्षून् श्लक्ष्णयागिरा ॥ युध्यध्वंपरयाशक्त्यायतध्वंविजयेमम ॥ ३ ॥ कुरुध्वंसर्वकार्याणिमहद्वोभयमागतं ॥ एषयोत्स्यामिसर्वांस्तुनिवार्यशरवागुरां ॥ ४ ॥ तिष्ठध्वंयुद्धमनसोदर्पंशमयितास्मिवः ॥ एतावदुक्त्वाकौरव्योरोषाद्गांडीवभृत्तदा ॥ ५ ॥ ततोथवचनंस्मृत्वाभ्रातुर्ज्येष्ठस्यभारत ॥ नहंतव्यारणेतातक्षत्रियाविजिगीषवः ॥ ६ ॥ जेतव्याश्चेतियत्प्रोक्तंधर्मराज्ञामहात्मना ॥ चिंतयामाससतदाफाल्गुनःपुरुषर्षभः ॥ ७ ॥ इत्युक्तोहंनरेंद्रेणनहंतव्यान्नृपाइति ॥ कथंतन्नमृषेदंस्याद्धर्मराजवचःशुभं ॥ ८ ॥ नहन्येरंश्चराजानोराज्ञश्चाज्ञाकृताभवेत् ॥ इतिसंचिंत्यसतदाफाल्गुनःपुरुषर्षभः ॥ ९ ॥ प्रोवाचवाक्यंधर्मज्ञःसैंधवान्युद्धदुर्मदान् ॥ श्रेयोवदामियुष्माकंनहिंसेयमवस्थितान् ॥ १० ॥ यश्चवक्ष्यतिसंग्रामेतवास्मीतिपराजितः ॥ एतच्छ्रुत्वावचोमह्यंकुरुध्वंहितमात्मनः ॥ ११ ॥ ततोन्यथाकृच्छ्रगताभविष्यथमयार्दिताः ॥ एवमुक्त्वातुतान्वीरान्युयुधेकुरुपुंगवः ॥ १२ ॥ अर्जुनोतीवसंक्रुद्धःसंक्रुद्धैर्विजिगीषुभिः ॥ शतंशतसहस्राणिशराणांनतपर्वणां ॥ १३ ॥ मुमुचुःसैंधवाराजंस्तदागांडीवधन्वनि ॥ शरानापततःक्रूरानाशीविषविषोपमान् ॥ १४ ॥ चिच्छेदनिशितैर्बाणैरंतरासधनंजयः ॥ छित्वातुतानाशुचैवकंकपत्रान्शिलाशितान् ॥ १५ ॥ एकैकमेषांसमरेबिभेदनिशितैःशरैः ॥ ततःप्रासांश्चशक्तीश्चपुनरेवधनंजयं ॥ १६ ॥ जयद्रथंहतंस्मृत्वाचिक्षिपुःसैंधवान्नृपाः ॥ तेषांकिरीटीसंकल्पंमोघंचक्रेमहाबलः ॥ १७ ॥ सर्वांस्तानंतराच्छित्वातदाचुक्रोशपांडवः ॥ तथैवापततांतेषांयोधानांजयगृद्धिनां ॥ १८ ॥ शिरांसिपातयामासभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ तेषांप्रद्रवतांचापिपुनरेवाभिधावतां ॥ १९ ॥ निवर्त्ततांचशब्दोभूत्पूर्णस्येवमहोदधेः ॥ तेवध्यमानास्तुतदापार्थेनामिततेजसा ॥ २० ॥ यथाप्राणंयथोत्साहंयोधयामासुरर्जुनं ॥ ततस्तेफाल्गुनेनाजौशरैःसन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥

कृताविसंज्ञाभूयिष्ठाःक्लांतवाहनसैनिकाः॥ तांस्तुसर्वान्परिग्लानान्विदित्वाधृतराष्ट्रजा॥ २२ ॥ दुःशलाबालमादायनप्तारंप्रययौतदा॥ सुरथस्यसुतंवीरंरथे
नाथागमत्तदा॥ २३ ॥ शांत्यर्थंसर्वयोधानामभ्यगच्छतपांडवं॥ साधनंजयमासाद्यरुरोदार्त्तस्वरंतदा॥ २४ ॥ धनंजयोपितांदृष्ट्वाधनुर्विससृजेप्रभुः॥ समु
त्सृज्यधनुःपार्थोविधिवद्भगिनींतदा॥ २५॥ प्राहकिंकरवाणीतिसाचतंप्रत्युवाचह॥ एषतेभरतश्रेष्ठस्वस्त्रीयस्यात्मजःशिशुः॥ २६॥ अभिवादयतेपार्थतंपश्य
पुरुषर्षभ॥ इत्युक्तस्तस्यपितरंसपप्रच्छार्जुनस्तथा॥ २७॥ क्वासाविवितितोराजन्दुःशलावाक्यमब्रवीत्॥ पितृशोकाभिसंतप्तोविषादार्तोस्यवैपिता॥ २८॥
पंचत्वमगमद्वीरोयथातन्मेनिशामय॥ सपूर्वंपितरंश्रुत्वाहतंयुद्धेत्वयानघ॥ २९ ॥ त्वामागतंचसंश्रुत्ययुद्धायहयसारिणं॥ पितुश्चमृत्युदुःखार्त्तोऽजहात्प्राणा
न्धनंजय॥३०॥ प्राप्तोबीभत्सुरित्येवनामश्रुत्वैवतेनघ॥ विषादार्त्तःपपातोर्व्यांममारचममात्मजः॥ ३१ ॥ तंदृष्ट्वापतितंतत्रततस्तस्यात्मजंप्रभो॥ गृहीत्वास
मनुप्राप्तात्वामद्यशरणैषिणी॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वार्त्तस्वरंसातुमुमोचधृतराष्ट्रजा॥ दीनादीनंस्थितंपार्थमब्रवीच्चाप्यधोमुखं॥ ३३ ॥ स्वसारंसमवेक्षस्वस्वस्त्रीयात्म
जमेवच॥ कर्तुमर्हसिधर्मज्ञदयांकुरुकुलोद्वह॥ ३४ ॥ विस्मृत्यकुरुराजानंतंचमंदंजयद्रथं॥ अभिमन्योर्यथाजातःपरिक्षित्परवीरहा॥ ३५ ॥ तथायंसुरथा
ज्जातोममपौत्रोमहाभुजः॥ तमादायनरव्याघ्रसंप्राप्तास्मितवांतिकं॥ ३६॥ शमार्थंसर्वयोधानांशृणुचेदंवचोमम॥ आगतोयंमहाबाहोतस्यमंदस्यपुत्रकः
॥ ३७॥ प्रसादमस्यबालस्यतस्मात्त्वंकर्त्तुमर्हसि॥ एषप्रसाद्यशिरसाप्रशमार्थमरिंदम॥ ३८ ॥ याचतेत्वांमहाबाहोशमंगच्छधनंजय॥ बालस्यहतबंधोश्च
पार्थकिंचिदजानतः॥ ३९॥ प्रसादंकुरुधर्मज्ञमामन्युवशमन्वगाः॥ तमनार्यंनृशंसंचविस्मृत्यास्यपितामहं॥ ४०॥ आगस्कारिणमत्यर्थंप्रसादंकर्त्तुमर्हसि॥
एवंब्रुवत्यांकरुणंदुःशलायांधनंजयः॥ ४१॥ संस्मृत्यदेवींगांधारींधृतराष्ट्रंचपार्थिवं॥ उवाचदुःखशोकार्त्तःक्षत्रधर्मंव्यगर्हयत्॥ ४२ ॥ यत्कृतेबांधवाःसर्वेम
यानीतायमक्षयं॥ इत्युक्त्वाबहुसांत्वादिप्रसादमकरोज्जयः॥ ४३॥ परिष्वज्यचतांप्रीतोविससर्जगृहान्प्रति॥ ४४॥ दुःशलाचापितान्योधान्निवार्यमहतोर
णात्॥ संपूज्यपार्थंप्रययौगृहानेवशुभानना॥ ४५॥ एवंनिर्जित्यतान्वीरान्सैंधवान्सधनंजयः॥ अन्वधावतधावंतंहयंकामविचारिणं॥ ४६ ॥ ततोमृगमिवा
काशेयथादेवःपिनाकधृक्॥ समारतंतथावीरोविधिवद्यज्ञियंहयं॥ ४७॥

सचवाजीयथेष्टेनतांस्तान्देशान्यथाक्रमं ॥ विचचारयथाकामंकर्मपार्थस्यवर्धयन् ॥ ४८ ॥ क्रमेणसहयस्त्वेवंविचरन्पुरुषर्षभ ॥ मणिपूरपतेर्देशमुपायात्सह पांडवः ॥ ४९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिसैंधवपराजयेअष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥
वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रुत्वातुनृपतिःप्राप्तंपितरंबभ्रुवाहनः ॥ निर्ययौविनयेनाथब्राह्मणार्थपुरःसरः ॥ १ ॥ मणिपूरेश्वरंत्वेवमुपयातंधनंजयः ॥ नाभ्यनंदत्समे धावीक्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥ २ ॥ उवाचचसधर्मात्मासमन्युःफाल्गुनस्तदा ॥ प्रक्रियेयंनतेयुक्ताबहिस्त्वंक्षत्रधर्मतः ॥ ३ ॥ संरक्ष्यमाणंतुरगंयौधिष्ठिरमुपागतं ॥ यज्ञियंविषयांतेमांनायोत्सीःकिंनुपुत्रक ॥ ४ ॥ धिक्त्वामस्तुसुदुर्बुद्धिंक्षत्रधर्मबहिष्कृतं ॥ योमांयुद्धायसंप्राप्तंसाम्नैवप्रत्यगृह्णथाः ॥ ५ ॥ नत्वयापुरुषार्थोहिक श्चिदस्तीहजीवता ॥ यस्त्वंस्त्रीवद्यथाप्राप्तंमांसाम्नाप्रत्यगृह्णथाः ॥ ६ ॥ यद्यहंन्यस्तशस्त्रस्त्वामागच्छेयंसुदुर्मते ॥ प्रक्रियेयंभवेद्युक्तातावत्तवनराधम ॥ ७ ॥ तमे वमुक्तंभर्त्रातुविदित्वापन्नगात्मजा ॥ अमृष्यमाणाभित्त्वोर्वीमुलूपीसमुपागमत् ॥ ८ ॥ साददर्शततःपुत्रंविमृशंतमधोमुखं ॥ संतर्ज्यमानमसकृत्पित्रायुद्धार्थि नाप्रभो ॥ ९ ॥ ततःसाचारुसर्वांगीसमुपेत्योरगात्मजा ॥ उलूपीप्राहवचनंधर्म्यंधर्मविशारदं ॥ १० ॥ उलूपींमांनिबोधत्वंमातरंपन्नगात्मजां ॥ कुरुष्ववचनंपु त्रधर्मस्तेभवितापरः ॥ ११ ॥ युध्यस्वैनंकुरुश्रेष्ठंपितरंयुद्धदुर्मदं ॥ एवमेषहितेप्रीतोभविष्यतिनसंशयः ॥ १२ ॥ एवंदुर्मर्षितोराजासमात्राबभ्रुवाहनः ॥ मनश्च क्रेमहातेजायुद्धायभरतर्षभ ॥ १३ ॥ सन्नह्यकांचनंवर्मशिरस्त्राणंचभानुमत् ॥ तूणीरशतसंबाधमारुरोहरथोत्तमं ॥ १४ ॥ सर्वोपकरणोपेतंयुक्तमश्वैर्मनो जवैः ॥ सचक्रोपस्करंश्रीमान्हेमभांडपरिष्कृतं ॥ १५ ॥ परमार्चितमुच्छ्रित्यध्वजंसिंहंहिरण्मयं ॥ प्रययौपार्थमुद्दिश्यसराजाबभ्रुवाहनः ॥ १६ ॥ ततोऽभ्येत्यहयं वीरोयज्ञियंपार्थरक्षितं ॥ ग्राहयामासपुरुषैर्हयशिक्षाविशारदैः ॥ १७ ॥ गृहीतंवाजिनंदृष्ट्वाप्रीतात्मासधनंजयः ॥ पुत्रंरथस्थंभूमिष्ठःसंन्यवारयदाहवे ॥ १८ ॥ सतत्रराजातंवीरंशरसंघैरनेकशः ॥ अर्दयामासनिशितैराशीविषविषोपमैः ॥ १९ ॥ तयोःसमभवद्युद्धंपितुःपुत्रस्यचातुलं ॥ देवासुररणप्रख्यमुभयोःप्रीयमा णयोः ॥ २० ॥ किरीटिनंप्रविव्याधशरेणानतपर्वणा ॥ जत्रुदेशेनरव्याघ्रंप्रहसन्बभ्रुवाहनः ॥ २१ ॥ सोऽभ्यगात्सहपुंखेनवल्मीकमिवपन्नगः ॥ विनिर्भिद्यचकौं तेयंप्रविवेशमहीतलं ॥ २२ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥

प्रमीतइवमृतइव दिव्यंतेजोहार्दाकाशाख्यमीश्वरं ॥ २३ ॥ पुत्रंप्रशस्येतिसंबंधः ॥ २४ ॥ चित्रांगदाचित्रवाहनदुहिताऽर्जुनस्यद्वितीयास्त्री ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

सगाढवेदनोधीमानालंब्यधनुरुत्तमं ॥ दिव्यंतेजःसमाविश्यप्रमीतइवसोभवत् ॥ २३ ॥ ससंज्ञामुपलभ्याथप्रशस्यपुरुषर्षभः ॥ पुत्रंशक्रात्मजोवाक्यमिदमा
हमहाद्युतिः ॥ २४ ॥ साधुसाधुमहाबाहोवत्सचित्रांगदात्मज ॥ सदृशंकर्मतेदृष्ट्वाप्रीतिमानस्मिपुत्रक ॥ २५ ॥ विमुंचाम्येषतेबाणान्पुत्रयुद्धेस्थिरोभव ॥ इत्ये
वमुक्त्वानाराचैरभ्यवर्षदमित्रहा ॥ २६ ॥ तान्सगांडीवनिर्मुक्तान्वज्राशनिसमप्रभान् ॥ नाराचानच्छिनद्राजाभल्लैःसर्वांस्त्रिधाद्विधा ॥ २७ ॥ तस्यपार्थःशरैर्दि
व्यैर्ध्वजंहेमपरिष्कृतं ॥ सुवर्णतालप्रतिमंक्षुरेणापाहरद्रथात् ॥ २८ ॥ हयांश्चास्यमहाकायान्महावेगानरिंदम ॥ चकारराजन्निर्जीवान्प्रहसन्निवपांडवः ॥ २९ ॥
सरथादवतीर्याथराजापरमकोपनः ॥ पदातिःपितरंक्रुद्धोयोधयामासपांडवं ॥ ३० ॥ संप्रीयमाणःपार्थानामृषभःपुत्रविक्रमात् ॥ नात्यर्थंपीडयामासपुत्रंव
ज्रधरात्मजः ॥ ३१ ॥ समन्यमानोविमुखंपितरंबभ्रुवाहनः ॥ शरैराशीविषाकारैःपुनरेवार्दयद्बली ॥ ३२ ॥ ततःसबाल्यात्पितरंविव्याधहृदिपत्रिणा ॥ निशिते
नसुपुंखेनबलवद्बभ्रुवाहनः ॥ ३३ ॥ विवेशपांडवंराजन्मर्मभित्त्वातिदुःखकृत् ॥ सतेनातिभृशंविद्धःपुत्रेणकुरुनंदनः ॥ ३४ ॥ महींजगाममोहार्त्तस्ततोराजन्ध
नंजयः ॥ तस्मिन्निपतितेवीरेकौरवाणांधुरंधरे ॥ ३५ ॥ सोपिमोहंजगामाथततश्चित्रांगदासुतः ॥ व्यायम्यसंयुगेराजादृष्ट्वाचपितरंहतं ॥ ३६ ॥ पूर्वमेवसबा
णौघैर्गाढविद्धोर्जुनेनह ॥ पपातसोपिधरणीमालिंग्यरणमूर्द्धनि ॥ ३७ ॥ भर्त्तारंनिहतंदृष्ट्वापुत्रंचपतितंभुवि ॥ चित्रांगदापरित्रस्ताप्रविवेशरणाजिरे ॥ ३८ ॥
शोकसंतप्तहृदयारुदतीवेपतीभृशं ॥ मणिपूरपतेर्माताददर्शनिहतंपतिं ॥ ३९ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअर्जुनबभ्रुवाहन
युद्धेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ततोबहुतरंभीरुर्विलप्यकमलेक्षणा ॥ मुमोहदुःखसंतप्तापपातचमहीतले
॥ १ ॥ प्रतिलभ्यचसासंज्ञांदेवीदिव्यवपुर्धरा ॥ उलूपींपन्नगसुतांदृष्ट्वेदंवाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ उलूपिपश्यभर्त्तारंशयानंनिहतंरणे ॥ त्वत्कृतेममपुत्रेणबाणेनस
मितिंजयं ॥ ३ ॥ ननुत्वमार्यधर्मज्ञाननुचासिपतिव्रता ॥ यत्त्वत्कृतेऽयंपतितःपतिस्तेनिहतोरणे ॥ ४ ॥ किंतुसर्वापराधोयंयदितेद्यधनंजयः ॥ क्षमस्वयाच्यमाना
वैजीवयस्वधनंजय ॥ ५ ॥ ननुत्वमार्येधर्मज्ञात्रैलोक्यविदिताशुभे ॥ यद्घातयित्वापुत्रेणभर्त्तारंनानुशोचसि ॥ ६ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ पतिमर्जुनं ॥ ३९ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेऊनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ततइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥

॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

नाहंशोचामितनयंहतंपन्नगनंदिनि ॥ पतिमेवतुशोचामियस्यातिथ्यमिदंकृतं ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वासातदादेवीमुलूपींपन्नगात्मजां ॥ भर्त्तारमभिगम्येदमित्युवाच यशस्विनी ॥ ८ ॥ उत्तिष्ठकुरुमुख्यस्यप्रियमुख्यममप्रिय ॥ अयमश्वोमहाबाहोमयातेपरिमोक्षितः ॥ ९ ॥ ननुत्वयानामविभोधर्मराजस्ययज्ञियः ॥ अयम श्वोनुसर्त्तव्यःसशेषेकिंमहीतले ॥ १० ॥ त्वयिप्राणामयायत्ताःकुरूणांकुरुनंदन ॥ सकस्मात्प्राणदोऽन्येषांप्राणान्संत्यक्तवानसि ॥ ११ ॥ उलूपिसाधुपश्येमंप तिंनिपतितंभुवि ॥ पुत्रंचेमंसमुत्साद्यघातयित्वानशोचसि ॥ १२ ॥ कामंस्वपितुबालोयंभूमौमृत्युवशंगतः ॥ लोहिताक्षोगुडाकेशोविजयःसाधुजीवतु ॥ १३ ॥ नापराधोस्तिसुभगेनराणांबहुभार्यता ॥ प्रमदानांभवत्येषमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ १४ ॥ सख्यंचैतत्कृतंधात्राशश्वदव्ययमेवतु ॥ सख्यंसमभिजानीहिसत्यंसंग तमस्तुते ॥ १५ ॥ पुत्रेणघातयित्वैनंपतिंयदिनमेद्यवै ॥ जीवंतंदर्शयस्यद्यपरित्यक्ष्यामिजीवितं ॥ १६ ॥ साहंदुःखान्वितादेविपतिपुत्रविनाकृता ॥ इहैवप्राय मासिष्येप्रेक्षंत्यास्तेनसंशयः ॥ १७ ॥ इत्युक्त्वापन्नगसुतांसपत्नींचैत्रवाहनी ॥ ततःप्रायमुपासीनातूष्णीमासीज्जनाधिप ॥ १८ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ त तोविलप्यविरताभर्तुःपादौप्रगृह्यसा ॥ उपविष्टाभवद्दीनासोच्छ्वासंपुत्रमीक्षती ॥ १९ ॥ ततःसंज्ञांपुनर्लब्ध्वासराजाबभ्रुवाहनः ॥ मातरंतामथालोक्यरणभू मावथाब्रवीत् ॥ २० ॥ इतोदुःखतरंकिंनुयन्मेमातासुखैधिता ॥ भूमौनिपतितंवीरमनुशेतेमृतंपतिं ॥ २१ ॥ निहंतारंरणेऽरीणांसर्वशस्त्रभृतांवरं ॥ मयाविनिह तंसंख्येप्रेक्षतेदुर्मरंबत ॥ २२ ॥ अहोऽस्याहृदयंदेव्यादृढंयन्नविदीर्यते ॥ व्यूढोरस्कंमहाबाहुंप्रेक्षंत्यानिहतंपतिं ॥ २३ ॥ दुर्मरंपुरुषेणेहमन्येत्यध्वन्यनागते ॥ य त्रनाहंनमेमाताविप्रयुज्येतजीवितात् ॥ २४ ॥ हाहाधिक्कुरुवीरस्यसन्नाहंकांचनंभुवि ॥ अपविद्धंहतस्येहमयापुत्रेणपश्यत ॥ २५ ॥ भोभोपश्यतमेवीरंपितरं ब्राह्मणाभुवि ॥ शयानंवीरशयनेमयापुत्रेणपातितं ॥ २६ ॥ ब्राह्मणाःकुरुमुख्यस्ययेमुक्ताहयसारिणः ॥ कुर्वंतिशांतिकामस्यरणेयोयंमयाहतः ॥ २७ ॥ व्या दिशंतुचकिंविप्राःप्रायश्चित्तमिहाद्यमे ॥ अनृशंसस्यपापस्यपितृहंतूरणाजिरे ॥ २८ ॥ दुश्चराद्वादशसमाहत्वापितरमद्यवै ॥ ममेहसुनृशंसस्यसंवीतस्यास्य चर्मणा ॥ २९ ॥ शिरःकपालेचास्यैवयुंजतःपितुरद्यमे ॥ प्रायश्चित्तंहिनास्त्यन्यद्धत्वाद्यपितरंमम ॥ ३० ॥ पश्यनागोत्तमसुतेभर्त्तारंनिहतंमया ॥ कृतंप्रियंमया तेद्यनिहत्यसमरेर्जुनं ॥ ३१ ॥ सोहमद्यगमिष्यामिगतिंपितृनिषेवितां ॥ नशक्नोम्यात्मनात्मानमहंधारयितुंशुभे ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥

सात्वंमयिमृतेमातस्तथागांडीवधन्वनि ॥ भवप्रीतिमतीदेविसत्येनात्मानमालभे ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वासततोराजादुःखशोकसमाहतः ॥ उपस्पृश्यमहाराजदुःखा
द्वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ शृण्वंतुसर्वभूतानिस्थावराणिचराणिच ॥ त्वंचमातर्यथासत्यंब्रवीमिभुजगोत्तमे ॥ ३५ ॥ यदिनोत्तिष्ठतिजयःपितामेनरसत्तमः ॥ अ
स्मिन्नेवरणोद्देशेशोषयिष्येकलेवरं ॥ ३६ ॥ नहिमेपितरंहत्वानिष्कृतिर्विद्यतेक्कचित् ॥ नरकंप्रतिपत्स्यामिध्रुवंगुरुवधार्दितः ॥ ३७ ॥ वीरंहिक्षत्रियंहत्वागोशते
नप्रमुच्यते ॥ पितरंतुनिहत्यैवंदुर्लभानिष्कृतिर्मम ॥ ३८ ॥ एषएकोमहातेजाःपांडुपुत्रोधनंजयः ॥ पिताचममधर्मात्मातस्यमेनिष्कृतिःकुतः ॥ ३९ ॥ इत्येवमुक्त्वा
नृपतेधनंजयसुतोनृपः ॥ उपस्पृश्याभवत्तूष्णींप्रायोपेतोमहामतिः ॥ ४० ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ प्रायोपविष्टेनृपतौमणिपूरेश्वरेतदा ॥ पितृशोकसमावि
ष्टेसहमात्रापरंतप ॥ ४१ ॥ उलूपीचिंतयामासतदासंजीवनंमणिं ॥ सचोपातिष्ठततदापन्नगानांपरायणं ॥ ४२ ॥ तंगृहीत्वातुकौरव्यनागराजपतेःसुता ॥ म
नःप्रह्लादनींवाचंसैनिकानामथाब्रवीत् ॥ ४३ ॥ उत्तिष्ठमाशुचःपुत्रनैवजिष्णुस्त्वयाजितः ॥ अजेयःपुरुषैरेषतथादेवैःसवासवैः ॥ ४४ ॥ मयातुमोहनीनाममा
यैषासंप्रदर्शिता ॥ प्रियार्थंपुरुषेंद्रस्यपितुस्तेद्ययशस्विनः ॥ ४५ ॥ जिज्ञासुर्ह्येषपुत्रस्यबलस्यतवकौरव ॥ संग्रामेयुध्यतोराजन्नागतःपरवीरहा ॥ ४६ ॥ तस्मा
दसिमयापुत्रयुद्धायपरिचोदितः ॥ मापापमात्मनःपुत्रशंकेथाह्यण्वपिप्रभो ॥ ४७ ॥ ऋषिरेषमहानात्मापुराणःशाश्वतोऽक्षरः ॥ नैनंशक्तोहिसंग्रामेजेतुंशक्रो
पिपुत्रक ॥ ४८ ॥ अयंतुमेमणिर्दिव्यःसमानीतोविशांपते ॥ मृतान्मृतान्पन्नगेंद्रान्योजीवयतिनित्यदा ॥ ४९ ॥ एनमस्योरसित्वंचस्थापयस्वपितुःप्रभो ॥ सं
जीवितंतदापार्थंसत्वंद्रष्टासिपांडवं ॥ ५० ॥ इत्युक्तःस्थापयामासतस्योरसिमणिंतदा ॥ पार्थस्यामिततेजाःसपितुःस्नेहादपापकृत् ॥ ५१ ॥ तस्मिन्न्यस्तेमणौ
वीरोजिष्णुरुज्जीवितःप्रभुः ॥ चिरसुप्तइवोत्तस्थौमृष्टलोहितलोचनः ॥ ५२ ॥ तमुत्थितंमहात्मानंलब्धसंज्ञंमनस्विनं ॥ समीक्ष्यपितरंस्वस्थंववंदेबभ्रुवाहनः
॥ ५३ ॥ उत्थितेपुरुषव्याघ्रेपुनर्लक्ष्मीवतिप्रभो ॥ दिव्याःसुमनसःपुण्याववृषेपाकशासनः ॥ ५४ ॥ अनाहतादुंदुभयोविनेदुर्मेघनिःस्वनाः ॥ साधुसाध्वितिचा
काशेबभूवसुमहान्स्वनः ॥ ५५ ॥ उत्थायचमहाबाहुःपर्याश्वस्तोधनंजयः ॥ बभ्रुवाहनमालिंग्यसमाजिघ्रतमूर्धनि ॥ ५६ ॥ ददर्शचापिदूरेस्यमातरंशोककर्शि
तां ॥ उलूप्यासहतिष्ठंतींततोपृच्छद्धनंजयः ॥ ५७ ॥

किमिदंलक्ष्यतेसर्वंशोकविस्मयहर्षवत् ॥ रणाजिरममित्रघ्नयदिजानासिशंसमे ॥ ५८ ॥ जननीचकिमर्थंतेरणभूमिमुपागता ॥ नागेंद्रदुहिताचेयमुलूपीकि
मिहागता ॥ ५९ ॥ जानाम्यहमिदंयुद्धंत्वयामद्वचनात्कृतं ॥ स्त्रीणामागमनेहेतुमहमिच्छामिवेदितुं ॥ ६० ॥ तमुवाचतथापृष्टोमणिपूरपतिस्तदा ॥ प्रसाद्यशिर
साविद्वानुलूपीपृच्छ्यतामियं ॥ ६१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेअर्जुनप्रत्युज्जीवनेअशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
॥ अर्जुनउवाच ॥ ॥ किमागमनकृत्यंतेकौरव्यकुलनंदिनि ॥ मणिपूरपतेर्मातुस्तथैवचरणाजिरे ॥ १ ॥ कच्चित्कुशलकामासिराज्ञोस्यभुजगात्मजे ॥ ममवा
चपलापांगिकच्चित्त्वंशुभमिच्छसि ॥ २ ॥ कच्चित्तेपृथुलश्रोणिनाप्रियंप्रियदर्शने ॥ अकार्षमहमज्ञानादयंवाबभ्रुवाहनः ॥ ३ ॥ कच्चिन्नुराजपुत्रीतेसपत्नीचैत्र
वाहनी ॥ चित्रांगदावरारोहानापराध्यतिकिंचन ॥ ४ ॥ तमुवाचोरगपतेर्दुहिताप्रहसन्निव ॥ नमेत्वमपराद्धोसिनहिमेबभ्रुवाहनः ॥ ५ ॥ नजनित्रीतथास्येयं
ममयाप्रेष्यवत्स्थिता ॥ श्रूयतांयद्यथाचेदंमयासर्वंविचेष्टितं ॥ ६ ॥ नमेकोपस्त्वयाकार्यःशिरसात्वांप्रसादये ॥ त्वत्प्रियार्थंहिकौरव्यकृतमेतन्मयाविभो ॥ ७ ॥
यत्तच्छृणुमहाबाहोनिखिलेनधनंजय ॥ महाभारतयुद्धेयत्त्वयाशांतनवोनृपः ॥ ८ ॥ अधर्मेणहतःपार्थतस्यैषानिष्कृतिःकृता ॥ नहिभीष्मस्त्वयावीरयुध्यमानो
हिपातितः ॥ ९ ॥ शिखंडिनातुसंयुक्तस्तमाश्रित्यहतस्त्वया ॥ तस्यशांतिमकृत्वात्वंत्यजेथायदिजीवितं ॥ १० ॥ कर्मणातेनपापेनपतेथानिरयेध्रुवं ॥ एषातुविहि
ताशांतिःपुत्राद्यांप्राप्तवानसि ॥ वसुभिर्वसुधापालगंगयाचमहामते ॥ ११ ॥ पुराहिश्रुतमेतत्तेवसुभिःकथितंमया ॥ गंगायास्तीरमाश्रित्यहतेशांतनवेनृप ॥ १२ ॥
आप्लुत्यदेवावसवःसमेत्यचमहानदीं ॥ इदमूचुर्वचोघोरंभागीरथ्यामतेतदा ॥ १३ ॥ एषशांतनवोभीष्मोनिहतःसव्यसाचिना ॥ अयुध्यमानःसंग्रामेसंसक्तोन्ये
नभाविनि ॥ तदनेनानुषंगेणवयमद्यधनंजयं ॥ १४ ॥ शापेनयोजयामेतितथास्त्विति चसाब्रवीत् ॥ तदहंपितुरावेद्यप्रविश्यव्यथितेंद्रिया ॥ १५ ॥ अभवंसचत
च्छ्रुत्वाविषादमगमत्परं ॥ पितातुमेवसूनगत्वात्वदर्थेसमयाचत ॥ १६ ॥ पुनःपुनःप्रसाद्यैतांस्तएनमिदमब्रुवन् ॥ पुत्रस्तस्यमहाभागमणिपूरेश्वरोयुवा ॥ १७ ॥
सएनंरणमध्यस्थःशरैःपातयिताभुवि ॥ एवंकृतेसनागेंद्रमुक्तशापोभविष्यति ॥ १८ ॥ गच्छेतिवसुभिश्चोक्तोममचेदंशशंससः ॥ तच्छ्रुत्वात्वंमयातस्माच्छा
पादसिविमोक्षितः ॥ १९ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥

॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७५ ॥

नहित्वांदेवराजोपिसमरेषुपराजयेत् ॥ आत्मापुत्रःस्मृतस्तस्मात्तेनेहासिपराजितः ॥ २० ॥ नहिदोषोममतःकथंवामन्यसेविभो ॥ इत्येवमुक्तोविजयःप्रसन्ना त्माब्रवीदिदं ॥ २१ ॥ सर्वमेसुप्रियंदेवियदेतत्कृतवत्यसि ॥ इत्युक्त्वासोब्रवीत्पुत्रंमणिपूरपतिंजयः ॥ २२ ॥ चित्रांगदायाःशृण्वत्याःकौरव्यदुहितुस्तदा ॥ युधि ष्ठिरस्याश्वमेधःपरिचैत्रींभविष्यति ॥ २३ ॥ तत्रागच्छेःसहामात्योमातृभ्यांसहितोनृप ॥ २४ ॥ इत्येवमुक्तःपार्थेनसराजाबभ्रुवाहनः ॥ उवाचपितरंधीमानि दमस्राविलेक्षणः ॥ २५ ॥ उपयास्यामिधर्मज्ञभवतःशासनादहं ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेद्विजातिपरिवेषकः ॥ २६ ॥ ममत्वनुग्रहार्थायप्रविशस्वपुरंस्वकं ॥ भार्या भ्यांसहधर्मज्ञमाभूत्तेत्रविचारणा ॥ २७ ॥ उषित्वेहनिशामेकांसुखंस्वभवनेप्रभो ॥ पुनरश्वानुगमनंकर्त्तासिजयतांवर ॥ २८ ॥ इत्युक्तःसतुपुत्रेणतदावानर केतनः ॥ स्मयन्प्रोवाचकौंतेयस्तदाचित्रांगदासुतं ॥ २९ ॥ विदितंतेमहाबाहोयथादीक्षांचराम्यहं ॥ नसतावत्प्रवेक्ष्यामिपुरंतेपृथुलोचन ॥ ३० ॥ यथाकामंव्र जत्येषयज्ञियाश्वोनरर्षभ ॥ स्वस्तितेस्तुगमिष्यामिनस्थानंविद्यतेमम ॥ ३१ ॥ सतत्रविधिवत्तेनपूजितःपाकशासनिः ॥ भार्याभ्यामभ्यनुज्ञातःप्रायाद्भरतसत्त मः ॥ ३२ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेएकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सतुवाजीसमुद्रांतांपर्येत्यवसुधामिमां ॥ निवृत्तोभिमुखोराजन्येनवारणसाह्वयं ॥ १ ॥ अनुगच्छंश्चतुरगंनिवृत्तोथकिरीटभृत् ॥ यदृच्छयासमापेदेपुरंराज गृहंतदा ॥ २ ॥ तमभ्याशगतंदृष्ट्वासहदेवात्मजःप्रभो ॥ क्षत्रधर्मेस्थितोवीरःसमरायाजुहावह ॥ ३ ॥ ततःपुरात्सनिष्क्रम्यरथीधन्वीशरीतली ॥ मेघसंधिःपदाति स्तंधनंजयमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥ आसाद्यचमहातेजामेघसंधिर्धनंजयं ॥ बालभावान्महाराजप्रोवाचेदंनकौशलात् ॥ ५ ॥ किमयंचार्यतेवाजीस्त्रीमध्यइवभारत ॥ हयमेनंहरिष्यामिप्रयतस्वविमोक्षणे ॥ ६ ॥ अदत्तानुनयोयुद्धेयदित्वंपितृभिर्मम ॥ करिष्यामितवातिथ्यंप्रहरप्रहरामिच ॥ ७ ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंप्रहसन्निव पांडवः ॥ विघ्नकर्त्तामयावार्यइतिमेव्रतमाहितं ॥ ८ ॥ भ्रात्राज्येष्ठेननृपतेतवापिविदितंध्रुवं ॥ प्रहरस्वयथाशक्तिनमन्युर्विद्यतेमम ॥ ९ ॥ इत्युक्तःप्राहरत्पूर्वंपांड वंमगधेश्वरः ॥ किरन्शरसहस्राणिवर्षाणीवसहस्रदृक् ॥ १० ॥

॥ सत्विति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ अदत्तानुनयःअशिक्षितः ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ गृध्रवाजितैःगृध्रपक्षयुतैः ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ॥ इत्याश्वमे

ततोगांडीवभृच्छूरोगांडीवप्रहितैःशरैः ॥ चकारमोघांस्तान्बाणान्सयत्नान्भरतर्षभ ॥ ११ ॥ समोघंतस्यबाणौघंकृत्वावानरकेतनः ॥ शरान्मुमोचज्वलितान्दीप्तास्यानिवपन्नगान् ॥ १२ ॥ ध्वजेपताकादंडेषुरथेयंत्रेहयेषुच ॥ अन्येषुचरथांगेषुनशरीरेनसारथौ ॥ १३ ॥ संरक्ष्यमाणःपार्थेनशरीरेसव्यसाचिना ॥ मन्यमानःस्ववीर्यंतन्मागधःप्राहिणोच्छरान् ॥ १४ ॥ ततोगांडीवधन्वातुमागधेनभृशाहतः ॥ बभौवसंतसमयेपलाशःपुष्पितोयथा ॥ १५ ॥ अवध्यमानःसोऽभ्यघ्नन्मागधःपांडवर्षभं ॥ तेनतस्थौसकौरव्यलोकवीरस्यदर्शने ॥ १६ ॥ सव्यसाचीतुसंक्रुद्धोविकृष्यबलवद्धनुः ॥ हयांश्चकारनिर्जीवान्सारथेश्चशिरोहरत् ॥ १७ ॥ धनुश्चास्यमहच्चित्रंक्षुरेणप्रचकर्त्तह ॥ हस्तावापंपताकांचध्वजंचास्यन्यपातयत् ॥ १८ ॥ सराजाव्यथितोव्यश्वोविधनुर्हतसारथिः ॥ गदामादायकौंतेयमभिदुद्राववेगवान् ॥ १९ ॥ तस्यापततएवाशुगदांहेमपरिष्कृतां ॥ शरैश्चकर्त्तबहुधाबहुभिर्गृध्रवाजितैः ॥ २० ॥ सागदाशकलीभूताविशीर्णमणिबंधना ॥ व्यालीविमुच्यमानेवपपातधरणीतले ॥ २१ ॥ विरथंविधनुष्कंचगदयापरिवर्जितं ॥ सांत्वपूर्वमिदंवाक्यमब्रवीत्कपिकेतनः ॥ २२ ॥ पर्याप्तःक्षत्रधर्मोऽयंदर्शितःपुत्रगम्यतां ॥ बह्वेतत्समरेकर्मतवबालस्यपार्थिव २३ ॥ युधिष्ठिरस्यसंदेशोनहंतव्यानृपाइति ॥ तेनजीवसिराजंस्त्वमपराद्धोपिमेरणे ॥ २४ ॥ इतिमत्वातदात्मानंप्रत्यादिष्टंस्ममागधः ॥ तथ्यमित्यभिगम्यैनंप्रांजलिःप्रत्यपूजयत् ॥ २५ ॥ पराजितोस्मिभद्रंतेनाहंयोद्धुमिहोत्सहे ॥ यद्यत्कृत्यंमयातेद्यतद्ब्रूहिकृतमेवतु ॥ २६ ॥ तमर्जुनःसमाश्वास्यपुनरेवेदमब्रवीत् ॥ आगंतव्यंपरांचैत्रीमश्वमेधेनृपस्यनः ॥ २७ ॥ इत्युक्तःसतथेत्युक्त्वापूजयामासतंहयं ॥ फाल्गुनंचयुधिश्रेष्ठंविधिवत्सहदेवजः ॥ २८ ॥ ततोयथेष्टमगमत्पुनरेवसकेसरी ॥ ततःसमुद्रतीरेणवंगान्पुंड्रान्सकोसलान् ॥ २९ ॥ तत्रतत्रचभूरीणिम्लेछसैन्यान्यनेकशः ॥ विजिग्येधनुषाराजन्गांडीवेनधनंजयः ॥ ३० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेमागधपराजयेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ मागधेनार्चितोराजन्पांडवःश्वेतवाहनः ॥ दक्षिणांदिशमास्थायचारयामासतंहयं ॥ १ ॥ ततःसपुनरावर्त्यहयःकामचरोबली ॥ आससादपुरींरम्यांचेदीनांशुक्तिसाह्वयां ॥ २ ॥ शरभेणार्चितस्तत्रशिशुपालसुतेनसः ॥ युद्धपूर्वंतदातेनपूजयाचमहाबलः ॥ ३ ॥

धिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेद्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ मागधेनेति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेत्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

ततोर्चितोययौराजंस्तदासतुरगोत्तमः॥ काशीनंगान्कोसलांश्चकिरातानथतंगणान् ॥ ४ ॥ पूजांतत्रयथान्यायंप्रतिगृह्यधनंजयः ॥ पुनरावृत्त्यकौंतेयोदशा
र्णानगमत्तदा ॥ ५ ॥ तत्रचित्रांगदोनामबलवानरिमर्दनः॥ तेनयुद्धमभूत्तस्यविजयस्यातिभैरवं ॥ ६ ॥ तंचापिवशमानीयकिरीटीपुरुषर्षभः॥ निषादराज्ञोवि
षयमेकलव्यस्यजग्मिवान् ॥ ७॥ एकलव्यसुतश्चैनंयुद्धेनजगृहेतदा ॥ तत्रचक्रेनिषादैःससंग्रामंलोमहर्षणं ॥ ८ ॥ ततस्तमपिकौंतेयःसमरेष्वपराजितः॥ जि
गाययुधिदुर्धर्षोयज्ञविघ्नार्थमागतं ॥ ९ ॥ सतंजित्वामहाराजनैषादिंपाकशासनिः॥ अर्चितःप्रययौभूयोदक्षिणंसलिलार्णवं ॥ १० ॥ तत्रापिद्रविडैरांध्रैरौद्रैर्मा
हिषकैरपि ॥ तथाकोल्लगिरेयैश्चयुद्धमासीत्किरीटिनः॥ ११ ॥ तांश्चापिविजयोजित्वानातितीव्रेणकर्मणा ॥ तुरंगमवशेनाथसुराष्ट्रानभितोययौ ॥ १२ ॥ गोक
र्णमथचासाद्यप्रभासमपिजग्मिवान् ॥ ततोद्वारवतींरम्यांवृष्णिवीराभिपालितां ॥ १३ ॥ आससादहयःश्रीमान्कुरुराजस्ययज्ञियः ॥ तमुन्मथ्यहयश्रेष्ठंयाद
वानांकुमारकाः॥ १४ ॥ प्रययुस्तांस्तदाराजन्नुग्रसेनोन्यवारयत् ॥ ततःपुराद्विनिष्क्रम्यवृष्ण्यंधकपतिस्तदा ॥ १५ ॥ सहितोवासुदेवेनमातुलेनकिरीटिनः॥ तौ
समेत्यकुरुश्रेष्ठंविधिवत्प्रीतिपूर्वकं ॥ १६ ॥ परयाभारतश्रेष्ठंपूजयासमवस्थितौ ॥ ततस्ताभ्यामनुज्ञातोययौयेनहयोगतः ॥ १७ ॥ ततःसपश्चिमंदेशंसमुद्रस्य
तदाहयः॥ क्रमेणव्यचरत्स्फीतंततःपंचनदंययौ ॥ १८ ॥ तस्मादपिसकौरव्यगंधारविषयंहयः॥ विचचारयथाकामंकौंतेयानुगतस्तदा ॥ १९ ॥ ततोगांधारररा
जेनयुद्धमासीत्किरीटिनः॥ घोरंशकुनिपुत्रेणपूर्ववैरानुसारिणा ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वानुसरणेत्र्यशीति
तमोऽध्यायः॥ ८३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ शकुनेस्तनयोवीरोगांधाराणांमहारथः॥ प्रत्युद्ययौगुडाकेशंसैन्येनमहतावृतः ॥ १ ॥ हस्त्यश्वर
थयुक्तेनपताकाध्वजमालिना ॥ अमृष्यमाणास्तेयोधानृपस्यशकुनेर्वधं ॥ २ ॥ अभ्ययुःसहिताःपार्थंप्रगृहीतशरासनाः॥ सतानुवाचधर्मात्माबीभत्सुरपराजि
तः॥ ३ ॥ युधिष्ठिरस्यवचनंनचतेजगृहुर्हितं ॥ वार्यमाणापिपार्थेनसांत्वपूर्वममर्षिताः॥ ४ ॥ परिवार्यहयंजग्मुस्ततश्चुक्रोधपांडवः॥ ततःशिरांसिदीप्ताग्रैस्तेषां
चिच्छेदपांडवः॥ ५ ॥ क्षुरैर्गांडीवनिर्मुक्तैर्नातियत्नादिवार्जुनः॥ तेवध्यमानाःपार्थेनहयमुत्सृज्यसंभ्रमात् ॥ ६ ॥ न्यवर्त्तंतमहाराजशरवर्षार्दिताभृशं ॥ निरुध्य
मानस्तैश्चापिगांधारैःपांडुनंदनः॥ ७ ॥

शकुनेस्तनयइतिस्पष्टार्थः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

आदिश्यादिश्यतेजस्वीशिरांस्येषांन्यपातयत् ॥ वध्यमानेषुतेष्वाजौगांधारेषुसमंततः ॥ ८ ॥ सराजाशकुनेःपुत्रःपांडवंप्रत्यवारयत् ॥ तंयुध्यमानंराजानंक्षत्रधर्मेव्यवस्थितं ॥ ९ ॥ पार्थोब्रवीन्नमेवध्याराजानोराजशासनात् ॥ अलंयुद्धेनतेवीरनतेस्त्वद्यपराजयः ॥ १० ॥ इत्युक्तस्तदनादृत्यवाक्यमज्ञानमोहितः ॥ सशक्रसमकर्माणंसमवाकिरदाशुगैः ॥ ११ ॥ तस्यपार्थःशिरस्त्राणमर्धचंद्रेणपत्रिणा ॥ अपाहरदमेयात्माजयद्रथशिरोयथा ॥ १२ ॥ तंदृष्ट्वाविस्मयंजग्मुर्गांधाराःसर्वएवते ॥ इच्छतातेननहतोराजेत्यसिचतंविदुः ॥ १३ ॥ गांधारराजपुत्रस्तुपलायनकृतक्षणः ॥ ययौतैरेवसहितस्त्रस्तैःक्षुद्रमृगैरिव ॥ १४ ॥ तेषांतुतरसापार्थस्तत्रैवपरिधावतां ॥ प्रजहारोत्तमांगानिभल्लैःसन्नतपर्वभिः ॥ १५ ॥ उच्छ्रितांस्तुभुजान्केचिन्नाबुध्यंतशरैर्हृतान् ॥ शरैर्गांडीवनिर्मुक्तैःपृथुभिःपार्थचोदितैः ॥ १६ ॥ संभ्रांतनरनागाश्वमपतद्विद्रुतंबलं ॥ हतविध्वस्तभूयिष्ठमावर्त्ततमुहुर्मुहुः ॥ १७ ॥ नाभ्यदृश्यंतवीरस्यकेचिदग्रेऽग्र्यकर्मणः ॥ रिपवःपात्यमानावैयेसहेयुर्धनंजयं ॥ १८ ॥ ततोगांधारराजस्यमंत्रिवृद्धपुरःसरा ॥ जननीनिर्ययौभीतापुरस्कृत्यार्घमुत्तमं ॥ १९ ॥ सान्यवारयदव्यग्रंतंपुत्रंयुद्धदुर्मदं ॥ प्रसादयामासचतंजिष्णुमक्लिष्टकारिणं ॥ २० ॥ तांपूजयित्वाबीभत्सुःप्रसादमकरोत्प्रभुः ॥ शकुनेश्चापितनयंसांत्वयन्निदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ नमेप्रियंमहाबाहोयत्तेबुद्धिरियंकृता ॥ प्रतियोद्धुममित्रघ्नभ्रातैवत्वंममानघ ॥ २२ ॥ गांधारींमातरंस्मृत्वाधृतराष्ट्रकृतेनच ॥ तेनजीवसिराजंस्त्वंनिहतास्त्वनुगास्तव ॥ २३ ॥ मैवंभूःशाम्यतांवैरंमातेभूद्बुद्धिरीदृशी ॥ गच्छेथास्त्वंपरांचैत्रीमश्वमेधेनृपस्यनः ॥ २४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि अश्वानुसरणेशकुनिपुत्रपराजयेचतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वानुययौपार्थोहयंकामविहारिणं ॥ न्यवर्त्ततततोवाजीयेननागाह्वयंपुरं ॥ १ ॥ तंनिवृत्तंतुशुश्रावचारेणैवयुधिष्ठिरः ॥ श्रुत्वार्जुनंकुशलिनंसचहृष्टमनाभवत् ॥ २ ॥ विजयस्यचतत्कर्मगांधारविषयेतदा ॥ श्रुत्वाचान्येषुदेशेषुससुप्रीतोभवत्तदा ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुद्वादशींमाघमासिकीं ॥ इष्टंगृहीत्वानक्षत्रंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ समानीयमहातेजाःसर्वान्भ्रातॄन्महीपतिः ॥ भीमंचनकुलंचैवसहदेवंचकौरव ॥ ५ ॥ प्रोवाचेदंवचःकालेतदाधर्मभृतांवरः ॥ आमंत्र्यवदतांश्रेष्ठोभीमंप्रहरतांवरं ॥ ६ ॥ आयातिभीमसेनासौसहाश्वेनतवानुजः ॥ यथामेपुरुषाःप्राहुर्येधनंजयसारिणः ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ प्रस्थाप्यंतुप्रस्थापयंतु स्वार्थेणिच् प्रतिष्ठंत्वित्यर्थः ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥

उपस्थितश्चकालोयमभितोवर्त्ततेहयः ॥ माघीचपौर्णमासीयंमासःशेषोवृकोदर ॥ ८ ॥ तत्रस्थाप्यंतुविद्वांसोब्राह्मणावेदपारगाः ॥ वाजिमेधार्थसिद्ध्यर्थंदेशं
पश्यंतुयज्ञियं ॥ ९ ॥ इत्युक्तःसतुतच्चक्रेभीमोनृपतिशासनं ॥ हृष्टःश्रुत्वागुडाकेशमायांतंपुरुषर्षभं ॥ १० ॥ ततोययौभीमसेनःप्राज्ञैःस्थपतिभिःसह ॥ ब्राह्मणान
ग्रतःकृत्वाकुशलान्यज्ञकर्मणि ॥ ११ ॥ तंसशालचयंश्रीमत्सप्रतोलीसुघट्टितं ॥ मापयामासकौरव्योयज्ञवाटंयथाविधि ॥ १२ ॥ प्रासादशतसंबाधंमणिप्रव
रकुट्टिमं ॥ कारयामासविधिवद्धेमरत्नविभूषितं ॥ १३ ॥ स्तंभान्कनकचित्रांश्चतोरणानिबृहंतिच ॥ यज्ञायतनदेशेषुदत्वाशुद्धंचकांचनं ॥ १४ ॥ अंतःपुराणांरा
ज्ञांचनानादेशसमीयुषां ॥ कारयामासधर्मात्मातत्रतत्रयथाविधि ॥ १५ ॥ ब्राह्मणानांचवेश्मानिनानादेशसमीयुषां ॥ कारयामासकौंतेयोविधिवत्तान्यने
कशः ॥ १६ ॥ तथासंप्रेषयामासदूतान्नृपतिशासनात् ॥ भीमसेनोमहाबाहोराज्ञामक्लिष्टकर्मणां ॥ १७ ॥ तेप्रियार्थंकुरुपतेराययुर्नृपसत्तम ॥ रत्नान्यनेकान्या
दायस्त्रियोश्वानायुधानिच ॥ १८ ॥ तेषांनिर्विशतांतेषुशिबिरेषुमहात्मनां ॥ नर्दतःसागरस्येवदिवस्पृगभवत्स्वनः ॥ १९ ॥ तेषामभ्यागतानांचसराजाकुरुवर्ध
नः ॥ व्यादिदेशान्नपानानिशय्याश्चाप्यतिमानुषाः ॥ २० ॥ वाहनानांचविविधाःशालाःशालीक्षुगोरसैः ॥ उपेताभरतश्रेष्ठोव्यादिदेशसधर्मराट् ॥ २१ ॥ तथात
स्मिन्महायज्ञेधर्मराजस्यधीमतः ॥ समाजग्मुर्मुनिगणाबहवोब्रह्मवादिनः ॥ २२ ॥ येचद्विजातिप्रवरास्तत्रासन्पृथिवीपते ॥ समाजग्मुःसशिष्यांस्तान्प्रतिज
ग्राहकौरवः ॥ २३ ॥ सर्वांश्चताननुययौयावदावसथान्प्रति ॥ स्वयमेवमहातेजादंभंत्यक्त्वायुधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ ततःकृत्वास्थपतयःशिल्पिनोन्येचयेतदा ॥ कृत्स्नं
यज्ञविधिंराज्ञोधर्मज्ञायन्यवेदयन् ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वाधर्मराजस्तुकृतंसर्वमतंद्रितः ॥ हृष्टरूपोभवद्राजासहभ्रातृभिराहृतः ॥ २६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ त
स्मिन्यज्ञेप्रवृत्तेतुवाग्मिनोहेतुवादिनः ॥ हेतुवादान्बहूनाहुःपरस्परजिगीषवः ॥ २७ ॥ ददृशुस्तंनृपतयोयज्ञस्यविधिमुत्तमं ॥ देवेंद्रस्येवविहितंभीमसेनेनभार
त ॥ २८ ॥ ददृशुस्तोरणान्यत्रशातकुंभमयानिते ॥ शय्यासनविहारांश्चसुबहून्रत्नसंचयान् ॥ २९ ॥ घटान्पात्रीःकटाहानिकलशान्वर्धमानकान् ॥ नहिकिंचिद
सौवर्णमपश्यन्वसुधाधिपाः ॥ ३० ॥ यूपांश्चशास्त्रपठितान्दारवान्हेमभूषितान् ॥ उपक्लृप्तान्यथाकालंविधिवद्भूरिवर्चसः ॥ ३१ ॥ स्थलजाजलजायेचपशवः
केचनप्रभो ॥ सर्वानेवसमानीतानपश्यंस्तत्रतेनृपाः ॥ ३२ ॥

॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥

॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

गाश्चैवमहिषीश्चैवतथावृद्धस्त्रियोपिच ॥ औदकानिचसत्वानिश्वापदानिवयांसिच ॥ ३३ ॥ जरायुजांडजातानिस्वेदजान्युद्भिदानिच ॥ पर्वतानूपजातानिभू
तानिददृशुश्चते ॥ ३४ ॥ एवंप्रमुदितंसर्वंपशुगोधनधान्यतः ॥ यज्ञवाटंनृपाद्दृष्ट्वापरंविस्मयमागताः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणानांविशांचैवबहुमृष्टान्नमृद्धिमत् ॥ पूर्णेश
तसहस्रेतुविप्राणांतत्रभुंजतां ॥ ३६ ॥ दुंदुभिर्मेघनिर्घोषोमुहुर्मुहुरताड्यत ॥ विननादासकृच्चापिदिवसेदिवसेगते ॥ ३७ ॥ एवंसववृतेयज्ञोधर्मराजस्यधीम
तः ॥ अन्नस्यसुबहून्राजन्नुत्सर्गान्पर्वतोपमान् ॥ ३८ ॥ दधिकुल्याश्चददृशुःसर्पिषश्चह्रदान्जनाः ॥ जंबूद्वीपोहिसकलोनानाजनपदायुतः ॥ ३९ ॥ राजन्नदृश्य
तैकस्थोराज्ञस्तस्यमहामखे ॥ तत्रजातिसहस्राणिपुरुषाणांततस्ततः ॥ ४० ॥ गृहीत्वाभाजनान्जग्मुर्बहूनिभरतर्षभ ॥ स्रग्विणश्चापितेसर्वेसुमृष्टमणिकुंडलाः
॥ ४१ ॥ पर्यवेषन्द्विजातींस्तान्शतशोथसहस्रशः ॥ विविधान्यन्नपानानिपुरुषायेनुयायिनः ॥ तेवैनृपोपभोज्यानिब्राह्मणानांददुश्चह ॥ ४२ ॥ ॥ इतिश्रीमहा
भारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधारंभेपंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ समागतान्वेदविदोराज्ञश्चपृथि
वीश्वरान् ॥ दृष्ट्वायुधिष्ठिरोराजाभीमसेनमभाषत ॥ १ ॥ उपयातानरव्याघ्रायएतेपृथिवीश्वराः ॥ एतेषांक्रियतांपूजापूजार्हाहिनराधिपाः ॥ २ ॥ इत्युक्तःसतथा
चक्रेनरेंद्रेणयशस्विना ॥ भीमसेनोमहातेजायमाभ्यांसहपांडवः ॥ ३ ॥ अथाभ्यगच्छद्गोविंदोवृष्णिभिःसहधर्मजं ॥ बलदेवंपुरस्कृत्यसर्वप्राणभृतांवरः ॥ ४ ॥
युयुधानेनसहितःप्रद्युम्नेनगदेनच ॥ निशठेनाथसांबेनतथैवकृतवर्मणा ॥ ५ ॥ तेषामपिपरांपूजांचक्रेभीमोमहारथः ॥ विविशुस्तेचवेश्मानिरत्नवंतिचसर्वशः
॥ ६ ॥ युधिष्ठिरसमीपेतुकथांतेमधुसूदनः ॥ अर्जुनंकथयामासबहुसंग्रामकर्षितं ॥ ७ ॥ सतंपप्रच्छकौंतेयःपुनःपुनररिंदमं ॥ धर्मजःशक्रजंजिष्णुंसमाचष्टज
गत्पतिः ॥ ८ ॥ आगमद्द्वारकावासीममाप्तःपुरुषोनृप ॥ योद्राक्षीत्पांडवश्रेष्ठंबहुसंग्रामकर्षितं ॥ ९ ॥ समीपेचमहाबाहुमाचष्टचममप्रभो ॥ कुरुकार्याणिकौंते
यहयमेधार्थसिद्धये ॥ १० ॥ इत्युक्तःप्रत्युवाचैनंधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ दिष्ट्यासकुशलीजिष्णुरुपायातिचमाधव ॥ ११ ॥ यदिदंसंदिदेशास्मिन्पांडवानांबला
ग्रणीः ॥ तदाज्ञातमिहेच्छामिभवतायदुनंदन ॥ १२ ॥ इत्युक्तोधर्मराजेनवृष्ण्यंधकपतिस्तदा ॥ प्रोवाचेदंवचोवाग्मीधर्मात्मानंयुधिष्ठिरं ॥ १३ ॥

समागतानिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥

॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रुतमिति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥

इदमाहमहाराजपार्थवाक्यंस्मरन्नरः ॥ वाच्योयुधिष्ठिरःकृष्णकालेवाक्यमिदंमम ॥ १४ ॥ आगमिष्यंतिराजानःसर्वेवैकौरवर्षभ ॥ प्राप्तानांमहतांपूजाकार्या त्येतत्क्षमंहिनः ॥ १५ ॥ इत्येतद्वचनाद्राजाविज्ञाप्योममानद ॥ यथाचात्ययिकंनस्याद्यदर्घाहरणेभवत् ॥ १६ ॥ कर्त्तुमर्हतितद्राजाभवांश्चाप्यनुमन्यतां ॥ राजद्वेषान्ननश्येयुरिमाराजन्पुनःप्रजाः ॥ १७ ॥ इदमन्यच्चकौंतेयवचःसपुरुषोऽब्रवीत् ॥ धनंजयस्यनृपतेतन्मेनिगदतःशृणु ॥ १८ ॥ उपयास्यतियज्ञंनोमणिपूरपतिर्नृपः ॥ पुत्रोममहातेजादयितोबभ्रुवाहनः ॥ १९ ॥ तंभवान्मदपेक्षार्थंविधिवत्प्रतिपूजयेत् ॥ सतुभक्तोनुरक्तश्चममनित्यमितिप्रभो ॥ २० ॥ इत्येतद्वचनंश्रुत्वाधर्मराजोयुधिष्ठिरः ॥ अभिनंद्यास्यतद्वाक्यमिदंवचनमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधारंभेषडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ श्रुतंप्रियमिदंकृष्णयत्त्वमर्हसिभाषितुं ॥ तन्मेऽमृतरसंपुण्यंमनोह्लादयतिप्रभो ॥ १ ॥ बहूनिकिलयुद्धानिविजयस्यनराधिपैः ॥ पुनरासन्हृषीकेशतत्रतत्रचमेश्रुतं ॥ २ ॥ किंनिमित्तंसनित्यंहिपार्थःसुखविवर्जितः ॥ अतीवविजयोधीमन्निितिमेदूयतेमनः ॥ ३ ॥ संचिंतयामिकौंतेयंरहोजिष्णुंजनार्दन ॥ अतीवदुःखभागीससततंपांडुनंदनः ॥ ४ ॥ किंनुतस्यशरीरेस्तिसर्वलक्षणपूजिते ॥ अनिष्टंलक्षणंकृष्णयेनदुःखान्युपाश्नुते ॥ ५ ॥ अतीवासुखभोगीससततंकुंतिनंदनः ॥ नहिपश्यामिबीभत्सोर्निंद्यंगात्रेषुकिंचन ॥ श्रोतव्यंचेन्मयैतद्वैतन्मेव्याख्यातुमर्हसि ॥ ६ ॥ इत्युक्तःसहृषीकेशोध्यात्वासुमहदुत्तरं ॥ राजानंभोजराजन्यवर्धनोविष्णुरब्रवीत् ॥ ७ ॥ नह्यस्यनृपतेकिंचित्संश्लिष्टमुपलक्षये ॥ ऋतेपुरुषसिंहस्यपिंडिकेस्याधिकेयतः ॥ ८ ॥ सताभ्यांपुरुषव्याघ्रोनित्यमध्वसुवर्त्तते ॥ नचान्यदनुपश्यामियेनासौदुःखभाजनं ॥ ९ ॥ इत्युक्तःपुरुषश्रेष्ठस्तदाकृष्णेनधीमता ॥ प्रोवाचवृष्णिशार्दूलमेवमेतदितिप्रभो ॥ १० ॥ कृष्णातुद्रौपदीकृष्णंतिर्यक्सासूयमैक्षत ॥ प्रतिजग्राहतस्यास्तंप्रणयंचापिकेशिहा ॥ ११ ॥ सख्युःसखाहृषीकेशःसाक्षादिवधनंजयः ॥ तत्रभीमादयस्तेतुकुरवोयाजकाश्चये ॥ १२ ॥

॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ भोजराजन्यानांवर्धनः ॥ ७ ॥ संश्लिष्टमविविक्तं संश्लिष्टमितिपाठेपिअतिपुष्टत्वादितरलोपादविविक्तत्वंभवतितद्रहितं पिंडिकेजानुनोरधस्थःपश्चाद्भागीयोमांसलःप्रदेशःपिंडिका तेउभेअस्याधिकेस्वदेशादधोभागपर्यंतंबहुलमालंबमाने पाठांतरेकायतःशरीरातअतिअतिप्रमाणे ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७॥ ॥ ५॥

रेमुःश्रुत्वाविचित्रांतांधनंजयकथांशुभां ॥ तेषांकथयतामेवपुरुषोर्जुनसंकथाः ॥ १३ ॥ उपायाद्वचनाद्दूतोविजयस्यमहात्मनः ॥ सोभिगम्यकुरुश्रेष्ठंनमस्कृत्य चबुद्धिमान् ॥ १४ ॥ उपायातंनरव्याघ्रंफाल्गुनंप्रत्यवेदयत् ॥ तच्छ्रुत्वानृपतिस्तस्यहर्षबाष्पाकुलेक्षणः ॥ १५ ॥ प्रियाख्याननिमित्तंवैददौबहुधनंतदा ॥ ततोद्वि तीयेदिवसेमहान्शब्दोव्यवर्धत ॥ १६ ॥ आगच्छतिनरव्याघ्रेकौरवाणांधुरंधरे ॥ ततोरेणुःसमुद्भूतोविबभौतस्यवाजिनः ॥ १७ ॥ अभितोवर्त्तमानस्ययथो च्चैःश्रवसस्तथा ॥ तत्रहर्षकरीर्वाचोनराणांशुश्रुवेऽर्जुनः ॥ १८ ॥ दिष्ट्यासिपार्थकुशलीधन्योराजायुधिष्ठिरः ॥ कोन्योहिपृथिवींकृत्स्नांजित्वाहियुधिपार्थिवान् ॥ १९ ॥ चारयित्वाहयश्रेष्ठमुपागच्छेद्दतेर्जुनात् ॥ येव्यतीतामहात्मानोराजानःसगरादयः ॥ २० ॥ तेषामपीदृशंकर्मनकदाचनशुश्रुम ॥ नैतदन्येकरिष्यंतिभ विष्यावसुधाधिपाः ॥ २१ ॥ यत्त्वंकुरुकुलश्रेष्ठदुष्करंकृतवानसि ॥ इत्येवंवदतांतेषांपुंसांकर्णसुखागिरः ॥ २२ ॥ शृण्वन्विवेशधर्मात्माफाल्गुनोयज्ञसंस्तरं ॥ ततोराजासहामात्यःकृष्णश्चयदुनंदनः ॥ २३ ॥ धृतराष्ट्रंपुरस्कृत्यतंप्रत्युद्ययतुस्तदा ॥ सोभिवाद्यपितुःपादौधर्मराजस्यधीमतः ॥ २४ ॥ भीमादींश्चापिसंपूज्यप र्यष्वजतकेशवं ॥ तैःसमेत्यार्चितस्तांश्चप्रत्यर्च्याथयथाविधि ॥ २५ ॥ विशश्राममहाबाहुस्तीरंलब्ध्वेवपारगः ॥ एतस्मिन्नेवकालेतुसराजाबभ्रुवाहनः ॥ २६ ॥ मातृभ्यांसहितोधीमान्कुरूनेवाजगामह ॥ तत्रवृद्धान्यथावत्सकुरूनन्यांश्चपार्थिवान् ॥ २७ ॥ अभिवाद्यमहाबाहुस्तैश्चापिप्रतिनंदितः ॥ प्रविवेशपितामह्याः कुंत्याभवनमुत्तमं ॥ २८ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअर्जुनप्रत्यागमनेसप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ ५ ॥ ॥

॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ सप्रविश्यमहाबाहुःपांडवानांनिवेशनं ॥ पितामहीमभ्यवंदत्साम्नापरमवल्गुना ॥ १ ॥ ततश्चित्रांगदादेवीकौरव्यस्यात्मजापिच ॥ पृ थांकृष्णांचसहितेविनयेनोपजग्मतुः ॥ २ ॥ सुभद्रांचयथान्यायंयाश्चान्याःकुरुयोषितः ॥ ददौकुंतीततस्ताभ्यांरत्नानिविविधानिच ॥ ३ ॥ द्रौपदीचसुभद्राच याश्चाप्यन्याददुःस्त्रियः ॥ ऊषतुस्तत्रतेदेव्यौमहार्हशयनासने ॥ ४ ॥ सुपूजितेस्वयंकुंत्यापार्थस्यहितकाम्यया ॥ सचराजामहातेजाःपूजितोबभ्रुवाहनः ॥ ५ ॥ धृतराष्ट्रंमहीपालमुपतस्थेयथाविधि ॥ युधिष्ठिरंचराजानंभीमादींश्चापिपांडवान् ॥ ६ ॥ उपागम्यमहातेजाविनयेनाभ्यवादयत् ॥ सतैःप्रेम्णापरिष्वक्तःपूजि तश्चयथाविधि ॥ ७ ॥

सप्रविश्येति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥

॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥ अहीनःअह्नांसोमयागानांबहूनांसमूहोऽहीनः नहीनःद्रव्यादिनाइतिवा ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ अभिषवंसोमवल्याःकंडनं

धनंचास्मैददुर्भूरिप्रीयमाणामहारथाः॥ तथैवचमहीपालःकृष्णंचक्रगदाधरं॥ ८ ॥ प्रद्युम्नइवगोविंदंविनयेनोपतस्थिवान्॥ तस्मैकृष्णोददौराज्ञेमहार्हमति
पूजितं॥ ९ ॥ रथंहेमपरिष्कारंदिव्याश्वयुजमुत्तमं॥ धर्मराजश्वभीमश्वफाल्गुनश्वयमौतथा॥ १० ॥ पृथक्पृथक्चतेचैनंमानार्थाभ्यामयोजयन्॥ ततस्तृती
येदिवसेसत्यवत्यात्मजोमुनिः॥ ११ ॥ युधिष्ठिरंसमभ्येत्यवाग्मीवचनमब्रवीत्॥ अद्यप्रभृतिकौंतेययजस्वसमयोहिते॥ मुहूर्त्तोयज्ञियःप्राप्तश्चोदयंतीहयाज
काः॥ १२ ॥ अहीनोनामराजेंद्रक्रतुस्तेयंचकल्पतां॥ बहुत्वात्कांचनाख्यस्यख्यातोबहुसुवर्णकः॥ १३ ॥ एवमत्रमहाराजदक्षिणांत्रिगुणांकुरु॥ त्रित्वंव्रजतु
तेराजन्ब्राह्मणाह्यत्रकारणं॥ १४ ॥ त्रीनश्वमेधानत्रत्वंसंप्राप्यबहुदक्षिणान्॥ ज्ञातिवध्याकृतंपापंप्रहास्यसिनराधिप॥ १५ ॥ पवित्रंपरमंचैतत्पावनंचैतदु
त्तमं॥ यदश्वमेधावभृथंप्राप्स्यसेकुरुनंदन॥ १६ ॥ इत्युक्तःसतुतेजस्वीव्यासेनामितबुद्धिना॥ दीक्षांविवेशधर्मात्मावाजिमेधाप्तयेततः॥ १७ ॥ ततोयज्ञंमहा
बाहुर्वाजिमेधंमहाक्रतुं॥ बह्वन्नदक्षिणंराजासर्वकामगुणान्वितं॥ १८ ॥ तत्रवेदविदोराजंश्चक्रुःकर्माणियाजकाः ॥ परिक्रमंतःसर्वज्ञाविधिवत्साधुशिक्षितं
॥ १९ ॥ नतेषांस्खलितंकिंचिदासीच्चाप्यकृतंतथा॥ क्रममुक्तंचयुक्तंचचक्रुस्तत्रद्विजर्षभाः॥ २० ॥ कृत्वाप्रवर्ग्यंधर्माख्यंयथावद्विजसत्तमाः॥ चक्रुस्तेविधिव
द्राजंस्तथैवाभिषवंद्विजाः॥ २१॥ अभिषूयततोराजन्सोमंसोमपसत्तमाः॥ सवनान्यानुपूर्व्येणचक्रुःशास्त्रानुसारिणः॥ २२॥ नतत्रकृपणःकश्चिन्नदरिद्रोबभूव
ह॥ क्षुधितोदुःखितोवापिप्राकृतोवापिमानवः॥ २३॥ भोजनंभोजनार्थिभ्योदापयामासशत्रुहा॥ भीमसेनोमहातेजाःसततंराजशासनात्॥ २४॥ संस्तरेकु
शलाश्चापिसर्वकार्याणियाजकाः॥ दिवसेदिवसेचक्रुर्यथाशास्त्रानुदर्शनात्॥ २५ ॥ नाषडंगविदत्रासीत्सदस्यस्तस्यधीमतः॥ नाव्रतोनानुपाध्यायोनचवा
दाविचक्षणः ॥ २६॥ ततोयूपोच्छ्रयेप्राप्तेषड्बैल्वान्भरतर्षभ॥ खादिरान्बिल्वसमितांस्तावतःसर्ववर्णिनः॥ २७॥ देवदारुमयौद्वौतुयूपौकुरुपतेर्मखे॥ श्ले
ष्मातकमयंचैकंयाजकाःसमकल्पयन्॥ २८॥ शोभार्थंचापरान्यूपान्कांचनान्भरतर्षभ॥ सभीमःकारयामासधर्मराजस्यशासनात्॥ २९ ॥ तेव्यराजंतरा
जर्षेर्वासोभिरुपशोभिताः॥ महेंद्रानुगतादेवायथासप्तर्षिभिर्दिवि॥ ३०॥

॥ २१ ॥ सोमंसोमवल्लीरसं सवनानिप्रातःसवनादीनि ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ संस्तरेइष्टकानांचयनाख्येस्थंडिलरचने ॥ २५ ॥ २६ ॥ वर्णिनःपलाशकाष्ठमयाः ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥

॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रपयित्वेति ॥ १ ॥

इष्टकाःकांचनीश्चात्रचयनार्थंकृताभवन् ॥ शुशुभेचयनंतच्चदक्षस्येवप्रजापतेः ॥ ३१ ॥ चतुश्चित्यश्चतस्यासीदष्टादशकरात्मकः ॥ सरुक्मपक्षोनिचितस्त्रिकोणोगरुडाकृतिः ॥ ३२ ॥ ततोनियुक्ताःपशवोयथाशास्त्रंमनीषिभिः ॥ तंतंदेवंसमुद्दिश्यपक्षिणःपशवश्चये ॥ ३३ ॥ ऋषभाःशास्त्रपठितास्तथाजलचराश्चये ॥ सर्वांस्तानभ्ययुंजंस्तेतत्राग्निचयकर्मणि ॥ ३४ ॥ यूपेषुनियताचासीत्पशूनांत्रिशतीतथा ॥ अश्वरत्नोत्तरायज्ञेकौंतेयस्यमहात्मनः ॥ ३५ ॥ सयज्ञःशुशुभेतस्यसाक्षाद्देवर्षिसंकुलः ॥ गंधर्वगणसंगीतःप्रनृत्तोप्सरसांगणैः ॥ ३६ ॥ सकिंपुरुषसंकीर्णःकिंनरैश्चोपशोभितः ॥ सिद्धविप्रनिवासैश्चसमंतादभिसंवृतः ॥ ३७ ॥ तस्मिन्सदसिनित्यास्तुव्यासशिष्याद्विजर्षभाः ॥ सर्वशास्त्रप्रणेतारःकुशलायज्ञसंस्तरे ॥ ३८ ॥ नारदश्चबभूवात्रतुंबुरुश्चमहाद्युतिः ॥ विश्वावसुश्चित्रसेनस्तथान्येगीतकोविदाः ॥ ३९ ॥ गंधर्वागीतकुशलानृत्येषुचविशारदाः ॥ रमयंतिस्मतान्विप्रान्यज्ञकर्मांतरेषुवै ॥ ४० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधारंभेअष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रपयित्वापशूनन्यान्विधिवद्द्विजसत्तमाः ॥ तंतुरंगंयथाशास्त्रमालभंतद्विजातयः ॥ १ ॥ ततःसंश्रप्यतुरगंविधिवद्याजकास्तदा ॥ उपसंवेशयन्राजंस्ततस्तांद्रुपदात्मजां ॥ २ ॥ कलाभिस्तिसृभीराजन्यथाविधिमनस्विनीं ॥ उद्धृत्यतुवपांतस्ययथाशास्त्रंद्विजातयः ॥ ३ ॥ श्रपयामासुरव्यग्राविधिवद्भरतर्षभ ॥ तंवपाधूमगंधंतुधर्मराजःसहानुजैः ॥ ४ ॥ उपाजिघ्रद्यथाशास्त्रंसर्वपापापहंतदा ॥ शिष्टान्यंगानियान्यासंस्तस्याश्वस्यनराधिप ॥ ५ ॥ तान्यग्नौजुहुवुर्धीराःसमस्ताःषोडशर्त्विजः ॥ संस्थाप्यैवंतस्यराज्ञस्तंयज्ञंशक्रतेजसः ॥ ६ ॥ व्यासःसशिष्योभगवान्वर्धयामासतंनृपं ॥ ततोयुधिष्ठिरःप्रादाद्ब्राह्मणेभ्योयथाविधि ॥ ७ ॥ कोटीःसहस्रंनिष्काणांव्यासायतुवसुंधरां ॥ प्रतिगृह्यधरांराजन्व्यासःसत्यवतीसुतः ॥ ८ ॥ अब्रवीद्भरतश्रेष्ठंधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ वसुधाभवतस्त्वेषासंन्यस्ताराजसत्तम ॥ ९ ॥ निष्क्रयोदीयतांमह्यंब्राह्मणाहिधनार्थिनः ॥ युधिष्ठिरस्तुतान्विप्रान्प्रत्युवाचमहामनाः ॥ १० ॥

संज्ञप्येतिपाठेहिंसित्वातुरगं तस्यसमीपेतिसृभिःकलाभिःकलनाभिःमंत्रद्रव्यश्रद्धाख्याभिरुपेतांद्रौपदींउपसंवेशयन् सार्धःश्लोकः ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ अंगानिहृदयजिह्वावक्षआदीनि ॥ ५ ॥ संस्थाप्यसमाप्य ॥ ६ ॥ ७ ॥ तुशब्दश्चार्थोक्त्विगंतरंसमुच्चिनोति तेनसर्वेभ्योवसुंधरांददावित्यर्थः ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ अनंतरंद्विजातिभ्यःविप्रेषुगृहीतेषुनिवृत्तेषुशिष्टात्क्षत्रियादयोगृहीतवंतइत्यर्थः

भ्रातृभिःसहितोधीमान्मध्येराज्ञांमहात्मनां ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेपृथिवीदक्षिणास्मृता ॥ ११ ॥ अर्जुनेनजिताचेयमृत्विग्भ्यःप्रापितामया ॥ वनंप्रवेक्ष्येविप्राग्र्याविभजध्वंमहीमिमां ॥ १२ ॥ चतुर्धापृथिवींकृत्वाचातुर्होत्रप्रमाणतः ॥ नाहमादातुमिच्छामिब्रह्मस्वंद्विजसत्तमाः ॥ १३ ॥ इदंनित्यंमनोविप्राभ्रातॄणांचैवमेसदा ॥ इत्युक्तवतितस्मिंस्तुभ्रातरोद्रौपदीचसा ॥ १४ ॥ एवमेतदितिप्राहुस्तदभूल्लोमहर्षणं ॥ ततोंतरिक्षेवागासीत्साधुसाध्वितिभारत ॥ १५ ॥ तथैवद्विजसंघानांशंसतांविबभौस्वनः ॥ द्वैपायनस्तथाकृष्णःपुनरेवयुधिष्ठिरं ॥ १६ ॥ प्रोवाचमध्येविप्राणामिदंसंपूजयन्मुनिः ॥ दत्तैषाभवतामह्यंतांतेप्रतिददाम्यहं ॥ १७ ॥ हिरण्यंदीयतामेभ्योब्राह्मणेभ्योधराऽस्तुते ॥ ततोब्रवीद्वासुदेवोधर्मराजंयुधिष्ठिरं ॥ १९ ॥ यथाहभगवान्व्यासस्तथात्वंकर्तुमर्हसि ॥ इत्युक्तःसकुरुश्रेष्ठःप्रीतात्माभ्रातृभिःसह ॥ १९ ॥ कोटिकोटिकृतांप्रादाद्दक्षिणांत्रिगुणांक्रतोः ॥ नकरिष्यतितल्लोकेकश्चिदन्योनराधिपः ॥ २० ॥ यत्कृतंकुरुराजेनमरुत्तस्यानुकुर्वता ॥ प्रतिगृह्यतुतद्रत्नंकृष्णद्वैपायनोमुनिः ॥ २१ ॥ ऋत्विग्भ्यःप्रददौविद्वांश्चतुर्धाव्यभजंश्चते ॥ धरण्यानिष्क्रयंदत्वातद्धिरण्यंयुधिष्ठिरः ॥ २२ ॥ धूतपापोजितस्वर्गोमुमुदेभ्रातृभिःसह ॥ ऋत्विजस्तमपर्यंतंसुवर्णनिचयंतथा ॥ २३ ॥ व्यभजंतद्विजातिभ्योयथोत्साहंयथासुखं ॥ यज्ञवाटेचयत्किंचिद्धिरण्यंसविभूषणं ॥ २४ ॥ तोरणानिचयूपांश्चघटान्पात्रीस्तथेष्टकाः ॥ युधिष्ठिराभ्यनुज्ञाताःसर्वंतद्व्यभजन्द्विजाः ॥ २५ ॥ अनंतरंद्विजातिभ्यःक्षत्रियाजह्रिरेवसु ॥ तथाविट्शूद्रसंघाश्चतथान्येम्लेच्छजातयः ॥ २६ ॥ ततस्तेब्राह्मणाःसर्वेमुदिताजग्मुरालयान् ॥ तर्पितावसुनातेनधर्मराजेनधीमता ॥ २७ ॥ स्वमंशंभगवान्व्यासःकुंत्यैसाक्षाद्दिमानतः ॥ प्रददौतस्यमहतोहिरण्यस्यमहाद्युतिः ॥ २८ ॥ श्वशुरात्प्रीतिदायंतंप्राप्यसाप्रीतमानसा ॥ चकारपुण्यकंतेनसुमहत्संघशःपृथा ॥ २९ ॥ गत्वात्ववभृथंराजाविपाप्माभ्रातृभिःसह ॥ सभाज्यमानःशुशुभेमहेंद्रस्त्रिदशैरिव ॥ ३० ॥ पांडवाश्चमहीपालैःसमेतैरभिसंवृताः ॥ अशोभंतमहाराजग्रहास्तारागणैरिव ॥ ३१ ॥ राजभ्योपिततःप्रादाद्रत्नानिविविधानिच ॥ गजानश्वानलंकारान्स्त्रियोवासांसिकांचनं ॥ ३२ ॥ तद्धनौघमपर्यंतंपार्थःपार्थिवमंडले ॥ विसृजन्शुशुभेराजन्यथावैश्रवणस्तथा ॥ ३३ ॥ आनीयचतथावीरंराजानंबभ्रुवाहनं ॥ प्रदायविपुलंवित्तंगृहान्प्रास्थापयत्तदा ॥ ३४ ॥

॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ मैरेयंवृक्षजंमद्यं ॥ ३९ ॥ ४० ॥ खांडवरागःपिप्पलीशुंठीयुक्तोमुद्गयूषःखांडवःसएवशर्करायुक्तोरागःखांडवः ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ॥ इत्याश्वमेधिकेपर्वणि

दुःशलायाश्चतंपौत्रंबालकंभरतर्षभ ॥ स्वराज्येथपितुर्धीमान्स्वसुःप्रीत्यान्ववेशयत् ॥ ३५ ॥ नृपतींश्चैवतान्सर्वान्सुविभक्तान्सुपूजितान् ॥ प्रस्थापयामासवशीकुरुराजोयुधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥ गोविंदंचमहात्मानंबलदेवंमहाबलं ॥ तथान्यान्वृष्णिवीरांश्चप्रद्युम्नाद्यान्सहस्रशः ॥ ३७ ॥ पूजयित्वामहाराजयथाविधिमहाद्युतिः ॥ भ्रातृभिःसहितोराजाप्रास्थापयदरिंदमः ॥ ३८ ॥ एवंबभूवयज्ञःसधर्मराजस्यधीमतः ॥ बह्वन्नधनरत्नौघःसुरामैरेयसागरः ॥ ३९ ॥ सर्पिःपंकाह्रदायत्रबभूवुश्चान्नपर्वताः ॥ रसालाकर्दमानद्योबभूवुर्भरतर्षभ ॥ ४० ॥ भक्ष्यखांडवरागाणांक्रियतांभुज्यतांतथा ॥ पशूनांवध्यतांचैवनांतंददृशिरेजनाः ॥ ४१ ॥ मत्तप्रमत्तमुदितंसुप्रीतयुवतीजनं ॥ मृदंगशंखनादैश्चमनोरममभूत्तदा ॥ ४२ ॥ दीयतांभुज्यतांचेष्टंदिवारात्रमवारितं ॥ तंमहोत्सवसंकाशंहृष्टपुष्टजनाकुलं ॥ ४३ ॥ कथयंतिस्मपुरुषानानादेशनिवासिनः ॥ वर्षित्वाधनधाराभिःकामैरत्नैरसैस्तथा ॥ विपाप्माभरतश्रेष्ठःकृतार्थःप्राविशत्पुरं ॥ ४४ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिअश्वमेधसमाप्तौऊननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ पितामहस्यमेयज्ञेधर्मराजस्यधीमतः ॥ यदाश्चर्यमभूत्किंचित्तद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ श्रूयतांराजशार्दूलमहदाश्चर्यमुत्तमं ॥ अश्वमेधेमहायज्ञेनिवृत्तेयदभूत्प्रभो ॥ २ ॥ तर्पितेषुद्विजाग्र्येषुज्ञातिसंबंधिबंधुषु ॥ दीनांधकृपणेवापितदाभरतसत्तम ॥ ३ ॥ घुष्यमाणेमहादानेदिक्षुसर्वासुभारत ॥ पतत्सुपुष्पवर्षेषुधर्मराजस्यमूर्धनि ॥ ४ ॥ नीलाक्षस्तत्रनकुलोरुक्मपार्श्वस्तदानघ ॥ वज्राशनिसमंनादममुंचद्वसुधाधिप ॥ ५ ॥ सकृदुत्सृज्यतन्नादंत्रासयानोमृगद्विजान् ॥ मानुषंवचनंप्राहधृष्टोबिलशयोमहान् ॥ ६ ॥ सक्तुप्रस्थेनवोनायंयज्ञस्तुल्योनराधिपाः ॥ उंछवृत्तेर्वदान्यस्यकुरुक्षेत्रनिवासिनः ॥ ७ ॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वानकुलस्यविशांपते ॥ विस्मयंपरमंजग्मुःसर्वेतेब्राह्मणर्षभाः ॥ ८ ॥ ततःसमेत्यनकुलंपर्यपृच्छंततेद्विजाः ॥ कुतस्त्वंसमनुप्राप्तोयज्ञंसाधुसमागमं ॥ ९ ॥ किंबलंपरमंतुभ्यंकिंश्रुतंकिंपरायणं ॥ कथंभवंतंविद्यामयोनोयज्ञंविगर्हसे ॥ १० ॥ अविलुप्यागमंकृत्स्नंविविधैर्यज्ञियैःकृतं ॥ यथागमंयथान्यायंकर्तव्यंचतथाकृतं ॥ ११ ॥

नैलकंठीयेभारतभावदीपेएकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ पितामहस्येत्यादिग्रंथतात्पर्यंक्लेशार्जितंन्यायतःश्रद्धयासत्पात्रेर्पितंअश्वमेधादप्यधिकमितिक्रोधजयश्चसर्वथाकर्त्तव्यइति ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ ममेदंयत्रेतिशेषः ॥ २२ ॥ २३ ॥ कापोतिःकपोतवदेकैकंकणमादत्तेसकापोतिः ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

पूजार्हाःपूजिताश्चात्रविधिवच्छास्त्रदर्शनात्॥ मंत्राहुतिहुतश्चाग्निर्दत्तंदेयममत्सरं॥ १२ ॥ तुष्टाद्विजातयश्चात्रदानैर्बहुविधैरपि॥क्षत्रियाश्चसुयुद्धेनश्राद्धैश्चा पिपितामहाः॥ १३ ॥ पालनेनविशस्तुष्टाःकामैस्तुष्टावरस्त्रियः॥ अनुक्रोशैस्तथाशूद्रादानशेषैःपृथक्जनाः ॥ १४ ॥ ज्ञातिसंबंधिनस्तुष्टाःशौचेनचनृपस्यनः॥ देवाहविर्भिःपुण्यैश्चरक्षणैःशरणागताः ॥ १५ ॥ यदत्रतथ्यंतद्ब्रूहिसत्यंसत्यंद्विजातिषु॥ यथाश्रुतंयथादृष्टंपृष्टोब्राह्मणकाम्यया ॥ १६ ॥ श्रद्धेयवाक्यःप्राज्ञस्त्वं दिव्यंरूपंबिभर्षिच ॥ समागतश्चविप्रैस्त्वंतद्भवान्वक्तुमर्हति ॥ १७॥ इतिपृष्टोद्विजैस्तैःसप्रहसन्नकुलोब्रवीत्॥ नैषामृषामयावाणीप्रोक्तादर्पेणवाद्विजाः॥ १८॥ यन्मयोक्तमिदंवाक्यंयुष्माभिश्चाप्युपश्रुतं॥ सक्तुप्रस्थेनवोनायंयज्ञस्तुल्योद्विजर्षभाः॥ १९ ॥ इत्यवश्यंमयैतद्वोवक्तव्यंद्विजसत्तमाः॥ शृणुताव्यग्रमनसःशं सतोमेयथातथं॥ २० ॥ अनुभूतंचदृष्टंचयन्मयाद्भुतमुत्तमं॥ उंछवृत्तेर्वदान्यस्यकुरुक्षेत्रनिवासिनः॥ २१ ॥ स्वर्गंयेनद्विजाःप्राप्तःसभार्यःससुतस्नुषः॥ यथा चार्धशरीरस्यममेदंकांचनीकृतं॥ २२॥ ॥ नकुलउवाच ॥ ॥ हंतवोवर्त्तयिष्यामिदानस्यफलमुत्तमं॥ न्यायलब्धस्यसूक्ष्मस्यविप्रदत्तस्ययद्विजाः॥ २३ ॥ ध र्मक्षेत्रेकुरुक्षेत्रेधर्मज्ञैर्बहुभिर्वृते॥ उंछवृत्तिर्द्विजःकश्चित्कापोतिरभवत्तदा॥ २४ ॥ सभार्यःसहपुत्रेणसस्नुषस्तपसिस्थितः॥ बभूवशुक्लवृत्तःसधर्मात्मानिय तेंद्रियः॥ २५॥ षष्ठेकालेसदाविप्रोभुंक्तेतैःसहसुव्रतः॥ षष्ठेकालेकदाचित्तुतस्याहारोनविद्यते॥ २६॥ भुंक्तेन्यस्मिन्कदाचित्सषष्ठेकालेद्विजोत्तमः॥ कदाचिद्ध र्मिणस्तस्यदुर्भिक्षेसतिदारुणे॥ २७॥ नाविद्यततदाविप्राःसंचयस्तन्निबोधत॥ क्षीणौषधिसमावेशेद्रव्यहीनोभवत्तदा ॥ २८॥ कालेकालेस्यसंप्राप्तेनैववि द्येतभोजनं॥ क्षुधापरिगताःसर्वेप्रातिष्ठंततदातुते॥ २९॥ उंछंतदाशुक्लपक्षेमध्यंतपतिभास्करे॥ उष्णार्त्तश्चक्षुधार्त्तश्चविप्रस्तपसिसंस्थितः॥ ३०॥ उंछमप्रा प्नवानेवब्राह्मणःक्षुच्छ्रमान्वितः॥ सतथैवक्षुधाविष्टःसार्धंपरिजनेनह॥ ३१॥ क्षपयामासतंकालंकृच्छ्रप्राणोद्विजोत्तमः॥ अथषष्ठेगतेकालेयवप्रस्थमुपार्ज यन्॥ ३२॥ यवप्रस्थंतुतंसक्तूनकुर्वंततपस्विनः॥ कृतजप्याह्निकास्तेतुहुत्वाचाग्निंयथाविधि ॥ ३३ ॥ कुडवंकुडवंसर्वेव्यभजंततपस्विनः॥ अथागच्छद्द्विजः कश्चिदतिथिर्भुंजतांतदा॥ ३४॥ तेतंदृष्ट्वातिथिंप्राप्तंप्रहृष्टमनसोभवन्॥ तेभिवाद्यसुखप्रश्नंपृष्ट्वातमतिथिंतदा॥ ३५॥

॥ २९ ॥ उंछंकणशआदानंकर्त्तुमितिशेषः शुक्लस्यज्येष्ठस्यपक्षे ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥

॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥

विशुद्धमनसोदांताःश्रद्धादमसमन्विताः॥ अनसूयवोविक्रोधाःसाधवोवीतमत्सराः॥ ३६॥ त्यक्तमानमदक्रोधाधर्मज्ञाद्विजसत्तमाः ॥ सब्रह्मचर्यंगोत्रंतेत
स्यस्त्यात्वापरस्परं॥ ३७॥ कुटींप्रवेशयामासुःक्षुधार्त्तमतिथिंतदा॥ इदमर्घ्यंचपाद्यंचबृसीचेयंतवानघ॥ ३८ ॥ शुचयःसक्तवश्चेमेनियमोपार्जिताःप्रभो॥
प्रतिगृह्णीष्वभद्रंतेमयादत्ताद्विजर्षभ॥ ३९ ॥ इत्युक्तःप्रतिगृह्याथसक्तूनांकुडवंद्विजः॥ भक्षयामासराजेंद्रनचतुष्टिंजगामसः ॥ ४० ॥ सउंछवृत्तिस्तंप्रेक्ष्यक्षु
धापरिगतंद्विजं॥ आहारंचिंतयामासकथंतुष्टोभवेदिति॥ ४१ ॥ तस्यभार्याब्रवीद्वाक्यंमद्भागोदीयतामिति॥ गच्छत्वेषयथाकामंपरितुष्टोद्विजोत्तमः॥ ४२॥
इतिब्रुवंतींतांसाध्वींभार्यांसद्विजसत्तमः॥ क्षुधापरिगतांज्ञात्वातान्सक्तून्नाभ्यनंदत॥ ४३॥ आत्मानुमानतोविद्वान्सतुविप्रर्षभस्तदा॥ जानन्वृद्धांक्षुधार्त्तां
चश्रांतांग्लानांतपस्विनीं॥ ४४॥ त्वगस्थिभूतांवेपंतींततोभार्यामुवाचह ॥ अपिकीटपतंगानांमृगाणांचैवशोभने॥ ४५ ॥ स्त्रियोरक्ष्याश्चपोष्याश्चनत्वेवंवक्तु
मर्हसि॥ अनुकंप्योनरःपत्न्यापुष्टोरक्षितएवच॥४६॥ प्रपतेद्यशसोदीप्तात्सचलोकान्नचाप्नुयात्॥धर्मकामार्थकार्याणिशुश्रूषाकुलसंततिः॥४७॥दारेष्वधीनो
धर्मश्चपितृणामात्मनस्तथा॥ नवेत्तिकर्मतोभार्यारक्षणेयोक्षमःपुमान्॥४८॥ अयशोमहदाप्नोतिनरकांश्चैवगच्छति॥इत्युक्तासाततःप्राहधर्मार्थौनौसमौद्वि
ज॥४९॥ सक्तुप्रस्थचतुर्भागंगृहाणेमंप्रसीदमे॥ सत्यंरतिश्चधर्मश्चस्वर्गश्चगुणनिर्जितः॥५०॥ स्त्रीणांपतिसमाधीनंकांक्षितंचद्विजर्षभ॥ ऋतुर्मातुःपितुर्बीजं
दैवतंपरमंपतिः॥५१॥ भर्तुःप्रसादान्नारीणांरतिपुत्रफलंतथा॥ पालनाद्धिपतिस्त्वंमेभर्त्तासिभरणाच्चमे॥५२॥ पुत्रप्रदानाद्वरदस्तस्मात्सक्तून्प्रयच्छमे॥ जरा
परिगतोवृद्धःक्षुधार्त्तोदुर्बलोभृशं॥ ५३ ॥ उपवासपरिश्रांतोयदात्वमपिकर्शितः॥ इत्युक्तःसतयासक्तून्प्रगृह्येदंवचोब्रवीत् ॥ ५४॥ द्विजसक्तूनिमान्भूयःप्रति
गृह्णीष्वसत्तम॥ सतान्प्रगृह्यभुक्त्वाचनतुष्टिमगमद्द्विजः॥ तमुंछवृत्तिरालक्ष्यततश्चिंतापरोभवत्॥५५॥ ॥पुत्रउवाच॥ ॥ सक्तूनिमान्प्रगृह्यत्वंदेहिविप्रा
यसत्तम॥ इत्येवसुकृतंमन्येतस्मादेतत्करोम्यहं॥५६॥ भवान्हिपरिपाल्योमेसर्वदैवप्रयत्नतः॥ साधूनांकांक्षितंयस्मात्पितुर्वृद्धस्यपालनं॥ ५७॥ पुत्रार्थोविहि
तोह्येषवार्धकेपरिपालनं ॥ श्रुतिरेषाहिविप्रर्षेत्रिषुलोकेषुशाश्वती ॥ ५८ ॥ प्राणधारणमात्रेणशक्यंकर्तुंतपस्त्वया ॥ प्राणोहिपरमोधर्मःस्थितोदेहेषुदेहिनां
॥५९॥ ॥पितोवाच॥ ॥ अपिवर्षसहस्रीत्वंबालएवमतोमम॥ उत्पाद्यपुत्रंहिपिताकृतकृत्योभवेत्सुतात्॥ ६०॥

॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ अवेक्ष्यापालनीया चिंत्यापरीक्षणीया ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ हेवरेश्रेष्ठेमहा

बालानांक्षुद्बलवतीजानाम्येतदहंप्रभो ॥ वृद्धोहंधारयिष्यामित्वंबलीभवपुत्रक ॥ ६१ ॥ जीर्णेनवयसापुत्रनमांक्षुद्बाधतेपिच ॥ दीर्घकालंतपस्तप्तंनमेमरणतो
भयं ॥ ६२ ॥ ॥ पुत्रउवाच ॥ ॥ अपत्यमस्मितेपुंसस्त्राणात्पुत्रइतिस्मृतः ॥ आत्मापुत्रःस्मृतस्तस्मात्त्राह्यात्मानमिहात्मना ॥ ६३ ॥ ॥ पितोवाच ॥ ॥ रूपेणस
दृशस्त्वंमेशीलेनचदमेनच ॥ परीक्षितश्चबहुधासक्तूनादद्मितेसुत ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वादायतान्सक्तून्प्रीतात्माद्विजसत्तमः ॥ प्रहसन्निवविप्रायसतस्मैप्रददौतदा
॥ ६५ ॥ भुक्त्वातानपिसक्तून्सनैवतुष्टोबभूवह ॥ उंछवृत्तिस्तुधर्मात्माव्रीडामनुजगामह ॥ ६६ ॥ तंवैवधूःस्थितासाध्वीब्राह्मणप्रियकाम्यया ॥ सक्तूनादायसंहृ
ष्टाश्वशुरंवाक्यमब्रवीत् ॥ ६७ ॥ संतानात्तवसंतानंममविप्रभविष्यति ॥ सक्तूनिमानतिथयेगृहीत्वासंप्रयच्छमे ॥ ६८ ॥ तवप्रसादान्निर्वृत्ताममलोकाःकिला
क्षयाः ॥ पुत्रेणतानवाप्नोतियत्रगत्वानशोचति ॥ ६९ ॥ धर्माद्याहियथात्रेतावह्नित्रेतातथैवच ॥ तथैवपुत्रपौत्राणांस्वर्गस्त्रेताकिलाक्षयः ॥ ७० ॥ पितॄनृणा
त्तारयतिपुत्रइत्यनुशुश्रुम ॥ पुत्रपौत्रैश्चनियतंसाधुलोकानुपाश्नुते ॥ ७१ ॥ ॥ श्वशुरउवाच ॥ ॥ वातातपविशीर्णांगींत्वांविवर्णांनिरीक्ष्यवै ॥ कर्शितांसुव्रता
चारेक्षुधाविह्वलचेतसं ॥ ७२ ॥ कथंसक्तून्ग्रहीष्यामिभूत्वाधर्मोपघातकः ॥ कल्याणवृत्तेकल्याणिनैवंत्वंवक्तुमर्हसि ॥ ७३ ॥ षष्ठेकालेव्रतवतींशौचशीलतपो
न्वितां ॥ कृच्छ्रवृत्तिंनिराहारांद्रक्ष्यामित्वांकथंशुभे ॥ ७४ ॥ बालाक्षुधार्त्तानारीचरक्ष्यात्वंसततंमया ॥ उपवासपरिश्रांतात्वंहिबांधवनंदिनी ॥ ७५ ॥ ॥ स्नुषोवाच ॥
गुरोर्ममगुरुस्त्वंवैयतोदैवतदैवतं ॥ देवातिदेवस्तस्मात्त्वंसक्तूनादत्स्वमेप्रभो ॥ ७६ ॥ देहःप्राणश्चधर्मश्चशुश्रूषार्थमिदंगुरोः ॥ तवविप्रप्रसादेनलोकान्प्राप्स्याम
हेशुभान् ॥ ७७ ॥ अवेक्ष्याइतिकृत्वाहंदृढभक्तेतिवाद्विज ॥ चिंत्याममेयमितिवासक्तूनादातुमर्हसि ७८ ॥ ॥ श्वशुरउवाच ॥ ॥ अनेननित्यंसाध्वीत्वंशीलवृत्ते
नशोभसे ॥ यात्वंधर्मव्रतोपेतागुरुवृत्तिमवेक्षसे ॥ ७९ ॥ तस्मात्सक्तून्ग्रहीष्यामिवधुनार्हसिवंचनां ॥ गणयित्वामहाभागेत्वांहिधर्मभृतांवरे ॥ ८० ॥ इत्युक्त्वा
तानुपादायसक्तून्प्रादाद्द्विजातये ॥ ततस्तुष्टोभवद्विप्रस्तस्यसाधोर्महात्मनः ॥ ८१ ॥ प्रीतात्मासतुतंवाक्यमिदमाहद्विजर्षभं ॥ वाग्मीतदाद्विजश्रेष्ठोधर्मःपुरुषवि
ग्रहः ॥ ८२ ॥ शुद्धेनतवदानेनन्यायोपात्तेनधर्मतः ॥ यथाशक्तिविसृष्टेनप्रीतोस्मिद्विजसत्तम ॥ अहोदानंघुष्यतेतेस्वर्गेस्वर्गनिवासिभिः ॥ ८३ ॥

भागेत्वांधर्मभृतांमध्येगणयित्वासक्तून्ग्रहीष्यामीत्यन्वयः ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

गगनात्पुष्पवर्षंचपश्येदंपतितंभुवि ॥ सुरर्षिदेवगंधर्वायेचदेवपुरःसराः ॥ ८४ ॥ स्तुवंतोदेवदूताश्चस्थितादानेनविस्मिताः ॥ ब्रह्मर्षयोविमानस्थाब्रह्मलोकचरा
श्चये ॥ ८५ ॥ कांक्षंतेदर्शनंतुभ्यंदिवंव्रजद्विजर्षभ ॥ पितृलोकगताःसर्वेतारिताःपितरस्त्वया ॥ ८६ ॥ अनागताश्चबहवःसुबहूनियुगान्युत ॥ ब्रह्मचर्येणदानेन
यज्ञेनतपसातथा ॥ ८७ ॥ असंकरेणधर्मेणतस्माद्गच्छदिवंद्विज ॥ श्रद्धयापरयायस्त्वंतपश्चरसिसुव्रत ॥ ८८ ॥ तस्माद्देवाश्चदानेनप्रीताब्राह्मणसत्तम ॥ सर्व
मेतद्धियस्मात्तेदत्तंशुद्धेनचेतसा ॥ ८९ ॥ कृच्छ्रकालेततःस्वर्गोविजितःकर्मणात्वया ॥ क्षुधानिर्णुदतिप्रज्ञांधर्मबुद्धिंव्यपोहति ॥ ९० ॥ क्षुधापरिगतज्ञानोधृतिं
त्यजतिचैवह ॥ बुभुक्षांजयतेयस्तुसस्वर्गंजयतेध्रुवं ॥ ९१ ॥ यदादानरुचिःस्याद्वैतदाधर्मोनसीदति ॥ अनवेक्ष्यसुतस्नेहंकलत्रस्नेहमेवच ॥ ९२ ॥ धर्ममेवगुरुं
ज्ञात्वातृष्णानगणितात्वया ॥ द्रव्यागमोनृणांसूक्ष्मःपात्रेदानंततःपरं ॥ ९३ ॥ कालःपरतरोदानाच्छ्रद्धाचैवततःपरा ॥ स्वर्गद्वारंसुसूक्ष्मंहिनरैर्मोहान्नदृश्यते
॥ ९४ ॥ स्वर्गार्गलंलोभबीजंरागगुप्तंदुरासदं ॥ तंतुपश्यंतिपुरुषाजितक्रोधाजितेंद्रियाः ॥ ९५ ॥ ब्राह्मणास्तपसायुक्तायथाशक्तिप्रदायिनः ॥ सहस्रशक्तिश्चशतंश
तशक्तिर्दशापिच ॥ ९६ ॥ दद्यादपश्चयःशक्त्यासर्वेतुल्यफलाःस्मृताः ॥ रंतिदेवोहिनृपतिरपःप्रादादकिंचनः ॥ ९७ ॥ शुद्धेनमनसाविप्रनाकपृष्ठंततोगतः ॥ नध
र्मःप्रीयतेतातदानैर्दत्तैर्महाफलैः ॥ ९८ ॥ न्यायलब्धैर्यथासूक्ष्मैःश्रद्धापूतैःसतुष्यति ॥ गोप्रदानसहस्राणिद्विजेभ्योदान्नृगोनृपः ॥ ९९ ॥ एकांदत्वासपारक्यांनर
कंसमपद्यत ॥ आत्ममांसप्रदानेनशिबिरौशीनरोनृपः ॥ १०० ॥ प्राप्यपुण्यकृतांलोकान्मोदतेदिविसुव्रतः ॥ विभवोननृणांपुण्यंस्वशक्त्यास्वर्जितंसतां ॥ १ ॥
नयज्ञैर्विविधैर्विप्रयथान्यायेनसंचितैः ॥ क्रोधाद्दानफलंहंतिलोभात्स्वर्गंनगच्छति ॥ २ ॥ न्यायवृत्तिर्हितपसादानवित्स्वर्गमश्नुते ॥ नराजसूयैर्बहुभिरिष्ट्वावि
पुलदक्षिणैः ॥ ३ ॥ नचाश्वमेधैर्बहुभिःफलंसममिदंतव ॥ सक्तुप्रस्थेनविजितोब्रह्मलोकस्त्वयाक्षयः ॥ ४ ॥ विरजोब्रह्मसदनंगच्छविप्रयथासुखं ॥ सर्वेषांवोद्वि
जश्रेष्ठदिव्यंयानमुपस्थितं ॥ ५ ॥ आरोहतयथाकामंधर्मोस्मिद्विजपश्यमां ॥ तारितोहित्वयादेहोलोकेकीर्त्तिःस्थिराचते ॥ ६ ॥ सभार्यःसहपुत्रश्चसस्नुषश्चदिवं
व्रज ॥ इत्युक्तवाक्येधर्मेतुयानमारुह्यसद्विजः ॥ ७ ॥ सदारःससुतश्चैवसस्नुषश्चदिवंगतः ॥ तस्मिन्विप्रेगतेस्वर्गंससुतेसस्नुषेतदा ॥ ८ ॥

भार्याचतुर्थैधर्मज्ञेततोहंनिःसृतोबिलात् ॥ ततस्तुसक्तुगंधेनक्लेदेनसलिलस्यच ॥ ९ ॥ दिव्यपुष्पविमर्दाच्चसाधोर्दानलवैश्वतैः ॥ विप्रस्यतपसातस्यशिरोमेकांच नीकृतं ॥ ११० ॥ तस्यसत्याभिसंधस्यसक्तुदानेनचैवह ॥ शरीरार्धंचमेविप्राःशातकुंभमयंकृतं ॥ ११ ॥ पश्यतेमंसुविपुलंतपसातस्यधीमतः ॥ कथमेवंविधंस्या द्वैपार्श्वमन्यदितिद्विजाः ॥ १२ ॥ तपोवनानियज्ञांश्चहृष्टोभ्येमिपुनःपुनः ॥ यज्ञंत्वहमिमंश्रुत्वाकुरुराजस्यधीमतः ॥ १३ ॥ आशयापरयाप्राप्तोनचाहंकांचनीकृ तः ॥ ततोमयोक्तंतद्वाक्यंप्रहस्यब्राह्मणर्षभाः ॥ १४ ॥ सक्तुप्रस्थेनयज्ञोयंसंमितोनेतिसर्वथा ॥ सक्तुप्रस्थलवैस्तैर्हितदाहंकांचनीकृतः ॥ १५ ॥ नहियज्ञोमहानेष सदृशस्तैर्मतोमम ॥ इत्युक्त्वानकुलःसर्वान्यज्ञेद्विजवरांस्तदा ॥ १६ ॥ जगामादर्शनंतेषांविप्रास्तेचययुर्गृहान् ॥ १७ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ एतत्तेसर्वमा ख्यातंमयापरपुरंजय ॥ यदाश्चर्यमभूत्तत्रवाजिमेधेमहाक्रतौ ॥ १८ ॥ नविस्मयस्तेनृपतेयज्ञेकार्यःकथंचन ॥ ऋषिकोटिसहस्राणितपोभिर्येदिवंगताः ॥ १९ ॥ अद्रोहःसर्वभूतेषुसंतोषःशीलमार्जवं ॥ तपोदमश्चसत्यंचप्रदानंचेतिसंमितं ॥ १२० ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिनकुलाख्या नेनवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ जनमेजयउवाच ॥ ॥ यज्ञेसक्तान्नृपतयस्तपःसक्तामहर्षयः ॥ शांतिव्यवस्थिताविप्राःशमेदमइतिप्रभो ॥ १ ॥ त स्माद्यज्ञफलैस्तुल्यंनकिंचिदिहदृश्यते ॥ इतिमेवर्त्ततेबुद्धिस्तथाचैतदसंशयं ॥ २ ॥ यज्ञैरिष्ट्वातुबहवोराजानोद्विजसत्तमाः ॥ इहकीर्तिपरांप्राप्यप्रेत्यस्वर्गमवाप्नु युः ॥ ३ ॥ देवराजःसहस्राक्षःक्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ देवराज्यंमहातेजाःप्राप्तवानखिलंविभुः ॥ ४ ॥ यदायुधिष्ठिरोराजाभीमार्जुनपुरःसरः ॥ सदृशोदेवराजेनस मृद्ध्याविक्रमेणच ॥ ५ ॥ अथकस्मात्सनकुलोगर्हयामासतंक्रतुं ॥ अश्वमेधंमहायज्ञंराज्ञस्तस्यमहात्मनः ॥ ६ ॥ ॥ वैशंपायनउवाच ॥ ॥ यज्ञस्यविधिमग्र्यं वैफलंचापिनराधिप ॥ गदतःशृणुमेराजन्यथावदिहभारत ॥ ७ ॥ पुराशक्रस्ययजतःसर्वऊचुर्महर्षयः ॥ ऋत्विक्षुकर्मव्यग्रेषुविततेयज्ञकर्मणि ॥ ८ ॥ हूयमाने तथावह्नौहोत्रेगुणसमन्विते ॥ देवेष्वाहूयमानेषुस्थितेषुपरमर्षिषु ॥ ९ ॥ सुप्रतीतैस्तथाविप्रैःस्वागमैःसुस्वरैर्नृप ॥ अश्रांतैश्चापिलघुभिरध्वर्युवृषभैस्तथा ॥ १० ॥ आलंभसमयेतस्मिन्गृहीतेषुपशुष्वथ ॥ महर्षयोमहाराजबभूवुःकृपयान्विताः ॥ ११ ॥

॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ त्रिवर्षपरमोषितैःपुराणैः ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ रसैःपयोघृतादिभिः ॥ २१ ॥ २२ ॥ वितथंहिंस्राहिंस्रयोःकत्वोस्तुल्यत्वापादनादनृतं ॥ २३ ॥ २४ ॥

ततोदीनान्पशून्दृष्ट्वाऋषयस्तेतपोधनाः ॥ ऊचुःशक्रंसमागम्यनायंयज्ञविधिःशुभः ॥ १२ ॥ अपरिज्ञानमेतत्तेमहांतंधर्ममिच्छतः ॥ नहियज्ञेपशुगणाविधिदृष्टाःपुरंदर ॥ १३ ॥ धर्मोपघातकस्त्वेषसमारंभस्तवप्रभो ॥ नायंधर्मकृतोयज्ञोनहिंसाधर्मउच्यते ॥ १४ ॥ आगमेनैवतेयज्ञंकुर्वंतुयदिचेच्छसि ॥ १५ ॥ विधिदृष्टेनयज्ञेनधर्मस्तेसुमहान्भवेत् ॥ यजबीजैःसहस्राक्षत्रिवर्षपरमोषितैः ॥ १६ ॥ एषधर्मोमहान्शक्रमहागुणफलोदयः ॥ शतक्रतुस्तुतद्वाक्यमृषिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ १७ ॥ उक्तंनप्रतिजग्राहमानान्मोहवशंगतः ॥ तेषांविवादःसुमहान्शक्रयज्ञेतपस्विनां ॥ १८ ॥ जंगमैःस्थावरैर्वापियष्टव्यमितिभारत ॥ तेतुखिन्नाविवादेनऋषयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ १९ ॥ तदासंधायशक्रेणपप्रच्छुर्नृपतिंवसुं ॥ धर्मसंशयमापन्नान्सत्यंब्रूहिमहामते ॥ २० ॥ महाभागकथंयज्ञेष्वागमोनृपसत्तम ॥ यष्टव्यंपशुभिर्मुख्यैरथोबीजैरसैरिति ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वातुवसुस्तेषामविचार्यबलाबलं ॥ यथोपनीतैर्यष्टव्यमितिप्रोवाचपार्थिवः ॥ २२ ॥ एवमुक्त्वासनृपतिःप्रविवेशरसातलं ॥ उक्त्वाथवितथंप्रश्नंचेदीनामीश्वरःप्रभुः ॥ २३ ॥ तस्मान्नवाच्यंह्येकेनबहुज्ञेनापिसंशये ॥ प्रजापतिमपाहायस्वयंभुवमृतेप्रभुं ॥ २४ ॥ तेनदत्तानिदानानिपापेनाशुद्धबुद्धिना ॥ तानिसर्वाण्यनादृत्यनश्यंतिविपुलान्यपि ॥ २५ ॥ तस्याधर्मप्रवृत्तस्यहिंसकस्यदुरात्मनः ॥ दानेनकीर्त्तिर्भवतिनप्रेत्येहचदुर्मतेः ॥ २६ ॥ अन्यायोपगतंद्रव्यमभीक्ष्णंयोह्यपंडितः ॥ धर्माभिशंकीयजतेनसधर्मफलंलभेत् ॥ २७ ॥ धर्मवैतंसिकोयस्तुपापात्मापुरुषाधमः ॥ ददातिदानंविप्रेभ्योलोकविश्वासकारणं ॥ २८ ॥ पापेनकर्मणाविप्रोधनंप्राप्यनिरंकुशः ॥ रागमोहान्वितःसोंतेकलुषांगतिमश्नुते ॥ २९ ॥ अपिसंचयबुद्धिर्हिलोभमोहवशंगतः ॥ उद्वेजयतिभूतानिपापेनाशुद्धबुद्धिना ॥ ३० ॥ एवंलब्ध्वाधनंमोहाद्योहिदद्याद्यजेतवा ॥ नतस्यसफलंप्रेत्यभुंक्तेपापधनागमात् ॥ ३१ ॥ उंछंमूलंफलंशाकमुदपात्रंतपोधनाः ॥ दानंविभवतोदत्वानराःस्वर्यांतिधार्मिकाः ॥ ३२ ॥ एषधर्मोमहायोगोदानंभूतदयातथा ॥ ब्रह्मचर्यंतथासत्यमनुक्रोशोधृतिःक्षमा ॥ ३३ ॥ सनातनस्यधर्मस्यमूलमेतत्सनातनं ॥ श्रूयंतेहिपुरावृत्ताविश्वामित्रादयोनृपाः ॥ ३४ ॥ विश्वामित्रोसितश्चैवजनकश्चमहीपतिः ॥ कक्षसेनार्ष्टिषेणौचसिंधुद्वीपश्चपार्थिवः ॥ ३५ ॥ एतेचान्येचबहवःसिद्धिंपरमिकांगताः ॥ नृपाःसत्यैश्चदानैश्चन्यायलब्धैस्तपोधनाः ॥ ३६ ॥

॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

॥३७॥ ॥इत्याश्वमेधिकेपर्वणिनैलकंठीयेभारतभावदीपेएकनवतितमोऽध्यायः॥९१॥ ॥७॥ ॥ धर्मागतेनेत्यध्यायःसर्वसाधनहीनाअपिमहांतोयज्ञंनिर्वर्त्तयंत्येवेतिवक्तुमारभ्यते ॥१॥२॥३॥४॥५॥

ब्राह्मणाःक्षत्रियावैश्याःशूद्रायेचाश्रितास्तपः॥ दानधर्माग्निनाशुद्धास्तेस्वर्गयांतिभारत॥ ३७॥ ॥इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणि अनुगीतापर्वणि हिंसामिश्रधर्मनिंदायामेकनवतितमोऽध्यायः॥ ९१॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥धर्मागतेनत्यागेनभगवन्स्वर्गमस्तिचेत्॥ एतन्मेसर्व माचक्ष्वकुशलोह्यसिभाषितुं॥ १॥ तस्योंछवृत्तेर्यद्वृत्तंसक्तुदानेफलंमहत्॥ कथितंतुममब्रह्मंस्तथ्यमेतदसंशयं॥ २॥ कथंहिसर्वयज्ञेषुनिश्चयःपरमोऽभवत्॥ एतदर्हसिमे [illegible]लेनद्विजर्षभ॥ ३॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥अत्राप्युदाहरंतीममितिहासंपुरातनं॥ अगस्त्यस्यमहायज्ञेपुरावृत्तमरिंदम॥ ४॥ पुराग स्त्योमहातेजादी[illegible]दशवार्षिकीं॥ प्रविवेशमहाराजसर्वभूतहितेरतः॥५॥ तत्राग्निकल्पाहोतारआसन्सत्रेमहात्मनः॥ मूलाहाराःफलाहाराःसाश्मकुट्टामरी चिपाः॥ ६॥ परिपृष्टिकावैघसिकाःप्रसंख्यानास्तथैवच॥ यतयोभिक्षवश्चात्रबभूवुःपर्यवस्थिताः॥ ७॥ सर्वैप्रत्यक्षधर्माणोजितक्रोधाजितेंद्रियाः॥ दमेस्थि ताश्वसर्वेतेहिंसादंभविवर्जिताः॥ ८॥ वृत्तेशुद्धेस्थितानित्यमिंद्रियैश्चाप्यबाधिताः॥ उपातिष्ठंततंयज्ञंयजंतस्तेमहर्षयः॥ ९॥ यथाशक्त्याभगवतातदन्नंसमु पार्जितं॥ तस्मिन्सत्रेतुयद्वृत्तंयद्योग्यंचतदाभवत्॥ १०॥ तथाह्यनेकैर्मुनिभिर्महांतःक्रतवःकृताः॥ एवंविधेत्वगस्त्यस्यवर्तमानेतथाध्वरे॥ नववर्षसहस्राक्ष स्तदाभरतसत्तम॥ ११॥ ततःकर्मांतरेराजन्नगस्त्यस्यमहात्मनः॥ कथेयमभिनिर्वृत्तामुनीनांभावितात्मनां॥ १२॥ अगस्त्योयजमानोसौददात्यन्नंविमत्स रः॥ नचवर्षतिपर्जन्यःकथमन्नंभविष्यति॥ १३॥ सत्रंचेदंमहद्विप्रामुनेर्द्वादशवार्षिकं॥ नवर्षिष्यतिदेवश्चवर्षाण्येतानिद्वादश॥१४॥ एतद्भवंतःसंचिंत्यमहर्षे रस्यधीमतः॥ अगस्त्यस्यातितपसःकर्त्तुमर्हत्यनुग्रहं॥ १५॥ इत्येवमुक्तेवचनेततोगस्त्यःप्रतापवान्॥ १६॥ प्रोवाचवाक्यंसतदाप्रसाद्यशिरसामुनीन्॥ यदि द्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः॥ १७॥ चिंतायज्ञंकरिष्यामिविधिरेषसनातनः॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः॥ १८॥ स्पर्शयज्ञंकरिष्यामिविधि रेषसनातनः॥ यदिद्वादशवर्षाणिनवर्षिष्यतिवासवः॥ १९॥

मरीचिपाश्चंद्रमरीचिपानमात्रतृप्ताः॥६॥ परिपृष्टंचेदेवगृह्णंतिनान्यथातेपरिपृष्टिकाः पाठांतरेपरिपृच्छिकाअपितएव प्रसंख्यानास्तत्कालमात्रसंग्रहाः अप्रक्षालाइतिपाठेशेषहीनाः॥७॥८॥९॥१०॥११॥ ॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥चिंतायज्ञंमानसंयज्ञं संकल्पमात्रेणैवदेवानृषींश्चतर्पयिष्यामीत्यर्थः॥१८॥ स्पर्शयज्ञंउपाहृतद्रव्यस्यव्ययमकृत्वातत्स्पर्शेनैवतांस्तर्पयिष्यामि एवंदृष्टियज्ञोपिज्ञेयः॥१९॥

सिद्धद्रव्याभावेध्यानमात्रेणद्रव्याण्याहरिष्यामीत्याह ध्येयेति पाठांतरेव्यायामेनशरीरक्लेशेन ॥ २० ॥ २१ ॥ ध्येयात्मनेत्यस्यप्रपंचोथवेत्यादिः ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥

ध्येयात्मनाहरिष्यामियज्ञानेतान्यतव्रतः॥ बीजयज्ञोमयायंवैबहुवर्षसमाचितः॥ २० ॥ बीजैर्हितंकरिष्यामिनात्रविघ्नोभविष्यति॥ नेदंशक्यंवृथाकर्त्तुममस त्रंकथंचन॥ २१ ॥ वर्षिष्यतीहवादेवोनवावर्षंभविष्यति॥ अथवाभ्यर्थनामिंद्रोनकरिष्यतिकामतः॥ २२॥ स्वयमिंद्रोभविष्यामिजीवयिष्यामिचप्रजाः॥यो यदाहारजातश्चसतथैवभविष्यति॥ २३ ॥ विशेषंचैवकर्त्तास्मिपुनःपुनरतीवहि॥ अद्येहस्वर्णमभ्येतुयच्चान्यद्वसुकिंचन॥ २४॥ त्रिषुलोकेषुयच्चास्तितदिहाग च्छतांस्वयं॥ दिव्याश्चाप्सरसांसंघागंधर्वाश्चसकिन्नराः॥ २५॥ विश्वावसुश्चयेचान्येतेप्युपासंतुमेमखं॥ उत्तरेभ्यःकुरुभ्यश्चयत्किंचिद्वसुविद्यते ॥ २६॥ सर्वं तदिहयज्ञेषुस्वयमेवोपतिष्ठतु॥स्वर्गःस्वर्गसदश्चैवधर्मश्चस्वयमेवतु॥ २७॥ इत्युक्तेसर्वमेवैतदभवत्तपसामुनेः॥तस्यदीप्ताग्निमहसस्त्वगस्त्यस्यातितेजसः॥ २८॥ ततस्तेमुनयोदृष्टादद्दशुस्तपसोबलं॥ विस्मितावचनंप्राहुरिदंसर्वंमहार्थवत्॥ २९॥ ॥ऋषयऊचुः॥ ॥प्रीताःस्मतववाक्येननत्विच्छामस्तपोव्ययं॥ तैरेवय ज्ञैस्तुष्टाःस्मन्यायेनेच्छामहेवयं॥ ३० ॥ यज्ञंदीक्षांतथाहोमान्यच्चान्यन्मृगयामहे॥ न्यायेनोपार्जिताहाराःस्वकर्माभिरतावयं ॥ ३१ ॥ वेदांश्चब्रह्मचर्येणन्याय तःप्रार्थयामहे॥ न्यायेनोत्तरकालंचगृहेभ्योनिःसृतावयं॥ ३२ ॥ धर्मदृष्टैर्विधिद्वारैस्तपस्तप्स्यामहेवयं॥ भवतःसम्यगिष्टातुबुद्धिर्हिंसाविवर्जिता॥ ३३ ॥ एता महिंसांयज्ञेषुब्रूयास्त्वंसततंप्रभो॥ प्रीतास्ततोभविष्यामोवयंतुद्विजसत्तम॥ ३४ ॥ विसर्जिताःसमाप्तौचसत्रादस्माद्व्रजामहे॥ तथाकथयतांतेषांदेवराजःपुरं दरः॥ ३५॥ वव[illegible]हातेजाद्दष्ट्वातस्यतपोबलं॥ आसमाप्तेश्चयज्ञस्यतस्यामितपराक्रमः॥ ३६॥ निकामवर्षीपर्जन्योबभूवजनमेजय ॥ प्रसादयामासच तमगस्त्यंत्रिदशेश्वरः॥ स्वयमभ्येत्यराजर्षेपुरस्कृत्यबृहस्पतिं॥ ३७॥ ततोयज्ञसमाप्तौतान्विससर्जमहामुनीन्॥अगस्त्यःपरमप्रीतःपूजयित्वायथाविधि॥३८ ॥जनमेजयउवाच॥ ॥कोसौनकुलरूपेणशिरसाकांचनेनवै॥ प्राहमानुषवद्वाचमेतत्पृष्टोवदस्वमे॥ ३९॥ ॥वैशंपायनउवाच॥ ॥एतत्पूर्वंनपृष्टोहंनचा स्माभिःप्रभाषितं॥ श्रूयतांनकुलोयोसौयथावाक्तस्यमानुषी॥ ४० ॥ श्राद्धंसंकल्पयामासजमदग्निःपुराकिल॥ होमधेनुस्तमागाच्चस्वयमेवदुदोहतां॥४१॥ तत्पयःस्थापयामासनवेभांडेदृढेशुचौ॥ तच्चक्रोधस्वरूपेणपिठरंधर्मआविशत्॥ ४२॥

॥२९ ॥३०॥ ३१॥३२॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७॥ ३८ ॥ कोसावित्यादिशेषकथाक्रोधजयस्योत्कर्षवर्णनार्था ॥ ३९ ॥ ४०॥ ४१ ॥ पिठरंपात्रंधर्मआविशत्तत्पयःपीतवानित्यर्थः ॥ ४२ ॥

जिज्ञासुस्तमृषिश्रेष्ठंकिंकुर्याद्विप्रियेकृते ॥ इतिसंचिंत्यधर्मःसधर्षयामासतत्पयः ॥ ४३ ॥ तमाज्ञायमुनिःक्रोधंनैवास्यसचुकोपह ॥ सतुक्रोधस्ततोराजन्ब्राह्मणींमूर्त्तिमास्थितः ॥ जितेतस्मिन्भृगुश्रेष्ठमभ्यभाषदमर्षणः ॥ ४४ ॥ जितोस्मीतिभृगुश्रेष्ठभगवोह्यतिरोषणाः ॥ लोकेमिथ्याप्रवादोयंयत्त्वयास्मिविनिर्जितः ॥ ४५ ॥ वशेस्थितोहंत्वय्यद्यक्षमावतिमहात्मनि ॥ बिभेमितपसःसाधोप्रसादंकुरुमेप्रभो ॥ ४६ ॥ ॥ जमदग्निरुवाच ॥ ॥ साक्षाद्दृष्टोसिमेक्रोधगच्छत्वंविगतज्वरः ॥ नत्वयापकृतंमेद्यनचमेमन्युरस्तिवै ॥ ४७ ॥ यान्समुद्दिश्यसंकल्पःपयसोस्यकृतोमया ॥ पितरस्तेमहाभागास्तेभ्योबुध्यस्वगम्यतां ॥ ४८ ॥ इत्युक्तोजातसंत्रासस्तत्रैवांतरधीयत ॥ पितॄणामभिषंगाच्चनकुलत्वमुपागतः ॥ ४९ ॥ सतान्प्रसादयामासशापस्यांतोभवेदिति ॥ तैश्चाप्युक्तःक्षिपन्धर्मंशापस्यांतमवाप्स्यसि ॥ ५० ॥ तैश्चोक्तोयज्ञियान्देशान्धर्मारण्यंतथैवच ॥ जुगुप्समानोधावन्सतंयज्ञंसमुपासदत् ॥ ५१ ॥ धर्मपुत्रमथाक्षिप्यसक्तुप्रस्थेनतेनसः ॥ मुक्तःशापात्ततःक्रोधोधर्मोह्यासीद्युधिष्ठिरः ॥ ५२ ॥ एवमेतत्तदावृत्तंयज्ञेतस्यमहात्मनः ॥ पश्यतांचापिनस्तत्रनकुलोंतर्हितस्तदा ॥ ५३ ॥ ॥ इतिश्रीमहाभारतेशतसाहस्र्यांसंहितायांवैयासक्यांआश्वमेधिकेपर्वणिअनुगीतापर्वणिनकुलोपाख्यानेद्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ समाप्तमनुगीतापर्वाश्वमेधिकंच ॥ ॥ अतःपरमाश्रमवासिकंपर्वभविष्यति तस्यायमाद्यःश्लोकः ॥ प्राप्यराज्यंनरव्याघ्राःपांडवामेपितामहाः ॥ कथमासन्महाभागाधृतराष्ट्रेमहात्मनि ॥ १ ॥ अस्मिन्पर्वण्यमीवृत्तांताः व्यासवाक्यं संवर्तमरुत्तीयं अनुगीता वासुदेवागमनं ब्राह्मणगीता गुरुशिष्यसंवादः उत्तंकोपाख्यानं द्वारकाप्रवेशः पांडवप्रयाणं निधिलाभः परिक्षिज्जन्म स्त्रीविलापः बालसंजीवनं सुवर्णानयनं अश्वपरीक्षा हयरक्षणं बभ्रुवाहनविजयः अश्वमेधयज्ञः नकुलोपाख्यानं ॥

॥ अत्रव्यासोक्ताध्यायश्लोकसंख्यान्यूनाधिक्यंचेल्लिपिकरप्रमादादिनातद्बोध्यं ॥

॥ इदं आश्वमेधिकंपर्व मुंबय्याख्यराजधान्यां गणपतकृष्णाजीत्यभिधानां मुद्रायंत्रालये मुद्रितं शकाब्दाः ॥ १७९९ ॥

॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिकं पर्व समाप्तम् ॥

[OrderDescription]
,CREATED=28.02.20 10:20
,TRANSFERRED=2020/02/28 at 11:21:46
,PAGES=253
,TYPE=STD
,NAME=S0002910
,Book Name=M-2813-MAHABHARAT SAVGAROHANPARV
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF

FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF

FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF

FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF

FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF

FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF

FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF

FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF

FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF

FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF
,FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF

FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF
,FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,